

Абдурашид
Нурмурадov

Қонли йўр- гақлар

АФҒОНИСТОН...

Ўн йиллар мобайнида дунё аҳли бу юрт тупроғида
бораётган қонли уруш ҳақидаги ҳақ сўзни
эшитишга илҳақ бўлди...

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ў)6

Н - 87

Нурмуродов, Абдурашид

Қонли йўргаклар. Абдурашид Нурмуродов. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2019. - 512 б.

15ВИ 978-9943-27-753-3

Бутун-бутун халқлар ва миллатларнинг урф-удумлари, минглаб-миллионлаб йиллик турмуш тарзларининг тажовуз-корона поймол этишга уриниш инсоният тарихида ҳамиша ўша тажовузкорларнинг ўзига битмас-туганмас офатларни келтирган ва келтираверади.

Улуғ шоирлару, эътиқоди йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдиган саботли, танги инсонларнинг бешиги бўлиб улғайтирган муқаддас афғон тупроғининг бугунги кунда қонли йўргакка менгзатилиши бежиз эмас.

Ул диёр эндиликда оддийгина афғон юрти эмас, бизнинг хужайра-хужайраларимизга тарқаган оғрикли жароҳатлар, нолалар гўшаси ҳамдир. Бу китоб ўша оғриқларнинг миллиондан бир улуши сифатида муаллифнинг юрагидан отилиб чиқиб, юрак қони билан ёзилгандир, азиз китобхон!

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ў)6

15ВИ 978-9943-27-753-3

© Абдзфашид Нурм)фодов, «Қонли йўргаклар». «Янги аср авлоди», 2019 йил.

Неъмат АМИНОВ,
Ўзбекистон хамқ ёзувчиси

ҚОН САЧРАГАН АРМОНЛАР Абдурашид Нурмуродовнинг «Қонли йўргаклар» китобини ўқиб...

Бу китобни дастлаб ўтган кўкламда ўқиган, анча кунлар таъсирланиб юрган эдим. Ҳатто бир нарса ёзмоқчи ҳам бўлувдим. Иш кўпайиб, таассуротларимни муаллифга айтиш билан чегараландим, холос. Бугун яна шу китобни варақладим. Варақладим эмас, гўё қон шимдирилган бир чойшабни қайта бошимга тортгандек бўлдим. Наҳотки, туш кўраяпман... Бармоқларим чилп-чилп қон, кийимларимга, юзларимга қон сачрагандек. Нуқул энтикаман, димоғимда аччиқ, тахир тутун хиди, жизғанақ бўлиб қоврилган гўшт иси... туйқусдан жанггоҳда жони қоврилиб, кўзларида умид чўғи сўнган, бесаранжомлик қопқонида ожиз типирчилаётган қоп-қора, жингалақ сочлари қонга беланган ўсмирни кўраман... Юрагим қонга, зардобга тўлади. «Ё, Аллоҳ, бу гўдақнинг гуноҳи нима? Унинг ҳам яшашга ҳақи бор эди-ку... Ялмоғиз уруш - бу қон, бу - бевақт узилган жон, бу - ажал, бу - ўлим, бу - йўқлик. Кимга керак бу йўқлик?...» дея пичирлайман. Бурунларим ачишиб беихтиёр қаттиқ аксираман, кўлимдаги китоб гиламга учиб тушади. Ичдан «Ҳаққас рост!» дейман-у дарҳол китобни ердан кўтариб, авайлаб, силаб қўяман. Чунки бу китоб шаҳидлар ҳақида, қўлидан, оёғида[^].кўзидан фарзандлар ҳақида, сев[^]илиб^бйда^{^^}наа[^]й[^]а[^]дШУгвт] армонию наслидан бир |умрга[^]уд[&]^^лШб[^]ШМЕпар

МАЖАЯ

3
: 3

※¹ *¹ — • — [^]1 ◆[^]швйид

хақида, уларнинг доғида куйиб, шамдек сўниб бораётган ота-оналар хақида, ниҳоят уларни шу ҳолга гирифтор қилган беёқа (ушлай десак), беном [сўкай десак], бенишон (нишонлар киндиккача. Кимга керак?) жинойтчи кимсалар хақидадир.

Афғон тупроғида шаҳид бўлган Ҳамробой деган ҳамқишлоғимнинг болалиги эсимга тушиб кетди. Бирда у юзлари тимдаланган ҳолда бувасининг ёнига келувди. «Нима бўлди?» «Ҳиччи». Буваси: «Нега башаранг қон?» - деб сўради. Ҳамробой: «Аҳмад билан уришдик», деди-ю, бепарво юзини енгига артиб олди, сўнг енгигаги қонни кўриб, беихтиёр хўнграб йиғлаб юборди. Шунда буваси: «Йиғлама, болам, - дея уни юпатган эди, - нега уришасизлар? Уришни итларга чиқарган, улар ҳам бекордан-бекорга эмас, суяк таллашиб уришадилар. Ахир сизлар ит эмас, одам фарзандисизлар-ку! Бор, уришманглар».

Ибратоғмуз бу танбеҳ икки қишлоқ боласи ўртасидаги оддийгина тимдалашга берилган баҳо. Хўш, агар уруш икки қавм, икки халқ, қўйингки, бутун бошли миллатлар ўртасида бўлса-чи, уни нимага қиёслаш мумкин? Уришувчиларни-чи? Дарё-дарё тўкилган қонларни-чи? Ахир, бу бети тимдаланган, афғон жангида шаҳид бўлган Ҳамробойнинг енгигаги қон доғи эмас-ку. Бизда ҳамиша азал-азалдан урушга, уришқоқларга лаънат ўқилган, муқаддас китобимиз, донишманд ота-боболаримиз ҳамиша қон тўкишни қоралаб келганлар. Чунки уруш ҳеч кимни кечирмаган, ҳеч кимдан миннатдор бўлмаган. У ёвуз сайёддек фақат ўлим излайди. Қўрғошин парчасидан ёрлик тақишга ишқивоз.

« Абдурашид Нурмуродовнинг «Қонли йўргаклар» китоби 5-кангчиларнинг аччиқ хотиралари мажмуаси. Китоб саҳифаларига кўз югуртирган сари урушнинг

қиёфаси чавакланиб ташланган, ичаклари тигдан минг бўлакланган, юраги темир панжада эзгиланавериб пучмайиб қолган анордек, сочлари калла териси билан бирга шилиб олинган нораства гўдак тимсолида қаршингда гавдаланаверади. Уруш ҳақида ёзилган китобларни кўп ўқиганмиз, ғалаба нашидасидан завкланиб, мағлуб душман устидан кулганмиз. Китоб охиригача янграган «Ура!» садоларидан сармаст бўлганмиз... у китоблар сохта ватанпарварлик билан йўғрилган ёлғон жангномалар эди.

Абдурашид китобининг асосий фазилати эса унда ёлғон йўқлиги. Уруш бутун даҳшати билан, сиру асрори билан киши кўз ўнгида намоён бўлади.

Китобда уч фронт - Иккинчи жаҳон уруши, Афғон уруши ва ниҳоят, «Пахта fronti» фожиалари қаламга олинади. Муаллифнинг отаси - Иккинчи жаҳон уруши ногирони, онаси - самолёт пахтага дори сепганда захарланиб, оқ қон касалига чалинган, укаси Абдувоҳид Эргашев - афғон жангидан бир қўли ва кўзидан ажралиб қайтган. Ана шу шахсий фожиалар қонли маржонига юзлаб афғон жангчиларининг жонли хотиралари усталик билан терилади.

«Қонли йўрғақлар» - юракдан сўзлар кўз ёшидек сизиб қозоғга томган оталар йигиси.

«Қонли йўрғақлар» - бурни, хулоғи ва оёғи кесилган, оғриқлар азобидан тилларини чайнаб ташлаган аскарнинг қонталаш фарёди.

«Қонли йўрғақлар» - мажруҳўғлини қайта йўрғақка белаяган, сочлари оппоқ, йигидан кўзлари хиралашиган оналарнинг армонли қўшиғи.

Китобни ўқиган сари тўғри ва чўғли сўзлар жизиллаб нигоҳларингга тирмашади:

«Болтада ҳафсала билан чопилган гўштни кўрганмисиз? Худди шундай, оёғим майда-майда бўлакларга

бўлиниб кетганди. Гарчча кесиб ташлангандек оёқларим панжаси ҳалқоб устида юқорига қараб ётар, тасаввуримда ер остидан бармоқлар ўсиб чиккандек эди».

«Туғма кўр бўлсанг, унча билинмаса керак. Аммо ҳозиргача ҳамма нарсани кўриб турган одам бундай кунга тушса, ёмон экан. Бутун дунё қоврилиб қолгандай бўлар, мина-пинани, граната, снарядни, ҳамма-ҳаммасини яратганлар ҳозир ёнингда бўлса, бурдалаб ташлагинг келади. Падарига минг лаънат, ўшалар учун яшаб келаётганларни...»

Бу урушга, ажал ихтирочиларига ногирон жангчининг юрак-юрагидан чиқарган ҳукми эмасми?

«Э-э, лаънати мина! Ҳаммаси ўлиб ётибди. Бирининг боши узилиб кетган, бирининг оёғи, бирининг кўзи ёнига шундай оқиб тушиб, ўрнида қон сизмоқда. Калла ҳам худди тарвуздай иккига бўлиниб кетар экан. Уни айтиш қийин дедим-ку. Мана яна бошим оғрий бошлади».

Жангчи урушни хотирлагиси келмайди. Тўйиб бўлган бу манзаралардан. Лекин начора? Хотира - фойдага қолган умрлар шамчироғи. Армонли, таҳқирли юраклар билан диллашиб, сирлашиб, бу хотираларни оппоқ қоғоз юзига кўчириш унчалик осон кечмаган. Китобдаги «Қонли дарё»га чўмиламан», «Ёнаётган одамлар», «Қабрни қайта кавлаганмиз», «Мангу тушлар» сингари эсселарни ўқиганда дардлар, оғриқлар, йўқлик билан борлиқ орасидаги тўқнашувлар қалбингизни ларзага солади, беомон, даҳшатли урушга нафрат уйғотади.

Афғон уруши. Биров уни «интернационал бурч» деди, биров биродаркушлик, яна биров босқинчилик уруши, деб баҳолади. Кўплар бу ўзга мамлакатдан «душман» излади. Ниҳоят, бу урушни тарих «номақбул сиёсат» хатоси деб баҳолади. Хато эмиш. Минг лаънат бундай қонли хатога!

Ана шу хато туфайли қанчадан-қанча норғул йигитларнинг умри тошдай чақилиб, тўзиб кетмади дейсиз; қанчадан-қанча ота-оналарнинг сочлари бевақт оқариб, кўргиликнинг аччиқ зарбасидан навқиронликдаёқ кексаймадилар, дейсиз; неча-неча хонадонларда деворга осиглиқ «кемтик нон» - жангчининг насибаси муаллақ қолди... Жаҳаннам ўчоғига айланган афғонлар ери шаҳидларнинг қонидан *алвон тус* олди...

Ана шу хато қурбони бўлган кишилар фашизмни қораладилар, лекин ўзлари фашизмдан дарс бердилар, босмачиликни қораладилар, лекин ўзлари босмачилик қилдилар ва бошқаларни шунга даъват этдилар, ўзлари ўзгалар юртига бостириб кириб, ерли халқни «душман», «босмачи» деб айбладилар. Бу ҳар қандай империянинг ўз босқинчилигини хаспўшлаш мақсадида тўқиб чиқарган ёрликларидир. Ҳамма нарсани хаспўшласа бўлар, лекин ноҳақ тўкилган қонни, бевақт узилган жонни, адолатни хаспўшлаб бўлмайди. Бу гал ҳам тарих ҳақиқий босқинчиларнинг хашагини аёвсиз очиб ташлади.

«Қонли йўрғаклар» муаллифи жангчиларнинг «минг бир фожиага ватан бўлган хотиралари»нинг тинглаб, қалб кўзгусидан ўтказиб, ўқувчи ҳукмига ҳавола қилиш билан она заминимизни кўз қорачиғидек асрашга, уни инсон қони билан эмас, балки қуёшнинг мусаффо нурлари билан ювиб ардоқлашга чорлагандек бўлади. Зотан, бу энг юксак, энг олижаноб ва масъулиятли туйғудир.

Ана шу инсоний туйғу сабаб «Қонли йўрғаклар»нинг муаллифи уч йил ишсиз юриб, қон-қариндош ва дўстларидан қарз кўтариб бўлса-да, бу ёғи республикамизнинг барча вилоятлари, Марказий Осиёнинг Ўш, Хўжанд, Чимкент, Олма-ота, Душанбе, Тошҳовуз, Чоржўй... у ёғи Москва, Санкт-Петербург шаҳарлари-

даги афғон жанги ногиронларини излаб топиб, улар билан суҳбатлашди. Буни у шуҳрат учун, пул учун қилмади, балки савоб учун қилди, шу китобим афғон ерларида шаҳид кетган жангчиларнинг руҳига ёкилган бир шамчироқ бўларми деб қилди.

Иншооллох, шу ниятига эришди, деб ўйлайман.

**«Ўзбекистон адабиёти ва санъати»,
22 январь, 1993 йил**

*Қаҳрамон ХЎЖАЕВ,
учувчи, захирадаги полковник*

УЛАР БИЛАН БИРГА БЎЛГАНМАН

«Дилда дардинг бўлмаса, сар дафтаримни кавлама», деб ёзган эди ҳазрати Машраб. Дарҳақиқат, тил яраси битар, аммо дил яраси битмас. Бунинг устига ушбу хотиралар юрак ярасининг кўзини очса, нақ қон силқиб оккудек бўлади. Бу дард бутун бир авлоднинг дарди, яраси. Унинг давоси ҳам битта - ҳақиқат! Ҳақиқат бўлганда ҳам бўялмаган, қўшиб-чатилмаган, аччиқ ва даҳшатли ҳақиқат. Ҳаммамиз ана шу ҳақиқат аро юриб ўтишимиз зарур, акс ҳолда биз ўзимизни яна бир бор алдаган бўламиз.

Абдурашид Нурмуродовнинг «Қонли йўргаклар» китоби ушбу ҳақиқатни англаш йўлидаги илк қадам бўлгани учун ҳам жуда муҳимдир.

Тарих ҳали ушбу фожианинг туб моҳиятини, асл сабабларини англаб етади, албатта. Ҳали яна кўплаб китоблар яратилажак, бегуноҳ тўкилган қонлар ҳақида кинолар суратга олинажак, афғон, рус, ўзбек, украин, тожик, қозоқ ва бошқа халқларнинг ўғлонлари, уларнинг оилалари ҳақида ҳасрат билан сўзлаяжакмиз. Ҳали «энг адолатли» давлатнинг «энг адолатли» партиясининг бош котибини афғон халқининг «ёрқин келажаги» учун уруш бошлаганига ким ва нима мажбур қилганини билишимиз керак.

«Қонли йўргаклар» китоби эса бу ҳаёт ва ўлим ҳақидаги ҳақиқати, бурч ва виждон, чин дўстлик жасорати ва сотқинлик ҳамоқати ҳақидаги китобдир. Мен бугун булар ҳақида сўз юритишга ўзимни ҳақли санайман. Сабабки, биринчи кундан бошлабоқ, китоб қаҳрамонлари билан ўша қонли воқеалар гирдобиди

бўлганман. Мен учун барчаси 25 декабрда Баграмда бошланган эди. Кейин 1979 йилнинг 27 декабрида Кобулда жангчиларни кутиб олиб, жойлаштирдик. 1980 йилнинг 5 январида Қандаҳорда, февралнинг бошларида эса Шиндонд шаҳрида жангларга кирдик. Кейин Жалолобод, Ҳирот, Қундуз, Файзобод, Газна, Гардез, Фарах ва бошқа кўпгина шахру кишлоқларда қон ва ажалга рўбару келдик.

Инсон хотираси сирлар сандиғидир. Ўша кунларнинг, ойларнинг, йилларнинг бирон лаҳзасини ҳеч нарса ўчиролмайди. Барчаси кўзимиз олдида: воқеалар, номлар, чеҳралар. Шунинг учун ҳам «Қонли йўртаклар» китобини ўқиш биз - уруш кўрганларга осон эмас. Ҳар бир ёш аскарнинг қисмати бир-бирига ўхшаш аёвсиз ва ҳаяжонлидир.

Мен ҳарбий ҳаво кучларида хизмат қилдим. Қуршовда қолган йигитларимизга кўп марта ёрдамга келдим, жуда кўп нарсани осмондан туриб кўрдим. Неча марта ёшгина йигитлар буйруқ билан ўқларга кўкрак кериб жангга кирганликларини кузатдим. Бу уларнинг муқаддас бурчга садоқат ва ўз ишларининг ҳақлигига ишончларидан далолат эди. Фарах районида қуршовга тушиб қолган бизнинг отрядга ёрдамга келганимни сира ҳам унутмайман. Жангдан сўнг отряд командирининг ёнига келдим. Кўп жангу жадалларни кўриб, дийдаси қотган жанговар зобит ёш, гўзал йигитнинг жасади тепасида йиғлаб ўтирарди. «Бу йигит гавдаси билан мени тўсиб, жонимни сақлаб қолди», деди у. Кейинроқ ҳам бунақанги мардликларни кўп марта кўрдим, эшитдим.

Чини билан ҳақиқат қиладиган бўлсак, гувоҳ бўлганим воқеаларни ҳам айтиб ўтмоғим жоиз. Мен қочиб кетишларнинг, ўз жонига қасд қилишларнинг гувоҳи бўлдим. Бизнинг зарбаларимиздан кейин уй-

жойи вайрона бўлган оддий афғонларнинг кўз ёшларини кўрдим. Улар ҳақида китобда рўй-рост ёзилган.

Ҳозир вақт ўзга, замон ўзга. Ёшларнинг онгига пу-тур етказаётган ахлоқий оқимлар, рости, кўпчиликка манзур бўлмапти. Экранлардаги ёвузлик ва бузуқчи-лик, метродаги ер ости йўлакларидаги шаҳвониятга тўлиб-тошган адабиётлар ниҳоятда сероб. Американинг Рембо ҳақидаги ур-сурларга тўла фильмларида бош қаҳрамон мужоҳидлар қаторида туриб бизнинг аскарларни қиради. Жуда кўпчилик ёшлар учун Рембо ижобий қаҳрамонга айланди. Биз учун энг муҳими, ёшларимиз афғон уруши ҳақидаги бор ҳақиқатни «Қонли йўргаклар» сингари китоблардан ўқиб билса яхши бўларди.

Кимдир, «Одамлар чарчади, бу каби китобларни ўқиш оғир, уларга табассум керак», деб ҳам айтиши мумкин. Агар миллат ва давлат ҳурмат-эътирофга сазовор бўлишни истаса, ўз тарихига муносиб равишда муносабатда бўлмоғи керак. Абдурашид Нурмуродовнинг китоби эса ушбу тарихимизнинг хаяжонли бир парчасидир.

...Китоб дўкони ёнидан ўтиб кета туриб, турли-туман адабиётлар орасида «Қонли йўргаклар»га кўзим тушиб қолди. У кўпгина серсурат дабдабали номдаги китоблар орасида камтарингина турарди. Ёшгина йигитча айнан уни сўради. Варақлади. Бир-икки саҳифасига кўз югуртирди. Кейин, шуни оламан, деди. Менга унинг чехраси танишдек туюлди. У кўпроқ ўз гавдаси билан командирини тўсиб олган йигитни эслатади.

*«Тошкент охшоми»,
4 февраль, 1993 йил*

СЎЗ БОШИ

Афғонистон...

Ўн йиллар мобайнида жаҳон афкор оммасининг диққат марказида турди; ўн йиллар мобайнида жаҳон афкор оммаси, бу юрт тупроғида бораётган қонли уруш ҳақидаги ҳақ сўзни эшитишга илҳақ бўлди. Таассуфларки, қайта қуриш шароитида ошкоралик дея айюҳаннос солаётганлар ҳам бу ҳақ сўзнинг метин тиғига дош беролмадилар, ўзларининг ҳақиқий киёфаларини шундагина алайно-ошкор намойиш этдилар. Халқимиз вужудидаги неча-неча теран томирларнинг туб илдизлари шу юрт тупроғига бориб туташгани сир эмас. Шунданмикин, у ҳақда ҳақ сўзни айтмоқ, у ҳақда куйинмоқ энг аввало бизнинг зимма-мизда эди. Йўқ одатдагидек айтолмадик. Натижада минглаб гулдек фарзандларимизнинг орзу-армонлари, хаёллари вужудлари-ла қора тупроққа қоришди. Афғонистон ҳақидаги ҳақ сўз уч-тўртта йиғлоқи шеърлар сатрларида эмас, минбарларда эмас, ул шаҳид кетган аскарлар оналарининг хунолуд ёшларида, туну кун, куну тун мижжа қоқмай чеккан изтиробларида айтилди. Майиб-мажруҳ аскарларнинг «менинг гуноҳим нимада эди?» дегандек боқишларида акс этди. Эрнест Хемингуэй «Алвидо, курол!» романининг 1948 йилда ёзган сўз бошида шундай деганди: «Бу китобнинг муаллифи онгли сураатда шу фикрга келдики, урушларда жанг қилаётган одамлар энг ажойиб одамлардир. Фронтнинг қизғин қисмларига кириб борганинг сайин бундай ажойиб кишиларга кўпроқ дуч кела бошлайсан. Лекин урушни бошлаган-

лар, унинг оловига яна олов ташлаб турганлар иқтисодий рақобатдан, фойда ундиришдан бошқа нарса-ни ўйламайдиган тўнғизлардир. Мен урушда бойлик орттирганлар, уруш оловини ёққанлар урушнинг биринчи кунларидаёқ мамлакат фуқароларининг мухтор вакиллари томонидан отиб ташланмоғи зарур деб хисоблайман». Босқинчи ва босқинчилик тушунчалари ҳам мана энди шууримизнинг қат-қатларига етиб борди. Бийдай улкан мамлакатнинг у ёғидан бу ёғига, бу ёғидан у ёғига сарсон-саргардон кўчиб юрган қочоқлар салтанат ҳукмининг қурбонлари бўлганидек, бу тахир қисматларда ўзларининг заррача айб-гунноҳлари бўлмаганидек, Афғонистонда хизмат қилган жангчиларнинг ҳам бўйинларига тавқи лаънат тушмагай. Бу тавқи лаънатнинг кимларга осилиши, кимларнинг абадулабад нафратга мустаҳиқ этилиши эндиликда барчага аёндир. Менимча, одил суд олдида ўзларига барча қулай шарт-шароитларни муҳайё қилиб яшаётган амалдорлар жавоб беришлари керак. Уларни, кунларини базўр кечираётган, барча жафоларни миқ этмай кўтариб келган, кўтариб келаётган Халқ суд қилиши лозимдир. Тўла ишонч билан таъкидлашим жоизки, Афғонистонда хизмат қилган ҳар бир аскар, Хемингуэй таъкидлаган «тўнғизлар»ни жон-жон деб, уларнинг жонларига ҳеч озор етказмай отиб ташлашга розилик берарди. Каминага келсак...

Асл овчилик касбим менга панд бермайди, деб ўйлайман.

*Муаллиф,
21 февраль, 1991 йил*

ЮРАКЛАРДА ҚОЛГАН ОҒРИҚЛАР

- Болаларим, дармоним йўқ. Бошим айланади, - дея онам бир неча кун каловланиб юрди. Аввалига уйдаги у-бу юмушларда сингилларимга ёрдамлашиб турди. Кейин-кейин...

- Болаларим, ҳеч ерим оғримайди, аммо қувватим кетди. Туришга ҳолим йўқ, - дея ётиб қолди. Ишдан қайтиб, олдига кирганларимда:

- Ҳа, мени нима қилса, айрплан қилди. Устимдан дори сепиб ўтгандан сўнг бир кун ўтиб бошим айлангани-я, - дея такрорлар, мен эса:

- Дори ҳеч нарса қилмайди. Чарчаган бўлсангиз керак, - дея юпатардим. Шунда онам бошини ғамгин чайқаб:

- Сен билмайсан, болам. У ёмон айрплан, - деганди. Нечун онамнинг сўнгги кунлари ёдимга тушди? Чунки бизнинг оиламиз парокандалиги онам касал бўлган кундан бошланади. Ҳаётимдаги нохуш кунлари эса онамнинг соддадиллик билан «у ёмон айрплан» деган хаста овози қулоқларим остида бот-бот садо беради.

Кундан-кунга онамнинг юзлари оқариб бораверди. Бригаданинг юк машинасида касалхонага олиб бордик. Палатага жойлаштириб, уйга қайтаётганимизда, онам:

- Отангдан ҳам хабар олиб туринглар. Яна давли-наси кўтарилиб, бирон қор-хол бўлмасин, - дея қайта-қайта тайинлади. Ўша кунлари отам ҳам касалхонада ётганди.

Отамга онам айтган касални уруш берган. Ҳеч вақт қон босими икки юздан тушмасди. Ёғин-сочин бошланиши билан касалхонага кетарди.

Икки тун кўрак чувиш машинасида ишлаб, кейин бригадирдан жавоб сўрадим-да, онамнинг олдига отландим.

Трактор орқасидаги тележкада чанг ютиб келаяпман. Хаёлимда қишлоқдан чўлга кўчиш-кўчиш кунлари келади. Отамнинг район раҳбарлари билан келишиб ишлайвермаганига жаҳлим чиқади.

- Бу не азоб. Чўлга келиб биримиз икки бўлмади. Ҳаммамиз касалманд бўлиб қолдик, - дея ўйлайман.

Трактор ғилдиракларидан кўтарилган чангдан ҳеч нарсани кўриб бўлмайди. Кўзларимни юмиб олиб, ўзимнинг ғариб дунёмга қайтаман. Қишлоғимизнинг зилол сувлари, кўм-кўк дарахтлари, мусаффо осмони кино лентасидай қаршимдан ўтади. Хўрлигим келади. Йиғлаб юбораман. Кўз ёшларим чанг қоплаган юзимда қотади.

Шу ўйларим билан автобус бекатига етиб келдик. Трактор бекатда тарақ-турук қилиб тўхтади. Ҳайдовчи бошини кабинадан чиқариб:

- Туш, - деди. Сакраб тушаман. Ношуд бола елкасидаги унини ағдариб қўйгандай асфальтда оппоқ из қолади. Четроққа ўтиб, уст-бошимни қоққан бўламан.

Автобус бекатида уч-тўрт талаба қизлар бурнини жийиришиб менга қарашади. Шунда чўнтакдаги исқирт рўмолчам билан ёш қотган юзимдан чангни сидираман. Талаба қизларнинг қайта тушган нигоҳида:

«Гуппа-тузук бола экан-ку, трактор ортига осилиб юргунча бирон шаҳарга бориб ўқиб келса бўлмайди-ми», - деган маънони ўқийман.

Бола-бақрага тўла автобус ғийқиллаб келиб олдимизда тўхтади. Қизларнинг ул-бул ерини ифлос қилиб қўйишдан чўчиб, уларни олдга ўтказиб юбораман. Чиқишади. Ортидан эргашаман.

Ҳар автобус силкинганда кўзичоқнинг юнгидай жингалак сочларим орасидан ерга чанг тўкилади.

Қизлар эса секин-секин олдимдан силжишади. Ҳали манзил узоқ. Бекатларда чиққан-тушганларнинг ҳаммаси менга бир қараб қўймаса, кўнгиллари тўлмайди. Йўқ, кейин-кейин менга ўхшаганлар автобус ичида кўпайиб қолди. Бир йигит, трактор остидан чиқиб келаётган бўлса керак, тумшукларигача қора мой эди. Уни кўрганлар мени унутишди. Хижолатпазликдан кутулдим.

Чўлда биз ўн йил яшаганмиз. Бу лавҳа ўша ўн йилнинг бир лаҳзалик кўриниши, холос.

Касалхонага келдим. Юрак ютгандай остона ҳатладим. Оппоқ халат кийган ҳамшира:

- Ҳой-ҳой, тўхтанг! Қаерга кетаяпсиз? - деди шошиб.

- Онаминг олдига, - дедим шаштим қайтиб.

- Шу ҳолатда-я, - деди у афт-ангоримга тикилиб.

Не дейишни билмай, серрайиб туравердим. Ғалати аҳволга тушган бўлсам керак шекилли.

- Қаердан чиқиб келаяпсиз. Одам ҳам шунчалик тасқара бўладими? - деди жилмайиб.

Бу ўтмишни ёзаётганда ҳеч қандай ҳис-ҳаяжонга, китобий сўзларга, баландпарвоз роман қаҳрамонларига ўхшаб тасвирлашни, гапиришни лозим топмадим. Унда ўзимни ҳам, ўтмишни ҳам алдаган бўлардим. Суд қаршисида: «Бор ҳақиқатни, бор ҳақиқатни гапираман», - деган виждонли гувоҳ мисол сўзлашни жоиз билдим.

Ҳамширанинг жилмайишидан уялиб, бош эгиб туравердим. Шунда у:

- Гулистон катта шаҳар. Ҳаммоми ҳам бор. Бир ювиниб келсангиз, сохти-сумбатингизни кўрган онангиз ҳам хурсанд бўлади. Тезда тузалиб кетади, - деди. «Ҳаммом» сўзини эшитиб бир қалқиб тушдим. Чунки шу йиллар ичида «ҳаммом» сўзини бутунлай унутиб қўйган эдим-да.

Бетон ариқлардаги лойқа сувларда чўмилардик. Ёзнинг жазирамасида бўтана бўлиб оқувчи сув кузга бориб тиниқлашарда. У тиниқлашганда сувга тушиб бўлмасди. Жаннатдагидек «кўрмоқ бору, емоқ йўк» эди.

Ҳамшира, мендаги саросималикни сездими:

- Касалхона қаршисидаги бекатдан биринчи автобусга ўтирасиз. «Ҳаммом» деган бекатда тушасиз, - деди.

Қўлимдаги тугилган рўмолчада иккита нон ва парварда бор эди. Унга кўзи тушиб:

- Онангизнинг фамилияси нима? Мен тугунингизни бериб, сизнинг келганингизни айтиб қўяман, - деди. Тугунни аёл кўлига тутқазиб, ортимга қайтдим. Тупроқ ичида юравериб ёввойилашиб қолгандим.

Автобусда ҳам ҳамма менга қарайди. Елкамни қисиб кетаяпман. Бегона нигоҳларнинг ҳайрати жуда мулзам қилди. Бошимни елкам орасига тортаман. Ҳаммом бекатида шошиб автобусдан тушиб, нигоҳларга нишон бўлишдан қутулдим.

Иссиқ сув баданимга текканда ҳаво етишмай, юрагам сиқилди. Кўп йиллар иссиқ сув кўрмаган тарашадай тана нохуш бўлди. Йўк, кейин-кейин сув аъзоларимга ёқимли ором бағишлади. Ювиниб, ҳаммомчининг оппоқ сочиқларига артиниб бўлганимда тупроққа қоришиб ётган уст-бошимга кўзим тушди. Худди кимдир елкамга янги сарупо ташлагандай, кийгим келмайди денг. Ахийри этим жунжикиб, «кадрдонларим»ни *елкамга* ташлаб ташқарига чиқдим. Аммо руҳим тетик эди. Касалхонага етиб келганимда, ҳамшира мендан кўзларини узмай:

- Туппа-тузук йигит экансиз-ку. Шунчалар ҳам ўзингизни хор қилиб юрибсизми? Боринг, онангиз еттинчи палатада. Сиз[^]иилҲа[^]к^{^^}ВУтТйШбдй.З^{^^}гундан кейин, худди

- деди.

$\frac{1}{b}$

0; ;С7Г

МАККА251

Унинг дашномларидан қониқиш ҳисси билан онам ётган палата томон одимладим. Эшик қабзасини очиб, секин ичкарига мўралагандим, онам:

- Кел болам, кел, - дея ёнига чақирди. Афт-ангоримга синчков назар ташлаб: - Ҳай болам-ей, кўз тегмасин, кўз тегмасин, - дея кўкрагига туфлади. Менга қараб тўймасди. Унинг хурсандлиги ўзимга ҳам ўтиб, ҳаммомга бошлаган ҳамширадан миннатдорчилик туйғусини дилимда туйдим.

Онам оппоқ либосда, юзи ҳам оппоқ эди. Уйдагиларни, отамни сўради.

- Бугун касалимни айтишди. Қоним камайиб кетибди. Пешиндан сўнг қон қуярмиш. Ҳа, айтгандай, доктор: «Уйингиздан ким келса, менга учрашиб кетсин», деди. Сен у кетиб қолмасдан учраш-чи, нима деркин. Кейин қайтиб келасан.

Докторнинг «учрашиб кетсин» деган гапидан ҳеч қандай хавотир сезмасдан, палатадан чиқдим-да, ён томондаги «бўлим бошлиғи» деган хонага бош суқдим. Улкан стол ортида барваста одам ўтирарди. Бошини олдидаги қоғоздан кўтармай:

- Кириш, - деди. Қуйидаги курсига омонат чўқдим. У бошини кўтариб, «хизмат» дегандай тикилди. Онамнинг гапларини такрорладим.

- Ҳимм, ҳимм, ҳа айтгандим. Онангизнинг қони камайиб кетган. Марказга олиб бориш керак. Тошканга. Бизда қон масаласи чатоқ Бу касалликлар бўйича у ерда илмий текшириш институти бор. Ҳамма томонлама текшириб, аниқ диагноз қўйишади. Қанча тез олиб борсаларинг, шунча яхши, ҳозирча онангизга ҳеч гап-сўз қилманг. Олиб ке-таётганларингизда айтамин. Касални безовта қилмаслигимиз керак, - деди.

Докторга, отам билан гаплашиб, олиб бориш вақти-мизни хабар қиламиз, дедим. У рози бўлди.

Онам олдига кирганимда ёнидаги ҳамхоналари йўк, шифтга термилиб ётарди. Унинг бундай ётишини ҳечам кўрмагандим. Юрагим шувиллаб кетди. Олдинга кадам ташлай олмайман. Нимадир мени ортга ита-ради. Унга тўкилиб турибман. Онам эса бу дунёнинг борлигини унутгандай ётарди. Менинг кириб келганимни ҳам пайқамади. Бир лаҳза ўзимга келиб:

- Она, - дедим титроқ товуш билан. Шундагина у бошини кўтариб, мен томонга қаради:

- Келдингми, болам. Укангни ўйлаб ўтиргандим-а, - деди худди мени биринчи бор кўраётгандай безовта тикилиб. Кейин жойида бир қалқиб:

- Сени Воҳиджоним деб ўйлабман. Кўзим илиниб тушимда кўрдим шекилли. Ишқилиб ҳарбийдан эсон-омон қайтсин-да. Дўхтир нима деди. Кетиб қолмабдимикин, - деди. Шунда шошганимдан:

- Қон керак бўлиб қолиши мумкин. Шунинг учун қон группаларингни билиб қўйишимиз керак, - деди.

- Сенлардан олиб кўярмишми, - деди онам безовта.

- Йўқ ўзларида бор экан. Аммо бизнинг ҳам қон группамизни билиб қўйиши керак экан. Оғайни-қариндошнинг қони тез таъсир қилармиш, - дея ёлғонладим. Ишонди. Кейин икковимиз узоқ гаплашиб ўтирдик. Аммо онамнинг ҳар бир гапида армияда хизмат қилаётган Воҳид укам исми қайта-қайта такрорланарди. Укамнинг хизматни тугатиб қайтишига тўрт ой қолганди. Онам унинг хат ёзмаганидан хавотирланиб:

- Нега ундай қилади. Бирон қор-ҳол бўлмадимикин. Алғов-далғов тушлар кўриб чиқаяпман. Ҳеч бўлмаса, «Мен соғман» деган бир оғиз сўзни конверт устига ёзиб юбормайдими? - дея қуюнарди. Бугун

хам ўша гапини такрорлади. Йиғлаб ҳам олди. Хайр-лашаётганимда:

- Отангни бориб кўр. Яна мен бу ерда ялпайиб ётиб, унга бир нарса бўлиб қолмасин, - дея қайта-қайта тайинлади.

Палатадан чиқаётганда беихтиёр ортимга қардим. Онам қайта шифтга термилиб ётарди. Мени эса аллақачон унутиб юборгандай эди. Зил кетиб остона хатладим. Нохуш ўйлар хаёлимга бостириб келаверди. Онам ўзгариб қолганди. Ҳа, ҳа, у бошқа инсон бўлиб қолгандай эди. Бу ўзгариш сабабини билмоқ истагида зўр бериб хаёл сулардим.

Машинанинг кулоқни қоматга келтириб сигнал чалишидан ҳушимга келдим. Қаршимда мўйловли пўрим одам турар. Қўлини мен томон паҳса қилиб:

- Сенга ўхшаган жулдурвоқининг тиригидан ўлиги қиммат. Ҳозир босиб кетганимда нима бўларди, - дея дағдаға қилар, мен эса унга мўлтираб қараб турар эдим. Сўкишларига ҳеч жавоб ололмагач, қўлини силтаб ташлади-да, машинасига ўтириб, газни босди. Филдираклар асфальт устида чинқириб овоз берди-да, машина бир силкиниб ўкдай олдинга интилди. Бир лаҳза унинг ортидан қараб қолдим. Ҳайдовчининг нега асабий сўкинганини эслаб, катта йўл устида турганимни, атрофимдан ғизиллаб машиналар ўтаётганини ҳис қилдим. Шошиб кўчани кесиб ўтдим-да, бекатга бориб турдим. Аммо кўз олдимдан онамнинг шифтга тикилиб ётгани кетмасди.

Уйга келдим. Отамни бориб кўриш ҳам хаёлимдан кўтарилганди. Укаларимни соғиниб қолгандай эдим. Остона хатлашим билан улар югуриб чиқишди. Ҳаммасининг устида ҳилвираган кўйлак, оёқлари тупроқда юравериб ёрилиб кетган, юзлари эса кузда пишар қовун пўстидай тарам-тарам тўрлаган, қўллари

кир-чир эди. Жигарларимнииг бундай афтода ахво-
лини биринчи бор кўраётгандай ҳайратландим. Беих-
тиёр касалхонага киришдаги ҳамширанинг ҳайратли
овози кулоқларим остида садо берди.

...Бизлар чўлда ўртахол оилалардан ҳам қуйи
ҳисобланардик. Отам ишга яроқсиз, онам совхознинг
бир бўлимида етмиш сўм маош оларди. Оилада катта-
си мен: ёзда сувчи, кузда пахта ортувчи бўлиб ишлар-
дим. Укаларим ёш, жуда-жуда ёш эди.

Воҳид укамни кўлидан иш келадиган вақтида
ҳарбийга чақирди. Биринчи кўрикдаёқ олди-кетди.
Кўп болалар ортда қолди. Ортда қолганлардан бири
совхоз директорининг ўғли, иккинчиси бўлим бош-
лиғининг, қолганлари ҳам ҳукумат одамларининг ар-
зандалари эди. Ўша йиллари ҳарбий комиссариатлар-
да оталар болаларини савдолашиб олиб қолишарди.
Ўзим ҳам кўп бор бу ҳолнинг гувоҳи бўлганман.

Воҳид укам ҳарбийга жўнаганда онам узоқ вақт
йиғлаб юрди. Онам нимжон, ҳали иссиқ-совуқ нима-
лигини билмайтурган, она сути оғзидан кетмаган
укам аскар бўлишига ҳеч ишонмасди. «Ҳай, болам,
қийналади-да, қийналади. Бир оз суяги қотиб, ке-
йин кетганда ҳам майли эди. Бўйи бир қарич болани
ҳам ҳарбийга олаверар экан-да. Ишқилиб омон кел-
син-да», дерди ҳар сафар дастурхон устида.

Афғонистон ҳақидаги гап-сўзлар унда давлат аҳа-
миятига молик сир бўлиб, бизнинг совхозимизгаҳали
у томонлардан аскарларнинг жасади қайтиб келма-
ган кунлар эди.

Чақирилувчиларни сафга тизиб, поездга чиқараёт-
ган ҳарбийдан:

- Қаерга боради улар, - дея сўраганимда, «Бол-
тиқбўйига», деган жавобни эшитиб, кўнглим хотир-
жам уйга қайтгандим. Аммо... Аммо укамнинг кич-
кинагина жуссаси, мўлтираб турган кўзларини узоқ

вакт унута олмай юрдим. Орадан кўп ўтмай хат олдим. Хатда дала почтаси, қисм номери ёзилганди, холос. Унинг саломлари ва хайрлашувларидан Болтиқбўйида хизмат қилаётганга ўхшамасди. Она юрт соғинчи, ҳар бир сўзида уфуриб турарди. Укамнинг ҳар бир хатини ўқиганимда юрагим ўз-ўзидан безовта бўлар, кўп беҳаловат тунларни бошлаб келарди.

Бугун ҳам онамнинг менга нотаниш нигоҳи, укам ҳақидаги безовта ўйлари хаёлимни паришон қилиб қўйганди. Қўлларимдан ушлаб олган укаларимга лоқайд тикилиб турардим. Улар эса онамнинг омонлигини сўраб, чуғурлашарди. Бир қўлида чанг босган канд, бир қўлида тарвуз пўчоғини ушлаб олган синглим Гулноз ҳам:

- Оппа қани, оппа қани, - дея қўлимдаги рўмолчага юзини босиб онамни сўроқлар эди. Улар билан бошлашиб уйга кирдим. Дастурхондаги тарвуз пўчоғи устида пашша ғужғон ўйнарди.

Синглим Гулноз ҳали уч ёшга тўлмаган заиф қизалоқ, у тиззамга ўтириб олиб:

- Ака очом, ака очом, - дея шира қоплаган лаблари билан юзимдан ўпди. Уйда на ота, на она. Бир гала укаларим билан қолгандим. Хўрлигим келди. Йўғлаб юбордим. Улар бир лаҳза менга ҳайрат билан тикилиб туришди-да, ўзимни қўлга олгунча бири қўлимдан, бири бўйнимдан, бири елкамдан маҳкам қучоқлаб, бир нохушликни сезгандай атрофимни ўраб олдилар. Мен эса ўзимни қўлга ололмай турган паллада, остонада отам кўринди. Олдимизга бир-бир қадам босиб келиб:

- Нима бўлди, болам? - деди хаста товушда.

- Онамни касалхонага ётқиздим, - дедим ҳиқиллаб.

- Ҳа, ҳа, эшитдим, - деди. Кейин ҳеч гап бўлмагандай жилмайиб:

- Қани, болаларим, ўринларингдан турунлар. Мен билан кўришмайсанларми? - дея укаларимга юзлан-

ди. Улар ҳаммаси меинг кучоғимдан чиқиб, отамнинг бағрига отилишди.

Бир зумда зулмат қоплагандай қора ўйлар мендан чекинди. Уйни саранжом-сарашта қилиб, чойга ўтирдик. Отам нимадандир безовта эди. Онаминг касалхонага тушганлигига бўлса керак деб ўйладим. Укаларим шакар чойга нонни бўктириб еб олишгандан кейин ўринларидан туриб, ўз ўйинлари билан банд бўлишди. Отам икковимиз қолдик. Чойни оҳиста хўплаб отам:

- Онангни нима касал бўлган дейишяпти докторлар, - деди.

Мен докторнинг айтганларини отамга сўзлаб бердим. Шунда отам:

- Болам, сен эртага ишга борма, укаларингга қара. Мен ўзим онангнинг олдида бориб келаман, - деди.

Ишдан қандай қоламан, деган нигоҳда унга тикилгандим. Хаёлимдан кечган ўйни сезгандай:

- Ҳ-е-е чўлиниям... Онангнинг аҳволини билайлик-чи. Кейин қишлоққа кўчамиз. Келганимга ўн йил бўлди. Бирим икки бўлгани йўқ. Қайтага ҳаммамиз нимжон бўлиб қолдик. Ёшим ҳам бир жойга бориб қолди. Ўлсам ўз еримда тобзггимни кўтаришсин. Бу ёғига ҳеч ишончим қолмади. Сенлар оёққа туриб олсаларинг, мениям, онангниям бошқа армони йўқ эди. Укаларинг ҳали ёш. Бу ерда одам бўладиган сиёғимиз йўқ. Қишлоқда ким ўлибди, болам. Ўлсак ҳам - ўлан тўшагимиз, ўша еру, - деди чуқур ух тортиб.

Чўлда бизнинг биримиз икки бўлмаганлиги рост. Нафақат биз, атрофимиздаги фарғоналик қариндошларнинг аҳволи ҳам бизникидан қолишмас эди.

Шўр босиб ётган бийдай дала ўртасида оқ бетон томлар. Ёзда қизиб, қишда совуб кетарди. Атроф қалин қамишзор. Жазирама иссиқда салқинлашга жой

йўқ. Қуёш уфқка бош қўйиши билан камишзордан чиққан найзодор чивинлар атрофингда мўри малахдай учишиб ҳеч кимни аямасди. Уларга кексанинг ажин босган пешонасими, боланинг қонсиз юзими фарқи йўқ, ўткир тиғини санчаверарди. Эрталабгача ҳамма ёғинг қип-қизил қон бўлиб чиқади. Болаларнинг юзига қараб бўлмайди. Яра-чақаларга оналар дори ўрнига кул босишарди.

Отамнинг гапидан руҳим кўтарилиб, эртагаёқ кўчадигандай кайфиятга тушдим. Ташқарига чикдим. Укаларим тупроқ уюб ўйнашарди. Хурсандлигимдан, шодлигимдан кўзларимга ёш келди. Улар менинг кўз ёшларимга парво қилмай қийқириб кулишарди. Худди юрагимда кечаётган шодлик туйғусини кимдир уларга ҳам улашгандай эди.

* * *

Отам кеч қайтди. Тушкун кайфиятда остона ҳатлади. Не кор-ҳол бўлганини сўрашга ботинолмадим. Ўзи гапириб берар дея кутдим. Болишни ёнига суриб, ёнбошлади. Кирчимол рўмолчаси билан пешонасидапи терларни артди. Совук чойни охиригача хўплаб:

~ Болам, онангни тезроқ олиб бориш керакка ўхшайди. Ўзини анча олдириб қўйибди. Доктор ҳам «қанча тез Тошканга олиб борсаларинг, шунча яхши», деяпти. Мен келишда почтага кириб пенсиямни олдим. Мана бу ўн сўмга сен ул-бул егулик олиб, укаларингга қараб тур. Онангни касалхонага жойлаштириб келгунимча бир амаллаб турарсан. Неча кунда қайтаман, бу ёғи худога аён, - дея рўмолчасига тугилган пенсия пулидан ўн сўм олиб берди.

Кейин сукут сақладик. Аммо отам онамнинг касалидан ташқари яна ниманидир менга айтмоқчи бўларди. Унинг юрагини яна нимадир кемираётган-

лигини фарзандлик туйғуси билан ҳис қилиб турардим. Менинг шубҳамга яна бир асос бўлган ҳол, отам кўзларини учрата олмаганим эди. Ҳар вақт тик боқиб сўзловчи одам касалхонадан келгандан буён худди айбдордай нигоҳини олиб қочарди.

Туни билан уйқум келмади. Тўрда отам, ораликда укаларим ухлашмоқда. Аҳён-аҳёнда Гулноз синглимнинг уйқусираб:

- Опа очом, опа очом, - деган овози қулоққа чалинади. Унинг ялинувчи овозини эшитиб баттар хўрлигим келади. Уйга сиғмай қоламан. Худди тўрт девор ҳар томондан сиқиб келаётганга ўхшайверади. Қоронғида ҳаво етишмаётгандай чуқур нафас оламан. Отамнинг ҳам ухламаётганини сезаман. Орамизда кўзга кўринмас бир ип таранг тортилгандай бўлади. Ип узилади, отамнинг:

- Рашиджон, ухлай олмаяпсан шекилли, - деган овозидан сергакланиб:

- Ҳа, - дейман.

- Болам, энди сен кичкина бола эмассан. Оқ-қорани таниб қолгансан. Бу дунёда мени сен ва онангдан бошқа суянадиган одамим йўқ. Гар бўлганда, ўз қишлоғимдан чўлу биёбонга кўчиб келиб, сарсон-саргардон бўлиб юрмасдим. Сенларни ҳам бу аҳволга солиб кўймасдим.

Бу сўқир дунёда тўғрига кун йўқлигини кексайганда, шартим кетиб, партим қолганда билдим. Сенлар билмайсанлар. Қишлоғимиздаги қариндош-уруғнинг ҳамма-ҳаммаси энам Узук қўлидан нон еб катта бўлишган. Ўзим ҳам қанча-қанчаларига ёрдам бериб, одам қилдим. Нажот истаб остона ҳатлаганда пешонасини силадим. Ишларида ул-бул гап бўлса, кўкрагимни тутдим. «Қариндош-да, шуларга ёрдам қилмасам кимга ёрдам қиламан», деб ўйладим. Таъна бўлса ҳам

айтай. Улар ҳар куни дастурхонимиз атрофида эдилар. Эл кўрмаган, юрт кўрмаган қариндошлар эди-да.

Бирин-сирин улгайишди. Бир энлик хатим, бир оғиз гапим билан институтларга киришди. Нон топишди. Охир-оқибат нон берганни қопишди. Шуларнинг касрига болам бу ерларда юрибмиз. Мени бир-икки пандоваки оёғимдан олганда, қариндошларим: «Хў-ў-ў, тек юр. Амакимиз, оқсоқолимиз», дейиш ўрнига, душманларимнинг ноғорасига ўйнашди. Қўшилишиб ёкамдан олишди. Болам, сўзлайверсам бу тарих китобларга сиғмайди. Энди бу ёғига сенлар омон бўлинглар. Ўтган иш ўтди, тузатиб бўлмайди, - дея чуқур хўрсинди. Кейин узоқ сукут сақлаб:

- Бир ой илгари Воҳиджондан хат олдим. Хатида болам портлаганини ёзибди, ҳозир госпиталда эмиш. Онанга айта олмадим-у, сенга айтишга хўп чоғландим. «Портладим» сўзини ўқиганда, юрагимга тиг санчилгандай бўлди. Бошим қизиб, қон босимим кўтарилиб кетди. Хат олгандан бери ўзимнинг тирик-ўликлигимни билмай юрибман. Портлашнинг нималигини ўз бошимда синаб кўрганман, болам. У ерларга бориб бўлмаса. Нима қилишга ҳам ҳайрон бўлиб қолдим, - дея отамнинг овози ўзгарди.

У йиғларди. Мен эса мувозанатсизликни бошимдан кечирардим. Бошимга кимдир тўкмоқ билан ургандай ғувилларди. «Портлабди, портлабди», деган отам овози минг бир пардада қулоғим остида овоз берарди. Ўзимнинг борлигимни, укаларим ёнимда ётганини, отам ҳозиргина ўша сўзни айтганини идрок қила олмасдим. Аммо тўрдан, қоронғилик қўйнидан отамнинг куюниб йиғлаётганини элас-элас эшитиб турардим.

Ичимни нимадир куйдириб келди. У бўғзимни ёндириб ўтгандай бўлди. Менга бўйсунмаган кўз ёшла-

рим юзимдан оқиб туша бошлади. Синглим мен томон ўгирилиб:

- Опа очом, опа очом, - дея нозик бармоқлари билан юзимни силади. Кейин бўйнимдан маҳкам қучоқлаб олиб, худди онаси ёнида ётгандай уйқуга, тинч, осуда уйқуга кетди. Фақат мушук боласидай нафас олиши эшитилиб турарди...

Кўз олдимга укамнинг поезд тамбурида жовдираб турган кўзлари, қаттиқроқ шамол эсса йиқилиб тушадигандек нозик гавдаси келар, отамдан эса уни қандай портлаганини сўрашга юрагим дов бермасди. Уни қандай кузатган бўлсам, ўшандай ҳолатда хотирамда қолишини истагандай эдим.

Одамзотда шундай ҳолатлар бўлади. Яшагинг келмайди, яшайверасан. Нафас олгинг келмайди, нафас олаверасан. Бир кимсани кўргинг келмайди, кўраверасан.

Бўйнимдан қучоқлаб олган сингилжонимни маҳкам бағримга босдим. Унинг кичкина жисмидан нажот истагандай эдим. У ҳам мени юпатмоқ истагандай юзларимга юзларини ишқалаб ғингшиб қўярди. Аммо отамнинг «портлади, портлади», деган овози бутун аъзоларимни тешиб юбораётгандай, ҳар ёндан санчиларди. Укамнинг, укажонимнинг сиймоси бутун қалбимга қоришиб кетгандай, ўзим ҳам унга айланиб қолгандай эдим.

Қалбим бўм-бўш. Ичимдан нимадир узилгандай эди.

Бир ойдан бери отамнинг қандай аҳволда юрганини тасаввур ҳам қила олмасдим. Қандай юрди экан. Ҳамон бир сўз айта олмайман.

Ўша тун отамдан укамнинг қандай портлаганини сўрай олмадим. Руҳим қайларгадир учиб кетгану, жисмим билан қолгандай эдим. Ҳамма нарса тугагандай эди. Секин-секин руҳий чарчоқдан бўлса керак.

кўзларим юмилди. Туш кўрдим. Онам қаршимда турарди. Оппоқ либосда. Қўлида яримта нон, менга қараб:

- Сен билан отанг мени алдаяпсанлар. Воҳиджонни қаерга яшириб қўйдинглар. Хеч бўлмаса тишлаб кетган нонини берай, - дея қўлидаги нонни кўрсатади. Бехос уйғониб кетдим. Синглим ўрнидан туриб, менга тикилиб турарди.

- *Дото* қил, *дото* қил, - дедим елкасидан қучиб. У ғужунак бўлиб, бошини кўкрагимга қўйиб ухлаб колди.

Тонг отиб келарди. Чанг қоплаган ром деразаларига оппоқ шафақ урилган. Хона ичи туман қоплаган дарадай тус олган эди.

Синглимнинг уйғониб кетишидан чўчиб, секин ббшини ёстикқа қўйдим. Ташқарига чиқдим. Салқин чўл хавоси эсарди. Бу тун мен ўзга одам бўлиб туғилгандай эдим. Остона ҳатлаб кўчага чиқмаган хаёлларим узоқ-узоқларда, олисларга учиб кетаётгандай эди. Шундай қаршимда салобат тўкиб турган совхоз директорининг ҳашаматли уйи ҳам файзсиз, фараҳсиз, ўз салобатини йўқотиб, букри бўлиб қолгандай эди. Олдинлари унинг ярақлаб турган «Волга»сига, мрамрдан қилинган уйига бир ҳасад ва бир ҳайрат билан қарардим. Энг олий даражада яшаш ҳақидаги ўлчовим ҳам тупроқдан қилинган уй ва темирдан ясалган машина эди. Бу ўй, бу хаёл фақат меники эмас, атрофимдаги ҳамманинг ўйи эди.

Остонада қанча вақт турганимни билмайман. Отам оҳиста елкамга қўлини қўйганда ҳушимга келдим. У қўлида тугунча ушлаб турарди. Менинг лоқайд тикилиб турганимдан сергакланиб:

- Болам, ўзингни қўлга ол. Мен ҳам кексайиб қолдим. Укаларинг, сингилларингга бош бўлишинг керак. Мана, Воҳиджоннинг хати. Ўзинг бир маънили, дилини оғритмайдиган хат ёз. Ўзим кўп уриниб кўр-

дим. Фарзанд экан-да, - дея ён чўнтагидан бир мактуб олиб узатди. Кейин:

- Мен онангга борай, - дея катта йўлга чикди. Елкаси туртиб чикқан, жуссаси заминга чўкиб кетгандай, бир замонлар йўқотган қувончини тупроқ йўлдан излаб бораётгандай боши хам отам ҳорғин-ҳорғин, эзгин-эзгин қадамлар ташлаб кетиб борарди...

Менинг қўлимда эса ўқилавериб ҳилвираб қолган мактуб. Уни очиб ўқишга, укамни қай аъзоси жароҳат топганини билишга қувватим йўқ эди. Беҳуш, қанча вақт остонага миҳланиб қолганимни билмайман. Кимдир ўнгиридан тортганида чўчиб тушдим. Синглим турарди. Тунлари бўйнимдан маҳкам кучоқлаб олувчи синглимнинг мўлтираб турган беғубор кўзларида бир ўй, бир ташвиш зоҳир эди. Эгилиб, кўтариб олдим. Бўйнимдан кучоқлаб, онам ҳидларини излаётгандай юзимга юзини босарди. Бошлашиб уйга кирдик. Оҳиста жойига ётқиздим. Бошини тиззамга қўйиб ухлаб қолди.

Жигарларим ухларди. Мен эса улар қошида юрагим эзилиб, мактубга термилиб ўтирардим. Қўлларим эса қалтирарди.

Ахийри бардошим тугади. Ҳа-ха, тугади. Қўлимда тахлами ёзилган мактуб. Ундан шул сатрлар юрагимга муҳрланиб бораверди. Ҳамон улар юрагимга ўйиб ёзилгандай, ёддан чикмайди.

«Салом, ота! Менга сизнинг ёзган хатингизни Самад ўртоғим ўқиб берди. Унда сиз командиримга «менинг ўғлим тўрт ойдан бери хат ёзмай қўйди. Ота-онасини унутганга ўхшайди. Яхшилаб жазолангизлар», деб ёзибсиз.

Ота, мени кечиринг. Узоқ вақтлар мактуб ёза олмаганлигим учун. Сиз айтган ойлар ичида мен ўзимни билмай госпиталда ётганман. Шу сабаб сизларни унутиб қўйдим. Бугунги қунларда ўзимни бир оз яхши

ҳис қилаяпман. Аммо хатни Самадга ёздиришига тўғри келди. Докторлар «бир кўзингизнинг кўриш эҳтимоли бор», дейишмоқда. Кўлларим ҳам мина портлашидан ногирон бўлиб қолган.

Ота, мени кечиринг. Ҳаммасини очиқ-ойдин ёзиб, сизга қанчалар мусибат келтиришимни сезиб турибман. Начора. Сиз отамсиз. Уруш қургансиз. Қон йўқотгансиз. Ногирон бўлиб қайтгансиз. Қисматимиз бир, шул сабаб ҳам сизгаўз аҳволимни баён қилишни лозим топдим. Уйдагиларга асло билдирманг. Онам қўтара олмайди.

Айтгандай, онамнинг соғлиги яхшими? Ҳар қуни туш қураман. У оппоқ либосда бошимга келиб ўтиради. Гапирмайди. Фақатменга термилади. Онамнинг омонлиги ҳақида бир калима сўз ёзиб юборингизлар. Онам, онажоним мени бу ерда қўп ёмонўйлардан халос қилди.

Ота, ўзингизга оғир олманг. Тақдир экан. Бундан асло қутулиб бўлмайди. Бу ерда мендайлар сонсиз-саноқсиз. Ўлганлар ҳам қўп.

Мен ҳали-вери госпиталдан чиқмасам керак. Тугма кўр бўлганимда бунчалик алам қилмасди. Ёруғ жаҳонни кўриб юрган одамни бундай зулмат ичига ташлаш ёмон бўлар экан. Жуда ёмон...

Хайр, ота. Онамга, укаларимга салом айтинг. Рашид акам ишдан бўш вақтларида бир энлик хат ёзиб турсин.

Абдувоҳид,
13. 09. 82 йил».

Юрагим йиғларди. Укаларим эса ҳамма ғамлардан фориғ, тинч, осуда ухлашарди. Синглим Гулноз жажжи бармоқлари билан кўйлагим ўнгиридан маҳкам ушлаб олганди.

Узоқ ўтирдим. Хаёлимда минг бир ўй чарх урарди. Укамни портлатганларга лаънатлар ўқирдим. Ожиз,

нотавон қўлларимни мушт қилиб бурдалаб ташлашга шай бўлардим. Синглимга нигоҳим қадалганда, мушт бўлиб тугилган бармоқлар секин-секин ёйилиб, синглимнинг патила сочларини силай бошларди. Унинг кичкинагина юзи, сочлари, қўллари, меҳрни, ўз жигарларига, ўзгаларга улуғ бир муҳаббатни юрагимнинг зулмат қоплаган пучмоқларида туғдираётгандай эди.

Мен яна қайта, ўзга, муҳаббатга, меҳрга чулганган оламдан келгандай бўлиб туғилдим. Хаёлимни қуршаб олган майда-чуйда турмуш ташвишлари тарк этиб борарди...

* * *

Орадан уч кун ўтиб, отам қайтди. Қўлида онамнинг рўмолга тугилган бисотлари. Бир оз нафас ростлаб, ҳаммамизга ғамгин тикилиб чиқди. Чуқур ух тортди. Синглим Гулноз силжиб бориб пинжиге кирди. Бошқа укаларимнинг бутун вужуди қулоққа айлангандай, отамдан садо чиқишини кутиб тзфарди.

- Оналаринг ҳаммангга салом айтди. Эрта-индин тузалиб олдиларингга келади. «Мен боргунча болаларим тўполон қилмай, аҳил-иноқ ўтирсинлар», дея тайинлади, - деб синглимнинг сочларини силади. Укаларим шу бир калима сўзни кутиб тургандай хотиржам тортиб ўринларидан туришди. Отам, мен ва синглим Гулноз қолдик. Синглим отамнинг соқолларини ушлаб-ушлаб:

- Опа узоққа тетди, - деди. Шунда отамнинг юзидаги ажинлари қуюқлашгандай бўлди. Мўйловлари силкиниб-силкиниб:

- Ҳа, узоққа кетди. Келади, она қизим, опа келади, албатта келади, - деди овози қалтираб. Мен отамдаги ногаҳоний ўзгаришдан хавотирланиб:

- Касалини аниқлашдимми? - дедим безовта.

- Ҳа, ҳа, болам, аниқлашди. Узок ётади шекилли. Укангга хат ёздингми, - деди.

- Ёздим, - дедим юрагим эзилиб. Орамиздаги суҳбат шу икки оғиз гап бўлди. Отам тушкун кайфиятда эди. Мен эса унинг хаёлларини бир жойга йиғиб ололмаётгани боисини билолмай ҳайрон эдим.

Отам табиатан чўрткесар одам. Эзгилаб сўрайверишни ёқтирмайдиган, ўзи ҳам эзмаланмайдиган киши эди. Ўз ташвишларини бировга юк қилиб қолдирадиганлар тоифасига кирмасди. Шу сабаб ўзи бир жўяли гап қилишини К)гшига тўғри келарди.

Кейин отам тунлари ухламайдиган одат чиқарди. УЙим^з атрофини айланиб юрар, кундузлари эса камишзор трдоонга кетиб, қоронғи тушиши билан уйга қайтарди. Бухо^ бир ҳафта давом этди. Кейин яна тонг саҳар:

- Онангга бориб келай, - дея йўлга тушди. Бу сафар Тошкентда узок қолиб кетди. Не кор-ҳол бўлганини Ёилмай, қарахт бўлиб юрдим. Борай десам укамларга қарэй турадиган одам йўқ. Кутишга, нелигини билмоқ учун ҳам кутишга тўғри келди.

Отам тунда соқоллари ўсган киёфада уйга кириб келди.

- Болаларим, чарчадим, бир оз мизғиб олай, - дея жой солиб беришимни сўради. Бошини ёстикқа кўйиши билан ухлаб қолди. Туни билан уйқум келмади. Онамга не кор-ҳол бўлганини билолмай хуноб бўлиб чикдим.

Эрталаб чой устида:

- Болам, келгуси ҳафтада онангнинг олдига ўзинг бориб турасан. Ҳозир Шафоат опанг келиб турибди, - деди. Шундагина онамнинг аҳволи оғир эканлигини ҳис қилдим. Шафоат опамнинг Тошкентда яшаши ёдимга тушди. | >]

Ҳозир ўша куилар ҳақида ёзаяпман-у, ўз жисмимга сифмаётганга ўхшайман. Ҳаёт бизни шафқатсизларча жазолаганди. Билмадим, не гуноҳимиз учун. Менинг атрофимда укаларим, сингилларим, ҳарбийда ногирон Абдувоҳид, касалхонада онам, кексалиги қаро кунларга айланган отам. Оиламизга худо қайси ғам бўлса ҳаммасини бирма-бир улашгандай эди.

Уйда бир ҳафта кутиб тура олмадим. Йўлга чиқдим. Касалхона остонасидан ҳатлаганимда, Шафоат опамга дуч келдим. Кексайиб, букчайиб қолгандай эди.

- Шафоат опа, - дея овоз берганимда атрофга олазарак тикилди. Менга қараб турарди. Аммо танимасди. Бир лаҳза ғамга ботган нигоҳи юзимда сирпанди-да:

- Рашиджон, айланай, сенмисан, - дея бағримга отилди. Кўкрагимга бошини қўйиб, узоқ куюниб йиғлади. Бир оз ўзини босиб олгандан сўнг:

- Онамнинг аҳволи оғир. Онамнинг аҳволи оғир. Бошим айланиб қолди. Нима қилишни билмай қолдим, - деди кўз ёшларини тиёлмай.

Бошлашиб онам ётган палатага кирдик. Опам шошиб-пишиб кўз ёшларини артди. Юрагим гуппиллаб урар, тасаввуримда ҳозир-ҳозир мудҳиш недир содир бўладигандай эди. Қия очилган эшик қабзасидан ичкарига қарадим. Икки кўзи эшикка михланиб қолгандай қаршимда онам ётарди. Ўзимни ичкарига олиб, тез-тез қадамлар билан онам олдига бордим. Оппок бўлиб кетган юзлари, хира тортган кўзлари мен томон оғди. Бир лаҳза тикилиб турди-да:

- Вой айланай, келдингми? Танимабман-а, - дея ўрnidан кўзғалмоқчи бўлди. Ёнига тиз чўкдим. Юзларимни бир қўли билан сийпалаб бошини кўтармоқчи бўлганди, юзимни яқинроқ олиб бордим. Кўзларимдан, юзларимдан ютоқиб ўпди. Йиғлади.

- Шундай бўлиб қолдим, болам. Ўзларинг омонми-сизлар. Укаларинг, сингилларинг қийналиб қолишма-дими, - деди ҳирқироқ овоз билан. Ҳамманинг соғ-са-ломатлигини айтиб, онамни тинчлантирдим. Шафоат опам эса палатанинг бир бурчига кўйилган курсида боши ҳам ўлтирар, аммо елкалари учиб-учиб тушарди...

Онам бундан бир неча кунлар олдин кўрган онамга ўхшамасди. Эғнидаги либоси билан юзидаги ранг-нинг фарқ қолмаганди. Овози ҳам жуда чуқурлик-дан чиқаётгандай эди. Укамни сўради, Воҳид укамни. Кейин кўзларини юмиб шивирлагандай:

- Ҳар кун тушимга кириб чиқади. Мени ёрдамга чақиради. Овозини эшитаман, аммо ўзини излаб то-полмайман. Ишқилиб омон бўлсинда, болам. Хат ке-либ қолмадимми-а? - дея кўзларини очиб менга тикил-ди. Шошилиб:

- Ҳа, хат келди. Кеча келди. Ҳаммамизга салом ай-тибди. Ўзиям яқин кунларда келиб қолар экан, - де-дим. Шунда онам:

- Қандай яқин кунларда келар экан. Ҳали келиши-га икки ойу ўн уч кун бор-ку! - деди ҳайратланиб.

- Дам олишга келар эмиш. Яхши хизмат қилгани учун командирлари жавоб беришаётган экан. «Кела-вер» деб жавоб ёздим.

Онам гапларимни охиригача тинглаб, шифтга қа-ради. Узоқ вақт жимгина, кўзини юммасдан шифтга термилиб ётди. Мен ёнида эканлигимни ҳам унутиб қўйгандай, оналик туйғулари эса ёлғон гапирганим-ни сезгандай эди. Менга нигоҳи тушганда, кўзларини ҳайрат билан катта-катта очиб:

- Ҳалиям ўтирибсанми? Бор, болам, бор. Мен ҳозир яхшиман. Шафоатжонларникига бор, - деди. Шафоат опам ўрнидан туриб, олдимизга келди. Анча ўзини босиб олгандай эди.

- Опа, бизлар борайлик бўлмаса. Эртага эрталаб келамиз, - деди.

- Ҳа, ҳа, болаларим, боринглар. Кўчалардан эҳтиёт бўлиб ўтинглар, қизларингга салом айт, - дея кўзларини юмди.

Онам биз билан хайрлашиб, мен ва опам тасаввурига сиғмас дунёга бош олиб кетгандай эди.

Катта кўчага чиқдик. Опам йиғларди. Мен эса юрагим эзилиб, ундан онамга нима бўлганини сўрадим.

- Айтишга ҳам тилим бормайди. Сен билан мен уйда каттасимиз. Онам бечора, қон раки бўлибди, - деди. Мен унинг гапларига тушунмадим. Қон раки қандай касаллик эканлигига ақлим ҳам етмасди.

- Оқ қон касалига чалинган, - дея тушунтирди опам.

- Бу касалдан ҳали ҳеч ким шифо топгани йўқ. Оқ қон таначалари қизил қон таначаларини еб ташлайверади. Кейин жигар ишдан чиқади. Шу билан...

Шафоат опам тиббиёт ходими эди. Унинг бир оз илмийроқ аммо юракни ларзага келтирувчи гапидан жойимда қотиб қолдим. Опам йиғлаб қўлтиғимдан олди. Пешонамдан тер оқарди. Бутун вужудимдан совуқ тер чиқиб кетгандай эди. Бир неча кун ичида икки мудҳиш тасодиф. Бири юртнинг ул томонида, бири юрт ичида.

Нечун шундай бўлганига ҳайронман. Йиғламадим. Онам вафотида ҳам кўп йиғлай олмаганман. Ичимда кимдир мени жиловлаб тургандай бўлганди. Ҳамон ул кимса менинг юрагимни маҳкам ушлаб олгандай туюлади. Аммо ўша жудолик кунлари йиғлай олмаган мен, онам вафотидан сўнг ҳар куни, ҳар лаҳза йиғлаб юрдим. Кўз ёшларим юзларимдан оқмасди. Кўз ёшларим, юрагимга сассиз, унсиз сирқираб оқарди.

Опам икковимиз ҳар куни онам олдига борамиз. Бизни илҳақ кутиб ўтирган бўлади. Қўлларини кўрсатиб:

- Қўлларим ҳам оқариб кетаяпти. Қони қолмаяпти шекилли, - дея синиқжилмаярди.

- Ҳали ҳаммаси яхши бўлади. Воҳиджоннинг харбийдан келиш тўйини қиламиз. Ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб кетасиз, - дея опам онамни тинчлантирмоқ истайди. Онам эса бошини ғамгин чайқаб:

- Билмадим, болам. Ҳар куни қон қуяди. Ҳеч қафтларим қизарай демайди. Бошимни кўтарсам айланади. Ишқилиб, Воҳиджоним эсон-омон келсин-да. Шунга алағдаман. Негадир тушимдан кетмай қолди-да. Рашиддон, сен уйдан хабар олиб келсанг бўлармиди. Отанг бечоранинг боши айланиб қолгандир. Укаларинг ҳам сен келишингни илҳақ кутаётгандир, - деди. Мен эса уйга боришни хаёлимга ҳам келтира олмасдим. Қандай қилиб онамни ташлаб кета олардим. Опам бир ўзи, бирон қор-қол бўлса аёл киши нима қила оларди.

«Бугун-эрта бориб келаман», деган ўйда икки ҳафта вақт ўтди.

Поччам Бахтиёр Москвада аспирантурада ўқиётган эди. Шул сабаб опам уч қизи билан шаҳарда қолишган. Рўзғор, бола ташвишлари - ҳаммаси ўз бўйнида эди.

Эрталаб опам болаларини боғчага жойлаштирди. Соат ўнларда касалхонага етиб келдик. Палата эшигини очганимизда онамга қон қуйишаётган экан. Тизилишиб турганимизни кўриб, бошини қимирлатди, жилмайди. Секин-секин палатага кириб, курсига омонатгина чўкдик. Штативга осилган шишадаги коннинг чакиллаб томишини жимгина кузатиб турардим. Томчилар чўзилиб узилар, яна қайтадан чўзилар, мен эса беихтиёр томчиларни санай бошладим. Бир, икки, уч, тўрт, беш...

Бир неча юз томчи санадим. Кейин палата эшиги очилганини, онамнинг хира тортган қорачиклари хайратдан кенгайганини ҳам сезмай қолибман.

- Бола-а-а-м! - дея ўрнидан сапчиб тургандагина хушимга келдим. Остонада аскар формасида бир йигит турарди. Бизлар ҳам ток ургандай ўрнимиздан сакраб турдик. Аскар, онам томонга югуриб келиб, уни бағрига босди. Онам эса:

- Болажоним, сени кўрар кун ҳам бор экан. Энди худо омонатини олса ҳам розиман. Айланай сендан. Ҳар куни тушларимга кириб чиқардинг. Соғ-саломат экансан. Розиман, худосидан ҳам, бандасидан ҳам, - дея ҳирқираб гапирар, аскарнинг бўйнидан кучоклаб йиғлар эди.

Ҳамширанинг:

- Опа, ётинг! Опа, ётинг! - дея шошиб бақирганидан хушёр тортиб, онамга қарадим. Билақларидан қон оқарди. Қип-қизил қон. У куйига сизиб, оппоқ либосини алвон рангга бўярди. Югуриб бориб, онамнинг елкасидан ушлаб ётқизишга ҳаракат қилдим. Қани энди, аскар укамдан ажрата олсам. Ҳамшира ёрдамга келди. Жойига ётқиздик. Қўлларини ҳавога чўзганча: «Болажоним! Айланай сендан! Болажоним, айла...», - дея онам хушидан кетди.

Ҳозир ўша кунни эслаяпман-у, тўрт томондан деворлар сиқиб, ондмнинг овози қулоқларим остида садо бермоқда. Қандай бахтсиз кунлар эди... Тасаввурга сиғмас кунлар... У кунларни ғанимимга ҳам раво кўрмайман.

Орадан бир лаҳза ўтмай, палатага докторлар кириб келишди. Бизни ташқарига чиқариб юборишди. Онам эса оппоқчойшаб устида ётарди. Оппоқчойшаб, оппоқ сиймо, фақат кўкрагида қип-қизил қон эди...

Укамнинг, укажонимнинг қўлини маҳкам сиқиб остона ҳатладим. Учовимиз касалхона боғида бир-биримизни кучоклаб узоқ йиғладик. Укамни юзидан таниб бўлмасди. Бир кўзи йўқ. Иккинчисига ҳам чанг

ўрнагандай. Юзнда кўм-кўк майда доғлар. Бир кўли боғланган, унга нима бўлгани бизга ҳали ноаён эди.

Ҳаётнинг қалтисўйини бир оилани, тўқликни, шўхликни билмаган оилани кулфат ботқоғига улоқтириб ташлаганди. Биз бир-биримизга суяниб, шаҳарнинг шўх-шодон кўчасидан кетиб борардик. Ўз хаёлларимиз, ўз ўйларимиз билан нафас олардик. Ўй ҳам, хаёл ҳам манзилсиз, маконсиз юпун эди.

Кундалик ташвишлар билан ўралашиб қолган ҳар қандай инсонга ҳаётнинг қутилмаган зарбаси келиб тегса, албатта, унда зоҳирий ўзгариш содир бўлишига имон келтираман. Бу зарбанинг оқибатини мен ўз бошимда синаб кўрганман.

Опа-ука, укамизнинг ногирон бўлиб қайтса ҳам, тирик келганига шукроналар айтдик.

У минадан портлаганди. У бошқа одам эди. Поезд тамбурида менга кўзлари жовдираб қараб турган бола эмасди. У мендай ожиз акасидан мустақиллик бобида анча олислаб кетганди. Унга на насиҳат, на кўнглини кўтариш керак эди. Бир-икки оғиз гапи, қарашлари билан ожиз акаси кўнглини кўтарарди. У ука эмас, ака эди. Ҳа, ҳа, ака эди менга!

Ойлаб ўлим ва тириклик орасида яшаган одам тупроқ кечиб юрган мендай ландавурга қаердан ҳам ука бўлсин. Ўлим - инсон учун ундан ёвуз, ундан даҳшатли нима бор? Ҳеч нарса. Укам эса ўлим ўпқонидан қайтган эди. Менинг содда, майда ўйларим унинг қаршисида саробдай эрий бошлади. Уларнинг ўрнидан ҳали қандай дарахт бўлиши номаълум, аммо бақувват ниҳол униб чиқди. Уни укам парвариш қилди...

Онам вафот қилди. Қишлоқдаги уйимизнинг тўрида дунёнинг ҳамма ташвишларидан фориғ бўлиб ётарди. Чўл ҳам, тупроқ йўллар ҳам, тунлари тинчлик бермас чивинлар ҳам, ҳамма-ҳаммаси ўз маконида қолиб кетганди. У тириклигида қизғалдоқларини, сувларини, майсаларини соғинган қишлоққа қайтдик.

Онам ётарди. Биз фарзандлари унинг пойида тиз чўкиб ўтирардик. Ҳамма йиғларди. Фақат Гулноз синглим:

- Опа келди, опа келди, - дея жилмаярди.

* * *

Онамнинг қабрига бордик. Отам қабр бошида:

- Боланг шаҳарга кетаяпти. Унга оқ йўл тила, - дея шивирлади. Кейин мени бағрига босиб: - Агар онанг тирик бўлганида, у ҳам мен қатори қанчалар хурсанд, шод бўлган бўларди. Болам, бошинг тошдан бўлсин. Яратган Роббимга ўзинг омонат. Ўзи паноҳ бўлсин, - деди бир ихлос билан.

Укам Абдувоҳид ногирон қўллари билан елкамдан кучиб:

- Энди сиз одам бўлинг бизнинг бахтимизга. Ёзувчи бўламан деб юрибсиз. Албатта онам ҳақида, менинг қисматдошларим ҳақида ёзинг, - дея шивирлади. Хайрлашдик. Улар онам қабри бошида қолди. Мен эса эски жомадонни кўтариб, шаҳар томон биринчи қадамни босдим. Анча олислаб ортимга қарадим. Қисматдош ота-бола бир-бирига суяниб қишлоқ томон кетишарди.

Мени шаҳарга укам бошлади, отам-онам кузатди.

Шаҳардаги саргардон кунларимни ҳикоя қилиб эзмаланмоқчи эмасман. У ҳол ҳар бир қишлоқ боласининг бошидан кечган.

Қаерда ишламай, қаерда бўлмай укамнинг васият мисол айтган сўзини юрагимнинг тўрида жавоҳир мисол асраб-авайлаб юрдим. Шаҳарга мен келган замонлар укамга қисматдош болалар ҳақида ёзиш у ёқда турсин, хатто гапириш ҳам анча оғир эди. Аммо у томонлардан пешма-пеш «оғирлиги икки юз килограмм», деган ёзувли темир кутилар оқиб келарди. Қай бир хонадонда юракни ларзага келтирувчи она фарёди эшитилар, оломон эса елкасини қисиб, унинг фарёдини жимгина тингларди.

Ҳар гал қишлоққа борганимда укамнинг тарашадай қотган юзига, ногирон кўзига, ватандан олисларда қолиб кетган қўли ўрнига тикилиб ўзимнинг ожиз, нотавонлигимдан хуноб бўлардим.

Унинг қорачиқларига эт тушган соғ кўзлари: - «Куйинманг ака. Ҳали сиз ёзадиган кунлар келади», - дея юпатгандай, ҳамдарддай тикиларди.

Шаҳарга қайтардим.

Бу ҳол кўп бор такрорланди. Кўп бор армон билан шаҳарга қайтдим.

Ҳар бир сукунатнинг интиҳоси бўлганидек портладим. Ўйларим, хаёлларим, қадамларим ватанимнинг турли бурчакларига сочилиб кетди. Ўзбекистоннинг кадрдон тупроқларида армонларим, жигарларим қолди. Йиллаб уларни тингладим. Ҳамон тинглаяпман. Ишонардим, ишонардим, улар овозини халқим эшитишига...

* * *

Укамнинг қисматдош дўстлари ўзлари ҳақида гапиришни ишташмайди. Уларнинг ҳар бири билан қайта-қайта суҳбатлашишга тўғри келган.

- Э-э, қўйинг, ака. Ўзингизни ҳам, мени ҳам қийнаманг. Меҳнаткаш, жафокаш деҳқонларимиз ҳақида

ёзинг. Биз нимани кўрдик? Қонни. Бурда-бурда бўлиб кетган дўстларимиз танасини.

Мана бу қўлларимиз билан эса тупроқ ичидан дўстларимизни гўшт ва суякларини териб тобутларга жойладик. Олдин-олдин йиғладик. Кейин-кейин кўз ёшларимиз қуриди. Юрагимиз тошга айланиб бораверди. Одам ва бизнинг орамиздаги жарлик кундан-кунга катталашди. Ёвуз кимсага айландик. Портладик, юраклари тошга айланган ўртоқларимиз конга чулғаниб ётган оёғимизни, қўлимизни тобутларга солаверишди! Қўлсиз, оёқсиз, кўзсиз уйга қайтдик. Кўкрагимизга эса «Жасорати з^чун» медали ва «Қизил юлдуз» орденини тақиб қўяверишди.

Бизга етти ёт, ғанимимиз бўлмаган одамларни ўлдирдик, улар ҳам ўлдиришди. Ҳаммасини Ватан з^чун қиялпмиз дея ўйладик. Ҳатто ов милтиғини қўлида ушлаб кўрмаган, она сути оғзидан кетмаган болаларнинг жангга киришини бир тасаввур қилиб кўринг. Ҳаммаси аён бўлади-қолади.

Яна нимасини айтай. Қўйинг, эслатманг у кунларни. Ҳозир, ҳозир ҳаммаси кўз олдимда бўлаётгандай. Нима керак, шундай ҳам юраги ҳилвираб турган замондошларимизнинг юрагини баттар қон қилиб, - дея юзлари қалтираб кетганда, оналарининг кўзларидан ёш қуйилиб:

- Ҳа, уйи куйсин гулдай боламини шу кўйларга солганларни. Энди биримиз икки бўлади. Боламиз улғайиб қанотим остига киради, дея хурсанд бўлганимда бу кўргилик, Кимни лаънатлашни билмайман, - дея йиғлаб, чорсисига кўз ёшларини артганда, фарзандларининг:

- Йиғламанг она. Мен тирикман. Қайтмаган ўртоқларим онасини кўз олдингизга бир келтириб кўринг. Ўшанда ҳаммасига шукроналар айтасиз, - дея

она олдига силжиб бориб, кўз ёшларини бармоқсиз қўллари билан артганда, укамни, ўз укамни эслардим. Улар менга тикилиб туришарди. Қаршимда укам бўлиб, онам бўлиб уларнинг қисматдошлари туғиларди.

Шу йиллар ичида афғон тупроғидан ногирон қайтган юзлаб укаларим оиласида бўлганман. Уларнинг қисқа, ammo тасаввурга сиғмас гапларини эшитганман. Ногирон боласининг оғзига тикилиб турган, оппоқ сочлари кулоклари устидан шалвираб тушган юзлаб оналарни кўрганман. Ҳаммаси онам, ҳаммаси укам эди. Ҳатто сувоғи кўчган уйлари, хонанинг жиҳозлари, фарзанднинг босиқ сўзлашлари, онанинг безовта нигоҳлари - ҳамма-ҳаммасида менинг оилам билан бир уйғунлик бор эди.

Худди қисмат фақат шундай ночор оилаларнинг фарзандларини ногирон қилиб, ўз уйига қайтаргандай эди.

Ҳар бир хонадон аҳли билан хайрлашаётганда юрагимда чандиқ қолди. Кейин-кейин ўзим ҳам аъзоларимдан ажралиб қолаётгандай бўлавердим. Туш кўрардим. Танасидан жудо бўлган оёқлар, қўллар, кўзлар мендан жисмини талаб қиларди.

Мен, соппа-соғ инсон улардан эшитганларим хисобига шу кўйга тушиб қолдим. Улар-чи, улар?! Улар ҳаммасининг шоҳиди бўлишган. Яна қудратли иродалари билан ўз оналарини юпатишга куч ҳам топа оларди. Мен эса сукут сақлардим. Бу сукут сақлашлар ҳаётимдаги энг беҳаловат, энг қайғули кунлар эди.

Кўчадаги жажжи гўдак елкасидаги милтиқни, болалар дунёси дўконларидаги автомат, танкни кўрганманда ток ургандай сапчиб тушардим. Кўз олдимда ўйинчоқлар ҳақиқий автомат, милтиққа, улкан танкка айланиб қоларди. Ва қулоқларим остида тўхтовсиз ўқ овози эшитиларди. Қалтираб кетардим.

Ватанимнинг турли сарҳадларидан укамга қисматдош укаларимни излаб, ойлаб уйга келмай кетардим. Ўшандай вақтларда телба мисол ўз уйим кўнғироғини босганимда:

- Кимникида ётиб юрган бўлсангиз, ўша ерга боринг, - дея пешонамда қарсиллаб эшик ёпилганда, ҳорғин ортимга қайтган кунларим ёдимдан чиқмайди.

Бир пайтлар хўжандлик Муҳаммадраҳмат:

- Киноларда снаряд портласа, елкамни қисиб, юзимни қўлларим билан яшираман, - дея ҳикоя қилганда ҳайратланганман. Кейин-кейин, оддий болалар ўйинчоғини кўрганда ўзим ҳам унинг аҳволига тушганимни кўриб, урушнинг энг ёвуз куч эканлигини, унда ғолиб ва мағлуб томонлар бўлмаслигини юракдан ҳис қилганман. Чунки ғолиб ҳам, мағлуб ҳам қонга, бурдаланган дўстлари жисмига тикилган бўлади. Не-не буюк ёзувчиларнинг ҳам уруш мавзусига мурожаат қилиши бежиз эмас экан. Мени, менга ўхшаган миллионлаб китобхоннинг юрагини ларзага келтирган Л. Толстойнинг «Уруш ва тинчлик» эпопеяси марказида ҳам уруш ва унинг оқибатлари ётади. Биз кўрмаган, ҳис қилмаган воқеаларни бўй-басти билан кўрсатиб, қалбингни ларзага солади. Уруш инсон иродасини энг сўнги бардошигача синаб кўради. Бу бардошни тинч замонда синаш асло мумкин эмасдир. Кўрмаган воқеалар инсон боласини ҳар доим оҳанрабодай ўзига тортиб келган. Бу ҳолатни адабиётда акс эттира олган ёзувчилар янада юксакликка кўтарила олган. Толстой ҳам ана шундай даҳолардан эди.

* * *

Тонг отиб келмоқда. Юрагимда бир қониқиш ҳисси. Қулоқларим остида эса кўкраклари қон онамнинг «Болажоним, болажоним», - деган ҳирқироқ овози, отамнинг онам қабри бошида: «Болангга оқ йўл тила», дея қилган саждаси, укам Абдувоҳиднинг: «Яратган эгам сизга ёр бўлади», деган шивири садо бермоқда.

Укам Абдувоҳид, ёнингга ёруғ юз билан борурман. Мени кечир, узоқ йиллар сукут сақлаганим учун.

Азиз замондошим, мен сўнгги сатрга нуқта қўймоқдаман. Сизчи, сиз, саҳифаларни очинг, орзулари кул бўлган жигарларингиз овоз беради...

ЗАМИН ЖАРОҲАТЛАРИ

«ҚУЛОҚЛАРИМ ЭШИТМАЙ ҚОЛГАНДИ...»

**Муҳаммад Содиқов - 1969 йилда тугилган.
Андижон вилояти. Черкар қишлоғида ярадор бўлган.**

- ...Ўша тундан уч кун илгари негадир қовоқларим учиб юрди. Ўз-ўзидан сиқилиб кетардим. Бундай қоронғи тунни ҳеч вақт кўрмаганман - жисмингни ўраб-чирмаб, юрагингни сиқиб келаверади.

...Мен у ерга саксон еттинчи йилнинг кузида борганман. Икки ой тайёргарлик қилиб бўлганимиздан сўнг Черкар қишлоғида постда турдик. Озиқ-овқат йўқ. Кун билан оч қолиб кетардик.

Мени борганимданок постга қўйишди. Аскарлар кам бўлгани учун мени постдан ўн беш кун алмаштиришмади. Қоронғилик тушиши билан сени кимдир ҳар бурчакдан пойлаб тургандай туюлаверади. Шунда зулмат қаърига автоматдан тўхтовсиз ўқ отаман. Миям зириллаб, қулоқларим том битиб қоларди. Кейин ўқ овозини ҳам, бошқа овозларни ҳам эшитмай қолардим... Тентак қўйга ўхшаб юрардим.

Мен билан келган ўртоғим аҳволимни тушуниб, командирга:

- Муҳаммадни алмаштириш керак, уни қулоғи эшитмай қолган, ўрнига мен тураман, - деб ёлворди. Шундагина мени постдан олдилар. Бир ойлاردан кейин ўзимга келдим.

...Орадан кўп вақт ўтиб, уйга кетишимга тўрт кун қолган. Яна постда турибман. Термизда ўзимизники-

лар билан учрашишни ўйлайман. Талаба қизларнинг гуллар олиб чиқиши кўз олдимга келиб, юрагим ҳаприкиб кетади. Соатларни қўяверинг-у, дақиқаларни санайман. Аслида тўрт кун нима дегани, бирам кўпдай туюлади денг.

Севган қизим бор. Шу йиллар ичида унга «Польшада хизмат қилаяпман» деб мактублар ёзардим. Бу ерда хизмат қилишимни фақат Москвада ўқийдиган Низомиддин акам биларди. У ҳам ҳарбий комиссариатга келиб билган экан. Ҳар хатида акам: «Ўзингни эҳтиёт қил» деб ёзарди.

Ўша тун негадир ҳаммани бир-бир эсладим. Онам билан гаплашдим. Отамнинг насиҳатларини тингладим. Укаларим, сингилларимнинг бошини силадим. Бир-бир кучоқлаб ўпдим. Ҳаммаси Термиздаги учрашувга чиққанмиш, севган қизимни кидирармишман. У одамлар орасида йўқ эмиш... Кейин оркамдан унинг «Муҳаммад ака!» деган овозини эшитиб қолдим. Худди ҳаммаси ўнгимда бўлаётгандай. Ўгирилганимни биламан, тун қаъридан ялт этган учкун сачради. Сонимда «жиз» этган оғриқ туйдим. Севгилимнинг овози ҳавода муаллақ қолгандай эди.

Кейин ҳамма нарса тинди. Йиқилдим. Қўлларим билан жароҳатимни пайпасладим. Иссик, шилимшиқ суюқлик бармоқларимга ёпишди. «Нега, нега мени отдинглар, уйга кетмоқчи эдим-ку! Энди нима қиламан!» дея қичқирардим. Кейин кимлардир мени қўлтиғимдан олиб, судраб кетишди.

Ўқ сонимга теккан экан. Госпиталда операция қилишди. Кейин самолётда Тошкентга келдик. Хаёлимда оёғимни қирқиб ташлашса керак, деган ўй чарх урарди.

Ота-онам ҳанузгача мени отишганини билишмайди. Фақат Низомиддин акам билади. У ҳам билмасди,

бир куни ярамни қайта боғлашаётганда кўриб қолди. «Ота-онамга билдирманг», дедим.

Ота-онам биринчи кун госпиталга келишганда, ўша кунлари қовоқлари учиб, юраклари сиқилганини айтишди. Ота-она фарзанди қаерда бўлмасин, унинг бошида не савдолар кечаётганини юракдан ҳис қилди шекилли...

«Ҳозир ўша душманни кўрсанг, нима қилардинг», дедингиз. Ҳеч нарса қилмасдим. Аммо ўша пайтда дуч келганда бурдалаб ташлардим. Жон оғрирди-да. У мени отмаганда, мен уни отиб ташлардим. Менга етти ёт бегона, ҳеч бир хусуматимиз йўқ одам мени ўлдиришга, мен эса уни ўлдиришга тайёр турардик.

Умуман, мен бу ишларга тушунмайман. Нега у томонларга бордик. Нега ярадор бўлиб қайтдим...

Қийин-қийин, ерлик аҳолига қийин. Болалар, аёллар, кексалар ўлиб ётарди. Душман ўқиданми, бизнинг ўқданми, бу ёғи қоронғи...

«УЙДАГИЛАР ЁЛВОРИБ СЎРАШДИ...»

Темур Саидов - 1969 йилда тугилган. Қарши шаҳри. Пирамакон қишлоғида мина портлашидан жароҳатланган.

- Олдинда танк кетарди. Устида ўртоқларим - Виктор ва Маъмур ўтиришарди. Бу бизнинг ҳар куни ўтадиган йўлимиз эди. Танк биздан икки юз метрлар узоқлашганда бехосдан портлади. Икки дўстимнинг бир муддат ҳавода муаллақ қолиб, сўнгра ерга қулашини кўриб турардим. Танк эса ловуллаб ёнарди. Бундай воқеалар у ерда тез-тез бўлиб турар, бугун у дўстимиздан, эртасига бошқасидан ажралиб қолавлардик. Аммо танк портлаганда яқин дўстларимнинг танк устида бирон ўн метрлар юқорида муаллақ қол-

гйинини, кейин ерга қулаганини аниқ-таниқ кўрганим менга қаттиқ таъсир қилди. Бир лаҳза ҳушимни йўқотдим. Уларнинг омон қолганига ишончим йўқ эди. Кўз олдимга кулранг тобутлар келди. Икки тобут ёнма-ён турарди. Шу кунгача жуда кўп ўшандай тобутлар билан хайрлашгандик. Йиғлагандик.

Ҳаммамиз ёнаётган танк томон югурдик. Етиб борганимизда улар тупроққа қоришиб ётарди. Бири танкнинг чап, бири ўнг биқинидан йигирма қадам нарида эди. Шунда мина портлаган чуқурдан сакраб ўтиб Маъмур томон икки қадам ташлаганимни биланман, қулоғимни қарсиллаган овоз том битирди. Жуда узок вақт бўшлиқда сузиб юрдим. Кейин пар мисол тупроқ устига қуладим. Ҳушимни йўқотганим йўқ эди. Ўрнимдан туришга ҳаракат қилдим. Аммо...

Ўшанда ҳеч қандай оғриқ сезмадим. Қўлларимга суяниб нега тура олмаётганимга ҳайрон эдим. Шунда мендан бир-икки қадам наридатупроққа беланиб ётган ёғочга ўхшаган нарсага кўзим тушди. Бир илож қилиб чўзилиб уни ўзимга тортдим. Ёғочнинг юмшоқ, иссиқлигига ҳайрон бўлиб синчиклаб қараганимда кимнингдир оёғини кўрдим. У кафтларимда кимирлаб кўйдди. Маъмурнинг оёғи бўлса керак, деб кўрқиб кетдим. Шошилиб у ёқ бу ёққа қараб уни изладим. Йўқ эди. Қаршимдаги чуқурдан яна бир оёқ чиқиб турар, қон аралаш ёғи куйига сизар, мен эса нима кор-ҳол бўлганига тушуна олмай турардим. Ўзим билан ҳам мудҳиш недир содир бўлгандай эди. Қўлларимга бор кучимни ташлаб, гавдамни тикламоқ бўлдим. Аммо...

Мен энди ўрнимдан тура олмасдим. Бир қўлим билан ушлаб турган, лаҳзалар олдин ўз кафтимда жон берган, ҳу чуқурда қони силкиб тушаётган ҳам ўз оёқларим эди. Улар тиззамнинг юқорисидан узилиб тушганди.

Йўқ, йўқ, унда кўрганларимнинг ҳаммасини айта олмайман. Қай сўз билан айтишни ҳам билмайман. У сўз ўзи йўқ бўлса керак.

Сархушлик айлади. Бошимни юшоқ тупроққа қўйдим. Кўм-кўк осмон торайиб келиб, бир нуктага айланди. Ҳозир-ҳозир ўзимни отиб ташлайман, деб ўйладим.

Бу мўъжиза бўлса керак. Ҳа-ха, мўъжиза. Кўзимни очганимда уйдагилар, отам, онам, бир жойга тўпланишиб нималарнидир гапиришар, қулоқларим остида эса:

- Болажоним, ундай қилма, сендан ялиниб-ёлвориб сўраймиз, ўзингни отма, - деган овозлари эди.

Ҳамон ўша кунни эсласам, улар тунлари тушларимга бостириб киришиб, ялиниб-ёлворишади...

«ҚЎНҒИРОҚ СОЧЛИ БОЛА...»

Сафармаҳмуд Бобоев -1963 йилда тузилган. Тожикистон. Кўргонтепа тумани.

- ...Биз полкдан ўттиз саккизинчи қопқага чиқдик. Уларга озиқ-овқат олиб борганимиздан сўнг нариги қопқага бордик. Олдимизда танк кетарди. Унга етиб олишимиз учун машинани тезроқ ҳайдадим. Танк билан орамиз ўттиз метрлар қолганди. Нимадир бўлди. Ҳушимга келганимда машинадан анча узоқда ётардим. Атрофга қарадим. Машинанинг олд ғилдираклари йўқ. Эшиклари тушиб қолган, атрофга бакдан кетарди. Ёнимда ўтирган катта лейтенант ва катта прапоршикни эсладим. Атрофга назар ташладим. Шундай ёнимда, мендан ўн метрлар нарида катта прапоршик менга тикилиб қолган. Унинг оёғи синиб, оппоқ суяги этик қўнжини йиртиб чиқиб турарди. Оёғига тикилиб турганимни кўриб, у ҳам оёғига қаради. Кейин ҳушидан кетди. Шу вақт катта лейтенант

«Тирикмисанлар?» дея ортимдан қичқирди. Ёнимга ағдарилиб, овоз келган томонга ўгирилдим. Лейтенантнинг оёғи худди суяклари майдаланган гўштдай эзгилаб ташланганди. Ўрнимдан туриб, уларга ёрдамлашмоқчи бўлдим. Бир амаллаб ўрнимдан туриб, қаддам босишим билан баданим зириллаб кетди. Кейин ҳушимдан кетиб йиқилдим. Қанча вақт бундай аҳволда ётганимни эслай олмайман. Ҳушимга келганимда, катта лейтенант «автоматдан отинглар, қопқадаги БМ-Плар олиб кетишади», деди. Ён атрофимда автомат йўқ эди. Ниманингдир гуриллаган овозини эшитдим. Икки томондан ҳам машиналар келарди. Елкамдан қон сизиб, қўлтиқларим ости ҳўл бўлганини эслай оламан. Кейин яна ҳушимдан кетдим. Ҳушимга келганимда ҳамширалар мени ювишарди. Учаламиз ёнма-ён ётардик. Кейин палаталарга олиб киришди. Икки кун шундай ётдик. Учинчи кун катта лейтенантнинг оёғини кесишганини эшитиб, йиғлаб юбордим. Ўзимнинг аҳволим қандайлигидан беҳабар эдим. Қаерим жароҳатланганини ҳам сезмасдим.

17 январда прапоршик билан Тошкентга қайтиб келдик. Командир у ёқда қолди. 30 январь куни оёғимни операция қилишди. 3 февраль куни ҳушимга келдим. Ҳушимга келиб, кўзимни очганимда ҳамма томонни оппоқ туман қоплаган эди.

Минага дуч келганимизни олдиндан сезган эдим. Бу биринчи бор портлашим эмасди. Советда тайёргарлик тугаб, кетишимизга бир кун қолганда туш кўрдим. Отамни кўрдим. У «Болажоним, сен офицерлар билан бирга кетма, сен менинг яхши кўрган боламсан-ку», дея ёлвориб йиғлади. Унинг йиғлашига кўнглим ийиб, «Майли, кетмайман», дермишман. Уйғониб кетдим. Ҳамма шошилиб кийинмоқда. Мен ҳам кийиндим. Йўлга чиқдик. Улар тупроғига кириб бор-

ганимиздаёқ, йўлнинг бир четида мотори бирон элик метрлар узоқликда, башняси ҳам анча олисда ётган, минадан портлаган танкка тўғри келдик. Ўшанда «Бу мина дегани танкни шундай қилганда, машина гугурт қутисидек майда-майда бўлиб ҳавога учса керак», деб ўйлагандим. Танкдан кўпам юрмай, хаёлимга келган ўй содир бўлди. Портладик. Қандайдир тасодиф билан мен омон қолдим.

Кейинги портлашда ҳам отам тушимга кириб, «Бугун борма, борсанг, болам эмассан», деди. Майорга бугун бормайлик, деб ялиндим. Аммо у кўнмади. Шунда тентакдай рулга ўтирдим.

Самарқандлик Фахри деган ўртоғим бор. Унга «Агар мен омон қайтсам, уйимга кузатасан. Омон қайтмасам, юкларимни уйга юбормай, ўзинг билан бирга олиб кет», деб тайинладим. У мени койиди. Аммо мен олдиндан нима бўлишини сезиб турардим. Отам бежиз ёлвормаганди...

Телевизорда снаряд овозини эшитсам, худди ёнимда портлагандай елкаларимни қисиб, бошимни яшираман. Ўртоқларим мендан кулишади.

Отам келганда, уни кўриб турардим. Аммо ўз-ўзидан силлам куриб кетди. Ҳушимдан кетгандай эдим. У югуриб келиб, бағрига босганда, қайта ўзимга келдим. Узоқ вақт гаплашмай, сукут сақладик. Кейин гапимиз қовушди. Йиғлашдик.

Сувратимда бир қўлим хира чиққан экан. Онам сувратимга қараб йиғлабди. «Қани қўллари, сизлар мени алдаяпсизлар?» деб акамни яна қайтадан сувратимни олиб келишга юборибди. Қўлларимни кўтариб, сувратга тушдим. Энди онам тинчланиб қолган бўлса керак.

У ер жуда ёмон. Бир воқеа ҳеч ёдимдан чиқмайди. Командир билан қишлоқ оралаб ўтаётганимизда соч-

лари қўнғироқ болакай, қўли оппоқ докага ўралган ҳолда биз томон югуриб кела бошлади. Командирнинг нигоҳи унга тушиб, шошиб автоматини олди. Мен унинг қўлига ёпишдим. У мени силтаб ташлаб болага қарата ўқ узди. Бола бирдан портлаб кетди. Портлаганда унинг қўнғироқ сочли боши танасидан узилиб ҳавода муаллақ қолгани ҳеч кўз олдимдан кетмайди. У болада не гуноҳ. Шунда командир хотиржам тортиб:

- Унинг қўлидаги мина эди. Биз уни ўлдирмасак, у бизни портлатиб юборарди, - деди.

Энди чарчадим, бошқа нарса сўраманг.

«ЙИҒЛАМАНЛАР, БОЛАЛАР, ХДЛИ ҚАЙТИБ КЕЛАМАН...»

Крисьюк Пётр Михайлович - 1962 йилда туғилган. Украинанинг Винск область, Чеченицкий район, Белъш камень қишлоғидан.

- Учаламиз машинада келардик. Урал машинаси эди. Икки қопқага овқат олиб келиб, учинчисига йўл олдик. Негадир ўшанда ҳайдовчи Бобоев бормаслигимизни илтимос қилди. Мен унга: «Қўрқма, ҳаммаси жойида бўлади», дедим.

Портлаш юз берганда, қаршимда ҳайдовчи ётарди. Старшина Далинский у ёғидан бу ёғига ағдариларди. Машина эса тутарди. Хаёлимда «улар соғмикан», деган ўй эди. Тишларим орасида қум ғижирларди. Гапирман десам овозим чиқмади. Кейин овоз бўғзимга тикилиб қолгандек хириллаб сас берди.

Шунда «Тирикмисанлар?» дея қичқириб юбордим. Ўзим қандай жароҳатланганимни билмайман. Чунки ҳеч еримда оғриқ сезмасдим. Аммо ерга парчинлаб ташлангандек ўрнимдан тура олмадим. Бир амаллаб

старшина томонга ўғирилганимда, оёғим остидаги қора ҳалқобга кўзим тушди. Қўрқиб кетдим. Оёғимга қарадим...

Болтада ҳафсала билан чопилган гўштни кўрган-мисиз? Худди шундай оёғим майда-майда бўлақларга бўлиниб кетганди. Ғарчча кесиб ташлангандек оёқларим панжаси ҳалқоб устида юқорига қараб ётар, тасаввуримда ер остидан бармоқлар ўсиб чиққандек эди. Ҳали оёқларимдан узилмаган тери қиймаланган гўштни судраб юарди.

Ҳайдовчи ва старшинага қарадим. Старшина ҳаётдан кўз юмган мисол қимирламасдан ётар, ҳайдовчи эса ўрнидан турганди. Шунда унга «Автоматни от, БМПлар етиб келиб, бизни олиб кетади», дедим. У бир қадам босиб, гурсиллаб йиқилди. Мотор овозини эшитдим. Кейин ҳушимдан кетдим. Машинага олишганда ўзимга келдим. Совқота бошладим. Бутун аъзом титрарди. Бизни олиб кетишга келган аскарлардан бири совқотаётганимни кўриб, шинелини устимга ташлади. Кейин иккинчиси. Кўзимни очганимда иккови ҳам бошимда яланғоч ўтиришарди. Ўзларининг совқотаётганини кўриб, «шинелларингни кийиб олинглар» десам, иккалови ҳам рад қилишди. Бирини танирдим. Белоруссиялик Новиков Александр эди.

Медсанбатга олиб келишганда, негадир ҳамма аскарлар йиғлашди. Мен уларга далда бергандай «Йиғламанглар, болалар, ҳали қайтиб келаман», дедим. Ўша гапни қайтиб боришга ишонч билан айтдим. Чунки оёқларим ёдимдан кўтарилганди.

Палатага олиб ўтишганда ҳушимдан кета бошладим. Силлам қуриб борарди. Кўз олдим қоронғилашиб кетаверди. Ҳар ённи зулмат қоплаганда қовоқларим юмилди. Шунда миямнинг қайсидир буржидаги сезгир хужайра беҳос овоз чиқариб, кулоқларим ости-

да «тамом» дегандай шивирлади. Кейин нималар бўлганини билмайман.

Ҳушимга келганимда орадан беш кун ўтиб кетган эди. Майин бармоқлар пешонамни силаганида кўзимни очдим. Ёп-ёруғ оламга беҳос келиб қолгандай кўзларим камашди. Бир неча кун ёруққа ўргана олмай юрдим.

Оёғим кесиб ташланган эди. Уйдагиларни эсладим. Хотиним, болам кўз олдимдан ўтаверди. Юрагим тарс ёрилиб кетадигандай эди. Тўрт ярим литр қон йўқотган эканман. Оёғимни сўраганимда ҳамшира қиз:

- Сенинг ҳаётинг учун кураш бўлди, - деди кўзларига ёш олиб.

Яқинда «Совет Иттифоқига хизмат қиламан!» кўрсатувида ўз аскарларимни кўриб, жуда-жуда сиқилиб кетдим. Старшинанинг икки оёғи кесилганини эшитиб, йиғладим. Биз нотўғри кирдик бу ерларга. На чора, бу хатолик биз - олтмишинчи йиллар болалари чекига тушган экан.

«БИЗ ФАМИЛИЯДОШ ЭДИК...»

Абдувоҳид Эргашев - Тошкент шаҳар, Мирзо Улуғбек тумани.

- Йўлларни минадан тозалардик. Полкимиз батальонларидан биттадан рота олиниб, янги батальон тuzилди. Бу батальон, қурол-яроғ портлаган омборлар атрофини мина, снаряд ва бошқа қуроллардан тозалаши керак эди.

Омборлар портлаган қишлоққа келганимизда инсон зоти йўқ эди. Аммо сигирлар, товуқлар эгасиз юрарди. Уйлар худди яшин урган мисол вайрон бўлиб ётар, дарахтлар қоп-қора бўлиб куйиб кетган, ер ҳам ёнганди. Юрганингда кулга ўхшаб билқилларди. Қишлоқдан анча олисдаги яланглик тутаб ётарди.

Борган куни ўзимизга палаталар курдик. Эртасига ялангликка олиб боришди. Машинадан тушганимизда катта майдонда снаряд ва гранаталар, шикастланган миналар, турли хил портловчи куруллар оёқ босиб бўлмайдиган даражада сочилиб ётарди.

Бизга уларни қандай теришни ўргатишди. Кейин қисм-қисмга бўлиб, ҳар бир қисм орасида ўттиз метрдан масофа қолдирилди.

Бу ердаги даҳшатли манзарани кўриб ҳеч биримиз омон қолишимизга ишонмасдик.

Орадан бир-икки кун ўтганда шикастланган мина портлаб, ёнимиздаги ротадан бир боланинг оёқларини юлиб кетди. Кейин ҳали у ерда, ҳали бу ерда портлашлар юз бериб, аскарлар жароҳатланди, ўлди, Ҳориб-чарчаб ишдан қайтганимизда асабларимиз қакшаб оғрирди. Тушларингга кўзингга бало-қазодай кўринган снаряд парчалари кириб чиқарди.

Эрталаб ишга кетишда яқинларинг хаёлингга келади. Жаҳаннамга ўхшаган қоп-қора ялангликка кўзинг тушиб юрагинг орқага тортиб кетади. Ҳали ҳеч нарсани кўрмаганинг, ҳатто бирон қизни ўпмаганинг ёдингга тушиб, йиғлаб юборгудек бўласан.

18 октябрь куни туш кўриб чиқдим. Ҳозир қандай тушлигини эслай олмайман, аммо ёмон туш эди. Днивальнийнинг «подъём» деган овозидан ўрнимдан турдим. Эрталабки нонуштани қилганимиздан сўнг ишга йўл олдик. Ҳеч оёғим тортмайди денг. Ўзингиз биласиз, у ерда сенинг эркинг билан ҳеч ким ҳисоблашмайди. Кетдик. Ёнимда красногорсклик Муҳаммад дўстим борарди. Ерни юпка қор қоплаган, ажал майдонига айланган яланглик ҳам қордан оқариб қолганди. Яна ҳаммамиз бир-биримиздан ўттиз метрлар чамаси узокликда туриб курул-яроғ тера бошладик. Иккита тўппончани топиб, детонаторни қўлимга

олиШим билан гумбурлаган овоз эшитилди. Бирдан кўз олдим қоронғилашди. Шунда бехос кўлимга кўзим тушди. Қип-қизил кон эди. Кейин бир оз гандираклаб юриб йиқилдим.

Ўша вақт яна қаёрдандир портлаш овозини эшитдим. Кўз олдимга эса уйдагилар келди. Ҳаммаси менга йиғлаб қараб туришарди. Кейин ҳамма томон қоп-қора тусга кирди.

Кимдир мени кўтариб олди. Машинага ўтказди. Дармоним қуриб бораверди. Узоқ юрдик. Бир жойда машина тарақ-турук қилиб тўхтади. Ёнимда ўтирган кимдир «Совет машинасининг соғи борми! Шу вақти ғилдираги чиқади? Бор, ўхшат, ярамас!» деб сўқинди.

Биз узоқ туриб қолдик. Таним музлаб бораверди. Оғриқ хуруж қилди. Сўкина бошладим. Ҳамма нарса-ни, мени у ерларга олиб кетганларни аямай сўқдим. Киноларда урушда ярадор бўлган аскарларни кўрганман. Улар ёлғон. Бундай ярадор бўлмайди. Ҳамма нарсага лаънатлар ўқийди.

Бир кинода немислар мина қўйилган майдонга асирларни орқасига тишли темир боғлаб қўйиб юборишади. Биз ҳам шундай эдик. Чунки мина, граната ёки детонаторнинг шикастланганини қайси одам билади. Кимнингдир ўлиши олдиндан бошлиқларга маълум бўлган...

Кейин бизни бошқа машинага олди шекилли, шамол юзимга урилиб турарди.

Госпиталга келгунча мактабда ўқиб юрган вақтларимни ўйладим. «Энди уларнинг юзини кўра олмасам, ўн саккиз ёшга кириб нимани кўрдим, яшашдан мақсад нима», дея ўзимга савол бераман. Улар билан гаплашишни ўйламайман. Фақат юзларини кўргим келади...

Операция қилишди, кўлимга укол қилиб, бармоқларимни кесишди. Мен ҳушимдан кетганим йўқ.

Хушдан кетказадиган укол қилмаган шекилли, бармоқларим суягини қисирлатиб кесаётганини сезиб турардим. Кўп қон йўқотганим учун «ўлиб қолмасин», деб хушдан кетказадиган дори беришмаган бўлса керак. Уколи ҳам унча таъсир қилмаганми, нимадир суягимга қаттиқ ботиб, жоним чиқиб кетгудек оғриқ сезганимда, ўзбекчалаб бор кучимни тўплаб бақириб сўқиндим. Кимдир: «Синочек, синочек, успокойся», деди. Уни ҳам сўқдим. Энди мен нимага тинчланардим...

Туғма кўр бўлсанг унча билинмаса керак. Аммо ҳозиргача ҳамма нарсани кўриб турган одам бундай кунга тушса ёмон экан. Бутун дунё коврилиб қолгандай бўлар, мина-пинани, гранатани, снарядни, ҳамма-ҳаммасини яратганларни ҳозир ёнингда бўлса бурдалаб ташлагинг келади. Падарига минг лаънат уларни...

Кўп нарсалар ёдимда қолмаган. Ёдимда қолганлари, оғзим очилмай қолган шекилли, жағимни йириб шланг тикиб қўйиб, компот берганлари. Уйдагиларни ўйлашдан юрагим зада бўлганди. Онамга қийин бўлишини, унинг қийналаётганини кўрмаслик учун бир оз дармонга келганда ўрнимдан туриб, пайпаслаб совуқ шамол келаётган томонга қараб юрдим. Учинчи қаватда яшаётганимизни айтишганди. Уйдагиларнинг ҳаммасига, «рози бўлинглар», деб шивирладим. Онамни хаёлан кучоқлаб юзларидан ўпдим.

Деразани пайпаслаб топдим-да, бир оёғимни нимагадир қўйдим. Оёғим остидаги тумба экан, кейин билдим. Йиқилиб кетди. Кимдир қўлларимдан маҳкам тутиб:

- Нима қияпсан, ҳали ҳаммаси олдинда, - деб мени юпатмоқчи бўлди.

- Олдинда нима бор? - дедим.

У йиғламсирагандай:

- Кел, жойингга ётқизиб қўяман, - деди. Каттик овозда қичқирган эдим, миямга қон қуйилгандай бошим айланиб кетди. Ҳушимдан кетдим. Ўн беш кун шундай ётибман. Фақат ухлатишади. Укол қилишади.

Бир куни ҳамшира укол қилаётганда сўрадим:

- Менинг кўзларим борми?

- Ҳа-ҳа, биттаси бор, иккинчиси ҳали номаълум, - деди. Докторлар бундай айтмаслик керак, дейишади. У нимагадир кўнглим учун бўлса ҳам, яхши бўлиб кетасан, демади. Жуда хўрлигим келди. Алам билан тепиб юбордим. Кўплашиб укол қилди. Ухлайвердим...

Туш кўраман. Фақат жароҳатланган кўлим билан нималарнидир қаттиқ қисаман. Шу вақтда уйғониб кетаман. Бармоқларим йўқлиги ёдимга тушади. Уни кўрмоқ бўлиб ковоқларимни очаман. Қовоқларим очиқ-юмуқлиги билинмайди. Бақириб юбораман. Югуриб келишади.

Орадан икки ой ўтганди. Эрталаб бўлса керак, доктор кўзимга дори қуйди. Шунда беҳос қаршимда оппоқ туман ҳосил бўлди. Кейин ниманингдир юзи элас-элас пайдо бўлди. Бу суврат кетиб қолишидан кўрқиб жим ўтиравердим. Кейин кўлим билан пайпаслаб унинг нима эканини билмоқ истагида ушлаб кўрдим. Иссиқ илиқ юзда кўлим сирпанарди.

Орадан кўп ўтмай мени даволовчи врач хонага отилиб кирди. Бағрига босиб:

- Ана энди ҳаммаси яхши бўлади, яхши бўлади, яхши бўлади, - деб йиғлади.

Дунёга қайта келдим. Яшагим келди. Бундай хурсандчилик ҳаётимда бошқа бўлмаса керак...

Командир ротамиз келиб отамдан хат келганини, унда отам «Нега аскарларинг уйига хат ёзмай қўйди. Агар уйни унутган бўлса, уни гуппаққа солинглар. Эси жойига келиб қолади», деб ёзганини айтди. Мен отамга жавоб хати ёзмаслигини ундан илтимос қилдим.

Секин-секин кўзим кўра бошлади. Биттаси. Кейин кўлимнинг биридан ажралганимни кўрдим. Юзларим порох ва осколкадан таниб бўлмайдиган даражада ўзгарганди.

Билсангиз, икки ой ичида йигирма йил яшаб қўйгандай эдим. Ёшимдан тез улғайгандим.

Орадан кўп ўтмай ёнимга дўстим Муҳаммадни олиб келишди. Биз бир-биримизни билмай ётган эканмиз. Ваҳоланки, икковимиз бир вақтда портлаган эдик. Биз фамилиядош эдик. Унинг ҳам қўлини кесиб ташлашган, кўзларига осколка тегиб, яхши кўрмай қолган эди. Ҳозир ҳам бир-биримизникига бориб келиб турамиз. Энг яхши дўстим ҳам Муҳаммад...

Февраль ойининг охирида менга рухсат бериб, поездга чиқишимга билет олиб беришди. Вокзалда мени патрул ушлади. Хужжатларимни текшириб, бошимни оғритишди. Жуда нафратим ошганди уларга... Мен қандай аҳволдаман-у, улар менга «устав» дейди. Поездга минганимда бир турмадан чиқиб келаётган фарғоналик ўзбек киши менга нима кор-ҳол бўлганини сўраб билгандан сўнг, умумий вагондан яхши жойни олиб берди. То Тошкентга келгунимча менга хомийлик қилди. Вокзалдаги ҳарбийларга нисбатан минг бор яхши одам эди... Ҳамон, қаерда бўлса ҳам унинг омонлигини тилайман.

Тошкентга келиб тушганимда қандай қилиб уйга кириб боришни ўйлайман. Мен бутунлай ўзгариб кетгандим. Юзларимдаги осколка доғлари бошқа қиёфага киритиб қўйганди.

Кечга томон уйга кириб келдим. Эрталаб отам билан онам ётган касалхонага бордик. Онам илк бор мени кўрганда хурсандчилигидан ҳушидан кетди. Хушига келганда олдига кирганимда, онам қўлларимни ўпиб, юзларимни силаб:

- Айланай болам, кўзларинг ҳам бошқача бўлиб қолганми, - деди йиғлаб.

- Йўк, кўради, - дедим. Келганимда онам касал экан. Кўзлари ҳам хиралашиб қолганди.

Кўп ўтмай менга суянчиқ бўлган онамдан ҳам айрилиб қолдим...

«ДЎСТЛАРИМ, ҚАДРДОНЛАРИМ...»

Одил Шорустамов - 1959 йилда тузилган. Чирчиқ шаҳри. Кобул, Файзобод, Қундуз.

- ... У кунлар хотираси билан бир умр яшаб келаётгандайман. Хурсанд, хафақон кунларимда ҳам ўтган кунларим тинчлик бермайди. Мен бу дунёга келдим, фожиалар гирдобига тушиб қолгандайман. Мана орадан қанча вақт ўтди. Аммо умрнинг жуда-жуда қисқа вақтини олган уруш кўрган йилларим, ўтган умримдан оғирлиги билан тарозини бир палласини босиб кетгандай. Мен яратган эгамдан, ҳар доим тонг ила бошлашиб туриб «юртимизда тинчлик-омонлик бўлсин. Униб-ўсаётган фарзандларимиз биз кўрган қора кунларни кўрмасин», дея тилайман.

Абдурашид ака, ҳозир сиз билан гаплашиб ўтирибману, яна қайтаўша куйиб кул бўлган орзулар, армонлар юртига бориб қолгандайман. Ул юрт, ул гўшада орзулар чил-чил синган, хаёлингда «шу жаҳаннамдан қачон чиқиб кетар эканмиз», деган қора туман пардасига ўралган армон бўларди. Ҳеч ким ғурурланиб сўзламас, ҳеч ким чин дилдан самимий кулмас эди. Ҳамминг юраги туб-тубида ҳадик, хавотир, қўрқув ётарди. Одам боласини кишанлаган бу ўйлар сени одамлигингдан йироқлаштириб борарди. Ўз-ўзингни кемира бошлардинг. Дўстларинг ҳалок бўлганда, инсоний қиёфадаги чакмонни ечиб, хайвоний чопонни

киярдинг. Хайвонга айланган дамларинг, фикрлашдан, ўйлашдан маҳрум бўлиб ёвузлашардинг ва шул ҳолатда дўстларинг бошини олганлардан қонли қасос олардинг. Бу қасос ҳам жонингга ором, кўнглингга таскин беролмасди. Яна қайта вужудингни ҳадик, хавотир кемира бошларди. Яна қайта ўзингни ўзинг бурдалай бошлардинг.

Одам боласи бир умр йиғлаб ўтиши мумкин эмас. Бир умр кулиб ўтиши ҳам... Аммо ул юртда бизлар то ортга қайтгунча ҳадик ва кўрқув ила яшадик. Бир неча йил шундай ҳолатда яшашни кўз олдингизга келтириб кўринг-чи, қанчалар даҳшатли умргузаронлик...

Ҳар куни, ҳар лаҳза атрофингда ўлим шарпаси кезиниб, бугун бир кадрдонингни, эртага ўртоғингни, индинга жони жигарингга айланган исоннинг ҳалок бўлганини кўрганингдан кейин одам қандай қилиб инсоний туйғуларни сақлаб қолиши мумкин. Бу фожиа ҳар куни такрорлангани учун ҳар куни шул фожиа ҳақида қуролдош дўстларинг, командирларинг орасида гап бўлар, ҳар куни тушларингда ўлим дарвозасини кўриб турасан. Кўплар «кўп ўлим кўрганинг сайин юрагинг тош қотиб бораверади», деб айтишади. Йўқ, аслида ундай эмас. Ён атрофдагиларнинг фожиаси юрагингда бир чандик ҳосил қилади. Бу чандиклар юракни адо қилар экан. Бундан лаҳзалар олдин сен билан дардлашиб, ички туйғуларини баҳам кўриб ўтирган одамнинг бирданига йўқ бўлиб қолишидан сўнг юракда чандик пайдо бўлмай нима бўлсин. Яна у портлаган бўлса, аъзоларини темир тобутларга жойлашинг, ҳар бир аъзосига бармоқларинг текканда вужудинг қақшаб, жонингҳалқумингга келиб, кўз ёшларинг қуриб, одамийлик қиёфасидан чиқиб қалбингда фақат ёвузлик ўсишини кўрар экансан.

У ёқдан келншимизга жуда-жуда оз кунлар қолган. Юртга қайтиш умун буйруқ чиққан кекса аскарларнинг барчаси уйига равона бўлган. Аммо ангреник Аҳмад исмли разведкачи оғайнимиз кетишга шошилмай:

- Мен тўғри Тошкентга учаман, - деб, Тошкент шаҳридаги Тузел аэродромига учадиган самолётни кутиб қолди. У самолёт кутиб турган кунларнинг бирида взвод командири хизматдаги аскарларга сув олиб келишни буюрди. Шунда сув олиб келиш учун сафланган аскарлар сафига Аҳмад ҳам қўшилиб:

- Мен ҳам бораман, - деб туриб олди. Командирининг жах^и чиқиб:

- Сен хизматингни >паб бўлгансан. Энди сен соғ-саломат уйингга кетишинг керак, - деди. Аҳмад командирнинг гапига эътибор қилмай:

- Булар ҳали ёш. Пистирмага тушиб қолишса ўзларини эплай олишмайди. Мен боришим керак, - деб туриб олди. Командир ҳам унинг қатъий эътирозига қарши ҳеч нарса дея олмай, кўлини силтаб:

- Ўзинг биласан, - деди. Улар олдинда БМП, ўртада сув машинаси, ортда яна битта БМП машинаси билан йўлга тушишди.

Аҳмад олдиндаги машина устида ўтириб кетарди. Унинг қилган бу ишидан ҳаммамиз норози эдик. Аммо бир сўз демадик. Гапирганимиз билан у қулоқ солмасди.

Билсангиз, минг-минглаб одамлар билан учрашиб, уларни ўлим ўпқонидан қутқариб қолган қолган докторлар ўз тажрибаларига суяниб ҳар қандай одамнинг юзига бир қарашда қандай касаллиги борлигини билишади. Уруш кўравериби, яқинларидан ажралиб қолаверган одамлар ҳам ўлим шарпасини олдиндан сезиб қолар экан. Ўшанда биз кекса аскарларнинг ҳам Аҳмадга тикилиб хаёлимиздан яхши ўйлар кечмаганди.

Бошқаларни билмадим, мен унинг соғ-омон келишини жуда-жуда истагандим. Уларнинг келишини орзиқиб кутдим. Ҳамон улардан дарак йўқ. Кутавериб жоним ичимга сиғмай қолди. Ана шу асабларим таранг тортилиб узилиш арафасига келганда ўқ овози эшитилди. Отишма унча кўп давом этмади. Шунда бизлар ҳам душманни тахмин қилган томонимизга қарата бор қуроллардан отиб турдик. Кейин орани куюқ сукунат қоплади. Биз ҳар доим ана шундай сукунатдан кўрқардик. Бундай сукунатлар асосан урушга барҳам берилган пайтларда бўлади. Ё унда бизникилар енгилган, ё улар енгилган бўлиб чиқарди. Йўқ, бу сафар бизникилар ортига қайтишди.

Ўн беш аскар тирик. Аммо уларнинг ичида Ахмадининг жонсиз жасади бор эди.

Ёзувчи Михаил Лермонтовнинг бир ҳикояси борку - «Фаталист» деб номланади. Агар ёдингизда бўлса ўша ҳикояда асар қаҳрамони қимор ўйнаётган жасур зобитнинг юзига олдиндан ўлимий башорат қилади. Шунда зобит унинг гапига ишонмай ўрнидан туриб, ўқлоғлик қуролни пешонасига тираб отади. Тўппонча отилмайди. Зобит тўппончани деворда илиғлик турган фуражкага қарата қайта отади. Ўқ фуражканинг ўртасидан тешиб ўтиб кетади. Ўтирганлар бу хайратли воқеадан котиб қолишади. Ўшанда жасур зобит, асар қаҳрамонига бир виқор билан юзланиб, ўлмаслигини ишора қилади. Аммо у яна қайта:

- Сиз ўласиз, - дейди. Аммо ўтирганлар унинг гапига эътибор қилмасдан ўйинни давом эттиради. Ўйин тугаб, ҳамма уй-уйига кетгандан сўнг хабар тарқалади:

Вулични ўлдириб кетишибди. Вулич ўша жасур зобит эди. Зобитлар бориб қарашса ҳақиқатан уни бир пиёниста сўйиб қўйган бўлиб чиқади.

Мен бу ҳикояни бежиз эсламадим. У юртда кўп ўлим кўрганларда ҳам шундай башоратчилик қобиляти шаклланган эди.

Ҳалок бўлган Аҳмад дўстимиз билан хайрлашиш биз учун яна бир бор ўлиб-тирилиш бўлган. Агар у командирнинг айтганларини қилганда омон қоларди. Аммо у айтганини қилмади. Ўз инон ихтиёри билан ўлимга борди. Тақдири азалдан қочиб қутулиб бўлмас эканда. Бўлмаса бошқа самолётларда учиб кетганда аллақачон ота-онасининг бағрида бўлган бўлар эди. Худди ажалини кутгандай кетишини орқадан орқага суриб яшади.

Э-ҳх, Абдурашид ака! У ерда Аҳмадга ўхшаган жасур, одамларни жонидан ортиқ кўрувчи ҳақиқий инсонлар кўп эди. Биз билан Вячеслав Гайнутдинов ва Василий Шербаков каби учувчилар ҳам бирга хизмат қилишган. Уларнинг севган дўстлари оддий аскарлар эди. Ҳар доим биз билан бирга юрар, чой-нонни ҳам биз билан баҳам кўрарди.

Мен ишонч билан ана шу одамларни худонинг суйган бандалари, деб айта оламан. Урушнинг энг оғир худудларида ҳам ҳар доим шу икки оға-инининг вертолётлари ҳозир бўлишар ва аскарларимизни омон-эсон жаҳаннам оловидан олиб чиқишар эди.

Аслида уларнинг вертолётлари аллақачон учиш вақтини ўтаб бўлиб, утилга топшириб юборилиши керак эди. Аммо улар ҳатто учиш учун хавфли вертолётларда ҳавога кўтарилиб, душманга қирон келтириб аскарларимизнинг ҳақиқий ҳимоячиларига айланган эди. Улар ҳеч қачон шалоғи чиқиб кетган вертолётларда учишни рад қилишмаган. Ҳар доим учишга ва аскарларга ёрдам қўлини чўзишга шай туришарди.

Менинг тасаввуримда улар фақат осмонда учиш учун туғилгандай. Само лочинлари сўзи уларга яра-

шарди. Икковига ҳам нигоҳинг қадалганда кўнгилда ғурур, ифтихор хиссини туярдик. Ҳамма аскарлар улардай бўлишни орзу қилишарди.

Бир куни соат ўн бирлар атрофида улар иккалови тўсатдан ҳавога кўтарилди. Бу икки оға-инининг шошилич парвозини командирлар билишарди, аммо бизнинг хабаримиз йўқ эди. Улар кетма-кет учишиб кўздан йўқолишди. Аммо орадан бир оз вақт ўтиб Вячеслав Гайнудиновнинг вертолёти ёқилғи турадиган омборхонага қулаб тушгани ҳақида хабар келиб қолди. Ўшанда худди бир полк аскар ҳалок бўлгандай аҳволга тушгандик. Ҳамманинг юраги урушдан тўхтагандай аҳволда эдик. Биз аскарлар, нафақат аскарлар, командирларимиз ҳам ўз қариндошини йўқотиб қўйгандай изтироб чекишарди. Агар мотам деган сўз қанчалар улкан қайғу бўлса, биз ўша улкан фожиани бошимиздан кечириб турардик.

Жасадини олиб келишди. Аммо...

Э-э-э, Абдурашид ака! Бу ёғини сўраманг.

Келинг, мен сизга у учувчи ҳақида ёзилган шеърни ўқиб берайин.

*Да, сразу всю жизнь
отдают в этот миг раскаленных,
и детство, и юность,
и к старости путь отдаленных...*

*Герой свою жизнь,
как вселенную, в жертву приносит -
на чашу весов
семечти, все сокровища бросит,
и зори, и звезды/ свет из родительских окон,
и даже любовь,
что так трепетно в сердце берег он.*

Одилжонга тикиламан. Ғамгин нигоҳини анҳор су-
вига қадаган. Анҳор суви эса мавжланиб, солланиб оқ-
моқда. Тинимсиз, тўхтовсиз оққан бу сув қанча-қанча
инсон хотираларидай бу ўзандан оқиб ўтган. Қан-
ча-қанчалаб шўх-шодон, бахтли-бахтиёр, ғамга бот-
ган нигоҳларни эркалаб аллалагандир. Ҳаммасига
ўзи шоҳид.

Одилжоннинг онаси Раҳбар она бир суҳбатида:

«- Болаларим, бу дунё ғаниматдир. Бир-бирла-
рингизга меҳрибон бўлинглар, бир-бирларингиздан
муҳаббатларингизни дариғ тутманглар. Одамлар қа-
риндош-уруғ бўлиб бир-бири билан келиша олмасли-
ги мумкин. Аммо бегона одам туғишганингдан яқин-
роқ бўлиб кетгани кўп бор гувоҳ бўлганман.

Ўғилгинам у томонларда вақт марҳум отаси икко-
вимиз тунни тонгга улаб чиқардик. Тонг ила ярат-
ган эгамдан ўғлимизнинг соғ-омон қайтишини яли-
ниб-ёлвориб сўрардик. Қилган нолаларимиз ижобат
бўлди шекилли, ўғлимиз ортига омон қайтди. Ярат-
ганга беҳисоб шукрлар бўлсин. Аммо омон қайтмаган
оилаларнинг ота-оналарини ўйлаганимда юрагим
қон бўлиб кетади. Худодан уларга сабр-бардош ти-
лайман. Ҳа, улар ҳам мендай оналарнинг боласи эди-
да...» Одилжоннинг овозидан хушёр тортаман.

- У томонларда ўлик сукунат қоплаган қишлоқлар-
га кириш оғир эди. Денгизларда бошланган сукунат
ортидан тўфон бошланганидек, кимсасиз хувиллаб
ётган қишлоқларга илк кириб борганимизда кўп та-
лафот кўрганмиз.

Энди хизматни бошлаган паллада топшириқ би-
лан бир қишлоққа кирдик. Ҳали тажрибасизмиз. Бу-
тун қишлоқ уйлари одам йўқлигидан хувиллаб ётар-
ди. Қизиқиб ҳар бир уйга бош сукиб қараймиз. Бехос
қаердандир уст-бошлари юпун болакай қаршимизда

пайдо бўлди. Уни гапга тутдик. Бечораҳол болага раҳ-
мимиз келиб, чўнтакдаги егуликларимиздан бердик.
Секин-секин бошқа аскарлар ҳам шовқин келаётган то-
монга кела бошлашди. Аскарлар бир жойга тўпланган-
да, ўк ёмғири остида қолиб кетдик. Ҳамма ўзини қутқа-
риш учун ҳар томонга тарикдай сочилиб кетди. Кимдир
жароҳат олди, кимдир ҳалок бўлди. Болакай қандай
пайдо бўлган бўлса, худди шундай кўздан йўқолди.

Кейин билсак бу жулдурвоқи болалар афғонлар-
нинг разведкачилари экан. Уларнинг мақсади киш-
лоқларга кирган аскарларни бир жойга тўплаб,
афғонларга нишон қилиб беришдан иборат экан. Ҳа, у
ерда болалар ҳам жангчига айланиб кетганди. Баъзи-
да улар катталар қила олмайдиган ишларни қилишга
кодир эди.

Мана орадан қанча вақт ўтди. Уруш ичида туғил-
ган афғон болалари дунёга келиб урушдан ўзга нима-
ни кўрди. Ҳеч нарсани. Улар кўлидан нима иш келади
бугун? «Ўрганган кўнгил, ўртанса қўймас» деганла-
ридек, одам ўлдириш, портлатиш, ёндириш. Жамият
учун бундан ортиқ фожианинг ўзи йўвдир.

Ака, тинчлик - улуғ неъмат. Уни кўз қорчиғидай
асраш, авайлаш керак. Тинчлиги бор юртнинг ўт-
миши, бугуни, келажаги бор. Ва шу юртда яшаётган
халқи ҳам хурсанд, бахтиёрдир.

Одилжоннинг хаёлига жимитдай хурсандчилик
инди шекилли, лабида табассум билан:

- Урушларда одамнинг катта-кичиклиги, бар-
дам-бақувватлиги рол ўйнамас экан. Биз билан бир
аскар йигит бирга яшарди. Уни илк бор кўрганимиз-
да ўзимизни унинг олдида жуда ночордай ҳис қилиб,
ноқулай аҳволга тушиб қолгандик. Бўйи икки метр-
лардан ошиқ. Қадди-қоматини кўрган ҳар қандай қиз
«о-ҳх» деб юборарди. Бақувват мушакларини кўриб

хавасланасан. Бўйи узун бўлгани билан ҳеч ерида айби йўқ эди. Худо унга ҳусн-жамолни ҳам, қадди-қоматни ҳам беками-кўст қилиб улашган эди.

Аммо унинг ҳам бир айби бор эди. Жуда қўрқоқ бўлиб, қаттиқроқ гапирсанг ҳам йиғлаб юборарди. Шу сабаб уни командирлар топшириқларга олиб чиқмас. У қисмда ул-бул ишларни қилиб юрарди. Унга тўғри келадиган уст-бошлар ҳам йўқ бўлиб, иккита гимнастёркани битта қилиб тикиб беришар, иштон ва шимлари ҳам шундай қилинар эди. Олиб келинган этиклар сиғмагани учун этикнинг олд қисмини кесиб берарди. Юрганда, турганда этик учидан узун-узун бармоқлари ўйноқлаб кўриниб турарди.

Аммо у қўрқоқлигидан уялмасди. Ҳаётнинг энг оғир дамларида шахснинг кимлиги, нимага қодирлигини тез англайсан. Бу англашнинг тинчлик замонига алоқаси йўқдир. Тотувлик кунларида сизнинг ботир одамингизга айланган одам урушда қўрқбк, олчоқ кимсага айланиши ҳеч гапмас. Уруш ўз оти билан уруш. Сиз унимас, у сизни бошқаради. Қисматингиз унинг қўлида бўлади.

Бизнинг Афғонистонга боришимиз ҳам хоҳиш-ихтиёримиздан ташқарида кечган. Мен Ленинград вилоятидаги пиёдалар полкида олти ой хизмат қилган эдим. Ноябрь ойи эди. Бизни икки маротаба жанговар тревога билан ўқув машқи ўтказиш учун тунда уйғотишди. Биринчисида ҳеч воқеа содир бўлмади. Иккинчисида ҳам олдингидай бўлади деган умидда аскарларнинг бири оёғига пайтавасини ўраган, бири ўрамасдан этикни оёққа илиб чиқаверган. Қай бири ички иштонни кийишга эриниб, шимини кийган. Чунки ҳаммада машқдан сўнг казармага қайтиб кирамиз деган ўй бор эди-да. Аммо биз жонажон казармамизга қайтиб кирмай, тўппа-тўғри Афғонистонга кетдик.

Казармада нимамиз бўлса, ҳаммаси қолиб кетаверди. Ҳали урушни кўрмаганмиз, аммо у биздан бир неча минг чақирим узоқликда туриб ҳам бизни бошқараётгандай эди.

Абдурашид ака. Тинчликка нима етсин. Тинчлик улуғ, бебаҳо неъмат. Унинг қадрини уруш кўрган авлод вакиллари янада чуқурроқ ҳис қилишади.

Ҳар лаҳза, ҳар кун яратганга илтижо қилайлик уруш бўлмасин. Жону жигарлар, дўстлар, кадрдонлар ўлмасин.

«ҚУЛОҚЛАРИНИ ЧАЙНАБ, ТУФЛАБ ТАШЛАДИ...»

Усли Соғиндиқов - 1969 йилда туғилган. Гулистон шахри. Қандаҳор шахри яқинида жанг қилган.

- ...Термизда икки ой тайёргарлик бўлди. Ҳарбий техникага муносабат, қурол-яроғ билан муомала қилишга ўргатишди. «Ватан ҳимоячиси» деган шарафли номга содиқ қолиш деган улуғ сўз ҳар куни командирлар тилида такрорланарди.

Сапёрликка ўқитди. Қандаҳордаги биринчи вазифа - афғон ўтиб безовта қилаётган йўлни миналаштириш бўлди.

Катта лейтенант тўрт нафар тажрибали аскарига биз икки нафар хизматни янги бошлаган аскарни кўшиб олди. Туннинг иккинчи ярмида белгиланган жойга бордик. Аскарлар миналаштира бошлади. Биз чуқур қазидик.

Иш сўнггида командир керакли анжомларни машинага олиб боришни мен ва ўртоғимга топширди. 30 - 40 қадам юришимиз билан ортда гумбурлаган овоз эшитилди. Улар ҳаммаси портлаб кетганди. Ёрдамга югурдик. Етиб келганимизда оёқлар, каллалар сочилиб ётарди. Ҳаммасини тердик. Чунки Ватанга жўна-

тиш керак эди. Кейин анча вақтгача ўзимизга кела олмай юрдик.

Сочлари, юзи қонга бўялган, сонининг бир томонида ўсимтаси қолиб кетган оёқлар, мушт бўлиб тугилган бармоқлар тушларимга кириб, тинчлик бермасди. Командирнинг мияси қоқ иккига бўлиниб кетган, бир томонида қолган кўз тип-тиник эди. Тунлари у мени таъқиб қиларди. Ўлмаганга ўхшарди...

Уларнинг ёзи жуда иссиқ келади. Ана шундай иссиқ кунларнинг бирида тонг отиши билан қишлоқларга бостириб келган душманга қарши ҳужумга жўнадик. Улар бизни пайқагандай тоғ томонга чекинишди. Биринчи гуруҳ тоғ ён бағридаги қишлоққа бурилди. Биз эса душман ортидан эргашиб тоғ томонга анча кўтарилиб қўйдик. Шунда командир орқага қайтишга буйруқ берди. Қайта олмадик. Чунки қуршовда қолганимиз маълум бўлди. Тоғ тепасига қараб юришга мажбур бўлдик. Беш кун ўзимизни ҳимоя қилдик. Бизга ёрдамга келаётган вертолёт уриб туширилди. Озиқ-овқат, ўқ-дори кам қолган, йигирма аскарнинг тўрт нафари ҳалок бўлган, беш нафари оғир жароҳатланган эди. Уларни кутқариш учун бўлган барча ҳаракатлар зое кетди. Олтинчи куни улар беш нафаримизни асир олишди. Кўзларимизни боғлаб, аллақарларга ҳайдаб олиб кетишди.

Катта ҳовлининг бир четида ётардик. Йигирма чоғли душман наша чекиб, кайф қиларди. Аҳён-аҳёнда «бачо, бачо» деган сўзлар кулоққа чалинади. Ораларидан энг улкани ёнимизга келиб, мендан икки киши нарида ётган аскарга «бачо кофур, бачо кофур» деб пичоғини қўлида ўйнатди-да, жилмайиб энгашиди. Ҳаммамизнинг кўзимиз унинг қўл ҳаракатига михланиб қолганди. У энгашиб келавергани сари аскарнинг кўм-кўк кўзлари кенгайиб бораверди. Боши ҳам ерга

кириб бораётгандай туюлди менга. Узун, ўткир пичок кулоқлари устида, ўзи эса кулоқнинг бир четидан ушлаб, худди барғни кесаётгандай қирқиб олди. Аскар «ҳик» деди-ю, овози қайтиб чиқмади. Кулоқ кесилганида жон чиқиб кетмас экан. Худди балиқ думидай питирлади. Барзанги кулоқни осмонга отиб илиб олди-да, оғзига олиб борди. Кўзларимни юмдим. Бир вақт қарасам китирлатиб чайнамоқда. Қўрққанимдан даҳшат ва ҳайратдан кўзларим бақрайиб, унга тикилиб қолибман. Ҳар чайнаганда оғзида қон кўпиради. Худди оғзи қон бўрига ўхшайди. Лабларидан ҳам оқиб, ияқларидан сизиб ерга томди. Кейин юзини худди нордон довучча егандай буриштириб чайналган кулоқни туфлаб ташлади. Кулоқ майда-майда бўлақларга бўлиниб ерга тўпиллаб тушди. Кўзларини қисиб, одам қонидан ҳузур қилгандай керишди. Кейин яна ўша аскарга ўгирилиб худди молнинг ҳаром томирини итга ташлаган қассобдай, қўлларини кесиб-кесиб отиб юборди. Кесилган қўллар тупроқ ичида қирғоққа отилган балиқ мисол сапчиб-сапчиб жон берди. Тасавв)фимда аскар ўлиб қолгандай эди. Аммо кесилган қўл ўрнидан қип-қизил қон тизиллаб отилиб, ёнидаги шеригининг юзига сачрарди. У кўзларини юмиб олганидан қовоқлари ичига қон тўлди.

Ҳали биринчисининг қўлларидан отилаётган қон тўхтамай иккинчи аскарга ўтди. Негадир у жим ётарди. Ҳатто қимирламади ҳам. Кесилган кулоқ эса боягидай унинг қўлларида типирчиламади. Шунда барзанги аскарнинг биқинига тепди. Ҳеч садо чиқмади. Аскарнинг ўлганини пайқаб, кулоқни мен томонга отиб юборди. У ҳавода пириллаб учиб келиб лабимга тегди. Совуқ эди. Бутун танам музлаб кетди. Нафас олишга қўрқардим. Кўзларим унинг ҳар бир ҳаракатини сичқон пойлаётган мушукдек кузатарди.

Одамхўр жаллод, оҳиста оёқларим учига юриб келиб, бухини кериб турди. Девга, йиртқич девга ўхшарди. Одам боласи бундай ваҳшийлашиб кетишини ҳеч тасаввур қилиб бўлмайди. Юз бичими келишган, қалин, йўғон туклар қоплаган, бурун парраклари қуёш нуридан қизғиш тусга кирган, аммо кўзлари кизил эмасди. Қорачиқлари атрофи оппоқ, ҳар қандай қизил томирлардан холи эди. Аммо олмосдай совуқ ялтирарди. Унинг олдида ўзингнинг қанчалар ожиз эканингни ҳис қиласан. Ҳ-э-э, баччағарнинг боласи...

У менга афғон тилида нимадир деди. Ҳеч нарса тушунмадим. Менимча, миллатимни сўради шекилли. Шу вақт мўъжиза юз берди. Бизникилар бостириб киришди. Қўлларимни, оёқларимни Кушманов Сергей бўшатди. Қолган икки ўртоғим ҳам озод қилинди. Душман асир олинди. Икки дўстимизнинг жасадини териб, қисмимизга қайтдик.

Кўп фожиаларни эслагинг келмайди. Хаёлингга келган ҳамон миянгга кимдир гурзи билан уради. Карахтланасан.

Кўп вақт таранг тортилган асабларинг бомбаларсиз, граната ва снарядларсиз жойга тушганда ўзингни бошқача ҳис қилар экансан. Аммо бир ҳадик, кўркув сени тарк этмас экан. У ерларда ўз элинг одамлари билан гаплашиш, кўришиш қанчалик улкан бахт эди. Бугунларда қалбингдаги ўша меҳрга ташна қайноқ муҳаббатнинг муз қотаётганини кўриб ҳайратланаман, кўркиб кетаман. Бир-биримиздан зерикиб қолганга ўхшаймиз. Бу гапларимни ёзиб юрманг. Менинг ички туйғуларим бу.

Сенга муомалалари терс одамларни кўп учратмоқчаман. Лекин уларни қанчалик яхши кўришимни билишмайди.

Топшириқ билан бир сафар Паншер томонларга бордик. Йўлда жуда қийналдик. Иссиқ гармсел, чанг

лабларимизни ёриб, силламизни қуритди. Шунда тоғ сойидан оқиб келаётган тиниқ сувга дуч келдик. Саккиз нафармиз. Сув салқин. Чўмилиш танни яйратишини ҳис қилиб олдидан ўтиб кета олмай, атрофни синчиклаб кузатдик. Хавф йўқлигига ишонч ҳосил қилиб, ўртоқларим чўмилди. Негадир кўнглим хотиржам эмасди. Уст-бошимни ечмай, автоматнинг чангини арта бошладим. Кимдир бизни кузатаётгандай безовта атрофга аланглайман. Шунда бехос ўқ овози эшитилди. Ўқ овози келган томонга қарата автомат ота бошладим. Дўстларим қурол ва кийим бошларини олишга улгурдилар, аммо икки нафари ҳалок бўлди. Биз томонга бир талай душман бостириб келарди.

Биз сойлик оралаб эски қишлоқ харобалари томон чекиндик. Старшина Гришчук гоҳ олдинга, гоҳ орқага ўтиб душманни чалғитар эди. Йўлдан узоқлашиб кетмасликни ўйлаб, сой бўйидаги ҳовлига кириб мудофаага ўтмоқчи бўлдик. Девор баланд эди. Шунда сув учун қазилган девор туйнугидан ўзимизни ичкарига олдик. Ҳамма аскар ўтди. Мен старшинанинг бу туйнукка сигмаслигини пайқаб, ортда қолдим. Унинг ярми кириб, орқаси сигмай қолди. Душман эса тобора яқинлашиб келар эди. Нима қилишимни билмай бир зум қотиб қолдим. Кейин ҳаёлимда ялт этган ўй билан унинг орқасига аёвсиз тепдим. Шунда у жон оғриғидан силкиниб ҳаракатланганидан ўтиб олди. Ортидан битта тош девордан қулаб тушди. Мен эса зудлик билан ўзимни ичкарига олдим. Кейин туйнукни тош билан бекитдик.

Старшинани тепганим учун кечирим сўраганимда: «Кечирим сўраб нима қиласан, бугунги жасоратинг ва ҳаётимизни сақлаб қолганинг з^чун орден ёки медалга тавсия этамиз», деди.

Кўнгилга орден сиғармиди. Юртни, қишлоқларимни, ота-онам, жигарларимни бир бор кўриш насиб қилармикин деб ўйлардим...

«БАРМОҚЛАРИМ КЎРИНИБ ТУРАРДИ...»

Муҳаммад Эргашев -1963 йилда тузилган. Тошкент вилояти, Красногорск посёлкаси.

- ...18 октябрь куни, мен билан бир қанча аскарларга снаряд кавлаш топширилганди. Кейин қурол яроғлари портлаган омборга юборди. У ерда жуда кўп омборлар бўлиб, ҳаммаси яшин тушганидан портлаган эди.

Қишлоқлар йўқ бўлиб кетганди. Жуда катта майдон ўйдим-чуқур бўлиб ётарди. Ўрмонлар куйиб кетган, ҳар ер-ҳар ерда сўппайиб қолган дарахт таналари қорайиб кўзга ташланади. Ҳалиям бошқа снарядлар портламаганди. Портласа атрофдаги шаҳарларниям йўқ қилиб юборарди.

Портловчи қурол-яроғларни теришга келишимиздан бир ой олдин, ҳар куни тушимда портлардим. Аммо ўрнимдан туриб кетардим. Бу ерда ишни бошлаганимиздан бир ҳафта ўтган бўлса ҳам, ҳар куни ўша тушим қайтарилади. Юрагим безовта, эрталабки нонуштани емайман. Кундан-кунга бир мудҳиш воқеа содир бўлишини ҳис қила бошладим. 18 октябрга ўтар кечаси тушимда яна портладим. Уйғониб кетдим. Чойшабларим ҳўл бўлиб кетган, юрагим кўкрак кафасидан чиқиб кетай-кетай деб урмоқда. Днивальний «подъём» деди. Ҳамма ўрнимдан туриб, кийина бошлади. Мен эса карахт эдим. Овқатланиб бўлгандан кейин командирга:

- Мен бугун бормаин, негадир кўнглим нотинч, - дедим.

- Бугун касалларни ҳам олиб чиқаяпмиз, сен соппа-соғ бўлиб бормасанг уят бўлади, - дея қолишимга рухсат бермади.

Соатўн бирлар эди. Омборларга поезд кириб-чиққани учун поезд йўли ичидаги қуролларни тера бошла-

дим. Шунда қаршимда қип-қизил сигарет қалинлигидаги детонаторга кўзим тушди. Уни албатта олиш керак эди. Чунки у танкка қарши ишлатилувчи гранатага қўйилади. Портлатувчилик вазифасини бажаради. Энгашиб кўлимга олдим. Шу вақт қулоғимга кимдир «Ташла!» деб шивирлади. Аммо уни ташлашга улгурмадим. Гумбурлаган овоз эшитилди... Кўзимга кум тикилгандай бўлди. Қулоғим шанғиллай бошлади. Поезд йўлини гандираклаб кесиб ўтдим. Кўзимни зўрға очиб, кўлимга қарадим. Оппок суяк кўриниб турар, гўштлари эса осилиб ётарди. Ҳали қон чиқмаган, ҳеч қандай оғриқ йўқ эди. Кейин кўзларим кўрмай қолди. Ҳаммаси тамом деб ўйладим. Поезд йўлининг четидаги жарлик томон тусмоллаб юра бошладим. Жарнинг лабига келганимни ҳис қилдим. Сакрадим. Худди пар устига қулаб тушгандай ҳеч қандай оғриқ сезмадим. Шунда ўртоқларим келиб қолишди. Билгимдан жгут билан боғлашди. Уларга: «Менга граната топиб беринглар, ўзимни портлатиб юбораман», деб ялиндим. Дўстларимнинг йиғлаганини овозларидан билдим.

Битта майор бор эди. Бизга қурол-яроғ теришга қомандирлик қилган. Жуда заҳар. Бемаза одам эди. Шу сабаб уйга борсам, албатта, кучугимнинг отини ўша майор исми билан атайман деб юрардим. Жуда-жуда ёмон кўрардим.

Ўшанинг овозини эшитдим. У ҳам йиғларди. Чунки гаплари ҳеч бир-бирига қовушмасди.

- Ҳа-ли я-шай-сан, я-хши я-шай-сан, ў-ўғлим, - дерди. Кўплашиб кўтаришиб, майдондан олиб чиқишди. «Тез ёрдам» машинаси замбилига ётқизишди. Кимдир, «иккови ҳам детонатордан портлаган», деди. Мен умуман ҳушимни йўқотганим йўқ.

Йўлда машина бузилди. Усти очиқ машинага олиб ўтишди. Совуқэди. Қон кўп йўқотганман шекилли, аъ-

зойи баданим музлай бошлади. Узоқ юрдик. Оғриққа чидаб бўлмасди. Бутун дунё қоврилиб қолгандай эди. Оғриқнинг зўридан бир лаҳза хушимдан кетдим. Умуман, бундай ҳолларда хушдан кетиш ҳам, ўлиб қолиш ҳам яхши экан. Ҳаммасидан кутуласан-қўясан.

Орзу, яшаш, ёшлик, ҳаммаси соғлигингда керак, бундай аҳволга тушганингда ҳеч бирининг тариқча қадри йўқ. Ҳатто уларни хоҳламайсан ҳам. Сиз уларни ҳис қилмайсиз, тушунмайсиз ҳам. Ҳеч вақт тушунманг...

Госпиталга етиб келганимизда, рентген қилишди. Совуқ хонада икки соатлар яланғоч ётдим. Падарига минг лаънат ўша кунларни. Ҳамширадан «Оғриқни босадиган укол қил» десам, «Битта сен эмас ўлаётган», дейди. Ожиз бўлганингдан кейин қийин экан. Фақат тилингга зўр берасан. «Эй, одаммисан, ё чўчка» дея сўкиндим. Бу юмшоқроқ сўкканим. Улар индамасдан мени ташлаб хонадан чиқиб кетишди.

Операцияга олишди. Ҳар қайчи овози эшитилганда танимда чидаб бўлмас оғриқ сезаман. «Секинроқ қиркинлар», дедим; Улар гапиришмади. Кесишни бас қилганда, кимдир:

- Унисининг кўзини операция қилиб бўлди, - деди. Мени ҳам операция хонасидан олиб чиқишди. Кўзимни операцияга тайёрлашганда, аёл овози:

- Чап кўзини олиб ташлаш керак, - деди. Эркак овози:

- Йўқ, мен олмайман. Операция қилиб кўрайлик-чи, балки кўриб кетар, - деди.

Менинг кўзларимни олиб ташлашдан олиб қолган полковник Гришин эди. У доктордан бир умр миннат-дорман.

Битта кўзимни операция қилиб, палатага олиб келиб ухлатиб қўйишди. Бир вақт уйғонганимда ҳамширалардан бири:

Н.

- Буларнй^г туришига қара, юзларидаги бинтлар ҳам қоп-қо^ қон бўлибди, одам бўлмайдди булар, - деди. Шунда менинг кўзларимни олиб ташламаган овоз эгаси:

- Онангни палон қилай, шундай дейиш мумкинми, йўқол икковинг ҳам, - деди. Кейин у менинг олдимга келди. Юзимга яқин келиб тикилди. Иссиқ нафасини сездим. Қон куйди. Бир ҳафтадан кейин юзларимдаги бинтни олдилар. Қотиб қолган қонни қириб ташлашди. Ҳамшира «бир сантиметр қалинликда қон қотиб қолибди», деди.

Ўша биринчи кўзимни операция қилган полковник 29 ноябрда иккинчи кўзимни операция қилди.

- Яхши кўрган қизинг борми, ичишни яхши кўрасанми? Ҳали бола-чақали бўлиб кетасан, - дея гапириб, турли латифалар айтиб, операцияни бошлади. Умуман, унингдек докторни ҳали-вери учратганим йўқ. Палатага олиб келиб ухлатишганда туш кўрдим. Қўлимни уч маротаба деворга урдим. Уйғониб кетдим. Нега оғримаётганига ҳайрон бўлиб қўлимни яна деворга урдим. Шундай қаттиқ оғридики, яна ҳушимдан кета бошладим.

Уч кундан кейин томоғимдан осколька чиқиб, қон оқа бошлади. Бошимни қимирлатсам, ўзимни ноҳуш сеза бошладим. Ёстиғим билан бошим оралиғи билқиллаб турарди. Бошим айлана бошлади. Кўнглим айниди. Худди каравотдан қулаб тушаётгандай бўлавердим.

Ҳамширани чақирдим. Келавермади. Бақирдим. Ёнимдагилар уйғониб кетиб, «ухлагани қўясанми» дея сўкиндилар. Бирон соатлар жим ётдим. Ўлиб қолсам керак, дея ўйладим. Яна бақирдим. Шунда ҳамшира келиб, қон оқаётган яра ўрнига сочиғимни босди-да, чиқиб кетди. Ҳушимдан кета бошладим. Худди

бошимни қон тўла ховузга солиб қўйгандай, кулоқларимга ҳам кирмокда эди. /

Қаттиқ оғриқдан яна ҳушимга келдим. Кимдир томоғимни тикарди. Қорним оч қолганини ҳис қилдим. «Нон беринглар», дедим. Томоғимдан қўлларини олган доктор «Осма укол қилинглар», деди.

Ҳамшира ширин чой берди. Бир бурда қаттиқ нон топиб келди. Жағимни очолмадим. Кейин осма укол қилишганда ухлаб қолдим.

Доктор Гришиннинг юзини кўрмаганман. Овозини эшитганман. Менинг тасаввуримда у отамга ўхшарди...

Отам келди. «Эргашев здесь» деган овозини эшитдим. Ҳали ўрнимдан тура олмасдим. Қандайдир куч таъсирида ўрнимдан туриб кетдим. Мени ётқизиб қўйишди. Бир шарпа яқинлашиб кела бошлади. У худди магнитдай ўзига тортарди. Шунда бошим ўз-ўзидан кўтарилди. Мен ўшанда оталар кудратини ҳис қилганман. Яшашга ишонч қалбимда пайдо бўлган. Зулмат кўйнида ҳам отамнинг юзидан оқаётган кўз ёшларини кўриб турардим. Ана у киприклари орасидан сизиб чиқди. Ана у лабларига қараб инди. Ҳамма-ҳаммасини, ҳатто юз милklarининг учиб тушишини ҳам кўриб турардим. Отам келиб қўлларимни, оёқларимни пайпаслаб ушлади. Ўзга қон танимда вижирлаб оқди. Кесилган кўлимни кўрсатмай:

- Ҳаммаси бор, - деб алдадим. У ишонди...

Ҳозир ҳам қўлим борга ўхшайди. Гоҳида у ер бу ерим қичишганда излаб қоламан. Айрим ҳолларда мушт бўлиб тугилган кафтим очилади. Кўзимга бармоқларим кўриниб кетади.

ЎПКАМНИ ЯЛАБ ЎТГАНДИ...»

Квэдерс Нормунцс - 1968 йилда тугилган. Латвия Ёкабпилский район, Акнисте посёлкаси. Баграмда жароҳатлиқанган.

- ...Машинаси пор^аб кетганлар Кушкага қайтишди. Машинаси борлар, ^цсмни афғон аскарларига топширишди. Кейин ўзлари машинада ухлашди. Мен ҳам бир ярим ой машинада ухладим.

Болалигимдан ҳайдовчи бўлишга қизиқардим. Ҳарбий хизматгача ўқишни тугатиб, ҳайдовчилар курсига кириб ўқидим. Бир йил ишладим ҳам. Мен рус тилида яхши гапира олмайман. Гапларимга яхши тушунмаяпсиз шекилли, майли тушунтиришга ҳаракат қиламан.

Хизматда менинг чекимга КАМАЗ - 53212 рақамли машина тушди. Уни яхши кўрардим. Кобулга ёнилғи таширдик. Йўл асфальт эди. Аммо унинг ёнида учта қир бор эди. Биз ўша жойдан кўрқардик. Чунки у ерда кўп фалокатлар бўлган. Ярадор бўлишимдан икки кун илгари учта афғон машинаси ўша ерда ёниб ётарди. Уларни кўрдиму, юрагим орқага тортиб кетди. Ордан икки кун ўтиб, ўзим билан шу воқеа содир бўлди. Кобулдан қайтардик. Колоннамизда 20 та машина бор эди. Жабал томонга уч километрлар юргандик. Кучли ток ургандек ўрнимдан сапчиб тушдим. Оёқларим ишламай қолди.

Менинг у ерда уйланганимни ҳеч ким билмасди. Чунки ҳарбий билетимда белги йўқ эди. Хаёлимга хотиним Антра, онам келди. Шунда уларнинг исмини ёдлаган бўлсам керак.

Оёқларим эса газни босганча қотиб қолган эди. Машина ўқдай учиб борарди. Кейин у нимагадир урилиб тўхтади.

Кобулга олиб келиб, самолётга чикгфишганини элас-элас биламан. Самолётда ёмон бўлиб қолганман шекилли, у Душанбега кўнибди. Мен/уша колоннада яраланган Коверчик Юрийни, Шахбуддиновни Душанбеда билдим. Бизларни олиб^келган киши бир суҳбатда «Нега, «айланайлар, эн\$;и сенларни кўра олмайман», дея кўп гапирдинг»/деб сўраб қолди. Одам қаттиқ жароҳатланганда хаёлингга келган биринчи гапни такрорлайверар экансан. Чунки Душанбега келгунимизча орадан икки кун вақт ўтган, икки оёғим ҳам ҳеч нарса сезмасди. Ногирон бўлиб қолдим; деб ўйладим. Соппа-соғ юриб, бирданига бундай бўлиб қолиш ёмон экан. Яшагинг келмай қолар экан.

Сиз ишонмаслигингиз мумкин, мен тушимда ўлимни кўрганман. Уни кўрганим ҳам қизик бўлган. Қишлоқда отам билан мотоциклда кетаётган эдик. Бизни отишди. Мен ярадор бўлиб мотоцикл орқасидан тушиб қолдим. Отамни билмайман. Бир вақт қишлоғимиз ёнидаги сайхонликдан ўзимга ўхшаган бир бола келмоқда. Мен ҳайратланиб:

- Сен қаердан менга айланиб қолдинг. Кимсан? - деб сўрадим. У эса:

- Мен ўлимман. Сенинг жонингни олишга келдим. Кейин бу қишлоқда сенинг арвоҳингга айланиб кезиб юраман, - дермиш. Қўрқиб кетармишман. Шу вақт отам қаёқдандир мотоциклда келиб қолди. Менинг арвоҳим эса сайхонлик бўйида эриб кетди. Ўрнида коп-қора доғ қолди.

Уйғониб кетдим. Бошимда ҳамшира турарди.

- Нега турибсан, - дея сўрадим. У йиғлаб юборди. Кейин билдим. Бу тушни операция вақтида кўрган эканман.

- Энди яшаб кетасан, узоқ яшайсан, - деди.

Ўқ чап қўлим остидан кириб, ўпкамни ялаб умуртқамга ўтган экан. «Умуртқанг шикастлангани учун оёқларинг ишламай қолган!» дейишди.

Хизматгкбориб кўп касал бўлдим. Икки марта сарик касалипгчалиндим.

Антрадан ҳай куни хат олардим. Бир сафар сарик бўлиб касалхонадан казармага тузалиб қайтганимда ўттиз дона хат келган экан. Ўртоқларим менга бунча кўп хат келиши сабабини билмай ҳайратланишарди. Жароҳатланганимда улар менинг уйланганимни билишибди. Танингда чидаб бўлмас оғриқ сезганингда яқинларинг исмини қайта-қайта такрорлайвераркансан. Ҳозир йигирма ёшга кирдим. Аммо кексайиб қолганга ўхшайман. Тенгдошларим билан ўйнагим, кулишгим келади. Аммо улардан зерикиб қоламан. Ҳаммаси укамга ўхшайди...

«ЭТИКЛАРИМ ҚОНГАТЎЛГАНДИ...»

Юра Коверчик -1969 йилда тузилган. Белоруссия Брестъ область, Ивацевический район, Глинная қишлоғи.

- ...Қабр қазирмишман. Жуда чуқур. Ичига кириб ётдим. Қоп-қора зулмат кўйнидан юлдузлар чарақлаб кўринармиш. Ким биринчи бўлиб устимга тупроқ ташлашини кутармишман. Улкан-улкан одамлар қўлларида белкурак, кетмон билан турармиш. Ҳеч ким тупроқ ташламасмиш. «Юлдузларни кўриб олсин», дермишлар. Юлдузлар янада ёруғроқ чарақлармиш. Кўзларимни катта-катта очиб унга маҳлиё бўлиб тикилармишман. Шунда юлдуз онамга айланиб қолиб, «Сен қандай бўлсанг, шундай тирик қоласан», деди. Одамлар «Онаси келди, энди кўма олмаймиз» дейишиб, қабр рахидан оёқларини олишиб ғойиб бўлишди. Онам йиғлади. Унга раҳмим келиб, ўрнимдан турдим. У қўлларини чўзди. Енгил пар мисол юқорига кўтарилдим. Онам мени бағрига босиб, узоқ йиғлади.

Кейин кўлтиқлашиб, уйимиз олдидаги Яминец ўрмонини кесиб ўтдик. Уйғониб кетдим. Бутун танам оппоқ қилиб боғланган эди. Қаерда ётганимни эслай олмадим. Бир фурсат ўтиб йўлда келаегган колоннани эсладим. Кейин ҳаммасини... /

Бу лаҳзалар ичида бўлди. Оёғ[^]ни нимадир тешиб ўтаётганини эслайман. Билмэдим, балки шундай туюлгандир. Кўп ўртоқларим[^]ўқ текканда, ток ургандай бўлади», дейишади. Дммо мен эслайман. Балки менинг суякларимни ўқ мажақлаётганда секинлашгандир.

Олдин у худди чумоли чаққандай болдиримга тумшуғини тикди. Кейин куйдирди. Ҳамма суякларим қисирлаб кетди. У суякларимни синдириб чиққанда бир оз оғриди. Чап томонимдаги кабина эшигига тик этиб урилди-да, ғойиб бўлди. Оғриқхам у билан бирга кетгандай бўлди. Газни соғ оёғим билан босдим. Машина инграниб ўқдай учиб кетди. Оёғимга қарашга кўрқардим. Шундай қилиб колоннани кувиб ўта бошладим. Олдинга ўтганимда йўл четида машина тўхтаб турарди. Газни пасайтириб, тормоз бердим. Тўхтаган машина олдида кимнингдир кўкрагини боғлашарди. Кабина эшигини очишим билан дўстим Нормунецнингжарохатланганини кўрдим. Унинг ёнида турган колонна бошлиғи «хайда» дея қўл силтади. Мен унинг гапига кулоқ солмай, кабинадан сакраб тушдим. Юзимга қон сачради. Ўқ теккан оёғим букланиб ётар, этик қўнжидан қон оқарди. Ҳаммасини кўриб турардим, аммо миям ишламасди. Ҳолсизлана бошладим. Кейин билмайман, ҳушимдан кетган бўлсам керак.

Биринчи операция ёдимда қолган, Ўшанда оёқларимни қайириб ташлагандай эди.

Онам келгунча оёғимнинг бор-йўқлигига қизиқиш йўқ эди. Унинг қўллари баданимга текканда жуда-жу-

да энгил то^уудим. Қозир қандай бўлмасин оёққа туриш ҳақида ўйлайман.

Ҳар куни тушларимда соппа-соғ бўламан. Югуриб юраман. Бир нарсадан хафа бўлсам тушларимда юра олмайман. Шу сабаб уйғоқлигимда хафа бўлмасликка интиламан. Тез-тез дўстларимнинг қандай қайтишганини билгим келади. Қизларга олдин муносабатим бошқача эди. Ҳозир уларнинг ҳаммасини яхши кўраман. Нормунце ўртоғим худди туғишганларимга ўхшайди...

«ЎРТОҚ МАЙОР, ЎРТОҚ МАЙОР», ДЕБ ЧАҚИРАРДИ...»

Богуцкий Сергей - 1969 йида тугилган. Украина Хмельницкий область, Стороконстантинов шаҳри. Толстой кўчаси, 35. Шиндонда жароҳатланган.

- ...Ҳарбий хизматдан бўшатишган аскарларни қопқалардан олиб келишимиз керак эди. Бешта БМП олтига қопқадаги аскарларни олди. Бизнинг машинани Юсупов Фахри бошқарди. Тепада мен, тўрт нафар уйига кетаётган аскарлар ва батальон командири - майор Каракишьян Владимир Сергеевич эди. Танк орқасидан кетардик. Хизматни тугатиб бу жаҳаннамдан кетаётганларга ҳавасим келмоқда эди. Улар кўшиқ айтишди. Кўшиқнинг мазмуни: юрт, ота-она, жигарлар соғинчи, ортда қолаётган азоб-укубат ҳақида. Уларнинг ичида шўхўзбек йигити кўшиқни бошлади. Ҳаммаси жўр бўлди. Мотор устида ўтирган майор ҳам секин-секин жўр бўлиб куйлай бошлади. Уларга қараб Украинам шаҳарларини, кўчаларини эсладим. Ўзимни худди хавф-хатарсиз кетаётгандай ҳис қилдим. Портладик. Жуда баландга учдим. Ёнимдагилар бошқа томонга, мен шағал устига тушдим. БМПнинг

ост томони менга қараб қолган. Ёнарди. Ёнгин ичидан кимдир чиқиб келди.

- Серёжа, сенга нима бўлди. Ҳамма жойинг соғми? - деди. Оғрикни сезганим йўқ.

- Ҳа-ҳа, - дедим.

- Комбат қани? - деди у.

- Билмайман, - дея ёнаётган машинадан узоқлаша бошладим. Оёқларим ишламасди. Судралиб борардим.

Бояги овоз «Ўртоқ майор, ўртоқ майор!» деб чақирарди. Бирдан хаёлимга мен билан бирга келган аскарлар тушди. Ортимга қайтдим. Машинани айла-адб ўтдим. Шундай машина ёнида, кимдир олов ичида у ёқдан бу ёққа ағдариларди. Бир оз судралишим билан у тинчиб қолди. Қуюқ, аччиқ тутун димоғимга урилди. Юрагим беҳузур бўлди. Одам гўшти жизғанақ бўлиб ёнарди. Тирик жон бормикан, дея атрофга алангладим. Машинадан анча узоқликда кимнингдир боши тутарди. Ҳар томондан гўшт, соч ҳиди келарди. Ҳушимдан кета бошладим. Бир вақт хушимга келганимда ёнимда кимдир хириллаб ётарди.

^Нима бўлганини кейин билдим. Менинг исмиمنى айтиб чақирган дўстим Фаҳри экан. Ҳозир у Кушкада хизмат қиляпти. Гулистон шаҳридан. Яқинда онаси келиб кетди. Дўстимдан хат олиб турибман.

Машина башняси томонга ағдарилганда дўстим ичидан чиққан. Олов ичида қолиб кетган, бундан лаҳза олдин қўшиқ бошлаган ўзбек йигити экан. У ёниб кетди. Комбат боши билан ерга қадалган, фақат сочлари куйиб кетган эди. Менинг ёнимда хириллаб ётган ҳамшаҳарим эди. Кейин унинг ўлганини эшитдим. Менинг ўнг оёғим икки жойидан синиб, осколька суякларимни мажақлаб ташлаганди.

Уруш киноларни кўргим келмайди. Бехос кўриб қолсам тунни билан қийналиб чиқаман. Гўшт, соч хи-

дини димоғимда туяман. Кўз олдимда БМП ёниб ағдарилаверади. Ўзбек боланинг ёнғин ичида тўлғангани кўзимни юмишим билан келаверади.

Мен ўшанда олов ичида унинг кўзларини кўрганман. Ҳозир ҳам у мени кузатиб турганга ўхшайди. Ўша вазиятни негадир бор тафсилоти билан эсламайман. Кўп нарсаларни кўргандим. Лекин сўз топа олмайман.

«ЖАНАЛАБ КЕТГАНДИК...»

Алишер Исмоилов - 1969 йилда гнугилган. Хоразм вилояти, Шовот тумани. Жабалда жароҳатланган.

- ...Жабал билан Гулбаҳор оралиғи ярим соатлик йўл. Батальонда битта миномёт батареяси, учта пиёдалар ротаси бор эди. Ҳар ҳафтада роталардан ўн беш нафардан аскар йиғилади. Улар тоғда постда турган дўстларимизга озиқ-овқат, сув, кўмир олиб боришадди. Гулбаҳордаги сўқмоққа яқинлашишимиз билан оралиғимиз беш метр масофадан сафланамиз. Қаршимиздаги тоғ жуда баланд. Биз ўқ ўтмас кўйлак кийганмиз. Елкада озиқ-овқат, хим-защитанинг чулқисига сув тўлдирилган. Автомат, қирқ беш патронли тўртта магазин. Тоғ эса жуда баланд. Шу сабаб қирқ беш аскарнинг ҳаммаси бир вақтда юқорига чиқиб бора олмайди. Ўн, ўн беши ортда қолиб кетади. Кўп болалар чарчоқдан ўзларини йўқотиб ичини бўшатиб кўйганини кўрганман. Шундай вақтда фельдшер қандайдир уколлар қиларди.

Тоғнинг ярмига борганда оёқларинг ҳеч нарса сезмай қолади. Бир букланиб қолса, қайтиб жойига келмайди. Оғриқнинг зўридан ҳеч нарсани ҳис қилмайсан. Икки ярим соатларда постдагилар олдига чиқиб борардик.

Пистирмадагиларнинг кўпи аскарга ўхшамасди. Соч-соқоли ўсиб кетган, қаландар сифат одамлар эди. Биз уларни постдан алмаштирамиз, «қаландарлар» полкка тушиб ювиниб чиқишади.

Аскарлар битлаб кетди. Советдан озиқ-овқат келмай қолди. Фақат қотган нон еймиз. Мен йигирма кун юзимни ювмай юрганман. Одам ювинмаса жуда ёмон бўлиб кетар экан. Ҳозир билмайман, у битмиди ё кана. Молларнинг орқасига ёпишиб юрадиган кўм-кўги канами? Кана бўлса ўша кийимларга тушиб кетди. Эрталабгача ҳамма еринг қип-қизил қон бўлиб чиқади. Командирлар ҳам каналади. У жуда ёмон нарса. Тинкангни қуритиб қўяр экан.

31 декабрь куни Москва вақти билан ўн иккига йигирма дақиқа қолганда казармадан юқорига кўтарилидик. У ерда казармалар ернинг остига жойлашган. Янги йилни кутишиб ҳамма аскарлар автоматлардан, ракеталардан осмонга отишарди.

Старшина икковимиз сутдай ёруғ осмонда у ёқдан бу ёққа учаётган ўқларни томоша қилардик. Шунда беҳос оёғим ишламай қолди. Йиқилиб тушдим. Ўрнимдан тура олмайман. Аскарлар кўтаришиб, санчагга олиб боришди. У ерга боргунча кўп қон йўқотган эканман. Санчагга жгут билан боғлашиб, Баграмга юборди. Энди турмасам керак деб ўйладим. Янги йилни кутиш менга насиб қилмади.

Одамлари, дейсизми? Одамлари мусулмон бўлмаган миллат аскарларини ёмон кўради.

Самарқандлик Муҳаммад исмли тожик дўстим бор эди. Асирга тушиб қолди. Бир йилдан кейин қўйиб юборишди. Душманларнинг қўйиб юбориши ҳам жуда қизиқ бўлган. Асирга тушганларнинг аъзоларини кесишган. Муҳаммад тожик бўлгани учун уларнинг тилини биларди. Исмини сўрашибди. Исми

Муҳаммадлигини эшитиб, бир-бирларига маъноли қарашибди. Кейин ҳайратланган мисол қайта сўрашибди. Яна бир бор тасдиқлатиб олишгач, ўрнидан турғизиб, бошликлари олдига олиб боришибди. Исми Муҳаммадлигини, афғон тилини билишини айтишибди. Соколлари ўсган бошлиқ қонталаш кўзларини тешиб юборгудек қадаб:

- Муҳаммад дегин, - дея ўрнидан туриб, ўзи билан асир тушган старшина ва Василийнинг олдига олиб келибди.

- Чошгоҳ эди, - дея хикоя қилганди у. - Улар орқамдан келарди. Мен нима бўлаётганига тушунолмасдим. Ўртоқларим сафига қўшди. Кейин уларни елкасидан судраб, соколлари патила бошлиқ олдига олиб боришди. Бири пичоқ билан кўйлагини йиртди. Қип яланғоч қилди. Иккинчисини ҳам ечинтирди. Уларнинг дўстларимга қилаётган тажовузини кўриб, кўзларимни юмдим. Шунда кимдир билакларимни қаттиқ сиқиб:

- Кўзингни оч, Муҳаммад, ё сен ҳам ўзинг билан шундай бўлишини хоҳлайсанми, - деди. Бари бир мен улар қилаётган мудҳиш ишга қараб тура олмасдим. Бундай ёвузликни, эркак кишини хўрлаш усуллари борлиги хаёлимга ҳам келмаганди. Қўлларим боғлиқ оёқларимга кишан урилган эди. Томоғим тагига пичоқнинг ўткир тиғи тегиб турарди. Қараб турардим. Дўстларим азобланмоқда. Уларнинг башаралари зўриқишдан қийшайиб кетган. Душманнинг бири ишини қилиб, иккинчисига ўрнини бўшатиб берар. Яна-яна...

Дўстларим тирсакларида туролмаё қолишди. Хушларидан кетишди. Кейин менинг кўзларимни боғлаб олиб кетишди. Ўртоқларимни бизни алмаштиришаётганда кўрдим. Икковининг ҳам орқаси шишиб кетган, оёқлари синдирилган эди.

Мени қўйиб юборишаётганда:

- Бизда қолмаганинга ҳали пушаймон ейсан. Бор, туғилганинга қулоғинга азон айтиб исмингни қўйганга раҳмат айтгин, - дейишди. Кейин билишимча Муҳаммад пайғамбар исми билан аталганим учун шундай дейишган экан».

Ҳа, агар бошқа миллат вакили асир тушиб қолса, жуда шафқатсиз бўлишади. Жуда ёмон хўрлашади.

Мени Термизда нотўғри операция қилган экан. Ўшанинг азобига тўрт ой ётиб чиқдим. Ҳалиям оёғимнинг ости жонсизга ўхшайди.

«ДУШМАНЛАР КЕЛГАНМИШ...»

**Ҳосилжон Мамарасаев - 1968 йилда тутилган.
Сирдарё вилояти, Рашидов тумани.**

- ...Госпиталга душманлар бостириб кирибди. Автоматдан тўхтовсиз ота бошладим. Бир вақт ҳамма аскарларни катта майдонга йиғишди. Ҳаммамизни отди. Ўлдик. Ўлиб ётган бўлсам ҳам биттаси мени тепиб ўтди. Уйғониб кетдим. Ҳамшира мени силкитарди. Ҳожатга қистарди.

Наркоз билан операция қилгандан сўнг бир неча кун ўзимни билмай сўкиниб ётаверган эканман. Шунинг учун докторлар кўпроқ ҳожатга қисташар экан. Уколнинг қуввати ҳожат билан ювилиб кетармиш.

Унда бизнинг ортга қайтишимизга тўрт кун колганди.

Кобулдан бизнинг қўшинларимиз чиқиб кетиши учун йўл четида қоровулликда турдик. Ҳар уч юз метрда. Биз беш киши битта машинадамиз. Ёнимизда ертўламыз ҳам бор. Оқшом навбат билан кириб ётамиз. Мен асли миномёт командири эдим.

Ҳайдовчимиз бир оз мияси чатоқроқ бола эди. Бир куни полк командирининг олдида граната олиб кирибди-да:

- Сени портлатиб юбораман, - дебди. Кейин уни уйига жўнатиб юборишди. Менга «яна машина хайдайсан», деб буйруқ килди.

Коровулда турганимизнинг иккинчи куни мина портлади. Бизнинг қаршимизда танкка қарши қўйиладиган мина экан. Чанг-тўзони бирон икки юз метрлар кўтарилди. Хайрият, машинанинг ичида эдик. Ойнаси чил-чил синди. Ўзимизга тегмади.

Аскарлар ёнимиздаги қишлоқларни тинтув қилди, Биласизми, ҳеч бир уйда инсон зоти йўқ эди. Ҳаммаси қишлоқни ташлаб қочган. Ўзимиз ҳам босқинчига ўхшардик-да.

10 февралда бир аскар ўлди, бири ярадор бўлди. Эртасига соат 11-12 лар атрофида йўлга тушдик. Айбатдан Тошқўрғонга келдик. «Ҳеч ким ҳеч ёққа кетмасин», деган буйруқ келди.

Эрталаб йўлга тушдик. Икки юз метрлар юрдик. Бирдан оёғим ишламай қолди. Сержант колоннани тўхтатди. Иссиқ сув этигимга қуйиларди. Уни қаердан оқаётганини билмасдим. Оёғимни резина билан боғлашди. Санчадда укол қилиб, Термизга олиб келишди.

У ерда яхшилаб операция қилмаган экан, ўқнинг биттаси қолиб кетибди. Докторлар ҳам ваҳший бўлар экан. Жароҳат мана бу еримдан бўлган, сонимдаги ўқни олиш учун олдин биринчи жароҳатга тўрт бармоғини тикишди, кейин иккинчи томондаги жароҳатга ҳам шундай қўл солишди. Ўқни топиб олишди. Суякка кириб қолган экан. Учи пачоқ бўлиб кетибди. Акам бу ўқ сенинг олдинда турмасин, дея олиб кетди.

Госпиталга келган куним афғон офицерини кўриб қолдим. Жароҳатланган экан. Мендан уч палата нарида ётибди. Бўғиб ўлдириб қўйгим келди. Энди-энди ўрганиб қолдим. Ростини ҳам унда не айб. У ҳам мен қа-

тори ўқнинг азобини татиган. Майли, мен бегонаман. Уни ўзлариники отган. Унга ҳам қийин. Революция қиламан деб ўзга юртларда сарсон бўлиб юрибди.

Отамлар келиб кетишди. Худди тилим ортига тортилиб кетгандай, гапиролмай қолсам бўладими. Отам ҳам гапиришимга мадад бергандай, бошини қимирлатади. Тилим калимага келганда йиғлаб юбордим.

«ОЁҚЛАРИ УЗИЛИБ ЁТАРДИ...»

Муҳаммад Тошбоев - 1968 йилда туғилган. Қозғистон, Чимкент вилояти, Туркистон тумани, Отабой совхози. Пули-хумри шаҳарчасида жахроҳатланган.

- Фарғоналик ўртоғим Жалилов Ёқуб билан хизматга бирга чақирилганман. Казармада ҳам ёнма-ён ётардик. Икковимиз ҳам танк командири эдик. Топшириқларни бажаришга бирга кетардик. Бўйларимиз ҳам тенг, афт-ангоримиз ҳам бир-биримизга ўхшаб кетарди. Хизматгача ҳеч қандай қалин ўртоғим йўқ эди. Ёқуб билан худди жигарлардай бўлиб кетгандик. Мабодо мен топшириқ билан кетиб, у қолса, то келгунимча ухламасдан зггирарди. Мен ҳам...

Ўша куни икковимиз соат иккидан тўртгача гаплашиб ўтирдик. Уйдагиларни эсладик. Севган қизларимиздан келган мактубларни бир-биримизга ўкиб бердик. Қандайдир бир куч, меҳрга тўла куч бор эдики, шу сабаб орамизда ҳеч қандай сир йўқ эди. Менинг севган қизим борлигини ҳатто уйдагилар ҳам билмасди. Ёқубга эса хатларини ҳам ўкиб берардим. У ҳам.

У топшириққа чиқди. Ҳар галгидек кучоқлашиб ажралишдик. Ёқуб, капитан, отувчи ва ҳайдовчи полкдан чиқиб кетишди. Қайтиб келганлар чарчаганликларидан донг қотиб ухлашарди. Жойимга келиб,

курсига ўтиришим билан бехос худди ток ургандай ўрнимдан сапчиб турдим. Кўз олдимдан қандайдир шарпа лип этиб ўтди. Кимнингдир нажот истаб ёлворгандай овозини эшитдим. Юрагим ҳаприқиб кетаверди. Ҳеч жойимда ўтира олмайман. Бундай аҳволга биринчи бор тушишим эди. Ташқарига чиқдим. Ҳаво иссиқ. Қайноқ гармсел юзингга урилади. Ўзингни лоҳас сезасан. Ичкарига кирдим. Яна юрагим сиқилиб жойимда ўтира олмадим. Агар билсангиз, бирон юз маротаба шундай ичкари ва ташқарига катнаган бўлсам керак.

Орадан қанча вақт ўтганини билмайман «Тревога» деган овоздан ҳушимга келдим. Худди шу овозни кутиб тургандай танк томон югурдим. Йўл-йўлакай кимдир топшириққа кетган танкни душман ўққа тутганини айтди. Бўлинмамдагилар жой-жойларини эгаллашди. Командани кутмай олдинга ҳайдадим. Негадир қолганлар ҳам ортимдан эргашди. Командирнинг буйруғи билан йўлни тўғриладик. Шунда у бундан икки соатлар олдин топшириққа кетган танк кўприкдан қулаб тушганини айтди. Бу кўприк олдин ҳам кўп танкларни шикастлантирган эди.

Бутун аъзоим музлаб кетгандай эди. Хаёлимга Ёқубнинг хайрлашиш олдидан кўзини қисиб, «ҳозирча», деган овози келаверди. Овоз чиқариб нималардир деган бўлсам керакки, лабларим қимирлаганидан ҳушёр тортган катта лейтенант елкаси билан туртиб им қокди.

Бирон соатларда кўприкка етиб келдик. Унинг остидан сув оқиб ўтмасди. Баҳор ёмғирлари ва тоғдан қор эриган вақtlари сойдан сел оққани учун қурилган кўприк эди. Сувсиз ўзанда майда тошлар гуж бўлиб ётарди. Танк кўринмасди. Кўприкдан бир оз нарида тўхтаб, машинадан сакраб-сакраб тушдик. Кўп-

рик устига борганимизда танк оёғи осмонга қараб қолган қора қўнғиздай ётарди. Ҳеч ким кўринмасди.

Ёқубларнинг танки эди... Қалтираб кетавердим. Бундай баланд ердан қулаган қирқ тонналик танк ичида ҳеч ким омон қолмасди. Ҳаммаси ҳалок бўлган, деб ўйладим. Оёқларим қайрилиб-қайрилиб пастга тушдим. Кўз олдимда бу улкан махлуқ ичида дўстимнинг қай аҳволда ётгани келаверди. Кўзларимдан ёш оқарди. Ўзимни тутиб тура олмай, танкни тепа бошладим. Кимдир нари судради. Катта лейтенант кўприк остидан овоз берди.

- Бу ёққа!

Танк четидан икки оёқ узилиб чиқиб ётарди. Оёқларни нари олиб бордик. Офицернинг этикларини эди... Оптимиздан бошқалар ҳам етиб келишди. Танкни ағдардик. Унинг башняси ўрнидаги чуқурчада офицернинг гавдаси тахтакачлангандай теп-текис бўлиб ётарди. Қалла қопқаси чуқурчанинг ёнида қолганди. Унда фақат сочлари бор эди. Ҳаммасини бир жойга тўплادик... Аскарлар танк ичидагиларни олиб чиқишди. Ёқуб соппа-соғдек эди. Олдига югурдим. Юзидан ушладим. Совук. Чеккасига нимадир кирган. Уни қучоқлаб гапирардим. Ҳануз нималар деганлигимни эслай олмайман. Миям ишламаган бўлса керак. Ҳамма-ҳаммасини кўриб турардим. Аммо фикрлай олмайман.

Қандайдир тасодиф билан механик хайдовчи тирик қолганди. Унинг пешона териси кип-қизил бўлиб бурни устида осилиб турарди.

Олиб кетдик. Дўстим билан хайрлашдим. Шунча бирга кечган машаққатли кунларимга яқун ясалди. Шўппайиб қолгандим. Бу дунёга нечун келганимга ақлим етмасди. Ҳамма нарса тугагандай эди. Тунлари сапчиб ўрнимдан туриб кетардим. Унинг овозини

эшитгандай бўлардим. Унинг ўлганига ишонмасдим. Кулиб менга қараб турарди. Бармоқларимда совук юзининг тафти қолганди. Ҳозир ҳам бармоқларим совкотаётганга ўхшайди.

...Танкка уч қадам қолганда йиқилдим. Оёқларимни ушлаб кўрдим. Иссиқ, шилимшиқ нарса бармоқларимга ёпишди. Ўрнимдан тура олмадим. Отишма эса давом этарди. Мени танк устига олиб чиқиб, гарнизондаги госпиталга олиб боришди. Бир хушимдан кетиб, бир хушимга келиб боравердим.

У ерда қанча ётганимни билмайман. Вертолётга олиб чиқишди. Ҳушимга келдим. Ёнимда тобут бор эди. Унинг кимлигини билмайман. Кўз олдим хиралашиб, йиқилиб ўрнимдан туравердим. Ёқубнинг совуқ юзларини ушлайвердим. Офицернинг оёқларини кўтаравердим.

Термизда тўрт кун наркозда ётдим. Ҳушимга келганимда ёнимдаги каравотга бир аскарни олиб келишди. Кўкраги мажақланиб кетганди. Боғланган докаси кип-қизил қон эди. Хириллаб ётарди. Кейин тинчиди. Ўлиб қолибди.

Кўп вақтлар ўликлар ва қон ичида юргандайман. Бошим оғрияпти. Ётсам майлими?..

«АРИҚДАН ҚИП-ҚИЗИЛ ҚОН ОҚАРДИ...»

Зойир Холмухаммедов - 1965 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Олмазор тумани.

- ...Бир ҳафтадан кейин отиш майдонига олиб чиқишди. Ҳамма ўз қуролидан отиб кўрсатди. Шундай қилиб синалдик.

Август ойи эди. Соат саккизлар. Негадир у томонларда тез қоронғи тушади. Қуруқ тоғига чиқиб, пистирмада туришимиз керак. Кобул билан тоғ ораси

тўрт километрлар атрофида. Сени хавф-хатар таъкиб қилмаганда бундай тоғларга чиқиш ҳеч гапмас. Елкангда буқани кўтарсанг ҳам чарчамайсан. Чунки асабларинг жойида бўлади. Юксак чўққилар ўзига оҳанрабодай тортаверади.

Нега, тоғ овчиларининг юзига тез ажин тушади? Улар ҳам пистирмада отмоқчи бўлган ҳайвонини таъкиб қилган ҳар лаҳзада асаблари таранг тортилади. Ўлжани тезроқ қўлга тушириш пайида бўлишади. Ми-ясида мингхил фикр кечади. Йиртқич қанчаликхавф-ли бўлмасин - ҳайвон...

Аммо бир-бирини ўлдиришга чоғланган икки ақли, айёр одамни кўз олдингизга келтириб кўринг-чи. Унда овчининг юзига йиллаб тушган ажинлари лаҳзалар ичида пешонангизда зоҳир бўлади. Сониялар ичида ўнлаб йилларни яшайсиз.

Айниқса, тоғ жанги энг оғир жанг. Бунда ўқнинг акс садоларидан уни қай томондан учиб келаётганлигини, душман қай тош панасида сизни роҳатланиб нишонга олаётганини билмайсиз.

Девонаники биринчи эшикдан бошланади деганларидек, ҳар қандай ёвузликка ҳам ўрганар экансан. Билмадим, бошқаларда бу ҳол қандай кечган, менда бир лаҳзада бўлган. Биринчи одамни отдим... У бир метрлар баландликка кўтарилиб ерга қулади-да, жон берди...

Разведканинг ўз қонун-қоидалари бор. Олдинда уч кишилик соқчи - дозор. Энг бақувват йигитлар. Икки ёнда яна уч кишидан худди шундай соқчи дозорлар. Ўртада асосий қисм, командири билан. Елкада қирқ беш килограмм юк. Мен олдинги дозорда эдим. Ёнимда кетишига бир неча кун қолган қариялар. Разведкада ниҳоятда ҳушёр бўлишинг, овоз чиқармасдан юришинг зарур. Бунинг учун олдин ерга товонни босиб, кейин бор оғирлигингни олдга ташлайсан. Агар

узоққан ит хуришини эшитсангиз душман хужум қилади ёки ўз жойини ўзгартирган бўлади. Чунки ит жуда сезгир ҳайвон. Юк халтангизда уч литр сув. Токқа чиқингизда асло сув ичмаслигингиз керак. Фақат оғизни чайиш мумкин. Сув ичиб қўйсангиз ўз ўртоқларингизга ортиқча юк бўласиз, холос. Чунки унда ўз-ўзингиздан бўйшашиб кетиб, юришга дармонингиз қолмайди. Отиб ташлашларига ҳам рози бўласиз.

Бугунги кун ҳарбий техникаси қандай ривожланганини яхши биласиз. Пистирмага кетаётган одамни ҳеч қандай зоғ билмаслиги керак. Сув ичиб силласи қуриганларни *асло* қолдириб бўлмайди. Ўзингиз билан манзилга бирга олиб чиқиш зарур. Шу сабаб командир йўлда сув ичмасликни қайта-қайта тайинлайди. Аммо қанчалик уқтирилмасин, сув ичувчилар топилиб қолади.

...Қуруқ қишлоғига етиб келдик. Командирнинг гаплари биз янги борганларга олдин уруш-уруш ўйинидай туюлди. Сабрсизлик билан қуёш ботишини кзггдик. Қани энди қуёш ботса, тасаввуримизда у ҳам жойидан силжимаётганга ўхшайди. Кутилган вақт ҳам келди. Сафландик. Йўл анжомлари бир-бир текширилди. Тоғ томон кзггарила бошладик. Биз пистирма қўймоқчи бўлган тоғнинг баландлиги уч юз эллик метрлар келади. Аммо унга етгунча кўп қирларни босиб ўтиш керак. Соат саккизда йўлгатушгандик. Токқа чиққунча, бир неча бола сув ичиб қўйиб мазаси қочди. Биз олдинда кетардик. Маълум вақтда командирга ҳеч қандай хавф-хатар йўқлиги тўғрисида рация орқали хабар қилиб турибман. Соат ўн икки яримда тоғ тепасига чиқиб бордик. Ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ўзимизга истехком қурдик. Бу иш тонгги бешларгача давом этди. Кейин аскарларнинг қай бири товуш эшитди, иккинчиси дурбин билан

атрофни кузатди. Улар соқчилар эди. Тонг отиб кела бошлади. Командир ҳеч ким истехкомдан чикмаслиги ҳақида буйруқ берди. Навбати билан ухлаб олдик. Бир сутка шундай ўтди. Тунгги соат иккиларда қандайдир товушлар эшитдик. Аммо нималиги номаълум бўлгани учун ракета отиб атрофни ёритмадик.

Яна тонг отди. Қурук кишлоғи деҳқонлари кетмонларини елкаларига ташлаб, далага отланишди. Ёзда тоғнинг тепаси жуда иссиқ бўлади. Қуйида қуёшнинг нурида ялтираб оқаётган сувга тикилиб кўнглинг беҳузур бўлиб кетади. Уч литр сувни болалар аллақачон ичиб бўлишган. Лаблар қакраб кетган. Аммо кузатувни давом эттирмақдамиз. Қишлоққа туташган сўқмоқларни кузатяпмизу, кўзларимиз ариқ бўйидаги салкин дарахт остида. Қани энди унинг тагида мириқиб ётсанг.

Бир вақт узоқдан икки кишининг шарпаси кўринди. Ҳаммамизнинг юзимиз тундлашди. Масофа тобора қисқарди. Икковининг ортидан икки юз метрлар масофа узоқликда яна бир жуфти чиқиб келди. Улар тобора қишлоққа яқинлашарди. Ариқ ўзани бўйлаб юришиб, шундай бизнинг қуйимиздаги, аскарларнинг етолмаган орзусига айланган дарахт остига келиб тугунларини ечди-да, овқатлана бошлашди. Орқасида келаётганлар эса улардан эллик метрлар узоқликда чор атрофни кузатарди. Командирнинг буйруғи билан уч нафар-уч нафар бўлиб тўққиз аскар уларни қуршаб олиш учун пастга туша бошладик. Оралик юз метрлар қолганда бизни сезиб қолишди. Отишма бошланди. Менинг қўлимда рация бор эди. Шошганимдан оёғимни нотўғри босганим учун шағал устида сирпаниб кетдим. Ўттиз метрлар сирпаниб бориб тошга урилдим. Ўнг қўлим ишламай қолди. Тош ортидан бошимни кўтарсам, ўқ мен томон учмоқда.

Шундагина бу икки кунлик кутиш бемаънилик эмаслигини ҳис қилдим. Ўқ эса қаршимдаги тошга урилиб сирпаниб з^мокда. Бу ўқлар қайси томондан учиб келаётганини билмайсан. Чунки овоз тошларда акс садо берарди. Бошимни кўтаришга ҳолим йўк. Рацияда командирнинг овози тинимсиз мендан жавоб *кутмокда*.

Ўттиз сониялар шундай аҳволда ётдим. Бундай ҳолат ўшандан олдин ҳам, кейин ҳам бўлмаган. Кўз олдимдан худди кино лентасидай ортда қолган ҳамма кунлар хотираси: уйдагилар, жўралар ўта бошлади. Ўзим ҳам унда қатнашдим. Худди телевизор кўргандай бўлдим. Кимларга яхшилик, кимларга ёмонлик қилганларим ҳамма-ҳаммаси кўз ўнгимдан ўтаверди. Кейин худди уйкудан уйғонгандай сергакландим. Қаршимдан ўтган хотиралар сурати ҳам қайларгадир йўқолиб, ўрнини ғизиллаб учаётган ўқ эгаллади. Рацияни қўлимга олмоқчи бўлдим. Қўлларим ишласди. Кейин чап қўлимга автоматни олдим-да, тошнинг чап тарафига судралиб ўтдим. Менга тинимсиз ўқ отаётган душманни кўриб турардим. У қандайдир қоп ортидан мен томон ўқ отарди. Шу вақт:

«Тирранча, отишни билмас экансан. Шу қоп сенга ёрдам берармиди!» деган шафқатсиз ўй хаёлимдан кечди. Қопни мўлжалга олиб отдим.

У дарахт остида овқатланаётганларнинг шериги эди. Шериги ҳам ҳалок бўлганди. Менинг нишоним ҳам тинчиб қолди. Шунда рациядан иккитаси ҳалок бўлганини, иккитаси қаршилик кўрсатаётганини командирга хабар қилдим. Биттаси тош ёриғига кириб олиб тўхтовсиз ота бошлади. Биз ундан ўттиз метрлар чамаси узоқликда эдик. Командир унинг устига граната ташлашни буюрди. Ташланган еттита граната унга етиб бормасдан ҳавода портлади. Шунда унинг қарши томонида турган Володя Кудрявцевга

командир тўхтовсиз ўқ отиб, уни гумдон қилишни топширди. У уддалади. Тўртинчисини ҳам отишди. Зафар қучиб пастга туша бошладик.

Узоқдан одамнинг отилгани унча билинмас эди. Ариқ бўйига етиб келганимизда ариқ суви кип-қизил қон бўлиб оқарди. Юрагим беҳузур бўлиб кетди.

Мен отган бола жуда-жуда ёш эди. Қоп-қора кўзлари очилиб қолганди. Ўқ миясига теккан бўлиб, боши ариқ ичига тушиб ётарди. Қип-қизил қон эса сув рангини бўярди. Шунда унинг кўзларига тикилиб:

- Нимага сен бундай қилдинг. Нега мен сени отишга мажбур бўлдим, - дея ўйладим. Йиғлаб юбордим. У бола тенги укаларим кўз олдимдан ўта бошлади. Онам қаршимга келиб «Не қилиб қўйдинг, болам» деб йиғлаб турарди.

Билмадим, қандайдир куч унинг бошига эгилишга мажбур қилди. Пешонасидан ушладим. Ҳали совуб улгурмаган эди. Кимдир қўлимдан маҳкам сиқиб ўрнимдан турғазди. Қўлимга ханжарни тутқазиб, «қулоғини кес», деди. Мен ҳайрат ва қўрқув ила унга қараб турардим.

...Ханжар ўтмас эди. Бир неча бор уриниб қўрдим. Кейин худди юлиб олгандай кесиб олдим. Уйга кетишига бир неча кун қолган аскар кесилган қулоқни ушлаб роҳатлангандай, қоғозга эҳтиётлик билан ўраб, чўнтагига солди.

Ўшанда бу ишга қандай қўлим борганига ҳечам ақлим етмайди. Ҳатто чумчуқни сўйишга юраги бетламаган одам, укам тенги бола қулоғини ўтмас пичоқ билан худди арралагандай кесиб олгандим.

У ерда мен ёвузликдан бошқа ҳеч нарсани қўрмадим, ўрганмадим.

Аскарлар орасида на ҳайвонда, на одамда учрайдиган ва бир-бирига мерос қилиб қолдириладиган

мудхиш одат бор эди. Хизматни тугатиб кетаётган аскарга албатта янги хизматга келган аскар ўлдирилган душман аъзоларидан бирини кесиб олиб бериши керак эди. Мен биринчи бор кўрганда кўрқув ила ҳайратланган нарса кейин оддий нарсага айланиб қолди. Бу энди ёвузликнинг энг олий нуқтаси бўлса керак. Айтиб бўлмайдиган ишлар жуда кўп бўлган. Бизни ҳам кесишган, биз ҳам кесганмиз. Икки томон бир-биридан қолишмасди. Кейингиларининг кўпи ёдимда йўқ, аммо ўша укам тенги болани ҳечам эсимдан чиқара олмайман...

...Пистирманинг борлиги ошкор бўлгани сабаб ротага қайта бошладик. Шунда кимдир «Ётинглар!» дея қичқирди. Бехос бўлган ҳайқириққан ҳамма ерга михланди. Командир эса:

- Болалар, яна бир бор бахтимизни синаб кўрайлик-чи, - дея тоғтепасида турган икки шарпага қарата ўқ узди. Бургутлар ҳавога парвоз қилди...

Эртасига биз томонга ўша қишлоқдан миномётлардан снаряд отишди. Ҳалок бўлганларнинг ўша қишлоқданлиги маълум бўлди.

Жасадларнинг остига мина жойлаштиардик. Шу сабаб қариндош-уруғининг қай бири жасадни олиб кетаман дея ҳалок бўлиши тайин эди.

21 сентябрь. БМПларда Сурубт йўлига чиқдик. Икки тараф тоғ билан ўралган. БМП устидаги болалар тоғ томонни назорат қилишди. Манзилга етганда йўл устидаги постларга жойлашдик. Йўлма-йўл портлаган БМПларни бизга кўрсатишди. Постларнинг оралиғи икки километрдан эди. Биз учинчи постга тушдик. Кун билан дам олиб, кечки соат тўққизларда пистирма қўйиш учун тоққа чиқа бошладик. Маълум жойга бориб, истеҳком қурганимиздан кўп ўтмай отишма бошланди. Ракета отилди. Душман эшаклари

ўлган, ўзлари йўқ эди. Пастга тушганимизда, уларнинг биздан анча олислаб кетганини билдик. Янги келган аскарларнинг шошилиб отганлиги сабаб бутун тоат-ибодат бир пул бўлган эди.

Бизнинг пост олдида шаршара бор эди. Бошқа постларда сув танқис бўлишига сабаб иккинчи пост билан жойимизни алмаштириш учун *келсак* ўртоқларимиз қаршимизга югуриб чиқиб:

- Миша РСликов ҳалок бўлди, - дейишди. Биринчи ҳалок бўлган дўстимизни кўриб турардик. Унинг жасади плаш палаткага ўроғлиқ ётарди.

Чап қўли йўқ эди. Ўрни қорайиб кетган. Елкасидан пастининг гўштлири шилиб олингандай, суяги қолганди. Ичак-чавоқлари ёнида ётар, узилган бармоқлари эса бош томонига териб қўйилганди.

У йўлнинг ёнига кўмилган минага дуч келганди. Энди йигирма бир ёшга тўлганди. Туғилган куни бўлгани учун орқада қолганди. Ҳеч биримиз нима сабабдан у ўз туғилган кунда ҳалок бўлганига жавоб топа олмадик.

Йигирма бир ёшини кечки пайт нишонлаш учун тайёргарлик кўрилган эди. Мархум бизнинг постдан сув олиб келиш учун челақ кўтариб чиққан экан...

Бизда ҳалок бўлган дўст хотираси учун уч кун мотам тутилди ва ҳар куни жангчи каравотига нон ва сув қўйилди.

Миша Чилонзор туманининг 19-дахасида яшарди. Ота-онасининг ёлғиз фарзанди экан. Ҳарбийдан қайтиб, ота-онасини бориб кўрдим. Иккови ҳам қариб *қолибди*. Худди ўғлини кўргандай хайрлашишга йўл бермайди. Айланиб-ўргилади. Тўрда суврати осиглиқ. Уларнинг олдидаузок>тгиролмадим. Кўз олдимга ўша кун воқеаси келаверди...

«ҚОРА соқолли эди...»

**Фазлиддин Расулов - 1965 йилда тугилган.
Тошкент шаҳар, Шайхонтохур тумани.**

- Сапёр бўлиб хизмат қилганман. Гильман дарёсидаги кўприкни ҳимоя қилардик. Ундан ўзимизнинг машиналар ўқ-дори, озиқ-овқат олиб ўтарди. Машиналарга шикаст етказмаслик керак эди. Ҳар куни қоровулликка учта танк чиқади. Ёнимиздаги бузилиб кетган қишлоқларга душман пистирма қўярди. Пистирмани йўқ қилиш, атрофни минадан тозалаш учун кунора жанг бўларди.

Бир воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди. Разведкачилар «биздан йигирма километрлар узоқликдаги қишлоқда душман бошлиқларининг кенгаши бўлади», деган хабар келтирди.

Йўлга чиқдик. Оптимиздан полк келарди. Қишлоққа етишимизга олти километрлар қолганда йўлда уч-тўртта уйга дуч келдик. Йўлнинг четида одамни кўмадиган даражада чуқур қариз бор экан. Асосан бундай қаризлар душманлар уйида бўлгучи эди. Шу сабаб унинг йўл четидалиги ҳайратга солганди.

Қаризлар бирон ўн метрлар очик ҳолда бўлиб, кейин ёпиқ ҳолда қавланади. Унинг устидан туйнук очилади. Худди қудуқдай. Ёпиқ ҳолда қазилганининг ичидан яна чор атрофга қавланади. Шу сабаб у ердаги душманни отиб ташлаш қийин кечади.

Ўшандай туйнуқларнинг бири устида ялтироқ материалдан тикилган қоп ётарди. Мен қопни андижонлик ўртоғим Мўминга кўрсатдим. У БТР туйнуғидан чиқиб қараши билан, қоп ёнига силжиб, қоп-қора соқолли, қора салла, қора чакмон кийган киши танка қарши отиладиган қурол билан БТРнинг олдига қаратиб отди ва ўзини бир зумда туйнук ичига олди.

Машина ёна бошлади. Мўмин икковимиз туйнук ичига тикилиб қолдик. Чунки мен туйнук ичига оёғимни тикиб ўтирган эдим.

БТР ёнганда кучли портлайди. Унинг ичига снаряд ва гранаталар териб қўйилади. Шу сабаб ундан тезроқ узоқлашиш зарур. Ўшанда гавдамни ўнглаб машина устидан ағдарилиб тушдим. Бошим қандайдир темирга қаттиқ урилиб, хушимдан кетдим. Бир вақт ўзимга келганимда БТРдан анча нарида ётардим. Машина ичидаги граната ва снарядлар эса бирин-кетин портларди. Бир нафасда у гугурт кутисидек ёниб кетди. Ёнимда шерикларим ётарди. Учаловининг юзидан сизаётган қон қурум аралаш оқар эди. Ҳозир эслай олмайман, қай бирининг қулоқлари худди қон билан шиббалаб ташлангандай эди. Ялтираб турарди.

Капитан ҳалок бўлди. У мен билан ёнма-ён эди. Қўлларини ҳавога бир-икки марта кўтариб:

- Бекор келдим лаънати ерга, - деб хириллаб гапирди. Кейин ҳеч нарса...

БТР ичидаги ҳамма қурол-яроғ портлаб бўлгандан сўнг у ерга етиб бордик. Менинг фақат бошим ғура бўлганди. Каризнинг икки очиқ томонидан икки аскар тушди. Бири ичкарида одам борлигини пайқаб шошиб юқорига чиқди. Иккинчиси чиқишга улгурмади. Отиб ташлашди. Аскар жасадини олиб чиқадиган биронта мард топилмади. Душман турган томон туйнугига олтита ўқ ўтмас нимчани тахлаб беркитишди. Аммо ҳаммасини ўқ тешиб ўтди. Сапёрлар чангаги билан уни тортиб олмоқчи бўлишди. Аммо ҳеч бир аскар, ҳатто офицер ҳам уддасидан чиқа олмади. Шунда кимдир БМПнинг ёнидаги бронясини ечиб олиб келди. Кейин жасадни тортиб олишди. Сўнг БМП пушқасини туйнукка тўғрилаб отишди. Ичкаридаги гала-ғовур овоз эса тинмади. Бутун полк бу машма-

шага не қиларни билмай ҳайрат билан қараб турарди. Худди пашшани пушкага олишдек масхарабозлик эди. Бир оздан кейин газ чиқарувчи шашка ташланди. Шундагина улар бирин-сирин чиқиб келишди. Тўққиз киши эди. Менинг кўз олдимда м}ғхрлиниб қолган қора соқоллиси энг охирида чиқди. Хушсиз эди. Бир оёғи тиззасидан чўрт узилиб кетганди. Ерга оққан қон эса тупроқ аралаш қора тусга кирди. Кимдир унинг узилиб тушган оёғини кўтариб олганди.

Соғ қолганларини ўша ернинг ўзида сўроқ қилишди. Улар бундан ташқари яна бир қариз борлигини, унда совғага олиб келинаётган аёллар эканини айтишди.

Аёллар беш нафар экан. Учтасининг паранжисидан ёшлиги, иккитаси эса ўттизлар атрофида эканлигини қора материалдан тикилган паранжиси айтиб турарди.

Ўша куни Ҳиротдан душман келиб, Сангин қишлоғида кенгаш >пгказиши кераклиги маълум бўлди. Уларнинг қолганларини кутишдан олдин бутун қишлоқни снарядлардан ўққа тутдик. «Қишлоқдагиларнинг ҳаммаси ҳалок бўлди», деб ўйлаганимизда у ердан ҳам бизни ўққа тутишди.

Уларни тирик олиш ҳақида буйруқ бўлди. Мен дўстларим ичида соғроқ бўлганим сабаб разведкачилар сафига қўшишди. Қишлоққа яқинлашиб бордик. Кичкинагина уй деразасидан тўхтовсиз отишарди. Шунда аскарлар ёнламасига ўтиб, эшикни тепаб очиб ичкарига киришди. Мен эшик олдида қолдим. Ичкари ҳовлига ўн метрлар йўлакдан юриб чиқиш керак эди. Аскарлар ҳовлига етиши билан оқ иштонли бир киши автомат билан югуриб чиқди. Шошганимдан отиб ташладим. Ерга гурсиллаб йиқилиб, гужанак бўлиб олди. Менга кўзи тушиб тишларини худди бўри боласидай ғижирлатди, кўзининг қораси юқорига оғиб, оппоқ бўлиб қолди. Ўлди. Шу ётишда жон берди. Ўн

тўққизга кириб одам ўлдирдим. Ҳамон ўзимни кечира олмайман. Аммо уни эслаганимда оппоқ тишлари ва кўзлари ёдимга келаверади...

«ОЛДИМГА ЭМАКЛАБ КЕЛАРДИ...»

Боймурот Маманов - 1967 йилда туғилган. Қашқадарё вилояти, Шаҳрисабз тумани, Тўра Элбоев хўжалиги. Қандаҳорда жароҳатланган.

- Хоразмлик Озод деган сержант йигит бор эди. Бир куни унинг БТРи портлаб кетди. Биз анча олисда эдик. Душман яқинлашиб келиб, уларни тириклай қўлга туширмоқчи бўлди.

Озод яраланганди. БТРдан тушганда душман тўдасини кўриб ўзини машинадан ўттиз метрлар узоқликдаги қувур ичига олади. Улар машинада соғ жон қолмаганига ишониб, қувурнинг ичига кетма-кет ўкузишади.

Орамиз тобора яқинлашиб борарди. Кейин душман ён-атрофдаги харобалар ичига кириб ғойиб бўлди. Биз отишга улгурмадик. Етиб борганимизда, Озод қувур ичидан чиқиб келди. Бир кўли шалвираб ётарди. Устма-уст иккита ўқ теккан экан. Уни машина устига олдик. Ёнаётган БТРга ҳеч ким яқинлашмади. Ичидаги снарядлари портлаб турарди. Ортимизга қайтдик. Орадан бир-икки кун ўтганда портлаган машинанинг у-бу соғ қисмини олиш учун борганимизда ичига бош суқиб қарадик. Иккита оёқ қоп-қора косовга ўхшаб ётарди. Ҳаммаси куйиб кетганди. Ўша аскар оёқлари машина ичида қолиб кетди. Уни ҳеч ким олиб кўмиш ҳақида ўйламади. Уйига ҳам жўнатишмади. Тобутга туз солиб жўнатган бўлса керак. Мархумнинг ота-оналари ўша тобут ичида болам ётибди, дея зор-зор қақшагандир.

Мина тозалаш учун кетаётганимизда йўлда Урал машинаси портлади. Кабинада ўтирган катта лейтенантнинг икки оёғи сонидан узилиб тушганди. Аммо шимининг қирқилмаган жойлари оёқларини судраб келарди. У тўппа-тўғри мен томон эмаклаб келди. Кўзлари тупрокка тўлиб қолган, кўз ёшлари ўрнида қон оқарди. Одам оёқсиз қолса ёмон экан. Бир оз аввал унинг қаршингда турган девдай, ҳамманинг ҳаваси келадиған командир эканлигига ишонмайсан.

Мен уни кучоқлаб БТРга ортдим. Шу вақт ҳилвираб турган шими узилиб кетди. Оёғи ерга тушди. Уни олишга юрагим дов бермайди. Ётган оёқларга қараб турибман, ҳозир ўрнидан туриб кетадиғанга ўхшайди. Ахийри бир куч уни кўтариб олишга ундади. Ҳали иссиқ эди. Тепадагиларга олиб бердим. Бир аскар тўп эткизиб, худди ўтинни тахлагандай ёнига қўйди.

Чуқурлик ичида ётган аскарнинг ҳам бир оёғи узилиб кетганди. «Мама, вода! Мама, вода!» деб гапирарди. Уни ҳам БТРга ортдик. Оёғини излаб топа олмадик. Ҳайдовчи эса машинанинг олдинги ойнасидан отилиб чиқиб, боши билан ерга қадалганди. Ўлиб ётарди. Фақат бўйнидан узун ичаксимон нимадир чиқиб елкасига ёпишиб қолганди.

Бундай воқеаларга кўп бор дуч келганман. Эрта-индин ўламан, деб ўйлайсан. Ўлимнинг жуда яқинда эканлигини ҳис қиласан. Ҳеч нарса кўзингга кўринмайди. Аммо ҳамма томонинг илма-тешиқ, тупрок устида хор бўлиб ўлишдан сесканасан, холос. Агар кўм-кўк майсазорни кўриб қолсанг, у сени ўзига оҳанрабодай тортаверади. Ўша ерда, мовий осмонга қараб ўлгинг келади. Ўлимни, бундай ўлимни роҳатлигини ҳис қилиб қувониб кетасан. Уй, ота-она, ака-укаларинг борлиги худди тушга ўхшайди. Уларни бундан минг йиллар илгари тушингда кўргандайсан. Улар

энди йўқ. Тополмайсан, кўролмайсан. Кўзларингдан окқан иссиқ томчилар юзингни юва бошлайди...

Сапёрларнинг иши анча оғир. Хавф-хатар ҳамма вақт ёнма-ён юради. Шунинг учун ҳам «Сапёрлар бир маротаба адашади», деган гап бор. Чунки биринчи адашиш ё ўлим, ё бирон аъзоингни юлиб кетади. Портлаган минадан ҳеч ким омон қолмаган.

Карвонни бехатар ўтказиш учун яна йўл тозалашга чиқдик. Шунда бир афғон югуриб келиб, юз метрлар узоқликдаги харобада беш юзга яқин душман борлигини айтди.

Командирга унинг гапини тушунтирганимизда:

- Мен буларнинг гапига ишонмайман, тозалашни давом эттиринглар, - деб буйруқ қилди. Шу вақт бирдан отишма бошланди. Қаерга қочишни билмаймиз. Ўқ худди асаларидай визиллаб ўтади. Танк устидаги самарқандлик бир боланинг мия қопқоғи очилиб, оппоқ мияси кўриниб қолди... Ундан ҳеч кўзимни узолмайман. Кейин оппоқ мия қип-қизил рангга айланиб, қон юзидан оқиб туша бошлади. Танк темиридан маҳкам ушлаган қўллари қотиб қолганди. Унинг бу туриши худди ёвуз ҳайкалтарош яратган асарга ўхшарди. Танкҳар силкинганда осилиб қолган мия қопқоғи кўтарилиб-тушиб борарди.

Шу пайт самолётлар келиб душман томонни бомбардимон қилди. Пушкалардан отишди. Улар тинчиб қолди. Ортимизга қайтдик. Ўша куни йўллар миналардан тозаланмай қолди.

Бир воқеа ҳеч ёдимдан чиқмайди. Чўлда пиёда аскарлар капитани билан мина тозалашга бордик. Пўрсиллаган тупроққа ботиб кетасан. Қуёш қиздиргандан қиздирмоқда. Юзларимиздан бир-биримизни таниб бўлмайди. Томоқлар қақраб кетган, худди ҳаво ўрнига тупроқ ютаётгандаймиз. Шу вақт аппарат

ерда мина борлигини кўрсатди. Тупроқни секин-секин кавлай бошладим. Италиянинг минаси эди. Командирга «портлатиб юборайлик», десам:

- Йўқ, шу ерда портловчи қисмини ечиб оласан, - деди. Аслида биз сапёрлар мина топсак, портлатиб юборишимиз керак эди. Унинг буйруғини бажармасанг, ҳар бало қилишга тайёр эди. Ортдагилар чекинди. Минанинг олдига бориб, портловчи қисмини олаётганда, биласизми, ичимдан даҳшатли даражада тер қуйиларди. Ҳозир, ҳозир портлайди, деб ўйлайсан. Худди юрагинг тупроқ ичида гурсиллаб ураётгандай, тупроқ лопиллайди. Ечиб олганда мадорим қолмагани. БТРнинг олдига олиб бордим. Йўлимизда давом этдик. Бахтимга қаршимиздан «Фугас» минаси чиқди. Командирга қарадим. Унинг совуқ кўзларида ҳеч бир маъно йўқ эди.

- Бунисини ҳам зарарсизлантир, - деди тиржайгандай.

- Бормайман! - дедим.

- Трибуналга кетасан, - деди сап-сарик юзлари қийшайиб. Аскарлар эса мўлтираб турарди. Ундай пайтларда аскар бўлганингга минг бор пушаймон ейсан. Қани энди башарасига туширсанг.

Мина билан ораликўн метр. Оёғинг остида тупроқ билқиллайди. У эса пар кўрпада ястаниб ётгандай. Ажал. Бирам қадамларим оғир. Юролмайман. Танимдан эса муздай тер қуйилмоқда. Кўзларим ўз-ўзидан бекила бошлади. Қовоқларимни очолмайман. Уйдагиларни, минг йиллар олдин мен билан яшаган отаонамни эсладим. Уларга ялиниб-ёлвордим. «Омон қолай жигарларим, сизлар ҳам шуни тиланглар! Кимсасиз, яйдоқ чўлда қўлларим, оёқларим қолиб кетмасин. Сизларнинг кўлингизда жон берай. Наҳотки, ўлиш учун ўз қишлоғим тупроғидан бир энлик жой

топилмаса! Худодан ялиниб, омонлигимни тилангиз!» деб шивирладим шекилли.

Унинг қаршисида турардим. Ҳозир танингни бурда-бурда қилиб ташлайман дегандай мина ялпайиб ётарди. Биласизми, мен ўшанда ўлимни кўрганман. Бир вақт унинг қоп-қора оғзи очилди. Кулаётгандай эди. Сесканиб кетдим. Атрофга қарадим. Ҳамма аскарлар БТР ортига ўтиб олишган. Мени тўппа-тўғри ўлимга юборган сариқ башара ҳам БТР ортидан менга қараб турибди.

Уларнинг бу афтода аҳволига қараб танимда ёввойи куч кўпчиди. Ўзимга келдим. Ҳеч нарсадан кўркмас бўлиб қайта туғилдим. Қаршимда оддий «Фугас» - мина ётарди. Иккиланмай портловчи қисмини ечиб олиб, минани кўкрагимга олдим. Қаршимдагилар ура қочишди. Машина олдига олиб келиб қўйдим.

Уни кўлимда кўтариб машинага чиқдим. Ҳамминг нафаси ўчиб кетган. Бир калима сўз айтмайди. Шундай қилиб полкка келдик. Шунда капитан:

- Штаб бошлиғининг олдига олиб бор, - деди. Менга энди бари бир эди. Жаҳаннамга ҳам кўтариб кетаверардим. Чунки жаҳаннам кучоғимда эди...

Кўлимдаги минани кўриб ҳамма ҳар ён қочади. Штаб бошлиғининг олдига борганда, унинг кўзлари хонасидан чиқиб кетгудек, орқаси билан тисланиб:

- Туда паставь, туда паставь, - дея ўзидан анча олисдаги бурчакни кўрсатди...

...Чўлда тўрт ой бўлиб ротага қайтдим. Хизматнинг бир ярим йили ўтганди. Эрталаб соат тўртда ўрнимиздан турдик. Болалар қаердандир красовка олиб келишган экан. Уни кийиб олдим. Йўлга чиққанимизда оёғимни сиқди. Ечдим. Негадир бугун манзилга етиб боролмайдигандай эдим. Минага тушгим келаверди. Портлайвердим. Миналарни зарарсизлантириш учун

иккигЦсар чиқди. Биз эса уларни кутиб турардик. Шу вақт пор^лаган овоз эшитилди. Ҳар ённи чанг-тўзон қоплади. Чқнг босилганда командир:

- Нима бўлганини билиб чиқ, - деди. Уйга киришим билан шифтдан очилиб қолган туйнукка кўзим тушди. Аскар ўша ердан пастга қулаб тушганди. Мина портлаганда очилган туйнук. Аскарнинг юзини таниб бўлмасди, Қип-қизил қон оқарди. Ёрдамлашмоқчи бўлганимда:

- Автоматимни топиб бер, ўзим чиқаман, - деди. Автомат эса уйнинг сўл бурчагида деворга суялган ҳолда турарди. Хаёлимга минг бир ўй келиб автоматни унга олиб бермадим. Бундай воқеалар кўп бўлганди... Уни ташқарига олиб чиқдик. Шунда кимдир уй ичидан:

- Ёрдам бер, - деди. Ортимга ўгирилиб, бир кадам ташладим. Уйнинг тепасига чиқиш мумкин бўлган зинада бир аскар юқорида портлаган иккинчи аскарни кўкрагида кўтариб турарди. Жон ҳолатда яна бир кадам ташладим. Оёғим зинанинг остига бир оз кирди. Ярадорни қўлимга олиб зина остидаги оёғимга оғирликни ташлаб гавдамни ўгиришим билан даҳшатли овоз эшитилди. Қўлимдаги бола уйнинг тўрига отилиб кетди. Мен эса эшикдан отилиб чиқдим.

Замбилга солишди. Ўрнимдан турмоқчи бўлдим. Оёғимга кўзим тушди. Йўқэди. Иккинчисининг гўшти худди лойга кирган мардикор иштонидай иширилиб юқорига қараганди. Кейин кимлардир югурди. Бақирди-чақирди. Машина устида дори хидлатди. Худди тўйиб арақ ичгандай бўлдим. Сўнг у ёқдан бу ёққа ағдаришди. Тахтага ўхшаб ҳеч нарсани сезмасдим. Кейин нима бўлганлигини эслай олмайман.

Қандаҳордаги госпиталда тўрт кун ётдим. Кейин у ердан Кобулга олиб кетишди. Гўшти шилиниб кетган

оёқни доқа билан боғлайди. У ёпишиб қоладц/Суякка доқа ёмон ёпишар экан.

Соат ўн бирдан кечки саккизгача жароҳитланмаган сонимдан тери олиб гўшти шилинган су^кни ёпишди. Аммо муваффақиятсиз чиқди. Кейин Тошкентга олиб кетишди. Кесилган оёқда ип бўлса ёмон бўлар экан. Туни билан ухлай олмайсан. Худди ҳамма томонинг йиринглаб кетгандай, кимдир қаттиқ-қаттиқ сикса ҳамма оғриқ ва йиринг чиқиб кетадигандай туюлаверар экан. Тошкентга келган биринчи куниёқ қайсидир доктор оёқни ечиб, ипини олиб қаттиқ-қаттиқ сикди. Жоним чиқиб кетай деди. Кейин:

- Оёғинг тоза, йирингламаган, - деди. Ўша куни яна сонимдан кесиб олиб суякка ёпиштирди. Тунда уйқудан турсам, оёғим ором олиб ётибди.

Уйдагилар билан учрашиш ҳақида кўп ўйладим. Қишлоққа қандай кириб бораман. Ўзингиз биласиз, бундай бахтсизликлар қишлоқ жойларида жуда тез тарқалади. Уларни ўйлаб юрагим эзилиб кетади. Хаёлимга «ўзимни ўлдирсаммикин?» деган ўй кўп келган. Кўз олдимда парчаланиб кетган дўстларим бир-бир ўтиб, тинчлик бермайди.

Акам келди. Мен эса кўрпага михланиб борардим. У оёғимни кўриб йиғлади. Ерга кириб кетаётгандай эдим.

Суяги қолган оёғимга тери ёпиштириш учун мени Москвага юборди. У ерда наманганлик бир ўртоғим бор эди. Исмини айтмайман. Икки кўзидан ажралганди. Бирга юрардик. Йиғлади. Нурсиз кўзларидан ёш сизди. Докторларга ялиниб-ёлворди:

- Ҳеч бўлмаганда биттасини кўришига ёрдам беринглар.

Докторлар: «Бир йилдан кейин операция қиламиз, кўрса кўради, бўлмаса йўқ», деб қатъий айтгандилар. Ўшанда у докторларга:

- ^гар кўзларим кўрмаса кишлоққа қайтмайман, шу ерда ўлгунимча яшайман, - деди. Яна кўп гапларни айтди]к Юрагингни лахта-лахта қилувчи овозини эшитишга чидай олмай, нари кетдим. Унинг холатини сўз билан^йтиб бўлмайди. Фақат ҳис қиласан...

«ЖЎРАЛАР, РОЗИ БЎЛИНГЛАР...»

Бахридин Ҳайдаров -1967 йилда тугилган. Бухоро вилояти, Ромитан тумани. Ҳирот тоғларида жароҳатланган.

1986 йил. Октябрнинг бошлари. Хонободдан Кундузга қайтиб келдик. Аҳмадшоҳ қайтиб келганини айтишди. Унинг тўдаси энг баланд жойдаги кўрғонда экан. Бизнинг батальонга пиёдалар полки кўшилди. Афғон аскарлари ҳам биз билан бирга эди. Соат ўнларда кўрғондан тўрт юз метрлар узокликда сафландик. Хужум қилишимизни сезгани сабаб улар биздан олдин отишмани бошлади. Разведкага иккита БТР юборилди. Аммо улар ҳам тезда ортига қайтиб келди. Шунда командир хужум қилишнинг фойдаси йўқлигини айтди.

Кўп ўтмай артиллерия ва самолётлар хужумга ўтиб кўрғонни бомбардимон қилишди. Улар эса кўрғонни ташлаб Хонобод кишлоғига чекинди. Ленинободлик бир бола БТРда отувчи эди. Осколька оёғини синдириб ташлади. Аъзойи бадани кип-қизил қонга бўялганди. Душмандан уч нафари асир олинди. Кўрғонни биз сапёрлар минадан тозалаганимиздан кейин юқоридан шу ерни кўриқлаш нуқтасига айлантириш топширилди.

Кўрғоннинг атрофидаги дарахтларни кесиб ташладик. Эртасига полкка қайтиб келдик. Орадан бир кун ўтиб Ҳиротда душман борлигини айтишди. Само-

лётда Хиротга учдик. Етиб борганимиздаи сўнг пертолёт билан тоққа ташлади. Орадан уч кун ўтганда икки тоғ оралиғида уларга дуч келдик. Шундай кйршимиздаги тоғда душман жойлашган эди. Оралиқ бир километрча. Дурбинда ҳар бир ҳаракат кўзга ташланади. Уларнинг ичида ажнабий формадаги малла сочли ҳарбийлар, араблар ҳам бор эди. Пулемёт ва минамётларни қулай жойга жойлаштириш учун елиб-югурар эди.

Бизнинг қисмимизда афғон взводи олдинги қаторда, ундан кейин биз, бизнинг орқамизда яна бир взвод бор эди. Биринчи жангдаёқ менинг командирим кантузия бўлди. Қурбонбоев Толлибой ва менда ўн беш нафардан аскар қолди.

Бу ерда ҳамма вақт бизникилар енгилган экан. Тунга бориб жанг тўхтади. Жангни бутун тафсилоти билан айта олмайман. Чунки тоғ жанги ғалати ҳолатда кечади. Ўқ худди ҳар ёндан учиб келаётгандай туюлади. Ким ўлган, ким тириклигини ҳам пайқаб бўлмайди. Чунки тошлар ортидагиларнинг қаердалигини ҳам билиш қийин.

Эсимда қолганлари - ўқнинг ҳуштак чалиб учиши, тошларга тегиб визиллаб ёнламасига кетиши. Минамёт снарядларининг акс садо билан портлаши...

Икки томон ҳам тинчиб қолганда хоразмлик бола билан менга соат учларда постда туриш навбати келди. Ўртада аскарлар ухлашмоқда. Икковимиз ҳам аскарлардан юз метрлар қарама-қарши узоқликдамиз. Бир-биримизни ҳушёрликка чақириш паролимиз тош отиб қўйиш. Тоғнинг қуйисини қоп-қоразулмат қоплаган. Ундан олис ерлар кўзга ташланади. Икки тоғ оралиғига худди тунни ҳар томондан супуриб олиб келиб ташлагандай қоронғилик эди. Қуйига қараб юрагинг сесканади. Осмонда яккам-дуккам юлдузлар кўзга ташланади. Катта айиқ кичик айиқ Хул-

кар. ҳамма юлдузларни у ерда ҳам осонгина топасан. Биздау, юлдузлар тинч ҳаётни кўрса, у ерларда қонни, нимталақган одам гўштини, куйиб кетган оёқларни, бомбаларнинг портлашини, оналарнинг фарёдини, болаларнинг, ўлимини кўради. Шу сабаб бўлса керак, юлдузлар худди тани кўркувдан увишгандай яккам-дуккам милтираб кўринади.

Зулмат кўйнига тикилиб хаёлга чўмиб ўтирардим. Шу тоғу тошнинг қай бир қиррасида жасадим нимтанимта бўлиб қолиб кетмаслигини, хавф-хатардан фориг она юртим бўлганини, унда одамлар тинч уйқуга кетиб, хотиржам уйғонишини эслардим. Ўшандай кунлар яна қайтишига ишонмасдим. Юрт ҳам, иссиқ уй ҳам мана шу ерлар - бир-биримизни танисмай ўлдираётганлар бўлиб қолганди. Бошқа дунё йўқ эди. Борлиги тасаввурга ҳам сиғмасди. Хаёлга ботиб, шитирлаган овоздан чўчиб тушдим. Нимадир мен томон яқинлашиб келарди. Соат эса 4:30 эди. Шеригимга тош отдим. У ҳам жавоб берди. Овоз эса тобора яқинлашиб келарди. Кимдир шу вақт ракета отди. Ҳамма томон ёруғ бўлиб кетди. Мендан бирон уч юз метрлар куйида бир салла ўзини тош панасига олди. Шеригим билан келишиб ракета отдим. У пулемётдан тўхтовсиз салла кўринган томонга ўқ отди. Инграган товуш эшитилиб, жим бўлиб қолди.

Эртасига душман томондан юборилган разведкачилардан бири ҳалок бўлганини, иккинчиси ярадор бўлганини билдик.

Мени шу вақтгача ҳеч қачон ул-бул жойимдан ажралиб қолиш хаёлимга келмаган. Аммо ўлим хавфи таҳдид солиб турарди.

Душман билан орамиз икки юз метрча қолган. Соат учларда яна жанг бошланди. Мен турган жойни улар сезган шекилли, кетма-кет ўқ учиб кела бошла-

ди. Бошимни кўтара олмай қолдим. Ўн дақиқалар лу тахлитда ётдим. Кейин «ўлди» деб гумон қшшшди шекилли, мен томонга отмай кўйишди. Ўрнимдан силжиб тоғ бодомчаси орқасига ўтиб ота^бошладим. Бир магазин патрон тугамасдан қайта *цени* ўққа тутишди. Ертўлага қайтдим. Орқадан командирнинг «ҳимояга ўтамиз» деган буйруғи келди. Аммо бош кўтариб бўлмасди.

Отишмада турган жойимиз ҳам яхши эмасди. Шу сабаб командиримиз «мудофаага ўтамиз» деган бўлса ажаб эмас. Ёнимиздаги тоққа ўқ ёмғири остида силжий бошладик. Мен мина тозаловчи бўлганим учун олдинга ўтиб йўл бошлашим керак эди. Эски қазилган ертўлаларни текшириб борардим. Миналаштирилмаган эди.

Ортимга қарасам, уст-бошлари титилиб кетган аскарлар, юзларидан тер, айримларининг юзидан қон оқиб қорни билан силжиб келмоқда эди. Уларнинг бундай юришини кўриб, юрагим орқага тортиб кетди. Чунки ҳаммасининг юзида, кўзида ёвузликка ўхшаш қўрқинчли недир зоҳир эди.

Олдиндаги ертўлаларни текшириш кераклиги сабаб ўгирилиб, бир йўлакчага кўзим тушди. Ўшани қиялаб кетаётгандим, хоразмлик бир боланинг мен билан ёнма-ён бораётганини кўрдим. Бирдан у томонда портлаш содир бўлди. Ҳавога бир метрлар кўтарилиб қуладим. Ҳамма томонни чанг қоплади. Чанг тарқалиши билан автоматимни олиб, ётган ҳолда йўлни текшира бошладим. Бир вақт кўзимга куюқ суюқлик оқиб тушди. Қўлим билан пайпаслаб қон эканлигини билдим. Иссиқ эди. Кимдир орқамдан «Ёнаяпсан!» деди. Ўгирилиб шимим ёнаётганини кўрдим. Сержант Сатин келиб ўтни ўчирди. Чап томондан портлаш юз бергани учун чап қўлимнинг гўшти ўйи-

либ тўшганди. Бир кўзимга тупроқ тикилиб қолган экан. Чап оёғим томирлари ёниб, бармоқларим куйиб кетганди. Шунда аскарлар плаш-палаткага солиб кўтаришди. Силлам қуриб кетавердим. Ўқ эса ҳамон устимиздан учиб турарди. Бир неча бор палаткани ўқ тешиб ўтганини кўрдим.

Икки ярим километрлар куйига тушдик. Икки маротаба ўлим билан бирга яшадим. Тоғдан тушаётганда Собир деган ўртоғимдан «Сув беринглар!» дея сўрадим. Рус болалар «Нима деяпти?» деб сўрашди. «Сув» сўзини эшитишиб, «Мумкин эмас, сув қон оқшини тезлаштиради», дейишди. Шунда бирдан ёмон бўлиб кетдим. Кўзимга ёш келди. «Хиротга ета олмасам керак», деб ўйладим. Дўстим Собирга «Мен бари бир ўламан! Сенда манзилим бор! Мени унутмагин! Уйдагиларга бориб айт! Ота-онам олдига бориб тур! Мени кўргандай бўлишади!» дея киссамдаги қандайдир қоғозни манзилим дея узатдим. У қоғозни ҳанузгача нималигини билмайман. Собир эса: «Айланай жўра, ўлмайсан, ундай дема», деб юзимдаги қонни қўли билан артиб йиғларди.

Вертолётнинг шамоли юзимга текканда яна яхши бўлиб қолдим.

Олдин бир лейтенантни олиб чиқишди. Оёғи йўқ эди. Қип-қизил қон оёғи ўрнидан томиб турарди. Кейин икки малларанг сочли болани, сўнг бир қорасоч болани чиқаришди. Улар ўлган эди, Сочлари турли рангда эди. Ўша сочлар ҳамон кўз олдидан кетмайди. Кейин мени олиб чиқишди. Ҳавога кўтарилганимизда уларга қарадим. Биронтаси ҳам қимирламасди. Вертолёт поли устида қип-қизил қон у ёқдан бу ёққа қалқиб турарди. Бошим остида ҳам иссиқ қон эди.

«Вода! Вода!» деб қичқирганимда кабинадан учувчи чиқиб келди. Ўликлар устидан ҳатлаб ўтиб ёнимга

/

оёғини кўймоқчи бўлганда, вертолёт илкис силкиниб кетиб, қон ҳалқоби устига оёғи тушди. Қон сачраб юзимга урилди. Чучук таъмни сездим. Уни худди сувдай тамшаниб яладим.

Менинг ҳаракатларимни кўрган учувчи:

- Исминг нима? Ҳали кўп яшайсан. Гўзал қизларни бағрингга босиб, лабларидан тиркиратиб конини оқизасан, - дея ҳазиллашди. - Сув ичиш мумкин эмас, оз қолди, ҳозир етиб борамиз, - деб юзимдаги қонни артиб кабинага кириб кетди. Вертолётнинг овози эса миямни зиркиратиб оғритарди.

Шиндондаги госпиталга бордик. Врачлар қирғиз *эди. Қирғиз полковник ҳамшираларга:

- Операция оғир бўлади, кўп қон йўқотган, - деди. Мен совуқ хонада ётардим. Уларнинг гапини эшитдим. Ҳамширалар эса уст-бошимни кесиб ташлашганди.

Ҳамшира қирғиз қизлари йиғлашди. Ҳаммасини кўриб турардим.

Укол қилишганда оғриқ йўқолди.

Биринчи операцияда бармоқларимни кесиб ташлашган экан. Наркоз берганда димоғимда порох ҳидини туйдим. Ҳамма ёқ сасиб кетгандай эди.

Иккинчи операция олти соат давом этган экан.

Палатага олиб келиб ётқизишгандан кейин неча кун ётганимни эслай олмайман.

Бир вақт кўзимни очсам ҳамма томоним кўк дори билан ювилгандай эди. Тепада иккита резина ичак осилиб турар, уларнинг бири кўлимга келган, иккинчиси кўрпа остига кириб кетганди. Кўрпани очсам, у оёғимга келиб уланган, оёғим эса йўқ эди...

Бирдан кўз олдимга қўлтиқ таёқда юрган қишлоқ боболари келди. Ҳушимдан кетдим...

Тонг саҳар кимдир: «Баҳриддин! Баҳриддин!» деб қақирди. Ўгирилиб қарасам, сержант Сатин ёнимда

ётарди. Унинг ҳам бир оёғини кесиб ташлашган экан. Операция қилгандан сўнг олти соат ўтиб у болалар ёрдамида юра бошлади. Аммо:

- Хизматим тугашига бир ой қолганда, бундай бўлиб қолдим, - деб йиғларди. Мен ҳам...

Олдинлари уйга «яхши хизмат қилаяпман» деб ёзардим.

Кейин нима деб ёзишни ҳам билмай қолдим. Ҳеч сўз хаёлимга келмагани учун, «Афғондан чиқиб кетаяпмиз» деб ёздим.

Тошкент аэропортига келганимда, билет учун югуриб юрганларим ёдимга тушиб, ўзимни тута олмай бақириб йиғладим. Чунки бу ерда бир йил ўқиганимдан сўнг хизматга чақирилгандим.

Госпиталдан уйга «Беш кун Тошкентда бўлиб, Киевга кетамиз» деб ёздим.

Улар хавотир олмасин деб қайси бўлимда ётганимни айтмадим. Ота-онам «Ўғлимизни Тошкентда айлантирамиз», деб уст-бошларимни ҳам олиб келибди.

Шаҳарга келишиб, бу қисм рақами госпиталники эканини билиб ёмон бўлиб кетишибди. Госпиталга келиб ҳовлидаги беморлар ичидан мени излаб тополмай, баттар хушларини йўқотган.

Ҳамшира уйдагилар келганини айтганда оёғим очик эди. Бирдан уни чойшаб тагига олдим. Икки дақиқалар ўтмасдан акам хонага кириб келди. У - доктор. Унга оёғим синганини айтдим. Шунда ишонмай чойшабни кўтарди. Оёғимни кўрди. Ранги оппоқ бўлиб кетиб, кўзлари катта-катта очилди. Бошимни кучоқлаб олиб, йиғлаб юборди. Мен эса йиғлай олмадим...

Хаёлимда, «Оилада энг кичик эдим. Ота-онамга қараш ўрнига уларга юк бўлиб тушдим», деб ўйладим.

Ота-онам кириб келганда, худди уларни тушимда кўраётгандай эдим. Улар бири кўйиб, бири кучоқлаб

йиғлашарди. Мен эса хайкалдай қотиб турардим. Ўтган кунлар бир туш, ҳозирги ҳолатим янги тушдай, уларнинг иссиқ нафаси тириклик булоғидай эди.

Ўша портлаган куним отам туш кўрганини: унда мен катта ерда ўтириб олиб, чақирса келмасмишман. Шунда отам ёнида ўтирган мархума холам унинг қўлидаги олмани ейман, дермиш. Онам холамни кўлига ёпишибди. Бари бир холам олмани ярмини еб қўйибди... Бу тушга ишонаман. Яримта бўлиб қолганим учун ишонаман...

«ЖУДА БАХТЛИ КУН БЎЛДИ...»

**Йўлдошали Имомов - 1965 йилда тугилган.
Фаргона вилояти, Бекобод қишлоғи.**

- Бизнинг турган жойимиз Покистонга йигирма беш километрлар атрофида бўлиб, энг хавfli нуқта эди. Колонна бошлиғи менинг машинамда юарди. Чунки у ўқ ўтмас машина эди-да.

Соат олтида ўрнимиздан турдик. Довондан ошганимиздан кейинги Кобул ва Гордез оралиғидаги кўприк портлатилиб, янги йўл кўприкдан айланиб ўтиларди. Аммо улар бу ерга ҳамма вақт мина кўярди. Бизнинг машина мина тозаловчилар орасида юради. Олдинда мина изловчилар итлари билан.

20 март эди. 21 март Наврўз байрами. Улар байрамга албатта кўприк ёнидаги йўлни миналаштирган эди. Иккита ит ва тўрт нафар мина изловчилар мина топишди. Биз улардан юз метрлар нарида турибмиз.

Машина туйнугидан уларнинг ҳаракатини кузатиб турибман. Юрагим гуппиллаб ура бошлади. Хаёлимда ўзим минани тортиб олишга эгилгандайман. Нафасим сиқилади. Кўнглим безовта. Ҳозир нимадир содир бўладигандай. Ана, у эгилди. Ниманидир ёнидаги

шеригига узатди. Автомати халақит берди шекилли, уни ҳам елкасидан олиб, ўнг томонидаги аскарга тутди. Енгини шимариб, секин ўтирди. Минанинг портловчи қисмини еча бошлади. Мен эса машина ичига сиғмай борардим. Капитанга қарамай:

- Ўртоқ капитан, ҳозир улар портлайди! - дедим беихтиёр.

- Сен қаердан била... - дейишга улгурди у.

Гумбурлаган овоз эшитилди. Мен аскарнинг ҳар бир ҳаракатини кўриб турганим учун аниқ-таниқ хаммасини эслайман. Овоз кейин эшитилди. Минани зарарсизлантираётган боланинг кўллари ҳавога отилиб кетди. Кейин овоз. Кейин чанг-тўзон кўтарилиб ҳеч нарсани кўриб бўлмади қолди. Машинадан тушиб, югуриб борганимизда, минани тортаётган аскар умуман йўқ эди. Биттасининг кўкрагидан пасти йўқ, тананинг узилган жойи қоп-қора, қўли, оёғи, боши йўқ ҳолда тупроққа қоришиб ётарди. Битта калла ўтга ташланган картошкадай аҳволда турарди. Югуриб келганларнинг ичида кимдир бу даҳшатли манзарани кўриб, худди арзимас иш бўлгандай.

- Ничего себя! - деди. Одам ўлгани, булар ҳам биз катори тирик бўлгани, энди йўқлиги кўпнинг хаёлида арзимас нарсага ўхшаб туюлди. Умуман, биз у ердан ҳайвонлашиб қайтдик. Инсоннинг кадр-қиммати чақага арзимас эди.

Вертолёт келди. Мурдаларнинг қолган-қутган жойларини ортдик. Қайси аъзо кимники эканлигини билиб бўлмасди. Алининг оёғи Валиникига, Валининг боши Алининг уйига борган бўлса ажаб эмас.

Ўшанда душман Наврўзга совға тайёрлаб миналарни бир-бирининг устига ўрнатган экан. Устида пиёдаларники, остида танкка қарши ишлатиладиган мина бўлиб, устидагиси кўтарилганда остидагиси портлаган.

Капитан Юровский ҳамма вақт маст ҳолда юарди. Бир воқеа ҳеч ёдимдан чиқмайди. Кобулдан қайтишда довондан ошишимиз керак эди. Шунда душман ўкига дуч келдик. БМПда болалар душман отаётган томонга қараб отиб келарди. Шунда уларнинг машинаси бизнинг машинага яқинлашиб қолди. Капитан автоматни олиб, туйнукдан чиқарди. Улар эса бизни қувиб ўтди. Мен капитанга:

- Отманг! - деб қичқирдим. Аммо кеч эди. У кетма-кет ўқ узди. Ўзимизнинг уч нафар аскар орқасидан ўқ еб, ток ургандай сакраб ерга қулади. Иккитаси ўлди, бири оғир ярадор бўлди. Аскарнинг қадри йўқ эди. Умуман, ундай командирлар каердан пайдо бўлади, билмадим.

Кобулдан юк олиб келиш учун Муҳаммадоға деган қишлоқдан ўтиш керак. Қишлоқ билан йўл ораси уч юз метрлар келади. Бир томони қуюқ-қалин чакалакзор. Шу чакалакзор энг хавфли жой эди. Яширишнинг кераги йўқ. У ердан ўтишдан олдин ҳаммамиз наша чекиб оламиз. Наша чекканда ҳам кўрқасану, аммо қандайдир ёввойи куч сени бошқаради. Орқа-олдинга қарамайдиган бўлиб қоласан.

Кобулга кетишда машиналар бўш кетади. Олти ой хизмат қилган пайтимиз эди. Кўконлик Пайғамов Раҳмонжон деган ўртоғим бор эди. Кобулдан қайтаётганимизда Раҳмонжон ёнимга келиб:

- Йўлдошали, уйдагилардан хат олдим. Кеннойим ёзибди. Акам икковини уйлантиришибди. Қирқта маҳалладан одамлар келибди. Фақат сиз йўқсиз, соғ-саломат келинг, деб ёзишибди, - деди хурсанд бўлиб. Кейин: - Қачон тугаркин бу жаҳаннам, - дея хўрсинди. Муҳаммадоғага борганимизда колонна тўхтаб, отишма бошланди. Мен Раҳмонжон билан олдинма-кетин эдик. У менинг орқамда эди.

Колонна ичнда БМП бор эди. У портлади. Мен машинадан тушиб, ёнимдаги девор панасига ўтдим. Ўқ келаётган дарахтлар томонга қарадим. Худди арилар уясидан отилиб чиқаётгандай ўқ визиллаб учарди. Лаҳзалар ичида бошингдан ажралиб қолишинг ҳеч гапмасди. Девор ортига ўзимни олиб, орқага қарадим. Раҳмонжон машинадан тушмай, менга бошини қимирлатарди. Машинаси ҳам йўлдан четга чиққанди.

- Тушинг, - деб имладим. Қани тушса. Фақат нималарнидир гапириб бошини сарак-сарак қиларди. Мен нима бўлганига тушунмай турганимда, колонна юриб қолди. Отишма ҳам сусайди. Унга «кетдик» дегандай қўлим билан ҳаракат қилиб, машинага миндим.

Қишлоқдан чикдик. Бир оз юриб, ортдагиларни кутдик. Раҳмонжоннинг Урал машинаси умуман кўринмайди. Юрагим безовта йўлга тикиламан. Бир вақт қаттиқ сигнал чалиб, унинг машинаси олдимиздан ўкдай з'чиб ўтди. Рулда бошқа бола эди.

Бир-икки машинадаги ҳамшаҳарлар гаплашиб, колоннага ҳам қарамай унинг ортидан кувдик.

Раҳмонжоннинг машинаси бир эшиги очилиб, иккинчиси очилмас эди. Ўша очиладиган эшиги душман томонда эди. Машина эшигини эсладим, юрагим шиг этиб кетди. «Ўқ теккан», деб ўйлайман, яна «худо сақласин», деб кўкрагимга туфлаб қўяман.

Машина ортидан етиб борганимизда, у кабинада ўлиб ётарди.

Чап бикинидан теккан ўқ ўнг бикинидан қўпориб чиқиб кетганди.

Ёнидаги ҳайдовчи:

- Ўртоқларимга айт, мендан рози бўлишсин. Охириги куним экан, - деди. Кейин кўп бор уйдагиларининг исмини айтиб чақирди. Охири: - Ҳеч бири келмади-я, - деб жон берди.

Ҳамон ўша кунни эласам, Раҳмонжон кеннойисининг «қирқ маҳалладан одам келди» деган гапи ҳаёлимга келади. Дўстим тобути уйга борганда яна ўша маҳаллалардан одамлар йиғлаб келган бўлса ажаб эмас.

Ҳар жангдан чиққанда ичингни муздай тер босади. Нима қилишингни билмайсан. Шундай кунлари уйга «машинам зўр, ичида магнитофонлари бор, афғон қизлари ҳам кўп», дея ёлғон-яшиқ хатлар ёзасан. Ўзингни ҳам, уйдагиларни ҳам алдайсан.

Саланг довонида қишин-ёзин қор бўлади. Бир сафар машина билан ўтин ортиб чиқдик. У тоғда беш километрлик ер ости йўли бор. Энг хавфли жой. Ўшанда машинам яхши тортмагани учун орқада қолиб кетдим. Секин-секин мотори қизиб ўчиб қолди. Бахтга қарши машинам тўхтаган жойда бирон соатлар олдин уруш бўлганини, ағдарилиб ётган БТР, ёниб кетган дарахтлар, ҳамма томоннинг куйиб, тутаб ётганидан билса бўларди. Қуролим ҳам йўқ. Нима қилишга ҳайронман. Қўрқа бошладим. Кабинанинг у ёқ бу ёғини титкиладим. Хайрият, битта граната бор экан. Уни олиб пастга тушдим. Шу вақт мен келган томондан машина овози эшитилди. Югуриб машинага чиқдимда уни қулфладим. Кабинадан ўқ ўтмас эди. Ўтиравердим. Бир оздан кейин орқамдан машина келиб тўхтади. Афғон аскарлари экан.

- Қаердансан? - деб сўрашди. Бир оз тожикча билардим:

- Аз Тошкент, - дедим. «Ўзбак, ўзбак» дейишди чуғурлашиб. Кейин:

- Калима биласанми? - дейишди. Калимани айтиб ташладим.

- Ҳайда, - дейишди. Машинам анча туриб қолганидан мотори совиб қолган экан, қийналиб ўт олди.

Ўшанда жуда кўрққанман. Яширнб нима қилардим. Ўлишданмас, бирон жойимни кесиб ташлашларидан кўрққандим.

Август ойи, Тошкентда ер қимирлаган вақт. Паншерга топширикни бажариш учун боргандик. Бир вақт биз турган жойга «хуув» деб снаряд келиб тушди. Командирлар хойнахой ёнимиздаги қишлоқдан бўлса керак деб, ГРАТ ва гаубицаларни қишлоққа тўғрилаб отди. Бутун қишлоқ ёниб кетди. Қарисию ёши, ҳаммаси ўлган бўлса керак...

«ИЧАКЛАРИ ТИТИЛИБ ЁТАРДИ...»

Савид Иматов - 1965 йилда туғилган. Қорақалпоғистон, Кегайли тумани, Халқобод хужалиги. Шиндон.

- Кечки соат тўққизларда портлаш овози эшитилди. Аммо қаерда портлаганига ҳеч ким эътибор бермади.

Сержант эдим. Ҳар икки соатда сменани алмаштириб турибман. ГСМ, парк, госпитални кўриқлаймиз. Тонг вақти эди. Икки аскарни алмаштиришга олиб кетаётсам қаршимдаги қора шарпага кўзим тушди. Нима экан деб яқинлашиб борсам, кимдир букчайиб ётарди. Жон ҳолатда уни ағдардим. Осмонда ой бор эди. Унинг нурлари ердаги қора ҳалқобга тушди. Этим жунжикиб кетди. Боланинг юзига тикилдим, юзида ҳеч ўзгариш йўқ эди. Уни кўтармоқчи бўлгандим, ерга сув аралаш нимадир шилқиллаб тўкилди. Бир лаҳза ҳушимни йўқотдим.

Қонни ва одам ичак-чавоқларини илк бор кўришим эди. Кейин уни қисмга олиб келдик. Кўтарганда ичак-чавоқлари судралгани з[^]чун уни йиғиштириб корнига жойладик.

Биринчи қадамдан кейингиси унчалик кўрқинчли бўлмас экан. Тиниқ беғубор қалбингга худди қон чап-лангандай ҳолга тушиб қолар экансан.

Қисмимизда «дедовшина» кучли эди. Ўша аскар ҳам кўп хўрлашларга бардош бера олмай шундай аҳволга тушган экан. Гранатани қорнига босиб порт-латган.

Орадан йигирма кун ўтиб тоққа чиқдик. Тоққача ўн саккиз кун йўл юрдик. Биринчи куни қаттиқ чарқокдан оёғингда тик туриб ухлаб қоласан. Бошинг тошга тегиб ғурра бўлганда сергакланиб яна давом этасан. Шу сабаб кўп болаларнинг пешонасида тамғаси бор эди.

Уйга «хизмат зўр» деб ёзаман. Наврўз байрамида байрам бўлаётган жойга душман ҳужум олдини олиб, қўшин билан мудофаа қилиб турганимизда афғон қизлари танк билан суратга туширишларини илти-мос қилишди. Мен ҳам кўлида боласи бор, чиройли афғон қизи билан суратга тушиб, уйга жўнатдим. Уйга бир энлик хат ҳам ёздим.

Буни ёзмасангиз ҳам бўлаверади. «Мен афғон қи-зига уйландим. Боласи ҳам бор. Суратини сизларга юбораяпман» деб. Уйда эса «Болам, уни бу ёққа ўт-казмайди-ку? Борганингга ярим йил ҳам бўлгани йўқ. Қандай болали бўлишга улгурдинг?» деган жа-воб хати олдим. Менинг мақсадим, хизмат яхши, ҳеч қандай хавф-хатар йўқ афғонда бемалол юрганимни кўрсатиш эди. Алдаганимни улар соддалигимдан се-зиб қолишди, Чақалоқнинг тўққиз ойдан кейин туғи-лишини билмас эканман...

Бугунгача юрагимни ларзага солиб келган қийноқ разведканинг маълумотига кўра душман бор қиш-лоқлар авиация, артиллерия билан бомбардимон қилинишидир. У ерда душман борми-йўқми, ахамия-ти йўқ. Аммо неки тирик жон бўлса, ҳаммаси ҳалок

бўларди. Неча бор кўз олдимда жои берган болаларни, кексаларни, аёлларни кўрганман.

Бир сафар тоққа топшириқ билан чикцик. Бир ҳафта қолиб кетдик. Юзимизга қараб бўлмайди. Озиқ-овқат қолмаган, сув йўқ. Тоғда тўғри келган жойдан юриб бўлмайди. Миналаштирилган. Ҳар лаҳзада портлаб кетишинг мумкин. Шу сабаб текширилган сўқмоқлардан юришинг керак. Ўшанда қуйига тушаётганда йигирма метрлар атрофидаги қояга тўғри келдик. Бахтга қарши арқонни унутиб қолдиргандик. Шунда автомат тасмаларини бир-бирига улаб, арқон ясадик. Ўттиз беш нафар аскар эдик. Ҳамма тушиб бўлди. Фақат мен тепада қолиб кетдим. Нима қилишга ҳайронман. Командирга:

- Нима қиламан, - дегандим. У ҳам ҳайрон бўлиб, елка қисди. Кейин:

- Тушишга ҳаракат қилиб кўр, агар йиқилсанг биз сени суяб қоламиз, - деди. Мен йиқилсам, уларнинг ҳеч бири ушлаб қололмасди. Балки мен уларни уриб кейинги қояга тушириб юборардим.

Мен турган қоянинг охирида чамаси бир метрлар атрофида йўлакча бўлиб яна қоя тик тушганди. Унисининг ҳам баландлиги йигирма метрлар эди.

Ўшанда биринчи бор қаттиқ кўрқдим. Тўдасидан ажралган бузоққа ўхшардим. Юрагим гупиллаб урар, худди ичимдан муздай тер Оқаётгандай, таним жунжикканди. Тушмасам қолиб кетаман. Тушсам ўламан, икки томони ҳам ўлим эди. Шу сабаб тушишга қарор қилдим. Биринчи қадамни кўйдим. Бармоқларимни тошнинг ёриғига киргизиб, маҳкам ушладим. Секин-секин туша бошладим. Бир сафар оёғим остидаги тош кўчди. Қуйида қий-чув кўтарилди. «Ўлдим», деб ўйладим. Осилиб қолдим. Туғилганимга минг бор пушаймон едим. Мускулларим қотиб қолгандай эди. Пастдан командирнинг:

- Узоқ бир жойда турма, - деган гапи худди мени ўлим оғзидан олиб чиққандай бўлди. Оёғимни кўчган тош ўрнига қўйдим. Яхши турди. Тошларнинг дарз кетганларини лаҳзалар ичида топиб туша бошладим. Қоя ярмига борганда қўрқув мени тарк этди. Ўзимни идрок қила бошладим. Тирик қолишимга ишондим. Бир вақт кимнингдир қўли оёқларимга текканда, бошим айланиб кетди. Худди юрагим тўхтаб колгандай эди. Кўтариб олдилар. Қояга қараб сўқиндим. Аммо овозим бўғзимдан нарига чиқмади. Бу ғавғоларни ўйлаб топганларга лаънатлар ўқидим.

Ростини айтганда, кимга керак бўлди бу ишлар. Ҳеч тушуна олмайман. Фақат бизнинг ёвузлашганимиз қолди, холос!..

«УЛАРНИНГ ХУНИНИ КИМ ТЎЛАЙДИ...»

Игорь Царев - 1965 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Чилонзор тумани, 9-даҳа, 40-уй, 72-хонадон. Жалолободда яраланган.

- Мен «Н» қисмда хизмат қилганман. Бир воқеа ҳамон қийнаб келади. Капитан Бъжов билан етти нафар аскар Асадобод тоғи томонга разведкага кетди. Аммо орадан кўп ўтмай командирнинг ўзи аскарларсиз қисмга қайтиб келди.

Унинг айтишича, тоғда душман тўдасига дуч келишиб, аскарлар ҳар томонга қочишган. Натижада бир-бирини йўқотиб қўйишган. Бизнинг гуруҳимиз бошқа топшириқ билан кетгани сабаб қайтиб келганимизда шу гапларни эшитдик. Натижада бизни вертолётга миндириб аскарлар йўқолган тоққа учирди. Кўп ўтмай рациядан уларни топиб қисмга олиб келишгани ҳақида хабар берди. Орқамизга қайтганимизда аскарларнинг ҳар бирини бир-биридан уч-тўрт километр узоқликда топишганини айтишди.

Уларга қараб бўлмасди. Бирининг боши ярмидан йўқ, бири худди кўмирдай куйиб кетган, учинчиси отилган, чавақлаб ташланган, бошқасининг аъзойи бадани автомат ўқидан илма-тешик бўлиб кетганди. Улар қандай қилиб бир-биридан шунчалик узоқ масофада ўлдирилган? Капитан Бъжов нима учун тирик қолган. Бу ҳақда аниқ гап-сўз бўлмади. Капитан капитанлигича қолаверди.

Иккинчи топшириқда ҳам капитан Бъжков бизга командир эди. Мен ҳам қатнашгандим. Бу воқеа тунда бўлганди. Ҳориб-чарчаган пиёда аскарлар БТРлар устида ухларди. Бирдан ҳеч қандай гап-сўзсиз дарёни кечиб ўтиш бошланди. Аммо ҳеч бир машина сузишга мослашмаганди. Қурол-яроғлар ҳам ўзимиз билан бирга эди.

Машиналар дарёга тушганда учта БТР чўкиб кетди. Машиналар билан бирга ўн бир нафар одам ҳам чўкди. Ўн нафар аскар ва бир прапоршик. Уларнинг жасадини уч кун изладик.

Туркистон ҳарбий округидан уч нафар генерал келди. Шу вақт капитан Бъжов қамиш устида пешонасига автоматини тираб ўзини отмоқчи бўлди. Аммо отолмади. Командирлар, генераллар бошчилигида бир аскарга спирт бериб чўкиб кетганларнинг жасадини излатди. Қани топилса, ҳеч бирини топа олишмади. Уч маротаба қилинган ҳаракат зое кетди. Кейин етти нафарининг жасадини топдик. БТР ичида ҳеч Ким йўқ эди. Махсус бўлимдан бизларни бир-бир чақириб тергов қилишди. Аммо капитан Бъжов капитанлигича қолаверди, Капитаннинг хатоси билан ҳалок бўлган ўн етти нафар аскарнинг хунини ким тўлайди? Ҳамон билмайман...

Бир ҳафта ўтгандан сўнг афғон аскарлари душман иккита жасадни топганини, ҳар бирига ўн минг афғон пули сўраётганини айтди. Пул берилиб, жасадлар қисмга олиб келинди.

Жасадларга қараш даҳшат эди. Боши жуда катта бўлиб шишиб кетган. Кўзларини балиқ еб қўйган. Бармоқларининг фақат суяги қолган, гўшти ҳам балиқларга ем бўлган эди.

Кўк тобутлар Ватанга жўнатилди... Ортда оналар, оталар зор қақшаб йиғлашар, капитан Бмков эса капитанлигича қолаверди...

1985 йил, март ойи... Вертолётдан разведкачилар душман Асадобод ёнидаги Наргархор қишлоғига келаётгани ва уларга хужум қилигани хабарини бизга етказди.

Қишлоққа кириб борганимизда инсон зоти йўқ эди. Аммо ҳозиргина шўрва қайнатилгани, эгасиз магнитофон куйлаётгани устидан чикдик.

Мендан олдинда таржимон кетарди. Қаршимиздаги ертўла устида бир одам ити билан ўтирарди. Биз ундан қишлоқдаги одамлар қаерга кетганини сўрадик. «Билмайман», деди. Қурол-яроғ ҳақида гап бўлганда «йўқ», дея жавоб берди. Гуруҳимизда ўн киши эди. Уни командир олдига олиб бордик.

Оптимизга қайтаётганда усти шох билан ёпилган ертўлага дуч келдик. У ер шохлардан тозаланганда ертўла борлиги маълум бўлди. Катта лейтенант «пастга туш», деб буйруқ берди. Тушдим. Ер ости йўли ниҳоятда қоронғи эди; олти метрлар юрганимдан сўнг гугурт чакдим. Мендан тўрт-беш метр нарида иккита ит турарди. Шошиб оптимга қайтдим. Юқорига кўтарилиб, кўрганларимни катта лейтенантга айтдим. Граната ташладик. Ҳеч нарса ўзгармади. Шунда командир, биринчи учраган афғон, уларнинг тоғ томон кетганини айтганини билдириб:

- Биз уларнинг ортидан борамиз, сизлар шу ерда қолинглар, - деди. Улар кетиши билан орадан кўп ўтмай командир, аскарлар кетган томондан отишма ва

портлаш овози эшитилди. Бир оздаи сўнг биз турган ер ости йўли туйнугидан тутун ҳавога ўрлади. Кейин ҳаммаси тинчиб қолди. Туйнукдан тутун ҳам кўринмади. Қайта ер ости йўлига тушдим. Кимдир ўн метр наридаги туйнукка кириб кетгандай бўлди. Орқасидан қичқиришим билан кирган жойидан бошини чиқарди. Автоматдан мен томонга қаратиб отди. Деворга урилган ўқнинг бири чап оёғимга келиб тегди. Жуда яқиндан отилгани учунми, оёғим ўша заҳоти синди. Уни фақат терилар ушлаб тургандай эди. Ҳеч қандай оғриқ йўқ, аммо оёғим қизиб кетмоқца эди. Қоронғилик қўйнини сукунат қоплаган, лекин ҳарсиллаб нафас олаётган одамнинг овози эшитилиб турибди. У худди мендан уч метр масофада тургандек туюлди. Жойимдан тура олмайман, ҳозир у мени келиб сўяди, ё отиб ташлайди, деб ўйладим. Юрагим қинидан чиқиб кетгудек урар, кўкрагимни ерга босиб ётганим учун юракнинг зарби гавдамнй кўтариб ташлаётгандай эди. Унинг ўлдириши хаёлимга келиб кўрқиб кетдим. Биласизми, одамни ер остида ўлгиси келмас экан. Ўшанда мени ташқарига, очиқ ҳавога олиб чиқиб бурдалаб ташлашига ҳам рози эдим.

Ер остида икковимиз. Фақат бир-биримизга таҳдид солувчи нафас олишимиз эшитилиб турарди. Тасаввуримда биз бир-биримиздан кўрқиб турардик. Одам юраги алдамайди, деганлари рост экан. Мен унинг кўрқиб турганини сездим. Овоз бердим. Шитирлаган сас, тошнинг ерга кўчиб тушгани эшитилди. Кейин унинг югуриб кетганини билдим. Ортимга судралиб туйнукка етиб келдим. Ўртоқларимни чақирдим. Бири сакраб тушди. Шунда туйнук оғзига рўпара бўлди. Хаёлимга ҳозир ичкаридан отади, деган ўй келди. Уни тепиб юбордим. Шу вақт автоматдан кетма-кет ўқ отилиб икковимизнинг ўртамыздан ўтиб кетди.

Мени қийшайиб кетган оёғимнинг ушлаб олган холда юқорига олиб чиқишди. Кимдир уйдан чойшаб олиб чиқиб устига ётқизди. Келганига бир ҳафта ҳам бўлмаган, уруш кўрмаган лейтенант менинг шалвираб ётган оёғимга қараб қалтирарди. Лаблари пирпирарди. Мен уни юпатмоқчи бўлиб:

- Бу уруш, дайди ўқ аямайди. У ҳурматни ҳам билмайди, кимга тегса, менга ўхшаб қолади ёки ундан ҳам баттар. Сен ўзингни қўлга ол, ҳали мендайларга кўп дуч келасан. Яхшиси, битта сигарет топиб кел, - дедим. У ўзи чекмасди. Менга ёрдам бериш учун югуриб кетди.

Ярадор бўлганимда ҳам хизматдан кетиш хаёлимга келгани йўқ эди. Аммо қўшни қисмга қандай олиб боришганини билмайман.

Ўшанда докторлар «бола қийналмасин, оёғини кесиб ташлайлик», дейишганда ўртоқпарим автоматни уларга қаратиб, «ҳамма суякларини жой-жойига қўйиб тузатасанлар, кесишга асло йўл қўймаймиз», дейишган экан.

Ўртоқларим билан ҳайрлашдим. Ҳаммамиз йиғлардик. Кўпйни қайтиб кўрмадим. Қаерда бўлсалар ҳам омон бўлсинлар.

Кобулда мени операция қилишди. Эрталаб уйғонсам, ёнимда ётган болалар:

- Игорь, қандайсан, - деб сўрашди. Мен эса ҳайратланиб:

- Исминни қаердан биласанлар, - дедим. Шунда улар:

- Операциядан олиб келишганда бизлардан бир-бир сўрадинг, ўз исмингни айтдинг, - дейишди. Мен эса улар билан бўлган суҳбатни эслай олмайман.

Бир воқеа ҳамон мени қийнайди. Ўша томонларни эсласам, кўз олдимга келиб, тушларимга кириб чиқа-

ди. Бир қишлоққа душман келганини айтишди. Зудлик билан жўнадик. Шундай қишлоққа кираверишдаги тепаликдан том устидаги автоматли эркак, ортида аёли, боласи бир-бирининг кўлидан ушлаб олгандай туришарди. Синчиклаб қарасам, эркакуларни ташлаб кетишга шайлангандай ҳаракат қилар, хотини эсаннинг кўлидаги автоматига ёпишарди. Тўрт ёшлар чамасидаги боласи онасининг этагидан ушлаб олганди. Командир «от», деди. Қандай отишга ҳайрон эдим. Бу ҳолат лаҳзалар ичида бўлгани учун онгимдан ташқарида, худди отиш керакдай пулемёт ручкасига кўлим бориб, нишонга эркакни олдим. Ўнга яқин ўқ отилди. Учалоғи ҳам йиқилди. Уларнинг худди чалғи билан кесилган ўтдай йиқилганини кўриб турардим. Қўлларим қалтирар, юзимдан тер қуйиларди. Командир елкамга кўлини ташлаб:

- Бу уруш, - деди. У вақтлари уйланмагандим. Ҳозир болаларим бор. Уларга тикилиб, болага ўқ отиш қанчалар даҳшат эканлигини ҳис қиламан. Беғубор кўзли боланг отаси гуноҳидан беҳабар жилмайиб туради.

«СЎНГИ ОВҚАТИМНИ ТЕПИБ ЮБОРГАНДИ...»

Абдурозиқ Саматов - 1966 йилда туғилган. Самарқанд вилояти, Нарпай тумани. Паншер.водийсида жараҳатланган.

1985 йилнинг августида бизни иккита вертолётда Паншерга олиб борди. Вертолётдан сакраб тушдик. Қаршимизда даҳшатли манзара: уйлар қулаб тушган, БМП, БТРлар ёниб ётарди. Полкда эса отишма кетарди. Штабга югуртириб олиб борди. Хаёлимга «Энди тирик қолмасак керак», деган ўй келди.

Сентябрь оғи тоғда эдик. Нонушта қилиб ўтирганимизда отишма бошланиб қолди. Тасаввуримда биринчи

отишма ёшлигимиздаги «уруш, уруш» ўйинига ўхшади. Тоғда ким қаердан отаётганини билиб бўлмайди.

Икки маротаба ўққа чап берганимдан кейин бу болалар ўйини эмаслигини ҳис қилдим. Пистирмада туриб, ким қаердан отаётганини аниқлай бошладим. Тахминан мендан уч юз метрлар ораликдаги қоя орасидан ёлқин чиқаётганини кўриб қолдим. Шу вақт автомат стволини чиқариш учун қилинган туйнукдан икки сантиметр қуйига ўқ келиб тегди. Бир оз юқорилаганда кўкрагимга келиб теккан бўларди. Бу ўқ ҳам ўша катта харсанг тош ортидан чиққан эди. Шунда эмакляб, пулемётчининг олдига бориб, улар қаердан отаётганини айтдим ва пулемёт нишонини ўша томонга тўғрилаб тўхтовсиз отдим. Кейин у ердан отмай кўйишди. Бу отишмада биз томон талафот кўрмади.

...Тоғдан тушиб қишлоқ ёнидаги сойдан сув олиб чиқишимиз керак эди. Биз тўрт нафар аскар қуйига туша бошладик. Резина қопларга сув олганимизда қишлоқ ва тоғ томондан бизга қараб ўқ учиб кела бошлади. Қуршовда қолиб кетдик. Шу вақт мен ва яна бир аскар ёнимиздаги уй ичига кириб тоғ томонга, дарахт панасида қолганлар қишлоқ томонга қарата ўқ отишди. Танкларимиз ҳам қишлоқ томонга снряд ташлай бошлади. Уч томондан қуршовда қолдик. Қишлоққа эса тўхтовсиз снряд ёғилиб, уйлар ёнарди. Одамларнинг, болаларнинг кичкириғи эшитиларди. Биз омон қолдик. Тинч аҳолининг қанчаси ўлганидан бехабарман. Тоғдан тушган офицер танкчилар билан алоқа ўрнатгандан сўнг отишма ҳам, портлашлар ҳам тинчиб қолди.

Хаёлимга эса снрядлар ёнимизга келиб портлаётганда «нахотки, ўзимизнинг ўқдан ўлиб кетамиз», деган ўй келди.

...Тоғдан топширикнн бажариб қайтаётганимизда турган жойимизни миналаштириш керак эди. Биз куйига тушиб, сапёр йигитга командир қамма жойни миналаштиришни топширди. Биз уни кутиб турдик. У бизга битта минани жойлаштиришга жой йўқлигини айтди. Шунда капитан:

- Жой топиб қўй, - деди. У минани тош остига қўяман деганда, кўлидан мина чиқиб кетиб портлади. Ҳамма томони далва-далва бўлиб кетган, «мени ташлаб кетинглар», дея ёлворарди. Уйига кетишига атиги бир хафта қолган эди. Минани жойлаштиришга жой қолмаганда уни портлатиб юборса ҳам бўларди.

Шунда уни плаш-палаткага ётқизиб, иккита милтиқни замбил қилиб олиб тушаётганда, бамайлихотир кетаётган командирни отиб ташлагим келди.

Унинг қип-қизил қон юзидан, аранг кўриниб турган лаблари орасидан чиқаётган ёлворувчи овозига чидаб бўлмасди. Сўқмоқ йўлдан четга чиқиб бўлмайди. Гоҳида бели тошга тегиб кетиб бақиради. Биз ҳам унинг азобларини танимизда ҳис қилаётгандай, овозини эшитишга юрагимиз чидамай бақирардик. Тонг отай деб қолганди. Тоғ орти ёришиши билан душман бизни яна ўққа тутди. Улар бор-йўғи тўрт-беш киши, биз эса бир батальон эдик. Бошқа взвод ярадорни олиб тушиб кетди. Биз эса орқани бекитишга қолдик.

Олдиндагилар хавфсизроқжойга тушганда биз ҳам ортимизга чекина бошладик. Ярадор аскарни вертолёт олиб кетди.

- Кечки пайт соат 5:30 ларда топширик билан тоққа кетдик. Туни билан тонггача юриб чикдик. У тоғдан душман кўп отарди. Шу сабаб у ерга пост ўрнатмоқчи бўлдик.

Пулемётларни кўтариб юрувчиларга оғир. Улар йиқилиб қолади. Офицерлар юзинг-кўзинг демасдан

тепкилайди. Улар бакиришади. Ўрнидан туролмаслигини айтишади. Шундай вақтларда командирларни отиб ташлагинг келади. Гоҳида «Ўзимнинг Ватаним бўлса ҳам майли эди. Бегона ер учун бунча азоб», деб ўйлаб қоласан. Ҳеч нарсага тушунмайсан. Ҳамма нарса кўзингга балодек кўринади. Чарчаб тамом бўлган командирлар аламини аскарлардан олади.

Дам олишимиз ҳам икки-уч дақиқага етмасди. Ҳатто оғизни хўллаб олишга ҳам вақтимиз бўлмасди.

Ўшанда бир суткада керакли манзилга етиб бордик. Бизнинг бешинчи ротамиз қишлоқ ичига чуқурроқ кирди.

Озиқ-овқат уч кунга мўлжалланган эди. Биз эса бир ҳафта қолиб кетдик. Ҳавонинг ҳарорати 40 - 45 даража. Сув бир қултумдан ичилади. Сўнги консервани очиб олдимга қўйгандим. Шунда олти нафар пулемётчилар пулемётини кзпгаиб кетишаётганди. Рота командири қаршимга келиб:

- Пулемётчиларга ёрдамлаш, - деди. Мен ҳайрон бўлдим. Чунки унинг ушлайдиган жойи йўқ эди.

- Қаеридан ушлайман? - дея сўраганимда, олдимдаги консервани тепиб юборди. Жуда жақлим чиқиб, тура солиб ёқасидан ушладим. Шунда иккита офицер келиб мени тепди. Индамасдан постга кетдим. Жуда алам қилганди ўшанда. Ҳамон дастурхон устида, унинг этиги учи консерва банкасига теккани кўз олдимга келаверади.

Постда турасан. Сойдаги сув худди шиша синикларидай жилоланиб оқади. Бошингни бир умр шу сувга тикиб ётгинг келади. Шундай вақтларда хўрланганингдан юрагинг йиғлайди. Очсан, юролмайсан. Ўртоғинг йиқилади. Кўтаргинг келади. Кўтара олмайсан.

Вертолётда озиқ-овқат олиб келганда ҳаммасини бир қилиб еганмиз. Овқатдан сўнг қориннинг бураб

оғришини кўринг. Ўша кунларнинг асорати бўлса керак. Бугунларда ҳам каттиқроқ у-бу нарса еб қўйсам, ботмайди, қайтариб ташлайман.

Эрталаб колоннани қўриқлашимиз керак эди. Паншерга киришдаги - Анавадаги йўлни. Ҳар уч-тўрт юз метрда БМПларда постда турардик.

Бизнинг БМПда взвод командири, катта лейтенант Костин, кичик сержант, медик бола Мамадалиев Шавкат эди. Биздан наридаги БМП портлади. Взвод командири «Ёрдамга боринглар», дея буйруқ берди. Югуриб кетаяпмиз. Устимиздан визиллаб ўқ учиб ўтиб турибди. Портлаган БМП ва биз қуршовда қолдик. Қишлоқдан ва тоғдан отишмоқча. Тоғ томондаги пулемёт биз томонга қараб бурилди. Дарахт ортига бекиндик. Ингичка дарахт эди. Ўқ тегиб силкинади. Оёқларим ёнидан ўқ чангитиб ўтади. Бир вақт орқамдан кимдир гурзи билан ургандай бўлди. Йиқилдим. Бошимни кўтардим. Иссиқ қон оқмоқда. Ёнимдаги Шавкатнинг бошига катта калибрли ўқ теккан экан, оғзидан тирқираб қон отиларди. Мияси қоқ иккига ёрилиб кетган, қандайдир суюқлик тупроққа оқиб тушарди. Ёнимга силжиб келган медик:

- Мамадалиев тамом, - деди. Мен эса «Унинг ўрнида мен бўлсам бўлмасмиди, кетишига атиги бир ҳафта қолганди», деб ўйлайман. БМПга эстониялик Пруэр деган йигит мени судраб кетди. У судраб бораётганда уй тарафдан икки душман биз томонга югуриб келарди. Бизни тирик олишмоқчи, деб ўйладим, баданим музлаб кетди. Автоматни қандай бир қўлимга олдим, билмайман. Тўхтовсиз олдим. Иккови ҳам йиқилди. «Худога шукур, ўчимни олдим», деб ўйладим.

Олдин оғриқ билинмайди. Баъзида қон кетиши ёқимли ҳам бўлади. БМПга ортишди. Йўл текис эмас. Машина хдр силкинганда оғриққа чидай олмай сўки-

наман, бақираман. Ҳамшаҳарим Бойматовни чақираман, ундан дарак йўқ.

Анава қишлоғига олиб келишди. Санчақта ҳамма уст-бошларимни кесишди. Этигимни кесаётганда:

- Кесманглар, қандай тўлайман, - деб бақириб, қаршилиқ кўрсатдим. Ярадорларнинг ҳамма кийим-боши кесилишини билмасдим-да.

Баграмдаги госпиталда операция қилишди. Ўқ умуртқамга яқинлашган экан. Текканда бу аҳволда бўлмас эдим. Икки ярим кун хушсиз ётганман. Олдимга командир келиб:

- Душманни ўлдирганинг учун сени орденга тавсия қилдик, - деди. У вақт кўзимга орден кўринармиди.

- Мамадалиев қандай? - деб сўрадим.

- У тирик, ёнингдаги палатада ётибди, - деди. Хушимдан кетдим. Кўзимни очганимда, ёнимда афғон аскарлари ётган экан. Жоним чиқиб кетиб, ҳамширани чақирдим.

- Булар душман, олиб кетинглар, - деб бақирдим. У эса:

- Ҳечкиси йўқ булар ярадорлар, - деб чиқиб кетди. Мен эса ўрнимдан туриб уларни ўлдиргим келарди.

Тошкентга олиб келишганда олдимга чечен дўстим Султонов келиб:

- Капитан Сумятинга ёрдамчиси, «Мамадалиев ўлди», деди кулиб. У ҳам жилмайиб кўйди, - деди.

Жуда жазушм чиқди. Сўкинаман. Чойшабни гижимлаб отаман. «Вой, онангни... Унинг ўлимини хоҳлаган мидинглар», дея бақираман. Палатадошларим хайрон. Уларга бу гапни айта олмайман. Аммо кўлимдан ҳеч нарса келмайди. Шунда ҳеч бўлмаса шу хатни ўқир-ку деб, бор ҳақоратли сўзлар билан уларга хат ёздим. Аммо шунча йилдан бери жавобини олганимча йўқ. Э-э-э, урушиниям, бошқасиниям!..

«УЯТ БЎЛСА ҲАМ АЙТАВЕРАЙМИ?»»

Фарҳод Саматов - 1968 йилда тугилган. Тоимкент вилояти. Қандаҳорда жараҳатланган.

- ...Май ойида Санжарой қишлоғи олдидаги тоққа олиб борди. Ўн кунда бир маротаба озиқ-овқат олардик. Озиқ-овқатни жуда тежамкорлик билан ишлатардик. Пастга сув олишга тушганда афғонлар овқат беришарди. Биз ейишга қўрқардик. Заҳарланган бўлиши мумкин, деб ўйлардик.

Бизнинг пистирмада нон пиширмасди. Нариги тоғдаги пистирмада нон пиширишарди. Бир куни у ердан нон олиб келиш навбати мен ва бир ўртоғимга келди. Икковимиз йўлга тушдик. Ҳар пистирманинг оралиғи уч километрлар бор эди. Йўлга чиқишимиз билан афғон аскарлари колоннаси олдимизга келиб тўхтади. Уларнинг машинаси кузовига чиқиб олдик. Уч юз метрлар юришимиз билан кабинадаги офицер бизни чақирди. Битта-биттадан олдига боришимизни буюрди. Мен биринчи бўлиб машинадан тушиб олдига боргандим, кабинага киргизишиб ўрталиққа олди.

- Мусулмонмисан? - деб сўрашди.
- Ҳа, - дея жавоб бердим.
- Унинг миллати нима? - деб сўрашди.
- Эстон, - дедим. Шунда улар:
- Нимага кофир билан юрасан, у билан юриш гуноҳ, - дейишди. Кейин «Хўп, майли» дегандай қўл силташиб:

- Шунингни бизларга бир соатга бериб тур, - дейишиб олдимга бир сиқим пул ташлашди. Мен «йўк», деб кабинадан тушдим. Уни ҳам ёнимга чақириб, яёв кетавердик. Яна машинада орқамиздан етиб олиб, бизни ўраб олишди. Болани сўрашди. Мен қаттиқ қаршилиқ кўрсатиб туравердим. Улар дўк қилиш-

ди. Оёғим остига кетма-кет ўқ отишди. Шунда мен ҳам пистирмамиз томонга кетма-кет ўқ отдим. Ўзимизнинг ўн беш нафар аскар тушиб, бизни улардан кутқариб олди.

Тоққа қайтиб чиққанимизда болалар нима бўлганини сўрашганда олдин айтмадим. Кейин сўраб кистайверишгач, айтиб бергандим, ҳаммаси кулиб юборди. Ўртоғим мендан жуда миннатдор бўлиб:

- Спасибо, спасибо, - дерди кизариб.

Қосимов Ҳамро деган ўртоғим бор эди. Биз топширикни бажариш учун кетганда хизматини якунлаётган бир ўзбек бола уни хўп қийнабди. «Ундан кетишим олдида ўчимни оламан», деб ҳар куни машқ қиларди. Ҳатто постда ҳам машқ билан шуғулланарди. Кўп ўтмай шундай полвон бўлиб кетди-ки, ҳаммамиз унга ҳавас қилардик.

Бир куни колоннани қўриқлаётган постда мен билан постни алмашди. Кечки соат беш яримларда унинг милага тушганини айтишди. Борганимизда аҳволини кўриб жуда кўрқиб кетдим. Оёғи йўқ эди. Фақат:

- Ўчимни ололмадим-да, жўра, ўчимни ололмадим-да, - дерди.

Батальонга озиқ-овқат олишга бордик. Керакли нарсаларни олиб бўлгандан кейин командир «гаплашиб ўтиринглар», дея Кобулдан келган офицерлар ёнига кетди. Улар сигарет чекиш учун кўйилган курсиларда ўтириб, чақ-чаклашиб суҳбатлашарди.

Ўн чоғли офицерлар эди. Бир оз ўтмай каердандир снаряд келиб уларнинг ўртасига тушди. Кобулдан келган офицерларга ҳам, бошқаларга ҳам ҳеч нарса қилмади. Фақат командиримизни жароҳатлаб, икки оёғини юлиб кетди. Югуриб борганимизда кийимлари тупроққа беланиб ётар, оёғи атрофи қон билан қорилгандай лой эди. Фақат:

- Болалар, мени отиб ташланглар! Фақат қизим билан хотинимга қарасаларинг бўлгани, - деб йиғларди. Вертолёт негадир уч соатлардан кейин келди. Вертолётга чиқаришаётганда ҳам:

- Отиб ташланглар. Фақат қизим билан хотинимга қарасаларинг бўлгани, - деб йиғлаб ёлворарди.

Биз турган пистирма чакалакзорга жойлашган эди. Постда туриб пистирмага айлантирилган кўрғонга қайтиб келдим. Менинг ўрнимга грузин бола турди. Тўққиз яримларда каравотга ечинмасдан чўзилдим. Днивальний туркман йигити олдимга келиб:

- Нега ухламаяпсан, - деди. Негадир ётгим йўқ эди. У гитара чаларди.

- Қўшиқ айтиб берайми? - деди-да, гитарани олиб келишга кетди. Энди курсига жойлашиб ўтириб, унинг симларига бармоқларини теккизиши билан, кўрғон ўртасига снаряд келиб тушди. Қаерга осколка тушса, ёнарди. Ёндирувчи снаряд экан. Мен ўзим ёрдам берадиган постимга югурдим. Пиллапоядан чердакка чиққанимда ўрнимда турган грузин чердак туйнугидан ташқарига тўхтовсиз автоматдан отарди. Кейин тинчиб қолди. Шунда мен автомат затворини тортиб кўйиб юборгандим, «шарақ-шарақ» деган овоз эшитилди. У ўрнидан сапчиб турди-да, менинг кўкрагимга автоматини тираб тепкисини босди. «Қарс» этган овоз эшитилди.

Биласизми, ўшанда, худди осма укол қилгандай аҳволга тушдим. Ичимдан тер қуйилиб, худди этигим ичи тўлиб қолгандай бўлди...

Худога минг қатла шукур, автоматининг ўқи тугаган экан.

Бизнинг ёнимиздан Покистонга йўл ўтарди. Бир куни душман томондан элчи келиб, бир-биримизни отмасликка келишиб олдик. Ўша кеч қишлоқдан По-

кистон томонга қараб катта карвон йўл олди. Орадан икки кун ўтиб улар ортига қайтди. Дурбинда уларни БТРларда кузатиб турибмиз. Командирга аскарлар:

- Уларни қириб ташлайлик, - деб кўп ялинишди. Аммо командирлар рухсат беришмади. Уларнинг Покистондан ўқ-дори олиб келаётгани шундоқ кўриниб турарди.

Карвоннинг сўнгги туялари қишлоққа кирганда ёнимизда гумбурлаган портлаш эшитилди. Беларусиялик Шурик деган ҳайдовчимиз БТР туйнугидан бошини чиқариб, бирданига ўзини куйига олди.

- Отишма, - деди ўзига келганда. Шу вақт битта снаряд бизнинг БТР ёнидаги туйнукка келиб тегди. Машина силкиниб кетди. Дурбиндан қарадим, биз томонга душман бостириб келарди. Пулемётдаги иккита кассетани бўшатдим. Ёнимдаги чечен Ибрагимнинг лаблари қалтираб:

- Яна отгин, бўлмаса бизни портлатиб юборади, - деди. Мен кассетани тўғрилаб, уларнинг яқин келишини кутдим. Аммо менга отиш насиб қилмади. Акимлативний снаряди машинани тешиб ўтиб ичкарида портлади. «Понг» этган товуш чиқиб, ҳамма томонимга осколка санчилди. Ўзим эса пулемётга ёпишиб қолдим. Бошимга кимдир болға билан ургандай эди. Шанғиллаб, қулоғим остида кимдир азон айтарди. Ҳеч нарсани эшитмай қолгандим. Ўшандан сўнг бир ойгача ҳеч бир овозни эшитмай юрдим. Ҳам контузия, ҳам ярадор бўлгандим. БТР ёнмоқда, атроф қоп-қора тутун бўлса керак, ҳеч нарса кўринмасди. Машина ичини кўз ёш, бурунни оқизадиган, димокни кичитадиган дуд қопланганди. Ўн дақиқалар шу алпозда ётдик. Бир вақт Шурикми, Ибрагимми, қай бири менинг юзимга сув сепди. Юзимга ЗФДИ. Кўзимни очдим. Улар йиғлаб юборишди. Ҳамма нарсага лаънат-

лар айтиб йиғлашди. Бизни шу кунларга солганларга ҳам...

БТР ёнидаги туйнукдан ошиб тушишиб, мени боғ томонга судраб боришди. БТР эса ёнарди. Эмаклаб судрадилар. Ортимда эса кип-қизил қон изи қоларди.

Ўқ визиллаб учар, ҳар ерда снаряд портларди. Биз портлаган жойга КАМАЗ машинаси ўкдай учиб келарди. Бизни кўриб, тўхтамай ўтиб кетди. Тўхтамаганига хафа бўлмадик. Чунки тўхтаса уни ҳам портлатиб юборарди. Биздан уч юз метрлар ўтгандан сўнг у ҳам портлаб кетди. Унинг тўғрисига судралиб келганимизда бирининг оёғи, бирининг қўли йўқ эди. Фақат калласи билтанглаб турарди. Жойида айланади. Тиши билан тупрокни чайнайди. Ёнидагисининг ҳамма томони қоп-қора бўлиб куйиб кетганди.

Ибрагим мени кичик девордан ошириб думалатди. Уларни ҳам олиб келишди. Бояги қўли ҳам, оёғи ҳам йўқнинг оғзидан қон келди. Ёнимда ётарди, кўзлари оппоқ эди. Қўлининг кесилган жойидаги гўшт орасидан бир нарса билтанглаб кўярди. Кейин у кип-қизил қон чиқаётган иккинчи қўли билан *тупрокни* ишқалай бошлади. Қон оқди. Кўзи ҳам жойига қайтиб келиб, худди қоннинг ичидан бошини чиқариб бақирган кишидай бўқирди. У овоз одам овозига ўхшамасди. Мен бундай овозни ҳечам эшитмаганман. Увиллашга ўхшарди. Кейин иккинчи қўли ўрнини тупроққа ишқалади. Унисидан ҳам қон оқди. Тупроқ лойга ўхшаб қолди. Кўзи хонасидан чиқиб кетгандай олдга бўртиб чиқди. Кейин нурсизланиб қолди. Тупроққа тегиб турган қўлининг ўрнидан шариллаб қон оқа бошлади. Бошим шанғиллаб кетди. Икки қўлим билан миямни сиқдим. Шилимшиқ қонга бармоқларим ботди. Ҳушимдан кетдим. Ҳушимга келганимда Шурик мени қўлларимни бошимдан ажратмоқчи бўлиб

тортар эди. Ибрагим бизни қўриқлаб туриш учун Шурикни бошлаб келган экан. У бир километрдан ошиқ масофага эмаклаб бориб, бизнинг жароҳатланганимизни айтиб, ҳушидан кетибди.

Роса ҳаво иссиқ эди. Шурик тортқилаганда хушимга келиб, ўзим ҳам бармоқларимни ажрата олмадим. Тап-тақир куйиб кетган сочларим ўрнида бир сантиметрлар қалинликда қон қотиб қолган экан. У худди асфальтдай силлиқ эди.

Бухоролик Бахтиёр деган медик ўртоғим бор эди. У келганини кўзларимга тикилиб йиғлаганидан билганман. Шурикдан у:

- Ким бу? - деб сўрабди.

- Фарход, Тимсоҳдаги Фарход, - дебди Шурик.

Шунда у мени таниб қолиб йиғлаган экан. Ёнимдагилар йўқ эди.

Ўша куни бизнинг батальондан уч киши ўлган. Ўттиз саккиз киши ярадор бўлган.

Менга юриш мумкин эмасди. Бир куни ҳожатхонага боришга доктордан рухсат сўрадим. Ўзи у брига бориш ҳам тақиқланган, аммо у рухсат берди. Ҳожатга болалар суяб олиб боришди. Кейин уларга «кўчани ҳам кўрсатинглар», дедим. Остона хатладим, оппоқ ажойиб кун эди. Яшагим келиб кетди. Кўп яшагим... Ўриндиққа олиб бориб)гқаздилар. Бошим айланиб, йикилиб тушдим. Контузия бўлганларни куёшни кўриши мумкин эмас экан.

Тошкент госпиталида:

- Уйингга кетишни хоҳлайсанми? - дейишди.

- Ким хоҳламайди, кетаман, - дедим.

- Унда комисоват қиламиз, - дейишди. Бу гапни эшитиб жон-поним чиқиб кетди.

- Инвалид бўлиб бораманми? - дедим.

- Ҳа, - дейишди.

- Хохламайман, мен уйга дембил бўлиб бораман, - деб улар билан роса уришдим. Кўнишмади. Уйга инвалид қилиб жўнатишди.

Ҳозир ҳам елкамда осколкалар бор. Сиз билан зўрға гаплашиб ўтирибман. Бошим шанғиллаб оғри-япти. Бу ердан кетайлик...

«ЯХШИ ПРОТЕЗ ОЁҚ БЎЛСА...»

Кравченко Анатолий - 1958 йилда тугилган. Украина, Одесса шаҳри. Чкалов кўчаси, 60-уй. Қандаҳорда яраланган.

- ...Бу сўқир уруш. Одамлар ўларди. Бир-бирини отарди. Мақсадсиз, аҳмоқона уруш.

Бир воқеа ҳеч кўз олдимдан кетмайди. Йўлнинг ўртасида бир капитан ётарди. Оёғи, қўли қирқилган. Орқасига таёқтиқиб кетишганди. Капитан азобланиб ўлган бўлса керак, юзининг бир томони тарам-тарам ажин эди. Тилини тишлаб ётарди.

Уларнинг қуроллари яхши эди. Америка, Хитой, баъзида чехларники ҳам учраб турарди.

Бу урушни мен тутқаноғи тутган одамга ўхшатаман. Беморни ҳар куни тутқаноғи тутмайди. Аҳён-аҳёнда тутиб туради. Бу юртдаги урушнинг ҳар куни, ҳар соат, ҳар лаҳза тутқаноғи тутиб турарди.

Ёнимизда афғон аскарлари эди. Тунда душман сезиб қолмаслиги учун гугурт ҳам чақмайсан. Афғон аскарлари эса деворга қоғоз ёпиштиришиб кинб қўйишади. Ёруғлик томонга қишлоқ тарафдан отишади. Нима қиларини билмай зерикиб ўтирган танкчилар пушқасини қишлоқ тарафга буришади. Снаряд душман турган томонга тушадими, бешикда ётган чақалоқ устига тушадими, у ёғи билан ҳеч ким қизиқмайди. Қишлоқдан ўқ отилдими, улар кўпми, якками,

бари бир. Қишлоқдан ўқ отилди. Жавоб қайтариш керак. Эртасига текисланиб қолган қишлоқдан элчилар келиб «тинч яшаш ҳақида битим» тузилади... Бирон ҳафталар отишма бўлмайди. Янги ҳафтанинг биринчи ё иккинчи куни бизнинг қисм турган жойга бошқа қишлоқдан ўқ отилади. Яна пушкалар тўғриланади. Отишади. Элчилар келишади. Шунақанги аҳмоқона уруш.

Танкчилардан бири айтиб берганди. Бир куни душман танкчининг олдига келиб:

- Кеча мен анови танкни портлатгандим. Бугун у қаердан пайдо бўлиб қолди, - деб сўрабди. Аслида у портлатган танк постдан олиб кетилиб, ўрнига янги-си қўйилган экан. Унга пул тўловчилар «сен танкни портлатмагансан» деб пул тўламаган экан.

1987 йилнинг август ойида Қандаҳор қишлоғи яқинида БТРда турардик. Мина БТРнинг орқасида портлади. Оёғимдан жароҳатландим. Госпиталда даволашди. 1988 йил декабрь ойига келиб қайта операция қилишди. Майда қон томирларида осколка қолиб, гангрена бўлган экан, кесишди. Беш ой госпиталда ётдим. Бари бир уни қутқариб олиб қолишолмади.

Бу оёқузоқвақ мени ўз оғриғи билан қийнагани сабаб кесиб ташлашганда ачинмадим. Хотиним келиб кўнглимни кўтарди. «Энг асосийси тирик қолганинг», деди.

Афғон халқи меҳнаткаш, аммо жуда ночор яшайди. Бир куни ёнимиздаги афғонникига меҳмонга бордик. Кекса, сахий киши эди. Паловга ўхшаш бир овқат қилиб келди. Унинг болалари кўп эди. Аммо биз борганда биронтаси ҳам кўринмади.

- Болаларингиз қаерда? - деб сўраганимизда:

- Уларга меҳмоннинг олдига кириш мумкин эмас, - деди.

Биз ундан болаларини чақиришни илтимос қилдик. Ҳаммасини айтиб келди. Биз ҳам консерва-

лар олиб борган эдик. Улар консерваларга шундай ташландики, беихтиёр йиглаб юбордим. Кўз олдимга қишлоқларга отилган снарядлардан ана шулардай қанча-қанча болалар ҳалок бўлгани келди. Болани ўлдириш қанчалар катта гуноҳлиги сизларнинг қуръонда ҳам, бизнинг инжилда ҳам айтилган. Аммо ўша бамайлихотир отилган снарядлардан қанчалар норасида ўлди экан? Жажжи кўлчалари билан консерваларни ушлаган бу болаларни отишни қандай оқлаш мумкин. Агар оқлаш ҳақидаги ўшандай сўзни билсангиз менга ҳам айтинг. У сўзни минг маротаба такрорлаб қилган ёмонликларимдан, виждон азобидан соқит бўлай.

Кўп ғалати ишлар бўлганда. Бир сафар танкчиларга Москвадан генерал комиссиялар келди. Уруш вақти ҳарбий машқ қилдирмоқчи бўлди. Танкчилар генерал талаб қилган йўлнинг миналаштирилганини биларди. Чунки у ерга душман ҳар куни мина кўйиб кетарди. Танклар ўтган. Орқада генерал келаётган БМП портлаб, у контузия бўлган. Натижада ҳарбий машқ қолдирилган. Уруш вақтида ҳарбий машқ. Бу ақлга сиғмайдиган ҳол. Хўп генералларимиз бор-да...

Қайсидир газетада Иккинчи жаҳон уруши даврида Америка Қўшма Штатлари кўшинларига асир тушган немис ёзибди: «Мен у ердаги госпиталдан худди оёқларим бордай чиққандим». Бу воқеа бундан қирк эллик йил илгари бўлган. Биздаҳалиям протез кўйиши инқилоб давридаги кунларга ўхшайди. Бир жойи тўғри келса, бошқа жойи чиқади. Ё униси, ё буниси етишмайди. Бу ерга келганимга бир ой бўлди. Ҳамон кўлтиқтаёққа суяниб юрибман. Яна бу завод Ўрта Осиёда энг олд ўринда эмиш.

Оёғи борлар чиройли, чидамли чет эл туфлисини излаганидек, биз чўлоқлар яхши протез оёқ излаймиз-да...

«САРТАРОШ БЎЛМОҚЧИ ЭДИМ...»

Жаббор Хотамов -1969 йилда туғилган. Қашқадарё вилояти, Яккабоғ тумани, «Шарқ юлдузи» хўжалиги. Термизда жараҳатланган.

Мен Афғонистон тупроғида хизмат қилмаганман. Бизни Туркменистондан таъмирлашга ўнта машина олиб келишди. Афғонистондан келтирилган машиналаринг остидан гайка излаётганимда портлаб кетди. Кўзларим ачйшди. Бир вақт қўлимга қарасам худди ипга боғлаб қўйилгандай шалвираб турарди. Йиқилдим. Ўрнимдан турдим. Гандираклаб юрдим. Қаршимдан келаётган икки аскар мени кўриб қочиб кетди. Офицерлардан бири:

- Ушланглар уни, - деб буюрди.

Машинага ўтказишди. Бир офицер машинада:

- Тирикми, тирикми? - дея ёнидагисидан сўради. Уларнинг бу гапидан «Энди ўлсам керак. Офицерлар «тирикми» деб сўрашмоқда, улар бир нарсани билди», деб ўйладим.

Бу воқеа кечқурун бўлганди. Тушга яқин уйғонганимда гипсда ётардим.

Докторлар:

, - Уйингга хабар қилайликми, - дейишди. Хохламадим, Тошкентга олиб келганда уйга:

Тошкентга командировка билан келгандик. Эрталабки машқда йиқилиб, қўлим синди, - деб ёздим.

Ота-онам келганда қўлимдаги, бўйнимдаги жараларни боғлашмоқда эди. «Энди қандай айтаман», дея ёмон аҳволга тушдим. Мени кўришганда иккаласининг ҳам ранги оппоқ бўлиб кетганди.

Мени бағриларига босиб йиғлашди.

- Нима бўлди, нима бўлди? - дея қайта-қайта сўрашди. Охири қўлим йўқлигини айтдим...

Хали уйга боргаим йўқ. Қандай кириб боришни ўйлаб сиқиламан.

Тушимда кўлим тузалиб кетиб, у-бу ишларни қилиб юраман. Бармоқларим гоҳида бир-бирига тегиб, терлагандай бўлади. Шунда бир^-биридан ажратмоқчи бўламан. Қўл билан боғлиқ иш қилган вақтимда тез уйғониб кетаман. Шунда бармоқларимни жуда-жуда соғинганимни ҳис қиламан.

Отам сартарош. Мен ҳам унинг касбини қилмоқчи эдим. Сартарошлик курсини ҳам битиргандим. Начора, менга отам касби насиб қилмади...

«ЯЛАНФОЧ ЭДИМ...»

Василенко Игорь -1969 йилда туғилган. Украина Днепронетровск области, Днепродзержинский шахри. Большевик кучаси, 37-уй, 114-хонадон.

- Салангда денгиз сатҳидан беш юз метрлар баландликда карвонларимизга душман ҳужум қилмаслиги олдини олиб постда турардик.

Декабрь, январь, февраль ойлари эди. Бунақанги, ғалати табиат ўзгаришини ҳеч жойда кўрмаганман. Тоғ усти қалин қор. Бир қарасанг ҳамма томон исиб кетиб майкачан юра бошлайсан. Бир қарасанг шундай кучли бўрон туриб берадики, қаттиқ совуқдан бушлат ичида ҳам қалтирайсан. Тунги соат з^чларда одатдагидай бўрон бошланди. Ўтов ичида ўтирибмиз. Ердан бир метрлар чуқурликда тўрт киши сиғадиган жой қазилган. Кимдир ухламоқда, кимдир эрта-индин уйга кетиш ҳақида хаёл сурмоқда.

Ҳаммамизнинг уйга кетишимизга оз қолганди. Бўрон олдингисидан кучлироқ бўлди. Уйғоқ эдим. Шамолнинг ҳуштак чалиши, ўтовга қаттиқ қор зарралари урилиши, майда зарралар музларга урилиб ғаройиб куй ҳосил қилиши эшитилиб турарди.

Одам ҳам қизик мавжудотда. Баъзида тик этган товушга ухлай олмайсан. Гоҳида шовқин-сурон ичида уйқуга кетасан. Ўша тун кучли бўрон овози мени аллалагандай уйқуга кетганман.

Ёнимда кимдир хирилларди. Бошимни кўтариб нима гаплигини билмоқчи бўлдим. Пешонам қаттиқ нарсага тақ этиб урилди. Кўкрагимдан нимадир босиб турарди. Нафас олишим қийинлашиб борар, ҳеч томонга ўгирилиб бўлмасди. Шунда кимдир:

- Қор босиб қолибди, - деди. Ҳаммамиз хушёр тортдик. Ўтовни қор босганди. Нафас олишданми, билмадим, жикқа терга ботгандим. Бизни иккита-иккита қилиб қор кўчкиси бўлиб ташлаганди. Ўтовнинг ўртасига қор уюлиб қулаб тушиб, оралик бўлинганди. Ёнимдаги бола, наридаги взвод командири ва Сергей қор тагидан қандай чиққанини билмайман. Чунки уларнинг овози эшитилмасди.

Ёнимдаги яна бир бола ҳам кигиздан туйнук очиб чуқурдан ўзини тепага олди. Ортидан судралгандим қандайдир оғир кўчки қулаб тушиб ҳамма томон оппоқ тусга кирди.

Бақираман, сўкинаман, ҳеч ким ёрдамга келмайди. Ёдимга рация тушиб, ундан болаларга мурожаат қилдим. Улар ҳам қор остида қолиб кетганини айтишди. Орамиз йигирма метрлар ҳам чиқмасди. Совқота бошладим. Оёғимдаги кигиз этик ҳам қор остида қолиб кетганди. Чиқиб кета олмасам ўлишим тайин эканини, ҳеч ким ёрдамга кела олмаслигини сезиб, қорни қўлларим билан кавлай бошладим. Тобора юқорига ўрмаладим. Терладим. Ҳамма ёғим жикқа ҳўл бўлиб кетди. Ҳаво етишмасди. Аксига шимим нимагадир илиниб ечилиб кетди. Уни қўл билан ушлаб бўлмасди. Ҳамма томондан қор сиқиб қўйганди. Ётишдан олдин ҳаво илиқ бўлгани учун майкачан ётгандим. Бошқа

уст-бошларим ҳам қор остида қолиб кетганди. Шимим ҳам бир судралганимдан сўнг тушиб қолди. Олдимга совуқ қор зарралари урилиб баданим ачишди. Оёғимнинг бор-йўқлигини умуман сезмасдим. Бир вақт қўлларим чиққан жойдан бармоқларимга қаттиқ қор зарралари урила бошлади. Жуда совуқ эди. Орадан бир оз ўтиб бошимни ўша туйнукдан чиқарганимда, кимдир мени тортиб олди. Атроф оппоқ қор. Қўлларим ҳам оппоқ эди. Елкамга бушлат ташлашди. Қордан тозаланган ертўлага олиб боришди. Мен бошқа томондан, улар бошқа томондан қор кавлаган эканмиз. Атрофга қараганимда биз ётган ўтов тозаланган, мен ундан ўн беш метрлар наридан тешиб чиққандим. Иккинчи ўтовнинг ичидаги ертўланинг ҳам қатталиги бизни^кидай эди. Бир-биримизни кучоқлашиб исинардик. Менинг аҳволим жуда ёмон эди. Совуқдан терлаган иштон, майкам муз қота бошлади. Болаларга совқо*-таётганимни айтганимда иштон-кўйлагимни ечиб ташлаб, бушлатнинг ҳамма томонини бекитиб, кучоқлашиб ўтиришди. Ҳалиям бахтимизга икки пачка курук спирт қолган экан, ўшани ёқиб ўтирдик. Бўрондан ўтовнинг устини қор босар, ҳар ярим соатда уни тозалаб *келишарди*. Менинг у-бу ерим очилиб қолиб, ғувиллаб шамол кирарди. Тишларим ҳеч бир-бирига тегмай таккилларди. Қаттиқ совқотганда одамнинг жағи очилиб ёпилаверар экан. Энг нозик жой олдинг ҳисобланаркан. Ҳар замонда у худди тарашадай қотиб қолгандай туюлади. Ушлаб-ушлаб кўраман. Совқотган *бўлади*. «Музлаб қолган бўлса», дея ўйлаб юрагим орқамга тортиб кетади.

Севган қизим бор. Ўшанда у худди ниманидир таъна қилаётган нигоҳда минглаб маротаба кўз олдимга келади. Унинг олдига «бусиз қандай қилиб бораман», деган ўйдан ўлиб қолай дегандим. Ахийри «агар муз-

лаб қолган бўлса ўзимни отиб ташлайман» деган катъий қарорга келдим. Аммо ишқалашда давом этдим.

Батальон командири:

- Эрталабгача бардош беринглар, - деган буйруққилди. Эрталабгача ит азобидаўтириб чиқдик. Қўлларимда ҳам жон қолмаганди. Тонг отганда унга кўзим тушди. Қип-қизил чақа бўлиб кетибди. «Тамом» деб ўйладим. Ҳамма нарсадан умидимни узгандим. Қизим ҳам кўз олдимга келмай кўйди. Менга ҳўл иштонимни кийгизишди. У тарашадай қотиб қолганди. Баданнинг иссиғидан музи эриб, шалвираб қолди. Ташқарида бўрон тинган, иссиқхаво эди. Шунда командир:

- Ўтовдаги автомат, темир нимчани олинглар, қолгани қолаверсин, - деб буйруқ берди. Соат ўн иккиларгача ҳаммасини кавлаб олиб чиқдик.

Қор бўлмаганда бу тоғдан ўн дақиқа ичида тушардик. Йўлгача саккиз соатда етиб келдик. Болаларнинг орзуси уст-бошларини қуритиш ва тўйиб *ухххи* эди.

Бизни БМПга миндиришди. Беш километрлик ер ости йўлидан ўтганимиздан сўнг катта пистирмага чиқдик. Совуқ бошланганди. Бизни катта саройга жойлаштирди. У ерда фақат битта «буржуйка» бор эди. Хона жуда совуқ. Командирларимизнинг қаерда ётганини билмаймиз. Туни билан печ ёнида ўтириб чиқдим. Олдим кичишарди.

Эрталаб бизни БТРда пастдаги пистирмага олиб кетишди. Йўлда оёғимда оғрик сездим. Унгача пахтадай бўлиб, ҳеч қандай оғрик бўлмаганди. Итдан ҳам хор эдик десам муболаға бўлмас. Чунки шу вақтгача ҳеч ким ҳолимиздан хабар олмас, «қандайсанлар?» дея сўрагувчи инсон топилмасди. Худди бир тўп ғўладай у ёқдан бу ёққа ортишарди.

Оёғимни совуқ зфган экан. Жабалда ёрдам кўрсатишиб, Кобулга олиб кетишди. Операция қилиб бармоғимни олиб ташлашди.

30 декабрда украиналик Олег деган дўстим минадан портлади. Мен ундан ўн беш метрлар узокда эдим. У худди маст одамдай чайқалиб йиқилди. Юзларидан қон оқци, тоғдан олиб тушиб, БТРга ортдик.

Мир-Бачекашда қабилалар полки бор эди. Олдин улар ҳукумат томонда бўлиб, кейин душман томонга ўтиб кетишганди.

Ўшалар бўлса керак. Кобулдан ўн километрлар ўтиб бурилганимизда, чакалакзордан бизни ўққа тутишди. Олдимизда битта снаряд портлади. Машина тепасидаги бола сонидан яраланиб қулаб тушди. Душман чакалакзордан отган бўлса, бизникилар қишлоқни ўққа тутишди. Натижада отишма тугади. Чунки душманнинг қишлоқда оғайни-қариндоши бор эди-да.

Кобулда бўлган бир воқеани ҳеч унута олмайман. Машиналар турган паркни аскар кўриқлаб турарди. Бир болача парк деворига чиқиб, аскарга нималардир деди. Шунда аскар автоматини унга тўғрилаб отди. Бол а девордан учиб кетиб, ерга йиқилди. Ўрнидан туриб ўн метрлар масофага югуриб бориб яна йиқилди. У ўрнидан турганда оппоқ кўйлаги қип-қизил қон эди. Нималардир деб қичқирди. Ҳойнаҳой «она» деб бақирди шекилли. Унинг овози ҳозир ҳам қулоғим остида жаранглаб турибди. Ана у, йиқилмоқца қўлларини кўксига босиб...

«ОФРИҚНИ БИЛМАГАН...»

Боровик Виталий - 1969 йилда тугилган. Новосибирск область, Красноозёрский район, Половинное қишлоғи.

- ...Мен биринчи хизмат қилган полк мина тозаларди. Баграм чакалакзорини минадан тозалаш учун бордик. Ҳали кўркув, мина портлашини, одам ўлишини ҳис қилмасдик. Биринчи кунданоқ икки аскар

портлаб кетди. Олдинги ҳис-туйғудан асар ҳам қолмади. Ҳамма ўртоқларим, ўзим ҳам бу дунёда омонатдек туюлди. Эртага бу ажал ё мени, ё уни олиб кетиши мумкин эди. Яшашга муносабатда ҳам чалкашлик, туман қоплаган бир ўй бор эди. Орзу-ҳавасдан кўра ҳаёлда мина парчаси қаеримни юлиб кетар экан, деган кўрқув ётарди. Бу ердан омон қайтиш ҳақида ўйламай кўйгандик. Шундай вақтлар кимгадир сиғингинг келар экан. Ота-онангми, ака-укангми, йўқ улар сендан анча олисда. Оғир кунлари яратган эгам вужудингга кириб келар экан. Кўрқув ҳам бир оз чекингандай бўлади.

Ёзда Кобулга бордик. Баграм йўлига чиққанда чакалакзордан бизни ўққа тутишди. Менинг ёнимда Сергей эди. У билан хизматни бошлаганимизга бир ярим ой бўлганди. У БТРнинг орқа томонида, мен эса олд томонидан ДШК ва автоматдан чакалакзор томонга ота бошладик. Нимагадир ҳозир эсимда йўқ мен уни чақирдим. Жавоб бермади. Ўгирилиб қарасам, қурол асфальт устида ётарди. «Яраланган бўлса керак», деган ўйда БТРнинг ортидан унинг олдига эмаклаб бордим. Пешонасини асфальтга босиб ётарди. Оёғидан судраб йўл четидаги сайхонликка олиб тушдим. Кўкрагидан оққан қон тупроқда ҳалқобланиб ётарди. Томирини ушлаб кўрдим, юраги урмаётган эди. Аммо ўлганига ишонмадим. Бир неча аскар келганда ярасини боғладик. БТРнинг ён томонидаги туйнугини очиб, ўртасига ётқизиб кўйдик. Кобулга олиб келиб доктордан «Яшаши мумкинми?» деб сўраганимизда:

- Йўқ ўқ юрагига теккан, - деди. Унинг юзи жуда сокин эди. Кобулга келгунча юзига тикилиб келгандим. Ҳушидан кетган, деб ўйлардим. Юпқа лаблари худди ухлаётгандай ҳолатда юмилганди. Менимча, у на ўлимни, на оғриқни сезмай жон берган.

Куз ойлари Кобулда хизмат қилардим. Почмон томонга бордик. У ерда бизнинг полкимиз жойлашганди. Полкни тепада, тоғ томонда БМП ва аскарлар кўриқлашарди. Бир куни КПда турганимда, бизга кўриниб турган кўриқчи БМП олдига иккита снаряд тушиб портлади. Снарядларни кишлоқдан отишганди. Кўриқчи аскарлар у ерда беш нафар эди. Биз югуриб борганимизда оғир жароҳатлангани плаш-палатка устида ётарди. Фақат кўзларини очиб-юмарди. Бир аскарнинг чап биқини ва қўлига, лейтенантни қўли ва қорнига осколька текканди, яна бир аскар ҳам худди лейтенантдай яраланганди. Биз полкдан замбил олиб келдик. Оғир яраланганини замбилга солиб олиб қайтдик. Полкда унга пирамидол укол қилди. Аммо БТРга ортгунимизча ўлиб қолди. Юзи таранглашди.

Мен уни полкда кўриб юрардим. Рус йигити зди. Унинг юзига тикилиб онасининг йиғлашлари кўз олдимга келаверди.

Уруш нималигини билганим учунми, уруш ҳақидаги киноларни кўрсам уларнинг ёлғонлигидан бўғилиб кетаман.

Яқинда Афғонистон ҳақида бир фильм кўрсатди. Унда душман олдинма-кетин келаётган машиналардан «Урал»ни портлатди. Бу турган-битгани аҳмоқлик. Чунки душманга биринчи бўлиб машинани портлатишдан нима фойда. Олдин у қурол-яроғли БМПни портлатиб, кейин машинага ҳужум қилади.

1988 йил ёздадопшириқ билан тоғ томонга бордик. Биз билан полк сиёсий ишлар бўйича командир ўринбосари ҳам бор эди. Ҳаммамиз ўқ ўтказмайдиган нимча, темир қалпоқ кийганмиз. Дам олишга тўхтадик. Ҳамма томон бизнинг олдимиздан кўриниб турибди. Аскарлар ҳаво иссиқ бўлгани учун ечинишди. Майор юзидан шовуллаб тер қуйилиб, нафаси сиқи-

лаётган бўлса ҳам ечинмасдан ётди. Аскарлар эса уни душмандан ҳадиксираётганини кўриб бир-бирларини туртиб кулишарди. Ё одамнинг ёши ўтган сари эҳтиёткор бўлиб қолармикан? Билмадим.

Термизда қисм байроғини кўриқлардим. Байроқ дўкон машинада олиб юриларди. Кечқурун байроқ билан икки аскар ва икки офицер бошқа жойга кўчирилдик. Хонамиз совуқ эди.

Шу сабаб «буржуйка»га ўтин топиш учун машиналар парки томонга бордим. Қоронғи тушиб қолганди, шу сабаб электр симини кўрмаганман. У узилиб ерга тушган экан. Мен унга қоқилиб, симни ушлаб олдим. Қўлимда у олов сачратиб ёнарди. Сим тобора кўлимни кўкрагимга итарарди. Бахтимга мени ток ураётганини кўрган ҳайдовчилар югзфиб келиб ажратиб олишди. Юрагим маълум вақт тўхтаб қолган экан. Ҳушимга келганимда қаердадир ётардим. Ҳамма томон оппоқ эди. Госпиталга олиб боришибди. Мана кўриб тзфганингиздай кўлим ёнган. Уйга кетишимга икки кун қолганди. Энди уйга қандай боришимни ўйлаб турибман. Кесилганда ҳам майли эди, э бунинг туришига қаранг, одам кўлига ўхшамайди. Яна ялтирайди ҳам...

«НИМА ҚИЛАМИЗ...»

Огнев Сергей - 1969 йилда тузилган. Москва область, Подольск шаҳри. Молодежная кучаси, 11-уй, 68-хонадон. Пули-хумри.

- ...Бир куни ошхонада овқатланаётган эдик. Қаердандир снаряд учиб, ошхона атрофига келиб тушди. Осколкалари ром ойналарини чил-чил синдирди. Ҳамма ўрнидан туриб кетди. Яна снаряд портлади. Днивальний ошхонага югуриб келиб:

- Отишяпти, - деди. Майорнинг кўзлари катта-катта очилиб, бизга қаради-да:

- Нима қиламиз? - деди шошиб. Ҳамма кулиб юборди. Мен ҳеч вақт қирувчи самолётларнинг бунчалик пастлаб учганини кўрган эмасдим, Челаққа сув олиш учун кетаётгандим, тепамдан нимадир вишиллаб ўтиб кетиб, кейин чийиллаган овоз эшитилди. Таппа ерга ўзимни ташладим. Овоз кулоқларимни том битказган эди. Худди маст кишидай ўрнимдан турдим. Бир вақт у яна вишиллаб жуда яқиндан ўтди. Шамоли мени йиқитиб юборди. Орқасидан қоп-қора доғ қолди. Элас-элас кўрдим. Гандирақлаб ўрнимдан турсам, командирлар ҳаммаси яланғоч, мен томон югуриб келмоқда. Ёнимдаги ертўлага ўзимни урдим. Орқамдан бир капитан юмалаб кирди. Яланғоч, туроиси йиртилиб кетган. Пишиллади. Кўзлари ола-кула. Бир оздан кейин қолганлар ҳам олдимизга эмақлаб келишди. Юзларидан кўрққанлиги шундай сезилиб турибди. Яна самолёт гулдираб устимиздан учиб ўтди. Ҳамма калласини таппа-таппа ерга босди. Уларнинг ҳаракатига кулгим келади. Чунки ертўланинг усти ёпиқ эди. Анча вақт шу ҳолатда ўтирдик. Самолёт қайтиб учиб ўтмаётганидан сўнг, улар ертўладан чиқиб, аскарларга кўриниш беришга уялдилар. Ҳаммасининг уст-бошини олиб бориб бердим.

Кейин кўп вақт командирларимиз аскарларга кулги бўлиб юрдилар.

Ошхона бўйича нарядга бордим. Коса, қошиқларни ювиб ортга қайтдим. Шунда қаердандир портлаш овози эшитилди. Олдин аҳамият бермадим. Кейин оёқларим тагидаги ернинг қимирлаётганини пайқаб қолдим. Яккам-дуккам портлашлар авжига олиб, гумбурлаган овоз борлиқни тутиб кетди. Катта девор бор эди. Ўша томонга эмақлаб бордим. Бир вақт кўз

олдимда, девордан улкан тешик ҳосил бўлди. Деворнинг чап биқинидаги болалар ювинадиган чуқурга судралиб тушдим. Совун юки, ачиган сув оғзимга кирди. Кўзларим ачишди. Билкиллаган лой ичида ўтиравердим. Ҳар портлаш юз берганда юзимга совун аралашган сув сачрайди. Портлаш даҳшатли тус олганда, кучли овоздан ҳушимни йўқотдим. Ҳушимга келганимда ҳамма томоним лойга булғаниб ётар, чуқурнинг бир четидаги тупроғи ағдарилиб тушиб, оёқларимни босиб қолган экан. Қандайдир куч билан тупроқ остидан оёқларимни тортиб олдим. Аммо ҳамон яккам-дуқкам портлашлар эшитилиб турарди. Сув ичидан судралиб, чуқур раҳига келиб, бошимни юқорига кўтардим. Қаршимда, мендан бир метр узокликда, қоп-қорайиб кетган ерда битта снаряд тутаб турарди. Унинг снарядлигига ишонмай кўзларимни қайта юмиб очдим. У ҳамон тутарди. Жон ҳолатда ўзимни сувга ташладим, Шилимшиқ нималардир оғзимга кирди. Шу ҳолатда қанча ётганимни билмайман. Яна бошимни чиқариб қарадим. У тутмай қолганди. Бир амаллаб чуқурдан чиқдим. Бада-нимга турли-туман, этинг жунжикадиган нарсалар ёпишганди. Қаршимдаги девордан асар ҳам қолмаганди. Ҳамма томон қоп-қора тусга кирган. Худди кеч тушгандай эди. Олдин нима бўлганини идрок қила олмадим. Кейин бутун полк уйлари, ошхоналари куйиб кул бўлганини кўрдим. Болаларни кўриб қолдим. Ҳаммаси яланғоч эди. Улардан қурол-яроғ турадиган омборхона портлаб кетганини билдим. Унга душман томондан отилган снаряд тушган экан.

Дивизияда саксон автоматдан олтитаси қолган. Элликта машина кулга айланган. Ўн икки нафар одам ёниб кетганди. Бир-иккитасини жасадини кўрдим. Кул ичида оппоқ суяклари қалашиб ётарди. У ҳолатни

сўзлаб бериш қийин. Ҳамон эсласам кўркиб кетаман...

Омборхонада қурол-яроғнинг турли хили бор эди. Снарядлар тўрт, беш километрларга учиб кетган, озик-овқатдан урвоқ ҳам қолмаган. Ҳаммамиз битта ички иштонда юрардик. Оёқ қўйишга жой йўқ, ҳамма томон отилган, портлаган қурол-яроғларга тўлиб ётарди.

...Бир ҳайдовчини ёш бола ўлдириб қўйганди. Ҳайдовчи бузилган машинасининг у ёқ бу ёғини кўриш учун тушганда ўн ёшлар чамасидаги бола унинг автоматини олиб қочган. Ҳайдовчининг кўзи унга тушиб, орқасидан қувлаган. Етиб борганда бола қўлидаги автоматни отиб юбориб, қўйнидаги пичокни уни биқинига санчган. Ҳайдовчи ўша жойда ҳалок бўлган. Шу сабаб темир нимча камарини тақиб юришни қайта-қайта командирлар таъкидлашарди.

Афғон тупроғидан чиқиб кетаётганимизда икки нафар аскар ва битта прапоршиқни йигирма нафар душман ва ўттиздан зиёд автоматга алмаштирдик. Прапоршиқ ва аскарлар қишлоққа у-бу нарса сотиш учун борганда, қўлга тушиб қолишган эди.

Пули-хумрида турли хил юқумли касалликлар тарқалган. Ҳаво иссиқ, ҳамма томон қалин тупроқ. Ювинишга сув йўқ. 1919 йили Пули-хумрида тўққиз минг Англия аскар ва офицерлари тиф, сариқ касалидан қирилиб кетган экан. Бизнинг ҳам кўп одамларимиз касалланди. Тириклар омон қолганига шукроналар айтишди. Тирикликнинг қанчалик бахт эканлигини олдинлари ҳис қилмасдим. Ҳозирги кунларда бу ҳақда жуда кўп ўйлайман. Ўйлаган сари ҳалок бўлган 5фтоқларим кўз олдидан ўтаверади...

«СЕН ХАСИССАН...»

Обид Бобохўжаев - 1960 йилда туғилган. Тоимкент шаҳар, Яшнобод тумани. Шиндон вилояти.

- ...Вокзалда турибман, одамлар қайларгадир шошилади. Бири елкасига қоп ортган, бирида катта жомадан. Аёлларнинг қўлида боласи. Онасининг рўмолидан тортиб-тортиб қўяди. Хонатлас кийган бир тўда қизлар ичида ёлғиз йигит латифанамо гап қилди шекилли, қизлар хандон отиб кулишди. Қаердан-дир қизалоқ ёнимга югуриб келиб:

- Золдат, золдат, - дея қўлларини чўзди. Уни кўтариб олдим. Кўкрагимдаги комсомол нишонини ушлаб-ушлаб кўрди. Юзларидан, кўзларидан ўпдим. Йиғлаб юбордим. Қизалоқ менга хайрат билан тикилиб турди. Кейин худди оналардай кўз ёшларимни жажжи бармоқлари билан артди.

Қаршимда юзларини қуюқ ажинлар қоплаган, ёшидан эрта қариган бир аёл турарди. Менинг кўз ёшларимни кўриб:

- Қаерлардан келаяпсан, болам? Набирам дадасига ўхшатди сенй, - деди.

- У ёқлардан, - дедим нафасим ичимга тушиб. Чунки у вақtlари Афғонистон тўғрисида гапириш ман қилинган эди. Аёл бир оғиз гапимдан тушунди. Қулочини кенг ёзиб:

- Ўзим ҳам ўйлагандим-а, болажоним, ўзим ҳам ўйлагандим-а, - дея бағрига босиб йиғлади. Аёлнинг нечун йиғлаётганини ҳис қилиб турардим. Аммо аёлни юпатиш учун бир калима сўз айтишга мажолим қолмаганди. Қўшилишиб йиғлардим. Биз узоқ йиғладик. Ҳамма бизга қараб турарди. Бояги қизларнинг ҳам кулгиси йўқолган, бутун вокзал мотам тутаётгандай эди.

Аёл тинчиб қолди. Ўзини ўнглаб олиб:

- Ўғлим кетганди. Яқинда олиб келишди кўк қутига солиб, - деди. Қўлимдаги қизалокнинг кўзлари жовдираб нималарнидир сезгандай, бувисига тикилиб турарди. Она хатосини сездими:

- Айланай, юр ўриндиқца ўтириб бирпас гаплашайлик, силлам ҳам қуриб бормоқда, - деди. Ортидан эргашдим. Қизалоқ эса кўкрагимдаги нишонни сийпалаш билан машғул эди. Уни ерга қўйдим-да, нишонни ечиб, ёқасига тақиб қўйдим. Хурсанд бўлиб кетди. Менга ҳам карамасдан югурди. Она-бола ўриндиққа чўкдик. Кўнглим безовта эди. Унинг юзига худди гуноҳкордай қарай олмасдим. Кўз олдимдан бирининг қўли, бирининг боши, бирининг оёғи териб солинган тобутлар ўтарди. Ўшандай тобутлардан бири онанинг уйи остонасидан кириб келганини хис қилиб турардим. Бир нафасдан сўнг она қизалокни кўрсатиб:

- Ўғлимнинг қизи, отасини танимайди ҳам. Кетаётганда икки яшар эди. Тўртга кирди. Телевизорда аскарларни кўрса:

- Ана золлат дада, ана золлат дада, - дея юрагимни хун қилади. Сенинг олдингга ҳам шу сабаб югуриб борган бўлса ажаб эмас, - дея чуқур хўрсинди,

Кўксир сочлари кулоқлари устидан шалвираб тушган. Боласи доғида адоёи тамом бўлган она йиғлай бошлади. Мен онани юпата олмасдим. Гапиришга ҳам холим йўқ эди. Сукут сақлаб ўтиравердим. Юрагим тўлиб борарди. Шунда она бир оз ўзини тутиб олиб сўзлай бошлади:

т Раҳматли болам, ҳар хатида қизини сўрар, ҳар куни хат олардик. Ҳеч қачон «Афғонда хизмат қиляяпман» деб ёзмаган. «Туркменистондамиз» деб ёзарди. Туйқусдан ҳарбийлар кириб келишганда узун қутидан кўзимни уза олмайман. Унинг ичида ўғлим ётганига ишонгим келмайди. Келиним тобутни кучоқлаб

йиғлайди. Уни: «Нафасинг ўчсин», - дея нари олиб кетаман. У яна тобутга талпинади. Мен ишонмайман. Бир вақт отасиям, қариндош-уруғ ҳам тобутни кучоклаб олишди. Ҳаммасини қувиб солдим. Эрим олдимга келиб, юзимга бир-икки шапатилади. Уйғониб кетгандай бўлдим. Кейин нима бўлганини билмайман.

Болам, шундай қилиб, уни кўмиб келишди. Кўп ойлари тентак бўлиб қолдим. Келиним тузалмади. Уни кўришга келгандик, қизини танимади. Уйга кетаяпмиз. Бошинг тошдан бўлсин, болам, - дея она яна йиғлай бошлади. Мен ҳам ўзимни тутиб туролмадим. Қанча оналар шу аҳволга тушиб қолганини ҳис қилиб турардим. Кимдир:

- Хола, поездингиз жўнаяпти, - деди. Аёл сергакланди. Атрофига тимирскиланиб қаради. Қизалоқ ҳамма ғамлардан холи бир болага нишонини кўрсатиб, нималарнидир чулдирарди. Онани поездга кузатдим. Қизалоқни, мен билан қисматдош номаълум дўстим қизини худди ўз боламдай кўзларидан, юзларидан ўпдим. Вагонга чиқишгандан сўнг уларнинг поезде жўнагунча кузатиб ўтирдим. Поезд жўнади. Она бошини қимирлатиб йиғларди. Қизалоқ жажжи қўлчаларини менга силкитиб кўярди. Улар кўринмай қолди. Поезд ортидан телбадай югурдим. Кимдир қўлларимни қаттиқ сиқиб ушлаганда ўзимга келдим. Ёнимда икки аскар, бир лейтенант турарди. Улар ишчи аскар формасида бўлганим учун шу ерда хизмат қилаётганлардан деб тушунган бўлса керак. Ҳужжат сўради. Лейтенантнинг тумшуғи тагига ҳужжатимни олиб бордим. Орқасига тисланди. Маст деб ўйлашди. Аскарлар бараварига қўлларимга ёпишди. Ҳужжатимни синчиклаб ўқиган лейтенант ранги ўзгариб:

- Яна бир бор кечирасиз, - деди хижолатпазликдан. Кейин аскарларга ўқрайиб: - Қўйиб юборинглар, - деди.

Вокзалдан телбадай чиқдим. Уйимиз Қўйлик томонда. Яёв кетдим. Уйимиздан анча наридаги завод ёнидаги бўш ўриндиққа беҳол чўқдим. Қариб қолгандай эдим. Кўз олдимдан онанинг оппоқ сочлари, отасиз қолган қизалокнинг ҳавода силкинаётган жажжи қўллари нари кетмасди.

У томон ҳақида ўйламасликка қасам ичгандим. Кўрган кунларим она йиғиси ва қизалоқ қўллари га қоришиб бор бўйича қаршимдан ўтаверди. Ҳамма-ҳамма воқеаларни бир-бир эслайвердим. Бундай ҳолатда уйга кириб боришга юрагим дов бермади.

...1979 йилнинг 27 декабрь тонг отарида Кушқадан тревога билан йўлга тушдик. Ҳаммамиз машиналарда эдик. Чегарадан ўтганимизда қоронғи эди. Тонг отиши билан Ҳиротга кириб келдик. Жуда чиройли шаҳар экан.

Тасаввуримизда худди шаҳарга душман тиқилиб кетган, ҳозир уруш бошланадигандай эди. Ҳаммамиз худди кинолардаги немисларни қиргандай, душманни кириб ташлаймиз деб ўйлардик.

Душмандан эса дарак йўқ эди.

Бизни Ҳиротдан бир юз эллик километр узоқликдаги Шиндон вилоятига беш километрлар етмай йўл ёқасидаги қишлоқ олдига олиб борди. Ўша ерда 29 декабрдан 5 февралгача плаш палаткаларда яшадик.

Биринчи топшириқ билан Саҳар деган қишлоққа бораётганда бизнинг БМП бузилиб, колоннадан қолиб кетди. Қоронғи тушди. Қиш ҳавоси эди. Қўрқдик. БМПнинг ичи совуқ эди. Оёқ ўзингникими, бировникими билиб бўлмасди. Машинани тузатамиз, деб ҳамма ёғимиз ҳўл бўлиб кетди. Калтироқ тутади. Ҳеч

ўзингни бошқара олмайсан. БМПнинг ичи совигандан совиб борди. Темирга қўлинг тегиши билан совук чақади. Саҳарга кетган машиналар эрталаб қайтиб келди. Улар ҳам қорда юролмай ортига қайтган экан. Кейин бизни бир хонадонга олиб боришди. Уйда шамчироқлар ёниб турарди. Ҳаммамиз уст-бошларимизни печка ёнида ўтириб қуритдик.

Бир ҳафтадан кейин ортимизга, полк жойлашган ерга қайтдик. Нима учун у қишлоққа бордик, ҳеч бир ишни қойиллатмай ортимизга қайтдик. Тушунмадик. Полкка келсак, каркаслардан ётишимиз учун жой қурмоқда экан. Жойларимизни қуриб, май ойида Чақчарон деган жойга топшириқ билан чиқдик. Топшириққа чиқишдан олдин, 9 май куни полк командири ҳаммамизни байрам билан табриклар:

- Яна сизларга аянчли воқеани айтмоқчиман. Фарроҳ вилоятида разведкачилар батальонидан кўп аскарларимизни душман ўлдирган, - деди. Биз биринчи бор аскарлар ўлганини эшитиб, баданимиз сесканиб кетди, Ота-онани, уйни кўз олдимизга келтиравердик. Кейин «у ерда фалон аскарларни, бу ерда фалон аскарларни ўлдиришибди», деган машъум гаплар тез-тез қулоққа чалиниб, «немисларни қиргандай душманни қириб ташлаймиз», деган хаёл ўз-ўзидан чекиниб, тушуниб бўлмайдиган қора ўй мияга ўрнашиб олди.

Чақчарон йўлига топшириқ билан чиқдик. Сакки тоғи оралиғи орқали, соқчи-дозорлар анча олислаб кетгандан кейин ортидан бордик. Йўлимизга тоғдан улкан тош юмалаб тушди. Сапёрлар тошни портлатиб, колоннага йўл очмоқчи бўлганда тоғдан уларни ўққа тутишди. Вертолёт чақирилиб, улар отиб ташланди. Душман кўп эмасди. Тошдан-тошга сакраб ўтаётган тўрт кишини кўргандик, холос.

Ўқ овози чиккайдаиок аскарлар ўзларини тошларнинг панасига олиб тўрт томонга ўқ отишарди. Қишлоққа кириб борганимизда одамлар биздан қоча бошлади. «Аҳолини қайтаринглар», деган буйруқ билан уларни бир жойга тўпладик. Биттаси қир томонга қочганди, отини отиб, ўзини олиб келдик. Олиб кетишди. Қишлоқдаги уйлардан бирининг эшигини очиб, бош суққан прапоршик паншаха тиғига тўғри келган, хайрият ёнидаги икки аскар афғонни отиб ташлаб, уни ўлимдан қутқариб қолишган. Прапоршик бечора кўп вақт ранги кўкариб, ўзига келолмай юрди. Қаттиқроқ овоз эшитса ҳам қалтираб, гапиролмай, дудукланиб қоларди.

11 июлда Фарроҳ томонга олиб борди. Дивизиянинг разведка группаси бошлиғи тоққа етиб келганимизда:

- Бу ерда бизнинг кўп аскарларимизни ўлдирган, ҳозир ҳам душман бўлиши эҳтимоли бор. Шунинг учун ниҳоятда хушёрлик зарур, - деди. Кейин БМПларга ўтириб тоғ ичига кириб бордик. Қаршимизда, йўлнинг чегида улкан харсанг тош чикди. Унга афғон тилида нималардир ёзилганди. Тошнинг ёнидан оқ, сариқ симлар кетганди. Командирлар бизга: «Дарахтга илинган, йўлда ётган симларга асло тегманглар, миналаштирилган бўлиши мумкин», деб тайинлагани учун симларга эътибор бермадик. Ваҳоланки, у симлар рация симлари эканлигини «тўй ўтгандан сўнг» билдик.

Олти нафар соқчи-дозорлар биздан олислаб тоғ ичига кириб кетди. Улар кўздан йўқолиши билан битта ўқ отилди. Ўқнинг овози билан, ён-атрофдаги аскарлар тариқцай сочилиб, ўзларини тошлар панасига олишди. Шу вақт рациядан:

- Стелмих Юранинг бошига ўқ тегди, - деган соқчи-дозорлардан хабар келди. Командир:

- Уни олиб чиқинглар, - дея буйруқ берди. Соқчи-дозорлар қанча уринишмасин, душманлар уларни ярадорнинг олдига яқинлаштирмаган. Натижада ярим соатдан сўнг Юра ўлди. Ҳеч ким унга ёрдам қўлини чўза олмади.

Бехос биз томонга ҳам ўқ учиб кела бошлади. Мендан бир тош нарида ётган доғистонлик Козимбек оёғидан жараланди. Уни БТР машинасига ортаётганда оёғига кўзим тушди. Гўшти титилиб кетган. Худди тонгда очилган атиргулга ўхшайди. Ўртаси оппоқ, хали қон чиқишга улгурмаган, гўшти эса атиргул япроғидай майда-майда бўлақларга бўлиниб, этигига ёпишиб ётарди.

Мен, лейтенант, сержант, прапоршик бир тош ортида эдик. Биз томонга дўлдай ўқ ёғилди. Тош ортидалигимизни пайқаб қолишган эди. Аммо улар қаерда, ўқ қайси томондан учиб келмоқда, буни ҳеч ким билмасди.

Шу вақт прапоршик:

- Орқамдан, - дея югуриб бориб, ўзини чуқур со*йга отди. Ортимга қарасам на лейтенант, на сержант кўринди. Ўрнимдан туриб, прапоршик орқасидан бир қадам ташлаганимни биламан, оёқларим орасига худди чертилган гитара симлари овозидай ўқ учиб келиб тушди. Жойимда қотиб қолдим. Рангимни ўша вақт кўролмаганман, ўлик рангига ўхшаб кетган бўлса керак. «Тамом, ўқ тегади», деб ўйлайман. Ажалинг етмаса, ўлмас экансан. Атрофимдан ўқлар учиб ўтмоқда. «Ҳозир-ҳозир биттаси тегади», деб хаёл қиламан. Мени худо асради. Бўлмаса бу кунларга етиб, сиз билан у кунларни эслашиб ўтирмаган бўлардик.

Ўшанда кимдир шивирлагандай бўлди. Таниш овоз, жуда-жуда кадрдон овоз эди. «Ёнингдаги харсанг ортига ўзингни ташла», деди. Худди ўқдай хар-

санг ортига учиб тушдим. Тошга ўқ тегиб з[^]чарди. Шу алпозда қанча вақт ётганимни билмайман. Бир вақт гуриллаган овоз келди. Тошнинг ёнламасига силжиб йўлга қарадим. Биз келган йўлдан пиёдалар қўшини келарди. Бутун ваҳима билан, худди парадда кетаётгандай пиёдалар командири БМП туйнугидан бошини чиқариб олган, ҳайдовчи механикнинг боши ҳам ўз туйнугидан кўринади. Уларнинг жанг майдонига бундай кириб келиши ҳам кулгили, ҳам ачинарли эди. Мен энди ўқдан кўркмай қўйган эдим. Уларга бошимни кўрсатиб, «бошларингни ичкарига олинглар», деб қанча ҳаракат қилмай, тушунишмади. «Нима гап», дегандай бошини силкитади. Уларнинг машинаси капотига битта ўқ келиб текканини аниқ кўрдим. Иккови ҳам юмронқозикдай бошларини ичкарига олишди. Кулиб юбордим. Уларнинг ҳаракатини тасвирлаш жуда қийин. Чунки бу лаҳзалар ичида бўлганди. Аммо кўзимни юсам, ҳамон ўша ҳолатни аниқ-тиник кўраман.

Орқаларидан келаётган БМПларга хабар берган шекилли, ҳаммасининг туйнуги ёпиқ ваҳимали бошлар кўринмасди. Кейин олдимизга зенитчилар келди. Самолёт ҳам тоққа бомба ташлади. Тоғдан кўчган тош зарралари биз томон учди. Шунда бизникилар самолётнинг бомба ташлаши ўзимизга зарар эканлигини айтишган шекилли, улар қайтиб келишмади. Отишманинг қанча давом этганини билмайман. Бир вақт қоронғи тушиб, ёндирувчи ўқлар у ёқдан бу ёққа з[^]чиб кела бошлади. Аммо ким қайси томонга отаётганидан беҳабар. Қоронғилик тоғ ичида қуюқлашганда отишма тўхтади. Биз ҳам ярадорларни қурол-яроғини олиб у ердан чиқиб олдик. Тўққиз нафар аскаримиз яраланган эди. Тоғдан чиқиб, ярадорларнинг БМПларга ортиб жўнатганимда ортда ўн икки киши қол-

гандик. Ҳар битта БМПда иккитадан аскар бор эди. Жуда ҳолдан тойгандик. БМПнинг ичига кириб, туйнугини очиб қўйиб ётдим. Ёнимда Сергей ўртоғим. Осмоннинг бир бўлаги туйнукдан кўриниб турибди. Юлдузлар, ғуж-ғуж юлдузлар, тиниқ осмон. Уйга хаёлим кетди. Бўшашиб боравердим. Шу вақт бувим туйнукдан мўралаб:

- Ҳа, болам, нима бўлди? - деди.

- Ҳа, буви, - дедим. Ёнимда ётган Сергейнинг:

- Что с тобой, - деган овозидан ҳушимга келдим. Ҳеч ким йўқ эди. Беихтиёр хаёлимга боя ўқлар орасида «харсанг тош орасига ўзингни ташла», деган овоз ҳам бувимнинг овози эканини ҳис қилдим. Йиғлаб юбордим. Кўз ёшларим оқиб тушарди...

Ҳозир қишлоқнинг номини эслай олмайман, у ерга кечаси боргандик. Тонг отарда қишлоқни ҳамма томондан қуршаб олдик. Эрталаб аҳолининг ҳаммасини бир жойга йиғдик. Орамизда афғон коммунистлари ҳам бор эди. Улар аҳоли ичидаги душманларни кўрсатди. Биз ҳаммасини териб олиб, ортимизга қайтдик.

Мен бир нарсага ҳайронман. Бизга ёрдам берган коммунистларни ўзга қишлоқ одамлари қандай топган, яшаш жойини қаердан билган? Орадан икки кун ўтмай бизга ёрдам берган коммунистларни душманлар калласини олиб кетибди, калласиз жасадлар ётарди.

Саҳар қишлоғининг йўлида бир ўзбек чол бор эди. Ўзига тўқ яшарди. Аммо бизни кўрганда «Иложи бўлса шўрога кетаман», деб йиғларди. Амир Олимхон даврида отаси етти яшарлигида Бухородан олиб келиб қўйган экан. Ўша чолнинг йиғлашини кўриб, ўзимиз ҳам у орзу қилган юрт ҳақида ўйлаб, йиғлаб олардик.

У бобой бу ерга ақлини элас-элас таниганда келган. Биз эса ўн етти ёшимизда - Ватан деган туйғу қон-қонимизга сингиб кетганда у ерларга боргандик.

Етмиш ёшли чолнинг ҳасратлари билан бизнинг армонларимиз бир эди - «Шўрога» қайтиш...

Саҳар йўлида яна бир етмиш ёшлар атрофидаги чолни топиб олгандик. Ҳеч кими йўқ. Олдин у биздан кўркиб юрди. Кейин-кейин бизга ўрганиб қолди. БМПлар ботиб қолса, биз билан остини тозалашда ёрдамлашади. Олдин биз уни «душман айғоқчиси эмасмикин», деб ўйладик. Шу сабаб олдига ўқ солинган автоматни ташлаб кетиб пойлардик. У эса қайрилиб боқмасди. Сўнг унинг беозор чол эканлигига ишонч ҳосил қилиб, синамай қўйдик. Шундай кунларнинг бирида командир:

- Чолни қишлоқда колдиринглар, - деди. Ноилож уни қишлоқда туширдик. Машиналар юриши билан оғзини катта-катта очиб, қўлларини олдинга чўзиб, «олиб кетинглар», дегандай ортимиздан югуриб, йиғлаб қолди. Ундан ажралганимизга кўнглимиз бўшашиб, ўзимиз ҳам йиғладик. Ҳамма ота-онасини эслаган бўлса керак.

Ҳиротдан қайтаётганимизда, бир воқеанинг гувоҳи бўлганман. Жуда кўрқинчли воқеа эди. Ҳозир эслаяпману, баданимда муздай нимадир юргандай. Бир оз ўзимга келиб олай. Майлими?

...Йўлда тўдалашиб турган аскар ва офицерларга дуч келдик.

- Нима гап, нима гап, - деб сўраганимизда:

- Битта капитан ва таржимонни душманлар ўлдиришибди, ўшаларнинг ўлигини изляяпмиз, - дейишди.

Воқеа бундай бўлган экан. Капитан ва таржимон бозорга кирганда ўн-ўн беш нафар афғонлар чой ичиб ўтирган бўлган. Шунда уларни ҳам чойга таклиф қилган. Улар ўтириб, тиззаларига автоматларини қўйиши билан, ўтирганлар капитан ва таржимонга хужум қилиб, қуролсизлантирган. Кейин капитаннинг бош

терисини тириклай шилиб олишган, таржимонни эса тумшугини кесиб олиб, орқасига қиздирилган темирни тикқан. Жасадларини ариқ сувини қуришиб кўмишган. Кейин устидан сув қўйиб юборишган. Уларнинг жасадларини топишда қўлга тушган душман ёрдам берганди. Жасадлар балчикка беланган эди. Капитаннинг юзи териси шилинган барра қўзичоқнинг калласини эслатар, таржимоннинг орқасида ярим метр узунликдаги қозик осилиб турарди. Одамзот ваҳшийликни кўрган сари ваҳшийлашиб кетар экан. Биринчи ўқдан хушимни йўқотишимга бир баҳя қолган мен, юрагим қилт этмасдан ўликларга қараб турардим. Бугунларда уларни эслаб яна баданимга ваража кирмоқца.

Сергей деган бола Шиндон ва Қандаҳор йўлида душманнинг чиройли машинасини олиб қочган. Шўрликнинг бахтига кўприк устига келганда машинанинг ғилдираги чиқиб кетиб, катта тезликда келаётган машина кўприкдан қулаб тушган. Сергейнинг бутун аъзолари мажақланганди. Ҳамма ери чопилган гўштдай бўлиб ётарди. Одамнинг жони қаттиқ бўларкан. Шу ҳолатда ҳам уч кун яшади. Ўлгандан сўнг «Қизил юлдуз» ордени берди.

Раҳмон деган қувноқ ўртоғим бор эди. Ҳаммани кулдириб юрарди. У бор жойда зерикиш бўлмасди. Шу сабаб барчамиз уни ҳурмат қилардик, ардоқлардик. Бир куни олдимга келиб:

- Сен жуда хасис боласан, - деди дабдурустан.

Мен шу вақтгача бундай жиддий таъна эшитмагандим, сергакланиб:

- Нима гап, тушунтириброк гапир, - дедим. Шунда у:

- Мендан бир тийинлик конвертни аяйсан, - деди.

- Нима деяпсан, - деганимда:

- Аямасанг, мана бу хатни конвертингга сол-да, уйимнинг манзилини ёзиб жўнат, - деди. Мен хатни

олиб полкка қайтдим. Улар аэродромда қолишди. Полкка келганимдан сўнг Раҳмоннинг хатини уйига жўнатиб юбордим. Тушликдан сўнг бир оз чўзилиш учун ётгандим:

- Ҳалок бўлибди, ҳалок бўлибди, - деган овоздан сергакланиб ўрнимдан турдим. Болалардан «ким-ким», деб сўраганимда:

- Ҳали олиб келишгани йўқ - дейишди.

Орадан бир оз вақт ўтиб, жасадни олиб келишди. Югуриб бордик. Раҳмон дўстим ётарди. Қулоғим остида эса унинг:

- Сен хасиссан, сен хасиссан, - деган сўзлари акс садо берарди.

«АФҒОНИСТОНДАН АЛАНГАЛИ САЛОМ...»

Тўлқинжон Рўзматов - 1962 йилда туғилган. Андижон вилояти, Хўжаобод тумани, Пилла қишлоғи. Шиндон вилояти.

...Кушкада икки ярим ой бўлдик. Уч маротаба учтадан тўққизта ўқ отдик. Бор тайёргарлик шу эди. Афғонистонга ўтиш олдидан кўлимизга варақа берди. Унда Шиндон вилояти қаерга жойлашгани, қанча аҳолиси борлиги ва бошқа маълумотлар бор эди.

Афғон тупроғига кириб борганимизда чанг аралаш кучли шамол эсарди. Бундай шамолни ҳеч кўрмаганман. Андижон томонларда бундай шамолни кексалар ҳам билмаса керак. Бир лаҳзада оғзингга тупрок тикилиб қолади. Тишинг орасида кум зарралари ғичирлайди. Бурнингни қоқасан, лой тушади. Умуман, ўлим шамолига ўхшайди.

Шиндонга бориб тушганимизда тинчлик эди. Мен ҳар галгидек уйга хат ёздим «Афғонистондан алангали салом» деб. Кушкада вақтимизда Афғонистондан

болалар ўлиб ортига қайтаётганини билмасдик. Орадан кўп ўтмай, отамдан хат олдим. Мазмуни шундай эди:

«Болажоним, нимага у ёққа ўтишга рози бўлдингиз. Агар иложи бўлса, ҳалиям ортингизга қайтинг. Бизлар ҳамма воқеалардан хабардормиз. Синфдошингиз Абдуҳалим у ердан ўлиб келди. Аллохтаоллодан сизнинг умрингизни тиловчи отангиз».

Отам менга илгари сенсираб гапирарди. Ўша хатидан бошлаб сизлаб гапирадиган бўлди. Хатни йиғлаб ёзганидан сатрлар эгри-бугри, сиёҳ ҳам кўз ёшларидан чапланган эди. Синфдош ўртоғимнинг ўлганини эшитиб, жуда ёмон бўлиб кетдим. Юрагим куйди. Нафасим сиқила бошлади. Ичимни ёндириб кўз ёшларим келди. У билан бирга ўтган кунларимни эсладим.

Мудҳиш нимадир бўладигандай эди. Ҳа, ҳаммаси кейин бўлди...

Сиз ўтириб туринг, мен бир айланиб келмасам, сиқилиб кетаяпман. Эслагим келмаган воқеалар. Ҳозир ҳаммаси кўз олдимга келаяпти. Эсдан чиқиб кетса, ўша кунлар хотираси бутунлай миянгдан сидирилиб ташланса, қанчалар яхши бўларди. Ўйлагинг, эслагинг келмайди, аммо ўйлайсан, эзилаверасан...

Сиз ўтириб туринг...

...6 августда топшириқ билан Ҳиротга бордик... Алишер Навоий қабри олдидаги йўлда қоровулликда турдик. Бизнинг рота қабр қаршисидаги катта қишлоқ йўлида турарди. «Қишлоқда душман бор», деган хабар олгандик. БМПлар орасида маълум масофа бўлиб, мен билан самарқандлик Шавкат биринчи қоровулликда. Биздан кейин - взвод командири билан самарқандлик Қўчқор туришар, улардан сўнг яна бошқа болалар машиналари билан. Ўзимизга кўкракдан келадиган чуқурликда жой ҳозирлаб олгандик. Машинада Ҳиротга келаётганимизда Қўчқор «Тўлқин, агар

шу топшириқдан эсон-омон қайтсам, албатта соғ-саломат уйга кетаман», деди. Қувватсиз, камқон бола эди. Аммо ўзининг қувватсизлиги ҳақида ҳеч кимга гапирмасди.

Жойларни ҳозирлаб бўлганимиздан сўнг кечки соат тўққизларда взвод командири биздан хабар олиб кетди. Қоронғи тушди. Командир кетар олдида:

- Олдиларингга ким яқинлашмоқчи бўлса, огоҳлан-тирмасдан отасанлар, - деб тайинлади. Атрофга қараб ўтирибмиз, қоронғиликка тикилавериб кўзлар чарчаган. Кейин навбат билан туришга келишиб олдик. Мен чуқур ичига чўзилдим. Осмонга қараб ётибман. Шу вақт Қўчқорлар турган жойда қаттиқ отишма бўлди. Биз эса қаерга қараб отишни билмаймиз. Отишма бўлаётган томонга ўқ узсак, ўзимизникиларга тегиб кетиши мумкин. Командирдан ҳам ҳеч қандай буйруқ бўлмади. Шу сабаб отмасдан ўтиравердик. Ярим соатлардан кейин отишма тугади. Атрофни қуюқ сукунат қоплади. Жуда қоронғи тун эди. Баданинг жунжикади. Менинг навбатим келганда энди чўзилгандим. Шунда Шавкат:

- Тур ўрнингдан, улар келаяпти, - деди шошиб.

«Вой онангни...» деб ўрнимдан сапчиб турдим.

Қаршимизда, биздан йигирма беш-зггиз метрлар нарида оқ иштон, қора саллали [қора костюмиди, билмадим, қора эди) уч киши келарди. Шошиб автомат затворини тортдим. Затвор тортилди-ю, қайтиб жойига бормади. Юрагим чиқиб кетди. Шунда Шавкатнинг автоматини олдим-да, уларга тўғрилаб тепкини босдим. Келаётганлар бир-икки сакрашиб, ўзларини у ёқ бу ёққа ташлаб кўринмай қолди. Шавкат эса менинг автоматим қўндоғини ерга урган экан затвор жойига келибди. Икковлашиб роса отдик. Бир вақт ҳамма магазинлар тугаб қолибди. Кейин соат

бешгача магазинларга ўқ жойладик. Уч одамга қарши ўн икки магазинни бўшатган эканмиз. Ўқларни жойлагунамизча тонг ҳам ота бошлади. Атроф ёруғ бўлганда, Шавкат чуқурдан чикди-да, нима бўлганини билиб келиш учун тундагилар келган жойга борди. Қараб турибман, у автомат учига ниманидир илди-да:

- Тегибди, тегибди, - деб югуриб келди. Автомат учидаги салла экан.

- Учалови ҳам ўлибди. Аммо биронтасининг куроли йўқ экан, - деди.

Соат тўққизларда ҳам на взвод командирларидан, на рота командиридан дарак бўлди. Хавотирланиб Шавкатни қоровулда қолдирдим-да, ўзим сержант Воронин олдига бордим. Кейин икковимиз взвод командири ва Қўчқорнинг ёнига йўл олдик. Йўлда биз отганларнинг олдидан ўтиш керак эди. Уларнинг иккови бир хил ётарди. Елкасининг уч жойидан ўқ тешиб юборган эди. Биттаси ариқ ичига тушиб қолган. Унинг юзи қоп-қора эди. Пешонасига ўқ теккани учун оғзи қонга тўлиб очилиб қолган. Лабидан ҳам иягига қон сизиб қотиб қолганди.

Ўша ариқ ичида ётганнинг олдидан қонли из бошланганди. Ҳар қадамда қон изи. Из ортидан эллик, олтмиш қадамлар юрдик. Бир вақт шундай бошимни кўтарсам йўлнинг ўртасида кўндаланг бўлиб Қўчқор ётарди. Қулочи ёзилганди.

Қўли ҳам, оёқлари ҳам чопиб ташланган. Атрофини қон ҳалқоби қоплаган. Юзида ҳеч қандай доғ йўқ эди. Жасади эса нимталаб ташланган қўйнинг гавдасига ўхшарди. Мен у ҳолни батафсил айтиб бера олмайман. Мен билан бирга кўрганингизда сиз ҳам бир сўз қила олмасдингиз. Ул фожиани тасвирлаб бўлмайди. Фақат қараб туришингиз мумкин. Аммо эслаб ҳам қола олмайсиз. Эслаб қолиш учун одам одаммас,

жаллод бўлиши керак. Чуики унинг жасадини кўркув-сиз, совуқкина кузатиб бўлмайди.

Бозорда чангакка илинган гўштни кўрганмисиз? Худди ўшандай тилиб-тилиб ташланган эди.

Бир лаҳза нафасим чиқмай қолди. Кейин «Кўчқор» деб бақириб юбордим. Ортимдан:

- Нима гап? - деб югуриб келган сержант ҳам ёнимда таққа тўхтади-да:

- Кетдик! - дея мени судради. Орқага қайтиб, рота ва батальон командирига хабар бердик. Улар БМПда етиб келишди. Кўчқорнинг жасадидан ўн беш метрлар нарида, ариқдаги сувнинг ичида, кўкрагида пулемёт - калласи йўқ командир ётарди. Унинг калласининг ўрни қон эмасди. Кўкрагини ўқ илма-тешик қилиб юборганди.

Бир ярим йил хизмат қилган чечен йигити Ҳусеннинг ҳам гўштли ерларини улар чопиб ташлаганди. Кўк чивин гўшт орасида ўрмалаб юарди.

Кўчқорни БМПга ортишга ҳеч кимнинг юраги дов бермади. Ҳаммамиз унга қараб турибмиз, Аммо ким биринчи бўлиб жасадга қараб қадам ташлашини ҳамма кутмоқда. Ҳеч кимда журъат йўқ.

Шу вақт менга отам ёрдамга келди...

Ўқувчилик йилларимизда бир болани машина уриб кетганди. Отам ўшанда биз билан бирга югурганди. Бола ётган жойга етиб борганимизда Дилмурод ўртоғим икковимиз таққа тэбстаб қолгандик. Отам бизларга далда бергандай: «Болаларим, менга ёрдамлашинглар. Ўликдан кўркмаслик керак. Ҳаммамизнинг борадиган жойимиз шу ер», дея бизни кўтаришга ундаганди. Кўтариб олгандик. Ўша отам далдаси хаёлимга келиб, Кўчқорни бош томонидан кўтардим. Ёнимда турган андижонлик болалар оёқ томонидан олишди. Хаёлимда эса: «Биз ҳам шундай

ўлим топамиз», деган ўй эди. Командирни, Ҳусенни ортишда кўркмадик, сесканмадик. Кейин батальон командири мени ва Воронинни чақириб олиб конли из томон юрдик. Из Ҳусенни жасаидан ўн беш метрлар юриб *йўқолган* эди.

Қишлоқда эса тирик жон йўқ. Қовун-тарвузлар пишиб ётар, уй анжомлари жой-жойида қолганди. Оптимизга қайтиб келганимиздан кейин командир бутун куруллардан кишлоққа қарата ўқ отишимизни буюрди. Қишлоқни вайрон қилиб Алининг ўчини Валидан олдик.

Ҳамма вақт хаёлимда «Бу ердан қайтиб кетмасам керак», деган ўй чарх урарди. Туманимиздан йигирма саккиз нафар йигитўлганди. Топшириқдан қайтиб келганингда ҳамма вақт ўз яқин ўртоқларингнинг тириклигини ўйлайсан. БМПлар полкка келганда онасини йўқотган боладай уларнинг олдига югурасан. Ўртоқларингнинг тириклигини кўриб бўшашиб кетасан.

Чакчарон вилоятдан Ҳакимулло кишлоғига борганимизда отишмадан сўнг етмиш олти кишидан етти нафари соғ қолган. Тўккиз нафарини уйига қайтариб юборишди. Беш нафар офицер, саккиз нафар аскар ўлди. Кейин бизникилар вертолётда кишлоқни бомбардимон қилиб, вайрон қилиб ташлашди.

Кўп бор ўлим кўргандан кейин одам бемехр бўлиб қолар экан. Хаёлинг ҳам кирди-чиқди бўлиб, ёнингга келаётган дўстингни ҳам унутиб қўясан. Баъзида миянгга ўша кунлар хотираси тикилиб қолиб, ҳозир ёрилиб кетади, деб ўйлайсан. Шундай вақтларда, дод деб юборгинг келади. Ҳеч жойга сигмай қоласан...

«БОШИНГ ОМОН БЎЛСИН...»

Миркарим Қосимов -1961 йилда тугияган. Тошкент шаҳар, Олмазор тумани, Қорасарой кучаси, 89-уй. Қундуз шахри.

- ...Уйда энг кнчигнман. Жамбулдан Тошкентга келганимизда уйга кирдим. Акамга:

- Мен кетаяпман, ўша томонларга, - дедим. Акам мўлтираб менга қараб турарди. У билан кучоқлашиб кўришдик. Шунда хаёлимга «Яна биз бир-биримизни кучоқлай олармиканмиз», деган ўй келди. Онам билан хайрлашаётганда баданим титрар, музлаб кетаётгандай эдим. Унинг гаплари қулоғимга кирмасди. «Қайтиб келармиканман, қайтиб келармиканман», дея шивирлардим. Улар билан хайрлашгандан сўнг бир оз юриб ортимга қарадим. Онам турарди. Эгнида оқ кийим, оқ рўмол. Ерга тикилиб қолган. Менинг қараганимни сезиб:

- Бошинг омон бўлсин, болам, - дея олди, холос.

1980 йил, май ойи эди. Афғонистон билан чегарадош қишлоқлардан бирига бориб тушдик. Кўп ўтмай бизни Қундузга вертолётда олиб кетди. Аэродромда ерда сочилиб ётган патронларни кўриб, қўрқиб кетдик. Тасаввуримизда ҳар бир патрондан бир киши ҳалок бўлгандай эди. Жанговар вертолётларни кўриб оғзимиз очилиб қолганди. Чунки бундай вертолётлар борлиги ҳақида тасаввурга эга эмасдик. Шунда штаб бошлиғидан:

- Бу қандай вертолётлар, - деб сўраганимизда:

- Бу тўғрида савол берманглар, ўзим ҳам буларни биринчи кўриб туришим, - деганди. Ўша кеч жой бўлмагани сабаб мени биринчи эскадрил палаткасига олиб боришди. Битта каравотни кўрсатиб:

- Бугунча шу ерда ётнб чиқасан, - дейишди. Кўсатилган жойга бориб, уст-бошимни ечиб ётдим. Олдин эътибор бермаган эканман, кейин ёстиқнинг бунчалик қаттиқлигига ҳайрон бўлиб, ётган ҳолда остини пайпаслаб кўрдим. Бармоқларимга совуқ темирлар тегиб хушёр тортиб ўрнимдан турдим. Шошиб ёстиқни кўтардим. Ёстиқ остидаги нарсаларга кўзим тушиб юрагим увишиб кетди. Тахтадай қотиб қолдим.

Ёстиқ остида иккита граната, автомат, ўқларга тўлдирилган магазинлар ётарди. Гранатани биринчи кўришим, улар худди ҳозир портлаб кетадигандай эди.

Шу вақт ёнимга сержант келиб:

- Ҳамшаҳар, кўркма, фақат тегмасанг бўлгани, - дея у кетди. Бундай нарсани биринчи кўрган одам қандай ҳам ёта оларди. Ухлаб бўлармиди. Туни билан ўтириб чиқдим. Туннинг қандай ўтганини ҳам билмайман.

Эрталаб старшина қурол берди. Аэродромга бордик. Ҳаммаси бизга нотаниш машиналар. «Фалон нарсасини олиб бер», дейди. Унинг нима эканлигини билмай гарангмиз. Биз Жамбулда бутунлай бошқа техникаларни ўқиган эдик-да.

Афғонларни кўрдик. Ёш-ёш йигитлари ҳам чолларга ўхшайди. Аёллари паранжида, паранжи ичида уларнинг қайси жинсга мансублигини билиб бўлмасди.

Каравотлар икки қават эди. Иккинчи тун отишма бошланди. Уйқуда бундай ҳолни, шовқин-суронни кўрмаган бизлар ўз-ўзидан каравотдан отилиб тушиб кетдик. Ўшанда шамол бошланганди. Бундай шамолни ҳеч қачон кўрмаганман. Қалин чанг кўзингни очишга қўймайди. Шундай қаршингда турган одамни кўрмайсан. Нима қилиш керак, қайси томонга отиш керак, қарахт бўлиб қоласан. Ҳеч қандай буйрукни бажара олмайсан. Ўша отишма ҳам шундай бўлганди. Шамол тинганда отишма ҳам тўхтади. Кейин бир-би-

римизнинг юзимизга қараб таний олмай қолдик. Сув эса йўк...

Биз командирларимиз билан бирга Афғон тупроғига кирганимиз учун бир-биримиз билан ниҳоятда аҳил яшардик. Айрим вақтлар овқат қолмаганда улар ўз улушини бизга берарди. Худди ака-)псалардек эдик.

Авиация куни ҳавога иккита вертолёт кўтарилиб, Қундуз атрофида учиб борарди. Бир пайт вертолётларнинг биттаси кўздан йўқолди. Ҳавода қуюқ тутун, аммо вертолёт кўринмай қолди.

Авиация кунига аскар ва офицерларга концерт кўйиб бериш учун Тошкентдан ансамбллар келган эди. Ҳавода учиб юрган иккинчи вертолёт эса қуйига қараб отиб турарди. Шу вақт аэродромдан яна иккита вертолёт кўтарилди. Уриб туширилган вертолёт командири - майор Гайнитдинов экан. Ҳамма аскарлар йиғлади. Чунки уни барчамиз ҳурмат қилардик. Майор аскарларга меҳрибон, жасур одам эди.

Ундан қолган қулни олиб келишди. Тўрт нафар офицер ҳалок бўлганди. Энг яхши кишинг ҳалок бўлганда ўлдирганга нисбатан кучли нафрат пайдо бўлар экан. Қани у олдинда бўлса, бурдалаб ташласанг.

Хайрлашиш кечаси бўлди. Тўртта тобут ёнма-ён кўйилган. Тобутлар устида уларнинг суратлари. Шунда ҳавога вертолётлар кўтарилиб ўзларини ҳар томонга ташлашиб, марҳум сафдошлари билан з³чувчилар хайрлашарди. Биз автоматлардан ҳавога отардик.

Ҳамон ёдимда, марҳум Гайнитдинов эллик учинчи бортда учарди.

Бир куни палаткадан чиқиб, қадам ташлашим билан ёнимдан дайди ўк визиллаб учиб ўтди. Уйга қайтишимга ўн беш кун қолганди. Жойимда қотиб қолдим. Орқамдан келаётган старшина эса эмаклаб палаткага кириб кетди. Шу ҳолда бирон ярим соатлар

турган бўлсам керак. Қаллам ишламай қолганди. Ўйолалар қўлимдан судраб кетишганда ҳушимга келдим,

Уруш ҳам одамнинг ёшлиги ва кексалигига ўхшайди. Ёшлигида жасур, жангари бўлган бола кексайганда жонининг қадрига етади, дейдилар. Биз кексайган аскарлар ҳам сўнгги кунларда ўқ шарпасидан жуда-жуда қурқардик.

Кўп ўлим кўрдим. Худди кулиб тургандай, ухлаётгандай, қийналаётгандай ёнма-ён ётган ёш болаларни кўрдим. Уларнинг ортидан ким қолди? Ҳеч ким. Ҳаммаси бу дунёга кулиб келиб, йиғлаб кетишди. Улар энди йўқ. Лаҳзалар илгари олдинда жилмайиб турган чехранинг терисини шилиб олишади. Ё аъзоларини қирқиб ташлашади. Уларнинг хунини ким тўлайди?..

1981 йилнинг июнь ойи офицерларимиз алмаштирилди. Уларнинг ўрнига Узоқ Шарқдан янгилари келди. «Кемага тушганнинг жони бир» деганларидай, янгилари бизни тушунмайди, биз уларни. Улар Узоқ Шарқда аскарларга қандай командирлик қилган билмайман. Аммо биз уларга йўл-йўриқ кўрсатардик. Оддий нарсаларни ҳам билишмасди. «Ҳужум бўлиб қолса нима қилиш керак? Тревога бўлса қандай ҳаракат қилиш керак?» дея савол беришиб қулоқ-миямизни тинчитмасди. Бу саволлар оддий, жуда оддий эди. Команда бўлмаса қайси учувчи вертолётга миниб ҳавога кўтарилади. Агар отишма бошланиб вертолёт чаппасига туриб қолган бўлса, унинг олд томонини ҳужум бўлаётган томонга буриб пулемёт ва бошқа қуроллардан отиш мумкин. Булар ҳаммаси курсант партасида ўтилган бўлиши керак. Яширишнинг нима кераги бор, кўп офицерлар «яримта»га берилиб кетган.

Бир тун офицерлар яшаётган хонада портлаш овози эшитилди.

Бошқа жой бўлмагани учун офицерлар билан олтиш нафар янги келган аскарлар ҳам бирга яшарди. Ташқарига чиққанимизда уй ёнарди. Елкада автоматлар билан югурдик. Етиб борганимизда янги келган аскарлар нима қиларини билмай ўтиришар, тўққиз нафар бола яраланган, бири ҳалок бўлган эди. Кекса аскарлар зудлик билан ёнаётган нарсаларни кўчага чиқардик. Янги келган болалар ҳам иш топилганидан бизга ёрдамлаша бошлашди. Портлашнинг сабаби кейин маълум бўлди.

Янги келган аскар граната билан ўйнаб, ҳалқасини суғуриб олган, кейин нима қиларини билмай гранатани ёстигининг остига босибди. Граната осколкаларини ёстиқ қайтара олармиди. Юзини титиб ташлаган, итнинг тилидай терилари шалвираб турар, унинг кимлигини ота-онасидан ўзга одам таний олмасди. Қоп-қора бўлиб, кўкраклари жизғанак бўлиб қолганди. Ярадор бўлганлар инграб ётарди. Уйдаги ёнгини ўчирилиб, ярадорларга докторлар эгалик қилгандан сўнг янги келган полк командири, бутун полкни майдонга сафга орттирди. Майдонда турибмиз, полк командиридан дарак йўқ Бир соатлар майдонда тик туравердик. Ахийри тажрибали аскарларнинг тоқати тоқ бўлди, аскарларга ўзимиз команда бериб, жой-жойига жойлаштирдик. Командирга бўйсунмаслик масъулиятини ҳам ўз зиммамизга олдик. Армияда темир интизом бўлиши керак, деб кўп айтишади. Аммо темир интизомга риоя қилиш учун командирлардан оддий аскарлар ўрнак олиши керак-да. Ҳозиржавоблик, шароитдан келиб чиқиб фикрлаш бўлмагандан кейин командирнинг аскарлар олдида обрўси ҳам, унга бўйсунуш ҳам ўз-ўзидан йўқолиб бораверади.

...Йигирма нафар йигит Тошкентга келиб тушдик. Келганимизга ишонмаймиз, бир-биримизни қучоқлаймиз.

Уй томонга борадиган 42-автобусга чикдим. Маҳалламиздан турмушга чиққан бир қиз мени таниб, сўрашиб қолдик. Ёнимда ўртоғим ҳам бор эди. Жувон мендан қаерда хизмат қилганимни сўраганда, ўртоғим:

- Афғонистонда, - деб юборди. Афғонистон сўзини эшитиб, автобус ичидаги одамлар ёпирилиб бизни ўраб олишди. Бири қўйиб, бири савол берар, бир кампир:

- Айланайлар, набирам Фуркатни кўрмадингларми? - дея сўраб қолди. Онага у ернинг катта жойлигини, Тошкентдан борган аскарлар ҳаммаси бир жойда хизмат қилмаслигини батафсил тушунтирганимиздан кейин:

- Худоё худовандо сенлардай омон келсин-да болам, - дея йиғлаб юборди.

Маҳаллага кириб келганимизда Фаридни учратиб қолдим. У билан қучоқлашиб кўришдик. Хизматнинг қаерда бўлганини билганда, шошиб:

- Жомадонингни менга бер, онангни олдига кириб огоҳлантирай. Ҳозир у ердан тирик келганлар ҳам, тирик келмаганлар ҳам бор. Ўзини йўқотиб қўймасин, - деб югуриб кетди. У бир оз мендан узоқлашгандан сўнг ортидан югурдим. Биласизми, йўл шунчаларузоқлашиб кетган эдики, ҳеч уйга етиб бора олмайман.

Остона ҳатладим. Айвондаги телевизор эшикка орқаси билан турар, уйдагилар ҳаммаси телевизор томоша қилиб ўтиришарди. Мен эса йигирма метрлик масофани босиб ўта олмасдим. Фариднинг овозини эшитиб турардим. Онам ўрнидан турди. Менга кўзи тушиб, акамнинг исмини айтиб:

- Ко-ми-ил! - деб югуриб келиб бағрига босди. Йиғларди. Ҳаммамиз йиғлардик. Кейин лаблари қалтираб:

- Болам қаерда хизмат қилганиги биламан. Ўшанда кўзларингдан ҳис қилгандим. Соғ-омон қайтиб келишинг отангинг дуосини олганинга, - дея йиғлаб гапирганди.

Тўртинчи синфда ўқирдим. Отам касалхонада ётган. Урушнинг асоратидан. Мен эса отамнинг то сўнги кунларигача бошида ўтириб чикқанман. Онамнинг шаъмаси ўша кунларга ишора эди.

«ЎЛИКНИ БАРАВАР КЎТАРСАК...»

Аҳмат Эшматов - 1962 йилда тугилган. Тошкент вилояти, Зангиота тумани. Хонобод.

... - Хонободга етмасдан бир қишлоқда бизникилар қуршовда қолиб кетган эди. Шу сабаб катта талафот кўрган. Хизма^тга энди борган вақтларимиз. Вертолётларга миндириб ўша қишлоққа олиб борди.

Ўшанда бизникиларнинг қуршовга тушиб қолиши «қишлоқда душман йўқ», деган фикрнинг оқибатидир. Аслида қишлоқда душман бўлмай, улар тоғ ён бағрида бўлишган. Қишлоққа битта йўл бўлиб, атрофи тоғ билан ўралганди. Аскарлар қишлоққа кириб борганда душман тоғдан ҳужум қилиб қолган. Натижада улар душманга нишон бўлиб турганлар. Чунки тоғдан куйидагиларни отиш жуда осон. Тепаликдан ҳаммаси кафтдек кўриниб туради. Биз борганда тоғ томонга самолётлар ва вертолётларда бомбалар ташланиб, душман ҳам тинчиб қолганди.

Қишлоқ одамлари бизга ярадор ва ўлган аскарларни кўрсатди. Уларнинг ўлганини эшитиб сескандим. Ўлик ҳам, ярадор ҳам йўлда учрамаса дейман. Ҳамма аскарлар ғуж бўлиб олган, бир-биримиздан ажралгимиз келмайди.

Ўликни кўрдик. Ҳаммамиз ўлиб қолгандай бўлди. Биласизми, бизда камдан-кам ҳолларда тасодиф туфайли машина уриб кетиб, пичоқ кириб, йиқилиб, ток уриб, касал бўлиб ўлмаса, кўп ҳолларда одамлар ўз ажали билан вафот этадилар. *Шу* сабаб марҳумдан унчалик чўчимайсан. Уларнинг ўлиши муқаррарлиги ҳақида олдиндан ўз фикринг бўлади. Кексалар ўлади. Ҳаммамиз ҳам кексайиб ўламиз.

Биз кўрган марҳумлар бутунлай ўзгача ўлим топганди. Ҳаммаси ёш, мен тенги болалар. Худди ухлаб ётгандай туюлади. Ҳеч ким кўзини юмиб қўймаган, иягини танғимаган. Одамларнинг меҳрибонлиги марҳумларга кўрсатилмаган. Уларни ўлдириш, бурда-бурда қилиб ўлдириш пайида бўлган. Интиком олган.

Хаёлимда «Ҳаммамиз ўликни бирдан кўтарсак. Сен уни ушлаган вақтинг, улар кетиб қолишса-я», деган ўй эди.

Ярадор аскарни кўрдик. Окопдан танасининг ярми чиққан, ярми ичкарида эди. «Падарига минг лаънат бу урушнинг, бировнинг ерига келиб шу аҳволга тушиб қоламанми?» дея сўкинарди. Ҳамма нарсани лаънатларди. Кўзлари қон. Оғзидан оппоқ кўпик сачраб, иякларида қотиб қолган эди. Аскарлар шошиб, унинг қўлтиғидан олишди. Окопдан олиб чиққанда оёғига кўзим тушди. Йўқ. Титилиб кетган шими шалвираб турарди. Кўз олдим қоронғилашиб кетди. Гандирак-лаб, йиқилиб кетай дедим. Одамларнинг бориға шукур. Уларнинг овозидан ҳушимга келдим. Агар бир ўзим бундай майдонда қолиб кетганимда, ҳолим нима кечарди. Уларга ёрдамлашдим. Вертолётга ортдик.

Кўз олдимда қолгани - бир аскарнинг орқа мияси худди сузмадай отилиб кетиб, юзига қон сачраб ётгани. Мияси эса тўкилган қатикдай майда буталарга илашиб ётарди. Худди мияси портлаб кетгандай эди. Атрофда гўнғиллаб кўк чивин учиб юрарди.

Бир аскарини замбилга солаётганда қўли окопнинг четида ётарди. Уни ёнига олиб бориб қўйдим. Одамнинг аъзолари ўзида бўлмаса ғалати туюлар экан. Бўлмаса оддий, узилган қўл. Ўша вақтда ҳолатимни кўрганнингизда эди. Қўлдан ҳам баттар аҳволга тушган эдим. Оёқларим тагидан тер чиқарди. Бармоқларим увишиб қолган, худди ерга михланиб қолгандай юришимга халақит беради. Замбил билан орамиз беш қадам. Ўша ерга етиб боролмасдим. Киноларда кадрни секинлаштириб кўрсатади-ку, ўшандай ҳаракат қилган бўлсам керак. Уни замбилга ташлаб «Ўртоқларим юрибдими», деган ҳадикда атрофга қарайман. Ҳа, улар ҳам мен қатори ўликларнинг аъзоларини теришар, бир-бири томон хавотирда қараб қўярди. Ҳаммасининг аҳволи меникидай эди. Биз бир-биримизга кўзга кўринмас руҳий иплар билан боғланган эдик. Миямиз эса қакшарди. Кўз олдимизда вижирлаган сувдай пуфакчалар ҳосил бўлар, у пуфакчалар ёрилиб, одам боши, қўли, чапланган миясига айланиб кетарди. Ичимиз терлаб кетганди.

Элликка яқин одам ўлганди. Бир аскар окоп ичида ўтирган экан. Олдига тушдим. Қўлидан ушладим. Қўли қаттиқ. Илкис ҳаракат билан уни туртиб юборгандим, оёқларим остига қулаб тушди. Худди илонни босиб олгандай сапчиб тушдим. Кўзлари очиқ эди. Юзида ҳеч қандай ўзгариш йўқ. Худди қишлоқларимизда ўлган марҳумлардай, аммо тиши билан тилини тишлаб ётарди. Шу сабаб бўлса керак, тшш бир оз чиқиб, кўкариб қолганди.

У ердаги манзарани кўриб ҳатто қассобларнинг ҳам ҳуши бошидан учиши табиий. Энг кўп одам аъзоларини кесган жарроҳ ҳам кўкрагига бир туфлаб қўярди. Кўпларини кўз олдимга келтира олмайман. Узилиб кетган бошлар, қўллар, оёқлар ҳамон миямга

кириб олиб тинчлик бермайди. Айрим вақтлари миям тарс ёрилиб кетай дейди.

Ҳамма ярадор ва ўликларни ортиб қайтиб келганимиздан кейин биронтамиз ухлай олмадик. Турли аянчли, даҳшатли овозлар эшитилиб турарди. Бада-нимизда тўхтатиб бўлмас титроқ эди.

Боғлондаги биринчи батальонда хизмат қилган чоғларим эди. Кечки пайт кузатувдан қайтиб келаётиб, Боғлонга яқин, одам яшамайдиган бир қўрғонда дам олиш учун тўхтадик. Иккита БМПда йигирмага яқин бола бор. Қоронғи тушиб келарди. Ёнимиздаги қишлоқ уйлари ҳам элас-элас кўзга ташланар, қоронғилик пардаси тобора куюқлашиб, атрофни қопламоқда эди. Шу вақт ташқаридан сув олиб келиш учун кетган бола:

- Босмачилар, - дея шошиб кириб келди. От овозлари эшитилди. Қишлоқда инсон зоти йўқ эди. Уларнинг қаёққа кетгани ҳам номаълум. Рота командирига қишлоққа босмачилар келганини маълум қилдик. Шунда командир:

- Отмаларинг, - деб буйруқ берди. Чунки биз кўриб турган отликлардан ташқари яна бошқалари ҳам бўлиши мумкин эди. Уларнинг ҳаракатларини кузатиб туравердик. Бутун қишлоқни тинтиб чиқишдилар. Йигирма чоғли эди. Шунда бирининг қўрғон ичидаги БМПга кўзи тушди шекилли, биз томонга отиб қолишди. Биз ҳам отдик. Олдинлари улар жанговар машиналардан қўрқишмасди. Милтиқ билан ҳам тўппа-тўғри машинага яқинлашиб келаверишарди. Кейин-кейин милтиқўқи машинадан ўтмаслигини билиб қочиб кетадиган бўлишди. Улар ҳам БМПга милтиқ билан ҳужум қилиб бўлмаслигини сезиб қочиб қолишди. Биз оптимизга қайтдик.

Бир сафар кузатувдан қайтиб келаётганимизда йўлда бир чол билан болага учрадик. Уларга аҳамият

бермасдан ўтиб кетдик. Орадан икки дақиқа ўтмасдан охирги БМП тўйнуғидан бошини чиқариб келаётган боланинг миясидан отишганини хабар қилишди. Зудлик билан ортга қайтдик.

Ўшанда чол ва боланинг қўлида ҳеч нарса йўқ эди. Уларни кўрган жойимиздан милтиқ топдик, аммо ўзлари ерга сингиб кетгандай ғойиб бўлишганди.

У ерда агар одамлар шошиб юрса, албатта, душман кишлокка оралаган бўлади. Бемалол юришган бўлса, босмачи йўқлигидан далолат.

Умуман, Афғонистон тупроғида жуда кўп хорижий мамлакатлардан айғоқчилар бор. Болалар бир куни ўшандаи айғоқчини тутиб олишиб, роса калтаклашган. Кейин унинг қайси динга мансублигини аниқлаш учун иштонини йиртишган. Кесилмаган экан. Ажнабий бўлиб чиққан. Хонобод томонларда ундайлар жуда кўп учрайди.

Командирларнинг муносабатлари қуйи лавозимдагиларга унчалик яхши эмас. Полкда бир прапоршик капитанни отиб ташлаганди.

- Нима учун отдинг? - деб сўрашганда:

- Мени «кусок» деб ҳақорат қилди. Шу сабаб уни отиб ташладим, - деб жавоб берди.

«ҚАБРИНИ ҚАЙТА КАВЛАГАНМИЗ...»

Шавкат Йўлдошев -1965 йилда туғилган. Андижон вилояти. Кобул.

Дадам ва бувимни қирқ бешга қирган деб ўйламайсиз. Жуда-жуда қариб қолишган. Ҳаммаси менинг у томонларда бўлганим оқибати. Афғондан қайтганимда бутунлай ўзгариб кетгандим. Уйдагиларнинг меҳр-оқибатидан одам бўлдим, қайта дунёга келдим.

Икки йил хизматда бирон маротаба йиғлаганим йўқ. Уйга келиб кўп йиғладим. Ҳамон ўша кунлар эсимга тушса йиғлаб оламан. Тинчланаман.

Кеча сиз билан гаплашдим, яна ўша воқеалар бир-бир кўз олдимдан ўтавериб, бошим ёрилгудай бўлиб юрдим. Ёстикқа бошимни кўйишим билан қора кунлар кўз олдимга келаверди. Эртага келишингизни билиб, бир хаёл сиз билан учрашмасамми деб ҳам ўйлادим. Аммо кечаги: «Яна йиллар ўтади. Афғон фожиаси ҳам унутилиб боради. Нени кўрган бўлсаларинг, ўзларинг билан олиб кетасизлар. Халқ билмайди, ҳатто ён кўшнингиз ҳам. Сизлар кўрган кунларни одамларга айтиш керак. Ўлимнинг оғзидан келгансизлар. Ўлимдан даҳшатли нима бор? Соғ-омон қайтганларинг ҳам ярим жонсизлар. Асабларингиз тўкилиб қолгандай. Сиёсатнинг машъум хатоси жафосини сизлар тортгансизлар. Сизларда нима айб эди. Ҳамма-ҳаммасини одамлар билсин. Бор ҳақиқатни. Шунда тинч бўласизлар. Бахтсизликни баҳам кўриш ҳам бахтсизликдир», деган гапларингиз менга кўп нарсаларни англагандай бўлди.

Ёдимда нима қолган бўлса, айтиб бераман. Кўпини асабим бузилганиданми, эслай олмайман.

... Март ойининг бошлари эди. Хизматнинг икки ойи ўтган. Биз полкнинг охирида кетардик. Гоубицанинг устига чиқиб олганмиз. Ўн нафар аскар.

Газнида жанг бўлди. Биз ўтирган машина портлади. Ҳаммамиз ҳар томонга отилиб кетдик. Механик ўтирган жой минага учраганди. Ердаги кучли портлаш уни кабинага сиқиб ташлаганди. Командир ва мен уни суғуриб олишга ҳаракат қилдик. Уст-боши кўйиб кетган, терисини ушлашинг билан худди ёғланган баданни ушлагандай сирпаниб кетади. Мен олдин нега қўлларимиз сирпанишига тушунмадим.

Кейин синчиклаб қарасам, тери куйиб, қип-қизил этни ушлаб турган эканмиз. Худди териси шилинган тулкининг баданидай қип-қизил. Нима бўлди, нима қўйди, билмайман. Қаллам ишламаётган эди. Уни суғуриб олдик. Нариги БМПга олиб бораётганда ерга тўп этиб бир нарса тушди. Мен шапкаси бўлса керак, деб ўйладим. Унга аҳамият бермай қўлимга олдим. Беш метрлар юрганимдан сўнг «шапка эмасов» деган хаёлда қўлимдаги муздай нарсага карадим. Оёқ. Худди қўлимдан жоним чиқиб кетгандай бўлди. Маҳкам сиқилган қўлларим очилмайди. Оёқни ташлаб юбора олмайман. Унинг муздай тафти бутун аъзойимни музлатиб юбораётгандай эди.

Жанг тугади. Оптимизга қайтдик. Қандай келгани, мизни эслай олмайман. Уч ойларгача ўзимни эплай олмай қолдим. Ҳамма ухлаганда ўрнимдан туриб қаёқларгадир кетиб қоламан. Қайтаётган вақтимда аскарлар ухлаб ётганини эслаб, бу ерларда нима қилиб юрганимга ҳайрон бўлиб оптимга қайтаман. Яна хаёл олиб кетиб, бошим оққан томонларга юра бошлайман. Йўқ, кейин секин-секин ўзимга кела бошладим. У кунларни бор тафсилоти билан эслай олмайман. Хаёлим кирди-чиқди бўлиб қолган.

Ҳа, мен уйдагиларнинг меҳрибонлиги билан одам бўлдим. Бўлмаса худо билади бу кирди-чиқдилик оқибатини...

...Қўқонлик ошнам Ҳаким Абурасулов, андижонлик ака-ука Дилмурод ва Боймуродлар ва яна олти кишини вертолётда тоққа ташлаган. Улар ўша ерда душманлар қуршовига тушиб қолишган. Тўғрисида душманнинг кучли қуролланган гуруҳи бўлиб, ўққа тутишган. Улар эса ортига чекиниб, харсанг тошлар ортига ўзларини олишга улгурган. Шунда командир Дилмурод ва бир рус йигитига ўзимизникиларни то-

пишни буюрган. Қолганлар душман томонга тўхтовсиз отиб туриб, ортга чекинганларга шароит яратиб турган. Улар дўстларидан анча олислаб, тоғ орасидаги бир ғорга дуч келишган. Ғорда ярадор бўлган афғонни учратишган. Қурол-яроғини олиб, ўзини отиб ташлашган. Ғордан чиқиб бир оз юришганда ўзимизникиларга дуч келишган. Аскарлар уларни душман деб ўққа тутишган. Рус йигити ярадор бўлган, Дилмурод осмонга ракета отиб душман эмасликларини билдирган.

Улар ёрдамга етиб борганда тўрт соат вақт ўтиб, душман, қуршовдагиларни тириклай қўлга тушириш учун келаётганда аскарлар етиб борган. Отишма билан чекиниб, уларни қутқариб қолган. Аммо бир йигит ярадор бўлгани учун уни қутқариб қололмай, душман ичига ташлаб келганлар.

Дилмуроднинг айтишича, улар маст бўлишган, шу сабаб омон қолишган. Улар полкка келишгандан кейин ҳам узок вақт ярадор ўртоқларини олиб чиқа олмаганларига афсусланишди.

Душман қўлига ярадор ҳолда асир тушгандан ўлган мўнғ маротаба афзалроқдир. Ёмон қийнашади, хўрлашади. Ҳамма ишни, инсон хаёлига келмаган ишларни қилишади. Бу ўлимдан ёмондир...

Одамзот ўз қисматига ишониши керак экан. Салангда постда турардик. Қор устида ётамиз. Бир куни постдан қайтиб келсам, Ислом деган ўртоғим:

- Мазам бўлмаяпти, ўрнимга яна бир навбат туриб бер, кейин сенинг ўрнингга тураман, - деди. Рози бўлдим. Ортимга қайтиб постда турйбман. Ҳаво совуқ қор зарралари келиб юзга урилади. Охирги дақиқаларда қийин бўлди. Оёқларим ҳеч нарсани сезмайди. Кўзларим қорга тикилавериб хиралашиб қолганди. Минг азобда навбатни Исломга топширдим.

Қор устига келиб чўзилганимдан ўн дақиқалар ўтмай, Ислонни отиб ташлашганини айтишди. Унинг ўрнида турмаганимда мени отишган бўларди. Дўстимнинг олдида ҳамон ўзимни айбдор ҳисоблайман.

Баграмдаги командирнинг буйруғини кечириб бўлмайди. Жангчилар қабристонга киришди. Шунда командир бизга «қабрни кавлаб, миномёт ўрнатинглар», деди. Мен бош тортдим. Чунки у ердан бошқа жойда ҳам мудофаа маррасини қилишимиз мумкин эди. Аммо командир бизнинг гапимизга қулоқ солмади. Битта катта қабрни кавлаб, суяқларини олиб ташлаб, миномётни ўрнатдик. Қабр ичида ўтирибмиз. Отам ўргатган сурани қайта-қайта такрорлайман. Қабрларни кавлаганимизни кўрган аҳоли ғазабга келиб, қабристонга ўт қўйиб юборди. Уч кун шу ерда қолиб кетдик.

Ҳар топшириқ билан чиққанда болалар билан ҳам кўришардик, ҳам хайрлашардик. Йигирма, ўттизта хат ёзиб қолдирардик. Қисмга узоқ вақт қайтиб келолмасак ортда қолганлар хатимизни уйга жўнатиб турарди.

1966 йил, 12 сентябрь. Мен туғилган кун. Бу кун мен учун энг фожиали кун бўлган. Алиев Жўшқин деган ўртоғим бор эди. У днивальный турарди. Шунда иккинчи дежур - қирғиз бола автоматидан магазинни олаётганда автомат ўқи бехос отилиб кетиб Жўшқиннинг калласига тегди. У ўлди.

Бизнинг полкимизда иккита сержант ва битта майор қаҳрамон бўлганди. Шу сабаб яқин кунларда гвардиячи номини олиши керак эди. Гвардиячи бўлиш учун полкда ҳеч қандай бахтсиз ҳодиса бўлмаслиги зарур эди. «Қишлоқ томонда отилган», деган овозани чиқариш учун ўлигини қишлоққа олиб бориб, бошидан оққан қонни унинг олдида тўкиб келишди. Қон-

ни полдан сидириб олаётганда қаршилиқ қилгандим, мени йўлатишмади.

Бир боланинг хунига полк гвардиячи номини олди...

«ТЕНТАК БЎЛИБ...»

Ботир Орипов - 1962 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Шайхонтохур тумани. Пули-хумри.

Бир ўртоғим бор эди. Мактабда бирга ўқиганмиз. Исмини айтмайман. Бир партада ўтирардик. Ҳамма фанлардан аълога ўқирди. Математика, она тили ва бошқа фанлардан ёзма иш бўлганда умримда беш олмаган мен ҳам ундан кўчириб беш олардим.

Афғонистондан у тентак бўлиб қайтди. Хотини бир боласи билан ташлаб кетиб қолди. Яқинда отаси ука-сига атаб бир қўй олган экан, ўртоғим қўйнинг думбасини болта билан чопиб олиб, таҳорат қилиб уйига кириб кетибди. Қўшнилари у қилган ишни кўрган экан, зудлик билан қўйни ҳалоллаб олишибди.

Афғон уруши кўп йигитларни майиб-мажруҳ, ўртоғимга ўхшатиб тентак қилиб қўйди. Онасини... урушини ҳам, бошлаганни ҳам...

...1979 йилнинг охири эди. Область кўригида икки юз нафаримизни ажратиб олди. Сержантдан:

- Қаёққа кетаяпмиз? - деб сўраганимизда:
- Денинградга, - деб жавоб берди.

Поездда кечаси билан болалар арақни уришди. Эрталаб уйқудан турсам, шундай чек-чекгараси кўринмайдиган кум ичида кетаяпмиз. Ҳар замонда ўтовлар кўриниб қолади. Шунда «Ленинград деган томонларда ўрмонлар кўп бўларди», деб гапиришарди. Бу ерлар қаерлар бўлди экан», деб ўйладим.

Икки кундаи кейин чўлнинг ўртасига олиб бориб:

- Тушинлар, - дея команда беришди. Тушган жойимиз қип-қизил сахро экан. Бир қисмга олиб боришди. Инсон зоти кўринмайди. Битта машинка билан ҳаммамизнинг сочимизни олди. Ўзиям жониворда ё учта, ё тўртта тиш бор эди-ёв. Бутун сочингни юлқилаб тортади. Ҳар юлқиганда қиртиллатиб овоз чиқаради. Соч олдирганнинг ҳаммаси йиғлади. Қўйнинг ҳам бундай азоблаб юнгини олмаса керак. Гоҳида у машинка сочни тутамлаб юлиб кетиб, бошдан қон чиқади. Жуда ярамас машинка эди-да.

Бир ҳафта «налево», «направо»ни ўргатди. Учта-тўртта автоматдан отқизиб, ҳарбий қасам ичказди.

Кейин ҳаммани, сен БТР, сен Урал ҳайдайсан, деб бўлди. Менинг чекимга БТР тушди. Бир ярим ой ўшани ўргандим.

Бир куни сиёсий бўлим командири келиб:

- Сенлар Қундуз шаҳрига кетасанлар, - деди. Афғон сўзини эшитиб, жа-а товуши баланд болалар ҳам пушиб кетиб, юмшаб қолишди.

Тошқўрғонда бир ярим гектар келадиган кўрғонда яшардик. Ёнимизда битта уриб туширилган вертолет бор эди. Уни бориб кўрдик. Ичйда бўш гилзалар ётар, поли қон эди.

Топшириқ билан чиқдик. Олдимиздан бйтта машина чангитиб ўтиб, йўлдан адашдик. Тўғрй юрмасдан ўнг томонга бурилиб кетибмиз. Ўзимизникилар кўринавермади. Мен рулда эдим. Қаердандир бизнй ота бошлашди. БТРга келиб тегаётган ўқлар эшитилиб турарди. Болалар ҳам БТР ўқ отувчи туйнукларидан ота бошлашди. Рация антеннасини ўқ юлиб кетган. Командир овозини эшитамиз, аммо жавоб қайтара олмаймиз. Одамлар қўлларидан милтиқ билан

югуриб юришар, бизга қарата томларнинг тепасидан ўқ узишарди. Йўлнинг боши берк эди. Худди ибтидоий даврда одамлар ўраб олган мамонтга ўхшардик. БТРни орқага буриш учун уйларнинг ё унисини, ё бунисини машинанинг олди ва орқаси билан урар, бурилишга жой тайёрлардим. Машинага тўхтовсиз ўқ ёғиларди. Ичкарида магазинларга ўқ жойлаётган бир аскар эса:

- Она, она, - деб йиғларди. Бир вақт БТРнинг ичи тутунга тўла бошлади. Нафас олиш қийинлашди.

Автомат ва пулемётлардан отилган ўқ тутунларидан ташқари душман машина орқасига ёндирувчи шиша ташлаган экан. Машина қизий бошлади. Ортга бурилиб бирон йигирма метрлар юришим билан икки мотор ҳам ишламай қолди. Бахтимизга ўзимизнинг БТР кўринди, у атрофга тўхтовсиз отиб келарди. У бизга яқинлашиб келиб, барча тўйнуқларни очди. Биз рация ва у-бу нарсаларни олиб, нариги БТРга ўтиб олдик.

Тасаввуримда бу воқеа худди киноларда бўлаётгандай эди. Аммо ҳаммамизнинг рангимиз оқариб кетган, бир-биримизга мўлтираб қараб турардик.

Ортга қайтдик. Ҳалиги «она, она» деб йиғлаган боланинг орқаси ҳўл бўлиб кетганди. Ҳазиллашиб:

- Сийиб қўйдингми? - дедим. Ўзи ҳам нима бўлганини билмас экан. Орқасини пайпаслаб қизариб кетди. Кейин бирдан жон кириб:

- Сувдоним тешилибди, - деди. Ҳақиқатан сувдони тешилганди, ўқ тешиб ўтибди. Ичида ўқ шикирларди. Бечорани шу сувдон омон сақлаб қолган экан. Сувдонни юзларига суриб, ўпиб:

- Уйимга олиб кетаман халоскоримни, - деб юрди. Қизик феълли бола эди.

Тошкентлик Султонов Тоҳир деган бола ҳам биз билан жангга кирганди. Ўша отишмада узоқдан келаётган бир душманни отган экан. Шундан сўнг «мен одам ўлдирдим, мен одам ўлдирдим» дея алаҳсираб уч кун касал бўлиб қолди.

«Ўлим водийси» деб аталадиган жой бор эди. У ернинг иссиғи етмиш даражага кўтариларди. БТРнинг тагида оғзимизни каппа-каппа очиб ётардик. Ёнимизга қушлар учиб келиб тўп-тўп қанотини ёзиб ётарди. Унга қўл чўзишга ҳолимиз келмасди. Сув ичардик. Оғиз кўпириб кетарди. Шу сабаб болалар у сувни, «хлорланган сув» дебмас, балки «сувланган хлор» деб аташарди. Мен эса машинанинг мотори учун солинган сувдан ичиб юрардим. У қайнаган бўларди. Бир оз ёғли бўларди, аммо «сувланган хлор»дан минг марта яхши эди.

Битлардик. Қўлтиқ остларида, иштон липпаларида ёмон болалаб кетарди. Мен қисмга борганда магазиндан кўп ҳолларда чет эл плафкасидан сотиб олардим. Агар плафка ичи ғимирлаб қолса, шаппа ечардим-да, тескарисини кийиб олардим. Бу ёғида ҳам бир-икки кундан кейин бит ғимирлаб қоларди. Шунда ечиб отиб юборардим.

У ерда полкнинг ярми сариқ касал бўлиб госпиталга кетди.

Копторкачи берадиган оқ иштонни киймай, ўртоғимга берардим. У ҳам ўнги ғимирласа терсини, терси ғимирласа иштонни ечиб отар экан. Бечора копторкачи унинг ортидан «Иштонни топиб бер», деб йиғлаб юрарди. Болалар битни ўлдиришнинг янги йўлини ўйлаб топганди. Формани бир аскар тескари ағдариб, чокли томонини тортиб ушлаб турар, иккинчиси автомат шомпилини қиздириб бит ва сиркалар тизилган жойидан чизгандай ишқаларди. Улар эса иссиқдан чирсиллаб ёриларди.

Пули-хумрида йигирма етти километр масофани тоғ устидан босиб ўтгандик. Азимов Фахриддин йиқилиб тушиб, бир ўлимдан қолганди. Бахтига кичкинагина бутокка оёғи тиралиб қоядан тушиб кетмаганди. Автомат қайишларини бир-бирига улаб, уни қутқариб қолгандик. Аммо автоматдан бошқа ҳамма юкини ташлаб юборганди.

Ҳар биримизнинг қўлимизда иккитадан мина. Елкада юк. Жуда азоб бўлганди-да ўшанда.

Сигарет ўрнига қуруқ чойни қоғозга ўраб чекардик. Бир куни ўшандай чойни чекиб бўлганимдан кейин майорнинг қўлидаги сигаретга кўзим тушиб қолди. Хуморим тутиб олди бордим.

- Ўртоқ майор, битта сигарет берсангиз? - десам, бир пачка чой узатди. «Ўзимиздан экансиз», деб ортимга қайтдим.

Бир куни оғайним:

- Ботир, жуда сиқилиб кетаяпман, битта арақ топсак яхши бўларди, - деди. Йўлдан колонна ўтарди. Беш юз афғон пулига бир машинани тўхтатиб, ҳайдовчидан иккита арақ сотиб олдик. БТРнинг ичига кириб, тўрт киши биттасини тугатиб, иккинчисининг оғзини очгандик, гумбурлаган овоз эшитилди. БТР туйнугидан бошимни чиқариб қарасам, ошхона ёнмоқда. Кейин мина тушиб, яна портлади. Югуриб бордик. Картошка арчаётган боланинг елкасида мина портлаб, бир қўлини гўшти билан то биқинигача сиқиб кетибди. Қўли ерда юпка терисига илиниб ётарди. Уни кўтарганимизда, қўли ерда судралар, қип-қизил қон изи ортидан келарди. Ошпазнинг пешонасига осколка тегиб, суягига қадалиб қолганди. Тўхтамурод унинг пешонасидаги осколкани суғуриб олиб, ўрнига солидол тиқиб, боғлаб қўйди.

Тош қалъадан Майманага кетарднк. Бизнинг колоннада афгон машиналари ҳам бор эди. Колонна қишлоқ ичига кирганда отишма бошланди. Взвод командири ўлди. БТРдан чиққанда ўқ теккан. Унинг кетидан чиққанини ҳам отиб ташлашган.

Қишлоқда танк олдида юрадиган мина портлатувчи механизми қолиб кетган эди. Уни олиб чиқиш учун иккита арман ва битта озарбайжон бола, битта машина ва кранда юборилди. Кутдик, кутдик, келаверишмади. Шунда уларнинг ортидан бордик. Баданинг увишиб кетади. Ҳозир эслаяпману, ёмон бўлиб кетаяпман.

Икки арман боланинг бурнини ва қулоғини кесиб олишган. Турмуғини ҳам ўйгандай кесган, ўрнидан чиққан қон икки бути орасида кўлмакланиб қолганди. Озарбайжон боланинг томоғи тагига уч жойидан шомпол тикишган. Бир кўзи очик, бир кўзи юмуқ. Тилини ўзи чайнаб ташлаган шекилли, титилиб, лабидан пастда шалвираб осилиб турарди,

Ёз эди. БТРнинг ичида ётибмиз. Кимдир тош билан тарақлатиб машинани урди. Хаёл билан ётган эканман, «онангни палон қилайлар, нима гап...» деб ўрнимдан турдим. Аммо эшикни очмадим. Яна тарақлатиб:

- Эшикни оч, - деб ўзимизни аскарлар қичқаришди. Туйнукни очганимда:

- «Яшил водий»га борамиз, хайда, - дейишди. Олдимда бир қизил чироқ кўринди. Ортидан хайдадим. Рациядан:

- Ҳеч қандай ўқ отилмасин, - деган буйруқ бўлди.

Биз борган ботқоқликни иккинчи батальон ротаси кўриқлаб турарди. Коммунистларнинг берган хабарига кўра, ботқоқлик ичида душман бор. У ерда уч хонали уй бўлиб, уйга кирйш учун қишлоқ томондан бйтта йўл бўлган. У йўлни негадир бизнинг аскарларимиз пайқамаганми, ё билса ҳам душманни чор

атрофдан қуршовга олмоқчи бўлганми, билмадим. Аскарлар ботқоқлик ичига кириб кетди. Ҳайдовчилар ташқарида қолишди.

Орадан ярим соатлар ўтмай, қаттиқ отишма бошланди. Ким кимни отаяпти, билиб бўлмасди. Сув устига худди дўл ёғаётгандай ўқлар учиб келиб тушарди. Биз нима гап, нима сўзлигига тушунмай қотиб турардик.

Бу отишманинг бор тафсилотини аскарлар ортга, ўлганлар жасадини олиб қайтишганда билдик. Рамазон деган коммунист бор эди. Мен уни жуда яхши танирдим. У бизникиларга «душман ботқоқлик ичидаги уйда кенгаш ўтказмоқчи», деб хабар берган. На-тижада бизнинг командирлар унинг гапига ишониб, душманни қуршаб олиш учун тунда ҳаракат қилган экан. Улар кўкрагигача сув кечиб уй томон яқинла-шиб борган, уйнинг ичида шам ёниб турган. Азимов Фахриддин шундай ҳикоя қилганди:

«Биз уйга нариги взводдан кейин бордик. Қаттиқ отишма кетарди. Бизникилар ботқоқликни кечиб ўтиб, отишма билан уйнинг ичига кирган. Уйда ҳеч ким йўқ. Фақат шамнинг ўзи ёниб турарди. Шу вақт уйдан анча нарида бўлган душман уларни қуршовга олган. Уларнинг сони қирқ-эллик нафар эди. Уйни қуршаб келаверишди. Хаёлимга «қуршовга оламыз, деб ўзимиз қуршовга тушиб қолдик», деган ўй келди. Ёнимдагига ўқ тегди. Қарасам чўкиб бораяпти. Ушлаб олдим. Бу ёнимдаги туркман болага ҳам ўқ тегди. Уни ҳам кўлимда кўтардим. Шу вақт мен томонга бир оқ шарпа сакраб-сакраб келаяпти. Кўкрагимдан сув келади. Туркман бола «юбор-юбор» деб бир кериш-ди-да, кўлимдан сирпаниб тушиб кетди. Иккинчиси-нинг ўлик, тириклигини билмайман.

Чамамда автоматимда иккита ўқ қолганди. Агар автомат отилса, душманни отиб, тириклай қўлга

тушмаслик учун ўзимни ҳам отмоқчи бўлдим. Душман ота бошлади. Қўлимдаги аскар билан ўзимни сув остига олдим. Сувдан чиққанимда душман кўринмасди. Аскар ўлган экан, чўкиб кетди. Кейин уларни сув остидан олиб чиқдик».

Уйнинг орқа томонида бўлган воқеани Аҳмаджонов Соҳиб шундай ҳикоя қилганди:

«Коммунистларнинг бошлиғи Рамазон менга қарата автоматидан тўхтовсиз ўқ отди. Шунда бир ўқ кўкрагимга тегди. Ўзи эса қочиб қолди. Кейин бир ярим километрлик ботқоқдан ҳеч кимнинг ёрдамисиз чиқдим».

Докторлар юрагимнинг миллиметрлар куйисидан ўқ тешиб ўтганини» айтишди. Бир оз юқорига текканда юрагимни ёриб юборар экан. Фахриддинларнинг взводидан фақат взвод командири ва ўзи қолган.

Коммунистларнинг бошлиғи Рамазон бизникиларни алдаган экан. У душман айғоқчиси бўлиб чиқди. Душман билан келишилган ҳолда бизникиларни Рамазон ботқоқликка олиб бориб, қуршовга тушириб кириб ташлаш режаси тузилган экан. Ҳақиқатан ҳам шундай бўлди. Бизникилар ботқоқликка кирганда душман қуршаб олиб отишма бошланган. Ўн икки нафар аскар ўлиб, кўплари ярадор бўлди. Душмандан қанча талафот кўрганини аниқ билмаймиз.

«ҚИЗЛАР ХОҲЛАМАЁТГАНМИШ...»

Мирзойид Исроилов -1966 йилда тугилган. Тошкент шаҳар, Олмазор тумани, Қорақамиш мавзеси.

Шиндон, Ҳирот, Турғунди, Қандаҳор, Лашкардак.

- ...Афғонистонда хизмат қилиб келган бола кўз остига олган кизига совчи қўйдирган экан.

- Улар кантужин бўлиб қайтган, қизимизни ўлдириб қўяди, - дейишиб ота-оналари розилик беришмабди. Бизларга ҳам шундай жавоб бўлармикан-а?

Отам эллик бир ёшга, ойим қирқ етти ёшга тўлди. Меи қайтиб келганда икковининг ҳам сочлари оппоқ эди. Уларнинг кўп қаватли уйга кўчиб ўтганини билмасдим. Маҳалладаги уйимизга бордим. Ойимнингуйига кирдим, ҳеч ким йўқ. Ўзимизнинг уйга бош сукчим, у ерда ҳам одам зоти кўринмайди. Кеннойимларнинг уйида ҳам... Шунда ошхонадан чиқиб келган Сора жияним:

- Тоғам келди! - деб бақриб юборди. Ошхонадан ойим чиқиб келди. Сочлари оппоқ бир оёғида шиппак, бир оёғи яланг эди. Мени бағрига босиб:

- Бугун шу ерга келишингни билардим, - деди.

Хизматда мен пайвандловчи бўлиб ишлаганман. Бир куни Шиндондан Турғундига қараб кетаётган эдик. Шунда бизнинг колоннадаги КАМАЗ машинаси портлади. Учаси ярадор бўлди, бештаси ўлди, буларни ҳеч эслагим келмайди. Ярадорлар қонга беланиб ётарди. Ўлганлар оддий ўликларга ўхшамасди. Бирининг у ери, бирининг бу ери юлиниб ётарди. Худди бўри ғажиб ташлаган, оловда куйдирилган жасадларга ўхшарди. Одам одамдай ўлмаса энг яқин кишинг жасаидан ҳам чўчиб турар экансан.

Ҳеч эслагим келмаяпти. Майли, ёзмасангиз ҳам. Келинг, бошқа нарсалар ҳақида гаплашиб ўтирайлик. Сизга ҳам, менга ҳам яхши бўлади. Ҳаммаси ўтиб кетган, энди қайтарилмаса бўлгани...

«ЭРТАСИГА ҲАММА ЁҚ ҚОР ЭДИ...»

Абдуғофир Ўтапов - 1963 йилда тугилган. Тошкент шаҳар, Шайхонтохур тумани.

Бараки чакалакзори.

Тоғда бир ой турдик. Тунда Эркин деган бола икковимиз ёнувчи минани ёқдик. Ҳамма ёқ ёп-ёруғ бўлиб кетди. Командир сарпойчан югуриб келди. У яқинда келганди. Алдадик. Ишонди.

Озарбайжон бола бошлиқ эди. У бизнинг олдимизга келиб:

- Эрталаб пастга тушасанлар, - деди. Ухлаб ётган икки ўртоғимга ғашим келиб уларни ҳам уйғотдим. Биз билан бирга Шумаков деган бола ҳам тушиши керак эди. Унинг уйга кетишига оз қолгани учун ўрнига жиззахлик Шомуродов Ҳамидни кўйишди. Пастга тушдик. Фақат автоматимиз бор. Гордезга колоннага кўшди.

Йўлда бизга тўртта мина, тўққиз юз патрон, темир нимча бериб, «тоққа чиқасанлар», дейишди.

Соат 12 дан 7 гача эллик нафар бола айтилган жойга чиқдик.

- Ўзларингга пистирма қуринглар, - дейишди. Шу вақт отишма бошланди. Разведкачилар ротасидан тўрт аскар кетаётганда олдиларига снаряд келиб тушди. Икки нафари оғир ярадор, бири контузия бўлди. Ярадорларнинг юзига, баданига қараб бўлмасди. Ҳамма томони қип-қизил қон эди. Бақришарди, сўқинишарди. Уларни вертолётда олиб кетишди.

Эртасига чой ичаётганимизда яна отишма бошланди. Аммо талафот кўрмадик. Уч кун оч қолиб кетганда жуда азобландик. Сухари ейсан, сув йўқ, уни ютиб бўлмайди. Томоғингга ёпишиб қолади, ичинг келмайди. Кучанасан, бутун ички аъзоларинг тиришиб оғрийди. Ўшанда ичак касалига чалиндим. Ҳаммон ўзимга кела олмай юрибман.

Тоғдан тушишимизга бир кун қолганда қор ёғиб берди. Биз плаш-палатка олиб чиқмагандик. Ҳамма ёқни қор қоплаган, қор одамга ўхшаб қолгандик.

Туни билан ухламай чиқдик. Эрталаб соат олтиларда пастга туша бошладик. Қоронғи. Ит азобида пастга тушганда «Юқорига қайтиб чиқинглар!» деган команда бўлди.

Оптимизга қайтдик. Олдинги жойимизга етиб бориб, энди нафас ростлай деганда: «Пастга тушинглар!» деган команда келди. Жонимиз чиқиб кетди. Команда берганларни онасиям, отасиям қолмай сўкардик. Командир ҳам ичида бизга жўр бўларди шекилли, бошини қуйи эгиб, миқ этмасди.

Пастга тушиб, БМПларга минганимизда жикқа хўл уст-бошларимиз билан ухлаб қолдик...

«ЙИГИРМА МИНГ АФҒОНИЙ ТУРАР ЭКАН...»

Маъруф Валиев - 1967 йилда туғилган. Чилонзор тумани, 20-даҳа.

Хирот шахри.

- ...Хиротда Навоий номидаги хиёбон бор эди. Жуда чиройли. Кейин ундан бир уюм тупроқ қолди.

Биз тўққиз ўзбек йигити бир жойга тушгандик. Кейин ҳаммамизни роталарга тарқатиб юборди.

1986 йил. Шиндондан, Қандаҳордан, Хиротдан ўн иккита полк йиғилди. Тўрт кун Қандаҳорга қараб юрдик. Менинг машинам жанговар машиналарга бензин таширди.

Хоразмлик Олим деган яқин ўртоғим бор эди. У снайперлар ротасига тушиб қолгани учун олдинда юарди.

Бир куни уларни Дилором қишлоғидан нарироқдаги чўлни миналаштириб келганда учратдим. У ёк бу ёқдан гаплашиб, кейин ёнилғи олиб келиш учун Турғундига қайтиб келдим.

Машиналарга бензин олиб, оптимга қайтиб борганимда уни учратмадим. Болаларнинг айтишича, улар жангга киришган. Дилоромдан кейин Гришка деган қишлоқ бошланади. Гришкadan кейин чўл, чўлдан сўнг Қандаҳорнинг чакалакзорлари эди. Олимлар ўша томонга кетишган экан.

Кимдир Олимнинг танкка қарши ишлатиладиган ми­нага тушиб, икки оёғидан ажралганини айтганда ишонмадим. Ҳечам унинг портлаганини, икки оёғи йўқ­лигини тасаввур қила олмайман. У гавдали, келишган йигит эди. Унга ҳавасимиз келарди. Ўшандай йигит қан­дай икки оёғидан ажралиб қолиши мумкин. Бошимга тўқмоқ билан урган­дай қарахт бўлиб қолдим.

Қаердалигини билмоқ истагида суриштирдим. «Қандахорга олиб кетишган», дейишди. Қандахордан эса Тошкентга деган жавоб олдим. Тошкентга хат ёз­дим. Москвага кетган, дедилар. Аммо Москвадан ҳеч бир хатимга жавоб ололмадим. Уни қаердан топишни билмай қолдим. Бахтга қарши унинг Хоразмдаги ман­зилини олмаган эканман. Агар иложи бўлса сиз ёрдам берсангиз...

Хизматга кетишим қизиқ бўлган. «Кўп эшитгандан бир кўрган яхши» деганларидай, медицина комиссия­сида «Ҳамма ерим соғ» деб туравердим. Билардимки, у томонларга соғлом болаларни олиб кетишарди.

Негадир боргим келаверганди.

Вокзалдан поездга биринчи бўлиб мен чиқдим.

1987 йил 25 сентябрда бизнинг хизматдан қайти­шимизга буйруқ чиққанди.

Соат ўн бирларда точкада ўтиргандик. Менинг машинам бузилганди. Танк ол­дига бориб, ҳайдовчи­си билан гаплашдим. Кейин уни мудо­фаа майдонига олиб чиқдик. Мен ҳам танк ичида эдим. Қулоғимга ав­томат овози эшитилди. Туйнукдан бошимни чиқари­шим билан биздан уч юз метрлар узоқликдаги жойга снаряд келиб тушди. Танкдан тушдим-да, БТРга ми­ниб олдим. Ўшанда йигирма бешта снаряд қисмимиз атрофида портлади.

Алоқачилар окопида нима гаплигини билиш учун борган батальон командири ва алоқачи портлаган

снаряддан ярадор бўлишди. Кейин бизникилар снарядлар отилган томонга боришди. Вақти белгилаб кўйилган снарядлар экан. Шундай бўлса ҳам қишлоқ устига қаратиб ҳамма куроллардан отишди.

Афғон халқининг бойлари у-бу нарса ундиришга уринади. Камбағаллари аскардан бирор нарса ундириш ҳақида ҳатто ўйлаб ҳам кўрмайди. Ҳурмат қилади. Борини биз билан баҳам кўргиси келади.

Қизларига афғон йигитларининг уйланиши оғир. Бир қизнинг қалини йигирма минг афғоний турар экан. Камбағалларнинг бу пулларни топиб беришларига ҳеч ақлим етмайди.

«ТИРЕН»

Абдубоқи Қодиров -1963 йилда тугилган. Фаргона вилояти, Фаргона тумани.

Шиндон.

- ...Туркменистондан 1986 йил ноябрь ойида самолёт билан Афғонистон томонга олиб ўтди. Чегарадан ўтаётганда юрагимизни ҳовучлаб бордик. Худди ҳозир уриб туширади-ю, биз куйиб кул бўламиз.

Шиндонга кўндик.

Қисмимиз пиёдалар, горнизонимиз «Фарахруд» деб аталарди. Йигирма кун батальонда бўлганимиздан кейин батальонни кўриқлаш з^чун қопқаларга бўлишди.

Янги борган вақтларим уйдагиларни кўп ўйлардим. Кечкурунлари постда турганимизда улар ёнимга келиб, мен билан гаплашишарди.

Кейин менга танк беришди. Бир экипажда тўрт киши эдик. Мен - командир, Қўчқор - отувчи, красноярсклик Юра - ўқ ўқловчи, красногорсклик Олег механик эди.

Орадан олти ой ўтганда дивизиямизни Қандаҳор вилоятига топшириқ билан жўнатишди. Тўрт ой ичида ҳеч ақлимга сиғмас қийинчиликларни, даҳшатларни, ўлимларни кўрдим.

Қандаҳорга боряпмиз. Чакалакзор томондан душман бизни ўққа тута бошлади. Танклар МАЗ машинасига ортилган эди. Майор танкларни машиналардан тушириш ҳақида буйруқ берди. Танклар туширилиб, душман томонга учтадан снаряд отдик. Бу бизнинг биринчи ўқ отишимиз эди.

Қандаҳор чакалакзорига кириб боришимиз билан душман ўқ отишни кучайтирди. Командир:

- Пушкалардан отилсин, - дея буйруқ берди. Биз танк пушканини чакалакзорга бураётганимизда танк Қандаҳордан келаётган ўзимизнинг машинани пачоқ қилиб юборди. Отишма билан Қандаҳорга кириб бордик.

У ерда дивизияни бир ой кутдик. Бир ойдан сўнг дивизия билан Қандаҳорнинг Мусоқалъа қишлоғига юриш қилдик. У ерда йигирма кун бўлдик.

Биз чакалакзорга қаратиб бор техникадан отдик. Аммо ҳеч бир душман таслим бўлгани йўқ. Бир куни танкимиз пушкани отмай қолди. Тушлик қилаётган эдик. Ёнимиздаги Саушкалар чакалакзор томонга отиб турарди. Шу вақт чакалакзор томондан ота бошлади. Иккита Эр-Эс снаряди Саушка атрофига тушиб портлади. Икки нафар аскар оёқсиз қолди. Бу ҳам етмагандай битта снаряд қозоқ боланинг олдига келиб тушди. Унга ёрдамга борганимизда даҳшатдан қотиб қолдим. Икки кўзи кафтида ётар, кўз ўрнидан эса қон оқарди. Ёнидаги ҳарбий врач ҳам ярадор бўлганди.

Ҳар куни санчастига турли жойдан ярадор бўлган болалар келиб турар, худди бу дунёда соғ одам қолмаганга ўхшарди. Овқат йўқ. Полкдан овқат келса, оламиз, бўлмаса қотган нонни бочкадаги сувга солиб шимиб юраверардик.

Мусоқалъа қишлоғига кириб борганимизда душманлар девор ортидан ота бошлади. Танкдан тушиш мумкин эмас. Ҳар қадамда пиёдалар учун мина қўйилган. Шунда дивизия командири ёрдамчиси:

- Бир қадам орқага чекиниш йўқ! - деб буйруқ берди. Мусоқалъада турганимизда Гератнинг танкачиси тоғ йўлида кетаётган бир автобусни портлатиб юборди. Ваҳоланки, у автобусда ўзимизнинг янги келган аскарлар бўлган экан.

Кун бўйи танкда юрамиз. Ичи бир қарич тупрок бўлиб кетади. Тупроғи ҳам майли, қизиган темир ичида юриш одам соғлигига катта зарар экан.

Мусоқалъа чакалакзорини қирувчи самолётлар, гратлар, ураганлар бомбардимон қилди, аммо ишғол қилиша олмади. Чунки улар бомбардимон вақтида ер тагидаги қаризларга кириб олишарди.

Шундай қилиб, дивизия қишлоқни қўлга кирита олмай, кўп аскарлардан ажралиб, бозордан қайтган сигирдай ҳориб ортга қайтди.

Умидвор дунё, деганларидай яна бир қишлоққа юришни бошладик. Келган жойимизнинг ҳамма томони тоғ билан ўралган, дарахт йўқ қуп-қурук дашт эди. Келишимиз билан сапёрлар ротасини мина тозалашга қўйди. Бир рус йигити ҳаш-паш дегунча милага тушди, оёғи кетди. Вертолёт ҳам унинг ярадор бўлишини кутиб тургандай, ола солиб парвоз қилди.

Оқшом эди. Қўлимга чойнакни олиб, сув ташиб юрган сув машинаси олдига кетаётиб, йўлдаги чуқур қудуқни кўрмай ўтибман. Эрталаб уни кўриб, юрагим чиқиб кетди. Ниҳоятда чуқур қудуқ экан. Тушиб кетганимда бундай ҳикояларни мендан эмас, бошқа бир сафдош ўртоғимдан мен ҳақимда бир-икки калима сўз эшитардингиз...

Орадан икки-уч кун ўтди. Сапёрлар ҳамон мина қидиришарди. Кўп аскар ўша куни итлари билан мина

излашга кетишди. Бир аскар Италия миносига тушди. Бо^иб қараганимизда унинг киндигидан пасти умуман йўқ эди. Қўллари тупроқнинг остида ётар, иягини т}шроққа босган, юзи аянчли ҳолатда қийшайиб кетган эди. Шундай вақтларда тириклигинг, ўликлигингни билмайсан. Одаммисан, ё хайвонмисан, ажрата олмайсан. Кўзингни лўқ қилиб қараб тураверасан. Яшагинг келадими, келмайдими, билиб бўлмайди. Умуман, ёвузликни кўраверганингдан кейин бутун аъзоларингга, руҳингга у чаплашгандай бўлаверади. Ундан бир умр кутула олмасанг керак. Сизга гапираяпману, таним қақшаб оғримокда...

Ити эса ўзидан қирк метрлар узоқликда ўлиб ётарди. Ўзимизнинг батальондан ҳам кўп дўстларим ҳалок бўлди. Чимкент шаҳридан Ниёз исмли дўстим қишлоққа кетаётганда ариқдан ўтаман деб минага тушди. Оёғи кетди, худога шукур, тирик қайтиб келди. Ленинободлик оғайним эса мина портлашидан ҳалок бўлди.

Қандаҳор вилоятида ҳалок бўлган дўстим Тиренни ҳеч вақт унутмайман.

Тирен душман пистирмасига тушиб қолган. Танкдаги бор снарядни отиб тугатган. Сўнг туйнукдан чиқиб автомат билан ота бошлаган. Душманлар миномётдан отиб, калласини учириб юборишган. Унинг хотирасига танк номини қўйган эдик. Кўп гапларим бор эди. Аммо юрагим сиқмоқда. Балки яна бошқа сафар гаплашармиз. Афғон ерида кўп дўстларимиз хоки қолди. Уларни унутиб бўлмайди. Уларни унутиш ўзлигингни унутиш демакдир...

Аҳмад Ўтамуродов - 1962 йилда тугилган. Хоразм вилояти, Гурлан тумани.

- ...Энг оғир кунларим Покистон чегарасида ўтди. Биринчи ротадаги аскарлар билан Покистондан кириб келган босмачиларни ҳайдаб чиқариш з[^]чун бўлган ҳаракатларда биз ниҳоятда танг аҳволда қолган эдик. Орадан йигирма кун ўтди. Сув, озиқ-овқат йўқ. Икки томоннинг ҳужуми оқибатида кўп ўртоқларим ҳалок бўлди. Уларнинг ўлим олдидан, ўлгандан сўнг кўрганларим хотирамда муҳрланиб қолган. Дўстинг, оғайнинг, қариндошинг касал бўлиб вафот қилса, ўша касаллик юрагингга таскин беради. «Начора, давосиз эканда», деб ўйлайсан. Аммо соппа-соғ йигитнинг ҳалокатини кўрганингда бу жудоликка чидаб тура олмайсан, юрагинг узилиб тушгандай бўлаверади. Ишонмайсан, қандай ишониб бўлади. Сен билан бирга, ҳамнафас, оғирингда ҳамдард, қўлтиғингдан олувчи инсон ҳалок бўлди. Унга кўшилишиб сен ҳам ҳалок бўласан. Бугунги кунларда тириклигимга ишонмайман. Бу бир тушга ўхшайди, тушга...

Ўшандай кунларнинг бирида дўстимга ўқ тегди. Бошини кўксимга қўйиб йиғлади. Қичқирди, бақирди. Ўлгиси келмасди. Мени маҳкам қучоқлаб олганди. Мен ҳам. Кейин у:

- Мени кечир, уйдагиларга ҳеч нарса демагин, - деди. Кейин бошини кўтармади...

Нима қилишни билмасдим. Йиғлардим.

Уни олиб кетишди. Орадан беш кун ўтди. Тунлари уйкум келмайди.

Тинимсиз ярадорларни ташиймиз. Ҳеч нарсани ўйлашга вақт йўқ. Уйдагилар мендан анча узоққа кетиб қолишгандай эди.

у(изматимнинг бир йилу беш ойи ўтганди. «Топширик билан чиқамиз», деган гаплар тарқалди. Гап-сўз чиққандан уч кун ўтиб, ўша машъум ўлимхона - **Покистон чегарасига** олиб кетди. У ерда олмос кони бор **экан. Паншер деб** аталарди. Ҳеч кимнинг боришга юраги дов бермасди.

Паншерга иккинчи борганимизда ярадор бўлдим. Йигирма саккиз кун афгонлар билан жанг қилиб, ортага қайтиб келаётган эдик. Йўллар миналаштирилгани ҳақида бизни огоҳлантиришмаган. Биз ўн беш нафар бола БТР машинасида кетаётган эдик. Бехос машина портлади.

Кўзимни очганимда машина тескари ағдарилиб, тутаб ётарди. Қулоқларим ҳеч қандай овозни эшитмасди. Орадан лахзалар ўтиб, кизиб кета бошладим. Худди ҳамма жойим ёниб кетаётгандай эди. Кейин ҳушимдан кетдим.

Кўзимни очганимда, Тошкентда эканимни айтишди. Ёнимда бир бола жуда ёмон аҳволда ётган экан. Кўп ўтмай бақира бошлади. Докторлар келиб, юзига оқ чойшаб ёпиб қўйишди, Тинчиб қолди. Орадан анча соат ўтгандан сўнг қаердандир гўнғиллаб бир кўк чивин келиб, унинг чойшаби устига қўнди. Ўлганини ҳис қилдим. Яна баданим ёниб кетгандай бўлди. Бошимни бир амаллаб кўтариб, у томонга қарадим. Чойшаб сурилиб, бир кўзи очилиб қолганди. Ўлганди. Қамон унинг бақрайиб, мен томон қараб турган кўзларини асабим бузилса кўравераман. У менга қарайверади.

Узоқ вақт иссиғим тушмай ётдим. Кейин белим эзилганини билдим. Орадан беш ой ўтгач, юра бошладим.

Уйга бордим. Ҳамма қариндош-уруғ йиғилди. Мен билан бирга хизмат қилган ўртоғимнинг онаси бағрига босиб, куюниб, бақариб йиғлади. Мен эса ҳеч нарсага тушунмасдим.

Ҳаммасини кейин тушундим. Ўртоғим билан бир синфда ўн йил ўқиганмиз. Бир партада ўтирардик. Хизматга ҳам бирга чақирилиб, бир қисмда хизмат қилардик. Ўша миёнага тушган кун ҳам машинада ёнма-ён ўтиргандик. Ҳаммасини кейин эсладим. Чунки портлаганда миям чайқалиб, кўп нарсалар хо^аирамдан кўтарилган эди. Машина ағдарилиб кетганда ўн уч нафар дўстим ҳалок бўлган экан. Уларнинг ичида синфдошим Мақсуд ҳам бўлган. Мен ва жамбуллик Таронков омон қолган эканмиз. Бўлган воқеани Таронков кейин гапириб берганди. Мақсуднинг ҳалок бўлганига ҳеч ишонгим келмасди.

Уйга кириб борганимда онамни таний олмай қолганман. Сочлари оппоқ эди. Онам Мақсуд билан бир жойда хизмат қилишимни биларди. Мақсуднинг тобутини олиб келишганда онам менинг тирик қолганимга ишонмаган экан.

Қишлоққа борганимда ўртоғимнинг онасини кўчада ёки уйда учратиб қоламан. Онанинг маъюс, ёш милтираб турган кўзларига қараб, ўзимни айбдордай ҳис қиламан...

«ҲУЖЖАТ...»

Радик Шангареев - 1966 йилда тугилган. Тошкент шаҳар, Чилонзор тумани, 20-даҳа, 18-уй, 126-хонадон.

- ...У кунларни бор тафсилоти билан эслай олмайман. Ишонасизми, эслай олмайман. Миям чайқалган. Хотирамда қолганлари ёдимга тушса ҳам юрагим ёмон бўлиб кетади. Дори ичишга ўрганиб қолдим.

Ёдимда қолганларини айтаман-да.

Танк йўлдан ўтадиган колоннамизни душмандан химоя қилиши керак эди. Айтилган йўлга чиқдик.

Юрдик. Таик минага тушди: занжирлар узилди. Серге, деган ўртоғим отишма бошланганда мени ҳимоя килмб турди.

Қуйларим қалтирарди. Занжирни кўтараман, ерга тушио, кетади. Уни қандай улаш кўриниб турарди. Миям ишламасди.

Сергдй танк устидан қулаб тушди. Занжирни ерга ташладйм-да, унга ёрдамга шошилдим. Энди энгашиб бошини кўтармоқчи бўлганимда, кимдир бўйнимга нима биландир қаттиқ урди. Биздан бир ярим метрлар узоқликдаги анҳорга йиқилиб тушдим. Кейинги воқеаларни эслай олмайман.

Ўлим сиздан юз ўгирса, ҳар қандай ҳолатда ҳам омон қолар экансиз. Агар ҳушимга келиб, кўзимни очмаганимда мени ўлдиришлари тайин эди. Ҳеч кимдан нажот кутиб бўлмасди. Балки бу бир тасодифдир. Балки худонинг борлигидир.

Кўзимни очдим. Ўн метрлар нарида юзи қоп-қора бир одам менга яқинлашиб келарди. «Ҳозир ўлдиради», деб ўйладим. Ёдимга автоматим тушди. У шундай оёғим учида ётарди. Ўлим даҳшати мени ҳаракатга келтирди. Зудлик билан автоматни олиб тепкини босдим. Бу воқеа лаҳзалар ичида бўлди. Менинг ўрнимдан туриб кетишим душманнинг хаёлига ҳам келмаганди. Олдинма-кетин келаётганларнинг иккови ҳам ёнимга юмалаб тушди. Бир лаҳза ҳушсизландим. Кейин ўрнимдан туриб, Сергейнинг олдига бордим. Унинг юзи қон эди. Иккинчи бола ҳам қорни билан ётарди. Уни елка томонига ағдарганимизда, кўкрагидан қон оқарди. Душманнинг ўн беш нафари қаршимиздаги текисликда чўзилиб ётарди. Танкчиларнинг бир-иккитаси келиб менга ёрдамлашишди. Сергей ва шеригимни машина ичига олдик. Шунда рота командири:

- Нима бўлди? - деб рация орқали сўради. Биз эр икки аскарнинг ўлганини, қолганлари енгил ярадор бўлган хабарини бердик. Рота командири: /

- ўзларинг кела оласанларми? - деб сўради. /

- Бора оламиз, - деб танкни юргиздик. Уч килбметрлар масофани босиб ўтганимиздан сўнг вертолетларга олишди. Вертолетда ўлганларнинг юзи чойшаб билан ёпилганди. Қолган учовимиз хдлок бўлган икк^ўртоғимизнинг устида юзларини силаб йиғлардик. /

Бугунда мен ўша кун воқеаларини бор тафсилоти билан эслай олмайман. Чунки бўйним аралаш бошимга урганда миям чайқалган эди. Шу сабаб айрим-айрим лаҳзалар хотирамда қолган. Йиғлаганимиз, улар ўлган бўлса ҳам ярасини боғлаганимиз, душманни отганим ёймда. Бошқасини эслай олмайман.

Қандай қилиб одамга қарата ўқ отганимга ҳанузгача ҳайронман. Соғ бўлганимда, душман бўлса ҳам асло уларни ота олмасдим. Кўзимни очганимда бошим қаттиқ оғрир, атрофни туман қоплаган эди. Ўйламасдан ўқ отган бўлсам, ажаб эмас...

Бир минг тўққиз юз саксон тўққизинчи йилнинг киши эди. Бир ой госпиталда ётиб чиққанимдан сўнг я'на"колоннани химоя қилишга чиқдик. Бир танкда беш киши эдик. Танкимизга снаряд келиб тушди. Кимнингдир оёғи йўқлигини эслайман. Қолганларига нима бўлганини билмайман. Госпиталга олиб келишганда Марат деган қирғиз боланинг оёғини юлиб кетганини билдим. У бутунлай ўзгариб қолганди. Ҳеч ким билан гаплашмасди. Ёстикка юзини босиб йиғларди. Ҳаммамизга бегонадай эди. Ярадор бўлгунча: «Мен боксчи бўламан», - деб юрарди.

Ахён-ахёнда ҳамшаҳарлари келиб кўнглини кўтарганда:

- Энди менга уйдагилар қараб юриши керакми? Мен уйга кетмайман, ўзимни ўлдираман, - дерди. Ўр-

тоқлари юпатмоқчи бўлишса, жавоб бермасди, юзини ёстйққа босиб йиғларди. У кунларни эсласам, юрагим оғрийди. Мен битта дори олиб келай, безовта бўлаяпман...

...Кейин бизни Қозоғистонга олиб келишди. Шуерга келгунча менинг хужжатларимни йўқотишган экан.

Мен Афғонистонда хизмат қилганман. Аммо менга Қозоғистондаги хизмат жойимдан маълумотнома бериб уйга жўнатишган. Қозоғистонда рота ко^мандиримиз «Хужжатингни топамиз», дея мени алдйб таътилга чиқиб кетди. Мен эса қурилиш баТальони хужжати билан уйга қайтдим. Бундан келиб чиқад'й. ки, Афғонистондаги хизматларим, юрагимни мажрух қилган кунларим бир сароб экан-да. Саробга эса ишониб бўлмайди.

Афғонистонда тўрт ой хизмат қилганман. Ўшаойларни менга топиб беришда ёрдамлашсангиз!.. ~

«ГАПИРИШГА ТИЛИМ БОРМАЙДИ...»

Гофиржон Йўлдошев - 1965 йилда тугилган, Фаргона вилояти, Зигир қишлоғи.

Ҳайратон.

- ...Ҳарбий хизматни Афғонистонда ўташимни олти ой илгари билгандим. Сабаби жуда оддий: ўша пайтлари «е» котегориясидаги автомобиль ҳайдовчилари курсига кириб ўқиш учун анча югур-югур ва чиқимлар бўларди. Аммо бизни ҳарбий комиссариат томонидан ўқишга «таклиф» қилишди. Бу курсни мен 1983 йил апрель-июль ойларида Қўқон шаҳрида тугалладим.

Шу йилнинг бешинчи октябрида ҳарбий хизматга олиндим. «Карантин» вақтини Туркменистоннинг Кушка шаҳрида ўтадим.

Ана шу ерда, ростинн айтсам Совет Армиясига б/л-ган тасавурум ўзгарди. Ўзим тасаввур қилган армияга эмас, бутунлай бошқа бир армияга келиш қолгандай эдим. Офицерларнинг кўполлиги, рус тилини яхши билмаганимиз учун устимиздан кулиши менга жуда қаттиқ таъсир қилган эди. У ердаги ҳаёт радио, телевидение ва бошқа матбуот органларининг таърифига кўп томонлари билан зид келар эди.

Афғонистан тупроғига 1983 йилнинг 28 декабрида ўтдик. Термиз шаҳри билан чегарадош, Ҳайратон вилоятида жойлашган оғир машиналар батальонида биз билан борганларнинг ўн нафари қолди. Уч ой мобайнида дўст бўлиб кетган ўртоқларймизнинг кўпчилигини вертолётларда ҳар хил вилоятларга, турли қисмларга олиб кетишди.

- Олдинлари у ернинг шароитига ўрганиш оғир кечди. Кечалари, кундузлари ҳам пулемёт, автомат, ҳатто снарядларнинг портлашлари эшитилиб турарди. Ғайритабиий овозлардан чўчиб тушардик. Баданимизни совуқ тер қошларди. Кейин-кейин биздан илгари келган аскарлар сингари кўникиб, отишмалар табиий нарсага айлана борди.

Мен машина ҳайдовчилар батальонида бўлганим учун ҳам даҳшатли жангларнинг гувоҳи бўлганим йўқ. Колоннада юрган вақтимизда бир-икки маротаба бизга қарата ўқ отганини ва биз мудофаада турганимизни ҳисобга олмаганда, одамга қарата ўқ узган эмасман.

Аммо уруш бари бир урушлигини қилар экан. 1984 йилнинг апрель ойида бир дўстимиздан ажралиб қолганимизда унинг қанчалик ёвузлигини чуқур ҳис қилдим. Маъруфжон эндигина ўн тўққиз баҳорни кўрган, навқирон ёшда эди. Унинг жасади олдида ҳаёт инсонга фақат бир маротаба, шунда ҳам жуда қиска

вақт берилишини юрагимда туйдим. Унинг оқ сурпга ўралган жасадига қараб, «Наҳот шу рост бўлса?.. Наҳот Маъруфжоннинг овозини қайта эшитмасам?» деб ўйлардим. Юзларимни кўз ёшларим юварди.

Кейинчалик мен «инсон дунёга уруш учун, бир-бирини шафқатсизларча ўлдириш учун келади», деган қатъий хулосага келдим. Чунки хаёлимда ўз ватанимда ҳам тинч ҳаёт йўқдай эди. Ҳаётимнинг тинч, қувноқ ўтган болалик йиллари бир туш эди-ю, шу туш хотирамда мустаҳкам ўрнашиб қолганди. Аммо нимагадир ишонар эдим. Юрагимнинг туб-тубида бир шуъла таратаётган нур бор эди. Унинг ёниб-ўчаётганини ичимдаги кўз синчиклаб кузатарди. Ўчиб қолган вақтлари юрагим бўм-бўш, қалбим зимистон, ёвуз кимсага айланардим. Ҳамма нарса бор гўзаллигини йўқотарди. Шунда куйиб кетган, ҳар жой, ҳар жойдан тутаб турган қўланса дуд димоғимга урилиб, бутун танамни сассиқ хид қоплаб оларди. Бундай вақтлар кўзимга қон тўларди, ҳар ёндан ёвуз хайқириклар, гоҳида юрагингни муз қотирадиган сукунат ҳукм суварди.

Тасаввуримда ўша нур қуёш ҳароратини билдирувчи симоб устунига ўхшарди. У фақат менинг қалб ҳароратимни ўлчаб тургандай бўларди. Лаҳзалар олдин юрагингга кирган митти қувонч, лаҳзалар ўтмай юрагингдан алам, армон, кўз ёшлар бўлиб ситилиб чиқиб кетарди. Қай бир дўстинг ўлган, қай бири жароҳатланган бўларди. Шунда юрагим қаърида милтираб турган нур ўчарди...

Ўша даврлари ҳаётга бўлган муносабатим, бутун фикрларим шунчалик алғов-далғов бўлиб кетган эдики, ҳозир ҳам менга нима бўлганига тушуна олмайман. Билмадим, яна қанча яшайман, аммо ўша вақтлар ҳамма умримни яшаб бўлганга ўхшайман.

Кўп йиллар бўлганмиз у ерда. Худди юзлаб йилларга ўхтирм...

1985 йилнинг август оyi. Кобул-Ҳирот маршрзгги билан келар эдик. Жабал деб аталувчи вилоятга етганимизда қоронғи тушиб қолди. Шу ердаги махсус колонналар тўхташ жойида тунадик. Ҳамюрт дўстим билан бир кабинада ётардик. Тонг. Кимдир машина эшигини гупиллатиб урарди. Нима гаплигига ҳайрон бўлиб эшикни очсак, тунги қоровулнинг сўнгги навбатчиси экан. У орқадаги бир машинага кимдир граната ташлаганини, икки аскар ҳалок бўлганини ва учинчиси зўрға омон қолганини шошиб-пишиб тушунтирди.

Яна кўзимга қон тўлди. Атроф зимистонга айланди. Ухлаганда кўрган ойдин тушларим миямни зирқиратиб ташлаб кетди. Ўрнида улкан, даҳшатли қоронғилик қолди.

Югуриб бордик. Кузда хизмати тугаши керак бўлган аскарлар. «Тез ёрдам» етиб келди. Граната шунчалик қиндан портлаган эди-ки, уларнинг қай аҳволда ётганини таърифлаш қийин. Ҳатто эслаш ҳам...

У ҳолатни биринчи бор сизга айтаяпман. Бир лаҳза нафасимни ростлай. Қийналиб кетаяпман...

...Тупроққа қоришиб иккита калла ётарди. Ҳа, улар ёнма-ён эди. Балки тириклигида улар бир-бирига суюниб, ухлашаётган бўлгандир. Юзлари эса осмонга қараб қолганди. Сочлари куйиб кетиб, бошларида қон қотганди. Тирсагидан, елкасидан узилган қўллар қора косовдай сочилиб ётарди. Катта-катта гўшт бўлақлари тупроққа қоришиб, қора лойга айланганди. Чипор илондай ичаклар тупроққа беланиб ётарди. Граната парчалари худди машиналарни қисмларга ажратгандай, уларнинг аъзоларини бўлиб ташлаганди. Тез ёғиб, тинган ёмғир мисол, ҳар томонга қон сачраб,

ялтираб турарди. Биз уларни докторнинг илтимосига биноан, целлофан қопчаларга жойладик. Гўштарни териб солаётганда кўзларимизни юмиб, қўлимиз билан пайпаслаб ушлардик. Қўл билан ушлаётганда қарашга юрагимиз дов бермасди. Бу даҳшатдан ҳам даҳшатлироқ эди. Инсон аъзоларини териш. Бир кун илгари сен билан ҳамнафас бўлган ўртоқларинг аъзоларини...

Туғилишнинг қисмати шундай бўлса, туғилмаган минг бор яхши эди. Ҳаёт шундай бўлса, ўлган афзал эди. Улар бу сўқир дунёга келиб нимани кўришди? Уларнинг гуноҳи нима? Мана биз қолганлар йиғлашни, куюнишни унутиб улар гўштини, бошини, қўлини, оёғини целлофан қопчаларга жойлаяпмиз. '...:<

Ортада қолган оналар, оталар, опалар, акалар, сингиллар темир тобутни кучоклаб йиғлашади. «Ўғлим шу тобут ичида», дея ишонишади. Тобут ичидаг бир коп гўшт борлигидан беҳабар. Имоним комил, улар фарзандлари жасадини бундай ҳолда кўришганда яшашмасди. Жонлари ўз-ўзидан чиқиб кетарди.

Инсоннинг шундай мураккаб жонзотлигидан ҳайратга тушасан. Жонзотлар ичида энг адолатлиси ҳам, энг ваҳшийси ҳам, энг меҳрибони ҳам, энг шафқатсизси ҳам инсон экан. У яна шундай кўникувчан экан-ки, бугунларда ўша парчаланиб кетган қанча-қанчалаб жасадларга кўзни лўқ қилиб тикилиб турганимни эсласам «ўлиб қоламан» деб ўйлайман. Ҳа, ха ҳозир кўрсам ўлиб қолсам керак.

Хизмат вақти дўстларим «севгаНмисан» деб савол беришарди. Мен эса «йўқ» деб жавоб берардим. Севган эдим. Севганим учун кўп бор афсусланганман. Чунки севгилиси қошида ҳар йигит тўрт мучали соғ, алп қомат бўлиб туришни истайди. Титилиб кетган дўстларинг аъзоларини кўриб, бир ўқ билан ўлиш қанчалик улуғ бахт эканини юрак-юракдан ҳис қила-

сан. Шундай ўлишни кўп бор орзу қилганман. Аммо ўлмай қайтдим. Минг бор ўлиб, ўлмай қайтдим. Мен билан бирга қайтмаган дўстларим руҳи ҳақи, бутун дунё одамларига қарата «уруш қилманг, уруш ёмон нарса», деб ҳайқиргим келади.

«ЁНАЁТГАН ОДАМЛАР»

Бахтиёр Турғунов -1966 йилда туғилган. Фарғона вилояти, Ўзбекистон тумани, Ҳайдаробод қишлоғи. Шиндон вилояти.

- ... Шиндондан Қандаҳорга бензин таширдик Бир йўлга чиқсак беш кун юрардик. Сув, озиқ-овқат машина ичида бўларди. Йўлда фақат битта машина изидан юрардик.

1985 йилнинг март оyi. Ўшандай маршрутда кетаётган эдик. Йўлимизда Қора тоғ бўлиб, ҳамиша ўша ерда душманларга дуч келардик. Бу сафар ҳам худди шундай бўлди. Отишма бошланди. Тоғ билан йўл ораси икки кшюметрлар эди. Тўрт соат давом этган ртишмада саккизта машина ёниб кетди. Ҳар бирида ўн олти тоннадан бензин бор эди.

Бензин ташувчи бўлинмаларда шундай қонун бор. Агар олдиндаги машина ёнса, унинг ичидаги ҳайдовчи ўзи машинадан чиқиб портламаган машиналарга осилиб минмаса ҳеч ким ёрдам бера олмасди. Чунки ёрдам бераман деб тўхтаса, ўзи билан ҳам шундай ҳол рўй бериши мумкин эди. Шу сабаб ҳали шикастланмаган машина ҳайдовчилари орқа-олдига қарамай газни босишарди. Нима бўлса ҳам машинадаги бензинни эсон-омон манзилга етказиши керак эди.

Ҳамон машиналарнинг ёниши кўз олдидан кетмайди. Бензин ёнишидан кўтарилган иссиқ ҳарорат эллик метрдан ҳам одамни куйдириб юборай дейди. Олов ҳар томонга чарсиллаб сачрайди. Машина ичи-

даги ҳайдовчилар аллақачон куйиб кетган. Улар қайдай ёнди экан? Ҳануз эсласам юрагим орқасига тортиб кетади. Кейин бутун чор-атрофга бензин оқиб, ёна бошлади. Хаёлимда «дўзах деганлари шу бўлса керак», деган ўй кечди.

Улар гранатамётдан отишгани сабаб ҳеч томонга юра олмай қолдик. Олов эса тобора биз томонга яқинлашиб келарди. Аҳён-аҳёнда олов ичидан гумбурлаган овоз эшитилиб, осмонга машина бўлаклари чархпалак бўлиб учади. Ўқ эса визиллаб ён атрофни чангитиб кетмоқда. Мен ҳам машина ғилдираги орқасига ўтиб, тоғ томонга автоматдан ўт очмоқдаман. Тоғнинг каеридан ўқ отилаётганини ҳеч ким билмайди. Пала-партиш отмоқдаман. Майкачанман. Ҳаёо иссиқ, унинг устига ёнаётган машиналар иссиқлиги тобора баданни куйдира бошлади. Бир вақт қарасам, олов мендан йигирма беш метрлар нарида ўрмалаб келмоқда. Юрагим чиқиб кетди. Агар у яна ўн метрлар яқинлашса, машинадаги бензин ўз-ўзидан портлаб кетиши мумкин. Оловга тикилиб қолдим. Олдинлари «олов ва сув одамни сеҳрлаб қўяди» деб кўп эшитгандим. Ишонмасдим. Мана у, ўз-ўзидан худди яланғоч қиз сувратига ўхшаб кетди. Раксга туша бошлади. Ўрнимдан турдим, бир-икки қадам ташладим, беҳос юзимга яқин жойдан ўқ визиллаб ўтди. Сапчиб тушдим. Қаршимда мени ёндириб юборгудай аланга. Ҳушимга келдим. Яна лаҳзалар ичида ўқ тегишини сездим. Ўзимни ғилдирак ортига ташладим. Шу вақт мен турган бўшлиқдан иккита ўқ визиллаб ўтди.

Қисм билан алоқа узилган. Рациямизни ҳам узиб ташлашган эди. Ҳамюртим Марат ўша машиналарнинг бирида ёниб кетган экан.

Тирик қолиш дейсизми? У ҳақда гап бўлиши ҳам мумкин эмас. Ўлимни ҳаммамиз бўйнимизга олиб қўйгандик.

< Ояғишма бир оз сусайганда машиналарга ўтириш ҳақида команда бўлди. Буйруқ бор эди. Газни босиш керак. Фақат газни - қандай йўл бўлишидан қатъи назар. Қўлим рулда. Шундай қалтироқ босгандики, тириклигимга ишонмасдим. Олдиндаги машиналар ортидан ёнғинни четлаб ўта бошладик. Уларнинг иссиғи анча сусайган, ўқтин-ўқтин куйган машиналар қолдиқлари кўзга ташланади. Қарагим келмайди. Ҳамма ёнганларни танирдим. Худди «ҳа, номардлар, энг оғир пайтда ёрдам бермадинглар, қўлларинг етгудек масофада турардик-ку», деяётгандай бўлади. Ҳар бирининг овози қулоғим остида шу сўзни бирин-кетин такрорлар эди.

Қандаҳорга етмасдан чакалакзор бор эди. У ердан асло ўтиб бўлмасди. Шу сабаб ўттиз километр чўлдан айланиб юрардик. Ўша йўлга ҳам мина қўйишарди. Айрим миналар ўнта машинани ўтказиб, ўн биринчисида портларди. У ердан эсон-омон ўтиб шаҳар ичига киришдаги чакалакзорга етдик. Афғонларнинг пассажир ташувчи автобуслари ҳам бизнинг колонна ичид**аэди**. Шаҳарга киришдаги икки тоғ оралиғи боғдорчилик. Шу ерга келганда ҳар бир машинанинг юриш оралиғи етмиш метрдан бўлади. Чунки снаряд теккан машина иккинчи машинага зарар етказмаслиги керак. Бу йўлда бизни кузатиб борувчи қисмлар ҳам ҳеч нарса қила олмай қоларди.

Яна отишма бошланди. Газни босдим. Шундай шаҳарга киришга беш километрлар қолганда машина оғирлаша бошлади. Тўхташнинг иложи йўқ. Тушиб қарашга юрагинг бетламайди. Бир илож қилиб шаҳарга етиб бордим. Машина умуман тортмай қолди. Кабинадан тушдим-да, ғилдиракларга қарадим. Тўртталови ҳам тешилганди. Шу вақт орқамдан кел**аэ**тган машина ҳайдовчиси ёнимдан ўта туриб:

- Автоматсиз машинадан тушма, - деб кичкирди. Шошиб орқамга қайтиб, кабинадан автоматни олдим. Одамлар мени ўраб олганди. Шунда кўзойнак таққан, соқол-мўйловли ўзбек киши келиб:

- Ука, бензинингдан сот, - деди.

- Сотмайман, - дедим.

.V

- Ўзбек ўзбекни хурмат қилиши керак, - деди у. Одамлар мени тобора сиқиб кела бошлашди. Автоматдан осмонга қарата ўқ олдим. Ҳаммаси орқасига чекинди. Шу вақт рота командирининг машинаси келиб қолди. Кабинадан командир:

- Машинанг ёниб кетса ҳам ҳайда. Бу ерда ўлдириб кетишади, - деб кичкирди. Шошиб кабина ручкасида ушлаб ўнг оёғимни машина зинасига кўйиб энди кўтарилаётганимда, чап оёғимга нимадир бўлди. Оёғимга қарадим. Кичкина паншахадай, икки тигли пичоқ этикларимни тешиб оёғимга кириб кетганди.

Илк санчилганда худди ари чаккандай бўлганди. Унга қараб: «Худого шукур, ҳалиям калламга санчилмабди», деб ўйладим. Машинага чиқдим. Ўнг оёғим билан машинани тезликка солдим. Машинд силкинганда пичоқ суягимга қадала бошлади. Оғриди. Қаттиқ оғриди. Жоним чиқиб кетса керак, деб ўйладим. Уни олиб ташлашга кўрқардим. Чунки қон кетиши мумкин эди. Шу ҳолатда эллик километрлар йўл юрдим. Ҳамма томоним қалтираб кетмоқда. Этигимнинг ичи иссиқ бўлиб бормоқда. Бир оёғим билан учта вазифани бажардим. Манзилга етиб боргунча этигмининг ичи қонга тўлиб, кўнжидан оқа бошлади. Оёғим шишиб кетганди. Ҳолсизлақганимдан пешонамни бир неча бор рулга уриб олдим. Кўз олдим қоронғилашиб борарди. Аммо пичоқни олиб ташлашга кўрқардим. Олсам худди ўлиб қоладигандай бўлавердим. Мастга, тўйиб ичган мастга ўхшардим. Машина ҳам

йўлдан гоҳ у томонга, гоҳ бу томонга чикнб кетарди. Кўзланган ерга чамаси тўрт соатлар юрдим шекилли. Етиб борганимда кабина ичидан туша олмай қолдим. Болалар туширишди. Оғриқ шундай кучли эдики, фақат «оёғим» деб қичкирардим. Болалар санчаства кўтариб кетишди. Пичокни суғуриб олишди. Этигимни кесишди. Тоғорага лахта-лахта қон тўкилди. Кўнглим айниб кетди, қайт қилгим келди. Ҳамон ўша лахта-лахта қоннинг тоғорага тушганда дириллаб туриши кўз олдимдан кетмайди. Саккиз кундан сўнг тузалиб чикдим.

Ўшандан кейин «Энди тирик қолмайман, бари бир ўламан», деган хаёл миямга ўрнашиб олди. Қўрқиш, қўрқмаслик ҳисси бир-бирига қоришиб, ғалати кайфият пайдо бўлди. Ёвузлашгандай эдим.

Тузалиб қайтиб келганимдан сўнг уч кун қисмда бўлиб, яна машина билан орқага қайтдим. Бир куни рота командири Климов олдимга келиб:

- Постда ўлган болани олиб келасан, - деди. У ерда бизнинг болалар туришарди. Пост билан қисм оралғи 3ч юз эллик километр эди. Вертолётда кетдик. Уч нафар аскар эдик.

Ҳалок бўлган аскарнинг ҳатто устига у-бу нарса ҳам ёпиб қўйишмаган экан. Ўзбек бола эди. Танирдим. Бу ҳолатда уни онаси танимаса ҳеч ким таний олмасди. Тупроққа беланиб ётарди. Калласидан фақат ияги қолган. Қолган қисми титилиб кетган. Шунда командир:

- Сочилиб кетган ичакларини териб юрманглар, узилиб тушмаганларини қорнига солинглар, - деди. Одамнинг ичагини ушлаш мумкинлиги етти ухлаб тушимга кирмаганди. Ушладик.

ҚоН аралаш суюқлик тўлган қорнига солдик. Бармоқларимиз бир-бирига ёпишиб қолди. Тупроққа артдик. Ортга қайтдик. Ўша куни туни билан ухлай

олмадим. Эрталаб юзимнинг ҳамма жойига яра тошиб кетганди...

Йўлга чиқиш олдидан ҳаммамиз ювиниб, ул-булимизни дастурхон устига қўйиб баҳам кўрардик. Ҳар йўлга чиқиш барчамизга охирги ўтиришдек туюлаверарди. «Тирик қайтамизми, йўқми», хаёлда шу савол чарх урарди.

Кейинги вақтларда кўп жўралардан ажралган сари уйга қайтиш ҳақида ўйламай қўйдим. «Уйга қайтиш» ўлган одамнинг қайта тирилишидек афсона эди.

Фақат уйдан хат олганда сатрларда нигоҳим окқанда афсонага айланган ўтмиш бир лаҳза хаёлга меҳмон бўлиб келар, бу «меҳмон» тириклигимизга ишора эди.

Севган қизимга мактуб ёзардим: «Агар оёғим, ё Қўлим йўқ бўлиб олдингга борсам, қандай қарши оласан», деб. У эса: «Бари бир сизни дейман», дея жавоб қайтарарди.

1985 йилнинг кузи эди. Шиндондан Қандаҳорга тупроқ йўлдан кетаётган эдик. Рулда ўтириб, тамаки чекардим. Бир вақт машина ҳавога кўтарилди. Мен «машина ҳам учар экан-да», деб ўйладим. Қўйин у ерга гурсиллаб тушди. Баданимга нималардир жизиллаб ёпишди.

Ундай вақтларда нариги машинага илиниб олмасанг олдингдан тўхтатмасдан ўтиб кетишади. Кўп машиналар олдимдан ғизиллаб ўтди. Шунда ўртоғим Зафар машинасини йўлга қўндаланг қилиб қўйиб, мени машинадан туширди. Мени рул қисиб қолган эди. Ерга тушганда машинанинг мотори титилиб ётарди. Агар мотор бўлмаганда мина ўзимни парча-парча қилиб ташлар экан. Нариги машинага олиб, ётқизишди. Менга нима бўлганини билмасдим. Машина юрганда ҳушимдан кетдим. Санчага олиб бориб укол қи-

лишганда ҳушимга келдим. Оёғим уч жойидан синган экан.' Ўнғ оёғимга осколкалар кирган.

Атрофга қараганимда, оқ халатли доктор ити билан овқат еб ўтирарди. Рота командири унга юзланиб:

- Вертолёт чақирайлик, - деганди, доктор:

^ Унга ҳеч нарса қилгани йўқ. Вертолёт керак эмас, - деди.

У фақат сонимга укол қилган эди. Бошқа бирон жойимни ушлаб ҳам кўрмаганди. Шунда рота командири ҳам:

- Шундай бўлса керак, эртага эрталаб ишга чиқади, г- деди. Бизнинг сиёсий командиримиз Охунжон деган киши эди. У кириб келиб қолди-да:

н . Ў з и нима бўлган, - дея сўради. Доктор:

- Осколка кирган, шу ерда олиб ташласак ҳам бўлади, - деди. Охунжон ака унинг гапига ишонмагандай, ёнимга келиб:

- Қандай аҳволинг, - деди. Лабимни жуфтлагунча, Зокир ўртоғим:

- Чап оёғи тамом бўлган, - деди. Шунда у оёғимни кўриб;

- Рация орқали зудлик билан вертолёт чақиринглар, - деди жаҳл билан. Кейин докторни чақириб: - Оёғини кўргин, - деди.

Уоёғимни пайпаслаб:

т Синибди, - деди. Шунда Охунжон ака:

- Сен учун у одам эмасми? У ҳам бошқалар каби хизмат қиляпти, - деди асабий титраб. Доктор югуриб бориб стаканда қандайдир ичимлик олиб келди. Қўлини уриб юбордим. Стакандаги ичимлик юзига сачради.-

Вертолёт келиб, замбилга солиб унга ортишди. Замбилда ётганимда оёғимда чидаб бўлмае оғрик турди. Ўлиб қолишга рози эдим. Вертолёт ҳавога кўтарилиб, бир оз учганда пулемётдан ота бошлади.

Пулемёт ўқи гилзалари ёнимга келиб туша бошлади. Хаёлимда «Ота-онамни кўрар кун бормикан? Агар вертолёт портласа ҳатто кулим ҳам қолмайди. Уйга нимами юборишар экан?» деган ўй бор эди.

Порох хиди бурнимни ачита бошлади. Ерга тушганимизда ҳам отишма ва портлашлар давом этарди.

Мени «тез ёрдам» машинасига юклашди. Машина бетон йўлда кетарди. Ҳар силкинганда жоним бўғзимга тиқилиб қолгандай бўлади.

- Секинроқ ҳайда, - дейман ҳайдовчига. :

Госпиталга олиб келиб рентген қилишди. Рентген қилишдан олдин чўмиладиган уст-бошда >ггирган аёл оёғимни қайириб юборди. Бутун танимдан муздай тер чиқиб кетди.

- Онангни палон қилай, - деб сўқиндим. У эса:

- Бари бир рентген қилиш керак, - деди хотиржам.

- Ўзим ўлолмай ётйбман, қайираверасанми, - дедим. У индамади.

Эртасига бош врач келиб кўриб, ҳеч нарса демасдан чиқиб кетди. Индинига яна шундай остона ҳатлади. Ётиб ҳожатга чиқмай юрган одамга бундай бўлиб қолиш ёмон бўлар экан. Ёнимдаги ҳассани олдим-да, ўрнимдан турдим. Бир-икки қадам ташлаб эшикни очдим-да, йиқилдим. Кўзим ҳеч нарсани кўрмай қолди.

Шу вақт бош врач операциядан чиқиб, мени кўриб қолди шекилли, ҳамширага:

- Кўзинг кўрми, манови нима қилиб юрибди?! Бу ётадиган одам. Бор ётқиз, - деб сўқинди.

Олиб бориб ётқизишди. Эртасига у текширишга келганда:

- Мен шундай ётавераманми, ёрдам қилинглар, агар соғ бўлсам хизматга юборинглар, - дедим. Шунда у:

- Сен хизматга ярамайсан, ука, Тошкентга юборамиз, - деди. Соат ўн иккиларда медицина самолёти-

га чиқиб, ҳамма ёғим кир-чир ҳолатда Тошкентга келдим. Самолётда ўн олти нафар одам эдик. Кимнингдир кўзи, кимнингдир оёғи, кўли йўқ эди.

Кўзи йўқ бир бола:

- Уйга борсам менга бари бир қизлар тегмайди. Ўзимни қандай бўлмасин ўлдираман, - деб йиғларди.

Тошкент госпиталига келдик. Ҳамшира ҳамманинг қўлидан қон олди. Менга навбат келганда:

- Қўлинг бунча кир, қон олишдан олдин ювиш керак эди, - деса бўладими. Жон-поним чиқиб кетди. Ўзингиз ўйланг, мен қандай аҳволда ётибману, у мендан нимани талаб қилмоқда.

- Бор, қаерга борсанг боравер, сенга қон бермайман, - дедим. Кейин бошлиғи келиб, спирт билан тозалаб қон олдирди.

Палатага олиб борди. Тошкентга келганимни билсамда: «Нега ҳамма томон тинч, ҳеч ким отмаяпти», дея ўйлайман. Шундай қарасам, болалар телевизор кўраяпти. Бобомурод Ҳамдамов кўшиқ куйламоқда эди. Бехос бошқа дунёга келиб қолгандай бўлдим.

Осколькалар эса уйда турибди. Мени ўлдирмоқчи бўлгани учун ҳам уларни уйда сақлаяпман. Бир умр қийналиб яшасин жонимга қасд қилганлар. Чунки менга ҳар куни кўзи тушади-да...

Хонада юрадиган бўлгандан сўнг уйга хат ёздим «Тошкентга келдим» деб.

Хизмат жойимнинг манзили госпитал эди. Уйдагилар Тошкентга келса - госпитал. Ҳовлидаги чўлоқ болаларни кўриб, аям «менинг ўғлим ҳам шундай эканда», деб ёмон бўлиб қолган.

Люба деган ҳамшира қиз:

- Ота-онанг келди, - деганда, «ота-онамни кўрар эканман-да», дея қалтираб кетдим. У ҳолатни айтиб бера олмайман. Аммо энг бахтли кун эди.

Ўшанда онамнинг «тушимда уйга келибсан», дегани ёдимда қолган.

Мен Тошкентга қайтгандан сўнг икки ой ўтгач бизнинг рота отишмага тушган экан.

Бир куни «Шиндондан самолёт келибди», дейишганди. Ҳовлига чиқсам замбилда кимнидир кўтариб келишмоқда экан. Аскарлардан уларнинг кимлигини сўраганимда, замбилда бинтга ўралган ярадор овоз берди. У бизнинг рота командири эди. Йиғлаб унга ёпишдим.

Ўша тупроқ йўлда кўп дўстларим ҳалок бўлган ва яраланган экан.

Унинг олдига тез-тез кириб турардим. Сўнги бор кирганимда:

- Менга бозордан бодринг олиб келиб бер, - деди. Бодринг олиб келганимда, уни Москвага олиб кетишганини айтишди. Қайтиб кўрмадим. Қаерда бўлса ҳам унга омонлик тилайман.

«У ЖИЛМАЙИБ...»

Бахтиёр Азимов - 1963 йилда тугилган. Тошкент вилояти, Дурбек қўчаси, 6-уй.

Жалолобод.

- ...Вилоят кўригидан сўнг бизни олиб кетишга келган офицердан:

- Тўғриси айтинг, биз қаерга борамиз, - деб сўрадим. Шунда у:

- Олти ойдан сўнг Афғонистонга кетасанлар, - деди. Унинг гапидан на кулишни, на йиғлашни билман.

Олти ой тайёргарликдан сўнг аэропортга олиб боришди. Самолётга чиқишда юрагимда кўрқув аралаш мағрурлик бор эди.

Биз кўнмоқчи бўлган аэропорт шундай тоғ орасига жойлашган эди. Шу сабаб самолёт узоқдан куйига тушмай, аэропорт устига келганда айланиб пастлади. Атрофини кўриқчи вертолётлар, иссиқлик чиқарувчи ракета отиб муҳофаза қилди.

Инглизларни Стингер номли снаряди бор эди. У снаряд тўппа-тўғри вертолёт ёки самолёт моторига тегиб портларди. Чунки у иссиқлик чиқаётган жойга келиб тегишга мослашган эди. Шу сабаб вертолётлар иссиқлик чиқарувчи ракеталар отиб, самолётни кўриқлашган экан. Агар у самолёт томон учирилса, атрофдаги ракеталарга тегиб портларди. Бундай куроллар борлигини хизматни бошлагандан сўнг билганмиз.

Борганимиздан сўнг бизни қисмларга бўлишди. Мен пиёдалар қисмига тушдим. Шунда командир:

- Сен йўлга борасан, - деди. Мен хайрон бўлиб болалардан:

- Йўлда нима қиламан? - деб сўраганимда.

- Йўлда колоннани кўриқлайсан, - дейишди. Яна:

- Йўл яхшими, полкми, - деганимда, полкдан болалар безор бўлган шекилли:

- Йўлда Робинзондай яшайсан. Полкда ҳар куни устав билан юришинг, туришинг керак, - дейишди. Ва кўшимча қилиб:

- Йўлда ухлаб қолсанг, ўрнимдан қайтиб турмайман, деб ўйлайвер, - дедилар.

Бир кун полкда ётиб, иккинчи куни КАМАЗ машинасида ўн бир нафар аскар йўлга чиқдик. Орамизда худо раҳмат қилгур Адҳам ҳам бор эди.

Постларнинг оралиғи йигирма километр бўлиб, ҳар постда йигирма нафар аскар ва учтадан БМП машинаси бор эди. Бизнинг постимиздаги йўл четида Кобул деб аталувчи анҳор бўлиб, унинг ёнидаги тоғда яна беш аскар постда турарди.

Командиримиз, «афғонлар тунда хужум қилмайди, чунки кўзлари яхши кўрмайди. Қишда умуман хужум бўлмайди. Асосан баҳорда эрталаб ва тушдан кейин отишади», деб қайта-қайта таъкидларди.

Афғон машиналаридан биронтаси йўлдан ўтмаса, биз йўлда юрмасдик. Чунки улар йўлни миналаштирган бўлсалар ўзлариникини огоҳлантириб қўйишади. Уларнинг машинаси ўтгандан сўнг биз йўлга тушардик.

Яна бир ҳол. Мабодо йўлдан афғон машиналари бир-икки кун ўтмай қолса, албатта отишма бўларди.

1987 йилнинг май ойи эди. Ўшанда рота командири:

- Батальонга ўлик олиб кетаяпман. Агар у-бу керак бўлса, пул йиғиб қўйинглар, қайтишда олиб келаман, - деди. Рота командири турган постда Адҳам ўртоғим ҳам бор эди. У рота командирини машинада олиб юрарди. Беихтиёр хаёлимга «Адҳам ўртоғим ҳалок бўлган бўлса-я», деган ўй келди. Ўз ўйимдан кўрқиб кетдим. Кейин ҳатто бундай ўйлашга юрагим бетламади.

Ўша оқшом туш кўргандим. Тушимда у БМПдан сакраб тушиб, кўлидаги қора дипломатини бошига кўтариб:

- Топдим, топдим. Энди нарсаларимни йиғиштирсам бўлади, - деб хурсанд жилмайдиганди. Уйғониб кетдим. Туш эди.

Бизга хизматни тугатиб кетаётган болалар:

- Дипломат олиб қўйинглар, кетаётганда топилмай қолади, - дейишганди. Адҳам ҳам дипломат излаб юрарди. Аммо жигарранг бўлгани учун олмай юрганди. «Қорасидан оламан», дерди.

Ким ўлганини билмасдан ҳаммамиз ҳайрон эдик. Аммо ўйламасликка қанча ҳаракат қилмайин Адҳамнинг кулиб турган чехраси кўз олдимга келаверди. Ким эканини билишни тоқатсизлик билан кутдик.

Соат ўн иккиларда батальон командири рота командири олдига машинада ўтиб кетди. Унинг олдидан қайтишда бизнинг постга келиб тўхтади. Ҳаммамиз югуриб йўлга чиқдик.

БМПнинг башняси айланадиган жойда брезентга ўралган жасад ётарди. Фақат бир этиги кўриниб турарди. Шу вақт машина механиги, Адҳамнинг ҳамқишлоғи югуриб олдимизга келди-да:

- Эй, ораларингдаўзбеклар борми, нимага бир-бирларингга қарамайсанлар, - деб йиғлаб юборди. У батальон командирини олиб юрарди. Унинг гапидан миям шанғиллаб кетди. Ўз-ўзидан постга қараб қочмоқчи ҳам бўлдим. Кейин қандайдир куч мени жасад томон етаклади. Юз томондан брезентни очдим. Боши оқ сурпга ўралган эди. Қўлим билан муздай пешонасидан силаб, яна брезентни ёпиб қўйдим. Улар кетишди. Ҳайкалдай қотиб турардим. Кўз олдимдан бошида қора дипломат кўтарган, жилмайиб турган дўстим чехраси минг мартаба ўтган бўлса керак.

Энди бошқа одам эдим. Ҳеч нарсадан кўркмайдиган ёвуз кимсага айлангандим. Юрагим, олдинлари хилвираб турувчи юрагим, бутун тоза қонни ичидан сиқиб чиқариб ташлаган тошга айланганди. Шафқат деган ўй пар мисол бошимдан кўтарилганди. Инсон ёвуз бўлиб туғилмайди, дейдилар. Рост, одам ёвуз бўлиб туғилмайди. Уни атроф-муҳит ёвузлаштиради. Лаҳзалар олдин ширин ҳислар билан яшаган мен ёвуз хаёлларни кийиб олгандим. Юрагимда «қасос олиш керак» деган интиқомли орзу қолганди, холос.

Адҳамнинг отаси йўқ, фақат онаси бор эди. Оилада ёлғиз бола эди. Бу қандай шафқатсизлик. Бир болани онага раво кўрмаслик.

Узоқ вақтларгача ҳар куни уни тушимда кўриб чиқдим. Ухлай олмасдим. Тушимда у машинадан югуриб тушарди-да, бошига қора дипломатни кўтариб:

- Топдим, топдим, энди нарсаларимни йиғиштирсам бўлади, - дея қичқирарди. Ўйғониб кетардим. Ҳозир ҳам асабларим бузилса ўша тушни кўраман. Фақат гапирмайди, қора дипломатини бошида кўтариб, нималардир деб шивирлайди, холос.

Менинг энг оғир куним унинг оқ сурпга ўралган бошига тикилиб туриш бўлган. Олдинлари уйдагиларга каттиқ гапирмасдим. Ҳозир бақириб-чақириб, кўлимни мушт қилиб эшикдан чиқиб кетаманда, то асабларим жойига тушгунча кўчада айланаман. Бир оз ўзимни босгандан сўнг уйга қайтиб кираман. Менга нима бўлганини уйдагилар билишади. Ғамгин бош эгишади...

Энг хурсанд бўлган куним 1988 йил 1 июлда Ил - 76 самолётига ўтириб чегарадан ўтганимиз. Самолёт салоида ҳамма жим келмоқда. Ўтирганлар хаёлида «Уйга эсон-омон борамизми?» деган ўй. Бир вақт самолёт снаряд теккандай қалқиб кетди. Бирдан кабинага киришдаги лампа ёниб овоз чиқарди. Ҳамма ўрнидан туриб кетиб, кабина томонга қаради. Юракларимиз ёрилиб, худди кўкрак қафасимизни йиртиб чиқиб кетадигандай эди. Бехос кабина эшиги очилиб, учувчи кўриндида, жилмайиб:

- Қўркманглар, болалар, чегарадан ўтдик, - деди. Ҳамма бирдан бақириб юборди. Ўшандай қувончни ҳамон кўрганим йўқ. Кўрмасам ҳам керак. Шу йиллар ичида бир нарсага амин бўлдимки, одамзот энг оғир кунда бир хил фикрлар экан. Ўшанда болаларнинг барчаси ўрнидан бир вақтда турди. Бир вақтда бошини кабина томонга ўгирди.

Постда турардим. Соат ўн иккидан ўн беш дақиқа ўтганди. Шу вақт Кобул томондан вертолёт кўринди. Ортадагиларга:

- Кобулдан вертолёт келмоқда, - дея хабар қилдим. Унинг йўл бўйлаб учишига қараб ўтирдим. Бир вақт тоғ томондан оппоқ нарса, худди машина ғилдираги

сувни кесиб ўтаётгандай овоз чиқариб вертолёт томонга учиб кетди. Юрагим шиф этди.

Фақат Стенгер худди шу тахлит овоз чиқариши ёдимга тушди. Қотиб турибман. Нима қиларимни билмайман. Учувчиларга хабар бериш хақида ўйла-маса ҳам бўлади.

Портлади. Вертолётнинг парраги қийшайди. Кейин вертолётнинг асосий қисми тўртга бўлиниб кетди. Кичкина бир бўлаги улардан ажралиб чиқиб, қуйига эна бошлади. Парашют очилиб, одам пайдо бўлди.

- Вертолёт портлатилди, - деб хабар бердим. Мени постдан олиб кетишди. Парашютда тушган учувчи дурбинда кўриниб турарди. Олдин у ўрнидан турди, кейин думалаб кетиб, судралиб, тош панасига ўтиб кўздан йўқолди. Машинада яқинлашиб борганимизда, у тошга суяниб бир томонга қараб ётарди. Юзини таниб бўлмасди. Қоп-қора бўлиб қуйиб кетган. Худди қозон қуясидай териси қорайиб, қипиклашиб ётарди. Учувчи бизни кўриши билан кўзини бир оз очиб, тўппончани кўтара бошлади. Шунда рота командири:

- Ўзингникимиз, - деди. Тўппончали қўли тап этиб тошга тушди. Тўппонча тошдан отилиб кетди. Ўзи ҳушсизланди. Командиримиз шишадаги суюқликдан пахтани ҳўллаб унинг қуйиб кетган юзига босди. Пахтага қуйган тери илиниб, ўрни қип-қизил бўлиб қолди. Лаблари тилим-тилим бўлиб шалвираб ётарди. Чап томони бутунлай қуйиб кетганди. Қуйган кийимлари орасидан қуйган гўшт хиди келарди.

Машинага ортдик. Ҳушига келмади. Фақат бир маротаба:

- Ўзимизникиларми? - дея шивирлади.

Аскарлар билан санчаства кириб кетган рота командири бир оздан кейин чиқиб:

- Ўлди, - деди.

«ХДЁТ ШУ ЭКАН-ДА...»

Баҳодир Рўзиев -1967 йилда туғилган. Фарғона вилояти, Бувайда тумани.

Гардез.

- ...Чегарадан ўтганданоқ юртдан узоқлашиб кетгандай бўлдим. Кобулда ҳаво жуда иссиқ эди. Қаровсиз уч кун ўша ерда ётдик. Олиб кетган озиқ-овқатимиз бир кунга етди, холос. Аэропорт атрофидаги уйларни кўриб «ҳаммаси тамом», деб ўйладим. Жуда ғалати уйлар эди. Қарасанг кўрқасан.

Азалдан синчков бўлганим учун тунлари четга чиқиб атрофни кузатаман. У ерда бир ҳафта уйни ўйлаганман. Кейин озгина хурсандчиликни орзиқиб кутардим.

Постда турамыз. Қаршимизда иккита афғон қамокхонаси бор эди. Қамокдагиларни ишга олиб чиқишганда кўриб турардик. Постда эдим. Қамокдагиларни ишлатишга олиб чиқишди. Қараб турибман. Бир вақт икки нафари тоғ томонга қараб қочди. Уларцинг орқасидан назоратчилар ўқ отишди. Биринчи бор одамга қарата ўқ отилганини кўриб, кўрқиб кетдим. Менга қарата ҳам отиб қолмасин, деб ўзим қазиган чуқурга яшириниб олдим.

Бир ойдан кейин Алихел тарафга операцияга бордик. Шаҳарга чиққанда биринчи бор афғон болаларини кўрдим. Улар машинанинг ортидан кўлларини чўзиб югуришарди. Болаларнинг нега бундай қилишганини сўраганимда мендан олдин хизмат қилган бола:

- Оч, - деди. Биз янги келганлар бу сўзни эшитиб қотган нон ташладик. Улар қотган нонга итдай ташланди. Бир-бирини йиқитди. Бечора болаларнинг ҳаракатларига қараб йиғлагим келди. Йиғладим.

Кекса аскар бу ишимизни командирлар кўрса жазолашини айтди. Улар эса катта йўл устида жикка мушт бўлиб қотган нон талашарди.

Алихелнинг ярим йўлига чиқиб тўхтадик.

Орадан кўп ўтмай яна юришда давом этдик. Олдимизда кетаётган БТР минага тушди. Машина устида ўтирган ўн икки бола осмонга ўн беш метрлар отилиб кетди. Кўз олдимда ҳавога отилиб ҳалок бўлган болаларни кўриб гаранг бўлиб қолдим. Уч бола ўлди. Иккитаси БТРнинг устига тушган эди. Улардан оққан қондан темир кип-қизил рангга бўялганди. Бутун колонна тўхтаб қолди. Қолган аскарларнинг барчаси ярадор бўлган эди.

Шунда бригада командири Раевский олдинга ўтиб йўл бошлади. Аслида командирлар олдинда юриши мумкин эмасди. У одамнинг ботирлигини ҳамма аскар ва офицерлар ҳурмат қиларди.

Бизнинг рангимиз бир ҳолда бўлса керакки, кекса аскарлар:

- Қўркма, ҳаёт шу, - дердилар. Биз ҳам:

- Ҳаёт шу экан-да, - дея такрорлардик. Алихел тоғига келиб, чиқа бошладик. Қўлимда иккита снаряд, темир нимча, автомат, ўқлар. Снарядларнинг оғирлиги ўттиз килограммлар бор эди.

Снарядларни елкага олганмиз. Олдин тоққа чиқишда унча қийналмадик. Кейин-кейин тўхтовсиз юриш оқибатида ҳар ўн қадамда дам оламиз. Оёқлар ўзимизга бўйсинмай, худди янги туғилган бузокнинг оёқларидай букилмай қотиб қолганди. Снаряд елкадан сирғалмаслиги ва ўзимиз юмалаб кетмаслигимиз учун тиззалаб ўтириб қоламиз. Тоғ тепасига чиқишда тошга тиззалай-верганимиздан тиззаларимиз қонаб кетганди.

Тоғнинг энг сўнги қисмини босиб ўтаётганда ҳар қадамда йиқила бошладим. Мендан олдинда бир полковник кетаётган эди. Аҳволимга ачинди шекилли, елкадаги снарядни олмоқчи бўлди. Мен, ўзим олиб чиқаман, дейишимга қарамай, мажбурлаб ўзининг

елкасига ташлади. Кўп ўтмай тоққа чиқиб бордик. Туни билан тоғда бўлиб, эртасига яна қайта ўша снрядларни пастга олиб тушдик. Нимага уларни олиб чиқдик, нимага қайтариб тушдик - биз ёш аскарларнинг фаҳм-фаросати етмасди.

Гардез тарафдан келаётган аскарни ўзимизнинг постда турган бир аскар отиб қўйди. Отилган бола шаҳар дўконига борган экан. Тун бўлгани учун, постда турган аскарнинг огоҳлантиришига қарамай, постга қараб юриб келаверган.

Ўқ овози эшитилганда тревога кўтарилиб, мен ўша постга қараб югурдим. Чунки тревогада бола отилган постда мудофаага, ё жангга кирардим. Югуриб борганимизда, у ўлиб ётарди. Батальон ва рота командири ҳам янги эди. Менга:

- Кўтар, - дейишди. Кўтариб олиб келдим. Янги келган аскарнинг бирига «укол қил», деганди, йиғлаб қочиб кетди. Мен унинг этигини ечдим. Этигидан қон худди сақичга ўхшаб тўкилди. Ўшанда жуда кўркдим. Муздай оёғини ушлаганимда юрагим зириллаб кетди. То Тошкентга келгунча ўша қон ҳиди димоғимдан кетмади.

Уйга кетишга яқин қолган сари хатто ҳожатхонага ҳам икки киши бўлиб чиқардик.

Барака тоғига чиқаётганда бир бола портлаб кетди. «Отиб ташланглар», деб бакирарди. Оёқлари йўқ эди ҳисоби. Ҳеч ким унга яқинлашиб ёрдам бермади. Чунки яна мина бўлиши мумкин, деб ўйлашди. Сапёрлар келишини кутдик. Улар келгунча ярадор адоий тамом бўлганди.

Афғонистондан қайтишимга икки ой қолганда роса ичдим. Нос чекдим. Олдинлари машқ қилардим. Вақт оз қолган сари юрак сиқилиб, кетишингга ишонмай қолар экансан. Тошкентга келганда қуролсиз юрган одамларни кўриб, уларни томоша қилдик. Одамларга қўшила олмайсан.

Ўн маротаба ҳаммомга тушганимда ҳам, димоғимдан қоннинг ҳиди кетмай, лоҳас қиларди. Кўз олдимда сақичдай тўкилаверарди.

...Поездда кетяпмиз. Қўқонга етмасдан икки бекат наридаги жойдан бир неча киши поездга чиққи. Улар бизнинг қаердан келаётганимизни билиб, бирдан «Мен олиб бориб қўяман, мен олиб бораман», деб бизнинг ҳам, ўзларининг ҳам тинчини бузишди. Ахийри, вазият шундай ҳолатга бордики, бизга дўқ уришга, кўркитишга ўтишди. Улар вокзалда кира қилувчилар бўлиб, йўловчиларни поездлардан излашар экан.

Поезддан тушдик. Улар бизга ёпишиб олган. Судрашиб вокзал биноти ичига кирдик. Тўполон бўлиб кетди. Бир-бири билан жикқа мушт бўлиб кетишди.

«Биз қандай ҳолда ватанга қадам қўйдиг-у, ватандошлар қандай кутиб олишди», деган хаёлда уларга қараб ўтирибмиз. Ортда не-не дўстлар колди. Бирини мина, бирини ўқ олиб кетди. Қайтишмади. Ўша вақт бизнинг кўзимизга улар жанжаллашаётган мақсад остидаги пул кўринганмиди. Йўқ, йўқ. Асло! Тепалашаётганларга қараб кулишни ҳам, йиғлашни ҳам билмайсан.

Ёнига бордим. Икковини икки томонга ажратиб:

- Дўстинг ўлганми? - деб сўрадим. Улар ҳайратдан бир-бирига қарашиб, бараварига:

- Йўқ, - дейишди. Жаҳлим чиқиб кетиб:

- Мен юзлаб дўстларимни темир тобутда Ватанга жўнатганман, - дедим. Улар ортига бурилиб кетишди. Вокзалдан кўнглим хуфтон бўлиб чиқдим. Чиқишда бир «Москвич» турарди. Кекса киши унинг атрофини айланиб юарди.

- Мени олиб бориб ташланг, - дедим. Индамасдан рулга ўтирди. Хўрлигим келди. Йиғладим.

Тонг отиб келарди. Тонг, сокин тонг. Ҳайдовчи ғира-шира оқариб келаётган йўлга кўзларини тиккан.

Менинг хаёлларимни бўлишдан чўчигандай рулга ёпишган. Ўз хаёлларим билан банд бўлиб, колхозимиз чегарасидан қандай кириб борганимни билмай қолибман.

Шабада бор эди. Менга кадрдон шамол. Ер ҳиди, минглаб йиллар ёдимдан кўтарилган ер ҳиди. Одамларнинг шивир-шивири. Қулоғим остида жигарларим овозини эшитдим. Бу сизга кулгили туюлиши мумкин. Мен эшитганман. Ҳа, ҳа, эшитганман.

Уйнинг олдига машина келиб тўхтади. Уйимиз эшиги очилиб, онам чиқиб келди. Мени кўрди. Бир қалкиди. Қаршисига югурдим. Онамнинг ҳиди. Болалигимданок менга кадрдон, таниш ҳид.

Уйдагилар шошиб қолишди. Бири кўйиб, бири гапиришди. Тинглайман. Ҳаммаси менинг гапларим. Орзу қилган, орзу қилолмаган, ўйлашга юрак дов бермаган суҳбатлар, тинглашлар.

Бир фурсат сукутдан сўнг, Монголия ҳақида сўраб-суриштиришди. Шу вақтгача улар мени Монголияда хизмат қиляпти, деб ўйлашардида. Юрагим сиқилиб кетаверди. Бехос:

- Йўк у ердас, - дедим бошимни хам қилиб. Ҳаммаси муз котгандай бўлишди. Бир фурсат ўзимни ўнглаб олиб:

- Афғонистонда, - дедим. Онам этакларига суришиб ёнимга югуриб келди. Кўзларида ёш. Қўлларимни, оёқларимни қайта-қайта ушлаб кўрди.

Соғман, дейишимга қарамай, ҳамон аъзоларимни ориқ титроқ қўллари билан пайпасларди.

Тонг отди. Кўчага чиқдим. Ҳамма ёқ чиройли, одамлар ҳам, табиат ҳам, қизлар ҳам...

«ДОВУЧЧА...»

Озод Ўрозбоев - 1967 йилда тугилган. Хоразм вилояти, Гурлан тумани.

Қандаҳор.

Чоржўйда поезддан тушднк. Атрофимизни қуролланган аскарлар ўраб олишди. Афғонистонга кетишимизни шу ерда билдик. Бизни ўраб олишгани боиси, олдинги келганлардан кўпчилиги у ерга бормаймиз, деб қочишган экан. Кейин айтишди.

Ўша вақтлари номаълум юртда бўлаётган воқеалар ҳақида эшитиш кўркинчли эди.

Афғонистонга боришни худо кўнглимга солган, деб ўйлайман. Мактабни битириб, ўқишга келдим. Мандатдан қайтдим. Менинг ўрнимга бали мен билан тенг, Афғонистонда хизмат қилган бир йигит кириб кетди. Жуда алам қилди. «Албатта Афғонистонда хизмат қиламан», деб ўзимга сўз бердим. Кўп ўтмай хизматга чақирилдим. Район кўригидан ўтишдан олдин сочимни олдириб келиб отамга, «Мени Афғонистонга олиб кетаяпти», дедим. Севган қизимга ҳам шу гапни қилдим. У йиғлади-сиқтади, ахийри:

- Ўзингизни эҳтиёт қилинг, мен учун кераксиз, - деди. Ғурурланиб кетдим. «Энди қаерга хизматга бормай, Афғонистонда хизмат қилаяпман», деб хат ёзман деган ўй хаёлимдан ўтди.

Бизни автоматлар қуршовида олиб кетаётганда, «нийат қилган иш амалга ошар эканда», деб ўйладим. Ҳамюртим Солаев Умрбой:

- Онамнинг ёлғиз фарзандиман. Отам йўқ. Онам тоғамнинг қўлида қолди. Агар қайтмасам, онамга қийин бўлади. Ўзим сўққа бошман. Онамга қийин, онамга, - дея йиғлади.

Отамга тўғриси айтиб ёздим. Отамдан: «Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади. Мен ҳам Япо-

ния чегарасида хизмат қилганман. Қайғурма. Сен йигит кишисан», деган жавоб хатини олдим.

Отам колхозчи. Далада, «Армияга борсанг қийналмайсан», деб ўзи билан тенг ишлатарди. Шу сабаб мен карантинда ҳам, хизматда ҳам қийналмадим. Болалар олис масофаларга югуришда оғизларидан кўпик сачратиб ортда қолиб кетишарди. Мен эса сержант билан ёнма-ён югурардим. Шундай вақтларда отамнинг ўғитлари кулоғим остида жаранглар, унга ғойибдан раҳмат айтардим.

Туркменистонда карантинда бўлган вақтимизда кўп ота-оналар болалари ортидан бориб уларни госпиталга жойлаштирдилар... У ерда ўзбек аскарлари жуда кам эди. Афғонистонга кетаётган аскарлар ичидан Карапетян деган арман болани оёқ-қўлини боғлаб самолётга ортганмиз.

- Бормайман, беҳудага ўлиб кетаман, - деб бакириб йиғлаган эди.

Бизнинг ҳам кетадиган кун келди. Афғонистондан келган майор биз билан суҳбатлашиб ўтириб:

- Ким Афғонистонга боришни хоҳламайди? - деб сўраб қодди. Ўзга миллат вакиллари орасида бир ўзбек бола ҳам сафдан чиқди. Шунда биз:

- Нега ўзбекларни шарманда қилдинг, - деб уни сўкиб бердик. Содда бўлган эканмиз-да... Сафдан чиққани билан бирга кетдик...

Самолётдан тушишда ёмон кўрққанмиз. Саллали, соқолли одамлар автомат кўтариб олган. Бизга бутунлай нотаниш чеҳралар эди. Шундагина «Энди юртни кўрмасам керак», деб ўйладим.

У ерда постда кундуз куни автоматдан ўқ отиб туришга рухсат қилинарди. Чунки ҳаво иссиқлигидан кўриқчи ухлаб қолиши мумкин эди-да.

1986 йил, 23 февраль куни «майдонга сафланинглари» деган буйруқ бўлди. Сафга тизилдик. Ўртада соқолла-

ри кўрагига тушган, салла ўраган бир одам турарди. Шунда командир унинг совет аскарлари эканини, 1981 йил у душманларга асир тушганини эълон қилди. Унинг миллати украин эди. Рус тилини унутиб қўйганди. Таржимон орқали у билан гаплашди. Маълум бўлишича, у олти нафар ўзимизнинг аскарни ҳам отиб ташлаган экан. Ўлим жазосига ҳукм қилиб, олиб кетишди.

У ерда янги борган аскар ва офицер тенг. Командирликни кекса аскарлар қилишади.

Қандаҳорда бир кеча-кундуз турдик. Отишмада икки аскар ярадор бўлди. Набиев деган боланинг қўрққанидан юзига яра тошиб кетди. Биров урса ҳам қўл кўтармайдиган бола эди. Ўша куни қисмга қайтиб келиб ётганимизда бир ўрис бола худди кимдир бўғизлаётгандай қаттиқ қичқирди. Ҳаммамиз нариги палаткага қочиб ўтдик. Тасаввуримизда душманлар келиб уни сўяётгандай эди. Нариги палаткадан кекса аскарлар келишди, биз эса автоматларимизни у ётган қоронғилик томон тўғрилаб чирокни ёқдик. У ялпайиб ухлаб ётарди. Бақирганда туш кўрган бўлса керак...

Бир оз хизмат қилганимиздан сўнг бизга янги сержант келди. Командирлар сержантларни келганда синаб кўради. Агар командирликка лаёқати бўлмаса, оддий аскарликка тушириб ташлайди. Уни четроқдаги постга қўйишган экан, қўрққанидан нина ютиб юборибди. Уни юртга юборди. Олти ойдан кейин қайтиб келиб, бинойидек жангчига айланди.

Қон кўрган одам ҳеч нарсадан қўрқмас бўлиб қолар экан. Қоннинг жасурликка дахлдор жойи бор назаримда. Титраб-қақшаб юрган болалар ҳам бир мартаба одам қонини кўргандан сўнг оғир, босиқ, жасур одамга айланиб қоларди.

Киноларда қиличлашиш манзараларини кўриб юрагим увишиб кетарди. «Қандай қилиб одамзот

бир-бирини чопади», деб ўйлардим. Қон кўриб ўзим ҳам ҳеч нарсадан кўркмай қўйгандим.

Операцияга чиқдик. Йўлда БТР бузилди. Бизни бошқа взводларга бўлиб юборишди. Яна дозорга тушдим. Чакалакзор оралаб кетаяпмиз. У ерда яхши бир удум бор эди. Хавфли топшириқ бўлса дембелга кетаётган аскарлар чиқишмасди. Шу сабаб қисмларда «Дембел хавфли» деган ибора юрарди. Асраган кўзга чўп тушар, деганларидек уйига кетишига жуда яқин қолган болалар хавфли топшириқларга чиқиб ҳалок бўлишганди. Бу сафар ҳам кекса аскарлар қолиб, ёшлар чиққанди.

Март ойи эди. Тезоқар анҳорга дуч келдик. Лейтенант:

- Ўрозбоев, сен ҳаммамиздан узунсан, йўл бошла, - деди. Чакалакзорларнинг яна бир хавфли томони душман сувга ҳам, ботқоқликка ҳам мина қўярди. Юрак ютиб, сувга тушдим. Кучли оқим кўкрагимга урилади. Оёғим ерга тегиб турибди. Ҳозир портлайман, деб ўйлайман. Секин-секин ўта бошладим. Муздай сув баданимга урилгани билан пешонамдан тер окарди. Товонларим вижирлаб увишарди. Кучли оқимдан қалқиб кетдим. Йиқилиб тушай дедим. Қўлларимни сувга босиб, мувозанат сақладим. Анҳорнинг ўрталарига борганда юриш қийинлашди. Бир лаҳза бўш-баёв қолсам оқим суриб кетади. Бу ерда ҳам отамнинг ўзи билан бирга меҳнат қилдирган кунлари ёрдамга келди. Чап оёғимни ерга маҳкам босиб, бир оз тиззаларимни букиб олдга қараб отилдим. Шу тахлитда оқимдан ўтиб олиб, қирғоққа чиқдим. Нариги қирғоқда қолганлар юраги бетламасдан туришарди. Бир оз маслаҳатдан сўнг лейтенант ва ортидан аскарлар қўл ушлашиб бирин-кетин сувга тушдилар. Оқимнинг тезлашган жойига келганда лейтенантни

оқим суриб кетди. Худди турналар учишига ўхшаш ёй хосил бўлди. Мен у билан ёнма-ён югуриб, хаелимга да-рахт шохидан кесиб олиш келди. Зудлик билан уларга:

- Шошманглар, ҳозир йўлини топамиз, - дея узун бзгоқ излашга тушдим. Бўйи олти-етти метрлик келадиган бзгоқни қирқиб олиб, шох-шаббалардан то-заладим. Оқим уларни анча жойга суриб олиб борган экан. Ходани лейтенантга узатдим. Хайрият, унга бўйи етди. Ўзимга торта бошладим. Улар кучли оқимга дуч келишганда сув худди юлқилагандай ходани қўлим-дан тортарди. Чамамда лейтенантнинг оёғи ерга тег-май қолган эди. Агар хомага осилиб чиқмоқчи бўлса, ортдагилар узилиб қолиб, оқиб кетишади. Шу сабаб ортдагиларнинг қўлини қўйиб юбориш мумкин эмас. Ўттиз метрлар оқса, гирдоб бўлиб айланаётган жойга сув лахзалар ичида суриб олиб боради. Лейтенантни орқага қайтариб бўлмайди. Чунки у сувнинг тезоқар жойида турарди. Сув тобора ходани юлқилаб, менга куч бергиси келмасди.

Нима қилиш керак? Асосий оғирлик менда. Жон-жаҳдим билан уларни бирваракайига тортиб чиқаришим керак. Шунда аскарлар ва лейтенантга қарата:

- Бир-бирларингни маҳкам ушланглар, - дедим-да, ходани бор кучим билан торта бошладим. Қадамла-рим шундай секин, билакларимдаги томирларим худ-ди ёрилиб кетадигандай шишиб чиққанди. Уларга қар-ашга кўрқардим. Ҳаракатим бир оз энгиллашгандай бўлганда, бошимни кўтардим. Лейтенант оқимдан ўтган эди. Бир оз нафас ростламоқчи бўлганда, бехос хода қўлимдан сирпаниб кетди. Кафтларимни янги кесилган булоқлар ўрни тилиб юборди. Бармоқларим орасидан қон сизарди. Жаҳлим чиқиб кетди. Ходани маҳкам сикдимда, юлқиб тортдим. Бир оз энгиллаш-

ди. Кейин орқа-олдимга карамай тортиб кетавердим. Лейтенантнинг:

- Тўхта, - деган овозидан хушёр тортиб, бошимни кўтардим. Унинг ранги оппоқ бўлиб кетган, кўзлари оёқларим орасига тикилиб, лаблари қалтирарди. Не кор-хол юз берганини билмоқ истагида, мен ҳам у тикилиб Т}фган жойга қарадим. Усти очилиб қолган мина ётарди. Сапчиб у ердан узоқлашдим. Ерга юз тубан йиқилдим. Бўшашиб кетдим. Пешонамдан реза-реза тер қуйиларди. Лейтенант ёнимга келиб бағрига босди. Йиғлаб юборди.

Одамнинг эрта кэриши у тортган азоблар оқибатидир.

Китобларда бир кунда сочи оқариб кетган одамлар хақида ўқиганман. У менинг тасаввуримга сиғмасди. Қандай ҳам сиғсин. Ота-онанинг иссиқ бағрида, ҳеч бир қийинчиликни кўрмай ўсган бизга «бир кунда сочи оқарибди» ибораси кулгили туюларди-да. Ўша, оёқларим орасидаги минани кўриб биринчи бор даҳшатли кўрқувни бошимдан кечиримиз эди.

Кўз олдингизга келтиринг, ярим қадам оёғимни ичкарига олганимда нима бўларди? Титилиб кетардим. Бундай ўлимни ҳатто душманамга ҳам раво кўрмасдим.

Чакалакзордан йўлга чиқдик. Икки юзтача машина портлаб ётарди.

Ҳаммаси милага, снарядга ем бўлган. Бизнинг асосий ишимиз ўша машиналардан ўқ ўтмас девор ва унинг олдидаги чакалакзорларни беш юз метрлар атрофида шох-шаббадан тозалаб, пост ўрнатишимиз зарур эди.

Озиқ-овқат машиналарда қолган. Шунда батальон командири «бир ҳафта чакалакзор ичида қоласанлар», деб буйруқ қилди. Ҳаммамиз ҳайрон. Қандай бу ерда озиқ-овқатсиз яшашимиз мумкин, деб ўйладик.

У^йтенантнинг буйруғи билан ҳар олтмиш метрга аЪкар қўйиб келаяпмиз. Бир вақт, биз йўлда десантлар билан учрашимиз керак бўлган жойда отишма бошланди. Зудлик билан ўша томонга югурдик. Ҳаммаси кейин маълум бўлди. Десантлар йўл четига окоп казиб жойлашмоқчи бўлганда, уларнинг ортидан граната ташланган, натижада бир қанча аскар ҳалок бўлган ва яраланган.

Шундгй йўлга чиққанимизда бизга қарата кимдир ўқ отиб қочиб қолди. Секин-секин ўқ чиққан томонга яқинлаша бордик. Қаршимиздан беш, олтита автомат чиқди. Лейтенант эгилиб битта автоматни олмоқчи бўлганда, бехос ўзини орқага ташлади. Ўқ эса автомат қўндоғини тешиб ўтиб кетди. Тирсагидан ҳам бир парча гўштини юлиб олганди. Бир қанча уринишларимиз зое кетди. Душман ниҳоятда яхши ҳимояланган жойдан бизни нишонга олаётган эди. Пилоткаларни автоматлар томонга отгандик, унга ҳам ўқ келиб тегди. Шу тариқа ўқ келаётган томонни аниқлаб, автоматлар ва «муха» билан афғон турган девор томонга тўхтовсиз отдик. Аскарлар эса фурсатдан фойдаланиб автоматларни йиғиштириб олишга улгурди.

,Ўша куни душманлардан бирининг жасадини топдик. Кўкрагида учта кичкина тешик, елкасида десантчиларнинг юк халтаси, юзи қўрқинчли тусда эди. Биз унинг юк халтасини ечиб олдик. Орқасида даҳшатли тешик бор эди. Юк халтада ўша тешиклардан чиққан қон қотган. Қовурғалари танасидан худди пичок тигидай чиқиб қолганди.

Душманга десантчилар юк халталарининг тушиб қолиши ҳам қизиқ бўлган. Улар ўша граната ташланган томонга ҳужумни бошлашганда, душманлар ортдаги юк халталарини олиб қочган экан. Биронтасининг ҳам юк халтаси қолмаганди.

Эртасига бир кунлик овқат тугади. Довуччалар ҳам пишмаганди. Ўшани қайнатиб, сок қилиб ичдик. Қандимиз бор эди. Яна бир кунга етди. Кейин қанд ҳам қолмади. Оч бўлгандан кейин ёмон бўлар экан. Ҳолинг қолмайди. Фақат ётасан. Довуччанинг компотини ичавериб ичлар ачиб кетган. Агар шу вақт душман хужум қилиб қолса ҳаммамизни кириб ташлаши тайин. Ётган болаларнинг автоматини олиб қўйсанг ҳам ўгирилиб қарамай, қўлини енгил силтаб қўяди. Унга на автомат, на бошқа нарса керак, унга овқат керак. Бир бурда нон бўлса бўлгани. Ахийри шундай аҳволга тушдикки, бир-биримизнинг олдимизга судралиб боришга ҳам қувватимиз қолмади. Оч бўлгандан кейин одам ҳеч нарсадан кўрқмас экан. Бир ўртоғим:

- Юр, оғайни, бир қишлоқни кўриб келайлик, зора нон топилса, - деди. Икковимиз бир-биримизга суяниб қишлоққа бордик. «Душман бор, отиб ташлай мумкин», деган ўй чекинган. Ўрнини бир бурда каттиқ нон эгаллаган эди. Қишлоқдаги бутун уйларни кўриб чиқдик. Ҳамма нарса бор, фақат нон йўқ. Қайтиб келдик. Шундай йўлнинг четида наша ўсар экан. Уни болалар топиб, чекиб олишибди. Бир вақт қарасам довуччаларни шохидан сидириб олиб ейишмоқда. Наша одамнинг иштаҳасини очиб юборар экан.

Мен ҳам чекканман. Унда хизматнинг тугашига олти ой қолганди. Самарқандлик оғайним ош қилаётган эди. Том тепасида ўтирардик. Мен, ўртоғим Собир ва бир туркман бола.

Шунда оғайним:

- Мана, жўра, дедушка бўлдик. Кўплар «черпак» бўлмасдан ўлиб кетди. Бир наша чекайлик, - деди. Рози бўлдим. Чекдик. Шунда руҳимиз енгил тортиб, қиқирлаб кула бошладик. Кўзимизга ош қилаётган ўртоғимиз қиз бола бўлиб кўринди. Унга кўлимизни найза қилиб:

- Қиз бола, қиз бола, - деб куламыз. Унинг жақли чиқади. Кейин томдан тушолмай қолсақ бўладими. Йўқ, қандайдир йўллар билан томдан тушдик. Туркман бола тушолмади. Шунда ош пишганди. Туркман оғайнимизга ошнинг тепасидаги пишмаган гурз^чни кателокка солиб бердик.

- Жуда зўр ош бўлибди, маладес, - деб паққос уриб ташлади. Қорниям оғримеди.

Орадан бир кун ўтиб тўрт нафар аскар ва сержант БТРларда нон олиб келди. Тарашадай қотиб қолган нонни ҳам наша чекканлар кутурлатиб еб ташлашди. Агар миналаштирилган майдоннинг у бошига нон кўйиб, «ол» деса, ҳаммамиз ҳеч иккиланмасдан борардик.

Билим юртида ўқиб юрган вақтларимда у ернинг овқатини емасдан ташлаб кетардим. Шунда директоримиз:

- - Ҳали армияга борсанг, комбикормни ҳам ейсанлар, - деб танбеҳ берарди. Шу боис директорнинг гапларини кўп бор эсладим.

«УЗУН, УЗУН, ҚОРА МАШИНАЛАР...»

Расул Тожикаримов - 1964 йилда тугилган. Фаргона вилояти, Бувайда тумани, Янгикўрғон қишлоғи, Навоий кўчаси, 14-уй.

Шиндон вилояти.

- ...Туш кўрардим. Бир ой илгари. Узун, узун қора машиналарни ҳайдардим. Улар мени олиб қочарди. Тормозни босаман дердим. Аммо оёқларим ишламасди. Ҳар тун шу тушни кўрардим. Машиналар олиб қочарди. Қоп-қора машиналар.

Ҳиротда дивизия машиналарини кўриқлаб турардик. Соат тунги учлар эди. Бир вақт тушимда кўрган

қора машиналар қаршимга бостириб кела бошлади. Мен уларга ҳайрат билан тикилиб турардим. Кейин машиналар бир-бирига тўқнашиб кетди. Гумбурлаган овоз эшитилди. Чап оёғимни ток ургандай бўлди. Уч метрлар масофага учиб кетдим. Ерда ётибман. Баданимни совуқ тер қоплади. Кейин оёғим қизиб кетди. Тупроқни чангаллай бошладим. Тирноқларим тошларга тегиб кўчиб кетгандай бўлар, аммо оғриқ сезмасди. Атрофга қарадим. Бояги қора машиналар тун қаърига сингиб кетгандай эди. Улар қаёққа кетди, деб ўйладим. Совқота бошладим. Машиналар яна қаерлардандир пайдо бўла бошлади. Бир-бири билан тўқнашиб кетаверди. Баданим учиб туша бошлад». Кўз милқларим ҳам пирилларди. Тупроқ чангаллаган қўлларим ўз-ўзидан ерга урилларди. Хаёлимга ёнимдаги аскар тушиб:

- Саша, - деб чақирдим. У қаердандир бир зумда пайдо бўлди. Менинг аҳволимни тушунди шекилли, физиллаб югуриб кетди. Кўп ўтмай доктор келди. Судраб кетишди. Бояги машиналар қаерда экан деб зулмат қўйнига тикиламан. Улар йўқ. Ўзимга нима бўлгани ҳақида ўйлагим ҳам келмайди. Оёғим қизиб борарди. Кейин ёқимли сархушлик бошланди. Укол қилишди. Бошим карахтланиб, осмонда учдим. Қора машиналар мени олиб қочарди. Уларни тўхта та олмасдим. Шунда машина қоп-қора тоққа келиб урилди. Оёғим сирқираб кетди. «Синди» деб ўйладим. Кўзимни очганимда мени замбилга солиб кўтариб кетишаётган экан. Яна ухладим. Югуриб юрдим. Узоқ-узоқларга. Ҳориб-чарчаб, кўм-кўк майса устига ўзимни ташладим. Кўп юрганимдан оёқларим оғриди. Уйғониб кетдим.

Кўзларимни очдим. Оппоқ шифтга пешонамни босиб ётибман. Қаршимдаги докторлар беҳуш вақтимда:

- Оёғингни кесиб ташлаймиз, гангрена бўлибди, - дейишган экан. Кейин билдим. Мен мастга ўхшардим. Бошқа нарсаларни гапирибман. Орадан саккиз соат ўтганда яна уйғондим. Оёғимни қимирлатдим. Нимадир бўлгандай эди. Ўрнимдан сапчиб турмоқчи бўлдим. Шу вақт ёнимда турган доктор:

- Ўзингни бос, ўғлим. Куюнма, фойдаси йўқ. Ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади, - деди.

Оёғимни кесиб ташлашган эди. Бирдан дорининг кучи ҳам кетди. Тиниқ фикрлай бошладим. Ҳамма нарса ўз жозибасини йўқотди. Жуда-жуда хориб-чарчаб қолдим. Ўтган кунларим олисларда қолиб кетгандай эди. Бугун туғилганману ўлгим келарди. Кўзларимни кафтим билан босдим. Қаршимда оппоқ машиналар пайдо бўлди. Улар секин юриб кетарди.

Палата эшиги очилди шекилли, ғала-ғовур бошланди. Ҳамма ёғи бинт билан ўралган кўғирчоқдай одамни ёнимдаги каравотга тахтадай ётқизишди. Кейин келганлар чиқиб кетди. Бошимни ўгириб унга қарадим. Оппоқ бинт орасидан қора тешиклар кўришиб турарди. Тешикларнинг қуйисидан кип-қизил тилини чиқарди. Бинтни ялади. Кейин ҳуштак овозидай бир товуш тешикдан отилиб чиқди. Тобора каттиқроқ чийиллаш эшитилди. Сўнг тилини тортиб олди. Ўрнимдан оппоқ кўпик отилди. Бутун аъзоларини ҳаракатга келтирди. Бинтлар йиртилди. Йиртилган жойдан қон сизди. Бир лаҳза ўтмасдан оппоқ бинт кип-қизил тусга кирди. Хонага сукунат чўкди.

Кимдир хонага кириб келиб, ортидан кирганига:

-Ўлди, - деди.

«Ўлди» сўзини эшитиб, бутун аъзоларим куйиб кетгандай бўлди. Ҳушимдан кетдим.

«МЕНИ НИМАГА ОТДИНГ?...»

Баходир Баратов -1961 йилда тугилган. Қашқадарё вилояти, Яккабоғ тумани.

Қандаҳор.

- ...Қишлоқнинг бошланиши. Одамлар қўлда қурол билан биздан қоча бошлашди. Шунда катта лейтенант Осипов Геннадий:

- От, - деб буюрди. Отдим. Бири девордан мен томонга, иккинчиси нариги томонга қулади. Мен томонга қулагани ўқ текканда сапчиб тушди.

Ўша куни, ундан кейинги кунларда ҳам отган одамим ухлаганимда олдимга келиб: «Мени нимага отдинг?» дегандай қараб турарди.

Дилоромга бордик. Қўлимизга душман асир тушди. У рус тилини билар экан. «Сенлар бари бир қуролларингни топширасанлар. Бизни енга олмайсанлар», деб такрорларди. Уни десантчилар асир туширган эди.

Қўл-оёғи боғланган. Чалқанча ётарди. Унинг гапига чидаб тура олмаган десантчилар устига бензин сепиб ёқиб юборишди. Пов этиб олов олди. Олов ичидан ҳам «Сенлар бари бир таслим бўласанлар, биз ютамыз», дерди.

У бир дақиқа ҳам ёнмади. Ўзини у ёқ бу ёққа ташлаб кўрди. Аммо ўнгарила олмади. Одам худди ёғдай чарсиллаб, учқун сачратиб ёнар экан. Унинг жасади ёниб бўлганда уст-бошлари тутаб турарди.

Ҳозир сиз билан гаплашяпман-у, қаршимга биринчи отган одамим юриб келмоқда. Олов ичидаги овоз қулоқларим остида эшитилмоқда.

Келинг, чўмиламиз, муздай сувда ўзимга келиб оламан. Кейин бўлган воқеалар ҳақида гаплашамиз. Тоза сув экан. Шаҳарда бундай сувни биринчи кўришим. Ернинг остидан келади шекилли...

«ВАНЯНИ ҚУТҚАРИНГЛАР...»

Музаффар Назаров - 1960 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Олмазор тумани, Олмазор кучаси, 19-уй.

- ...Бухоролик Ҳақимов Рустам деган ўртоғим билан хат ёзиб ўтирардик.

1980 йилнинг ноябри. Кузнинг ёқимсиз куни. Тарновдан чаккиллаб тушаётган ёмғир деразадан кўришиб турарди. Унинг зарралари деворга урилган лойдай ойнага сачраб ёпишарди. Хатнингярмига боргандим, Рустам:

- Жўра, хали кўрасан, бизни Афғонистонга ташлайди, негадир кўнглим сезаяпти, - деди ручка билан иягини қашиб. Мен бу гапга ишонгим келмади. Аммо кўнглим хижил бўлди. Чунки Тошкентдан жўнаётганимизда, «Сенлар Латвияга тушасанлар» деганди, аммо негадир Термизга олиб келиб ташлаганди. Балки Термизда тайёргарлик қилиб, сўнг Латвияга олиб кетар, деган хаёлда эдим. Рустамнинг гапи мени ҳам ўйлантириб қўйди.

Ётиш учун рз«сат берилди. Бир зум ўтмай хуррак ва тушида гапираётганларнинг овози казарманинг турли бурчакларидан эшитила бошлади. Менинг эса уйкум келмасди. Каравотда у ёкка ағдарилдим, бу ёкка ағдарилдим, қани энди уйқу келса. Шунда ёнимда ётган Рустамга кўзим тушди. У ҳам зосламаётган экан.

- Нега ухламаяпсан, - деб сўрадим.

- Ўзинг-чи? - деди саволимга савол билан жавоб бериб.

- Гапинг ўйлантириб қўйди. Сен бир балони биласан, негадир юрагимга ғашлик тушди, - дедим.

- Юрагинг ғашланавермасин, ё эрта, ё бугун кетамиз, - деди.

- Қаердан биласан, - деганимда:

- Ўзим ҳам ҳайронман, бехос хаёлимга келган ўй ҳамма вақт ўнгимда юз берган. Боя хат ёзиб ўтирганимизда, беихтиёр Афғонистон ҳақида ўйладим. Шунинг учун кетишимизга ишонаман. Энг асосийси кўнгилни тўқ қилиш керак. У ерга борганимизда ҳам мана шу муносабатимиз йўқолмаса, битта-яримта дайди ўқ тегмаса, худо хоҳласа эсон-омон ортга қайтамиз. Энди ёт, тун ҳам яримдан оғди, - дея юзига одеялни тортди. Мен ҳам чойшабни устимга сурдим. Орадан бирон дақиқалар ўтмасдан тревога кўтарилди. Рустам:

- Айтмабмидим, - дея ўрнидан сапчиб туриб кийина бошлади. Мен ҳам унга эргашдим. Казармага командирлар югуриб киришди.

Ҳар ённи иккинчи ярусдан сакраб тушаётган болаларнинг шовқини, камар тўқаларнинг овози, тап-тап ерга урилаётган этикларнинг саси тутиб кетди. Бир зумда майдонда сафга тизилдик. Ҳеч ким ҳеч нарсани билмайди. Ҳали келганимиздан буён бунақанги тунги тревогани кўрганимиз йўқ эди. Рустамни излайман, у иккинчи қаторда турарди. Юзи хотиржам, аммо қошлари бир жойга уйилган эди.

Олдинги сафдан йигирма нафар болани машинага солиб олиб кетишди. Кейин бизни машинага миндиришди. Командирга:

- Қаерга бораяпмиз, - дедим. У тунд башарада:

- Кейин биласан, - деди. Шунда қолиб кетаётган оғайнимизни кўрсатиб:

- Уни ҳам олиб кетайлик, бир ўзи қолиб кетмоқда, - дегандим.

- У қандай бола? - дея сўради.

- Зўр. Яхши йигит, - дедим.

Миндириб олдик. Оғайнимиз биздан ажралиб қолмаганига хурсанд, менга миннатдорона жилмайди.

Болалар «бир Латвияни ҳам кўриб келайлик-чи, кизлари жа зўр бўлармиш», дея бир-бири билан ҳазиллашарди.

Самолёт кўнишга чоғланиб пастлай бошлади. Шундай куйига қараб юрагимиз орқага тортиб кетди. Рус-там ҳақ эди. Афғонистонга келгандик. Ўзимизнинг уйларга ўхшаш бир қаватли, икки қаватли уйлар самолёт туйнугидан кўзга ташлана бошлади. Кобулга қўндик. Ёмғир аралаш қор ёғарди. Совуқ, тунд ҳаво эди. Битта палаткага бир юз йигирма аскарни олиб келиб ташлашди. Остинма-устун ётганмиз. Ҳамма ер ҳўл. Остимиздан ёмғир суви шариллаб, баданни сескантириб оқарди.

Кобулга ўттиз биринчи декабрь кечида кириб келгандик. Совуқдан, ёмғирдан ҳеч биримиз Шай олмадик. Янги йил кирганда ташқарида отишма бошланди. Ҳаммамиз палаткадан югуриб кўчага чиқдик. Кекса аскарлар:

Ётаверинглар, ҳеч нарса бўлгани йўқ. Ўзимизни постда турган қоровуллар отишиб, янги йилни кутиб олишмоқда, - деб қайтаришди.

Эрталаб бизни АН - 24 самолётида Жалолободга олиб кетишди. У ерга кетишимиздан олдин биз билан хайрлашаётган аскарлар:

- Жалолободга боргунча, ўзларингни отиб ташланглар, - дейишди. Офицерлар эса:

- Уларнинг гапига ишонманглар, зўр жойга боряпмиз, - дея бизга далда беришди.

Кобулда қиш, Жалолободда эса кўм-кўк баҳор эди. Бу ерда икки ой турганимиздан кейин бизни топширик билан Асадободга жўнатишди. Батальон командири ҳамма рота командирларини чақириб, қаерларда постда туришимизни тушунтирди. Бизнинг рота тоғнинг 2300-баландлигига чиқиб, атрофни кузати-

ши керак эди. Иккиичи ва учинчи ротага қишлоқни тинтиб чиқиш топширилганди.

Қўлда иккита мина, юк халтада қирқ беш килограмм юк буларнинг устига яна автомат, белкурак, кўкракда темир нимча. Кун иссиқ. Пешонадан шўр тер лабларга оқади. Токқа чиқиб юрмаган одамга қийин экан. Яна қўлдаги ва елкадаги юкларни айтмайсизми. Сени тобора ерга михлаб тортади. Тоғнинг ярмигача бир амаллаб етдик. Кейин аста-секин болаларнинг хириллаган овозлари, дод-войлари эшитила бошлади. Сўнгги маррага етишга оз, жуда оз масофа қолганда, кўп болалар юкларини отиб юбориб:

- Бошқа юрмайман, ўлдирсанг, ўлдир, - дея чўзилиб, оғзиларидан кўпик сачратиб ётиб олишди. Амми уларни олиб кетиш керак. Олиб кетмасанг, қисмати нима билан яқунланиши ҳаммамизга аён.

Қанд берганди. Токқа чиқишда қанднинг фойдаси қатта экан. Оғизга биттасини ташлаб олиб, шимасан. Чанқоқни босади, сув ичиш мумкин эмас.

Рустам билан ёнма-ён кетаяпман. Тинкамиз қуриган. Уйга қайтиш хаёлимга келди. Ҳеч ишонмайман. Ундан:

- Нахотки бегона жойларда ўлиб кетсак, - дея сўрасам:

- Ҳ-э-э, кўп ғавғо қилаверма. Ким ўлибди ҳали. Нега энди шунча одамнинг ичида икковимиз ўлиб кетамиз, - деди. Унинг гапидан руҳим кўтарилди. «Тўғри-сиям, шунча одамнинг ичида нега биз ўлишимиз керак?» деб ўйладим.

Биринчи отишмада қизиқ бўлган. Ҳаммамиз уларга қарата ўқ отишни унутиб яшириниб олгандик.

Тоғдан икки кундан кейин пастга тушдик. Тоғ оралиғидаги қишлоқда банда бор эди. Бизга қишлоқни улардан тозалаш топширилди. Тоғ орасидан машиналар юра олмасди. Яёв кетдик. Қишлоққа киришда

бизнинг рота қоя ёнида, учинчи рота куйида эди. Бир оз юрмасимиздан уларни ўққа тутишди. Ҳеч ким жароҳатланмади.

Афгонларнинг бир уруғи бор. У на бизга, на афгон ҳукуматига бўйсунди. Ўзлари бир давлат. Биз борган қишлоқ ҳам ўша уруғдан экан. Қишлоққа киришимизга қаршилиқ қилди. Шунда батальон командири бригада командири билан боғланиб, нима кор-ҳол бўлганини айтди. Бригада командири қишлоққа кирмасдан, орқага қайтишни буюрди. Қайтдик. Пистирмага тўғри келдик. Ўққа тутишди. Яширинишга жой йўқ. Одамзотда ҳам паррандаларнинг кўп хусусиятлари қолганини ўшанда кўрганман. Агар қишда тоғда юрган бўлсангиз, трғдан куйига учган какликлар шундай корга бошини тиқиб орқаси очилиб ётаверади. Бошини яширса бўлгани. Биз ҳам какликларга ўхшаб, қаердан паноҳ излашни билмай, кичик-кичик тошлар ортига бошимизни яшириб ётавердик. Ваҳоланки, у тошга ўқ тегса титилиб кетарди. Хаёлимизда эса «нима бўлса ҳам, ҳеч нарсани кўрмасак», деган ўй эди.

Чакирилган вертолётлар тоғ томонга кўп бор ҳужум қилишди. Шундан кейин тоғдан бизга отмай кўйишди. Бизнинг ротага душман ортидан тоққа чиқиб, уларни йўқ қилиб ташлаш топширилди. Рота ёппасига тоққа чиқа бошлади. Тоғ устида янги отилган гилзалар ётарди. Аммо душмандан дарак йўқ эди. Тоғдан ошиб пастга тушдик. Биз куйига тушгунимизча машиналар ҳам тоғни айланиб ўтган экан. Куйидаги қишлоққа етмасдан қабристонга дуч келдик. Рота командири бизнинг взводни олдинга ташлади. Мозорга яқинлашдик. Шу вақт мазор қаршисидаги уйдан бизни ўққа тутишди. Ўзимизни қабристон ичига урдик. Бошни кўтариб бўлмасди. Шунда рота командири:

- Қандай бўлмасин, уларни уйдан ҳайдаб чиқариш керак, - дея команда берди. Бу буйруқдан сўнг аскар-

лар гранатамётни уйнинг чап биқинидаги қабрга ўрна-
тиб отишди. Ўқ овози тинди. Взвод командири:

- Ҳар биринг беш метр ораликда масофа саклаб уй
томон югурасан, - дея буйруқ қилди. Биринчи бўлиб
бир рус йигити, ундан кейин бир йил хизмат қилган
Ваня, Ванядан сўнг мен югуришим керак эди.

Олдиндаги бола югуриб кетаяпти. Ваня бутадан
сакради. Ҳаводаунгаўқ тегди. Қалқиб кетди. Қулоғим
остида взвод командирининг:

- Назаров, тўхтама, - деган овози эшитилди. Атро-
фимдан визиллаб ўқ учарди. Ўшанда қандай аҳволга
тушганимни билмайман-у, лекин ердан оёғим узилиб
ҳавода югуриб кетаётганим ёдимда. Уйнинг пойдево-
рига урилганимда ҳушимга келдим. Ўқ эса уй туйнў-
гидан қабристон томон тўхтовсиз учарди. Взвод кб-
мандири икковимизга қарата:

- Биз уй томонга тўхтовсиз отамиз. Сенлар Ваняни
ўзларингга олинглар, - деди. Кейин улар уйга қарата
тўхтовсиз отиб туришди. Эмаклаб Ваня томон судра-
либ бораяпмиз. Бир оз бошингни кўтарсанг, ўзимиз-
нинг ўқдан ўлиб кетишимиз ҳеч гапмас. Биласизми,
ўшанда бир кўз учаётган ўқда, бир кўз ортда кол-
ган уйда, учинчи кўз ярадор Ваняда эди. Ҳаммасини
кўриб турардим. Аслида бундай бўлиши мумкин эмас.
Аммо мен учовини ҳам кўриб турардим. Ўқ визиллаб
учар, Ваня эса тўлғонарди.

Ваняни елкасидан ушлаб судралиб келаяпмиз.
Битта ўқ шундай қулоғимга яқин жойдан ўтганда
худди ари чаққандай бошимни илкис ёнга олдим. Том
остиға етиб келганда Ваня алаҳсирагандай:

- Афсус, укам ҳам армияга кетади, - деди. Кейин
кўзларини очиб бизга тикилди. Жилмайди. Жон бер-
ди. Лабида табассум қотиб қолди. Мана, ҳозир ҳам
унинг табассуми кўз олдимга келмоқда. Ундай кулиб

ўлган йигитларни кўп бор кўрганман. Мен билан бир вақтда хизмат қилган болаларнинг ўттиз уч нафаридан ўн бир нафари уйига қайтиб келди...

Ванянинг ўлимини кўрмасдан олдин ўлган одамни кўриш менга даҳшат эди. Кейин ўлим яқин дўстга айланди-ки, ҳамма вақт сенга ҳамроҳ юрарди. «Ўлишимиз керак» деган қатъий қарорга келгандим. Ундан кўрқмай қўйгандим.

Лағмон операциясига чиқдик. Икки тоғ оралиғига кирдик. Бизнинг рота олдинда эди. Тоғ оралиғидаги ўзанинг оралиғига етдик. Ҳамма томон кўм-кўк. Сойдан тиниқ сув шарқираб окмоқда. Қримга ўхшайди. Ҳақиқий дам оладиган жой. Биз билан афғон аскарлар ҳам бор эди. Дам олишга тушдик. Кўм-кўк майсалар устида чўзилиб, тиниқ осмонни узоқ-узоқ томоша қилгинг келади. Ҳамма нарса ёддан чиққан. Қаршимизда куролланган банда борлиги биттамининг ҳам хаёлимизга келмасди. Худди тинч замонда яшаётгандаймиз. Болалик йилларимиз қайтиб келган. Бир-биримиз билан кзфаш тушамиз. Ҳазил-мутойиба қиламиз. Қизиқчи болалар аския айтишади. Кўм-кўк майсада ўмбалок ошиб, қотиб-қотиб куламиз.

Бу хурсандчилик, бу болалик узоққа чўзилмади. Овқатланиш вақтида отишма бошланиб қолди. Олдинималар бўлаётганига тушунмадик. Ким отаяпти, қардан отаяпти? Кейин билсак, банда бизни ўраб олган экан. Машинага югурдим. БМП башнясига чиқиб олиб, пушқадан ўқ келаётган томонга ота бошладим. Кўп ўтмай бир аскар ёнимга келиб:

- Шиянни яралашди, - деди. Михаил машинада отувчи эди. Механикка машинани «хайда» дедим. Михаил яраланган жойга машинани олиб бориб, десантчилар туйнугини очиб уни ичкарига олдик.

Орқага қайтиб чиқиш ҳақида буйруқ бўлди.

Ортга чиққанимизда йигирма олти нафар аскар ярадор, саккиз аскар ҳалок бўлган экан. Портлаган машиналарни сувга ағдариб юбордик. Кўзингга фақат қон кўринади. Ўликлар машиналарда қалашиб ётар, ярадорлар қонга ўхшайди. Вертолёт келди. Михаилни вертолётга миндиришаётганда:

- Йигитлар, хафа бўлманглар, мен ҳали яшайман, - деди. Йўқ яшамади. Тошкентда бўлган операциядан чиқмади. Қорнини ўқ ёриб юборганди.

Қайси бир топшириқца одам отдим. Ҳамон ўша жойни эслай олмайман. Худди миям чайқалгандай ҳаёлдан кўтарилган.

У мен томон яқинлашиб келарди, негадир уни отолмасдим. Қўлларим кўтарилмайди. Автомат тумшуғи ўз-ўзидан ерга қараб қолади. Кўтараман, яна шундай. Агар у югуриб келиб қучоғини очса, бағримга босгудай чўтим бор. Аммо у қучоғини очмади. Қўлидаги қуролни тўғрилади. Мен ундан олдин отдим. Йиқилди. Автомат тумшуғи ерга қадалди. Кўз олдимда мени маҳв қилмоқчи бўлган одам тўлғониб-тўлғониб жон берди.

Орадан бир соат ўтди. Қўлимга автоматни олганимда, баданим титраб, сочларим тикка бўлиб кетди. Кейин қанча-қанча одам отдим, сўйдим, аммо юрагим қилт этган эмас.

..
Ўша куни ротамиз тоққа кетди. Мен ортдаги техника билан қолдим. Маршрут бўйича, машина билан улар ошиб ўтган тоғ орасига бориб туришимиз керак эди. Тонг вақти, соат тўртларда БМД ва танкларни колонна қилиб жўнадик. Менинг машинам тўртинчи бўлиб кетмоқда эди. Унда афғон аскарлари ҳам бўлиб, йўлда уларни десант туйнугидан тепага чиқардим.

Йўл шағал эди. Бундай йўлда мина бўлиши табиий ҳол. Хаёлимга ҳам шу ўй келди. Автоматни қўлга олиб, шламафонни кийдим. Узоқдан катта тош кўринди.

Танк тошни айланиб ўтди. Негадир юрагим орқасига тортиб кетди. «Миналаштирган», деган ўй тобора миямга ўрнашиб, юрагим гуппиллаб ура бошлади. Машина туйнугини ёпиб қўйдим.

Йўл четидаги катта тошга тобора яқинлашиб келардик. Унинг ёнига келиб бурила бошладик. Биздан олдинги машиналар анча узоқлашиб кетганди. Қаршимиздаги чанг тарқала бошлади, аммо кейин нима бўлганини билмайман. Кўзимни очганимда қаршимда рота командири турарди. У нималардир деб гапирди. Фақат лабининг очилиб-юмилганини кўриб турардим. Кейин билсам командир «Назаров, сен ва механик бир қориндан тушган экансанлар», деган экан. Механик ва мен соғ бўлиб, қолганлар ярадор ва ўлган эди. Аммо ўшандаги мия чайқалиши асоратидан бугун ҳам қутулганим йўқ. Сиз билан гаплашиб ўтирибман-у, миям отилиб кетай деяпти. Ҳар йили бир-икки марта касалхонада ётиб чиқишга тўғри келмоқда. Билмадим, бу балодан қачон қутуламан. Бир оз аеабим бузилса, миям шанғиллай бошлайди. Бу касал ул-бул жойинг кесилишидан ҳам ёмон экан. Инсон ҳеч вақт сокин, осойишта яшай олмаганидек, бу оғриқ мен билан бир умрга бирга кетади шекилли.

Сурхурингга топшириқ билан чиққанда бўлган воқеани эсласам, юрагим лар^зага келади. Ўшанда взвод командиримиз взводни йиғиб топшириқ берди. Кейин биз тарқалишдик. Ўрнимизга биринчи взвод сафланди. Взвод командири ўз йигитларига керакли топшириқни бераётганда, биз улардан анча олисда эдик. Бехос гумбурлаган овоз эшитилди. Ҳаммамиз бир лаҳза гангиб оптимизга қараганда биринчи взвод турган томонда чанг-тўзон кўтарилганди. Югуриб бордик. Қаршимизда дахшатли манзара пайдо бўлганди. Эслагим келмайди. Ишонасизми, эслагим келмайди.

Сигаретингиздан чексам майлими? Ташлагандим. Яна бошламасам, деб кўрқаман. Келинг, ўлдирса сигарет ўлдирсин. Ўша ерлардан ўлмай келдик-ку. Китоб ёзаяпман, дедингизми. Нима қилардингиз, бечора китобхонни азобга солиб. Ўзингиз ҳам қийналганга ўхшайсиз. Меникидай асабларингиз ҳам чатоқ шекилли. Чунки кўзингиз ости учиб-тушиб турибди. Бу асаб билан боғлиқ. Ухлашдан олдин, худди жонингиз чиқиб кетаётгандай бир ҳолат қийнайдимиз? Ҳа, ҳа, худди *шундай*. Ана ўша *асабнинг* бузилганини билдиради. Сигаретингиздан бошим айланди. Анча вақтдан бери чекмай юргандим. Кейин нима бўлди, дейсизми? Сизнинг ҳам жонингизни ҳалқумингизга келтирдимов. Уч кундан бери бирон маънили гап қилмадик. Эс ҳам қолмаганда. Бирини эсласам, бошқаси ёдимдан кўтарилади.

Взвод олдига югуриб борганимизни эсаяпман. Даҳшатли манзара эди. Ўша даҳшат нима эди? Ўлай агар эслай олсам. Қоронғи. Сизни қийнаб қўйганимга хижолат тортаяпман. Эслай олмаяпман. Нима қилай? Майли, майли хайрлашамиз. Эртага келаман, дейсизми? Шу гаплашганимиз етмайдимиз? *Унда ўзингиз биласиз. Хайр, соғ бўлинг. Ўзингизга олар экансиз. Кўп ундай қилманг. Бирор касални орттириб оласиз. Майли, хайр.*

...Оббо, сиз-эй! Яна келдингизми? Эринмаган банда экансиз-ку. Битта-яримта раис ҳақида очерк-почерк ёзганингизда, бунчалик қийналмасдингиз. Ҳаммаси яхши бўларди. Хурсандчилик, ҳосил, дастурхон, дегандай. Ҳазил, ҳазил, яна кўнглингизга олманг. Серебразин деган дори бўларкан. Ўшанинг мияга фойдаси зўр дейишмоқда. Ўзиям Австралиями, Австриями деган томонлардан келар экан. Уни қандай топиш керак? Ҳа, майли бир гап бўлар. Келинг, мия свежийлигида гаплашиб олайлик. Сизни кўп қийнаб қўйдим.

Қаерда қолгандик? Взвод портлагандами? Э-э, лаънати мина! Ҳаммаси ўлиб ётибди. Бирининг боши узилиб кетган, бирининг оёғи, бирининг кўзи шундай ёнига оқиб тушиб, ўрнидан қон сизмоқда. Қалла ҳам худди тарвуздай иккига бўлиниб кетар экан. Уни айтиш қийин дегандим-ку. Мана яна бошим оғрий бошлади. Бирининг ичак-чавоғи ёнидаги шеригининг юзида сочилиб ётибди. Биттасининг қўли ерга санчилиб қолган. Худди ердан қўл ўсиб чиққандай. Ернинг қўлларига ўхшайди. Бармоқларининг ораси очилиб қолган. Бу дунёга лаънатлар ўқиб кетаётгандай эди. Кўрсангиз, ўзингиз тасвишлаб олардингиз. Мен уларни тасвирлай олмайман. Иккитасини бир-биридан ажрата олмадик. Ҳамма томон гўшт эди, ишонасизми, гўштэди.

Биз гилзанинг ичига қон группамазни солиб, уч, тўрт жойимизга тикиб қўярдик. Ўшандан медиклар ўлган одамни аниқлашарди. Уларни ҳам медиклар аниқлашибди. Бу ёғини сўраманг, кўнглим айниепти.

Улар қандай портлаган экан, дедингизми? Ҳа-ҳа, ёддан кўтарилибди. Взвод турган жойда мина бўлган. Аммо у минани аскар босганда ҳам портламасди. Чунки унинг портлатувчисй минадан йигирма метрлар узоқликда бўлган. Ўша взвод сафланган вақтда уларнинг орқасидан афғон аскарлари саф бўлиб ўтишиб, минанинг портлатувчи қисмини босишган. У сим мина билан уланган бўлади. Симлар бир-бирига текканда минанинг ичида учкун сачраб портлаб кетади. Улар ўшанақанги минанинг қурбони бўлишган.

Китоб ёзар экансиз, яна бир нарсани ёзинг, айтиб бераман.

Уйга қайтаяпмиз. Кобул аэропортида текшираётган лейтенант ҳамма нарсамизни ола бошлади. Мен магнитофон олгандим. Уни олмоқчи бўлганда бетон-

гауриб чил-чил синдирдим. Кейин «Гвардиячи нишонингни бер», деди. Икковимиз уришиб қолдик. Бир нарсага тушунмайман. Хўш, у мендан магнитофонни олди, дейлик. Уни нима қилади? Текин магнитофон. Ё ўзига олади, ё сотади. Бошқа ҳеч нарса. Бу ҳарбий ўғрилик. Ҳа-ҳа, ҳарбий ўғрилик. Бошқа ҳеч нарса эмас.

Зўр ҳарбий ўғриларимиз бор-да...

Кетмоқчимисиз? Унда майли. Бошқа сафар келинг. Отамлашамиз. Фақат шу темада гаплашмаймиз. Омадингизни берсин. Соғ бўлинг, соғ. Бунда ҳикмат кўп.

«ҚОНЛИ ДАРЁДА ЧЎМИЛАМАН...»

Маҳмуджон Ашуров -1967 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Олмазор тумани, Сағбон кўчаси, 12-уй.

- ...Биз тоғнинг кенгайиб борган томонида, душман эса шундай қаршимиздаги тоғлар бир-бири билан туташган жойда эди. Бир ой ўша ерда бўлганмиз. Урушсиз уч нафар одам ҳалок бўлди. Икки нафар аскар ва бир офицер. Гулхан ёқишганда, минага тушишган. Икки аскар оловга қараб ўтирган. Шу вақт олов тагидаги мина портлаб, иккаловининг юзини титиб юборган эди. На кўз, на қош, на кулоқ на бурун бор эди. Ҳаммаси илвираган, қоп-қора куйган гўштга айланган эди. Худди чангакда ари талаган қушқоқ гўштга ўхшарди.

Қўлларим қалтираши нимадан, деб сўраяпсизми?

Миям чайқалган, қўлимни бир жойга қўйиб турмасам қалтирайверади. Бу касаллик жуда жонимга тегди. Биров билан тузук гаплашиб ўтира олмайсан! Гапга берилиб кетганда тилларим тутилиб қолади. Ҳали мен жуда ёшман. Тузалиб кетсам керак. Докторлар «вақт ўтиб кетиши билан бу иллатлар йўқолиб кетади, фақат жиддий даволаниш керак», дейишмоқда.

Ҳа, ҳа, мавзудан чиқиб ўзимнинг дардимни айта бошладим шекилли. Нима қилай, мен ҳам ким биландир дардлашим керак-ку. Сиз менга келганингизданок ёқиб қолдингиз. Сизга ҳаммасини айтавераман.

Ўшанда взвод командирига темир парчалари тегиб ўлган. Взвод бир неча кун мотам тутди.

Кейин бир ҳафта урушдик. Озиқ-овқат қолмади. Айниқса, биздан тепадагиларга қийин эди. Чунки тунда уларга озиқ-овқат етказиб бермоқчи бўлсак, душман ракета отиб ўққа тутади.

Тепалик пастида БТРлар турарди. Улар душман нишонидан паналанган эди. Тонгда бир неча аскар тепадагиларга овқат олиб чиқишга муваффақ бўлди. Ўшанда болалар окоплардан чиқишиб, овқатланишга энди ўтиришганда лаънати РС снаряди шундай ёнларига тушган.

Бир боланинг калласи чўрт узилиб кетганди. Ҳамон батальон командиримизнинг ўшанда қилган ишини ҳеч кечира олмайман. Ўлган одамнинг ҳамма қурол-аслаҳаси йиғиштириб олинади. Ўша боши узилган боланинг темир нимчасини аскарлар ечиб олишган экан. Батальон командири уни қон халқоби устига ташлаб, сувратга олганди. Кейин... «Нимчасини ечган, шу сабаб ҳалок бўлган. Ўлимга аскарнинг ўзи айбдор», деганди. Мен ва барча аскарлар ундан нафратланганмиз. Худди немис гестапочиларидай иш қилган. Ўйлаб кўринг, агар унда темир нимча бўлганда ҳам калласини қандай асрай оларди. Темир нимчаларни ўзимиз синаб кўрганмиз. Беш-олтитасини ҳам автомат ўқи тешиб ўтиб кетади.

Окопда бир аскар ухлаб ётарди. «Хайрият, тириги ҳам бор экан», деб окопга тушганда унинг ҳам ҳалок бўлганини билдик. Ухлаган жойида осколка тегиб ўлган экан. Билмадим, у қандай тушлар оғушида ўлим топган.

Ўн нафар аскарнинг биронтаси ҳам тирик қолмаганди. Уларнинг ичида манғқишлоқлик козоқ оғайним бор эди. Жуда дилкаш йигит эди. Гитарада козоқча, ўзбекча, русча ашулаларни шундай қойиллатиб айтардики, ҳаммамизни сеҳрлаб қўярди. Ўшанда бошқа болаларга қараганда унга кўп куйдим. Ҳаммамиз ҳам.

«Одамларнинг ичида суюклиси бўлади», деганлари рост экан. Умуман, истеъдодли одамларда қандайдир жозоба, ўзига оҳанрабодай тортувчи куч бўладики, қолганлар гулга ёпишган асалари мисол унга талпинаверадилар. Улар одамларнинг гулидир. Бизлар ўша гулга талпинган асаларилар бўлсак ажаб эмас.

Осколька унинг биқинидан кириб, орқасидан ўпириб чиқиб кетган эди. Ўшанда унинг юзига қарай олмаганман. Унинг қўшиқларини кайфиятим бузилганда кўп бор айтаман. Ўшанда юрагим таскин топади. Ўзимни енгил ҳис қиламан. Жилмайиб турган чехраси кўз олдимдан кетмайди. Жувонмарг бўлди у. Жувонмарг. Бўлмаса, снаряд улар овқатланаётган вақтда тушадими. Э-э-э, нимасини айтасиз, қанча-қанча хали ҳеч нарсани кўрмаган, ҳатто бирон қизни ўпмаган болалар ўлиб кетди. Менга қўйиб берса, бундай ёвузликни бошлаб берганларнинг ҳаммасини қатор қилиб отиб ташлардим.

РС деган снаряд ёнингизда портламай, ҳатто устингиздан учиб ўтса ҳам контузия қилиб қўяди. Жуда бемаза қурол. Ёмон товуш чиқариб учди.

Бизга қарши жанг қилган банда Аҳмадшоҳга қарашли бўлиб, жуда кучли эди. Тажрибали, урушни кўравериб пишиб кетган одамлардан йиғилган, дейишарди.

Бизда ҳам, ўзимизда ўғрилик, безорилик қилиб юрган болалар қаттиқ жанг қиларди. Ҳеч нарсадан кўрқишмасди.

1987 йилнинг март ойида Маймананинг йўлида батальонда озиқ-овқат танқислиги бошланди. Колоннани душман ўтказмаган. Шунда болаларга командир тошбақа тердирди. Кейин когуртирди. Унинг косасини, тирноқларини кесиб ташлаб пиширдик. Пишганда ҳеч биримизнинг уни олиб ейишга юрагимиз бетламади. Шунда командир унинг оёғини олиб чайнай бошлади. Узоқ чайнади. Ҳаммамиз олиб едик. Ўшанда Бмков деган бола душман томонга қочиб ўтиб кетди. Тополмадик.

Нон олиб келишди. Бир вақтлар қорнимиз тўйганлигини эслаб юриш учун нонни тез-тез еб олдик. Ўт ердик. Бедага ўхшаган. Қовуриб еса мазали бўларди.

Сўнги кунларга асралган тўрт банка картошка бор эди. Уни қоровулдан келган болалар еб қўйибди. Уларга ҳеч нарса демадик. Аммо ўзлари нима иш қилиб қўйишганини билиб, йиғлаб юришди.

Одам қонини кўрганда кўнғил айнийди. Аммо қуса олмайди.

Мен у ердан кўрқоқ бўлиб қайтдим. Ҳозир бехос кимдир қаттиқроқ гапириб юборса қалтираб кетаман. Уйга келганимга бир ой бўлган эди. Тонгда онам акамни уйғотиш учун кўнғироқни чалди. Мен эса автомат овозни деб ўрнимдан сакраб турдим-да, ўзимни деразадан ташламоқчи бўлдим. Шунда уйда эканлигим миямга урилиб, биринчи қаватга югуриб тушдим. Уйимиз болаҳонали. Ҳамон кўнғироқ овозига ўргана олмаяпман.

Бир куни акам ухлаб ётганимда ҳазиллашиб кўнғироқни чалди. Пастга қандай югуриб тушганимни билмайман. Қаердан болтани топганимни ҳам эслай олмайман. Болта билан кўнғироқни чопиб ташладим.

У ерда шундай воқеалар бўлган-ки, эсласам юрагим орқага тортиб кетади. Яқинларинг, ҳатто жигарла-

рингдан ҳам ноёб инсонга айланган ўртоқларингнинг чавақланган жисмини кўришдан оғир кун, оғир дард бўлмаса керак. У кунлардан ҳаммани, ҳамма-ҳаммани худонинг ўзи асрасин. Ёвузлик, қонхўрлик бўлмаслиги учун ҳам яратганга сиғиниб яшайлик.

Бир машъум кун машинада механик минада портлаган. Уни ҳам мина машина поли билан шифтига ёпиштириб ташлаган эди. Ўшанда ҳеч кимнинг болани ажратиб олишга юраги дов бермади. Мен ва командир ажратиб олдик. У воқеани бор тафсилоти билан айтиш жуда қийин. Кўраяпсизми, яна қўлларим қалтирамоқда. Менинг тузалишим анча қийин бўлса керагов. Чунки ундай воқеаларнинг юзтасини кўрганман. Бугун бири ёдимга тушса, эртасига бошқаси, индинига ўзгаси хаёлимга келаверади.

Ўшанда боланинг оёқтомонидан лом солиб темирни пастга боса бошладик. Бир оз туйнук очилди. Бир томони қия бўлгани учун унинг оёқ томонидан ерга шариллаб қон қуйилди. Юзимга сачради. Чунки унинг портлаганига ҳали ҳеч вақт бўлмаганди. Ҳеч нарсага қарамасдан тобора машина полини қуйига туширдик. Болани тортиб оладиган туйнук очилганда, оёғидан ушлаб суғуриб олдик. Энди унга қараб бўлмасди. Ҳамма ери теп-текис бўлиб кетганди. Худди бир уриб деворга ёпиштирилган лойдай ялпайиб кетганди. У одамми, ё бошқа нарсами, ажратиш қийин эди. Фақат оёғининг тўпиғидан пасти соғ қолганди. Ўша кунни эсласам ҳамон қайт қилгим келади. Мана ҳозир ҳам бошланди. Оғзимни чайиб келмасам.

...Бари бир у ерда ҳамюртларингни кўмсайсанда. Биласизми, агар пешонасида «Тошкент» деган ёзуви бор машинани кўрсам, йўлни ўртасига чиқиб олардим. Улар ҳам машинадан тушиб, бир-биримизни танимасак ҳам худди минг йиллик танишлардай қучоқлашиб кўришардик. Улар:

- Нима керак, етишмовчилик бўлса айт, ташлаб кетамиз, - дейишади. Мен эса:

- Ҳеч нарса, сенларни кучоклаб ўпдим. Ўшанинг ўзи ҳар қандай нарсадан устун, - дердим. Яна кучоклашиб хайрлашардик. Аммо ҳечам бир-биримизнинг исмимизни сўрамаганмиз.

Худди ҳаммамизнинг исмимиз тасаввуримда бир хилдек эди.

1988 йилнинг кузида окопларимизга сув тўлиб қолиб, унинг ичидаги ўқ-дори, снарядларни сувга шўнғиб олиб чиққанмиз. Қорин оч, шундай вақтлари катта лейтенант Шишкин ўзининг қизиқарли суҳбатлари билан қорнимизни тўйдирарди. Жуда яхши, олийжаноб командир эди.

Қоровулга оч чиқиш ёмон эди. Шу сабаб кўп болалар ошқозон касали билан ортга қайтишди. Мен учун нондан кадрли нарса йўқ. Биласизми, ханузгача нонга тўймайман. Егим келаверади.

Ёвузликни кўраверган одам ёмон бўлиб кетар экан. Ҳамон тинч ҳаётга ўргана олмаяпман. Тунлари ухлай олмайман. Туш кўраман. Ўзим отган одам тушимга киради. Унинг юзи ўзгармаган, аммо гавдаси бошқача. Ҳамма ёғини юнг қоплаган. Бир қўли узилиб тушган. У ўликлар томондан, жуда-жуда чуқур, суви қуриб қолган ўзандан олдимга ўтиб келади-да, мени елкасига олиб:

- Ўшанда мени нега оддинг? Отмаганигда қўлларим соғ бўларди. Икки қўллаб кўтариб бу сойдан ўтказиб қўярдим. Ҳозир бир қўл билан қийналаяпман, - дея ўзандан олиб ўтади-да, ўликлар оқаётган қип-қизил сувли дарёга улоқтириб юборади. Қонли дарёда чўмиламан.

Кейинги вақтларда мени кимдир бўғади. Бўкириб йиғлайман. Терлаб кетаман. Кеча ёнимга бир чолни

олиб келишганди. Туни билан ётолмасдан кўрқиб чиқибди.

Юрагим сиқилади. Нимадир етишмайди. Ўзимни ўлдириб кўяй дейман.

У ерларда ўлган болаларнинг мозорини бориб кўриб тураман. Шунда бир оз кўнглим таскин топади.

«ТОНГДА КИРИБ БОРАМАН...»

Даврон Худойберганов -1967 йилда туғилган. Хоразм вилояти, Хива шаҳри.

Баграм вилояти.

- ...Унинг бошига осколька тегди. Уйга қайтишига бир кун қолганди. Уйга, ота-онасининг олдида қандай кириб бориши ҳақида кўп гапирарди.

«Тунда кириб бораман. Йўк, йўк, тонгда кириб бораман. Чунки ҳаммаси ширин уйқуда ётади. Дарвоза ёпиқ бўлади. Девордан ошиб тушаман. Енгил қадамлар билан юриб эшикка яқинлашаман. Уни секин очганимда эшикнинг ғичирлашидан онам сергакланади. Аммо ҳали тонг бўзариб отмагани учун «эшикни мушук очди», деган хаёлга боради. Шунда уларнинг юзларига узоқ-узоқ тикилиб, томоша қиламан. Бугунги кунларни яна бир бор эслайман. Ҳа, ҳа, бу кунларни тезроқ унутиб, энди инсондай яшаш керак. Яна бир ҳафта. Бунчалар имилламаса бу вақт. Тезроқ ўтиб кетмайдими. Хун қилиб юборди-ку,

Бизнинг қишлоқда бўлмагансанда. Жуда гўзал жойлар. Ҳар ён кўм-кўк. Шундай уйимиз остонасидан анҳор оқиб ўтади. Баҳорда жуда гўзал бўлиб кетади. Куёш ўзини барглари эпкиндан жимирлаб турган ўрмон ортига олади. Ана шу вақт ўрмонни томоша қилиш керак. Барглар орасидан қип-қизил шафақ ҳар ёнга сочилади. Эпкиндан титраётган барглар унинг

нурида товланади. Ажиб манзара ҳосил бўлади. Барглар худди олтин сувига чўмилаётгандай туюлади. Маҳлиё бўлиб қоласиз.

Менинг Белоруссиям ўрмонлари жуда-жуда гўзал. Тупроғи ҳосилдор. Неки полиз экини бор, ҳаммаси яхши унади. Қайтиб бориб ҳар куни она ерни томоша қиламан. «Олдингдан оққан сувнинг қадри йўк», деганларини бугунларда юрак-юракдан ҳис қилиб турибман. Она қишлоғим жуда-жуда гўзал экан. Энди ҳис қилмоқдаман.

Хизматни тугатиб сен ҳам борасан. Бизнинг қизларимизни айтмайсанми, ҳаммаси сутга чайиб олингандай оппоқ, дуркун. Уларнинг сарв қоматларига тикилиб узоқ-узоқ яшагинг келади. Албатта хизматни тугатиб биз томонларга борасан. Сенга кўп жойларни кўрсатаман. Энди биз бир-биримиздан ажрала олмаймиз. Қон ҳидини бирга туйдик. Қон кўрдик. Дўстлардан ажралдик. Бирга уларнинг жасадларини Ватанга жўнатдик. Бирга йиғладик. Бир одам учун бирдек куюниш ҳам жигарликдир. Бизларнинг қонимиз бир бўлиб кетган. Рухларни гапирмасак ҳам бўлади. Ака-ука, ўртоқмиз.

Тезроқ ўтсайди бу кунлар. Тонгда уйга кириб борардим. Девордан ошиб...»

Уни тобутга солдик. Хайрлашдик. Кўзларимдан ёш оқарди.

Тасаввуримда, кўз ёшларим унинг сўнгги сўзларини қайта такрорларди. «Тонгда уйга кириб борардим. Девордан ошиб...»

«ЮРТГА ҚАЙТИШ ҲАҚИДА ЎЙЛАМАЙ ҚЎЙДИМ...»

Ҳабибулло Асатуллаев - 1962 йилда туғилган. Тошкент шаҳар, Яшнобод тумани, Файзобод қучаси, 1-уй. Қундуз.

- ...1981 йилнинг сентябрь ойида мен ва ўртоғим бир юз саксон нафар бола ичидан кўнгилли бўлиб чиқдик. Бир қишлоқда уч кун ётдик. Ҳамма томон чанг, тупроқ. Шамол эсади, тупроқ тишларингга сақичдай ёпишади. Тўртинчи куни вертолёт саксон болани олиб учди. Қундузга тушдик. Худдшкинолардагидек уруш эди. Шу вақт бизни 4 - 5 тадан қилиб олиб кета бошлашди. Бизга навбат келди. Олдимизга бир майор яқинлашиб, машиналарга чиқишимизни айтди. Машинага чиққанда майор қаерданлигимизни **Сўфди**. Тошкентлик эканлигимизни билиб:

- Мен ҳам Тошкентданман. Ўзимнинг батальонимда хизмат қиласанлар, - деди. Унинг фамилияси Сомов эди.

Суръат иккаламиз полкнинг 2-батальон, 3-ротасига тушдик. Рота командири катта лейтенант Бондарев эди. Полкда ҳаммаси украин болалар экан. Бухоролик болалар ҳам бор эди.

Биринчи тун ётганимизда устимиздан *увиллаб снарядлар учиб ўтиб портлай бошлади. Ёнимдаги боладан:

- Ҳар куни шундай бўладими, - деб сўрадим хавотирда.

- Ҳа, бўлиб туради. Аммо бугун янги келганларни сийлаяпти шекилли, - деди.

Ўша кундан бошлаб уйга қайтиш ҳақида ўйламай қўйдим. Қандай ҳам уйга қайтишни ўйлаб бўлади. Мабодо ўша снарядлар устимизга келиб тушса, биздан бир парча эт қолиши ҳам дарғумон эди.

Икки кундан кейин КПга қоровул қилиб қўйишди. Ўша куни туни билан ухламай чиқдим. Эрталаб старшина қоровулликдан алмаштиргандан сўнг казарманинг бурчагидаги каравотни кўрсатиб:

- Ўша ерда дам оласан, - деди. Туни билан мижжа қоқмаганим сабаб қаттиқ ухлаб қолибман. Кимдир турткилаганда уйғондим. Қаршимда барзангидай, мўйловли бола турарди. У ҳеч гап-сўзсиз чаккамга мушт туширди. Кўзим атрофи шишиб чиқди. Кейин:

- Сен ҳали болача бўлиб, бобойларнинг жойида ётасанми, - дея оркамга тепиб, казармадан қувлаб чиқарди.

Орадан икки ҳафта ўтиб, катта топширикни бажариш учун Чордара деган томонга бордик. Мен БМП га командир, қўл остимда тўрт нафар аскар. Биз турган жойдан йўлга сув чиқиб кетганди. Сувли йўлда машиналар ўтаётиб ботиб қолишар, биз уларни шатакка олардик.

Кеч тушди. Карвон тунни тинч, бехатар ўтказди. Бизнинг полкка яна бир юз эллик машина келиб қўшилди. Эртасига ҳаммамизга автомат, граната беришди. Машинани жанговар ҳолатга келтириб, ҳамма томонини тозаладик. Оператор ва мен бир-биримизнинг ишимизни қилиб кетаверардик.

Бизнинг полкимиздан эллик километр нарида Шимолий Қундуз жойлашганди. У ерда мина тозаловчилар қисми турарди. Карвон йўлда кетаяпти. Шу вақтгача афғонларнинг уйлари ва дўконларини кўрмаган эдим. Йўлнинг у чеккасида, бу чеккасида дўконлар. Бирида ўтин, бирида материал, бирида магнитофон сотилмоқда. Бизнинг дўконларга асло ўхшамайди.

Йўлда тўхтадик. Афғон болалари бизни қуршаб олишиб;

- Сигарет керакми, ё наша, - дея ҳол-жонимизга қўймайди. Ҳаммаси озгин. Раҳминг келади. Шунда

озик-овқатларимиздан улашдик. Улар ҳамма вақт турли хил латта-путтага бизнинг аскарлардан совун, сариёғ олишар экан.

Шимолий Қундузга кириб бордик. Бир юз олтмиш машина йўлга чиқишга тайёр бўлиб турарди. Ўша ерда ётиш олдидан рота командири «эрталаб соат олтида йўлга чиқамиз», деб тайинлади.

Соат олтида батальон командири аскарларни сафга йиғиб;

- Узоқ йўл, эҳтиёт бўласизлар, қаердан ўқ чикса, ўша томонга қарата отасизлар, - дея уқтириб, машиналарга чиқишни буюрди. Қундуздан юз километрлар юрганимиздан кейин бир қишлоққа келдик. У ерда тўхтаб, карвонни ўтказиб юбордик. Ҳеч қандай отишма бўлгани йўқ. Кейин иккинчи қишлоқда танкчилар батальонига қўшилдик. Шу ерда тунадик. Бу жойда ҳам ҳеч қандай қор-қол содир бўлмади.

Эрталаб Файзободга етмасдан Туликан қишлоғи томон кетаётган эдик. Ҳаммаҳаллам Ботирнинг машинаси карвон олдида юрарди. Бир вақт гумбураган овоз эшитилди. Олдимизда қоп-қора тутун осмонга кўтарилди. Жуда қўрқинчли эди. Кутилмаганда отишма бошланди. Менинг хаёлимга эса, «Ботирнинг машинаси портлаган», деган ўй келди. Тоғ томондан бизни ярим соатлар отишди. Бизнинг вертолётлар тоққа ҳужум қилгандагина отишма тўхтади.

Ботирнинг машинаси портлаган эди. Машинада олти нафар аскар бўлган. БМП Фугас минасига тушган экан. Уларнинг машинаси ёнидан ўтаётиб, майда-майда одам гўштарини кўриб кўз олдим қоронғилашиб кетди, ҳеч нарсани кўрмай қолдим.

Портлаган машина худди гулга ўхшаб ёнарди. Атрофида тўкилган гул япроқларидай қип-қизил одам гўшталари... Раҳматли топшириққа чиқиш олдидан:

- Негадир топширикқа чиққим келмаяпти. Шунча вақтдан бери ҳеч бундай бўлмагани. Тирик қайтмасам керагов, - дея машинага чиқаётганда йиғлаб юборгани. Менинг ҳам кўнглим ғаш бўлиб:

- Унақа деманг, шунча вақтдан бери ҳеч нарса бўлмаган. Худонинг ўзи сақлайди. Сиз қандай ўласиз? Тажрибали бўлсангиз. Ўлсак, биз ўлишимиз мумкин, - дегандим. У биздан бир йил олдин хизматга чақирилгани.

Ботирнинг сўнги бор менга термилиб йиғлаб юборгани ҳамон кўз олдимдан кетмайди. Ботирнинг ўлими мендан кўп нарсаларни юлиб кетди. Қўрқувни унутдим. Одам гўшти, қоннинг ҳиди ёвузлаштирган эди...

Туликанга етиб келиб, Файзобод полкига карвонни топширдик. Шунда карвондан икки нафар бола йўқолгани хабарини айтишди. Излашга тушдик. Бутун кишлоқни тинтиб топа олмадик. Ахийри кишлоқ одамларини йиғиб:

- Бизнинг аскарларни кўрмадинларми, ёрдам беринлар, ўлигини ҳам, тиригини ҳам топа олмаёпмиз, - дея мурожаат қилдик. Ҳеч ким жавоб бермади. Шунда бир чол одамлар орасидан чиқиб:

- Мен сенларни ўша ерга олиб бораман, - деди. Унинг ортидан тоққа чиқдик. Чол саксон ёшлар атрофида эди. Тоғнинг баландлиги саккиз юз метрлар келарди. У биздан олдинда югуриб кетаяпти. Аранг ортидан эргашамиз. Бир улкан тош олдига бориб тўхтади. Етиб бордик. Тош остида биз излаган аскарлар ёнма-ён ётарди. Тожик ва ўрис бола. Ўрис болани таниб бўлмасди. Кўкраги ёрилиб, юраги ўйиб олинган, қулоғи, бурни кесилган, кўзининг ўрнидан қип-қизил гўшт чиқиб турарди. Тумшуғи ҳам ўйиб олинган, ўрнида кўк чивин айланишарди. Оғзи тупроққа тўла, ҳамма томони кўкариб кетгани. Баданим титрарди.

Ўзимнинг ўлик-тириклигимни ҳис қилмасдим. Қолган олти нафар аскар ҳам мендай аҳволга тушганди. Чолнинг:

- Мана, сенларнинг болаларинг, - дегани ҳам олис-олислардан эшитилди. «ўлимдан тўйдим!» деб ўйладим беихтиёр. Аммо қўрқув танимни тарк этмасди. Қалт-қалт қилиб баданим учиб турарди. Жасадларга қўлим текканда қўрқув мендан йироқлашди.

Уч, тўрт кун уйқудан олдин, машина портлаганда бурдаланган Ботир ва ўртоқларининг гўштлари ва аъзолари, ўйиб олинган жасадлар кўз олдимга келаверди. Улар худди ётганимда шифтга осилиб қолгандай, нари кетмасди. Мен энди бошқа одам эдим. Ҳа-ха, бошқа одам...

1983 йил декабрь ойида Қундуздан Файзободга карвон билан йўлга чиқдик. Хонободда тўхтадик. Кечқурун отишма бўлди. Биздан икки аскар ўлди. Оғайним Суръат билан биринчи БМПда эдик. Кечаси взвод аскарлари икки нафар босмачини ушлашди. Ёш аскарлар батальон командири олдига уларни олиб кетаётганда кекса аскарлар йўлдан қайтариб, асирларнинг қўл-оёғини боғлаб ёқиб юборди. Бир-икки ерлик аҳоли атрофда қилаётган ишимизни томоша қилиб турганди. Оёқлари остига автоматдан ўқ отиб хайдаб юбордик. Одам чарсиллаб, кўкиш рангли олов сачратиб ёнар экан. Бир соатлар ёнди. Аммо ҳамма жойи ёниб кетмади. Гўштларидан бир оз қолди. Устига шох-шабба ёпиб кетдик.

...Қундузда эдик. Туш вақти тревога билан бизларни вертолётда Шимолий Қундузга етмасдан буғдойзор ичига ташлади. Атроф олмазор. Қирқ нафар аскармиз. У ерда бир гуруҳ душман бор экан. Вертолётдан тушиб атрофни қуршаб олишимиз билан отишма

бошланиб кетди. Буғдойзор ичида сарой бор экан. Ўқ ўша томондан учиб кела бошлади. Саройни икки томондан қуршаб олиш топширилди. Биздан олдин тўртинчи рота вертолёtdан тушган эди. Уларнинг ортидан югуриб кетаётганимда ён томондаги олманинг тагидан овоз эшитилди. Бориб қарасам, бир босмачининг оёғига ўқ теккан экан. У додлаб, оғриққа чидай олмай бақирарди. Шунда автоматни пешонасига тўғрилаб отдим. Унинг пешонаси ёрилиб, мияси ҳар тарафга сочилиб кетди. Жон беришини совуққон кузатиб турдим. Юрагим ҳатто сесканмади. Саройдагиларни эса тўртинчи рота аскарлари ўлдириб бўлишган экан.

Мен афғонларнинг эътиқодига ҳайронман. Асир тушмасликка ҳаракат қилади. То сўнги томчи қони қолгунча қаршилиқ кўрсатади. Ё ўзи ўлади, ё сизни ўлдиради. Билмадим, улар нима учун бундай жанг қилишади... Ҳеч қандай кўрқувни билмайди.

Саройдан турли хил ҳужжатлар чиқди. Полкимизнинг қурол-яроғ омбори схемалари ва яна бизга нота-ниш ҳужжатлар...

Бир аскарни афғонларнинг дўконидан маст ҳолда топганмиз. У дўконга кирганда афғонлар наша чекишни таклиф қилишибди. «Қани бир синаб кўрайчи», деб нашадан тортибди.

- Занғардан бир-икки тортгандим, ҳеч қандай аччиғини сезмадим. Мойдай кетди. Кейин яна тортдим. Улар олдимга турли-туман егулик олиб келиб, хўп меҳмон қилишди. Тортаверибман. Бир вақт ўрнимдан тураман десам, тура олмайман. Улар менга қараб кулишади. Аммо кўзлари совуқ йилтирайди. Қаердан-дир ўзимизнинг аскарлар келиб қолиб олиб кетишди. Шунда дўстларим:

- Сени тасодиф туфайли топиб олмаганимизда бошингни аллақачон сотиб юборган бўлишарди, - де-

йишди. Ҳа, сотса, сотиб ҳам юборишарди. Чунки аскар боши бир қизга уйланишга кетадиган харажатни қоплайди. Йигирма минг афғон туради-я. Офицерларнинг бошига 3 - 4 та келин туширса бўлади. 70 - 80 минг афғоний-да.

Хонободда ҳар доим бизни гранатамётдан ўққа тутишарди. Шунда ерлик аҳоли, бизга тинчлик бермаётганларнинг бошлиғи ўзимизнинг аскар эканини айтишганди.

Аскарнинг душман томонга ўтиши ғалати бўлган. У Афғонистонга саксонинчи йилнинг бошида кирган экан. Ўша вақтлари бизнинг аскарлар орасида «дедовшина» кучли бўлиб, унга анча азоб берган. Натижада душманлар томонга қочиб ўтган. Покистонда ўқиб келган. Ўзининг гранатамётчилар отрядини тузган ва бизнинг полкка ҳар доим қирон келтирган. Қанчалик ҳаркат қилмайлик, уни қўлга тушира олмаганмиз.

Разведкачилар ротасининг бошлиғи Наметовни ҳеч ёдимдан чиқара олмайман. У уч маротаба «Қизил юлдуз» ордени билан мукофотланган эди. Ортга қайтишидан бир неча кун илгари ўрнига келган офицерга Қундуз ва Файзобод йўлини кўрсатишга борганда портлаб кетиб, ҳалок бўлди. Жуда хокисор инсон эди.

У ердан фақат оғриқ узоқ унутилмас оғриқ олиб келдим. Юрагим оғрияпти...

«БАРМОҚЛАРИНИ КЎРИБ ТУРИБМАН...»

**Абдулла Мирҳамитов - 1967 йилда тугилган.
Ташкент шаҳар, Олмазор тумани.**

Қундуз.

- ...Мен «Н» қисмда хизмат қилганман. Хонободга биринчи топшириқ билан чиққанмиз. У ердаги душманларни қишлоқдан тозалаш керак эди. Полкдан

тонгги соат тўртларда жилдик. Мен снайпер эдим. Асфальт йўлда отиб ташлашларини айтишгандан сўнг биз тўғри йўлдан бормай, адирлар орқали юрдик. Тушда кишлоққа яқинлашдик. Менга ва барча янги борган аскарларга қилаётган ҳар бир ҳаракатимиз кизиқ эди. Худди кинолардаги урушнинг бошланиш олдидан боболаримиз қилган ишларни такрорлар эдик. Кишлоқ атрофидаги одамлар кўриниб турарди. Ҳаммаси эски-туски кийинган.

Соат бешларда тепасига карнай ўрнатилган машина келиб, кишлоқ томонга қарата ҳам рус, ҳам афғон тилида:

- Қон тўкмасдан кишлоқни ташлаб чиқинглар. Кўнгилли таслим бўлганларга озиқ-овқат, кийим-кечак берилади, - деб мурожаат қилишди. Ярим соат ичида ҳеч ким кишлоқни ташлаб чиқмади. Кейин кишлоқ томонга ҳамма куроллардан ота бошладик. Уйлар, дарахтлар ёна бошлади. Душман ҳалок бўлдимиз ёки болалар, кексалар, оналар, униси бизга қоронғи эди. Бир вақт ёнимдан ўқлар хуштак чалиб учиб ўтганда кўрқдим.

Артиллерия тайёргарлиги тамом бўлгандан сўнг разведкачилар ротаси ва сарандойлар кишлоқни тинтиб чиқди.

' Икки кундан сўнг бизни Ишкамишга десант қилиб ташлашди. Кетишдан олдин вертолёт келишини кутиб турардик. Тушга яқин бир ўрис боланинг оёғига ўқ келиб тегди. Югуриб борганимизда этигининг ичидан қон сизиб чиқарди. Биринчи қонни кўрганнимда юрагим сесканиб кетди.

Тоғдан бир ярим кунда қайтдик. Душманга дуч келмадик. Полкка келиб ювиниб, овқатланганимиздан кейин яна Хонободга юборди. БМПнинг устида кетаяпман. Уйқу босади. Бир вақт ҳамма томондан милтиқ ва автоматларнинг овози эшитилди. Колонна тўхтаб қолган. Ўзимни ўнглаб олганимда командирга:

- Ўртоқ командир, қайси томонга отай, - деб сўрадим. Машинадан тушдик. Шунда у ёнимиздаги икки қаватли уйни кўрсатиб:

- Мана шу уй сенинг секторинг, - деди. Уйга қараб ота бошладим. Отишма бошланганда БМП даги отувчи Адхам ҳушидан кетиб қолибди. Уни десантчилар туйнуғидан олиб чиқиб, юзига сув сепиб одам қилиб олдик. Одам бўлганда:

- Менга нима бўлаяпти, - дея яна машина туйнуғидан кириб кетмоқчи бўлди. Яна суғуриб олдик. Кейин у:

- Отдим, отдим, сўнг нима бўлганини билмайман, - деганди. Ҳойнаҳой ўк-дори тутуни уни элтиб қўйган бўлса керак.

1986 йилнинг август ойида Ҳиротга олиб борди. Аэродромда саксонга яқин вертолёт турарди. Кейин йигирмага яқин вертолёт аскарларни олиб учди. Қирқ беш дақиқа учдик. Эрон чегарасига келиб тушдик. Келган жойимиз қизил қумли қирлар эди. Шамол, ҳаммамиз кўзойнак тақиб олганмиз. Тепада ол тита вертолёт айланиб турибди. Қолган вертолётлардан аскарлар ерга сакраб туша бошлади.

Биринчи адирда тўртинчи взвод қолди. Бизнинг взвод ундан юқорига кўтарилди. Шу ердаги икки қирни эгаллашимиз ҳақида буйруқ бўлди. Қирда окоп қазиб оғир кечгани учун тошлардан пистирмалар қилдик. Кечгача ҳеч қандай воқеа содир бўлмади. Иккинчи кун тушга яқин биздан наридаги қирда жойлашган взводдаги аскарлар ёрдам сўрашди. У ерда отишма бўлиб, ярадорлар тўпланиб қолган эди. Биз ўзимиз турган қирдан, улар ўзлари турган қирдан тушишиб, сайхонликда учрашиб, у ердаги ярадорларни биздан кейинги взводга олиб бориб беришимиз керак эди.

Уларнинг взводидаги аскарлардан иккалови минадан жароҳатланган экан. Бири бухоролик бола эди.

- Жўралар, менга сув беринглар, озгина ерга кўйинглар, бир оз дам олай, - дерди. Бир оёғи узилиб кетган эди. Шунда рота командири унинг дам олишига рухсат берди.

- Раҳмат сенларга, яхшиликларингни унутмайман, - дерди. Юзлари эса қонталаш бўлиб ётарди. Кейин алаҳсирай бошлади. Оёғига боғланган бинтдан тинмай қон оқарди.

Ярадорларни нариги қирдагиларга етказиб бериб, ортга қайтдик. Қайтиб келишимиз билан бир лаҳза ўтмай яна биздан юқоридаги взвод ёрдам сўради. Ёнимиздан бешинчи рота аскарлари ўтганди. Улар ҳам кўзлангдн манзилга етиб бора олмасдан бир нечтаси минага тушган экан. Ярадорлар олдига етиб боргунча, бизни сезиб қолишиб, ўққа тута бошлашди. Йигирма метрлар нарйга снаряд келиб тушди. Хайрият, ҳеч биримизни жароҳатламади. Аскарлар портлаган ерга етиб борганимизда даҳшатли манзаранинг гувоҳи бўлдик. Тўрт кишининг ҳаммаси жароҳатланган. Бирининг мияси худди пачоқланган ёнғоқдай зди. Мияси отилиб чиқиб, тошга чапланиб қолган. Худди бошини кучли босим билан ясси тошга ёпиштиргандай эди.

Бир аскар ерда ётган ичакларини чангаллаб қорнига тикарди. Уни айтиб бўлмайди. Жуда даҳшатли, жуда аянчли манзара. Тасаввур қилиб кўрингчи, ўз қорнига ичакларини тикаётган кўлларни. Йўқ, йўқ, тасаввур қилиб бўлмайди. Қон ва суюқликка булганган кўллар тасаввурга сиғмайди.

Шундай матонатли йигитларимиз бор эди. Ундай ишни унча-бунча одам қила олмайди. Агар уни ўша вақтда жаллод кўрганда бир сесканиб кўкрагига туфлаган, ё хушидан кетиб йиқилган бўларди.

Бинт билан боғладик, ичакларини қорнига солдик. Ичаклар бинт ортидан ҳам кўриниб турарди.

Ўша адирларга олти мингдан ортиқ мина қўйилган экан.

Кеч тушди. Окопда ётибмиз. Булутли осмонга тикилиб Иккинчи жаҳон уруши йилларида оталаримизга қанчалик қийин бўлганини ўйладим.

...Файзобод яқинидаги қишлоқда БМП машинаси устида кетаяпмиз. Бирдан қулоқларим эшитмай қолди. Машинадан болалар олиб тушишди. Яна машинага мина келиб тегди. БМП ёнди. Мени нарига судраб кетишди. Ўзимни бошқара олмай қолдим. Оғайним кулоғим остига келиб гапиради, эшитмайман. Ҳозир ҳам яхши эшитмайман. У ердаги воқеалар тушимга кириб чиқади. Китоб ўқисам, ҳеч миямга кирмайди. Хотирам ҳам яхши эмас Уйдагилар алаҳсираб чиқасан, дейишяпти. Умуман, қандай одам бўлиб ортга қайтганимни билмайман. Олдин қандай одам бўлганим ҳам ёдимда йўқ...

Хонободдаги пистирмада сиёсий командиримиз БМПда ярадор бўлди. Мен ДШКда отиб турардим. Янги келган аскар машина ичидан чиқиб:

- Сиёсий командиримизни ўлдиришди, - деди. Машинага кирдим. Унинг қорнига ўқ теккан экан. Қон йўқ эди. Ўқнинг жойига пахта босдим. Қўлимни сиқиб гапирмоқчи бўлди. Гапиролмади, кейин чўнтагидан пул ва соатини чиқариб:

- Взвод командирига бер, - дея олди, холос. Уни олиб кетишди. Орадан икки кун ўтиб ўлди. Ҳамон унинг қалтироқ қўллари билагимни сиқиб тургандай, ҳеч қўйиб юбормайди. Мана ҳозир ҳам қўллари билагимни сиқмоқда. Бармоқларини кўриб турибман.

«УЛАРДА ЁШЛИК БАРҚ УРИБ ТУРГАНДАЙ...»

Баҳодир Ҳақимов - 1968 йилда туғилган. Тошкент шаҳари.

Шиндон.

- ...Биринчи снаряд портлаганда, ортда қолган ҳаёт хилвираб кўринди. Биласизми, у мағзавага ўхшарди. Вақт ўтди. Орқага тортилган юраклар яна жойига қайтди.

Қиш ойи. Ўн беш кун душманни қуршовда ушладик. Ҳамма томон лойгарчилик. Уст-бошлар ҳўл. Пайтавалардан балчиқ ҳиди келади. Ички оқ кўйлак-иштонларнинг яғири чиқиб кетган. Ишлаганда терлаб, тек турганда музлаган баданларни кафтинг билан ишқаласанг, бир парча жигардай кир қўлга ёпишади. Худди солидолланган машина қисмларига ўхшаймиз.

Йўлда пушка тортиб келаётган афғон машинасининг лойга тикилиб қолгани хабарини етказишди.

Командир янгийўллик Ўткирнинг машинаси билан пушкани лойдан тортиб чиқиш учун кетишди. Ўткир тягачдан бошини чиқариб, командирга пўшкани узун темир арқон билан чиқариш кераклигини айтганда командир:

- Қисқаси ҳам бўлаверади, - деб пушканинг қувурига кичик темир арқонни бир ўраб тортган. Шунда пушканинг тумшуғи Ўткирнинг бошига келиб тегиб, темирга қисиб қўйган. Унинг тумшуғини тўрт беш одам базўр кўтарарди, жуда оғир эди. Унинг боши пушка тумшуғи ва темир орасида қанча вақт ётганини билмаймиз. Жуда соғлом, жуда бақувват йигит эди. Санчага беҳуш олиб келишди. Ногирон бўлиб қолди. Айбдор эса командир эди. Ўша йигит билан гаплашсангиз, манзилини берардим.

Хизматга кетмасдан аввал политехника институтида ўқир эдим. Хизматдан келиб, институтини ташла-

дим. Тайёрлов курсидаи ТошМИГа кирдим. Афғонистондан менга қамроҳ бўлиб келган орзуйим ҳам шу эди.

Ҳозир бошим оғриydi. Қон босимим баланд. Асабий бўлиб қолганман. Энди мен сизга ҳеч нарса дея олмайман. Юрагим ёмон бўлиб кетаяпти.

Афғонга бормаган дўстларимда ёшлик аломати барқ уриб тургандай. Уларга ҳавасим келади.

«Ё ЎЛИМ, Ё ОРТГА ҚАЙТИШ...»

Бахтиёр Қўчқоров - 1965 йилда тугилган. Фарзона вилояти, Қува тумани.

Қандаҳорда жароҳатланган.

...Ошпаз эдим. У ерда касбим ўзимга жуда алам қилди. Чунки ўртоқларим топшириқ билан чиқиб кетиб жанг қилишади. Бйри жароҳатланган, бири ҳалок бўлган. Мен эса капгирни ушлаб, аза очиб ўтиравё-рардим. Уларнинг юзига қарашга уялардим. Ўзимни гуноҳкор ҳис эта бошладим. Ахийри чидаб тура олмай, рота командирига:

- Мен жанг қилишга бораман, ошпазликни бошқа болаларга топширинг, - деб туриб олдим. У рози бўлди. Шундай қилиб, жангга отландим. Кейин ўзга эл тупроғида жанг қилиш кўп қимматга тушди...

Биринчи топшириқ 1983 йил февраль ойида бўлди. Қандаҳор чакалакзорига ташлади. Мен асли автоматчи эдим. Ошпазлик касбимга қараб тақсимланганди. Биринчи жанг олдидан менга пулемёт беришди. Унинг оғирлиги ўн икки килограмм, яна беш юзта ўқ. Юз метрлар юрмасдан чарчаб қоламан. Ёрдамчим йўқ. Аслида пулемётчиларнинг ёрдамчиси бўлиши керак.

Чакалакзорга етиб борганимизда душман отган мина бир украин боланинг олдига тушиб, ҳамма ёғини дабдала қилиб юборди. Биринчи марта қонни кўрдим. Юрагим увишиб кетди. Шунда сиёсий командир:

- Артиллерияга билдириш учун ракета от, - деди. Мен умримда ракета отмагандим. Ракетани қўлимга олдим. Мендан беш метрлар нарида яна бир бола ўтирарди. Уни юқорига кўтариб, энди ипини тортмоқчи бўлгандим, икковимизнинг орамизга мина келиб тушди. Гумбурлаган овозни эшитдим. Кейин қулоғим том битди. Ҳавога кўтарилдим. Муаллақ суза бошладим. Жуда-жуда енгил эдим. Кейин атрофимни чанг қоплади. Кўзларим ачишди. Оғзимга тупрок кирди. Ҳўл тупрок эди. Ҳушимдан кетганим йўқ. Қўлларимга кўзим тушди. Қоп-қора бўлиб ётарди. Қон оқди. Юзимдан ҳам томчилай бошлади. Йиғлаб юбордим. Йўлдан саккиз метрлар қуйида тупрокка беланиб ётардим. Шунда белорус бола қаердандир етиб келиб қўлимни боғлади. Икки киши бўлиб БТР томон судраб кетишди. Йиғлаганимни кўрган болалар мени масхара қилиб:

- Нега йиғладинг? - деб сўрашди.

- Йиғламай нима қилишим керак. Бу Ватан учун жанг бўлмаса, - дедим жаҳлим чиқиб.

Қоронғи тушди. Қўлим шишиб кетди. Оғриқ зўрайди. Эрталабгача палаткада ётдим. Ротамиздан беш киши оғир ярадор бўлган экан.

Эрталаб госпиталга олиб кетди. Қўлим қоп-қора бўлиб кетган. У ерда ҳам оғриқнинг зўрига чидай олмамай йиғлаган бўлсам керак, ҳамшира қиз:

- Йигит, энди йиғлама, ҳаммаси яхши бўлади, - деди. Кейин қўлимнинг жароҳатланган жойи атрофини қирқиб, темир парчасини қандайдир магнитга ўхшаш асбоб билан тортиб олди.

Палатага олиб келди. Мен билан портлаган украин боланинг бир қўли ишламай қолди. Унинг аҳволига ачиниб «Нахотки, энди қўлим ишламай қолса?» дея ўйлайман. У ерда жароҳатни қайта боғлаш оғир

эди. Чунки жароҳат ўрни йиринглаб кетмаслиги учун уни йириб, орасига қандайдир нарсани тикарди. Ўша тикаётган вақт оғриққа чидаб бўлмасди. Баъзи болаларнинг бошига ўқ теккан бўлиб, жароҳат ўрни жуда чуқур эди. Уларга мендан ҳам қийин бўлганди.

Йигирма кун госпиталда ётиб чиққанимдан сўнг, бизни кимсасиз яйдоқ чўлга жойлашган қопқага олиб боришди. Бу ерда биз ўзимизнинг колонналарни қўриқлар эдик. Мен турган ер марказий қопқа бўлиб, турли қопқалардан олиб келинган ярадорлар ва ўликлар шу ердан вертолётларга ортилиб, қисмларга юбориларди. Шу сабаб вертолётлар ёнимизда учишга шай турарди. Бу ерда мен жуда кўплаб оғайниларимнинг ўлигини вертолётларга жойлаганман. Тушларимда эгасиз оёқлар, қўллар, бошлар ичида юрардим.

Саша деган жуда бақувват ўртоғим бор эди. У бир куни командир билан нариги қопқага кетишди. Эртасига бизга озиқ-овқат олиб келишаётганда портлаган. Машинада командир, сержант бўлиб, улар башняда ўтирган. Натижада иккаловига ҳеч нарса қилмаган. Портлаш зарбидан отилиб кетишган. Саша ҳайдовчи бўлгани учун минанинг барча зарби унга урилган.

Бир йил хизмат қилган эди. «Саша ҳалок бўлибди!», «Саша ҳалок бўлибди!» деган шум хабар тарқалганда ёнимизга келиб тўхтаган БТР олдига югурдим.

Унда ҳеч ким йўқ эди. Шунда машинани айланиб ўтиб, узун тахта устида юзига чойшаб ёпилган жасадга кўзим тушди. Юрагим куйиб кетгандай бўлди. Ичимни ёндириб нимадир ўтди. Бутун аъзоларим титраб кетди. Юролмайман. Оёқларим ерга михланиб қолгандай. Орамиз атиги беш қадам... Аммо етиб бора олмайман. Бошим айланади, кўзим тинади. Кимдир итариб юборгандай гандираклаб, унинг олдига бордим. Боши устида тиз чўкдим. Кўкрагимни ёриб чиқаман деб юрагим

гуппиллаб уради. Қўлларим титрагаидан унинг юзидаги чойшабни кўтара олмайман. Худди бармоқларим кам қотиб қолгандай, ҳаракатга келмайди.

Унинг юзини кўрдим. Ҳамма нарса мендан узоқлашди. У ухлаб ётарди. Ҳа-ҳа, ухлаб ётарди. Тинч, осуда ҳамма ташвишлардан холи ухлаб ётарди. Улкан жасади ерга янада қаттиқроқ ботгандай эди. Чойшабни кўтаравердим...

Кўкрагидан пасти қон эди. Ҳали қотиб улгурмаган қон. Килкиллаб турарди. Яна олдинги ҳолимга қайтдим. Бутун танимда совуқхуруж қилди. Юзини ёпа олмадим. Унинг кўзлари юмуқ эди. Аммо менга тикилиб турарди. У менга далда бераётгандай, юпатаётгандан боқарди. Ҳа, у марҳумлигида ҳам мени юпатарди. Биласизми, ўшанда мен инсоннинг меҳрибонлиги, улуғлиги ҳатто ўлгандан сўнг ҳам тарк этмаслигига гувоҳ бўлганман. У ўлган эди. Аммо мени юпатарди. Кейин ҳам энг оғир пайтларда, қаршимга келиб, менга куч ато қиларди. Тирилардим. Ўзлимга қайтарарди. Кейин.у мени тарк этарди.

Саша ҳалок бўлгандан сўнг беш кунлар ўтиб онасидан хат келди. Ўғлининг ҳалок бўлганидан беҳабар ёзарди: «Саша, сен кенжатоиймсан. Сени ҳамма-ҳаммадан кўп яхши кўраман. Ўзинг айтардинг-ку, болалигингда «она, мен ҳаммадан яхшиман-а», деб. Ҳа, ўзинг айтганингдай ҳаммасидан яхшисан.

Болажоним, кейинги вақтларда бўлмағур тушлар кўриб чиқаяпман. Омонмисан, мени хавотир олмасин, десанг тез-тез мактуб ёзиб тур. Сени ҳар бир сўзинг умримга умр қўшади. Ҳали ёшсан, ота бўлганинг йўқ. Оналар, оталар учун фарзанд қанчалик ширин, қанчалар улкан бахт эканлигини ҳис қилмайсан. Ўз уйимизда юрибману, юрагим сен томонда.

Саша, ўзимнинг дардухасратларимни тўкиб, қуролдош дўстларинг, командирларинг соғлигини сўраш-

ни унутибман. Қандай дўстларинг? Бир оиланинг фарзандларидек иноқ-аҳилмисанлар? Озиқ-овқатдан кийналмаяпсизларми? Қани энди Ватанда хизмат қилаётган бўлсанг-у, олдинга қанот боғлаб учсам. Ишхонада аёллардан, «бу кўчадан унинг, у кўчадан бунинг тобутини олиб келишибди», деган совуқ гапларни эшитиб қолсам юрагим орқага тортиб кетади. «Сенларни худо паноҳида асрасин», дея туни билан Биби Марямга сиғиниб чиқаман. Тунларим тушларимга уланиб кетиб, тонгда ўрнимдан тураман. Болажоним, мени тирик юрсин десанг, ўзингни эҳтиёт қил. Сенинг омонлигинг, онангнинг тириклиги». Бу мактубни рота командири бизни сафга тизиб ўқиб берганди. Онанинг юрак сўзлари ҳар биримизнинг қалбимизга муҳрланиб қолганди. Кейин ҳам кўп мудҳиш воқеалар содир бўлди, аммо кўпи Сашанинг онаси мактубидай ёдимда сақланиб қолгани йўқ.

Ҳамон, «она ўғлининг келажагидан, мудҳиш зулмат қоплаган келажагидан бохабар бўлган, ҳис қилган», деб ўйлайман. Мактуб эгасига етиб келмади. Она сатрларни битганда, ўғлим онасини кўролмаганига минг афсус билан жон талваса қиларди. Чунки фарзанд ўлими ва она мактуби бир куннинг фожиали тўлғоқлари эди.

Командиримиз Сашанинг жасади ўн беш кун музхонада сақланганини гапирганди. Билмадим, нима учун унинг жасадини уйга юбормай сақлашди. Балки жасадларни Ватанга қайтариш учун навбат кутишди-микин?

Э-э-э, сиз бу нарсаларни тушунмайсиз. Тушунманг. Биласизми, мен шундай ёмон қопқада турганманки, ҳар куни кесилган бошларни, узилган оёқларни кўрардим. Улар қайси қопқада содир бўлган бўлмасин, аммо биз билан хайрлашиб қисмга қайтарди.

Юрагим қабристонга ўхшайди. Унда турли миллат фарзандларининг вакиллари кўмилган. Мен ўлганимда, юзлаб ҳалок бўлган тенгдошларим мен билан қайта вафот қилишади. Ҳа, шундай бўлади,

...Олдимизда камишзор. Қопқада турибмиз. Бир вақт карвоннинг олдидаги машина портлади. Кейин ортидагиси. Карвон ҳеч томонга кета олмай тўхтаб қолди. Сўнг бошқа машиналар ҳам ёна бошлади. Аскарлар БТР туйнугидан, машина кабинасидан таптап ерга ташлашди. Шунча вақтдан бери ёнимиздаги камишзорда душман борлиги ҳеч биримизнинг хаёлимизга келмаган. Улар биздан ўн беш қадам наридан отишарди. Бирин-сирин машиналар ёна бошлади. Уларнинг алангаси бир-бирига туташди.

Мендан ўттиз метрлар наридаги аскарга қараб душман югуриб кела бошлади. Шунда у автоматни тўғрилаб отди. Юзгубан қулади. Аскар югуриб бориб уни ёнаётган оловга ташлади. Ҳаммаси кўз олдимда бўлаётган эди. Кейин иккинчи душманни отди. Жанг камишзор ичидаги балчиқда давом этарди. Душман асосий машиналарни отиб-отиб ғойиб бўлди. Ўлганлар ва ярадорларни тердик.

Бир оёғи йўқ болани олиб келишди. Оғриқни қолдирадиган укол қилишган шекилли, ғинг демасди. Сигарет сўради. Лабига сигарет қистирдик. Хузур қилиб чекди. Оғриқни кейин билган бўлса керак, бечора. Бирининг кўкрагида катта тешик эди. Мўлтираб турарди.

Вертолётларга юкладик.

Август ойлари эди. Икки аскар машинада минага тушган. Иккаловининг ҳам уйига кетишига санокли кунлар қолган эди. Бири жароҳатланган. Иккинчисини БТРдан олиб чиқиш учун туйнугидан қараганимизда ҳеч нарса кўринмади. Кейин, кейин... Жуда ёмон аҳволда эди. Жуда ёмон аҳволда...

Сиз ўтириб туринг. Юрагим сиқилмоқда. Бир айланиб келай. Ё мен билан бирга айланасизми? Унда юринг. Оёғингизга шиппак кийиб ола қолинг.

Кунлар ҳам жуда қизиқ кетди-да. Одамни лоҳас қилади.

Милиция мактабига кирмоқчи эдим. У ердан ошкозонинг касал деб қайтаришди. Тўғриси, у ерда тиф бўлганман. Юрфакка кирай десам, «катта пул сўрашади», дейди оғайнилар. Нима қилишга ҳайронман. Аммо ўқишим керак. Тайёрланиб ётибман. Докторларга ҳам ҳайронман. «Менга оғир юк кўтариш мумкин эмас, бошқа цехга ўтказинглар» десам, унашмаяпти. «Ҳамма жойинг соғ», дейишади. Тутоқиб кетаман. Асабларим зириллайди. Афғонда бўлганман, деб айтишга уялман. Аросатда қолгандайман. Ишларим юришмаяпти. Умуман, бизга одамлар меҳрибонрокбўлсаяхши бўларди. Биз нимани кўрдик. Ўн саккиз ёшимиздан қонни, ўликни, бурдаланган дўстларимиз гўштларидан ўзга ҳеч нарса кўрмадим. Яқинда докторга чиқиб, «менга ёрдам беринглар, ҳақиқатан ҳам касалман», деб ялиндим. Дорилар ёзиб берди. Эски дорилар. Уйнинг бир бурчагида улар қалашиб ётибди. Менга асло ёрдами тегмайди. У дорилардан менга бир оғиз ширин сўз афзал. Ўша сўзни раво кўришгиси келмайди. Умуман, меҳр-окибат кўтарилган. У ерда юрганимда, ўз Ватаним одамлари ҳақида бошқача ўйлардим. Ҳозир эса, ҳозир. Э-э-э, нимасини айтасиз. Ҳаммаси сунъийлик пардасига ўралган. Ҳа-ҳа, сунъийлик пардасига...

Сизни қийнаб қўйдим шекилли. Ҳа, энди биз ҳам ким биландир юракдан гаплашишимиз керак-ку. Пойинтар-сойинтар гапларимга хафа бўлманг. Ўша томоннинг таъсири. Ё тавба, ҳали ўттизга кирмасдан бундай бўлиб қолиш. Бизнинг болалигимиз қаерда қолди. Энди-чи. Энди. Ҳатто ўйларим ҳам қариб қолгандай.

Мана шу ерга ўтирайлик. Сувга тикилиб ўтиришни яхши кўраман. Қандайдир сувнинг сеҳри бор шекилли, кўп бемаъни хаёллардан асраб қолади. Аллалайди. Эркалайди.

Ўшанда машина ичига кирдим. Оёғим қандайдир суяқликда сирпаниб кетди. Ўзимни ўнглаб олиб атрофга қарадим. Айтдим-ку сизга, уни гапириб бўлмайди. Қандай гапирасиё. Пулемётнинг ён-атрофига гўштлар ёпишиб ётарди. Майда-майда гўшт бўлаклари. Қўллар, оёқлар, бошларнинг қаердалигини билмайман. Ичкаридан чиққанимда этигимга ичаклари ўралиб чиқди. Ҳамма ёғим қип-қизил кон эди. Сизга яна нималарни айтиб берай. Тилим-тилим гўштларни қандай йиққанимизни? Нимани? Энди, мени тинч қўйинг!

...Хафа бўлманг, асабдан, асабдан. Агар сиз бўлганингизда ҳам, менинг аҳволимга тушардингиз. Ҳозир тинглашдан нарига ўта олмайсиз.

Яна бир воқеани - бизнинг аскарлар дзшман томонга қандай қочиб ўтганини ҳам гапирайми? Эшитинг.

1985 йил июль ойида янги аскарлар келди. Улар тоғдаги пистирмадан бизнинг олдимизга келиб, озиқ-овқат олиб кетишарди. Ўша қочиб кетганларни мен танирдим. Иккалови ҳам рус йигитлари эди. «Аскарларнинг икки нафари қочиб кетибди», деган хабар тарқалди. Изламаган жойимиз қолмади. Ҳамма томонни титиб кўрдик. Аммо топа олмадик. Орадан анча вақтлар ўтгандан сўнг ёнимиздаги қишлоқлик чол уларнинг душманлар ичида эканлиги хабарини топиб келди. Биз эса уларни туТа олмадик.

Қандай қилиб қочиб қолибди, дейсизми? Қийнашган, ҳа қийнашган. Ўз аскарлари қийноғидан душманни афзал кўришган. Қочиб кетишган. Ҳозир билмадим, ўша йиллари «дедовшина» чуқур илдиз отган эди. Уларни чолнинг душман ичидаги айғоқчилари

кўришган. Чакалакзорга эса асло кириб бўлмасди. Ажал чакалакзори эди у.

Бу дунё бахтли ва бахтсиз тасодифларга тўла, Ротамизда озарбайжонлик лейтенант бор эди. Хизмат вақтида уйига бориб келди. Келганидан кейин ротадагилар уни уйлангани билан табриклашди. Орадан бир ой ўтиб минага тушди. Ҳалок бўлди. Бечора отаона, хотини қандай кутиб олган экан унинг тобутини.

Бу бахтсиз тасодифнинг ҳам энг бемаъниси бўлса керак. Ўшанда лейтенант ўлмаганди. Йўлдан афгонларнинг колоннаси келиб қолди. Командир менга:

- Ҳозир ўзимизнинг колонна келади. Уларни тўхтатиб тур, - дея буйруқ берди. Мен колонна олдига югуриб чикдим. Улар тўхташди. Афгон майори келиб, ўтказиб юборишни илтимос қилди:

- Ҳой, шўро аскарлари, биз ўтиб кетайлик. Йўлда тур>- сак душман отиб қолади.

Мен командир буйруғини бажариб, уларни ўтказмадим.

Офицер билан биронярим соатлар турганимиздан сўнг чакалакзордан афгон офицери айтганидек отиб қолишди.

Шундай қаттиқ отишма бўлдики, бош. кўтариб бўлмай қолди. Ҳатто артиллериячилар ҳам ўз қуроллари олдига бора олмасдан қаерда турган бўлишса, ўша ерда қолиб кетишди. Бир вақт менинг устимдан ҳам катта калибрли ДШКнинг ўқи визиллаб учиб ўта бошлади. Йўлдан силжиб, қуйига думалаб кетдим. Бир вақт қарасам ўзимизнинг окоп олдида турибман. Зудлик билан окопга тушиб, темир қалпоқ, темир нимчамни кийиб олдим. Жуда қаттиқ отишма бўлди. Ёнимизда америкаликлар қурган бино бор эди. Ўшани тонгдан сўнг бориб кўрсак, ўқ цишиқ ғиштни ҳам жойидан кўчириб юборган экан.

Сизга бошимдан ўгганларнинг барини хикоя қилсам китоб бўлади.

«ОҒРИҚЛИ КУНЛАР...»

Абдусанд Юнусов -1951 йилда тугилган. Қозоғистон, Чимкент шаҳар, Чайковский кўчаси, 7-уй.

Баграмда жараҳатланган.

- ...Тошкент шаҳар, ҳозирги Яшнабод район ҳарбий комиссариатида ишлардим. 1979 йилнинг декабрь ойида кўп бор тревога бўлди. Бу безовталиқдан тинч аҳоли беҳабар эди-ю, аммо биз ҳарбийларнинг ташвиши кундан-кунга ортмоқдайди. Нимадир бўлаётганди. Нималигига аклимиз етмасди. Ҳарбий хизматга олинаётган болаларнинг ҳам қаерга кетаётганини аниқ билмасдик. Аммо давлат аҳамиятига молик топшириқ билан кетаётгани сезилиб турарди.

Декабрь ойининг йигирма бирдан сўнг аҳвол баттар таранглашди. Комиссариатда ётиб қола бошладик. Уйга боришни бошлиқлар тақиқлаб қўйишди. 27 декабрда Афғонистонда тўнтариш бўлганини 28 декабрь куни эшитдик. Ҳамма нарса ойдин бўлиб қолди.

Ўз давлатинг билан боғлиқ халқаро аҳвол ҳам тутаб, ҳозир-ҳозир отилиб кетадиган вулқонга ўхшаркан. Комиссариатдан чиқасан, одамлар тинч-тотув яшашмоқда. Бири уйига, бири дам олишга отланган. Болаларнинг кулгиси асабларингга малҳам сургандай бўлади. Ҳаёт қанчалик улуғ бахт эканлигини ҳис қиласан. Мамлакатинг тинч-тотув яшаётганидан хурсанд бўлиб кетасан. Комиссариат биносига киришинг билан, у ердан уруш ҳиди келади. Худди, тинч аҳоли билан бирга яшаётган кичик бир хужра уруш майдонига айланганга ўхшарди. Қайта асаблар таранг тортилади. Сочлари олинган, шўх-шодон фарзандларингга қараб, қисматини ўйлайсан. Қай бири қайтиши, қай бири нотаниш ер тупроғида қолиб кетиши мияннинг чарчаган пучмоқларида ялт этиб,

сенга «Қаерга тушамиз, ўртоқ катта лейтенант», дея тикилган нигоҳларга:

- Германияга, Ригага, Украинага, - деб асабий ёлғон сўзлайсан. Виждонинг кийналади, юрагинг ўртайди. На чора, давлат сири бу...

Сиз билан суҳбатлашайпман-у, ўзим у томонларга кузатган, қайтган, қайтмаган укаларим сиймоси кўз олдидан ўтмоқда. Қай бири тан, қай бири рух жароҳатини олган, қай бири қайтмаган жигарларим мендан кесилган аъзоларини, тириклигини талаб қилаётгандай. Мен уларнинг жуда кўпини кузатиб қўйганман. Бири қайтди, бири қайтмади.

То ўзим бориб, у жаҳаннам ўчоғида жигарларим аъзолари куйиб кул бўлаётганини кўрмагунча, мен ҳам Ватанда ўзгалар қатори туманли хаёллар билан яшадим. Юрагимда оғриқ бор эди. Аммо бу оғриқни «Ватан учун керак бўлган аскарларда», деган ўй босиб кетарди. Кейин, кейин ҳаммасининг шоҳиди бўлдим. Ўзим у ерга тирик кузатган бола жасади устида қон йиғладим.

Район комиссариатида ишлаб юрганимда ўша аскар билан орамизда шундай суҳбат бўлганди. Мен уни олдиндан танирдим. Чунки ҳарбий хизматга чақирилган ёшларнинг ҳар бири менинг укаларим, жигарларим эди-да.

У хонага кириб келди. Хомуш эди. Ундаги безовталик менга ҳам ўтиб:

- Нима гап, тинчликми? - дедим. Негадир менинг саволимга унинг кўзлари қизарди. Хўрлиги келгандай бўлди. Бир лаҳза жимликдан сўнг:

- Абдусаид ака, бугун эрталаб онам отамга: «Бир ёмон туш кўрдим. Ўғлимизни улкан қоядан баҳайбат бургут кўтариб, зулмат қаърига учиб кетди. Унинг ортидан «Боламни, болажонимни ташлаб кет!» дея

қанот боғлаб учдим. Аммо қоронғиликда кўзларимга, юзларимга турли хил оловдай қушлар келиб урилиб, адаштирдилар. Уларни тополмай қолдим», дея йиғлаганда, отам: «Қўй, бунақа гапларни, тушгаҳам ишона-верасанми?» дея қайириб ташлади. Мен улар суҳбатини бехос остона ҳатлаб эшитиб қолдим.

Онам гапларига юрагим зириллаб кетди. Чунки ўша тун мен ҳам тушимда худди шундай воқеани кўрган-дим. Онам баҳайбат қоя лабида турарди. Мен эса унинг қаршисидаги зулмат қоплаган қоронғиликда муаллақ осилиб қолгандим. Онам мен томон қўлларини чўзиб: «Болажоним, кел олдимга!» дейди. Онам ортидан оппоқ тонг отиб келмоқда эди. Кўм-кўк майсаларга кўмилган тоғ-бағрида қушлар сайраб, турли жониворлар сакраб-сакраб раксга тушарди. Тонг отди. Тоғ ортидан кип-қизил шафақ/кўринди. Аммо унинг нурлари менга етиб келмай, онам ёнида сўна бошлади.

Онам эса қўлларини, ориқ қадоқ қўлларини менга чўзиб йиғлайди. Лаблари нималарнидир шивирлайди. Мен эса эшитмайман. Кейин кўз ёшлари ўрнидан қон оқа бошлади. Қон секин-секин юзларидан сизиб, кўйлақларига томди. Бир лаҳзада кўйлақлари алвон тусга кирди. Ортидаги қуеш нурларига чулғанган тошларни ҳам қон қоплади. Ҳамма томон кип-қизил қон рангига бўялди. Кейин қай бир тош оралиғидан вижирлаб қон қайнаб чиққи. У лаҳзалар ичида онамни бағрига олди. Мен эса зулмат қаърига чўкиб борардим».

Унинг гапларидан юрагим музлаб кетди. Бир лаҳза қандай жавоб беришни билмадим. Чақириқ қоғозини ушлаган қўлларим қалтирарди Кучли кўркув, кутилмаган нохуш хабардан инсон ўзини бошқариш қобилиятидан маҳрум бўлиб қолади шекилли, суҳбатдошимга қандай сўз айтишни билолмай қарахт эдим. У эса мендан жавоб истаб, сукут сақларди. Узоқ вақт

карахтланганман шекилли, бошимни кўтарганимда у хонада йўқ эди...

29 декабрь куни бузилган машинани Термиздан олиб келиш учун юборишди. Термиз йўлининг ҳар қадамида машиналар колоннасига дуч келдик. У томонларда ҳақиқатан ҳам даҳшатли аҳвол эди. Ҳамма нарса ойдин. Уруш. Уларга қараб, «бу муҳим давлат аҳамиятига молик уруш», деган ўй хаёлимдан кечди. Афсус, минг афсуски, бу уруш босқинчилик уруши бўлган экан. Термизга етиб келганимизда юриб бўлмасди. Ҳар уч кишининг икки нафари ҳарбийлар эди. Ўша йиллари энди йигирма саккизга кирган, навқирон ёшда эдим. Ҳарбийларни кузатиб, «мен бу ерда бузуқ машина ташиб эмас, ўз қуролдош дўстларим билан бирга Ватан топшириғини ўташим керак», деган қатъий қарорга келдим. Аммо қандай кетишни билмасдим.

Ортга қайтиб келганимиздан сўнг бош қашишга вақт бўлмади. Орадан бир неча кун ўтмай, бир офицеримизни Ашхобод томонда машинадан йиқилиб ҳалок бўлгани ҳақида хабар келди. Зудлик билан мени Бухорога юборишди. Икки кун ичида машинадан тушиб дам олмасдан сафдошимиз жасадини олиб келдим.

Январь ойида мени комендатурага патрулга жўнатди. Ўшанда комендант Моцак ҳамма офицерларни бир жойга йиғиб:

- Ўртоқлар, Афғонистонга офицерлар етишмаяпти, кўнгиллилар бўлса юборамиз, - деб қолди.

Ҳеч нарсани ўйлаб ўтирмасдан:

- Мен бораман, - дедим.

Орадан тўрт кун ўтиб буйруқ келди. Унда «катта лейтенант Абдусаид Юнусов хизмат жойи билан ҳисоб-китоб қилиниб, барча тайёргарлик билан комендатурага юборилсин», деган ёзув бор эди.

<- Биз Афғонистонга бормасдан олдиноқ у ерда комендатура ташкил қилинган экан. Мени бу ерда Баграм гарнизонига катта инспектор, яъни комендант ёрдамчиси қилиб тайинлашди. Комендатурада биз у ерда қилишимиз керак бўлган ишлар билан танишдик.

Ўша йилнинг 29 сентябрида уйланган эдим. Лабзакда ижарада турардик. Буйруқни олган замонқ Чимкентга жўнадим.

Уйдагилар билан сўрашиб бўлганимдан сўнг отам икковимиз қолганимизда, секин Афғонистонга кетишимиз ҳақида гап очдим. Отам узок сукутга кетди. Юзидан ҳеч бир фикрни англаб бўлмасди. Кейин онамни чақирди. Қўрқиб кетдим. Онам келиб пойгакка чўкканда:

- Ўғлинг урушга кетаяпти, шунинг учун дадил бўл, - деди туйқусдан. Ўрнимдан сапчиб тушдим. Онамнинг кўзлари катта-катта очилди. Юз милклари учиб туша бошлади. Худди лаблари қуриб қолгандай, тили билан яларди. Дастурхоннинг бир четини қалтироқ қўллари билан ғижимлади. Ҳаво етишмаётгандай бурун катаклари керилди. Кейин кўзларидан ёш сизиб, юзларини ювди. Овоз чиқариб йиғлаб юборди. Отам оғир қўлларини онамнинг елкасига ташлади. Отамнинг борлигини унутгандай онам мен томон силжиб келди. Ориқ қўллари билан ёқамдан ушлаб:

- Нега ундай дейсан, болам. Уруш, қанақа уруш. Ҳозирги тинч замонда ҳам уруш бўлармикин? Мени шоширма, сени боқиб одам қилганимда урушга юбораманми? Отанг боргани етар, - деб йиғлаб юборди. Онамнинг дастурхон устидаги ўша ҳолати ҳар доим оғир кунларда қаршимга бостириб келар, менга қувват бағишларди. У йиғларди, аммо менинг юрагим таскин топарди.

Тошкентда отам самолётга чиқиш олдидан:

- Ўғлим, бу ҳақиқий уруш. Ундан ҳам баттар бўлиши мумкин. Онангга айтганимиз маъқул бўлди. Кўникиб боради, - дея юзини ўгирди. Отамни кучоқлаб олдим. Болага, югуриб юрган болага айландим. Ҳали тасаввурга сиғмас олдиндаги оғир кунларни унинг кучоғида ҳис қилдим. У елкамдан улкан тоғ мисол бошиб келарди.

Ватан, она ер оталар кучоғидан бошланишини ўшанда биринчи бор ҳис қилганман. Самолётга чиққанда ҳам онам, отам, хотиним ва ўртоқларим кўлларининг ҳавода муаллақ қолганини кўриб турардим. Уларнинг кўллари шамолда беҳол титраётган баргга ўхшарди. Ўшандан сўнг негадир Афғон тупроғида майсаларни эпкин эркалаганда жигарларим кўллари кўз олдимга келарди. Майсаларга сеҳрланиб караб қолардим. Ўртоқларим ҳам майсаларга узоқ-узоқ тикилишимни пайқашган эди. Шу сабаб «Тирик қолиш учун майсаларга сажда қилаяпсанми?» дея ҳазиллашишарди.

...17 февралда Термизга келиб, асосий карвон билан учрашдик. У ерда бир ҳафта бўлдик. Менга Баграм гарнизонига комендант бўлиб кетаётган майор Орлов Геннадий Михайлович ҳамда Юра Петросов ҳамроҳ эди. Икки нафар машина ҳайдовчи аскарлар ва алоқачи қиз биз билан бирга эди.

Термиз ҳарбий шаҳарга айлантирилган, атрофда тумонат машиналар, аскар ва офицерлар.

21 февраль тонги соат бешларда карвон билан чегарадан ўтдик. Кўприкдан ўтганимиздан сўнг бир соатлар юриб, Ҳайратон деган жойда тўхтадик. Ҳаммамиз биринчи бор афғон халқини ва уйларини кўриб турардик. Февраль совуғига қарамасдан одамлар юпун, ялангоёк. Болалар иштонсиз, шамол елкасидан туртса йикилиб тушадигандай ҳолда эдилар. Болали-

гимда бувим сўзлаб берган эртак қахрамонларига ўхшашарди. Бизнинг Ватанимиздан бир қадам нарида бундай ҳаёт борлиги етти ухлаб тушимга ҳам кирмаганди. Кўрғонларга ўхшаш баланд-баланд уйлар.

Биздан ўн қадамлар нарида тўрт, беш ёшли болакай турарди. Ҳаво совуқлигидан иссиқ кийиниб олганмиз. У отасининг кўйлагидан маҳкам ушлаб олган. Ўзи эса, калта, оқ кўйлак кийган. Иштони йўқ эди. Аммо катта-катта кўзлари сенга ёши ўтиб қолган кексадай боқади. Машиналарга, танк ва БТР ларга синчков тикилади. Кўзларингунинг нигоҳига тўкнаш келганда, хижолат тортасан. У тасаввуримда, худди биздан кўп нарсани биладигандай туюлди. Бошингни ҳам қиласан. Аммо «шу норасидаларни, тўкин-сочин, уст-боши бут, тинч яшаши учун ёрдамга келаяпман», деган ўй бир оз таскин беради. Бошингни кўтарасан, унинг нигоҳи сени тарк этиб, ўзгалар юзида учиб юрган бўлади.

Биз иссиқ кийиниб олганмиз. У эса бизнинг устимиздан яланғочлиги билан кулаётгандай эди.

Мозори шарифдан қайрилиб, Пулихумри томонга йўл олдик. Тоғли районлар. Пулихумрига кечаси етиб келдик. Ёмғир челақлаб қуярди. Ҳамма ёғимиз шалаббо бўлиб кетган. Бундай ёмғирни олдинлари ҳечам кўрмаганман. Ер юзи худди тўлқинланиб кетган денгизга ўхшайди. Шамол турганда кимдир юзингизга ҳовучлаб сепгандай бўлади. Тасаввурингизда ҳозир ҳаммамиз, ҳатто машиналар ҳам сувга чўкиб кетадигандай туюлади. Шу сабаб ҳам афғонлар уйларининг сувоклари кўчиб тушган бўлса ажаб эмас. Пойдеворларни худди нимадир еб ташлагандай нураб тушган, ҳозир қулаб тушади, деб ўйлайсан.

У ердаги бошланғич пунктда уст-боШимизни қуриб, овқатланиб, тунадик, эрталаб йўлга тушдик.

Пулихумридан сўнг Саланг довони бошланди. Тоғ тепасига чиққанингда кўрқинчли манзаранинг гувоҳи бўласан. Қуйида паға-паға булутлар оёқларинг остидаги тошларга сирпаниб сузади. Булутлар сийраклашганда, таг-туби кўринмаётган қоялардан қуйига қараб, бошинг айланиб кетади. Ҳозир машиналар билан қулаб тушиб, шу зулмат қоплаган лаъмакон қаърида тошларга урилиб парча-парча бўлиб кетамиз, деган ўй хаёлдан кечади.

Машиналар туйнугини бекитиб олганмиз. Ҳамма қуроллар отишга шай ҳолатда. Аммо душманимиз ким, улар қанақа одамлар, ҳеч ким билмайди.

Саланг тепасидаги ер ости йўлининг узунлиги тўрт километр. Боши-учи кўринмайди. У ердан чиқиб олганда бир оз ўзимизга келдик. Юракка найзадай ботган кўркув ҳам чекиниб, ўрнини лоҳас, ҳолсиз кайфият эгаллади. Ёруғ оламга чиққандан сўнг яна юз километрлар масофани босиб ўтиб, бир қишлоқда тўхтаб дам олдик.

23 февраль куни Баграмга етиб келдик. У ерда баҳор эди. Кун иссиқ. Қордан дарак йўқ. Ҳаммаси ҳайратли, ҳаммаси юракка ботади.

Баграм қалъасининг бошлиғи полковник Акрам экан.

Бизни икки хонали уйга жойлаштиришди. Биз у ерда икки кун яшадик.

Тунда ёмғир ёққанини шифтдан чакка ўтиб кўрпалар ивиб кетганда билдик. Полковник Акрам ахволимиз ночорлигидан хабар топиб, ёнимиздаги заводнинг иккинчи қаватидан икки хона ажратиб берди. Ҳали бу ерларда бошқарув пунктлари ташкил қилинмаганди. Бизнинг вазифамиз эса аскарларни тартибга солиш, устав бўйича хизмат қилдиришдан иборат эди.

Салангдан то Баграмгача бўлган йўлдаги қопқалар бизга қарарди. Биринчи қилган ишимиз аскарлар билан ҳамкорликда тоғдан тош олиб келиб, уйлар қуриш бўлди.

Апрель ойида десантчилар билан биргаликда Паншерга бордик. Бу бизнинг биринчи бор топшириққа чиқишимиз эди. Тонгги бешда йўлга отландик.

Паншерга кирган жойдаги қишлоқда инсон зоти йўқ эди. Ҳамма томон девонанинг кулбасидай хувиллаб ётарди. Худди ҳар ёндан аллақандай куч сени қуршаб олаётгандай, одамсиз уйларга қараб юрагинг ларзага келади. Чақалоқларнинг яланғоч бешикларига қараб: «Уларда не гуноҳ экан? Ҳозир қайси бир тош маконда оналари билан дилдираб, ташлаб кетган иссиқ уйлари томон термилиб ўтиргандир. Бу не ҳол, бу не кароматлигига ақллари етмай, тош кесган бармоқларини она кўкрагига солиб очликдан силлалари қуриб йиғлаётгандир,» деган ўй ҳар бир акли бут инсон хаёлига келиши табиий эди. Уйлар. Кулбалар. Улар инсон билан файзлидир.

Чор-атрофда отиб ташланган уч-тўртта мол ўлиб ётарди. Бир отилган сигирнинг кўзлари катта-катта очилиб ётарди. Онасининг елинида лаблари қолган бузоқнинг пешонасидан эса қон сизиб турарди.

Юқоридаги қишлоққа чикцик. У қишлоқ аҳли бир оз наридаги харобазорга бекиниб олган экан. Шундай харобазорларнинг бирига кирганимда икки ёшли қизалоқ онасининг совиб қолган сийнасини чўлпиллатиб эмарди. Унинг кўзи менга тушиб, бошини онасининг кўксига қўйиб яширингандай бўлди. Олдига бордим, бутун аъзолари қалтирарди. Ҳали ёвузлик нелигидан бехабар қизалоқ қаршисида туриб бўлмасди.

Сигир ва бузоқ, она ва қизалоқ қисматида уйғунлик бор эди. Ёвузлик уларга бир хил қисмат ато қилганди.

Биз турган жойдаги тоғ ортида Қуйи-сафи қишлоғи жойлашган бўлиб, у ердан ҳамма вақт душман қишлоқни талон-торож қилаётгани тўғрисида хабар келиб турарди. Паншерга бориб келганимиздан сўнг бир ҳафта ўтмай, ўша қишлоқда душман борлиги тўғрисида хабар келди. Ўн бешта БТР билан қишлоққа йўл олдик.

Тоғнинг икки томонида ҳам Қуйи-сафи деб номланувчи қишлоқ бўлиб, бири душман тарафда, иккинчиси ҳукумат томонда эди. Аслида бу икки қишлоқ одамлари бир-бирига қариндош бўлиб, фалакнинг гардиши билан бир-бирига душманга айланганди. Биздан ҳукумат томондагиси ёрдам сўраганди. Улар душман қай вақтда келишининг ҳам хабарини айтишганди. Аммо биз белгиланган вақтда етиб бора олмадик. Қишлоққа кириб борганимизда, ҳукумат томондагисидан бир неча киши ўлдирилганлиги гувоҳи бўлдик. Душман томондан ҳам бир жасад қолиб кетиб, у қалъага яқин бўлгани учун олиб кетишга улгуришмаган.

ХАДнинг бошлиғи - Анорголд душман жасадини кўриб, унинг кимлигини батафсил баён қилиб берди. Марҳум жуда келишган йигит эди. Устидаги кийимлари ҳам ғалати тикилганди. Оёғидаги этигига олтин суви югуртирилгандай жилва қиларди. Уни ҳукумат одамлари анчадан буён қўлга туширолмайд юрган экан. У Эрон, Покистон ва бир қанча мамлакатларда бўлиб, яқинда Баграм вилояти атрофидаги бандага бошлиқ қилиб тайинланган. Аммо биринчи тўқнашувдаёқ бандани ҳам, Эрон, Покистон ва янги ҳукуматни ҳам ташлаб кетиб, қаршимизда боладай беозор ётарди.

Ўша йили уларнинг ҳисоби бўйича 1369 йил эди. Ҳамма ёқ тош. Шу тошлар ичига буғдой экилганди.

Буғдой ҳар ўн беш сантиметрда биттадан кўкарган. Ундан қанча ҳосил олинарди. Теришнинг ўзи азоб.

Болаларга қараб юрагинг ачишади. Уст-бошинг бут ҳолатда қаршисида туришга уялиб кетасан. Ниманг бўлса бергинг келади. Начора, иложинг йўк. Бизга олиб келинаётган озиқ-овқатни, кийим-бошларни душман тўдалари пешма-пеш ёндириб турган бўлса.

Кунлар ўтган сари хоҳ даҳшатли, хоҳ кулгили бўлсин, ўрганиб бордик. «Шу экан-да қисмат», деб ўйлайсан.

Бир куни душман ерлик афғонга юз афғон пул бериб, бизнинг майорни ўлдиришини айтган. Афғонда отверкадан бошқа қурол бўлмагани сабабли ўшани майорнинг думбасига тикиб олибди. Хайрият, омон қолди.

Кобул йўлида узумзорлар кўп. Бир куни машинада келаётган аскарнинг қуёш нурида товланиб ётган узумга ҳаваси кетган. Нафсини тия олмай ўзини узумзорга урган. Қайтиб чиқмаган. Бориб кўрдик. Ичак-чавоғи олиб ташланиб, ўрнига узум тиқилган эди. У болани кўриб юардим. Шундай ўлим топди. Жасадни олиб қайтдик.

...Эрталаб кўнглим ғаш ўрнимдан турдим. Аскарлар тоғдан тош олиб келишга кетди. Орқага қайтаётганда душман ҳужум қилибди. Ўзбек йигити ҳалок бўлганини айтишди. Негадир юрагим жизиллаб кетди. Комендатурада жасадни олиб келишини кутмай, майор Орлов бошчилигида БМП, БТР ва ўн беш нафар аскар билан отишма бўлган томонга бордик.

Аскарни ўлдирганлар бизни кўриб машиналарида қоча бошлашди. Майор асир олмай, ҳаммасини отиб ташлашни буюрди. Ўқлар отилди. Машина тўхтади. Шунда майор:

- Тириги ҳам керак эмас, - дея БТР билан уларни босиб ўтиб кетди. Ҳаммаси ўлди. Ортга қайтдик. Шошилиб кимнинг ўлганини билмоқ истагида комен-

датура санчастига югурдим. Унга кўзим тушиб юра олмай қолдим. Оёқларим қалтирар, бошим айланар, кўз олдим қоронғилашиб борарди. Деворга елкамни тираб ўтириб қолдим.

Қаршимда ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган бола ётарди. Ана шу бола Ватандаўз тушини мен билан баҳам кўрганди. Ўз ўлими ҳақида башорат қилганди.

Қаршимда ётибди. Мен билан оралиғи бир қадам. Аммо унинг юзини силай олмайман. Бағримга ҳам... Жасади қолган.

Балки онанинг руҳи бу тун уни ўз бағрига олар. Айтолмаган сўнги сўзларини она тушларига кириб шивирлар, зулмат қаърига сингиб кетган жисмини бир бор кўрсатар. Йўк, йўк. Бир бормас, минглаб бор кўрсатади. Минг бор онани ўлдиради. Бу жуда-жуда шафқатсиз қисмат эди...

Нечун шунча вақтдан бери уни тириклигида кўрмаганимга минг бор афсус қилиб, қайси қисмда хизмат қилганини суриштирдим. Менинг ёнимдаги қисмда хизмат қилган экан. У билан сўнги бор хайрлашгандан сўнг қисмат бизни учраштираганига минг бор лаънатлар ўқидим. Ҳамон армондаман. У менга яна нималарнидир айтиши керак эди. Ҳа, ҳа, айтиши керак эди...

Ўрнимдан турдим. Юзига синчиклаб қарадим. Қоп-қора сочлар. Чиройли чимирилган қошлар. Уни бу дунёдан олиб кетган ўқнинг излари.

Оёқларим ости терларди. Худди қонга қорилгандай тер. Қулоғим остида эса «мен зулмат қаърига сингиб кетдим» деган сас.

Ул жудолик ёдга тушганда юрагим оғрийди, ичим терлаб кетади...

Келинг, бир ташқарига чиқайлик, худди ҳаво етишмаётгандай.

...Бизнинг район тоққа яқин. Қаранг, салқиншабада эсмоқца. Баҳорда бу ерларни кўрсангиз дилингиз яйрайди, умрингизга ўнлаб йил кўшилади. Яшагингиз келаверади-ей... Афғондан қайтгандан буён баҳорни соғинаман. Баҳорда атрофимни шаҳид кетган жигарларим руҳи ўраб олгандай бўлади. Неларнидир шивирлайди. Бу шивир ушалмаган орзулар, армонлар бўлса керак, дея ўйлаб қоламан.

Саксонинчи йилнинг ёзи эди. Тун. Комендант дам олишга кетган. Қалъа бошлиғи Ақром душман хужум қилганини хабарлаб қўнғироқ қилди. Бахтга қарши, ҳамма аскарлар ўзимиздан келаётган карвонни кузатишга чиқиб кетган. Ортда уч нафар афғон офицери, мен, Юра ва ҳадовчи қолган. Таваккал қилиб, икки кути ўк, элликта граната ва бошқа қисмда қолган тирик жонни олиб йўлга тушдим. Ҳали ой чикмаган тун эди. Бундай вақтда машина фараларини ёқсанг душман сезиб қолади. Бутун масъулияти ҳайдовчига тушади.

Минг бир хатар билан қишлоқ ёнидаги кўприкка етиб бордик. Моторни ўчиришимиз билан отишма бошланди. Ҳайдовчи Иззат Ибрагимов самарқандлик йигит эди. Ҳали хизматни бошлаганига кўп бўлмаган, отишмани ҳам биринчи кўриши. Бир қадам олдга ташлаши билан қаршисидан «ёнувчи ўк» учиб ўтди.

- И-е, бу нима, бу нима? - деб шошиб қолди у. Елкасидан босиб ётқиздим-да, Юрага:

- Сен мени орқамдан ҳимоя қилиб тур, мен югуриб кўприкдан ўтаман, - дедим. Уч афғон офицерини ҳам ўзим билан олиб югурдим.

Кўприкнинг ярмига етганимизда биз томонга қарата ота бошлашди. Шу вақт орқамдан югуриб келаётган афғон офицерининг бири кўприк устига ётиб олса бўладими. Ортимга қайтдим. Ўқлар ҳар ёнимдан визиллаб учарди. Уни ўрnidан судраб турғазиб бу-

рилишим билан ёндирувчи ўқ бўйнимни куйдириб ўтди. Бир қадам олдинга юргананда тирик қолмасдим. Кўприкдан ўтиб олиб, Ақром айтган жойда ёниб, ўчаётган шуъла томон дарахтларни оралаб юра бошладик. Қаршимизда баланд сарой пайдо бўлди. Саройдагилар бизни сезиб қолиб ўққа тутишди. Икки томонлама қуршовда қолиб кетдик. Уларга ўқ-дори олиб келганимни бақириқ-чақириб айтсам ҳам ўқ отишни тўхтатмадилар. Бошингни кўтаришинг билан атрофингда ўқ визиллаб учеди.

Чидаб тура олмай, ўрнимдан шахт туриб:

- Мен ўзингларникиман! Отмасдан караб туришлар! Автоматимни юқорига кўтариб, олдиларингга бораман, - дея қичқирдим. Икки қадам ташладим. Ёнимдан ўқпар визиллаб ўта бошлади. Ортимдан эса:

- Саид, ундай қилма, сендан ялиниб сўрайман! - деган овоз қулоғимга чалинди. Овознинг хириллаб чиқишидан хавф-хатарнинг ниҳоятда мудҳишлигини сезиб юрагим музлаб кетди.

Бир лаҳза жойимда тўхтаб қолдим. Ялиниб-ёлворувчи овоз эгаси Юра эди. Ўқлар эса мени четлаб ҳуштак чалиб учарди.

«Полковник Ақрам айтган қалъаси бу ер бўлмаслиги ҳам мумкинку, ахир», деган ўй хаёлимга келиб ақлдан ташқарида яна бир қадам ташладим. Бир ўқ автомат сопини қарсиллатиб бўлиб ташлади. Юра эса ҳамон:

- Саид, ундай қилма! - дея овоз берарди. Кўз олдим қоронғилашиб кетди. Шундай қаршимга Тошкентдан самолётда учаётганда отамнинг, онамнинг, хотинимнинг ҳавода муаллақ қолган қўллари келиб тўхтади. Қадам ташлардим, фақат қўлларни кўрардим. Ҳозир, ҳозир ўқ келиб тегишига ишонардим.

Тириклигим ёдимдан кўтарилганди. Лампочка нури кўзимни қамаштирганда қўллар ҳавода эриб

кетди. Сукунат қоплади. Жуда узоқ йиллар замин|сукутга кетгандай эди. Юзимдан оқаётган шўр сув/лабларимда сирпанарди. Қўлларимда иккига бўлиАган автомат билан турардим. Қўлларимни очишга юрагим дов бермасди. Хушимдан кетгандай эдим. Кимдир кучоқлаб кўтарганда ўзимга келдим. Улар афғон сарандойлари эди.

Ортга қайтдик. Хонада озгина спирт бор эди. Шунда Юра:

- Келинглар, Саидни иккинчи мартаба тирик қолгани учун ичамиз, - деб қадах кўтарди. Спиртнинг ўткирлигини ҳам сезмадим. Аммо сархушлик бошланди. Бошимни ёстикқа қўйишим билан уйкуга кетдим. Туш кўрдим. Туш. Автоматни юқорига кўтариб олганман. Онам ёкамдан маҳкам ушлаб:

- Сен менга кераксан, нега ундай қилдинг? Атрофингдан ўқлар учганда, ўлиб тирилавердим! Мана, кара, сочларимнинг бир туки ҳам қолмади, оқармаган! Сен ундай қилма, болажоним! Лоақал бир оз яшайин, - деб силкитармиш. Уйғониб кетдим. Ҳали қаерда ётганимни идрок қилмасдан:

- Майли, она, майли, - деб бош силкидим. Қаршимда Юра турарди.

- Нима бўлди сенга, - дея тикилди у.

- Тушимда онамни кўрдим. Кечаги ишимдан норози, - дедим беихтиёр.

- Кечаги ишингдан нафақат онанг, сенга етти ёт бегона бизлар ҳам норозимиз. Оналар руҳи ҳар вақт бола атрофида айланиб юради, дейдилар. Дўстим, бундай қилма, биласанми, атрофингдан ўқлар учиб ЗН-иб турганда, хатто мен ҳам минг бор ўлиб тирилдим, - деб деразадан ташқарига қараб сигарет тутатди. Тунда бўлган воқеани бор тафсилоти билан ўйлаб, ўзим ҳам кўркиб кетдим.

Шу йиллар ичида бир нарсага амин бўлдимки, қахрамонлик фавқулодда содир бўлар экан. Агар ўша ҳолат бир\лаҳза кечикса, ўққа қарши қадам ташлаш етти ухлаб тушингизга ҳам кирмайди. Ҳатто ўрнингиздан туриш ҳақида ўйлашнинг ўзи ҳам даҳшат. Одамзотни қаҳра\юнликка ундовчи куч эса ортда сизнинг ҳар бир ҳаракатингизни кузатиб турувчи инсонлар нигоҳидир. Ўша ҳолат уларнинг қалбида бир умр муҳрланиб қолади. Ҳатто ўлган хотиралар тирилади.

Ўрнимдан турдим. Бўйнимни силаб ўтган ўқ ўрни шишиб кетганди. Бошимни қимирлата олмайман. Юра мени санчастига етаклади. Бир неча кундан сўнг яра бита бошлади.

Ҳамон ёдимда, 1981 йилнинг 26 апрелида Тошкентда ер қимирлаган эди. Ўша куни ойнанинг охири бўлгани учун Кобулга ҳисобот бериш учун бориб, кеч қолганимиз сабаб ётиб қолдик. Эрталаб йўлга чиқдик. Биз билан бирга артиллериячилар лейтенанти ҳам кетиши керак эди. Уни кутдик. Келавермади. Соат ўн бирларда ҳайдовчим Иззатга «кетдик» дедим. Оркамда Андрей Чудный ўтирарди.

Кобулдан йигирма километрлар узоқлашимиз билан узоқдан йўлга чиқиб келаётган икки нафар афғонни кўрдим. Негадир юрагим ғашланди. Нимадир бўлади, деб ўйладим. Синчиклаб қараб, қўлларидан ҳеч нарса кўрмаганим учун хотиржам тортдим. Иккалови ҳам оқ иштон, оқ яқтак кийиб олганди.

Машина тезлиги юзларда эди. Афғонларга тенглашдик. Шу вақт улар оқ яқтакларини ечишдида, қўлларига автоматларини олиб, биз томонга тўхтовсиз ота бошлашди. Машинанинг ўнг томони қўпорилиб кетди. Уларнинг олдидан қушдай учиб ўтиб кетдик. Ҳали нималар бўлганидан бехабар эдим. Рулга маҳкам ёпишиб олган Иззатнинг ранги оппоқ тусга кирганди.

- Нима бўлди, ярадормисан? - деб сўраганимда: [

- Оз қолди, етиб борамиз, - деди. Ортимда ўтирган Андрейдан аҳволини с)фадим. У саволимга жа|воб бермай, менга кўркув аралаш кўзларини катта-катта очиб қараб турди-да, тутилиб: /

- Ўр-тоқ кат-та лей-тенант, бо-шин-гиз-га ^и-ма қил-ди? - деди. Шошиб бошимни силадим. Қўлимга билчиллаган иссиқ қон илашди. Кейин у юзимда сирпанди. Хайрият, орамиз яқин қолганди. Иззатнинг боши эса рулга тегай-тегай деб борарди. Унинг ярадор бўлганини сезиб, рулга ёпишдим. Иззатнинг бир оёғи ишламай қолиб, тезлик сусайди. Бир оёғим билан газни босдим.

Унинг оёғига, қулоғининг устига осколька теккан экан. Манзилга етиб борганимизда рулга бошини қўйиб, ҳушсизланди. Машина кабинасини очганда ерга кулаб тушди. Шундай ҳолатда бизни йигирма километр масофага соғ-омон олиб келганди. Менинг ҳам пешонамга осколька тегиб, бир қаричлар терини шилиб олган экан. Машинанинг олдинги ойнасини ўн саккизта ўқ тешиб ўтганди. Биз тасодиф туфайли омон қолганмиз.

Иззатни операция қилишди. «Чеккасидан теккан осколька яна ярим миллиметрлар томирга яқинлашганда омон қолмасди», дейишди жарроҳлар. Менинг ҳам санчақта жароҳатларимни боғлашди.

Ўша оғир йиллари мен билан бирга бўлган жигарларимни ҳеч вақт унутиб бўлмайди. Иззат. Бу номни тилга олганимда туғишганларимдан ҳам яқинроқ сиймо кўз олдимга келади. Уларни унзгиб бўладими? Йўқ. Унутиб бўлмайди. Жуда-жуда ёш болалар эди. Ёшидан эрта қаридилар. Уларнинг болалиги йўқ. Болалик нелигини билмайдилар ҳам.

Менинг қуролдош дўстларим у ердан даволаб бўлмас оғриқ олиб келишди. Бизларга орден ҳам, медал

хам беришди. Қани энди орден ва медаллар рухимизга, жисмимизга сингиб кетган оғриқни суғуриб олишга кодир бўлса. Агар кодир бўлганда минг бор таъзим қилиб, бу бир парча темирни кўзимизга суриб, бўйнимизга тумор қилиб осиб юрардик.

да, шундай кунлар ўтган. Ўзингиздан сўйланг...

«ОҒАЙНИЛАР, ҚАЙТМАСАМ АЛВИДО...»

**Даврон Абдужабборов - 1963 йилда тузилган.
Қирғизистон, Ўим вилояти, Аравон тумани.**

Пули-хумрида жароҳатланган.

- ...Термизда аскарлардан у ердаги аҳволни суриштирдик. «Бизни аёвсиз отишади», деб кўркитишади. «Вертолёт ва самолётларни ҳам уриб туширишади», дейишганда баттар чўчидик.

Пули-хумрига тушганимизда душманлар Москва батальонидан беш-олтита машинани ёндириб юборишди. Шунда «уруш, ҳақиқий уруш», деган ўй хаёлдан ўтди.

Биринчи топшириқ Пули-хумридан Кобулга машинада бориш бўлди. Мен тошкентлик Бахтиёр деган йигитга ёрдамчи ҳайдовчи эдим. Отишма бошланганда ҳаммамиз машина остига кириб олдик. Ўқ машинамизнинг тўртта баллонини ёриб ташлади. Нима қилишга ҳайрон бўлиб турганимизда кекса аскарлар «Узумзор томонга отинглар», дея буйруқ қилишди. Ўқ ҳам ўша томондан келаётган эди. Ота бошладик. Қор ёғарди. Шундай ёнимга қарасам бир аскар қор устида чўзилиб ётибди. Кейин унинг госпиталда ўлганини айтишди. Борган вақтимизда афгонлар билан оға-инидек эдик. Кейин-кейин орамизда чуқур, ўтиб бўлмас жарлик ҳосил бўлди. Кенгайиб бораверди, бораверди. Дўстларимиз ўлаверди...

Одамзот \3 бахтсизлигини олдиндан сезишига ишонаман. Ўзим билан ҳам, ўзгалар билан ҳам худди шундай олдиндан сезиш ҳоллари бўлганининг кўп бор гувоҳи бўлганман.)

Афғонистонга борган вақтларимиз марғилонлик Абдунаби Отахонов деган йигитнинг уйига кетнишга бир не^а кун қолганди. Биз йўлга чиққанда унинг қуролдош дўстлари қисмда қолишди. У эса ўртоқларининг «йўлга чиқма», дейишига ҳам қулоқ осмасдан қўлига автоматини олди-да:

- Оғайнилар, қайтмасам, алвидо, - деди-да қазармадан биз билан бирга чиқиб кетди. Ҳамма ҳайрон эди. Ҳамма унга тикиларди.

Машиналаримиз керосин, бензин, солярка таширди. Ўша куни Баграмга йўл олдик. Ёнилғини тезда одийортимизга қайтдик. Пули-хумрига бир юз эллик километрлар қолганда отишма бошланди.

Абдунабининг машинаси менинг машинамдан олдинда эди. Душман пистирмасидан бир оз ўтишимиз билан, олдиндаги машина тўхтаб қолди. Шунда марғилонлик Қаҳҳор ёнимга югуриб келди. Абдунабига ўқ текканини айтди. Юрагим зирқираб кетди. Йўлга чиқишимиздан олдин айтган гапи хаёлимдан ўтди. Машинадан сакраб тушдим. Қаҳҳор ва яна бир ўзбек бола уни менинг машинамга ўтқаздик. Машина кабинаси ичида ётадиган жой бор эди.

Ўқ Абдунабининг қорни юқорисига тегиб, орқасини ўпириб кетганди. Ҳамма томони қон. Ушлашга юрагинг дов бермайди. Ҳайдовчи орқасидаги жойга ўтказилаётганда кабина полига ва ўриндиқларга қон оқди. Оғзи машинадаёқ очилиб қолганди. Қаҳҳор унинг жағини бинт билан танғиб қўйди. Черкарга олиб бордик. Госпитал палатасига олиб кириб,

ташқарида кутиб турганимизда, қаттиқ бақирик ово-
эшитилди. Ҳаммамиз жойимиздан сакраб тушдик.

\ Мана, ҳозир ҳам унинг овозини эшитиб турибман.
>^!арроҳ эшикни очиб:

- Ўлди, олиб кетаверинглар, - деди. Жасадни Пу-
ли-хумрига олиб жўнадик. Эртасига кабинада қотиб
қолган қонни кўриб, юрагим беҳузур бўлиб кетди. Ўқ-
чийман, ҳеч нарса йўқ.

Димоғимга ўрнашиб қолган қон ҳиди, қон ҳид!..

Ўшанда бир ҳафта машина ичига киролмай юрдим.
У худди кабина ичида ётгандай, эшикни очишим би-
лан ўрнидан туриб кетадигандай туюлаверди. Кейин,
кейин ўликларни кўравериб, кўзда ёш ҳам, кўрқув
ҳам мени тарк этди.

Йўлда душманнинг бор-йўқлигини Черкардаги
дўконлардан билардик. Дўконлар ёпиқ кўчада одам-
лар кўринмаса, билингки, бу ерга душман оралаган.

Олти ой хизмат қилгандим. Кобулдан машинада
келаётган эдик. Черкарга етганимизда, эшиклари
ёпилган дўконларга кўзимиз тушди. Одамлар кўрин-
майди. Бу йўлда душман борлигидан далолат эди.

Довондан ошишда чап томонда боғ бор эди. Ўша
ерга етиб келганимизда, душман бизни қаттиқ ўққа
тутди. Биринчи галараядан ўтмай машиналар карво-
ни тўхтади. Биз ҳам машиналардан тушиб икки тараф-
га қарата ота бошладик. Карвон силжиди. Олдинда
кетаётган ўн бир машина душман томонидан портла-
тилиб, ҳайдовчилар ўлган ва ярадор бўлган экан. Ма-
шиналар юриши билан мен ҳам ўз машинамга чиқиб
газни босдим. Ёнимда БТР кетарди. У ўқ учиб келаёт-
ган томонни тўсиб борарди. Иккинчи томондан ҳам
ўқ учиб келиб машина ёнига тегар, сирпаниб, ҳуштак
чалиб турарди. Мен ҳам бир қўлим рулда, иккинчи қў-
лим билан автоматдан отиб борардим. Шунда орқам

ари чаққандай жизиллаб ачишди. Автоматнинг иссик гилзаси теккан бўлса керак, деб ўйладим. Олдинда^И машинанинг ҳайдовчиси Бахтиёр Жўрабоев ярадрр бўлган шекилли, машинаси тўхтаб қолди. БТР унинг ёнидан ўтиб кетди. Менинг машинам йўлга бир қарич сиғмай, Бахтиёр машинасига урилиб т5Ъстади. Кабинадан сакраб тушиб остига кирдим. Машина остида кимдир ётарди. Судралиб олдига бордим.

Бахтиёр экан. Юзи қип-қизил қонга бўялган, аммо ўзини йўқотмаганди. Икковимиз олдимиздаги ўн иккита машина тагидан судралиб ўтиб олдинга чикдик. БТР сигналини эшитиб, ўгирилдик. Унинг туйнуғид^ан бир қўл чиқиб бизни имларди. Югуриб ўзимизни туйнукка урдик. Бахтиёрнинг бошини боғлаётганда бирдан қўлим ишламай қолди. Белимда қаттиқ оғрик турди. Пайпаслаб кўйлагим устидан ушладим. Кўлимга тўрвага солинган қатикдай шилқиллаб кўйлагим ичидаги қон урилди. Ярадор бўлган эдим.

Ўқ биқинимдан кириб, ортимдан чиқиб кетган экан. Тезда шишиб кетди Эрталабки соат тўққиздан то кечки ўн иккигача шу галарея остида ўтирдик. Бир вақт душман галарея устида юра бошлади. Биз ҳам автоматларни тайёр ҳолда ушлаб турардик. Йўл бекилиб қолган эди. Танк келиб, портлаган машиналарни йўлдан суриб чиқармагунча ҳеч ёққа кетиб бўлмасди. Ахволим оғирлашиб борарди. Оғрик зўрайгандан-зўрайди. Қани энди, душман деганинг биронтаси кўриниб қалса. Хуморидан чиқиб отсанг. Аммо у устимиздаги бетон устида, худди миямизни пармалагандай, пошналари билан тап-тап уриб у ёқдан бу ёққа юрарди.

Даволаниб сафга қайтдим. Яна машинада ёнилғи таширдик. Юракни ховз^члаб, гоҳида ҳеч балодан кўркмайдиган тусга кириб газни босасан.

Кобулга кетишдан олдин сариқ касалга чалинганимни билдим. Шунда командир «машинани бошқа

бировага топшир», дейишига ҳам қарамай йўлга чиқдим. Кобулда эрталаб бир стакан чой ичгандим. Қайт қилиб ташладим.

Йўлга чикдик. Довонга етиб келсак, жалолободлик ҳамшахаримнинг машинаси бузилиб, тўхтаб қолган эди. Аслида бузилган машиналарга йўлда тўхтаб ёрдам бериш тақиқланади. Ўз ҳамшахаримни бундай хавфли йўлда ташлаб кетиш ҳам инсофдан эмас. Душман қўлига тушиб қолса, у ёғи нима бўлишини ўйлашнинг ўзи даҳшат.

Менинг кабинамда батальон парторги - майор ҳам бор эди. Майорни ер ости йўлининг чиқиш жойига ташлаб, ўзим орқага - Фозилжоннинг олдига қайтдим. Энди шатакка олгандим, бошлиқлардан бири машинада бизни қувиб ўта туриб:

- Тезлик билан судраб ўт, - деди карнайда. Унинг овозини эшитиб ҳайдовчилик дафтаримни этигимнинг қўнжигга **ЗФДИМ**. Ер ости йўли оғзига келганимда ҳали майор кетиб қолмаган экан, кабинага олдим. Кейин машинани тезлик билан ҳайдаб кетдим. Бир вақт орқага қарасам, ортда келаётган машиналар қарвони биздан анча олисда қолиб кетибди. Шунда майор:

- Тўхта, колоннани кутамиз! - деди. Тўхтаган жойимиз душманни нишонга оладиган асосий нуқта-си эди.. Шу ўй миямдан кечгунча вақт ўтмай отишма бошланди. Газни босдим. У ердан эсон-омон чиқиб олдик. Бирон юз метрлар юриб, автоматга янги магазин жойлаш учун энгашганимда, шундай қаршимиздан бир душман чиқиб, тўппа-тўғри олдинги ойнага қарата ота бошлади. Майор олдинги отишмадаёқ букланиб кабина полига ётиб олганди. Унга қараб:

- Онангни палон қилай, отсанг-чи! - дея елкасига тепдим. У ўрнидан тургунча иккинчиси йўлга чиқиб, тўппа-тўғри менга қарата отди. Бир юз эллик кило-

граммлар келадиган майор эса ҳамон жойида мукка тушиб ётарди.

Бирдан ичим қизиб кета бошлади. Пешонамдан қон оқди. Юзимдаги қонни артаман десам, жимжилогим юпқа териға осилиб шалвираб турарди. Бир вақт оёғим ўз-ўзидан газдан кўтарилди. Чап оёғим билан газни босиб, амаллаб, бир километрлар юриб тўхтадим.

Қисмга етдик. Болалар югуриб келди. Мен кабина ичига йиқилдим. Санчага олиб бориб укол қилганда, ўзимга келдим. Шунда мендан:

- Қаерда отаяпти? - деб сўрашди.

. - Бурилишда, - дедим. Аскарлар БТРлар билан ўша томонга кетишди.

Кечқурун Пули-хумрида операция қилишди. Унгача мени замбилга солиб, БТРда олиб боришганди. Замбилдан олганда, ўрнимда ҳалқобланиб ётган қонга кўзим тушди.

Палатада ўн бир яшар афғон қизи билан бирга ётдим. Қизнинг оила аъзоларини душманлар кўзи олдида отиб ташлашган экан. Бечора тасодиф туфайли омон қолган. Улар кетди, деб яширинган жойидан чиқса, банда бошлиғи уйга беҳос кириб қолиб тўп-пончадан кетма-кет иккита ўқ отган. Ўқ қизалоқнинг қорнига теккан. «Госпиталдан чиқсам, қаёққа кетаман», деб йиғларди. Ҳовлига қайтиб кирган банда бошлиғи қизалоқнинг оқ рангли итини отиб, қорасига тегмаган. Балки ўзлари қора чакмон кийгани учун ҳам қора итни ирим қилиб «Либосларимиз бир хил» деган ўйда отмагандир.

Машинамнинг олдинги ойнасига ўн саккизта ўқ теккан экан. «Шунча ўқдан қандай тирик қолди экан» деган ўйда машинамни кўрган генерал олдимга кириб:

- Ўғлим, яхши бўлиб кет. Тирик қолмас ердан омон чиқибсан. Тезроқ соғайгин, - дея палатадан чиқиб кетди.

Тошкентга олиб келишди. Оёғимни эрталабдан то соат бирларгача айланиб-ўргилиб кўришдилар. Кейин бир узун симни оёғимнинг юзидан тикиб остидан суғуриб олди. Ҳеч қандай оғриқ сезмадим. Шунда бир ўзбек ҳамшира:

- Жон ука, оёғингни кесмаса яна беш дақиқадан кейин буйрагинг ишдан чиқади, - деб йиғлаб юборди. Олдин мен, «оёғимни кесмоқчи бўлсаларинг, уйдагиларни чақиринглар», деб туриб олгандим.

Операция қилишди...

Қарғаларнинг овозидан чўчиб уйғониб кетдим. Бирдан кесилган оёғим чойшабни кўтарди. Лабимни тишлаб узиб олибман. Оғриқ сезмадим. Укол ҳали ўз кучини йўқотмаган эди.

Шундай қилиб кўп кунлар чўчиб уйғонардим. Калта оёқ чойшабни кўтариб турарди. Тушимда болалар билан футбол ўйнардим. Тўп тепаман, оёғимни тошга уриб олардим. Зиркираб оғрирди. Чўчиб уйғониб кетардим.

Гоҳида панжаларим ачишади. Шунда бармоқларимни силайман. Улар эса йўқ. Сонларимни силаганим билан бармоқларимнинг уюшгани кетмайди.

Госпиталда оёқнинг йўқлигига ўргангунча бир неча бор оёғим бор деган ўйда юрмоқчи бўлиб йиқилиб тушганман. Бармоқларимнинг ачиши ҳавога булут чиққанда кўпроқ безовта қилади.

Ҳозир ҳам тушларимда оёғимни кўриб, чўчиб уйғониб кетаман. Тушда кўриб юриш ҳам катта бахт мен учун...

«АФҒОН ТОҒЛАРИДА ТУРАМАН ЎЗИМ...»

**Обиджон Норқулов - 1962 йилда туғилган.
Қирғизистон, Ўш вилояти, Аравон тумани.**

Кобул - Ғазна.

- ...Биринчи ноябрда туғилганман. Ўша куни Афғонистонга хизматга кетганман.

1982 йил. Сентябрь. Афғонлар адирларда бугдойларини ўраётган эди. Кобулдан Ғазнага уч юз километрлар қолганда йўл тўсилганини, карвон олдида кетаётган танкни душманлар портлатиб юборганини хабар қилишди. Ундан олдин портлаш овозини эшитгандик. Шу вақт биз кетаётган машинадан олдингиси ҳам портлади. Уни ҳам гранатамётдан уришган эди. Ҳайдовчиси тил тортмай ўлди. Осколька қорнини ёриб ташлаганди. Қонга булғаниб ётарди. Уни кўрганда бир сесканиб тушдим. Муздай тер баданимни қоплади. Беихтиёр хаёлимга «уйга кетаманми, ё шунинг ўрнига тушаманми», деган ўй келди. Бу ўй то ортга қайтиб, ўз тупроғимизга кадам қўйгунча мен билан юрди.

У вақтда марҳумни иззат-икром билан жойига қўйиш қаерда дейсиз. Машиналарга қопни юклагандай ортишди. Улар совуқ машина полига гурсиллаб тушишини биринчи кўрган одамнинг юраги орқасига тортиб кетиши, жони ачишини айтинг. Кейин-кейин чарчаганда жасад кўкрагига бошни қўйиб зослаган вақтларимиз ҳам бўлди.

Самарқандлик бир йигитнинг ўлими олдидан «Дўстларим, мен сизлардан бир нарсани илтимос қиламан. Дунёда ҳар доим тинчлик зўчун курашинглар. Ҳамма одамларнинг кўнглини олишга ҳаракат қилингизлар», дея васият қилгани ҳеч ёдимдан чиқмайди.

Гоҳ-гоҳида ёмонлик қилувчилар бўғзингдан олганда марҳум дўст васиятини эслайман. Жим тураве-

раман. Ортга чекинишади. Қилган гуноҳларини тушунишиб, кечирим сўраб кетишади.

Келган вақтларимиз ҳеч ким бизни соғ одам деб ўйламасди. Телба ўй, телба қадамлар билан юрардик. Ўзингиз бир кўз олдингизга келтиринг. Қон ичида, ўликлар орасида юрган одамни бехос соя-салқин, сукут қоплаган, жаннатмисол ерга олиб келиб ташлаб, пар кўрпага ўраб қўйса, у қандай аҳволга тушади. Ҳатто кувончдан юраги ёрилиб ўлиб қолиши ҳам мумкин. Бизнинг телбалигимиз юраги ёрилган одам олдида ҳолва-ку. Баъзида портлаб кетай дейсан. Вақт даво, ҳар қандай жароҳатга вақт малҳам, деганлари рост экан. Мана, орадан етти йилча вақт ўтди. Энди-энди ўзимизга келаяпмиз. Ҳозир сиз билан гаплашаяпману, ўша йиллар жароҳати қайта сўкилиб, қон сизмоқца. Ичим терлаб кетмоқда. Товонларим музлаб бораётгандай. Ҳамма-ҳаммаси кўз олдимга келмоқда. Бирон ойлар яна қайта телба бўлсам ажаб эмас.

Постда турардик. Қўшиғимиз бўларди:

*Афгон тоғларида тураманўзим,
Қўлимда курулу, сувратда қўзим.
Бир лаҳза ёдимдан чиқмас ҳар сўзинг.
Мен бугун Афғонда сизни соғиндим.
Агарда бўлганда учшига қанот,
Қилиб тура олмасдим сабру қаноат.
Ёнингизгаучардим мислиучқур от,
Менўзга элдаман, сизни соғиндим.
Ўзбек онасисан доим бўл омон.
Ўзлингдан ҳеч қачон қилмагин гумон.
Афғон тоғда хатингни қутаман ҳамон,
Омон бўлсам бир қунуйга борарман.
Сизларни соғиндим.*

Бу кўшиқни қоровулда турган ҳар бир аскар биларди. Қўлимизда автомат, кўкрагимизда оталар, оналар, акалар, опалар, сингиллар, укалар суврати. Улар билан кечган кунларни бир-бир ёдлаб, шу кўшиқни шивирлаб хиргойи қилардик.

Бу кўшиқни ким ёзганини билмайману, аммо у ҳар бир келган янги аскарларга акаларидан мерос бўлиб қоларди.

Ҳамма-ҳамма кунларни ёдга олардик. Ҳалок бўлган дўстларимиз учун ҳам бу кўшиқни ортда қолган тириклар куйларди.

Э-э-э, нимасини айтасиз. Бир сафар йўлга чиққанда ўн етти нафар аскар ҳалок бўлиб, йигирма уч нафари жароҳатланган эди. Ўшанда ҳам Ватанимиз ўз фарзандларини бегона ерларга узоқ ташлаб қўймаслигига ишонардик. Аммо аскарлар ҳалок бўлаверарди...

Бир рус ўртоғимнинг ҳалокати ҳеч ёдимдан чиқмайди. 1982 йилнинг декабрь оyi. Кобулдан Тўплистон деган жойга машинада бораётганда, душман тўппа-тўғри йўлга чиқиб ўққа тутганди. Ўшанда уларнинг машинаси фугас миначига тушиб портлади. Ҳайдовчининг чап биқинини мина парчаси айириб юборган. Қават-қават ичаклари осилиб, тупроққа беланиб ётарди. Ёғи вижирлаб, қон оқарди. Атрофида ярим метрлар жойни эгаллаб, қон ҳалқобланиб қолган. У ўнг елкаси билан қимирлаб, чап қўли билан биқинини ушламоқчи бўлар, оғрик зўридан:

- Мама, мама, - деб хириллаб бақирарди. Қон ғалати ҳид чиқарар экан. Ҳидига чидаб бўлмади. Бурун ачишиб, нукул акса урасан.

Ўшанда туни билан ухлай олмадим. Кимдир бўғаетгандай бўлаверди. Шу сабаб уларнинг барини, ўша кунларнинг бор даҳшатини унутиш з^чун наша чекиб юрардик. Шунда тинч, ҳар қандай ёвузлик ва қон ҳидидан холи уйқуга кетардик.

Биринчи куни самолётдан тушишимизни кутиб турган дембеллар, бизлар учун нарвон олиб келиб кўйишди. Самолётдан ерга тушдик. Улар самолётга чиқишди. Акаларимиз кетишди. Биз қолдик. Улар нарвон кўйишди, биз олдик...

Қоровулда турганимда акамнинг мен билан хайр-лашаётиб:

- Ука, қоровулда турганимда асло ухлаб қолма. Келганимдан кейин хоҳлаганимча тўйиб-тўйиб ухлайсан, - деган сўзлари хаёлимдан ҳеч нари кетмади. Қоровулда оғир чарчоқдан киприкларга уйқу илинганда акам қулоғим остида шивирлагандай бўларди. Чўчиб тушардим.

Яқинда колхозимизнинг олтинчи бригадасидан Холдоров Абдумухаммад деган йигитнинг жасадини олиб келишди. Онасининг фарёдига чидаб бўлмайди. Бутун колхоз аҳли марҳумни кузатди. У томонлардан дўстлар жасадини кузатардик. Аммо марҳумни кутиб олмасдик. Энг оғири кутиб олиш экан. Ҳамон ўзимга келганим йўқ. Туни билан ўйлаб чиқаман. Туни билан бағри қон аёл овозини тинглаб, йиғлаб чиқаман. Ўлимни кўравериб муз қотган юрагим она йиғисига, она фарёдига бардош бера олмади. Ўша кун йиғладим. Ҳозир ҳам юрагим йиғламоқца. Ичим эзилиб кетгандай...

«ОПШОҚ ҚЎЗИЧОҚ...»

Толиб Шерматов - 1961 йилда туғилган. Самарқанд вилояти, Иштихон тумани.

Паншерда жароҳатланган.

- ...Душман бизнинг комсомол котибимизни бурда-лаб қабристон ичига ташлаган. Кечгача ҳужум қилганимиз билан уни қабристондан олиб чиқа олмадик.

У ерда банданинг бошлиғи Кушкадан Ҳиротга қочган ўзимизнинг сиёсий ишлар командири бўлган. Ҳи-

ротдан ўтаётган машинналар карвони талафот кўрмай ўтмасди. Шу сабаб у ердан ҳаммамиз қўрқардик. Комсомол котиби жасадини кўрганда тутқаноғим тутиб қолганди. Уни тириклайин қийнашган эди. Бир халта гўшт.

Паншерда пистирмада турибмиз. Икки тоғ орасидаги майдон миналаштирилган. У ердан асло ўтиб бўлмайди. Душман томонни дурбинда кузатардим. Бир вақт кўзим даҳшатли манзарага тушди. Икки афғон бизнинг аскарни ломга ўтқазиб, аъзоларини кесиб отиб юборишмоқда эди. Баданим қалтирай бошлади. Қайтиб дурбинда у томонга қарай олмадим. Шошиб қуйида турган катюшачиларга бўлаётган воқеа жой кординатини бердим. Бир лаҳза ўтмай бизникилар қийналаётганни ҳам, қийнаётганларни ҳам портлатиб юборди. Хотиржам тортдим...

Биласизми, одам қийналаётган жонни кўрганда унинг ўлимини истаб қолар экан. Аскар бари бир ўларди. Аммо ит азобида ўлишини ҳеч биримиз хоҳламаймиз. Шу сабаб асир тушмаслик ^ у н ҳар доим ёнимизда битта граната юарди.

Ҳиротдан Паншерга борганимга тўрт ой бўлган. Август ойи ўрталарида катта топшириқ билан чиққанмиз. Покистон тарафдаги қирқ километрлар тоғ атрофини афғонлардан тозалашимиз керак. Ортимиздан армия келиши кзггиларди.

Ўн беш кун ичида озик-овқат тугади. Кимда йигирмата, кимда олтига, кимда битта патрон қолган. Тоғ устида бункер ясадик.

Биринчи сентябрь. Бункер ичида ётибман. Хаёлимга «қишлоғимизда болалар мактабга борапти, мен уларни кўрмайман, овозини эшитмайман, тош остида ётибман», деган ўй келади.

Кечаси соат тўртларда қоровулда турганимда ротадан «ҳар постдан иккитадан ўн олти киши штабга

йигилсин. Патрон ва озиқ-овқат олиб келишади», деган хабар олдик.

Йиғилган ўн беш киши ичида мен ва взвод командири ёрдамчиси бир ярим йил хизмат қилган, қолган аскарларнинг келганига ҳали уч ой ҳам бўлгани йўқ эди. Қуйига туша бошладик. Шунда офицерга:

- Қишлоқ ичидан тушайлик, пистирмага дуч келсак, қочишга ҳам осон бўлади, - дедим. У кўнмади. Биз очиқ майдонга қараб, тўппа-тўғри душманга нишон бўлиб туша бошладик.

Ўша тун туш кўргандим. Водийда оппоқ кўзичоқ ўтлаб юрганмиш. Устида бургут айланиб юрибди. Қанотлари бургут қаноти эмишу, боши одамнинг калласи. Негадир ўрнимдан сапчиб туриб кетдим. Уйга, «оқ кўзичоқ олиб, садақа қилиб юборинглар», деб хат ёздим.

Тушаётган томонимизнинг чап биқини дарёга яқин эди. Хаёлимга келган ўйим тўғри чиқиб, душман қопқонига тушдик. Тоғнинг бир-бирига яқинлашган қисқа жойига келганимизда орқамиздан пулемёт билан битта-битта тера бошлашди. У ердан чиқиб кетишнинг ягона йўли бор. Аммо у ерга ҳам мина қўйилгани тайин эди.

Душман билан орамиз эллик-олтмиш метрлар чамаси. Елкамдаги алоқа аппаратиға ўқ тегиб ёрилди. Тўрт нафар бола ярадор бўлган, қолганларини билмайман. Қаршимдаги ягона сўқмоқ йўл кўзимга оловдай кўришиб, оҳанрабодай ўзига чорлайди. Ана шу ердан ўтиб олсак, марра бизники. Қуйида иккита БМП ва битта БМД кутиб турарди. Улар қаерга отишни билмайди. Алоқа йўқ. Сўқмоқ йўл билан оралик тобора қисқариб борарди. Ҳа, ҳа, бу инерция билан бўлган. Бир вақт сўқмоқ йўл ёнидаги тошлардан сакраб, ораликқа тушмай югуриб бораяпман. Жуда-жуда оз

қолганди. Кимдир елкамдан қаттиқ итариб юборгандай бўлди. Мувозанатимни йўқотдим. Оёғим тош орасига тушаётганда ердаги тарелкадай милага кўзим тушди. Бу ҳолат лаҳзалар ичида рўй берди. Бақириб юбордим. Аммо ўз овозимни эшитмадим. Инглиз ми-наси босганда портламайди. Оёқундан ажралганда ўз ишини қилади. Орқамдан кимдир:

- Вой, онажон, - деб қичқирганини эслайман. Сониялар ичида ҳавода муаллақ учдим.

«Мен ўлдим, фақат руҳим билан юрибман. Ўлган одамнинг руҳи тирик бўлар эканда. Аммо кўп нарса-лар қолиб кетди-да», деб ўйладим. Шунда қарсиллаб нимагадир урилдим. Ерга парчинлаб ташлангандай эдим. Ҳар бир аъзомга улкан, жуда-жуда оғир мих қоқилганди. «Ҳамма ёғим сочилиб кетган бўлса керак», деб ўйладим.

Бошимни кўтариб бўлмасди. Бошимга ҳам оғир гурзи билан урилгандай, ҳаракатдан мосуво эди. Қўлимдаги автомат ва белимдаги граната ҳам қайларгадир учиб кетганди. Ротада инструктор бўлиб хизмат қилардим. Шу сабаб елкамда тез ёрдам сумкаси бор эди.

Кўзим ичига қум тикилгандай ачишиб, ҳеч нарса кўрмадим. Пайпаслаб сумкани олдим. Танамдаги оғриққа чидаб бўлмасди. Оёғимни негадир ушлагим келди. У йўқ. Ўнг қўлим ҳам йўқ уни қаерга кетганини билмайман. Кейин билсам, у орқамга осилиб қолган экан. Қўлни тортиб жойига олиб келдим. Аммо ҳеч нарсани сезмайди. Оғриқнинг зўридан ҳушимдан кетаман, деб ўйладим. Сумкадан оғриқни қолдирувчи укол олиб, болдиримга сукдим. Аммо ҳеч нарса ўзгармади. Бир илож қилиб, тусмоллаб олдга қараб эмаклай бошладим. Кимдир орқамдан «қимирлама, миналаштирилган майдон», деб қичқирди.

Сўқмоққа қараб чопганимда орқамдан мен билан ака-укадек бўлиб қолган рус йигитлари югуришган

экан. Мина портлаганда уларга ҳам темир парчаси тегиб ярадор бўлишган. Иккинчиси ярадор бўлса ҳам ўша ердан ўтиб, қуйидагиларга хабар қилган. Машиналар юқорига чиқиб келганда душман чекиниб, уч нафари ҳалок бўлган экан.

Мени шинелга ўраб пастга олиб тушишди. Бада-ним ёнарди. Санчагга олиб келишди. Кимдандир сигарета сўраб чекканимни, бир қултум сув ичганимни эслай оламан.

Кўзимни очсам ҳамма ёқ оппоқ. Қўркиб кетдим. «Душман кўлига тушибман-да», деб ўйладим. Оёғимни ушладим. Белимгача гипс. Кўлим ҳам гипс қилиб ташланган эди. Чор-атрофга қулоқ солдим. Аммо қаердалигимни билмадим. Ғала-ғовур овоз келаётган томондан:

- Нечанчи число? - деб сўрадим.
- Тўққизинчи сентябрь, - дейишди.
- Қаерда ётибман? - дедим.
- Тошкентда, - дейишди. Бўшашиб кетдим. Хўрлигим келди. Ҳамширадан:
 - Кўзимга нима қилган, - дёб сўрадим.
 - Ҳечқиси йўқ, яқинда тузалиб кетади, - дедй. Хотиржам тортйб «уйга еттинчи ноябрда кириб борар эканман-да», деб ўйладим. Аммо 28 октябрда Москвага жўнатишди. Бурденко номидаги госпиталга тушиб, у ерда биринчи июнгача қолиб кетдим.

Москвада бир ойлар ётганимдан сўнг Мороз фамилияли кўз доктори борлигини, у аёл иттифокда етўк мутахассис эканлигини эшитиб, бўлим бошлиғига:

- Мени ўша доктор олдига олиб борасан, - деб оёғимнй тираб олдим. Ноилож қолганидан олиб борди. Доктор кўзимни текшириб:
 - Кўзингнинг олтмиш, етмиш фоиз кўриш қобилиятини тиклайман - деди. Юрагим қинидан чиқиб

кетгудай хурсанд эдим. Кўриб юрган одамнинг бундай бўлиб қолиши ёмон экан. Дунё қоврилиб қолгандай. Овозларни эшитасан, аммо ўзини кўра олмайсан. Бундан ортиқ яна қандай фожиа бўлиши мумкин.

Операция қилишди, операциядан сўнг касалхонага кайтарди. У ерда бўлим бошлиғи:

- Энди санаторияга борасан, - деганда:

- Ўз кўзим билан йўлни кўриб бормагунимча, ҳозир ҳожатхонага ҳам бу ҳолатда бормайман, - деб туриб олдим.

Госпиталга менинг ўрнимга одам келиши керак экан. «Санаторияга бормайман», деб туриб олганимдан сўнг ноилож махсус мактабга юборишди. Икки ойдан кейин мактаб директори Зинаида Ивановна Олдига олиб борди. Ўша аёл мени операция қилган.

Аёл мени текшириб:

- Энда уйингга кетсанг керак, - деди.

...Кўзим ҳали боғлиқ нима бўлишидан беҳабарман. Кўзимдаги бинтни ечишди. Оппоқ Ёруғ, чиройли дунёни кўрдим. Қувонганимдан қалтирардим. Ерни кучоқлаб тўйиб-тўйиб ўпгим келарди. Сиз у ҳолатни ҳис қила олмайсиз. Фақат менинг қисматимга қисматдошлар бу қувончни ҳис қила олишади. Ҳа, ҳа, улар!...

Менинг хурсандлигимга шерик бўлган Зинаида Ивановна елкамга қўлини қўйиб:

- Ўғлим, энди фақат ётишинг керак. Бўлмаса кўзингга оғирлик тушади, - деди.

Минг афсус, айтганларига амал қилмадим. Ўз кўзларим билан ёнимдаги дўстларимга, оппоқ палатага, ҳамшира қизларга, кўм-кўк япроқларга бурканган даҳлатларга қараб тўймасдим. Ёруғ дунёнинг борлигига ташна вужудим мени бир жойда ётқизиб қўймасди. Қўлтиқтаёқ билан юриб кўчага чиқардим. Ҳар ённи кизиқиш билан томоша қилардим.

Бу хурсандчилик узокка бормади. Орадан бир ой ўтиб кўларим кўрмай қолди. Мактаб директори мени яна Зинаида Ивановна олдига олиб келди. У нима бўлганини билгандан сўнг жон-пони чиқиб кетди. Ҳамма гапни айтди. Индамай ўтирардим. Бор аламини сочиб бўлгандан сўнг чуқур хўрсиниб:

- Захаров кўрсин-чи, - деди. Захаровга олиб боришди. У:

- Энди бўлмайди, аммо синаб кўрамиз, - деди. Қайта операция қилишди. Бир ҳафтадан кейин кўзимни очишди. Оқ нарсани кўрдим. Шунда у:

- Мени кўраяпсанми, - деб сўради.

- Юзингизни танимаяпману, аммо шарпангизни кўриб турибман, - дедим. У мени кучоқлаб олиб:

- Ўғлим, биринчи бор шундай муваффақиятли чиқиши! - деди қалтироқ овоз билан.

Ўшанда кўриш қобилияти етти фоиз бўлган экан. Ҳозир ўн фоиз бўлибди.

У ерда менга кадрдон бўлиб қолган ўртоқларим - Саша, Андрей, Анатолий ва Бозорбойлардир. Улар билан бир жойда хизмат қилиб, госпиталда танишганмиз. Кўзимиз кўрмагани учун бир-биримизнинг юзимизни танимаймиз. Улар билан махсус мактабда ҳам бирга ётдим. У мактабни битиргандан кейин Москвада қолиб ўқишга киришга келишгандик. Аммо айтганимиз бўлмади. Андрейни хотини олиб кетди. Сибирлик Коля ишга кетди. Александр ҳам уйига жўнади. Охирида ўзим қолдим. Ҳозир ҳам бир-биримиз билан учрашиб тураемиз. Уларни учратганда отамни кўргандай бўламан. Боргим келганда телеграмма бераман, ота-оналари вокзалда кутиб олади.

Тўртталовимиз ҳам худди бир қориндан тушгандаймиз. Андрей ва Сашанинг кўзи умуман кўрмайди. Бизни бир-биримизга яқинлаштирган нарса жа-

роҳатлар бўлса керак. Тан ва қалб жароҳатлари. Биз ҳам юрмасмидик югуриб-елиб. Ҳали неча баҳорни кўргандик. Қанча-қанча орзулар бор эди. Орзулар кўмилиб, армонга айланди.

1986 йили Москвадан келдим. 8 май куни «Меҳнат-роҳат» колхозининг ўттиз еттинчи мактаб ўқувчи пионерлари мени табриклар, қайтадан пионерга қабул қилишди. Улар кетишгандан сўнг ўзимизнинг эллик биринчи мактаб пионерлар етакчиси 2-синф болани уйга юборибди. Ундан нега келганини сўрасам:

- Мактабда тантанали йиғилиш бўлаяпти. Сизни олиб боришни етакчимиз тайинлади. Шунда қатнашар эмишсиз, - деди. Негадир эзилдим. Ўзга колхоз сени иззат-ҳурмат қилиб уйингга келса-ю, ўз кишлоғинг бундай қарши олса...

Кўриб турганингиздай яшаб юрибмиз. Бир оз уйларни тузатиб олсам, дўстларимни меҳмонга айтаман. Уларни кўрмаганимга ҳам анча кунлар бўлди. Дўстларим билан тўйиб-тўйиб гаплашгим, бағримга босиб ҳидларини туйгим келмоқда. Жуда яхши болалар. Биласизми, қай бириникига бормай, ойлаб қолиб кетаман. Ҳеч бир-биримиздан ажралгимиз келмайди. Зерикмаймиз ҳам. Ҳатто ака-укалар ҳам бир уйда ўн беш кун яшашса, ораларидан аччиқ-тизиқ гаплар ўтади. Шунга қараганда биз ака-укадан ҳам яқинроқ бўлсак керак...

Ака, тилагим, энди уруш бўлмасин. Уруш жуда-жуда ёмон. У сизнинг яхши-ёмонлигингиз билан ҳисоблашиб ўтирмайди. Бир дайди ўқ ё ўлдиради, ё майиб қилади. Ҳозир сизга гапираяпману, портлаганда ҳавода муаллақ қолган ҳолга тушаяпман. Жуда-жуда ёмон. Кўп нарсаларни айта олмайман.

Узумдан олинг, ўзимизники... Чойни ҳам ичмасиз...

«Тўй...»

Собир Холдоров - 1968 йилда тугилган. Самарқанд вилояти, Қушработ тумани, Эргаш Жуманбулбул хўжалиги.

Кобулда жароҳатланган.

- ...Самарқандда бир, Термизда икки, ҳаммаси бўлиб уч маротаба автоматдан ўқ отдик. Термизда палаткаларга қамаб, атрофимизни билим юрти курсантлари «қочиб кетмасин», деган гумонда ўраб туришди. Орадан икки кун ўтгандан сўнг Афғонга кетишимиз аниқ бўлиб қолди. Кўп болалар Самарқанддалигимиздаёқ уддабуронлик қилишиб, уйларига телеграмма юбориб, телефонда гаплашиб, Афғонга боришдан қутулиб қолишди. Бири «оилада бир жон», бири «ота-онасининг қаровчиси йўқ», яна қай бири ўзга ҳужжатларни тўғрилаган экан. Бизнинг хаёлимизга ҳам келмабди жонга паноҳ бўлувчи ҳужжатлар.

Икки кундан сўнг подполковник ҳаммамизни сафга тизиб:

- Ким Афғонистонда хизмат қилишни хоҳлайди, - деб сўради. Шунда саф охиридаги хипча бел, тарашадай болалар икки қадам олдинга чиқиб:

- Биз борамиз, - дедилар бир овоздан. Подполковник уларнинг афт-ангорларига синчков тикилиб:

- Наша чекишгами? - деди-да, сафга қайтарди. Кейин ҳаммамиздан бирма-бир сўраб чиққанда, «мен бормайман, онам уйда бир ўзи» деди кимдир, иккинчиси «яқинда қариндошим ўлиб қолди», деган важни кўрсатиб ортга чекинди. Навбат биз талабаларга келди. Мендан сўраганда:

- Икки йил қаерда бўлса ҳам хизмат қилишимиз керак, - дедим. Кейин самарқандлик, қашқадарёлик - бир юз саксон бола сараланди. Тўппа-тўғри самолётга

олиб борди. Бахайбат юк ташувчи самолёт қаршисида турибмиз. У ерда ҳаммамизни «Ҳеч нарса олиб кетмаяпсанларми», дея текширишди.

Тошкент ортда қолди. Бир соату йигирма дақиқа ҳавода учдик. Кобулга тушдик. Ҳаво иссиқ. Сув йўқ. Шамол. Қум юзга урилади. Аэродром ва тоғ ораси беш юз метрлар, тоғдан отилаётган ўқ ва портлаш овозлари эшитилиб турибди. Кейин бизни қисмларга бўлди.

Беш кун туни билай отишма ва тревогалардан кўрқиб чиқиб ухлай олмадик. Кобулдаги машқ майдонида яна уч маротаба автоматлардан отиб, «душманни нишонга олишга тайёр бўлиб турдик».

Болалар уйларига «Чехословакия, Венгрия ва Германияда хизмат қиляпмиз», дея хат ёзишди. Мен тўғриси яна ёздим, «Афғонистонга тушдим» деб мактуб йўлладим. Негадир, ўша кунлариёқ соппа-соғ кетишимга ишончим йўқолганди.

Тупроқ ютганимизга бир ҳафта бўлган. Соат тунги ўн иккиларда қоровулдан қайтиб келиб ётганимда туш кўрдим. Душман мени отди. Йиқилдим. Олдимга келиб: «Калима биласанми», деди. Сура ўқидим.

«Мусулмон бўлиб нега бизга қарши урушмаяпсан, номард. Сура билганинг учун бир оёғингни кесамиз», деди. Мен унга «Хизматчилик», дедим. Шунда у оёғимнинг бирини кесиб сувга отиб юборди. Бақириб ўрнимдан турсам, казармада ётибман. Қаердалигимни билганимдан сўнг, «Нахотки шунчалик катта бўлганимда, бегона юртларда ўлиб кетсам», дея ўйладим. Ўзингиз биласиз қандай улғайганимизни...

Ўша тундан сўнг хаёлимдан «ҳукуматнинг тобутлари» кетмай юрди. Энг оғир кунларимда, у қаршимга бостириб келарди.

Биз ўн болани етмиш сўм маошга катта қилган онамни ўйлаб юрагим эзилиб кетарди. Ҳали бу катта,

савдоли ҳаёт нелигидан беҳабар укаларимни эслаганда юрагим йиғларди Онам энди дам олиши керак эди. Катта умид, ишонч билан унинг қанотига кираман, деб ўйлардим. Ўйларим, орзуларим қаерлардадир, ўзга дунёнинг қоронғи бурчакларида қолиб кетгандай эди. Таним зирқираб, ҳар лаҳза мени совуқ кўзлари билан кузатаётган хавфни ҳис қилиб турардим.

Март ойи. Кобулдан Қандаҳорга учаётган вертолётни уриб туширишди. Учувчиларнинг қолган-қутган жасадларини олиб келишди. Уларнинг ичидаги бир татар учувчини яхши танирдим. Аэродромдан қорли тоғ кўриниб турарди. У вертолётга чиқишдан олдин шу тоққа қараб:

- Собир, қачон қор эриса уйга кетаман, - дерди. Бугун эса плашпалаткада титилиб кетган жасади ётарди. Қорлар эриганда тобути уйига қайтди. Уни маҳзун, чуқур ўйга ботган кўзларини, чўнг қотган юзларини ҳечам ёдимдан чиқара олмайман.

Қўлингизга тикан кирганда қай аҳволга тушасиз. Тикан кирган маҳал ҳеч бўлмаганда довучча еган боладай юзингиз тиришиб, оғриқ зарбини билдирасиз. Тириклай қулоғингизни кесганда-чи?

Бир молдаван бола қоровулда турганда ухлаб қолган. Автоматини олиб, икки қулоғини кесиб, қўйиб юборишибди. Қисмга йиғлаб келди бечора. Қулоқсиз қолди. Бу у ердаги энг энгил жазо. Шунисига ҳам шуқур қилди. Одамзот энг оғир кунлари ўтмишини кўп ўйлар, ўз-ўзига ҳисоб берар экан. Москвалик, ленинградлик болалар бўларди. Қоровулда ўн-ўн беш кун қолиб, соч-соқоли ўсиб, олди-орқаси йиртилиб, юзига кул суркагандай тасқара аҳволда казармага қайтиб келганда ютоқиб уйдагиларидан хат-хабар борлигини суриштиришарди. Мактуб келган бўлса, чекиш хонаси, ё ҳожатхонада, казарма ортида йиғлаб жигар-

ларининг саломини ўқишарди. Уларнинг бири шундай мактуб ўқиётганида устидан чиққанман. Нигоҳи сатрларда. Бир қўлида суврат. Сувратда бир талай гўзал, сарвкомат Москва қизлари жилмайиб турибди. Уларнинг орасида сочлари Италия модасида олинган, елкаларида ажнабий либос кийган йигит, қаноти остида эса икки қиз унинг кўксига бошини қўйган. Йигитнинг кўзларида дунёнинг бор беғубор қувончлари учкун сачратиб турарди.

Бу йигит - қаршимда сатрларга нигоҳи қадалган, елкасидаги гимнастёркасининг қўлтиғи тушиб қолган, юзи икки кучукбачча яласа тўядиган кир, шимлари йиртилиб, ичидан искирт иштони чиқиб қолган аскар эди. Ҳазиллашиб ундан сўрайман:

- Бу сувратдаги пўрим йигит ким? Акангми, укангми?

- Менман, - дейди ҳикиллаб.

- Бу сенга ўхшамайди-ку! Нега ҳозир ундай эмасан? - дея ўчакишгандай бўламан.

- Замон кўтармаяпти-да, - дейди бошини чайқаб.

Ҳа, замон кўтармаганди. Эрталаб уйқудан турганда иссиқ сут, шакар, колбаса тайёр. Уни чала-чулпа еб, текис, равон кўчада қадам ташлаб мактабга отланган. Турли театр, кино, дискотекаларда момикқина қизалоқлар билан қўл ушлашиб, «Чао» деб юрган бола-нинг макони бу ер эмасди...

Куз оғи эди. Кобул четидаги қишлоқда қоровулда турардик. Ёнимизда аэродром. Тоғ томондан миномётлар учиб кела бошлади. Аэродромдаги саккизта СУ маркали самолёт кетма-кет ёниб кетди. Фақат биттаси ҳавога кўтарила олди, холос. Бу мен гувоҳ бўлган ҳодиса... Бизга ертўлага кириш буюрилди. Унинг ичида ётиш азоб эди. Икки ҳафта ётишга тўғри келди.

Ўша кунлари козоқ дўстим Денисга осколька тегиб жароҳатланди. Хатирчилик Муҳиддин оғайнимни

мина парчаси қорнини ёриб ташлаганди. Ичаклари тупроққа беланиб ётарди. Шунда командир бизга:

- Кекса аскарлар қоровулга туради, - дея буйрук берди. Шунча вақт қоровулда туриб бундай аҳволга тушмагандим. Ўзимни нохуш сезиб, темир нимча кияётганда кўлларим қалтирарди. Разводда бутун аъзоларим титрай бошлади. Аскарлар кам бўлгани учун тўрт соатдан қоровулда туришга тўғри келди.

Қоровулда фарғоналик Тилаболди билан ёнма-ён эдим. Унга яқинлашиб, гаплашгим келарди. Юрагим безовта, беҳузур. Ўшанда шунча кунлардан бери миямни пармалаб келган ўй шу бугун содир бўлишига имон келтирдим. Тилаболди менга яқинлашганда:

- Негадир ўзимни ёмон сезаяпман, менга нимадир бўладиёв, - дедим. Шунда:

- Қўрқма, мен шу ерданман, уйга оз қолди. Ундай хаёлларни миянгдан чиқар, - деди. Ортимга қайтдим. Кўп ўтмай ҳавони кесиб РС учиб келди. Ётишга улгурмадим. Оёғим қизиди. Йиқилдим. Олдин қизиб кетдим. Кейин совуқдан қалтирай бошладим.

- Болалар, менга ёрдам беринглар, - дея бақирдим. Командир:

- Собир, - деганини эшитдим. Аммо гапира олмайман. Худди тилим ичига тортилиб кетгандай эди. Тош тагида ётардим. Улар мени текис жойга чиқаришди. «Ўлса ҳам кенгроқжойда жон берсин», деган бўлишса керак.

Прапоршик сонимдан резина билан боғлади. Ичим кизирди. Ҳеч нарса ҳақида ўйламасдим. Мувозанатсизлик рўй бергандай эди.

Кеч тушди. Қаердадир қон қуйди. Кейин билсам дўстларим мен учун қон топширган экан.

Асосий тиббий ёрдамни эртасига кўрсатди. Кобулга БМПда олиб борди. Оралик тўқсон километр эди. Ўшанда оёғимнинг суяги тўғри бўлсин деб тош

қўйди. Оёғим эса орқасига қийшайиб кетди. Елезаров аппаратини қўйди. У ҳам нотўғри қўйилиб, қон томири устига тушган экан. Иссиғим 40 - 41 даражадан тушмайди. Ўзимга келганимда докторлар:

- Сен бир ўлиб тирилдинг, - дейишганди. Иссикукол қилганда қизиб кетаман, кейин бирдан совий бошлайман. Шундай вақтларда минанинг зарбини сезаман.

Кобулда бир ой ўзимни билмай ётганман.

- Фарғона, Фарғона, - деганда ҳушимга келдим. Кўзимни очсам бир милиционер кўрпаларимнинг остини пайпаслаб кўраётган экан. Аскарларнинг жароҳатларини ечиб, нималарнидир кидиришарди. Шунда мени текшираётган милиционер оқ халатли кишига:

- Бунинг оёғи боғлами катта экан, ўша ерга яширган бўлса керак, очиб кўрамиз, - деди.

Бизни олиб келган доктор шекилли:

- Бу ўзини билмайди, қаердан бунда наша бўлиши мумкин, - дея оёғимдаги гипсни очтирмади.

Ленинградга учдик. У ерда ўзимга кела бошладим. Ўтган кунлар ҳақида ўйладим. Инсонни инсон сафга қайтаришига имон келтирдим. Ленинград халқи олдида бир умр қарздорман.

Олтмишдан ошган, пенсионер оналар, боболар ўз маошидан бизга егулик, турли-туман нарсалар олиб келарди. Пенсиянинг қанчалигини биласиз. Ўшандан орттириб бизга улашиш унча-бунча одамнинг қўлидан келмайди. Бундай ишни қилиш учун инсонга улуғ муҳаббат бўлиши керак. Ўша муҳаббат билан Ленинград халқи лиммо-лим суғорилган десам хато бўлмайди. Бўканглаб оналаримиз келарди. Кўз ёшларини артиб, елкамизни силарди. Олиб келган егулигини тановул қилиб бўлгунимизча бошимизда ўлтирарди. Бундай муҳаббат айрим оналарда ҳам топилмаслигига имон келтираман. Улар бизнинг онамиз. Ҳа-ҳа, она-

миз! Бир умр шуидай бағри кенг, болажон оналарим қаршисида тиз чўкиб яшаймиз.

Улар мени қайта ҳаётга чорларди. Яшаш ҳақида ўйлашга ўргатди. Қайта қишлоқларим, тоғларим, дарахтларим кўз олдимдан ўта бошлади. Улар бошимда ўтирганда, онамнинг иссиқ нафаси юзимга майин эпкин мисол урилаётганини ҳис қилардим. Жароҳатдан сўнг юзлаб оналар, оталарнинг меҳрини сездим. Ёлғиз эмаслигимни билдим.

Кузнецов Николай - волгоградлик. Госпиталда бу номни эшитган ҳар бир аскар қалбида унга нисбатан ёниқ, сўнмас муҳаббат пайдо бўларди. У Афғон тупроғида бор-йўғи тўққиз кун бўлган. Қандаҳорда БТР ёнига снаряд тушиб дўстлари ҳалок бўлган. Уни эса чалажон ҳолда ўликхонадан топишган. Икки оёғи ва бир қўли кесиб ташланган. Иккинчи қўли ҳам эриб кетгандай бир-бирига ёпишиб қолган. Кўзлари кўрмайди. Уч йилдан бери госпиталда даволанади.

Ҳамшаҳари Лена унга турмушга чиқди. У бизнинг госпиталда ҳамшира бўлиб ишларди.

Тўй бўлди. Палатадаги каравотларни деворлар томонга суриб, ўрталиқдан жой ҳозирладик. Юра оладиган аскарлар стулга ўтиришди. Менга ўхшаганлар каравотда ётиб, тўйни томоша қилдик.

Кадаҳ сўзларини тингладик.

Лена Колянинг никоҳузуги тақадиган бармоқлари бўлмагани сабаб бўйнига занжир тақди.

Мен, ленинободлик Сулаймон, краснодарлик Жена, Коля тўрттовимизни аҳволимиз оғир эди. Каравотга кўп ойлардан бери михланганмиз. Колянинг синфдошлари Волгограддан келишди. Стол безатилган. Куёвнинг ёнидаги курсида келин ўтирибди. Музика - биз Афғонда тинглаган, хиргойи қилган куй. Уни ҳаммамиз биламиз. Тўй бўлгунча Коля:

- Пичоқушлай олмайман. Ўзимни осолмайман. Бир меҳрибон инсон укол билан мени бу азобдан халос қидса, - дея йиғларди. Тунлари сигарет чекиб чиқарди. Унинг бундай афтода ҳолига ҳаммамиз ачинардик. Аммо қандай юпатишни билмасдик. Нима деб ҳам юпатасан. «Ҳали яхши бўлиб кетасан», дебми? Йўқ ҳеч нарса билан уни юпатиб бўлмасди.

Тўйда бундан кейин унинг юпанчиғи, овунчоғи Лена эканини юракдан ҳис қилиб турардик.

Коля куларди. Биз бошимизни эгиб йиғлардик. Бу билмадим, қандай шафқатсизлик. Навқирон йигит ўз жуфти ҳалоли олдида коматини тик тутиб тура олмаса. Эслагинг келмайди. Ақлдан озиб, ҳаммасини унутиб юборгинг келади. Начора, ҳеч бирини унутиб бўлмайди. У кунлар ўлим бизнинг тириклигимиз ортидан шарпа мисол судралиб юарди.

Колянинг онаси ва Ленага госпиталга яқин жойдан ётоқхона беришди. Тасаввуримда Коля уйланмади, иккинчи онасини топгандай эди.

Кўп ўтмай Коля ва Лена санаторияга кетди. Орадан маълум вақтлар ўтиб Ленанинг Волгоградда кўзи ёриганини эшитдик. Қиз туғибди. Колянинг онаси бизга ароқ олиб келди. Боласининг омонлигини тилаб ичдик. Коля жилмаярди. Аммо...

- Қизли бўлдим. Лекин унинг юзини кўра олмайман-да, - деган бир нидо лабларидан бехос отилиб чиқиб кетарди.

Колянинг тўйи ўтгандан сўнг биз ногирон аскарлар ўз-ўзидан ёмон бўлиб кетдик. Ҳамон нима бизга бунчалик таъсир қилганини билмайман.

Қора денгиз бўйидаги Саки санаториясида Саша Морозов деган йигит билан танишганман. Гордезда жароҳатланган. Икки оёғи ҳам докторларнинг хатоси билан уч мартаба кесилган. Унга протез ҳам қўйиб

бўлмасди. Сашанинг бундай аҳволини кўрган хотини боласини олиб, уни ташлаб кетган. Ота-онаси ҳам ундан юз ўгирган. Аҳён-аҳён ичиб қолсак, бошини аравачага уриб:

- Ҳаммасига ўзим айбдорман, нега у лаънати жаҳаннамга ўз ихтиёрим билан бордим, - деб йиғларди.

Ўшандай пайтларда кўз олдимда Коля ва Леналар жонланарди. Бири мажруҳ инсонга қайта ҳаёт бағишлади. Бири мажруҳ бўлган вақтда юз ўгирди. Икки дунё, икки кутб...

Санаторияда дам олаётганимда Афғондан бир офицер ярадор бўлиб келди. Шунда ўзининг қисмида хизмат қилган бир аскарни кўриб ранги ўзгарди, даҳшат билан:

- Ярамас, сен ҳам шу ердამисан, ўзини ўзи отганларга ҳам шу ерда ётиш ҳуқуқи берилганми? - дея еб қўйгудек тикилди. Аскарнинг ранги бўзариб ундан узоқлашди. Ўша туни ўзга ярадор аскарлар унга:

- Сен ўзингни ўзинг отган бўлсанг, бизнинг орамизда қўрқокларга ўрин йўқ, - дейишиб, чойшабга ўраб, тўртинчи қаватдан ташлаб юборишибди. Суяклари синди, аммо ўлмади...

«ТУПРОҚҚА КЎМИЛА ҚОЛСИН...»

Эркин Тошматов -1968 йилда туғилган. Фарғона вилояти, Фарғона тумани.

- Шиндондан Чақчаронга йўл олдик. У ерда дивизиямизнинг бир қисми қуршовда қолиб, озик-овқат, қурол-яроғ танқислигига учраган эди.

Йўлга чиққанимизга икки кун бўлган. Саушка юкланган машинада мен, сержант - Азнабосов, Маскаленко ва ҳайдовчи-механик - Тўлаев Фахриддин бор эди.

Биринчи довондан ошганимизда машинамизнинг мотори ишламай қолди. Аммо бир оз юрмай, Янги мотор ҳам ишдан чиқди. Шунда машиналарни шатакка олувчи тягач билан уни судраб кетдик. Бизларни олдинда кетаётган УРАЛ машинаси кузовига чиқаришди.

Йўл нотекис бўлгани учун эҳтиёткорлик билан машинани ҳайдамаса, қуйига ағанаб кетиш ҳеч гапмас. Шу сабаб ҳайдовчиларнинг бутун нигоҳи йўлга қаратилган. Қиррадор тошларга машина ғилдираклари текканда силкиниб, ҳозир-ҳозир қоядан кулаб тушамиз, дея юрагинг безовта уради.

Бизнинг Саушка юкланган машинада ҳайдовчи Фахриддин қолганди. Бир вақт Саушкани тортиб келаятган темир сим тягачдан чиқиб, машина ағанаб кетди. Ҳаммамиз УРАЛдан сакраб тушиб, машина ағанаган ерга югурдик, Хайрият, Фахриддин омон қолиб, командир туйнугидан чиқиб келарди. Машиналарни созлаш қисм командири уни кучоқлаб: «Хайрият, тирик экансан», деб йиғлаб юборди.

Қаердандир дивизия машиналарини созлаш қисм командири пайдо бўлиб, «Сен тирик қолгунча, машина омон қолса бўлди», дея уни сўкиб берди. Шунда биринчи бор офицерга биз аскарларда кучли нафрат уйғонди. Кўзимизга у балодай кўриниб кетди. Фахриддиннинг ҳам ранги оқариб, унга мўлтираб қараб турарди.

Машинани куйидан чиқариб олдик. Юрди. Аммо биринчи довонни ошиб ўтиб, қирчанғи эшакдай депсинди-қолди. Шунда уни бузилган машиналар қўналғасига ташлаб кетдик.

Довондан юриш машаққатини ўша биринчи топшириқцаёқ юракдан ҳис қилганман. Машиналар у ёқдан бу ёққа сирпаниб кетганда умримиз бир йилга қисқарган бўлса ажаб эмас.

Чақчаронгача беш кун йўл юрдик. Йўлда дивизиямизнинг эликка яқин машинаси ҳеч бир жангсиз иш-

дан чикдй. Бири ағанади, бири мианага тушди, яна бири эса бизникидай ўз-ўзидан сафни бўшатди.

Чақчаронга етмасдан қисмимиз йўлда ҳимояда қолди. Ўша юришда Кузнецов Сергей деган ҳайдовчи йигит иккита УРАЛни ағанатиб юборган эди.

Иккинчи бор Чақчаронга озиқ-овқат, ёқилғи олиб боришга тўғри келганди. Айтилган манзилга етиб борганимизда ҳаво совуқ бўлса ҳам қишлоқ болаларининг ялангоёқ юрганини кўриб, уйимдаги укаларим ёдимга тушди. Раҳмим келди. Биз томон чўзилган ориқ кўлларга нонимиздан улашдик. Талашиб-тортишиб ейишди. Уларнинг афтода, юпун ахволига қараб фақат йиғлагинг келади. Бечора болаларда нима гуноҳ дея ўйлаб кетасан. Аслида ҳам уларда нима гуноҳ?!

Биз уларнинг гуноҳига қолганмиз. «Душман» дейишди. Қишлоқларга қарата отдик. Бири ўлди, бири ярадор бўлди. Тириклари эса мана бундай ахволда.

Чақчарондан қайтаётганимизда йўлда дам олиш учун тўхтадик. Шунда олдимизга 7 - 8 ёшли икки нафар бола келиб, кун ботиш томондаги қишлоқни кўрсатиб: «Ана у қишлоққа босмачилар келиб, қишлоқ одамларини ўлдиришмоқца», деди йиғлашиб. Командиримиз «уларни душманлар юборишган», дея аскарларни қишлоқ томонга юбормади. Болаларни ҳам ўзимиз билан бирга олиб, ортга қайтдик.

Иккалови ҳам кўк кўйлак, кўк иштон кийиб олишган, аммо ялангоёқ эдилар. Улар кўрсатган қишлоқ биз дам олган ердан йигирма километрлар узоқликда бўлиб, болалар ўша ердан яёв келишганди.

Ҳали она сути оғзидан кетмаган гўдак бўлса-да, уларда йигирма ёшли йигитнинг фаросати бор эди. Овқат берсак: «Қорнимиз тўк, емаймиз», дея худди катталардай туриб олишди. Аммо кўзларидан қоринлари очлиги шундай билиниб турарди. Қисмга етиб

келиб, афғон армияси командирларига топширгунча улар туз тотишмади.

Мен улардаги эътиқодга ҳеч тушуна олмадим. Ёш болада қандай ҳам эътиқод бўлиши мумкин. Балки Ватан туйғуси ёш танламас. Янаям ким билади. Аммо гўдакнинг икки кун очликка бардош бериши ҳеч ақлга сиғмайди. Уларни афғонлар кўлига топширганимизда жуда-жуда ҳолдан тойиб қолишганди.

1988 йилнинг февраль ойи. Фарахрутдаги йўлдан разведкачилар мина топиб келишди. Мина изловчилар ротасидаги майор уни қисмларга ажратаман деб портлаб кетди. Майорнинг олдида полкнинг бош ошпази ва санчастанда ишловчи катта лейтенант ҳам бор эди. Ошпаз оғир жароҳатланди. Майорнинг эса битта оёғи ва кўлини топишиб тобутга солишди. Оёғининг ҳам фақат суяги қолган эди.

Бундай воқеалар жуда-жуда кўп бўлган, қай бирини айтай.

Бир куни тунда йўлга чиқдик. Тоғ томондаги қишлоқдан бизга қарата ота бошлашди. Кейин биз ҳам грат ва артиллерия билан қишлоққа тўхтовсиз снаряд ёғдирдик. Отишма тугаганда қишлоқдан чоллар кўлларини кўтариб чиқишиб: «Биз таслим бўлдик», дейишди. Асирларимиз фақат чоллар эди...

Июнь ойи. Куппа-кундуз куни казармада навбатчи бўлиб турган аскар ўзини отиб қўйди. Югуриб борганимизда полда чалқанча ётарди. Темир қалпоғи учиб кетган, томоғи остидан кирган ўқ бўйин суяғини ўпириб чиқиб кетган эди. Атрофида қон ҳалқобланиб ётарди. Санчастанга олиб боришди. Бутун полкдаги аскарлар қон берди. Аммо нафи бўлмай, икки кундан сўнг вафот этди.

Полк командирининг қисмга янги келган вақти эди. У полкни сафлаб: «Бу боланинг ҳали ўн гулидан

бир гули очилмаган. Ҳаёт нима, бурч нима, яшаш нималигини билмасдан ўз жонига қасд қилди. Уйига, ота-онасига нима деб хат ёзамиз», дея йиғлагудек бўлиб кўп гапларни айтди. Сўнгида:

- Ё ўзини ўзи отди, деб ёзамизми? Унда ота-онаси қандай аҳволга тушади, - деди.

Тасаввуримда аскар ҳалок бўлганда ҳамма аскарлар ўлгандай эди. Чунки ҳаммамиз унга қон бергандик...

Бир куни Чақчарон йўлига мина кўйишга кетаётган афғонни ушлаб олдик.

- Акамни кетаяпман, - дея туриб олди. Шунда яланғоч қилиб, ясси тош устига ўтқазиб қўйдик. Йиғлади. Аммо ҳеч гап айтмади.

Шунақа ишлар бўлган, ака. Кўп гапларни айтиб бўлмайди. Майли, қолган воқеалар ўша қонли тупроққа кўмила қолсин...

Тошкентга келдик. Қувончдан ногиронлигим ёдимдан кўтарилибди. Учувчи, «ҳассаларингни олинглар» деганда, у яна қайта эсга тушди.

САТРАЛДАРДА ҚОЛГАН АРМОНЛАР

Орадан кўп йиллар ўтди. Шу вақт ичида мен уни жим тингладим. Бизнинг суҳбатимиз икки тирик инсон суҳбатидан фарқ қилади. Тингловчи - мен. Сўзловчи - мактублар. Майор Володя Каракишьяннинг мактублари.

Биз тенгдош, замондошмиз. Мактаб остонасига бир кунда қадам босиб, Гагарин самога парвоз қилганда кўнгилда «космонавт бўламиз», деган орзу бўлган. «Тўрт танкчи ва бир ит» кинофильми намойиш қилинганда Гагарин ёддан кўтарилиб, танкистликка меҳр тушган.

Бир минг тўққиз юз етмиш иккинчи йили танкчилар билим юртидан машина остида ухлаб қолганим

учун хайдашди. Володя эса ўзга билим юртида, менга қисматдош яшади. Оғир меҳнатга чидамлилиги, бардошлилиги учун уни бўлинма командирлигига кўтаришди. Ана шу вақтда икковимизнинг ҳаётимиз айро-айро тушди.

Ғойибона бир-биримиз билан хайрлашдик... Орадан йиллар ўтди. Кўп савдоли, кўп ҳангоматалаб.

У моҳир командир, етук ҳарбий бўлиб етишди. Мен эса ҳеч ким... Аммо унинг бўғилган, шўх-шодон, аламли, фарёдли сўзларини тинглаб, дунёга, одамларга қарашларимизда уйғунлик бўлганини ҳис қилиб турибман.

Гоҳида тириклигинг ҳеч ерга сиғмай қолади. Чоратрофингни ёлғон, бўҳтон, худбин шарпалар қоплайди. Уларнинг бўрсик башарасига тикилиб «Қуршаб олган ўлжасининг нечанчиси эканман?» дея ўйлаб қоласан.

Шалвираган кўксир қовоқлари орасидан оқ эт қоплай бошлаган бир митти кўз сенга тикилади ва ортидаги митти башараларни, қуриган тарашаларни кўрсатиб, «Еб ташлаймиз», дейди айри тилини осилтириб. Дарҳол атрофингни «Еб ташловчилар» ўраб олади. Ўз-ўзидан баданингдан қўланса хид анкийди. Қўрқиб кетасан.

«Қаердан пайдо бўлди бу уфунат», дея ўйлайсан. Шу вақт қуршаб олганлар тоқат қила олмай қонингни қулай жойидан сўришга шайланиб, бутун аъзоларингга найзадай тумшуғини санчади.

«Кетаман», дейсан секин шивирлаб. Қайси коинотданлиги сенга номаъум жондорлар сирпаниб ерга тушишади. Ҳаммасининг тумшуғи қонингга булғанган.

Олдда турган кўксир ёлли, митти кўзли жондорлар каттаси оҳиста столи чертиб, бурнидан қисқа-қисқа дам қайтариб инсонга айланади.

- Ҳа, оксокол, нима гап, - дея жилмаяди.

Дахшатли туш кўрган мнсол бир силкиниб оласан. Танинг ҳар қандай ҳидлардан фориғ бўлиб остона хатлайсан.

Ичкарида қолишади. Кўксир ёлли махлукнинг мит-, ти болалари...

\ Ортада, қора туман пардасига ўралган шайтонлар *ўюри*, тириклигингни хуш кўрмаган жондорлар уяси. Олдда нурли йўл. Гар чиқиб ололсанг.

шунда бу маконга тириклигинг сиғмай колганлигиний кашф қиласан.

Мен уни тинглаяпман, тириклиги нурли йўлга кўмилиши мумкин бўлган, аммо ўз ватанига етиб кела олмаган дўстим сўзларини.

Қаршимда Володянинг жони-жигарлари, қуролдош дўстлари ва ундан бизга тирик хотира бўлиб колган мактублар!

Жондорлар қуршовида битилган оғриқли сатрлар!

Володянинг сўзларига олов тутмоқчи эмасман. У чўғ. Қандай чўғ бўлса, шундай тортиқ қилмоқчиман. Тафтидан сиз ҳам баҳраманд бўлинг. Кейин бир жавоб айтарсиз...

«САЛОМ, ОТА, ОНА, ОКСАНА!»

Артур ва Лэлага саломимни етказинглар. Мана ниҳоят, айтилган манзилга етиб келдим. Ҳар ённи қўриб, танишиб, ўзимга керакли хулосалар чиқармоқдаман.

Кобулдан Шиндонга тунда учдик. Шаҳар тоғ билан ўралган. Кобул юқориданулкан шаҳардек кўринар экан. Балки мен нигоҳим билан шаҳарни бор бўйича қуришаб ололмаганим учун шундай туюлгандир ёки самолёт туйнугига ярим бурилиб ўтирганим учунми (парашиют мени эркинўтиришимга халақит берарди)?

Шаҳар бир қанча водийга жойлашган бўлиб, атрофида тоғ тизмалари бўй чўзган. Тизмалар шаҳарнинг кўкрагига ёпишиб олиб, юқорига ўрмалаётган она бағридаги чақалоққа ўхшайди.

Кобул тунни эса, тоғлар орасида жилва қилиб турган кўлни эслатади. Тоғлар ўзлари билмаган ҳолда/қора тун пардасига ўралиб, шаҳарнинг янада ёруғроқ кўринишичун шароит яратгандай. /

Тақдир мени одамохун офицерлар орасига **таш**Аа-ди. Бундан миннатдорман. Улар ҳам мен билан ёнма-ёнучишди. Тунда Шиндон аэродромига келибтушдик. Зудлик билан машиналаримизга юқларимизни жойлаб, айтилган қисмга етиб бордик.

- Мен билан бирга келган офицер каравотида бирга тунадим. Эрталабуларнинг ҳаммомида ювиниб, тушига яқин мениўз қисмимга кузатиб қўйишди.

Мана, икки кундан бери ўз қисмимдаман. Юқори постдаги командирлар билан суҳбатлашиб, танишиб чиқдим. Янги ҳарбий форма беришди. Аммо эскисини ташлаб юбормоқчи эмасман. Чунки у жуда-жуда бахтли...

Бу ерда ҳиқилдогимга келгунча овқатлантиришадди. Ҳатто эрталабки нонуштага икки хил таом.

Ўзларингиз қандай яшаяпсизлар? Ҳойнаҳой, менинг мактубимни қутиб, радиодан Афғонистон ҳақида хабарлар тинглаётган бўлсаларингиз керак.

Ҳозирча биз кейинги ҳаётимиз ҳақида аниқ бир гап айта олмаймиз. Ҳукуратимиз битимни сақлаб қолишичун бор чораларни кўрмоқда, аммоўзгаларунинг тинч равишда бўлишини хоҳлаётгани йўқ. Лекин яхши томонга ҳал бўлишини юракдан истаймиз.

Менинг ширин ўғилгинам қандай яшамоқда? У келишидан олдин булзаган майкамни ювишига ҳеч вақт топа олмаяпман. Майкадаги ширинликдан татиб

кўриши учун бутун душман паишалари чамадоним устида гуж бўлиб олган.

Менинг номимдан Алексей Ивановичга кўпдан-кўп салом айтишлар. Унга, Шиндондан бир оз наридаги Гришик қишлоғида эканлигимни билдирингизлар. У бу қишлоқнинг қаерда эканлигини яхши билади.

Эртага ўз хўжалигимни қабул қилгани бораман. У ерда қуй, товуқлар боқилади дейишмоқда. Яна асалари ҳам олиб келсак, ишимиз жуда юришиб кетса керак. Албатта, бу гаплар ҳазил. Ишонманглар.

Яна бир ҳафталардан сўнгу ерда ҳеч нарса қолмайди. Ўртоқпаримиз олдинги қопқада бўлиб қайтдилар. Бир неча кун ичида ҳамма нарсанинг ўғирланганини, синдирилганини, ёндирилгани хабарини беришди.

Сизларга яна нима ҳақда ёзишим мумкин. Сафарни бир ойга мўлжаллаяпмиз. Ўнинчи июлда чегарада бўлсак керак. Балки муддат орқага чўзилар. Ҳозирчд вақтнинг сурилиши ҳақида гап йўқ. Аммо ичкарида гап-сўзлар қулоққа чалиниб турибди.

Бизнинг дала почтамиз номериконвертустида бор.

Мактубимни тугаллайман. Ҳозирча менга душман паишалари ҳужум қилиб турибди. Кўл билан ҳайдаб туришига тўғри келмоқда.

Сизларни қучиб Вова

6.06.88

Шиндон».

* * *

«Салом ота ва она! Бугун қисмимизга тонгдан афғонлар ёпирилиб келишди. Аммо бизникилар ўрнидан туришмади. Уларнингудуми бўйича олдимизга келиб соатлабўтиришлари керак.

Мен бир томондан хўжайин бўлганим учун уларни ташлаб кетишим мумкин эмас. Аммо ишлаш ҳам

керак Афгонлар ҳар қуни бир мартаба бизга қуриниб кетишниўз бурчи деб билишади. Ҳамда қочиб кетмаганларини қўрсатишлари ҳам керак. Бизнинг меҳмонимиз уларнинг ҳаммаси эмас. Асосий меҳмонимиз Махсум. У колхоз райиси. Уўз районида энг обрўли инсон. Унингукаси Олим - бир конга хўжайин. Кейингиси Ахтар -машина ёқилгиларининг бошлиги. Ерлик миллионерлар.

Яна бизга райондаги энг обрўли киши - губернатор, котиб НДГА, НГБ нинг бошлиги (бизда ДХК дейилади), сарондойларнинг командирлари (бизда милиция), қабиалар дивизиясининг командирлари ва боиқалар илтимос билан, банданинг жойлаишган ерлари ҳақида ва боиқа нарсаларни маслаҳатлаишшучун келишади.

Биз эсауларнинг иштироки билан бўлса ҳам ҳарбий машғулотлар ўтказаверамиз. Ҳарбий тайёргарлик машқ майдонида эмас, шундай ҳалқанинг ўзида бўлаверади. Жанговар снарядлар ва ракеталар қишлоқлар ва посёлкаларустиданучибўтаверади.

Баъзи ҳолларда улар ялангликда ёки дарёнинг нариги қирғогида у-бу ишини қилиб юриишган бўлади. Шундай вақтда биздан ўзлари ишлаётган томонга маълум вақтўқ отмаслигимизни илтимос қилишади. Гоҳида бизнинг мина тозаловчилардан қишлоқ хўжалик экинлари экилган майдонларини минадан текшириб беришларини илтимос қилишади. Айрим вақтлар ёрилмай қолган снаряд ва миналар топиб оламиз.

Ҳавонинг ҳарорати ҳаддан ташқари исиб бормоқда.

Картада Тошкент ва бу ернинг фарқи 10 градус кенгликда экан. Бу жуда қўп дегани. Бизда ҳарорат сояда 45 даража. Ҳали бу «энг иссиқ палламас» дейишмоқда.

Ҳозир бутун вужудим билан ишламоқдаман. Аммо маҳсули жуда-жуда кам. Қопқа батальони бутунлай ташлаб кўйилган.

Афгонларга граната, қўрол-яроғ сотишга ҳаракат қилганларни сезиб қолдим. Бошлиқлар ҳеч кимга хабар

қилмаслигимни ҷайта-ҷайта тайинлашиб, бошимни қотиришмоқда. Аммо ҳаммаси яхши билишади, бу патрон, гранаталар кимнинг қўлига тушишини. Носоглом ишни очиб, исбот қилмаслик ўзинг ҳушламаган балчиққа ботиши эканлигини ҳаётимда биринчи бор учратишим эмас. Уларнинг фикрича, кўриб-билиб туриб кўзни юмиш керак. Улар батальонни талон-торож қилишмоқда. Қўлига тушган нарсани, озиқ-овқат, ёнилги, машина қисмларини, қурол-яроғни, ҳамма-ҳаммасини сотишмоқда. Бу ишда аскарлар ҳам, прапоршиклар ҳам, офицерлар ҳам четда қолгани йўқ.

Эй худо, Афғонистон одамларни не қуйга солиб қўйди.

Ўзилгинамни жуда-жуда соғиндим. Қандай, ҳақиқий эркак бўлиб қолдимми? Ёки ҳалиям иштонини ҳўл қилиб юрибдимми?

Мана шулар менинг янгиликларим. Энди сизлар билан хайрлашаман. Ҳаммангизни қучиб, қаттиқ-қаттиқўпиб қоламан. Хайр.

Володя
26.06.88
Гришик»

* * *

«Салом, азизларим!

Қанчалик сизларга тез-тез хат ёзишни исташимни билсангиз эди. Ташвишлар шунчалар қўп-ки, охири йўққа ўхшайди. Менинг қисмимни ўз соҳалари бўйича жойлашган ерлари бир-биридан анча олисда. Мана бу-гунларда батальонни бир жойга жойлаштириши ишларини чуқур ҳис қилиб турибман. Қандай мустаҳкам саранжом-сариталик ўрнатмоқчи эдим. Бу ерда эса бошқариши ишлари фақат радио орқали бўлади. Ўз офицерларимни бир маротаба, унда ҳам батальонни қабул қилган вақтида қўрганман.

Сизларни яқин қунларда бу ердан чиқиб кетиш хабарини етказиб ҳурсанд қилмоқчи эдим. Афсус, февраль ойигача шу ерда бўлишимизни узил-кесил айтишди. Ҳозир қурол-яроғ, техника, озиқ-овқат учун февраль ойигача мўлжаллаб буюртма бердик.

Менинг бу ерда қолишим янги муаммоларни келтириб чиқаради. Шу сабаб менга ёзув дафтари юборинглар. Уйда бир нечта қалин дафтарлар бор эди. Қора қалам, эллик дона ўчирғич, кнопка, қисқич. Янаўн беи доналар етти тийинлик скоросшиватель.

Бу ерда ҳужжатлар учун жуда кўп қозғозбозлик қилиши керак. Менинг фломастерим тугади. Чизғични қай бири уриб кетган. Алексей Ивановичдан сўраб кўрингларчи, ўша нарсаларни менга самолётда Шиндонга юбора олармикин?

Унга илтимосим, менга ҳеч бўлмаганда ўн дона устав топиб берсин. Ҳар бир қопқага бир донадан. Мана шундай ҳолга тушиб қолганмиз. Ўзим ҳақимда мақтанмоқчи эмасман. Жанговар тажрибам кам бўлишига қарамасдан полк офицерлари орасида ҳурматим яхши бўлиб қолди (бу ерда ҳурмат асосийўлчов). Полк командири ҳар бир муваффақиятсизлик учун дашином беради. Аммо Шиндондан хабар қилишиб, мени қадрлашини айтишди. Бу эса ҳар қуни таранг тортилган асабларга малҳам суркагандай гап. Аммо ҳали хотиржам бўлишига эрта. Умуман, бу ерда хотиржам юриши мумкин эмас. Бўшаиши, хотиржам тортиши фақат Кушкада бўлиши мумкин. Ҳеч қачон у ерга боришни бунчалик исташимни шу вақтгача асло ўйлаб кўрмаганман.

Хайр, менинг қадрдонларим. Сизларни қучиб қоламан.

Вова

18.07.88»

«Салом, дўстгинам Леонид!

Эслайсанми, бир уўшида «Бир соатдан кейин, жангдан сўнгмактуб ёзаман», дейди. Сенга бумактубни ёзишучун дафтарни, ручкани кулимга олгандим. Аммо...

Шундай ҳам бўладими? Икки маротаба хат ёзиш учун ҳаракат ҳилдим. Қани энди тугата олсам. Ҳозир тун. Машина фараларининг ёруғи палаткага тушиб турибди. Палаткани эса шамол тортқиламоқда. Дафтарни тиззамга кўйиб, хатнинг давомини ёзмақдаман. Яна қопқаларда отишма бўлибқолмаса тугаллашга ҳаракат қилиб кўраман.

Олдинги сафар худди шундай ҳолатда дафтарни олиб, «салом» сўзини ёзишга ҳам улгурмай, тепамда таниш РС овози эшитилди. Унинг бундай ёқимсиз овозидан ичак-чавогинг бўғзингга тиқилиб қолгандай бўлади. Юракни ларзага келтирувчи портлашни кутасан. Ўшанда портлаш овози эшитилди. Худога шукур, ёнимдан темир парчалари зиён етказмасдан ўтиб кетди. Мен уни қандай жароҳатлар етказганини билишга отландим. Ҳеч қандай зарар етказмаган экан. Қайтиб келдим. Шундаухудди қутиб турганда; энди пайпогим ва рўмолчамни ювиб, оёғимга шиппакни кийиб (бу қопқагауч қун илгари келгандаушланиб қолиш хайлимга ҳам келмаганди) стулга ўтиришим билан чинқироқ ёсуман яна учиб кела бошлади. Шиппакни кийиб, елкамга қурткамни ҳам таишлашга улгурмай югурган ҳолда палаткадан дурбин билан картани олиб чиқдим. РСнингучиб келиш йўлини аниқлаб, танк томон югурдим. Оёғимга тиканлар кирар, мен эса ҳеч қандай оғриқ сезмасдим. Ўқ отиш истехқомига етиб келганимда, йўлимга учинчи РС тушиди. Тўртинчиси тушганда мен танк ичида эдим. Алоқага чиқиб ҳамма ўқ отиш қуролларидан РСучиб келаётган томонга қарата отишларини буюрдим.

Бугунги отишма жуда қисқа - қопқа атрофига ҳаммаси бўлиб бешта РС келиб тушиди. Ҳозирда анча тажрибамиз ортган. Умуман, снарядлар қаришингда ёрилиб турганда, тажрибани ҳам тез орттирар экансан. Ҳозирда снаряднинг қаердан келаётганини зудлик билан аниқлашни эгалладим.

Бугунги отишма 10-12 дақиқа давом этди.

Туни билан ўқ отиш истеҳкомида, ҳаммани жой-жойига қўйиб, жанговар ҳисобни ишлаб чиқиб, отишма бўлишини кутдим. Отишма ўртадаги қопқада бошланди. У ҳам менинг батальонимдан. Биринчи отилган РС тўппа-тўғри БМПнинг очиқ тўйнуғига келиб тушиб портлади. Машина ёниб кетди. Оғир ярадор. Иккитаси... Эй худо...

Ўтган ҳафтада янги қопқада турган батальоним икки машинани йўқотди.

Биринчиси икки қун илгари Фугас миначига тушиб цортлади. Взвод командирининг мияси чайқалган, иккинчисининг аҳволи жуда оғир.

Мана шундай қунларни бошдан кечирмоқдамиз. Бу қопқага мен тасодифан келиб кетгандим. Полк командири билан бирга борсак, биронта офицер йўқ. Менинг Фоминиммияси чайқалибгоспиталда ётибди. Танкчилар взводининг командири ўз-ўзича қаяққадир равона бўлган. Шу сабабу ерда қолишга тўғри келиб, қопқадаги қурилишининг кетишини ташиқлаштиришга қарадим. Умуман, техника ва ўт очиш истеҳкомларининг муҳофазасига биринчи эътиборни қаратиш кераклигини портлаётган снарядлар «маслаҳат беришиди».

Пистирмани тўппа-тўғри ялангоч қоядан қурмоқдамиз. Лом, қурак асосий қуролимиз. Шурфлаш, портлатиш, тозалаш. Бу ҳол яна қайтарилади. Тошнинг кафтдай бўлаги қўпорилади. Бугун менга 100, 300 килограммлик авиабомба олиб келишиди. Эртага

қоямарда пистирмани қазии ишини бомба билан бошлаймиз. Ишончим комилки, бундан ҳеч қандай наф йўқ. Қандай чуқурликҳосил қилиши мумкин бу бомбалар. Балки бу қазилган ерларни эртага қўмишига ҳам тўғри келар.

Лёня, ҳозирча шу ерда тугатаман. Қолганларини полкда тугатишига ҳаракат килиб кўраман. Ҳозир ортимда қандайдир шовқин-суронлар, бориб кўрай-чи. Ҳа, айтгандай, кечаги отишма кўшни қопқада ҳудди шу вақт бошланганди. Эртагача...

...Худога шуқур, хатни бугун тугатишига шароит пайдо бўлиб қолди. Шовқин қилаётган бизнинг АГС экан. Уни тунда йўлни миналаштирамасликлари учун отиб туришига қуйгандик. Отаяпти. Бугун сапёрлар ўша жойдан яна битта Фугас қидириб топдилар.

Умуман, полкда олтирта портлаш рўй берди. Полкимиз «Андреев полки» деб аталади.

Шубҳасиз, улар дивизия командирининг олдида «ўтириб» қўймасликлари учун ҳамма портлашларни доклад қилмасдан, яшириб келмоқдалар.

Кўрдингми, дўстим, қандай йўллар билан бу ерда одамлар унвон, мансаб, орденлар олишади. Аслида бу ерда туришига бизда ҳеч қандай зарурат йўқ эди. Афғонлар бу ерда 82 йилдан буён тинч юриб, ҳаёт кечиршиган. Бизлар бу ерга келиб икки чакалакзорўрта-сидаги алоқани, савдо-сотиқни узиб қўйдик. Бу кимга ҳам ёқади дейсан? Менинг битта постим шундай қишлоқ ва кариз ёнида эди. Бизнинг касофатимизга ерлик аҳоли ўз-ўзидан сиқилиб, каризни ҳам, қишлоқни ҳам ташлаб кетди. Ҳеч қандай шикаст етказмаган эдик. «Мана сенларга» қабилида кеча ва бугун РС, Соушка, танк, градлар билан чакалакзорларнинг ўнг ва чап томони тўполонини чиқариб ташладик. Шу сабаб қундан-қун бизга уларнинг ишончи йўқолиб бормоқда. Майли, у қишлоқ душманники бўлсин, биз эса дурбин-

дау ёқдан, бу ёққа югуриб юрган болаларни, аёлларни, жониворларни қўриб турибмиз-қу. Снаряд ким душман эканлиги билан ҳисоблашиб ўтирмайди. Ҳаммасини бирдай жароҳатлайди, ўлдиради. Айбсизлар айбдор бу отишмада. Бизга қарата отганлар яшириниб қолишадди, албатта. Отишмадан сўнг ташиқарига чиққанларни эса биз отамиз.

Икки томонлама тинч аҳоли қирилмоқда. Ўзинг тушунасан, бу ишимизуларни бизга тасанно айтишига ундамайди.

Тозда юраверганимиздан иккиҳафта ичида оёқкийимим титилиб кетган. Уч ойнинг ичидаўн олти килограмм эт ташладим.

Лёня, менинг ўрнимга келган Летунов етиб бордими. Қайси полкка тушиди. Менда у учун бир нечта суврат бор. Ўзларингда ишлар қандай? Қандай янгиликлар бор? Менинг подъездимга ҳам бош суқиб қуй. Эшиклар синмабдимми?

Сенинг хатингни қутаман.
Володя
25.08.88»

* * *

«Салом қадрдонларим!

Мана, Афғонистонга келишдан олдин сотиб олган қозғозимнинг сўнги саҳифаларига ёзмақдаман. Ўшанда менинг бир ойлик сафарим бунчалар чўзилиб кетишини ҳатто хаёлимга ҳам келтирмагандим.

Бу ердан чиқиб кетишимизга неча қун қолганини санайман. Яна беш ойуўн тўрт қун...

Ноябрда кетишимиз ҳақидаўйлашнинг фойдаси йўқ. Чунки бу аниқ қун эмас. Энг асосийси, «шу ердан чиқиб кетамиз» сўзинингўзи юракка мадад беради. Шиндоннинг энг юқори қисмида турганимизучун Кушкага би-

ринчи бўлиб борамиз. Бу ёгини худо билади. Балки бахт ўзгалар чекига тушар.

Менинг ишларим жойида. Ҳаётўз оқимида кетмоқда. Хотинимга ва синглимга у-бу совга юбормоқчи эдим. Аммо бунга муваффақ бўлмадим. Тўғрироғи, ўзим хоҳламадим. Ҳечқиси йўқ, ўзим билан бирга олиб бораман.

Болажонимга бир қути печенъе юбордим. Ўз вақтида етиб боришига кафолат бера олмайман. Энг асосийси, уни тузилган қунида «отангдан совга» дея топширсаларинг бўлгани. Ўзиу қандай, ҳечам тасаввур қила олмайман. Шунчаликқўргим келган-ки, иложи бўлса-ю осмонга отиб, бағримга босиб-босиб эркаласам.

Марина менгаўғлимнинг қутаётганини ёзибди. Жуда-жуда хўрлигим келди. Наҳотки, ўғилгинам шунчалик қўп нарсага тушунадиган бўлиб қолган бўлса.

Уч қундан бери Қандаҳор истехкоми Шиндонда турибди. Ҳарбий машқ майдони тунда ракеталар оловидан ёп-ёруғ бўлиб кетади. Сизларга яна нималарни ёзай. Омонлик қунлардаучрашгунча.

Вова»

* * *

Саломменинг қадрдон ота-анам, укаларим, сингилларим, жиянларим!

Бугун бизда якшанба. Аскарларга ҳам халақит бермай, ўзим ҳам бир оз дам олмоқчиман.

Эрталаб аскарларга қаризга бориб уст-бошларимизни янгилаб келишга ваъда бергандим. Чунки улар ўн беш қун постда қоровулда туришиди. Уерда ювинишининг иложи йўқ. Афғонлар тўхтовсиз келиб турибди...

Уст-бошини совуқ сувга ювганда нима бўларди. Энг асосийси тер ҳидидан қутулиши. Елкамдаги формани ювдим. У қуригунча яна чанг ва лойга булганди. Ички кийимимни юва солиб, юк халтамга яширдим.

Бу ерда совет майори, батальон командириўз хизмат бурчи билан шуғуланмай,уст-бош ювишидан кўли бўшамайди. Бундай ҳол қайси армияда бўлиши мумкин? Очигини айтаман, фақат бизнинг ватанимиз армиясида.

Менинг батальоним янги соқчилар қопқасини эгаллашди. Шиндон атрофидаги ҳалқада жойлашган. Тўғрироғи, рота ва взводларни яланғоч қояларга, қолганини қопқага жойладик. Кимга керак бу учинчи режимдаги қопқа? Ҳеч ким маънили жавоб бера олмайди. Одамлар яшаётган жойдан 20 - 40 километр нарида, зог яшамайдиган ерда бундай истеҳком нечун керак. Ҳеч тушуна олмайман.

Шу ерда ўзимизнинг қопқани «обод қилиб», ўзимизга қулба,ўқотиши қуролирига, техникага пистирма қуриб ётибмиз. Сувни, озиқ-овқатни, қурол-яроғни бир ротага олиб бориши учун 100 километр масофани босиб ўтиши керак. Бундай роталар мендаучта. Юзлаб, минглаб шундай бемаъни ишларга халқ пули совурилмоқда.

Ҳақиқатан ҳам армия телбалиги Афғонистонда тасаввур қилиб бўлмайдиган майдонни қуриш олдди. Штабда эса кимлардир бундай тўсиқларни ўйлаб чиқиб, батальон ва роталарни шахмат доскасиустидеги пиёдалардайў ёқдан, бу ёққа суриб орден,унвон ва яна алламбалолар олишади. Яна хурсандлар. Байналмилал ёрдамлари учун! Афғон халқи учун шундай ҳам яшашга жой йўқ.

Бир марта қопқанинг бирини қишлоқ олдига жойлаштиргандим (ҳеч бўлмаганда сув билан таъминланади деганумидда) секин-секин ўз эркини йўқотган ерлик аҳоли тоққа кетишига мажбур бўлди. Улардан энди нимани қутиши мумкин?.. Қудуқпарни заҳарлаш, йўлларни миналаштиришидан ўзга ҳеч нарса. Шу ишимиз тўғрими?

Майли, азизларим, қупам қуюнмангизлар. Ҳаммасиям жуда ёмон эмас, тўғрисиям шу. Ҳрзирча бизни отишганиям, мина қрйишганиям йўқ. Биз одамлар тинчини бузмасликка ҳаракат қилаймиз. Чункиуларнинг ерида юрганимизнингўзи аҳолига қувонч келтирмайди.

Ҳар қуни портлатувчи моддалар билан қояни ўймоқдамиз. Чунки ўзимиз яшайдиган ва бошқа нарсалар туриши учун керак бўлган жой чуқурроқ бўлиши керак. Бундай чуқурликка жойлашиши зарур бўлган усқуналар йигирмадан ортиқ. Яна уларнинг ҳаммаси бир-бири билан одам бўйи чуқурликдаги йўл орқали туташтирилган бўлиши лозим.

Мана, сизлар билан учрашишимизга яна беш ой йигирма тўрт қун қолди. Мен вақтни 15 февралдан ҳисобламоқдаман. Эртароқ бўлса, нурустига нур.

Янгилик - қўлларидан отилган жангчиларни олиб келишди. Лаънатилар, ўзини ўзи отган. Ҳозир текширишни бошлаймиз. Кейин ҳаммаси олдиндан ишлаб чиқилган вариант бўйича бўлади.

Биринчиси - аслида нима бўлган? Иккинчиси - қопқадаги отишмада жароҳатланган. Биринчиси бўйича мен бўлинма командири сифатида жазоланаман. Иккинчиси - ишланган вариант бўйича аскар бугун, ё эртага «Қизил юлдуз» орденига тавсия қилиниб, ўзга қисмга ўтказилади. Эй худо, қанчалар жонга тегди бу ёлгон. Шууч ой ичида менинг батальонимда еттита шундай воқеа. Учаси ярадор, тўрттаси ҳалок бўлган. Етталови ҳам «Қизил юлдуз» орденига тавсия қилинди. Мен эса, олти мартаба жазоландим. Мана бу еттинчиси бўлади. Еттиўлим ҳам биронта душманнинг араАашуви ҳисобига бўлгани йўқ. Биринчиси ўзини ўзи, иккинчиси -ўртоғини отган.

Мана, союзда қўкрагини кериб тақиб юрадиган орденинг баҳоси.

Ҳаммаси ёлгон, ёлгон!!!»

«Салрм, қадрдонларим!

Бугун Маринадан келган мактубниўқиб жуда-жуда хаяжонланиб кетдим. Нима, сизлар «Время» программасидан кўрсатилаётган ҳамма эртақларга ишонаверасизларми? Она, мен сени ишонтириб айтаман, ҳаммаси яхши.

Тўғриси, ҳозир бир ой илгариги вақтдан унчалик яхши эмас. Чунки қишда ҳамма ернингўз таишишлари бўлади. У бизга ҳам етиб келди. Тунда пақирдаги сувларустини муз қоплайди. Эрталаб машиналар мотори музлаб қолмаслигиучун қиздирамиз.

/ Гиришиқда бутунлай бошқача бўларди. Шу вақтгача Гилминдидан балиқ овлардик. Начора, биз ҳам Қандаҳор гарнизони ортидану ердан чиқиб кетдик. Февралгача турмасмидик иссиқ паноҳимиздан.

Ўтган ишга салавот. Афсусдан фойда йўқ. Кетдикми, кетдик. Ҳароратнинг пасайишидан қай бир одам ўлибди. Бўйнимниўраб олган свитерим ҳеч қандай совуқни ўтказмайди.

Машина устида кетаётганда сизларни кўлқоп, ички кийим, свитерни ўз вақтида юборганларингизга яна бир бор тасаннолар айтаман. Саримсоқни ҳозиргача тановул қилиб юрибмиз. Асални ҳали олганимизча йўқ. Чўчқа ёгинипаққос тушираяпмиз. Мана сизларга қийинчиликлар!

Чиқиб кетишимиз ҳақида ҳозирча ҳеч гап-сўз йўқ. Ҳаммаси илгаригидек, январнинг охирига, февралнинг бошларига. Асосийси, янги йилгача етиб олиш, кейин санокли қунлар қолади. Ҳали бу ерлардан чиқиб Кетиб, ўз жонажон шаҳримизда эркин юришимизга ҳечам ақл бовар қилмайди. Мана, бугунгача менинг янгиликларим шулардан иборат. Эртага қандай бўлишини биламайман.

Бир ой илгари бизнинг баталъон Гиришикка жанг қилишучун борганди. Айтишларича, бизнинг қопқамиздан ҳеч нарса қолмабди. Ҳаммаси талон-тороғ қилинган, ўғирланган, Мен бунга қутгандим. Чунки уларнинг фаҳм-фаросати ҳали ўн учинчи асрдан бери келмаган. Шу рейдда бизнинг полк ва ўша борган баталъон командирлари қаҳрамонликка тавсия қилинди. Чин юракдан қаҳрамонликҳақидаги фармоннинг бўлишини истайман. Ҳақиқий хизмат қилганлар эса қўп мартаба топириққа боришган. Хуллас, яқин кунларда бизнинг полкимиз ўз қаҳрамонига эга бўлишига ишонаман.

Бизнинг чекимизга яна соқчилик хизмати тушган. Шиндон қояларида кетишимизга қанча кун қолганини санаб ўтирибмиз.

Зерикарли, аммо кимдир бу иш билан ҳам шуғуллиниши керак-қу!

Шубилан хатимни тугаллайман. Ҳаммангизни қучиб, ўтиб қоламан.

Володя
14.12.88»

* * *

«Салом, Лёня!

Бугун 14 декабрь. Менинг иккинчи бор туғилган куним. Қанчалик қонга ўрганган бўлмайин, аммо бу сафар ҳаммаси кўз олдимда бўлди. Жуда ачинарли! Гўш, мажақланган суяклар.

Қачон тугар экан ҳаммаси. Бу қирқ кун шуқчалик чўзилиб кетгандай-ки, ҳудди етиб бўлмасманзилгаўхшайди.

Ҳозир бир ароқ бўлса-ю, ича солиб ухласанг. У ҳам йўқ, Уйқунг келмайди. Ҳеч нарса қилиш ёқмайди. Печкадан чиқаятган оловга тикилибўтирасан. Қани энди ухлаб, ҳаммасини унутиб юборсанг. Ҳозируйқу дорисидан ичиб кўраман. Балки ёрдам қилар.

Союздаги мотам хабарини эшитдик. Арманистонга ёрдам учун офицеряар ва аскарлар пул йиғишмоқда. Даҳшат билану ердаги таниш-билишларнинг оилалари ёдга тушмоқда. Ленинаканда оиласи қолган офицерлар зудлик билан учиб кетишиди. Бундай машъум фожиани ҳатто душманингга ҳам раво кўргинг келмайди.

Дори ўз қучини қўрсатмоқда, хайр дўстгинам. Менинг иккинчи бор тугилганим, қисмат учинчи бор тугилишимга йўл қўймаслиги учун қадаҳ қутар. Татьяна, болаларга кўпдан-кўп салом.

Володя
14.12.88».

«Салом, азизларим!

Ҳар мактубни ёзаётганда хаёлимда, «бу ердан чиқиб кетишимизга яна неча кун қолди?» саволи бот-бот такрорланади. Кунларнинг сафи қўндан-қўн қисқараётганига хурсандман. Чунки бу учрашув онларининг яқинлигидан далолатдир.

Аммо бугун бир бемаъни янгиликни эшитдим. Айтишларича, чегарага етиб борганимизда мен Турғунди томонда блокда туриб (Турғунди - Афғонистоннинг чегарадош шаҳарчаси), олдимдан бошқа қисмни ўтказиб юборар эканман. Бу 10 - 12 февраль ойига тўғри келади. Ҳали бу ҳам энг сўнгги вариант эмас. Бу янгиликучун ҳечам хафа бўлманглр. Чунки мен 2-3 километр нарида бўлиб, дурбинда сизларни қўзатиб тураман. Ҳазиллашаяпман. Умуман, ҳозирча шунақа гаплар. Яқин кунлар ичида аниқжавоб бўлади, ўшанда сизларга бор тафсилоти билан хабар қиламан.

Менинг полвоним қалай. Ҳеч кимухақда ёзмай қўйди. У ҳамманинг жонига тегдимми? Ҳечқиси йўқ, уйга борайин, сизларга халақит бермай, фақат икковимиз ўйнаб юрамиз.

Яна бир бор юборилган жомадон ва бошқа нарсалар учун катта раҳмат. Ҳаммаси келди. Аммо...

Ота, озиқ-овқат юбориб, ўзинга ҳам, онам, Оксанага ҳам ташивиш орттирибсан. Чунки бу ерда ҳамма нарса етарли. Афғонистондан чиқишимиз олдидан магазинларни тўкиб ташилашган.

Ота, сенга яна бир илтимосим. Кушкага келишингдан олдин ҳеч бўлмаганда бир ўрам «Корсил» дорисидан топ. У Болгариянинг маҳсулотли. Ошқозоним таталаб қолганга ўхшайди. Ўзимда бир ўрами бор эди. Тамом бўлаяпти. Агар иложини қилсанг, олиб кел. Чунки айтиб бўлмайди бу ерда бир ой турамизми, ундан ҳам кўпми. Кунимиз ҳам, тунимиз ҳам далада кечмоқда. Агар топа олсанг «Фестал» ҳам керак.

Яна бу ерда ўзга бир касални орттириб олмаслик учун гаммоглобулиннинг иккита ампуласини ўзимга укол қилдим. Она, сен менга фаранг атирини бекор юборибсан. Бу ертўладаги ҳаётимизга унчалик ярашмайди! Мен оддийрогидан сўраган эдим. Унга ҳечам қўлим бормади. Ҳиди эса уйни, тинч ҳаётни қўлбамага олиб келгандай.

Очаман, ҳидлаб қўрибьяна ёпиб қўяман.

Олдинги сафар суврат юборгандим. Олдингизларми? Қандай? Олдингидайманми?

Энди бумактублар орқалиучрашишни тугатиш керак. Қанчалаб изтироблар, азоблар ортда қолди. Яна нималарни уўшимча қилишим мумкин. Ахийри Лорен билан юзма-юзучрашдик...

Ота, сен сигарет чекиш-чекмаслигим ҳақидаги саволинг билан мени қийнаясан. Аммо ўтган етти ой ичида бир неча бор шу йўл билан асабимни жойига қўйган бўлсам ҳам, кашанда бўлганимча йўқ.

Чекиш. Агар шу йўл билан соғлигимни асраб қола олганимда чеккан бўлардим. Аммо бу ёрдам бера олмайди-да.

Бугун Маринадан мактуб олдим. Ўртогимнингуйи-дагилари омон қолганидан хурсанд бўлдим. Жуда-жуда хавотирда эдим.

Сизларга чин юракдан раҳматлар айтаман. Дўстимни чин дилдан кутиб олиб суҳбатлашганларинг учун. Володя чинакам инсон, бир-биримиз билан фронтчасига муносабатда бўламиз. Ёрдам кўлимизни бир-биримиздан ҳечам аямаймиз.

Ота, Кушкага келаётганингда дорилар ёдингдан чиқмасин. Агар иложи бўлса икки қути «Боржоми» олишни ҳам унутмагин.

Хайр, азизларим. Сабр қилинглар, жуда-жуда оз қолди. Атигиўттиз қун.

Володя
24.12.88».

«Салом, менинг жиянчаларим, Гаяна ва Леван!

Сизларнинг мактубларингизни қайғуга ботган, уйга келишни жуда-жуда истаган пайтимда олдим. Гаянаўз хатида менинг қайтишимни ҳамма қутаётганини ёзганини ўқиб яна қушдай енгил тортдим. Ҳаётда энг асосийси, кимгадир кераклигинг, кимлардир сени қутаётганлигидир.

Сергей мени жуда-жуда қутмоқда. Чунки у ким биландирўйнаши керак. Онаси, бувиси биланўйнашунгаунчалик қизиқ эмас. Чунки ўгил бола ўгил болалар билан ўйнашни ҳуш қуради. Марина холангҳикоя қилишича, у ҳар қуни телефон гўшагини кўтариб, «Отажон, тезроқ қайтгин, соат ўндан ошди», дея мени чақирар экан. Менинг тентаккинам, агарменга қолса аллақачон олдигаучиб борардим. Ҳозирча менўз аскарларим билан шуерга керакман.

Биз ҳозир Шиндон атрофидаги қопқаларга душман кириб, қурол-ярогларни олиб кетмаслигн учун қорор-вулда турибмиз.

Баъзида олдимизга деҳқонлар ва чўпонлар келишадди. Улар жуда камбағал. Ҳамма вақт оч, юпун. Болалари ҳам шундай юришади. Биз оталарига нон, ун, консерва, болаларига оёқ-кийим, уст-бош берамиз. Касал бўлиб қолишганда ҳам бизнинг ёрдамимизга муҳтож бўлиб қолишади. Бизуларни даволаймиз, дорилар берамиз. Бир килограммун, бир бурда нонуларучун ҳақиқий бойлик, шу сабаб ерлик аҳоли биздан жуда миннатдор.

Бизда ҳақиқий қиш бошланди. Афғонистонда қиш ёмғир ва шамоллардан иборат. Буерда ёмғирхўдди челак билан қуйгандай ёғади. Осмонда эса букчайган, илон изи чақмоқлар. Ёмғирга, шамолга қарамай, менинг аскарларим қопқаларни қўриқлаб турибди. Вақти-вақти билан уст-бошларини қуритиши ва бир оз дам олишучун постда ўринларини алмашадилар. Ертўла иссиқ, тунда буржуйкадан чиқаётган олов ёғдуси деворда судралади. Оловга тикилиб, ҳечам қучага чиққинг келмайди. Аммо қўчага чиқиши керак Чунки бу ернинг душмани ёвуз ва айёр, агар таишқарида қоровул турмасалулар қопқаларга тўсатдан бостириб киришади.

Кеча биз янги йилни қутиб олдик. Аскарларнингўзлари қорбобо ва қорқиз бўлишди. Улар ертўлаларга кириб, ҳаммамизни янги йил билан табриклашди.

Аскарлар сут ва повидлодан қўлбола торт ясаишди. У шунчалик ширинки, ҳатто оиламиздагилар ҳам бундай тайёрлай олмасалар керак. Биз тортниурвогига ҳам қўймай едик. Янги йилни Москва вақти билан қутиши пайти келганда биз пушка ва пулемётлардан осмонга отдик. Бутун Шиндон осмони ракеталар оловидан, ёнувчи миналар, снарядлар ёлқинидан чарогон бўлиб кетди. Улар ҳудди қандилдай самода узоқ вақт осилиб турди.

Янги йилни биз худди шундай қутиб олдик. Бугун эсауи ишлари билан шугулландик. Ювиндик, уст-бош-

ларимизни тозаладик. Бизнинг бу ерда на онамиз, на синглимиз бор, ҳаммасини ўзимиз қилишимиз керак. Тушлик, ички кийимларни ювиш, ертўлани тозалаш, ҳамма-ҳаммаси ўз зиммамизда.

Мен бугун бир талай ички кўйлақларимни, чойшаб-ни, сочиқни ювдим. Кўлимдаги иккита қадоқни тозалаб ташиладим. Оналаримиз бўлмагандан кейин нима қиламиз. Шунингучун, Леван, эркак киши ҳамма ишни қилишини ёшлиқданўрганиши керак. Бўлмаса, ҳарбийда ҳамма аскарларустингдан қулиб юради.

Тез кунларда Ватанга қайтамиз. Биз бу кунга жиддий тайёргарлик кўриб, ҳамма техникаларни созилаб тозаламоқдамиз. Бундан ташқари, ўз қопқаларимизда ҳам саранжом-саришталиқўрнатмоқдамиз. Чунки қопқаларимизни Афгон армиясига топширишимиз лозим. Афгонларнинг армияси ҳали жуда ёш. Ўз шаҳрини кўриқлаш учун уларда ҳали кўп нарсалар етишмайди. Шунинг учун ҳуқуматимизнинг қарорига биноан ўз қопқамизни, баъзи техника ва қуролларимизни дўстларимизга ташилаб кетамиз.

Шу билан мактубимни тугаллайман, қадрдон жиянларим. Уйга борганда, сизларни қаттиқ-қаттиқ бағримга босиб, баланд-баландларга иргитибўйнатаман.

Мен боргунча сизлар ота-онангизга қулоқ солиб, ҳар бир ишида ёрдам берингизлар.

Хайр.

Сизларни тоғаларингиз Вова.
Афгонистон. 1.1.89».

* * *

«Салом Лёня!

Сенга мактуб ёзаяпману, аммо бу мактубимни ўқий олмаслигини сезиб турибман. Чунки сен унда Самарқандда бўлмайсан. Аммо юрагим безовта, ким

биландир ғамга ботган туйғуларимни бахам кўргим келмоқда.

Сени тушунаман, қадрдоним, ҳамдардман. Мен ҳам худди сендай аҳволга тушиб қолганман.

Полк командири менга турли томондан «васийлик» қилиб, ишимга аралаймоқда. Бу ҳаракатларнинг ҳар бирида ишончсизлик билан қадалган нигоҳини қўраман. Икки маротаба батальон командирлигидан озод қилишларини сўраб ариза бердим.

Кимдир гимирлаб, елкамдан тўхтовсиз ифлос нарсаларни тўкиб турибди. (Сиёсий ишлар бўйича командиримдан гумон қилмоқдаман.) Бир неча бор полк командирини очиқ суҳбатга тортдим. Аммо ҳеч қандай садо чиқмади. Ҳаммаси шовқин-суронсиз, ҳаммаси елкадан. Бир йигитни «Жасурлиги учун» медалига тавсия қилдим. Менинг хабаримсиз уни «Қизил юлдуз»га тақдим қилишди. Полк командири эса талмовсирагандай, «мен билмай қолибман!» дейди.

Умуман, столни мушт билан уришга қуп важлар тўпланиб қолди. Шунда ҳам мен ҳеч нарса йўқотмайман. Мен шундай ноҳуш кайфият билан бир ҳафтадан бери ошнаман. Аламдан йиғлагинг келади.

Яна бу ердаги ҳар қунги портлашлар миянгга тўқмоқдайурилади. Ўн тўрт қун ичида менинг қанотимда беешта портлаш. Портлаш овозини эшитишинг билан юрагинг музлаб кетади (бундай портлашлар ҳар лаҳзада бу ерда юз беради). Орадан дақиқалар ўтиб, ҳаммасини аниқлайсан. Ё артиллеристлар отган бўлишадди ёки кимдир ҳеч қандай буйруқсиз қурол-яроғни йўқ қилган бўлиб чиқади. Аммо юрагинг оғришидан тўхтамайди. Волокардин ёки волидол ичишга тўғри келади. Ўз кўзинг билан чавақланган инсонни кўриши одамга қанчалик таъсир қилишини бугунларда чуқур ҳис қилиб турибман. Ўшандай 14 декабрдан кейин портлагануч нафар болани кўришга тўғри келди.

Ўтган куни тунда қопқадагяар ухлашарди. Суқунатни соқчи қопқадаги ўқ овозлари бузарди (бизда тунни билан отиб туриши керак). Туш кўраётган эканман, бир вақтуйғониб кетдим. Ўқ овозиузоқ вақтгача эшитилмай қолди. Ҳаммаухлаяпти.

Агар битта-битта ўқ отиши ўрнига тўхтовсиз ўқ отилса, қопқага ҳужум қилган бўлишади. Ўша тўхтовсиз отилганўқ овозини эшитганда «седуксен» ичмасданухлай олмайсан.

Эйхудо, ҳаммаси бўлибўн етти кун, атигийўн етти кун қолди. Энг қутилмаган, энг даҳшатли ҳодисалар ҳозир бўлиши мумкин. Ё портлашларда ёки қопқага ҳужум қилишиганда.

Қанчалаб қопқада турганларни тунда сўйиб ташлашмади дейсан. Жангчилар эса ухлашмоқда! Ур, бақир, бўри бўлибувла, бари бирулар қоровулдаухлашмоқда. Ўз ҳаётларини сақлаб қолиши учун хоҳиши ҳам, даҳшатли қурқувни сезувчи ҳиссиёт ҳам уларни тарк этгандай. Ҳаммасининг қалбида бир илинж - балки бугун ҳеч нарса бўлмас?.. Ўша ваҳшийлик қачондир бўлиши табиий-қу! Менда сўз ҳам қолмаган аскар олдига чиқиб гапиришига. Бугун саф олдида «ураман» деб эълон қилдим. Бухам чора эмас. Ўзинг тушунасан, ҳамма аскарнинг қулида жанговар курол.

Ўтган йилги майор воқеаси қайтарилиши табиий. Уни чордоқда сўйиб қўйишиганди. Эй худо, қандай қилиб буўн етти кунниумрингдан суғуриб олишинг мумкин...

Ҳозир машиналар паркига бордим. Яна аскарлар машиналарнинг ичига кириб олишибди. Нимага умид қилиши керак - қопқа атрофидаги миналаштирилган майдонгами? У ер эскириб, бир неча бор душман подалари томонидан ҳайдов қилинган. Улар йўл излаб портлашмоқда. Аммойна олдга интилмоқда. Жангчилар эса ухлашмоқда!

Лёня «шампанскийни фужерларга тўлдириб атрофда ўтирамиз», дегандинг. Йўқ, дўстгинам, олдин мен ароқни косага қўйиб симираман. Худди шундай беш кун сармаст бўлиб, кейин шампанскийгаўтамыз.

Омон бўл, азизим. Умидсизликка тушма, менга ҳам осон эмас. Мактублар жуда-жуда кам келади. Уларсиз қанчалик оғир бу ерда.

Келгусида мени сенларнинг олдиларингга юбормоқчи. Балки сенинг қўл остингда бошланарянги ҳаёт...

Володя
13.1.89».

* * *

«Ўртоқ полковник, сизга соғлик тилайман!

Салом, хурматли Владимир Фёдорович!

Сиз мени эслай оласизми? Уйингизга М.Д. Вершигорова билан бирга боргандим. Ундан кейин Афғонистонга кетишим олдидан штабда учрашгандик. Ўшанда менинг сафарим қисқа кунларга мўлжалланган эди.

Бахтга қариши сафарим ҳам анчага чўзилиб кетди. Ҳозирда мен батальон командири вазифасидаман. Ўз хўжалигимда Союзга чиқиши учун тайёргарлик қўймоқдамиз. Ишларим яхши кетаяпти. Тақдирдан нолимайман.

Менинг сизга мурожат қилишимга сабаб қўл остимдаги разведкачилар взводи командири, катта лейтенант И.И. Заяц ҳақида. Бу йигитумуман истеъдодсиз, бу ерда худди мендай яқиндан бери хизмат қилмоқда. Аммо ҳамма истеъдодини мукофот олишучун сарфлади. Тўғриси айтганда (чиқиб кетишимизга яқин қолгани учун), уни «Жасурлиги учун» медали билан мукофотлашга тақдим этдим. Аммо у эса менга «офицерлар қаршисида обрўйимни ерга урдинг», дея дағдага қилди.

Ўз шахсий ишиучун ҳаракатчан, ўзгалар учун виждон ҳисобланган ишлар ундайларга ҳавойи гап ҳисобланади. Ҳайратланманг, бундайларни билим юрти тўп-тўпи билан босиб чиқаради.

У ахийри елкамдан сакрабўтиб, юқоридагилар билан тиллашиб, ўзига «Қизил юлдуз» орденини тўғри-лаболди. Хуллас, мақсадига эришиди. Мен эсаунинг барча «хизмат»ларини «Виждон суди»га беришига мажбур бўлдим. Унинг мукофотланиши мен ҳал қилиб бўлмай-диган ҳолга келиб, ҳозир Сиз томон равона бўлган.

Владимир Фёдорович! Мен ўз хатим билан сизда нозилик кайфиятини уйғотмадимми? Агар уйғотган бўлсам, кечирасиз. Агар бу йигит орден билан мукофотланар экан, бу энг олий даражадаги ноҳақликдир (тўғрироғи, орден сотиб олинган). Агар бу масалани ҳал қилиши сизнинг ихтиёрингизда бўлса, мукофотни қайтаришингизни илтимос қиламан. Бундан ташқари, офицер «Виждон суди»га ҳукм қилинган.

Хурмат билан,
Каракишьян Владимир Сергеевич.

8.1.88»

«Бир неча қун илгари Шиндондан бизнинг қисмларимиз чиқиб кетиши олдидан майор Каракишьян Фугас миnasi портлашидан ҳалок бўлди. Бу фожиа совет қўшинларининг чиқиб кетиши арафасида юз бериши ҳамманинг юрагини ларзага солди. Мен ҳам бу қувноқ,, хушбичим командирни яхши танирдим.

Бир куни қисм штаб бошлиғи В. Климентьев уни ёнимга бошлаб келиб: «Мана - Каракишьян. Ҳали орден олмаган бўлса ҳам жанговарлардан...» дея таништирганди. Ҳарбийларнинг сафёа тизилиши майдонида лаҳзалар олдин қисм офицерларига жанговар мукофот-

ларни топираётганда Каракишьян мийигида қулиб «Ҳар қандай мукофотдан афзал орденларим мени қутмоқда. Тезроқуйга қайтсайдик, ўртоқ подполковник», деганди Климентьевга.

Кейин мен Владимир Сергеевич билан қисм клуби олдидаўтирдик. Ром деразаларидан гитара садолари хиргойи қўшиқ билан оқиб келарди:

«Айтгил, нимаучун ва кимга ўз ҳаётларини қурбон қилдилар?»

Нечун ҳужумга пулемёт ўқлари садолари остида кирдилар?»

«Нечун?..»

Мен ҳам Каракишьянга шу саволни бердим. У елкаларини қисиб:

- Бари бир, сиз буларни ҳозир ёза олмайсиз. Ҳали эрта. Аммо улар ҳақида бир нарсани айтишим мумкин, - дея аскарлар қўшиқ айтаётган клуб роми томон имо қилди майор: - Улар муқаддас ҳисоблаган буйруқ ва қасамёди айби эмас бу. Хато шундаки, бууларга ҳам, бизларга ҳам бегона урушдир. Ўзгалардан ҳам сўраб қуриши керак...

- Сиздайҳақиқийҳарбийларучун нима?Битта катта жанговар лавҳами ёки... Сиз бу ердан нима олиб кетасиз? - дея сўрайман Каракишьяндан.

- Юракдаги оғриқ ва ордендан ташқари ўзга ҳеч нарса, - дея қовогиниуйиб давом этди.

- У шундай оғриқки, ҳамма вақт сен билан бирга. Ўзинга яқин одамлардан ажралиб қолишдан даҳшатли ҳеч нарса бўлмаса керак дунёда. Менда эсауларнинг сони жуда-жуда кўп...

Ҳар бирўлим - юракда бир чандиқ. Бундай чандиқлар менда ҳисобсиз. Оналар мактубинўқиши даҳшатли.

Оталар, оналар, олий даражадаги битимга қўл кўйилганини билишади. Аммо фарзандлари ҳалок бўлиши-

моқда. Улар ҳамўз мактубларида биздан «Нимаучун?» дея сўрашмоқда. Мана, яқинда Робот-Мирзо қишлоғи ёнида она сути оғзидан кетмаган ўртоқлари ҳалок бўлди. Бу оғриқ эмасми?..»

Майор Каракишьян Шиндонда ҳалок бўлди. Ўз Ватани тупроғига қадам қўйишига бир неча кун қолганди. Бугун эса унингўринбосари Игорь Головань жасур командирдан ажралган жангчиларни Кушкага бошлаб келди. Командир Каракишьян ўтириши керак бўлган ўринда мотамсаро эгилган байроқ биланунинг дўсти Игорь Головань келарди».

В. Кулешов,
«Известия» газетасининг махсус мухбири.
«Туркменская искра»,
10 февраль, 1989 йил

* * *

«Салом Роза хола, Сергей Михайлович, Оксана! Бизнинг юракдан қилган таъзиямизни қабул қилинглар. Ҳозир сизларга ва Маринага қанчалик оғир эканлигини тасаввур ҳам қила олмайман. Марина ва Серёжга ҳам бизнинг таъзиямизни етказинглар. Улар билишсин Володянинг ўртоқлари борлигини. Бу бўлган воқеага ишонгим, қўникким келмайди. Ҳа, ҳамма вақт - энг қучлилар, энг чиройлилар, энг тоза қалбли инсонлар ҳалок бўлишган. Ҳар доим жуда интизор кутган ва севган кишилар ҳалок бўлишган. У Марина ва Серёжани қанчалар севарди. Володя қахрамонларча ҳалок бўлди. Серёжа ким билан мағрурланиб, кимдан андоза олса бўлади. Бууруш ваунингўлимига сабабчи бўлганларга лаънатлар бўлсин. Қанчалик армиянинг эрта чиқишига қувонган эдик, қанчалик эрта...

Унинг қулгисини, олижаноб қалбини, ўзгаларни қаноти остига олишини, ақлини, қар қандай сотқинлик

ваҳаром ишлар билан келиша олмаслигини эслайман, ёд-лайман. У оназаминустидаяшашагаҳамдаунингҳаҳиқий эгаси бўлишучун тузилган эди. Нечун бундай айрилиқ, чидаб бўлмас айрилиқ Майли, иложсиз кўз ёшлар ва ҳиссиётлар олдида қучли хотиралар бўлсин. Инсон хотираси яшар экан, у билан бирга марҳумлар ҳам яшайди.

Сен бир умр хотирамиздасан, Володя. Юрагимизда яшаб қоласан.

*Ринат Абдурахмонов,
Варшава битими Академиясининг тингловчиси,
Володянинг дўсти».*

* * *

Бир неча кунлардан бери тинчлик бермаган, юрагимни ларзага келтирган, жамиятнинг нур тушмаган пучмоқларига етаклаган мактубларни мен бирла ўқиб чиқдингиз. Хаёлингизда «Э-э, тарихи узоқ экан. Нимадеишгаҳамхайронсан!» деган ўй кечмоқда. Сезиб, ҳис қилиб турибман.

Катта уруш ғалабасига яқинда қирқ олти йил тўлади. Бундан бир неча ой илгари Украинада Посевин Александр Александровични суд қилишди. Унинг ташаббуси билан уруш йиллари тўрт минг нафар одам ўлдирилган. Аммо унинг суврати то шу кунларгача ҳурмат тахтасида осифлик турган. Посевин ҳаётининг навқирон йиллари фашистларга, кейинги кунларини «Советларга», сўнгисини турмага бағишлади.

Аммо шунча йил ўтган бўлсада халқ бари бир унинг асл башарасини кўришга муваффақ бўлди.

Лаънати Посевинни нечун эслаш керак бўлди, деган ўй ҳар бирингизнинг хаёлингиздан кечиши табиий.

Менинг қўлимда яна бир мактуб. Владимир Каракишьян онасининг мактуби. Шу мактуб менинг хаёлимга Посевинни солди. Унда шундай сатрлар битилган:

«Ўғлимни дафн қилгандан сўнг икки ой ўтиб буви-сини дафн қилдик. Мархума Володянинг қабри бошида «Болагинам, мен олдингга сўнгги бор келаяпман. Қайтиб келмайман», деганди. Онам ўғлимнинг қайтиб келишини жуда-жуда кутганди. Бардош бера олмади... Чидаб тура олмадим. Эримга:

- Кел, ўғлимизнинг полк командиридан нима корхол бўлганини билайлик, зора кўнглимизга таскин берадиган бир гап чиқса, - дедим. Эрим рози бўлди. Кушкага чалажон ҳолатда кириб бордик.

Полк командири олдига кирдик. У биз билан ҳатто сўрашмади. «Қандай келдинглар, кимнинг ота-онасизлар?» деган оддий инсоний муносабат ҳам қилмади.

Бирданига:

- Сенларнинг ўғилларинг машина остида мажақла-ниб, ундан ҳеч нарса қолмади, - деди. Биз хайратланиб:

- Сиз бизни ким биландир адаштиряпсиз. Биз батальон командири майор Каракишьян Владимир Сергеевичнинг ота-онаси бўламыз, - дедик. Шунда бошига уриб:

- Ҳа, айтгандай, сизларнинг ўғилларингизнинг ҳам исми Владимир эди-я, - дея қандай ўлганини ҳикоя қила бошлади. Шунда мен чидаб тура олмай:

- Сиз бизларга бола билан гаплашгандай муомала қилманг. Унинг ҳамма хатларида тугуннинг учи сизга келиб тақалиши ёзилган. Бу тасодиф эмас, бу уюштирилган ҳалокат, - дедим.

У ҳеч қандай гап-сўз қилмай, ҳатто бошини кўтармай:

- Сиз унинг хатидан хулоса чиқараяпсизми? - дея олди, холос.

Шунда мен:

- Ҳа! Сизга катта «рахмат» темир тобут учун. Наҳотки, қўлингиздан бир энлик хат ёзиб, ўз таъзи-янгизни билдириш келмади. Биз ота-онасимиз-ку.

Хатто, Иккинчи жаҳон уруши йиллари ҳам ҳар бир хонадонга «қора хат»лар кириб келарди. Сиз эса майор Каракишьянининг командири эдингиз-ку! Полкда нечта батальон командири бўлади. Сиз эса унинг исмини ҳам билмайдигандай талмовсирайсиз. Менинг яккаю ягона ўғлим шу бир парча қоғозга ҳам арзимас эдими, - дедим. У жим, бир оғиз сўз ҳам қилмади.

Мен ундан лоақал бир оғиз ширин сўз эшитишни жуда-жуда истагандим. Афсус, минг афсус, бир оғиз сўзсиз ажралишдик. Кетаётганимизда хатто «сизларга балки қайтишингиз учун ёрдам керакдир», деган илтифотни ҳам раво кўрмади.

Чалажон бўлиб уйга қайтиб келдим. Кейин касалхонага тушиб қолдим. Яқинда чикдим. У одамнинг совуқ юзини ҳечам унута олмаяпман.

У билан учрашганимдан сўнг ўғлимни тасодиф туйфайли ўлганлигига ишонмайман. Оналар, сизлар айтинглар! Фарзандларингиз билан нелар кечишини олдиндан ҳис қиласизлар-ку!

Ҳурматли редакция, сизлардан катта илтимос, менинг хатимни газетада эълон қилсангиз. Зора уни таниганлар, билганлар топилиб қолиб, менга мактуб йўлласа. Ўғлимнинг қандай хизмат қилгани, қандай одамлиги ҳақида айтиб, бир лаҳзага бўлса ҳам менинг ёнган юрагимга малҳам бўлишса».

Батальон командири, майор Каракишьян ўғли саккизинчи қопқадан қирқинчи қопқага хизматни тугатган аскарларни олиб келаётганда Фугас минаси портлашидан ҳалок бўлган.

Унинг батальонида хизмат қилган оддий аскар Сергей Богуцкийнинг хотиралари: «Уйига кетаётган аскарлар кўшиқ айтишарди. Ҳаммамиз машина устида эдик. Бирдан ҳавога учдим. Кўзимни очганимда шағал тош устида ётардим. Кейин ўрнимдан турмоқчи бўлдим,

тура олмадим. БТР ёнарди. Уни портлаб кетишидан чўчиб, машинадан узоқлашдим. Шунда кимдир:

- Ўртоқ майор, ўртоқ майор! - деб кичкирди. Овоз келаётган томонга ўгирилиб қарасам, майорнинг сочлари тутаб ёнаётган экан. Ҳамма ёқни гўшт ва соч ҳиди қоплади...»

Хизматни тугатиб кетаётган аскарларни батальон командири олиб келадими ёки ўзга офицерлар?..

Майор Каракишьян батальонида хизмат қилган лейтенант Крисьюкнинг хотираси: «Ҳайронман, унинг аскарларни териб юриши мумкин эмас. Нега уни юборди экан?..»

Мен ҳарбий эмасман. Аскарларни балки батальон, балки взвод командири йиғиб келар. Муҳими бу эмас. Муҳими, Володянинг мактубларидан негадир кўнглим ғашлиги. Бу мактублардаги сатрларни юрагимда кўтариб юриш менга оғирлик қилди. Замондошларим, сиз билан баҳам кўришни жуда-жуда истайман. Ахир бир жавоб айтарсиз.

Эҳ, лаънати Посевиннинг митти кўзлари яна ёдга тушмоқда. У хонадан ёруғ оламга чиққан бўлсам ҳам...

Мен Володянинг онаси билан суҳбатлашганман. Унинг: «Болажоним, ўғилгинам сен тенги эди. У бугун тупроқда, мен эса иссиқ кўрпада ётибман. Ўғлим тириклигида унинг сувратини ёнимда олиб ётардим, бир ўзи ётишидан жуда-жуда кўрқардим.

Болажоним, сен менинг устимга йиқилганингда ўлмасмидинг?.. Туш кўраман.

- Мен ўлганим йўқ мен тирикман, - дейди у.

- Сени кўмиб келганмиз-ку, - дейман. Уйғониб кетаман. Қаршимдаги сувратда у менга жилмайиб қараб турган бўлади. Энди менинг ўтмишим йўқ. Жанатим, ҳой жанатим, сенсиз менга яшаш қанчалар оғир!» дея юракни ларзага келтириб йиғлаганда сукут сақлардим.

Шундакхолатлар бўлади, томнрингда қон тўхтайдди. Тилинглайланмайди. Нафас етишмайди. Фақат кўкрагингда қафасга қамалган қуш мисол юрагинг безовта потирлЦ», ҳар ён уради.

Ҳеч кимни кўргинг, ҳеч ким билан гаплашгинг келмайди. Қулоқларинг остида эса юраги қонга айланган она фарёди. Онага қараб, сўзларини тинглаб бўлмайди. Унинг орзулари, армонлари қаршингда қон бўлиб оқади. Қонга тикилиш учун жаллод бўлишинг керак-ку, ахир!..

Менинг бир истагим, орзум бор. Володя бизнинг ҳамшахаримиз. Унинг болалиги Тошкент шаҳар, Яшнобод тумани, Висол кўчаси, 17-уйда кечган.

Бевақт ҳалок бўлган дўст, ботир офицер хотираси ҳурмати у униб ўсган Висол кўчасига Владимир Каракишьян номи берилишини жуда-жуда истардим. Янги мактаб остонасига қадам кўйган жажжи болаларимиздан муаллими:

- Қайси кўчада яшайсан, - деб сўраганида, фарзандларимиз кўнғироқдай овозлари билан:

- Володя Каракишьян *кўчаснда*, - дея такрорлаганда марҳум дўст хотираси беғубор юракларда қайта-қайта тирилаверади.

Жанатан - ардоқдовчи сўз.

*

Янги дунёга келган чакалоқ бешик атрофидагиларни идрок қилиб борган сари бирини кўрганда жилмаяди, иккинчисига нигоҳи қадалганда йиғламоққа тутинади. Гўдакдаги бу безовталиқ вақт Ёгган сари шаклланиб, атрофини қуршаганларнинг илк муносабатларида туғилади. Кейин-кейин ундаги бу ҳис қилиш қобиляти чуқурроқ илдиз отиб, ўзи хушлайдиган одамларни овозидан, шарпасидан била бош-

лайди. Унинг бешигига эгилиб, эркалатмокистагидаги одам ҳаракатини кўрганда, юзи тиришиб:

- Мени ундан халос қилинглар, - деган илтижода чинқириб йиғлаб юборади. Ана шу шюздаёқ инсониятнинг икки оқими куртаклари унио чиқади.

Чақалоқ бешикдан тушади. Атрофдагиларнинг бири ака, бири опа эканини кашф қилади. У бешик шифтига осилган ўйинчоқни жажжи бармоқчалари билан тебратиб, овозини тинглагандаёқ жон-жигарларининг сафини белгилаб олган бўлади.

Орада ҳали кичик ишларнинг катта муаммолари ва тортишувлари бошланганича йўқ. Бирда косадаги сутнинг кўп-озлигидан, бирда ўйинчоқларнинг кўзга яқинлигидан юзлар тимдаланади. Баъзида ота, ё она муҳаббатининг тўғри тақсимланмагани оқибатида келишмовчиликлар юзага келади.

Оталар ва оналар ҳақида бир калима сўз. Ота - ҳамма вақт ҳам боланинг дунёси билан қизиқаверадиган, уни ўзига ҳар лаҳза, ҳар вақт жалб қилиб турувчи инсон эмас. Шул сабаб ҳам ота ҳақида гап кетса «кўяверинг, кўчанинг одами-да», деган енгил гап қулоққа чалинади. Асли фарзандларда отага нисбатан меҳрга қараганда кўрқув ҳисси кучлироқ бўлади. Ана шу кўрқувни кўпчилик меҳрга йўяди. Қўрқув ортидан ҳеч вақт меҳр туғилмаган. Натижада, отанинг вафотида энг кўп куюнган инсон она бўлиб қолаверади. Фарзандлар ҳам бошида куюнгандек бўлмаса, ўзга вақтлари отанинг вафотидан ташқаридаги ўй ва хаёл билан яшашади. (Бу гапларимиздан қизлар мустаснодир.)

Она - унинг меҳри ўғил учун ҳам, қиз учун ҳам, эр учун ҳам бирдайдир. Шул сабаб энг йиғлоқи, ўжар бола ҳам онага нигоҳи тушиши билан ҳамма инжиқликларини унутиб, унинг бағрига отилади. Болаларнинг ҳаммасида ҳам ўзгаларга бўлган худбинлигу

хушламаълик она кўксида эриб кетади. Ва онанинг муқаддас инсонлигини кашф қилиб бораверади.

Бола акалар ё опаларидан бирининг этагига ёпишиб юришни қанда қилмайди. Чунки у билан юриш кизик, мароқли. У ё Сехавотир бўлади. Сабаби, опа ё ака унинг кўнглига қўнайди, айтганларини бажо келтиради, ўзгалардан ҳимоя қилади.

Бу суяниш ва келишувчанлик инсон мучали билан ҳам боғлиқдир. Шу сабаб айрим ҳолларда одамзот ўз жигарларидан кўрмаган яхшиликни ўзга, қони бошқа одамлардан топади. Бунинг яна бир сабаби, икки бегона одамнинг юлдузи юлдузига тўғри келиши билан ҳам боғлиқдир. Агар бу дунёда ҳамма юлдузи юлдузи тўғри келган одамлар билан яшашганда Ер юзи жаннатга айланарди. Чунки улар жаннат боғини шу маконда яратишган бўларди...

Секин-секин бола улғаяди. Мактаб остонасидан ҳатлайди. Атрофини турли оилаларда тарбия топганлар қуршаб олади. Ана шу қуршов, ҳаёт мактабининг мукамаллигидан далолатдир. Юлдузлари тўғри келган болаларга дуч келса яхши. Дуч келмаса, жуда азоб-да...

Мактабда бола ҳаётнинг юриш бир оз оғирроқ сўқмоғига тушади. Ана шундай паллалар чор-атрофга қараб ўзларига ҳамнафас, ҳамдард излашади. Илқнигоҳдаёқ айрим болалар ўзларининг юлдузига тўғри келадиганларни ички бир туйғу билан ҳис қилишади. Кўп ҳолларда ўзи билан қарашлари бир хил болалар бўлиб чиқади. Оқибатда шундай топишган икки-уч гуруҳ болалар орасида куртаклари энди нишотаётган муносабатлар жанги бошланади. Бирининг устидан кулишади. Бир ўзи кулмайди. Уч-тўртта бўлиб кулишади. Изза бўлган томон зўр келса, кулмай қўйишади. Агар мағлуб бўлса, то мактаб остонасидан ҳатлаб чиқиб кетмагунча кулиб чарчашмайди.

Бу муносабатлар ҳали орада олди-бердиси йўк одамлар орасида кечувчи, ташқаридаги кулгилардан юзлаб маротаба соф, беғубор кулгилардан. Ҳали улар орасида таъма, елкасидан зарб берипуодам ҳаётини кошоналарга қамаб йўқ қилиш, ҳурилиқо гўзаллар Сийнасига бош қўйдириб омонат тайасидаги омонатгина калласини сапчадек узиб ташлаш каби ўйлар, туйғулар, қарашлар, ҳислар шакл-шамойилини кўрсатмаган.

Оила ва мактабда камсукум, камтарин, ҳақни ҳақ дегувчиларни ҳамма вақт ҳам масхаралаб келишган. Шу сабаб ҳам уларда бугуннинг безбетлиги, юлғичлиги каби хислатлар ривож олмагани сабаб улар ўғрилларнинг, муттаҳамларнинг, олчоқларнинг қулига айланишди. Ана шундай ўйлар хаёлга келган дамлар бир олий ўқув юртининг истеъдодли олими, ўз соҳасида тамал тошини қўйган, бир умр диёнат ва поклик чакмонини кийиб келган ва бошқалардан ҳам шундай чакмон кийишни талаб қилган акам Қозоқбой Йўлдошнинг бир мулоқоти ёдга тушади,

- Эртага сиртки бўлимда ўқувчи талабалардан имтиҳон олишим керак зди. Уйда чой ичиб ўтирдим. Эшик қўнғироғи овоз берди. Эшикни очганимда, остонада мен имтиҳон олмоқчи бўлган курснинг старостаси турарди. Ичкарига таклиф қилдим. Бир пиёла чой узатганимдан сўнг у:

- Раҳмат, - дея пиёладаги чойдан бир култум ичди. Кейин: - Домла, ёнингизга келишдан олдин кўп ўйладим. Кўп домлалар кўз олдимдан бир-бир ўтишди. Курсдошларим ҳам: «Боринг-боринг. Ҳаммасининг ҳам бола-чақаси бор. Қўлингизни қайтариб ташламас-ку», деган илинжда, мана бу нарсани бериб юборишди. Олиб келдим, - дея дастурхон четига қоғозга ўроғлик бир нарсани қўйди.

- Нима^ - дедим хайратланиб. , -, -
- Пул, - деди. Унинг гапидан кимдир миямга гурзи билан ургандай бўлди.
- Ота, - дея\хонага отилиб кирган ўғлимга тикилиб қолибман. Миямга ҳеч гап келмайди. Ишламай, қарахтланиб қолгандай эди. Хаёлларимни бир жойга тўплаб:
- Ўғлимдан уяламан, - дедим беихтиёр шивирлаб. Ўғлим бир нохушликни сезгандай, эшикни ортидан ёпди. Талаба эса:
- Бунинг тутқаноғи борми, - дегандай юзимга чўчиб қаради. Ўзимни йиғиб олганда жилмайиб:
- Неча пул, - дедим. Болага жон кириб:
- Тўрт юз кўкидан, - деди. >
- Туринг ўрнингиздан, ҳозир бир ерга борамиз, - дедим. Йигитнинг ранги бирдан кўкариб: -
- Домла, раҳм қилинг. Ҳамма домлалар шу ийни қилгандан кейин сизни ҳам олади, деб ўйлагандик, - деди лаблари кийшайиб. Мен эса ҳамон жилмайиб:
- Қўрқманг. Мен сизни органга топширмайман. Бошқа иш қиламиз, - деганимда ҳушига келиб:
- Ундай бўлса майлига. Бораман. Маккагача десант гиз ҳам бораман, - деди.
- Олдинма-кетин китоб дўконига бордик. У атрофга хайратланиб қараб қўяр, мендан садо чиқмагач, бошини ҳам қиларди.
- Дўкон пештоқида бизнинг даргоҳимиздаги талабалар учун чоп этилган китоблар тахланиб ётарди. Китобларни бирма-бир саралаб, унинг қўлига тута бошладим. Боланинг ҳам чиройи очилиб, ул-бул китобларга ўзининг ҳам ақли етиб ола бошлади.
- Дўкондаги сотувчи қиз эса кучоқ-кучоқ китобларнинг тахламидан хайратланиб:
- Нима, буларни Ноғоратупроққа жўнатмоқчисизларми, - деди.

- Йўқ, ўзимизнинг кизил тупрокли ерларга жўнатмоқчимиз, - дедим ҳазиллашган бўлиб/Талабалар вакили дув қизарди. Китобларни магуинага юклаб, унга жавоб бериб юбордим. Эртасига имтиҳон бошланишидан олдин курс талабаларини ^онага киргизиб, столим устидаги китобларнинг ҳаммасини тарқатиб:

- Укалар, мени кечирасизлар. Элчиларинг берган пулга китоб олдим. Менинг маошим, янгаларингнинг маоши оиламизга етиб ортади, - дедим қўл учида кун кўраётган бўлсак ҳам.

- Бу китобларни сидқидилдан ўқисаларинг, имтиҳон топшириш учун бошқа эҳтиёж сезмайсанлар. Бир-биримизнинг олдимизда юзимиз ҳам ёруғ бўлади,- дедим.

Ишонасизми, шунда улар ҳайрат билан менга тикилиб қолишганди. Ҳаммасининг нигоҳида наҳотки шундай йўл билан ҳам имтиҳондан ўтиш мумкин бўлса, деган ташвиш зоҳир эди.

Орадан кўп ўтмай, менинг ўзгаларга ғайритабиий туюлган ҳаракатим бутун олий даргоҳга ёйилди. Кейин ҳаракатимнинг самараси ҳамкасбларимнинг қарашлари, муомалаларида ошкор бўлди. Энг яқин ошналар ҳам тўнини тесқари кийишди. Муомалаларида телбага қилгандай пичинг сезиларди.

Олий даргоҳ остонасига қадам ташлаганимга ҳали кўп бўлгани йўқ. Шу сабаб унинг паст-баландини ҳам яхши билмайман.

Ҳамма сенга тесқари бўлиб қолгандан кейин кийин экан. Болалигимда отам раҳматли: «Тўғри бўл. Одамлар ҳақиқага хиёнат қилма, болам», дея берган ўғити, билмадим, қайси жамиятда асқотишини. Бизда ҳали-вери тўғрига нон йўқ экан. Қирқ ёшга кирдим. Ҳамон косам оқаргани йўқ. Оқим бирла тўлқинланиб кетавериш керак экан-да.

Билмадим, бу турки совуқлар яна ул-бул балони бўйнимга илишмаса эди. Ҳаммасининг авзойи бузук кўринади.

Нечун олимнинг афсуслари ёдга тушди? У ўз отасининг ўғитларини бир афсус билан эслаганда ҳақ эди. Чунки жамият инқирозининг асл моҳияти ҳам ўша ота ўғитларининг бу муҳитда чақачалик қадри йўқлигидан бошланади. Ҳаммамиз ул падар ўғитларин кулоққа сингдириб улғайганимизда, на қатағон, на турғунлик деган иборалар дунёга келган бўларди. Номи қандайлигидан қатъи назар, асл жамият курган бўлардик.

Эзгулик, у қайси жамиятда бўлмасин, ёвузликқа қурбон бўлиб келган.

Инсоннинг яхши деган номини бир лаҳзада ёмонга чиқариш мумкин. Бу ҳол не-не машаққатлар билан қад кўтарган бинонинг ҳалокатига ўхшайди. Ҳар бир ғишт минг эгилиб туришлар оқибатида деворни тиклайди. Бузиш нима, ундан осони йўқ.

Пойдевори нураш арафасида турган олим фарзандларига ота ўғитини мерос қилиб қолдира олармикин?..

Ҳар бир ўйинда ғолиб ва мағлуб томонлар бўлади. Ғолиб ва мағлублар бўлмаганда ўйин бўлмасди. Ҳаёт ҳам ўйин. Унинг бошқа ўйинлардан фарқли томоНи шундаки, бу ўйинда бел синиши, бош кетиши мумкин. Шу сабаб ҳам иродасининг пойдевори бир бўшлиқдан қурилганлар табиий равишда ўзи қарши бораётган оқимга қўшилиб, бир вақтлар ўзи сингари қаршилиқ кўрсатаётганларни босиб-янчиб ўтмаслигига ким кафолат беради? Ҳеч ким. Шу сабаб ҳам йўлимизда минг бир ғов турибди. Аслида ҳар қандай мустаҳкам қоя ҳам юмшоққина сув тилларининг ялашидан нурай бошлайди. Натижада юзига сув юқтирмайдиган силлиққина тошларга айланади. Бу тошлар бугунларда шунчалик кўпайиб кетган-ки, ҳатто қушлар ҳам тепасига ўтириб, тумшуғини чархлайдиган одат чиқарди.

Инсон курашларда чиннақадим деган ибора бор. Менинг тасаввуримда бу ибора ночорликдан, қилмишни пардалашдан дунёга келгандай туюлаверади. Кураш нима? Бугунги курашларнинг ҳар бирининг тагида инсон шахси ётибди. Ё мен, ё сен бўлишинг керак дегандай.

Бу кураш адабиётда ҳам, санъатда ҳам, фанда ҳам, раҳбариятда ҳам бир хилдир. Айрим-айрим, боши кундага қўйилишини ҳис қилиб, умум инсоният бахти, саодати учун қайғураётган инсонларни истисно қилганда колганлари гуруҳ-гуруҳ бўлиб олишиб, бир-бирини ғажимокда.

Бугунги фаннинг ривожига ўзининг бутун вужудини бағишлаган инсониятнинг фожиасини ўзиники деб билган академик А.Д. Сахаровдек инсоннинг ўлими ҳам бежиз эмас.

Кечагина мактаб партасидан отилиб чиққан қизалоқ ҳам унинг юзига:

- Сизга уят эмасми, - дея йиғлаб залдагиларни оёққа турғазди. Ваҳоланки, аёлнинг ўзига уят эди. Масаланинг асл моҳиятига тушунмасдан кўз ёши тўкиш уят.

Бир дўстим:

- Нима қиларди оқимга қарши бориб. Бир ўзи бўлгандан кейин оломон ҳатто даҳоннинг ҳам оёғини осмондан келтириб ерга уради, - деганда ҳақ эди.

Агар у тинчгина ўз қобиғига ўралиб яшайверганда олдида ҳамма нарса муҳайё бўларди. Яна қанча-қанчалаб ҳукуматнинг энг олий инъомларини кўкрагига тақиб қўйишарди.

Минбарларга чиқмаганда ўлмай ҳам қоларди.

Ҳақиқат кўп ҳолларда шундай сирли ўлим топади... Ўшанда тасаввуримда Сахаров эмас, «ҳақиқат виждони» ҳалок бўлгандай эди.

«Туркистон» рўзномасида мархум Владимир Каракишьян мактубларини эълон қилганимдан сўнг у билан бирга хизмат қилган аскарлардан кўплаб мактублар олдим. Баъзи мактуб эгалари билан учрашишга тўғри келди. Мактубларга тикилиб, ўз болалигимни эслайман.

...Мақтабга қатнардик. Биримиз синфнинг олди, биримиз орқаси бўлиб тиркашиб юардик. Уч-тўрт қишлоқнинг болалари битта синфни ташкил қиларди. Бирининг отаси чўпон, бириники туякаш, яна қай бириники ногирон эди.

Синфимизнинг олд ўқувчилари мен ва ўртоғим Хусан эди. Биз қзлин дўст эдик. Аммо у беш олган куни мен, мен беш олган куни у уйига йиғлаб келарди. Дўст эдик. Аммо яна қндайдир ички рақобатимиз хдм бор эди.

Қолган ўқувчилар билан икковимизнинг ҳам ишймиз йўқ эди. Тасаввуримизда улар чувалчанг, босиб ўтсанг ҳам, босмасанг ҳам фарқи йўқ эди. Ҳаммаси биздан ҳайиқарди. Ўша ҳайиқишларнинг заминида бизнинг яхши ўқиганимиз ва жангарилигимиз ётган бўлса керак, деб ўйлайман. Билмадим, балки яна башқа сабаблар ҳам бўлгандир.

Орамизда иккини иккига қўшса неча бўлишини билмайдиган болалар ҳам бор эди. Ваҳоланки, биз ўша даврлари саккизинчи синфда ўқирдик.

Болалар ортимиздан эргашиб юарди.

Жисмоний тарбия дарсида икки командага бўлинардик. Бирига мен, иккинчисига Хусан бошчилик қиларди.

Командаларнинг ғолиб-мағлуб томонлари аниқланганда энг кўп қайғурганлар икковимиз бўлардик. Қолганлар эса бир-бири билан иноқ-аҳил бўлиб кетишаварди. Ўйинда ютқазган кунларим:

- Сенларнинг молдан фарқларинг йўқ. Одам бўлмайсанлар. Билмадим, худо нима учун дунёга келтирган экан, - дея хунобим ошар, хатто ўзимни тута олмай, дўппослаб ҳам олардим. Агар Ҳусаннинг командаси ютқазса, у ҳам менинг ҳолимга тушарди. Айрим жазавага тушган кунлари йиғлаб хуморидан чиқардик. Умуман, икковимизда ҳам ҳис-ҳаяжон кучли эди. Менда ошкор бўлса, унда бир оз пардага ўралганди.

Мақтаб ҳаётининг сўнгги кунлари. Биз икки ўртоқ етуклик шаҳодатномани олгандан сўнг командадошлар билан хайрлашиш арафасида:

- Сенлар энди нима қиласанлар, - дедик уларнинг устидан кулгандай.

- Иешонада бори бўлади, жўралар, - деди ичларидан бир оз журъатлиси.

Икковлон «журналист бўламиз», дея Тошкентга отландик. Қабул қилмади.

Пединститутнинг тил ва адабиёт факультетига топширдик. Ўқишга кириб кетдик.

Ҳамон ўқияпмиз.

Шаҳарда иш топа олмай узоқ вақт сарсон-саргардон юрдик. Кейин иш топдик. Йўл тушганда қишлоққа бордик.

- Қани, бизникидан ҳам бир пиёла чой ичиб кет, - дея уйига таклиф қилишди синфдошларим. Бордим. Дастурхон устида уйнинг жиҳозларига разм солдим. Бу дов-доскани қилиш учун бир ердан мўмайроқ пул топмаса, бирданига бу аҳволга келишни тасаввур қилолмасдим. Шунда синфдош ички ҳайратимни сезгандай, пиёлани секин-секин чертиб:

- Ра-ши-д, эсингда борми? Тошканга кетишингдан бир неча кун илгари: «Энди сенлар нима қиласанлар», дегандинг, - деди кинояли жилмайиб.

Хаёлим фаромуш бўлган экан, у айтган сўзларни анча вақт эслашга ҳаракат қилдим. Унинг ўзи вақт

ва маконини айтганда ёдимга тушди. Шунда бир оз жах^га йўл бергандай:

- Нима қилганингни кўз-кўз қилиш учун чақирган экансанда, - дедим. У эса бир нафас сукутга кетиб:

- Жўра, сенга раҳмим келади. Туппа-тузуксан, эс-хушинг жойида. Мендан ўн калла кўп ақлинг бор. Тошканга кетганингга ўн йил бўлди. Отангни ҳар кўрганимда: «Боламнинг ҳалиям уйи йўқ», - деб зорланади. Қишлоққа кел. Ўзинг уриб катта қилган синфдошларинг ҳашар қилиб бўлса ҳам уй солиб, ишга ҳам жойлаб кўямиз, - деди астойдил.

Мен унга бир жавоб қила олмадим. Китобий жавоблар қилишни ўзимга эп билмадим.

Ҳа, у ҳақ эди. Ҳусаннинг ҳам, менинг ҳам биримиз икки бўлмагани рост. Орттирган мол-дунё йўқ. Уйнинг эгаси - ижарадорлар. Икки нафар меҳмон остонадан бош сукса, ижарадорнинг қовоқ-тумшуғига қараб ичинг эзилади.

Унинг Силлиққина юзига қарайман. Ўзидан, оила-сидан, атроф муҳитидан бир қониқиш ҳисси билан менга тикилиб турарди.

Хаёлимдан «Биз синфнинг олди эдик. Улар ҳаётнинг олди бўлишибди. Меҳнаткаш бола эди. Ишлаб топгандир», деган ўй ўтди. Аммо унинг остонасидан хатлаб чиққанимда юрагимда бир ғашлик бор эди. Кенг далани кесиб ўтиб, отамдан қолган кулба томон қадам ташлаганимда қишлоқни тун пардаси қоплаб, Оқтоғ этагидан тўлин ой чиқиб келарди. Билмадим, негадир ўшанда ойга учгим келганди...

Нечун болалигим ёдга тушди? Қўлимда бир мактуб. Унда менинг оғриқларим битилган. Мактуб эгаси Гулистон шаҳрида яшайди.

Афғон тупроғида бўлган. Жанг қилган.

Дўстларини темир тобутларда Ватанга кузатган. Ёдингизда бўлса, Владимир Каракишьян мактубла-

рида катта лейтенант И. Заяц хақида гап боради. Мен у сатрларни тўлиқ келтирмоқчи эмасман. Чунки мактубни юқорида ўқигансиз.

Оддий аскар Гарифьянов Рустам Володя тилга олган И. Заяц взводида хизмат қилган. Сатрларни ўқийман:

«Менўз ҳикоямни взвод командирим, катта лейтенант И. Заяцдан бошламоқчиман. Аммоуҳақда бирон оғиз илиқ сўз айта олмайман. Чункиу ўзига қарашли бир-икки аскарни ҳурмат қилмаса, бошқа аскарларни одам ўрнида қўрмасди. Ҳурмат қиладиган аскарлари эса Заяцнинг бизларга қоронғи ишларига шерик эди. Қатта лейтенант сунъий равишда аскарлар орасида «дедовшина»ни дунёга келтирди ваунданунумли фойдаланди. Уўзини ҳаммадан юқори қўяр, бошқа аскарларнингунинг олдиди тариқча ҳам қадрли йўқэди. Бошқа командирлар биз аскарлар қатори яшаишган бўлса, унинг хонаси энг қимматбаҳо афғон гиламлари билан жиҳозланган эди. Бу гиламларнинг қаердан келиб қолганини биз билмасдик.

Бизнинг взводимизда учта машина бор эди. Бирини Турғунди шаҳридаги устахонага олиб боришга тўзри келди.

Батальонимиз командири майор Каракишьян ҳатто оралиги ўн олти километр келадиган полкка ҳам қуролсиз боришимизга йўл қўймасди. У эса, менинг бирўзимни қуролсиз Турғундига жўнатди. Турғундига етиб боришучун Афғонистоннинг ярмини босибўтиши керакэди. Менунинг бу совуққонлигини, ўз қўл остидигиларга бўлган ноинсониймуносабатини ҳечам кечира олмайман.

Қуролимни эса кейин олиб келиб берди. Олиб келишга мажбур қилган нарсга, машинани тузатишга топширишимиз сабаб эди. У келиб атроф-муҳит билан танишгандан сўнг, фамилияси ёдимда йўқ, бир прапор-

шик билан мени ташлаб кетди. Кетганидан сўнг бирон маротаба ҳам менинг ҳолимдан хабар олгани йўқ.

Машинани топшириб, қисмга қайтганимда жуда хурсанд бўлиб кетди. Чунки машинанинг кўп қисмларини олдин йўқотган экан.

Ўз батальон командирим ҳақида эса соатлаб гапиришим мумкин. У жуда содда, самимий инсон эди. Ҳақиқат учун қурашар, ҳақиқатпарвар, виждонли одамларни ҳурмат қиларди. У аскарларни жуда яхши кўрарди. Аскарлар ҳам ундан жонини аямасди. Аммо аскарларнинг кир-чир бўлиб юрганига қузи тушса, улар билан келиша олмасди. Чунки биз билан турли хил касалликлар ёнма-ён юрарди. Уҳамма вақт озиқ-овқатнинг тозалигига эътибор қилар, ётоқ жойимизга тез-тез назар ташлар, ҳар дақиқа:

- Тозаликўзларингга керак. Ифлос юришдан турли хил касаллик келиб чиқади. Бундан эҳтиёт бўлинглар, - дея такрорларди. Ҳар доим ошхона, ҳожатхона ва озиқ-овқатлар турадиган жойни дизенфекция бўлган-бўлмаганига кўз-қулоқ бўлиб турарди.

Шунча вақт бирга хизмат қилиб, унинг бирон маротаба ўз юмуши учун аскарни ишлатганини эслай олмайман. Катта лейтенант Заяцда бу қобилият шунчалик ривожланган эдики, ётган жойида:

- Битта, - дея қичқирарди. «Битта» сўзининг маъноси взводга янги келган аскар югуриб келиб, унинг шахсий ишларини қулоқ қоқмай бажариши керак эди. Жанговар ҳолатда қопқадан чиққанимизда у ўзини сайр қилишга кетаётгандай тутарди. На темир нимча, на сийнабанд тақарди. Ҳатто сувдон ҳам олиб юрмасди. Батальон командири эса, ўздан ҳам, ўзгалардан ҳам, ҳамма курол-яроғ, химояланиш кийимлари, сувдонда қайнатилган сув ёки чой олиб юришни ташлаб қиларди.

Қиемимизда ўзга бирон офицер ўзи учун алоҳида овқат қилдирмасди. Катта лейтенант Заяц алоҳида овқатланар. «Парҳездаман», дерди. Ваҳоланки, у ерда ҳаммамизучун парҳез таомлар зарур эди.

Қисмдан чиқиб кетишидаги бир воқеа ҳеч ёдимдан чиқмайди. Батальон командири билан аскарларга сув олиб келиш учун бордик. Ҳаммамиз чанқаганмиз. Биз ариқни кечиб сув ичмоқчи бўлгандик, шунда батальон командири:

- Олдин қисмдаги аскарларга сув олайлик. Ҳозир сувни лойқатсаларинг, улар қандай бу сувдан ича олади. Шу сабабўзимизни эмас, қолганларни кўпроқўйлашимиз керак, - деди.

Ўз қилган ишимиздануялиб кетдик.

Қисмдаги аскарларга сув олиб, кейин ўзимизнинг сувдонларни тўлдирдик. Майор Каракишьянда инсонни севиши, ундан ўз меҳрини дариг тутмаслик одати бор эди.

Армияга ана шундай офицерлар керак эди. Аммо бевақтўлим сеvimли командиримизни олиб кетди.

Яхшилар олдин ўлади, деганлари шу бўлса керак. Яхши эди, жуда-жуда яхши...

Гарифьянов Рустам.
17.12. 89 йил».

Мен катта лейтенант И. Заяцни танитайман. Аммо пнёлани секин чертиб, киноя билан кулган ўртоғимга яқин инсон бўлганини ҳис қиламан. Қип-қизил яйдоқ чўлда унинг хонасига қимматбаҳо гиламлар қайдан келиб қолган? Дўстимнинг кошонасидаги жиҳозлар-чи?

Бири ватандан йироқца, иккинчиси ватан ичида... Орада минглаб километрлар масофа бўлса ҳам икковининг руҳи менга келиб туташгандай.

Ёмғир кўрмасдан туриб бу қўзиқоринлар қайдан потирлаб униб чиқмоқда? Батальон командирининг қўл остида ўнлаб катта лейтенант И. Заяцга ўхшаган офицерлар бўлган. Мархум майорнинг округ штабига И. Заяцни «виждон суди»га берганлиги ҳақидаги овози кулоқларим остида жарангламоқда.

Владимир билан бирга портлаган Фахриддин Юсуповнинг овозини эшитинг:

«Мен 1988 йил 9 июль куни Афғонистонда хизмат қилиш учун ватанданучиб келдим. Афғонистонга келган кунларим ҳарбий хизматнинг саккиз ойини ўтагандим. Ўн кун полкда машқ қилдим. Кейин бизни Ҳирот шаҳрига олиб кетди. У ерда учинчи батальонга қарашли алоқачилар взводда хизматни бошладим. Бизнинг батальон командири майор Каракишьян Владимир Сергеевич эди.

Кейин менга батальон командирининг БМПсини беришиди. Бир ойлар чамаси Гришикда хизмат қилдим. Кейин бизнинг батальонимиз Ҳиротга ташланиб, блокларда турдик. Биз у ерда ўзимизнинг қўшинларнинг чиқиб кетишидаги хавфсизлигини таъминладик. У вақтда Қандаҳорда хизмат қилган армиямиз Афғонистон тупроғидан чиқиб кетмоқда эди. Улар чегарага эсон-омон етиб боришиди. Шундан сўнг бизнинг батальонимиз майор Каракишьян командирлигида Шиндонга қайтди. Мен батальон командири билан саккиз ой хизмат қилганман. Майор Каракишьян аскарларнинг энг севимли офицери эди. Бу инсон ҳар қандай вақт ва ҳолатда ҳам аскарларга ўз ёрдам қўлини чўза оларди. Менинг тасаввуримда у совет офицерининг ҳақиқий рамзи эди.

Пистирмадаги бир воқеа юрагимга муҳрланиб қолган. Озиқ-овқат йўқ Иккикун оч қолиб кетганмиз. Шунда менга ярадорларни полкка олиб бориш топширилди.

Йўлга чиқаятганимизда майор Каракишьян мен ва Сёргей Богуцкийга ўзининг сўнги консервасини берди ва ўзи тушликсиз қолди. Командиримиз ҳақида бундай мисолларни кўплаб келтиришим мумкин. Уҳамма вақт аскарга инсон сифатида муомала қиларди.

Офицерларнинг ўзлари учун алоҳида овқатланиш хонаси бор эди. Аммоуҳамма вақт биз аскарлар билан бирга овқатланарди Ундаги бундай аскарга яқинликни ҳатто взвод командирлари ҳамўзига эп кўрмасди.

21 январь қуни майор Каракишьян олдига чақириб, 22 январда бу ердан чиқиб кетишимизни тайинлаб, машинанинг ҳамма томонини кўздан кечиришимни айтди. Тонг саҳар туриб нонушта қилдим. Кейин хизматини тугатган аскарларни олиб келиш учун пистирмага жўнадик. Чунки уларни аэродромга олиб келиб, Союзга жўнатишимиз керак эди. Ўша қуни батальон командирини мен билан борди. Ваҳоланки, аскарларни олиб келиш учун қўл остидагиўзга офицерларни жўнатиши ҳам мумкин эди.

Биз қопқадаги ҳамма аскарларни олиб аэродромга қараб қайта бошладик Қайтаётганимизда бир неча машиналар карвон бўлиб борарди. Олдинда танк. Менунинг ортида эдим. Шунда батальон командирини машинанинг ортга, пистирмага ҳайдашимни буюрди. Карвон бизсиз кетарди. Қопқага бориб қайтаётганимизда майор карвонни қувиб етишимизни айтди. Шунда мен карвонни қувиб етиб, ортидан юра бошладим. Командир карвоннинг олдигаўтишимни айтди. Олdda, танкнинг ортидан туриб олдим. Кўпўтмай менинг машинам занжирларининг тўртинчи котогида, тўппа-тўғри батальон командирини остидамина портлади. Машина ағдалибёна бошлайди. Ичидагилар эса ёнаётган машина остида қолишди. Хушимга келганимда мен ҳайдовчи кабинасида ётардим.

Дуд қоплаб, қизиб кетган машинадан чиққанымда унинг оёғи осмонда эди.

Командирни кучли тўлқин машинадан бешиметрлар чамаси узоқликка улоқтириб ташлаган, оғир аҳволда ётарди. Кейин ҳалок бўлди...

Янгийўллик қозоқ йигити ёниб кетди.

Ҳамон мени бирўй қийнайди.

Нимаучун машина тўртинчи котокда портлади?!

У тўппа-тўғери менинг остимда портлаши керак эди-қу?!

Бундан чиқади, мина бошқарилган...

Балки бу бошқарилувчи минани бизнинг командиримиз «жуда яхши билган офицерлар» қўйган бўлиши мумкии. Чункиулар билан комаидиримиз орасида қаттиқ жанжал бўлганди. У ерда ҳамма нарса сотиларди, сотиб олинарди. Бу ҳаром ишларга командиримиз қарши чиқар, халақит берар, олдйни олишига ҳарйкат қиларди. Портлашдан сўнг бизни госпиталга олиб келишиди. Менинг миям чайқалганди.

Госпиталга полк командири, подполКбвник Ликонцев келиб, мени четга чақириб тинчлантиргандек:

- Сен билан дивизиядан келган офицер гаплашади. Шунда сен унга... шу сўзларни айтасан, - деди. Мен у айтган сўзларни ҳамон эслай олмайман. Миямнинг чайқалиши хотирамни сусайтириб қўйган. Аммоунинг ёлгон гапиришига ундагани аниқ ёдимда. Кейин мени госпиталга жойлаштирмай, негадир полк медсанбатига олиб кетишиди ва дивизиядан келган офицер билан гаплашишимга полк командири йўл қўймади.

Шундай қилиб, 1989 йил 1 февралда Союзга учиб келдим.

Кушқада Афғонистонда хизмат қилган биздек аскарларни клубга йиғиб, бир полковник, фамилияси ёдимда йўқ, суҳбатлашиб:

- Баталъон командири, майор Каракишъян Владимир Сергеевичўлимидан сўнг Совет Иттифоқи Қаҳрамониунвонига тақдим этилди, - деди.

Биз 1989 йилнинг 20 ноябригача хизмат қилдик. Хизматдан сўнг баталъондагиучинчи алоқачилар взвонинг аскарлари командиримиз қабрини излаб топишига қарор қилдик. Ваунинг оиласи билан учрашдик. Шу ерда командиримизнинг ҳеч нарса билан мукофотланмаганини билиб, ҳайрон қолдик. Ва ота-онасини 1989 йил май ойида ўғиллари хизмат қилган қисм аскарлари билан учрашиши учун борганини, полк командири олдига кирганини, полк командири совуққонлик билан учинчи баталъон аскарларидан ҳеч ким қолмаганини, ҳаммаси турли қисмларга тарқатиб юборилганини айтганини эшитиб ҳайратга тушдик. Чунки у вақтда биз ҳаммамиз полкдан ҳеч ёққа кетмагандик. Улар эса ўғли командирлик қилган баталъон аскарларини қўролмасдан ортга қайтишиган.

Биз учинчи баталъоннинг, унинг алоқачилар взвонинг аскарлари командиримизнинг ўз ажали билан ўлмаганига, мен ва бошқа портлаган ўртоқларим ноҳақликнинг қурбони бўлишиганига имон келтирамиз.

1989 йилнингянги йили. Ҳамма офицер ва прапоршиклар маст эди. Фақат баталъон командири ичмай, туни билан постда турган қоровулларни текшириб юрди.

Ҳар биримизга:

- Ёдларингдан чиқарманглар. Ҳаммаларингни уйда оналаринг қутмоқда, - дея қайта-қайта тақрорлаганди.

Унинг шу сўзлари портлаганда ҳам, кейин ҳам, ҳозир ҳам қулоқларим остида жаранглаб турибди. Уёнимда секин шивирлаб гапираётгандай.

Лаънати портлаган қунимиздан шубҳам бор. Та-савурумда бу портлашўйлаб қилингандай.

Ҳақиқат бир кун вулқон бўлиб отилиб чиқишига ишонаман. Ўша кун келади. Ноҳақ тўкилган қон кун талаб қилади.

*Юсупов Фахриддин.
Гулистон шаҳар,
1-микрорайон.
17.XII.89 йил».*

* * *

Мактуб эгаларига нигоҳим қадалади. Икковининг ҳам боши ҳам. Фахриддиннинг юзлари учиб-учиб кўяди. Хаёлида ўша машъум кун такрорланаётганини ҳис қиламан. Ҳали у ўша кунлар билан яшамокда. Шафқатсиз қисмат остонасидан ҳатлаганига лаънатлар ўқиётганлиги, юзларидаги ажинларининг ҳадиксирагандай сакраб-сакраб кўйишида зоҳир эди. Рустамга нигоҳим қадалади. Унинг қошлари бир жойга туташган, оғир, азобли ўтган кунларини қайта бошдан кечираётгандай. Балки юрагининг зулмат қоплаган пучмоқларидан ҳақиқат гулханини қидираётгандир. Уни тополмай оворадир.

Савол туғилади.

Уларни менинг кулбамга қандай қўч етаклаб келди. Ўлган - ўлди, кетган - кетди қабилида келажигини ўйлаб, ўтган кунларини унутиши мумкин эди-ку. Жавоб қаршимдан сатрларга тизилиб ўта бошлайди. Улар ўтган кунларини унута олмайди...

Ёдимга уруш кўрган отамнинг сўнгги кунлари тушади.

- Менга жой солиб бер, болам. Чарчаганга ўхшайман. - Жой солдим. Отам ётди. Мен эса тўрдаги столда тугалланмай қолган лавҳамнинг давомини ёза бошладим.

Туннинг иккинчи ярми. Сўнгги сатрга нукта қўйиш арафасидаман. Шунда бехос отамнинг гапираётгани кулоққа чалинди. Қоғоздан бошимни кўтариб отам томонга ўгирилдим. Отам ҳамон гапирарди:

- Аншаков, ўнгга қара! Танклар келаяпти! Ёндирувчи шишани мўлжаллаб от!

Яша Аншаков! Тегди. Ёнаяпти ёнаяпти!

Отамнинг овози тинди. Хушёр тортдим. Кейин у ёнига ўгирилиб яна нималарнидир гапирди. Тушунмадим.

Туни билан уйқум келмади. Тонгга бориб кўзим илинган экан отамнинг ошхонадаги шовқинидан уйғониб кетдим. Ўрнимдан туриб, ювиниб чикқанимда, отам чой ичиб ўтирарди. Салом бериб, ёнидаги курсига чўкдим. У ёқ бу ёқдан гаплашиб, тунда исмини тилга олган Аншаковни сўрадим. Шунда отам бир лаҳза сукзг саклаб:

- Тушимга кирибди, - деди. Кейин илкис: - Гапирдимми? - деди пиёлани ёнидан суриб.

- Ҳа, - дедим.

Шунда отам бузуқ жўмакдан оқаётган сувга тикилиб турди-да:

- Аншаков билан қирқ иккинчи йили жангга кирганман. Немислар қаршиликсиз бостириб келаётган дамлар эди.

Ялангликда турибмиз. Бир вақт ўрмон ичидан немис танклари чиқиб келаверди. Қора қўнғиздай кўп эди, баччағарлар. Танкка қарши отиладиган қуролдан отиб Аншаков икковимиз бир амаллаб иккита танкни тўхтатдик. Шу вақт ёнимизда кетма-кет снарядлар портлади. Хандакка учиб тушдик. Темир Ғилдиракларнинг ерни титратишидан хушимга келдим. Аншаков хандақ ичида эмаклаб борар, қўлида иккита

ёндирувчи шиша бор эди. Хандақдан бошимни чиқарсам, танклар жуда яқин қолган, шунда:

- Аншаков, танкларни ўтказиб юбориб, шшшнинг бакини мўлжаллаб от, - дедим. У айтганимдай қилди. Танк секин-секин ёниб тўхтаб қолди. Ортидан келатган иккинчи танк Аншаковни сезиб қолиб, тўппа-тўғри устига ҳайдади. Хандақдан ярми ўтиб, танкни жойида бир айлантириб олди. Секин Аншаковнинг ёнига силжиб бордим. Бечорани майдалаб юборган экан. Кейин нима бўлганини билмайман. Ҳушимга келганимда чана устида кетардим.

Кейинги вақтларда урушда ўтган кунлар тез-тез тушимга киради. Бу яхшиликка бўлмаса керак...

Ўша суҳбатимиздан сўнг кўп ўтмасдан отамнинг миясига қон қуйилиб, вафот қилди.

Отам вафоти билан қирқ иккинчи йил орасида ярим аср вақт ўтган. Отам эса ўша кунлар жароҳатини энг сўнги кунларда ҳам эслади.

Қаршимда ўлтирган Рустам, Фахриддинларни ва ўзга жигарларимни ҳам Афғон фожиасини кексайиб қолишганда ҳам унута олмаслигига марҳум отам гувоҳдир. Ҳа, қувончга тўлган кунлар унутилар. Қайғуга ботган лаҳзаларинг ярасидан бир умр чакиллаб қон сизиб тураверади. Марҳум дўстлари ва командири эса қон ичидан чиқиб келаверади...

Марҳум Володя мактубларида «Марина» исми бот-бот кўзга ташланади.

Марина - Володянинг рафиқаси. Ана, у ён томонимда ўлтирибди. Йиғидан қизарган кўзларида армонлар...

- «Менинг полвонимнинг соғлиғи яхшими? Сенларнинг айтганларингни қиляптими? Агар айтганларинг-

ни қилишдан бош тортса, бошқа ўғил топиб оламан», дея мактубларида сўраган мархум дўст ўғли, ҳамон отасини: «Узоқ-қа тет-ти», - дейди чучук тиллари билан.

Марина титраган қўллари билан Володянинг мактубларини менга узатади.

Мактублар! Юрагимда яна чандиклар!

Бу мактубларда сиз билан бизга ноаён бўлган Володянинг ташвишлари, армонлари битилган.

Инсон ички дунёси билан таниш бўлмагунча унга баҳо бериш мушкул масала. Мактубларда биз яна бир бор Володянинг инсофли, диёнатли инсон бўлганини ҳис қиламиз. Унинг дўсти Ринатнинг, «Яхшилар, севимлилар ҳар доим олдин ҳалок бўлган», деган дардли сўзлари кулоғимиз остида овоз беради.

Мактубларга кулоқтутингиз:

* * *

«Салом, менинг азизларим!

Эртага ўн тўртинчи сана, бу ерга келганимга йигирма кун бўлди.

Шу кунлар ичида ҳафтасига мактуб ёзишга ҳаракат қилдим. Аммо бу мактубларим сенларга етиб бораётганидан беҳабарман.

Айтилган жойга етиб келиб, ўз лавозимим билан боғлиқ бўлган қисмни қабул қилиб олмоқдаман.

Ҳавонинг ҳарорати кундан-кунга қўтарилмоқда, айтишларича, ҳали бу ёзнинг бошланиши эмиш. Бизларни бу ерда иссиқдан сақлаётган нарса - чой ва дарёнинг яқинлиги. Ҳолдан тойган вақтларимиз сувда чўмилиб, салқинлаб қайтамиз. Совуқ сув танамизга ўз таъсирини кўрсатиб, ярим соат иштиёқ билан ишлашга шароит яратиб беради.

Ҳозир бу ердаги ҳолат Гитлер штаби қароргоҳидаги сўнги кунларга ўхшайди. Чунки одамлар хизмат

қилган вақтларида ҳамма вақт даҳшатли қурқув билан яшаганлар, шу сабаб бехос «чиқиб кетиши» ҳақидаги хабар тарқалиб, ҳаммасиўзини йўқотиб қуйиши даражасига бориб етган.

Чиқиб кетишимизга қанчалик оз қолгани сари армия ичидаги бошбошдоқлик қундан-қунга даҳшатли тус олмақда.

Ҳамма нарса сотилмоқда. Аскар ва офицерлар нимани пуллаш мумкин бўлса, ҳаммасини сотишмоқда. Улар ёқилгидан тортиб қурол-яроққача пуллашмоқда.

Чернобиль ҳалокатида одамлар соғлиқларининг ҳисобига ойлик маошларига «5» коэффициент кўшилиши ҳисобига уерда ишладилар. Соғлиқҳисобига ойлик кўнайдди. Бу ерда одамлар «2» коэффициент учун нафақат соғлигини, балки ҳаётларини тикишмоқда. Биз офицерлар-қу, қисматимизни ҳарбий ҳаёт билан боғлаганмиз, аммо халқнинг гуллари бўлганўн саккиз ёшли аскарлар нимаучун ҳаётларини тикиши керак? Ҳар ойда оладиган 30 чекучунми? Шундай бўлиши мумкинми?

Эҳ, азизларим, мана шундай турли қабиҳлик, беғамлик, совуққонликлар орасида ўз инсоний қиёфангни сақлаб қолишинг керак.

Менинг пистирмамдаги аскарлар икки йилдан буён тоғ ва унинг қояларида ўйиб қилинган зорлар ичида бутун бирхизмат даври мобайнида на кинофильм қурган, на ўзларига керакли нарсаларни қўчма дўконлардан сотиб олишган.

Кўчма дўконлар ҳайдовчилари нима қилишмоқда? Пистирмаларга сотилиши керак бўлган молларни афғон дўконларига улгуржи нархда сотишиб, катта фойда қўришмоқда. Шу сабаб пистирмадаги дўконлар хувиллаб ётибди. Афғон дўконлари эса бизнинг моллар билан тўлиб-тошган. Конфет, печенъе, шарбатли

ичимликлар - ҳамма-ҳаммаси Югославия, ГФР, Япония, Ҳиндистондан сотиб олинган.

Майли, бу гапларни тугатаман. Аммо аскарларга ачинасан киши. Шундай ҳолатда ҳамулардан маънавий инқирозни четлаб ўтиб, ҳамма ишни талаб қилишига мажбурсан. Руҳини қўтаришига келганда ҳеч нарса...

Ҳамма, айниқса, хизматни тугатган аскарлар бу ердан чиқиб кетишимизни жон дили билан исташиганди. Уларнинг хизматдан қайтиши, армиянинг чиқиб кетишигача кечиктирилди. Бу эса кимнингдир тўйига, институтга киришига ва бошқа турмуш таъшишларига таъсир қилиб, ҳамма тоат-ибодат осмонга учди. Уларнинг барча нарсага лоқайд, бефарқ бўлиб қолишининг олдини олишучун анча шафқатсиз бўлишинг керак. Бошқа йўл билан уларнинг хавфсизлигини таъминлаб бўлмайди.

Эйҳудо, совет аскарлари ва офицерининг итоаткорлиги ва иродалилигига тасаннолар айтсанг бўлади. Бундай шароитда бирон-бир мамлакатнинг ҳарбийлари бир кун ҳам яшамаган бўларди.

Вақт тўққиз бўлди. Иш вақтим тугаган. Бугун эртароқ ётиш керак. Чунки тунда аскарлар хизматини текшириб, казармаларга назар ташлашим лозим.

Сенларни ўтиб, Володя.

14. 06. 88».

* * *

«Салом, менинг қадрдонларим!

Салом, менинг ҳақиқий полвоним!

Бизларда ҳозир эрталабки соат ўн. Ишимиз эрталабданоқ қийинлашади. Чунки қуёш оловдай нур сочмоқда.

Марина, мен бу лавозимда узоқ турмасам керак. Мендан саксон километр узоқликдаги қопқамда яна ўлим. Телефон орқали полк командири:

- Қандай бунга йўл қуйдингиз?! Агар яна шундай ҳол такрорланса, қаердан келган бўлсангиз, ўша ерга жўнатаман, - деб дағдага қилди.

Ўзимнинг қопқамдан олиб чиқиб кетилган, сотиш учун кўприк остига яшириб қуйилган ўн икки қўти патрон, ўн қўти граната топиб олдим. Уни олганлар беш нафар оддий аскар, беш нафар фуқаро ва Совет Иттифоқида тузилган аёл. Уларнинг ташиқлотчиси эса, кекса икки аскар бўлиб (яна беш-ўн қундауларига кетади), иккитаси орден ва медаллар билан мукофотланган. Ҳаёлингда бўлган воқеанинг ҳақиқат эканлигига ишонгинг келмайди.

Менинг ёрдамчиларим эсаустимдан қулишиб:

- Бу биринчи бор бўлаётгани йўқ ва шу вақтгача ҳеч бирини қаматгани ҳам йўқ, - дейишмоқда.

Бу одамларнинг келажагида қандай ёрқин кун қолишига ҳеч ақлим етмайди.

Яна бир ҳафта, бир ойдан сўнг ўз қўллари билан сотган қуролларини ўртоқларига қарата отишини била туриб қурол-яроғларни сотишмоқда.

Мана шундай ифлосликлар ичидаўралиб, кўп вақтимни қидирув ишлари билан ўтказмоқдаман. Менинг қўшни қопқамда икки нафар аскар икки яшиқ рухли патрон сотган. Ўз офицерим эса икки аскар билан ярим тонна соляркани пуллашибди. Ҳар тун, ҳар кун нимадир олинган, ўғирланган бўлиб, изсиз йўқолмоқда. Армияда чек-чекгараси йўқ бошбошдоқлик бошланган.

Йигирма, йигирма беш офицердан, тўртта-бештасига ишониш мумкин. Назоратдан четдаги, фақат радио орқали хабарлашиб туриладиган қопқаларда аҳвол қандайлигини фақат худонингўзи билади.

Кундан-қунга чиқиб кетишимиз вақти аниқлашиб бормоқда. Балқиҳозир - июнь ойида, балки сентябрь, февраль ойлари. Мана шу ойлар - эҳтимоли бор вариантлар. Биз эса энгмувофиқ йўли ҳақида орзу қилиб ётибмиз.

Хайр! Ҳаммаларингни қаттиқўпиб қоламан. Паҳлавонимни эса эркалагим келмоқда...

*Сенларнинг оталаринг.
26. 06. 88».*

«Салом, менинг паривашим!

Бугун Шиндондан бирўртоқ келиб, олий даражадаги мажлисдаги бўлган хабарни етказди. Ҳаммасида ҳам бизларни қувонтирмайдиган масала - чиқиб кетишимиз орқага суриляётгани ҳақида гап бормоқда. Унгача нима кор-ҳол бўлишини ёлғиз худонингўзи билади. Эй худо, майли, февралда бўлса ҳам бу ердан оёғимизузилса бўлгани.

Менинг полвонгинам ҳақиқий полвонгаўхшайдими? Унинг қандайлигини кўз олдимга келтира олмайман. Аммо кўрмасам ҳам унинг бу дунёда борлигидан хурсандман. Қачонуйга қайтсам, уни ўзимиз билан бирга олиб,узоқ-узоқларга кетамиз. Полвонимнинг тўполончилигини эшитибхафа бўлдим. Ўғлимга менуни жуда яхши кўришимни,уҳам ҳақиқий паҳлавон ва катталар гапига қулоқ тутадиган полвон бўлишини исташимни айтиб қўй. Ўз вақтида овқатланиб, иштонини булгамай, жисмоний тарбия қилсин.

Қолганлариниунга гап билан тушунтир. Агар шундай қилмаса мен уни яхши кўрмай, конфет ҳам олиб бормаيمان. Сотиб олганларимни эса бошқа болаларга бериб юбораман.

*Сенларга соғлиқ тилаб, оталаринг.
28. 06. 88».*

* * *

«Салом, Маринагинам!

Менинг ҳамма ишларим жойида, хавотир олмаглар. Сенўз сатрларингда полвоним мени қанчалик интизор қутаётганини ёзиб юрагимни ларзага келтирдинг. Сенларнинг олдиларингга, Тошкентга боришни қанчалар исташимни билганингизда эди.

Менинг шогирдим йигитлардай бобосига пиво ташиётганини эшитиб жуда хурсанд бўлдим. Шундай экан, яқин кунларда у билан машинанинг гилдирагини бирга ўхшатамиз. Аммо бу орзуларнинг қачон ҳақиқатга айланишини тасаввур қила олмайман. Менинг кўз олдимда у ҳамон кичкина, миттигина гўдак. Унинг болгачани кўтариб юганини ҳечам ақлга сиздириб бўлмайди.

Биласанми, жонгинам, келаси йил ҳамма ишга қўл силтаб таътил оламан-да (менга қирқ беш кун берилади), полвонни ва чодирни олиб оёғимиз тортган томонга кетамиз. Майли, у Шимолий қутб бўлсин. Бу ҳақда қатъий хулосага келдим.

Омон бўлинглар.
Володя».

* * *

Салом, менинг севимли хотиним!

Мен бу сўзни қачонлардир унутиб қўйгандайман. Қандай муносабат билан оғзимдан чиқиб кетганига ҳайронман. Менга сени тўртта мактубингни олиб келиб беришди. Очигини айтганда, ҳар сендан мактуб олганда худди боладай хурсанд бўламан. Юрагимнинг энг чуқур жойидан қувонч отилиб чиқади.

Қанчалар яхши, совуқдан келиб, иссиққа юзингни тоблаб, чойустида сен билан «сўхбатлашиш». Аслида бахтли бўлишучун инсонгаунчаликкўп нарса керакэмас.

Шу кунларда жуда куп беҳаловат тунлар бўлди. Бит-тамашина бўлиниб кетди, бири ёнди. Худого шуқур, одам ҳалок бўлмади.

Бу эса чиқиб кетишимиз олдидаги энг асосий масала.

Буларнинг ҳаммаси афгонларнинг аралашувисиз, ўзимизнинг ақлсизлигимиз ва совуққонлигимиз ортидан юз бермоқда.

Мана шуменинг айтар сўзларим.

Ёзишни тугаллайман.

Хайр. Сенларни қучиб,ўтиб қоламан. Марина, ўзингни ва полвонимни эҳтиёт қил...

*Сенларнинг оталаринг.
10.11.88».*

* * *

Бу Володянинг Марианага ёзган сўнгги мактуби.

Ана Володя ҳар мактубида тилга олган ўғли Сергей. У марҳум отасининг сувратини қўлида маҳкам ушлаб олган. Юрагим тўлиб кетади. Унга қарай олмайман. Шунда бехос:

- Ота узоққа тетти, - дейди бола онасининг рўмолидан тортиб.

Ҳаммамиз гуноҳкордай бош эгамиз. Фақат Марина:

- Ҳа, болам, кетди-кетди, - дейди овози ўзгариб. Онасидан ўзини қаноатлантирувчи жавобни олган бола сувратни унинг тиззасига қўйиб, ўғлимнинг велосипедини миниб, ўзининг ҳайдашидан лаззатланиб қийқириб кулади. Бошимизни кўтарамиз...

* * *

Сиз яна бир бор Володянинг ички кечинмалари билан танишдингиз. Бу мактубларда у айта олиши мумкин бўлган гапларни сўзлаган. Гар у тирик бўлганда

сиз билан бизга кўп нарсаларни айтарди. Кўп нарсаларни билгани ва айтиши мумкин бўлгани учун ҳам ҳалок бўлгандай...

Кексайиб, букчайиб қолган Володянинг отаси, Сергей амаки:

- У ўзимга тортди. Ноҳақлик бор жойда ўзимни тутиб тура олмайман. Шу сабаб ҳам ҳаётимда кўп ғалваларни сотиб олдим. Ҳозир ҳам бошим ғалвадан чикмайди. Агар ўғлим шароитга мослашиб кетганда ўлмай қолармиди...

Отанинг афсуслари шундай. Бу мен юзма-юз келган кўплаб одамларнинг афсуслари. Нечун шундай бўлмокда?

Оқим катта. Оломон беҳисоб. Юрагида ҳақиқатни жойлаганлар камдан-кам. Уларнинг қалбини гулга қиёс қилгим келади. Гул эса чақиртиканак мисол ҳар ерда униб-ўсиб кетавермайди. Парваришсиз қолган гул сўлади, қурийди. Бугуннинг заминида эса фақат чақиртиканаклар томир отгандай. Соясиз, ҳосилсиз, хидсиз чақиртиканаклар. Улар шунчалик «бардошли»ки, ҳатто жангу жадалларда куйиб кулга айланган конли тупроқларда ҳам униб ўсдилар...

АРМОНЛАРИМ

Дўстларим хафа. Қариндош-уруғ ҳайратда. Уйдагилар касалимни билмоқ истайди. Менга нигоҳлари қадалган таниш-билишларнинг «Ҳа, тамом бўлганга ўхшайди. Олдинги Рашиддан ҳеч вақо қолмабди. Фақат бақрайган кўзлар, алвастиникидай сочлари демасанг. Адо бўлганга ўхшайди. Адо бўлганга...

Худди бу дунё ғам-андухдан иборатдай хурсандчиликни кўрса башарасини буриштиради. Одамзот шунчалик ҳам ўзгариб кетар эканда. Вой, тавба!» де-

ган ўйини хаёлидан ўтказишига кўп бор шохид бўлганман. Бундай пайтларда улар олдидан қўл силтаб кетганман. Оёғимга эрк берардим. У мени билган-билмаган томонларга бошлаб кетарди. Зерикмасдим, чарчамасдим, фақат ҳеч ким ўзининг мағзавага чайилган гаплари билан ғашимга тегмаса бўлгани эди. Узоқ юрардим. Ҳориб-чарчаб кулбамга қайтардим. Кулбада менинг ғамимга шерик бўлишни жон-жон деб истаганлар ўлтирарди. Чой, нон олиб келарди. Раҳмлари келгандай менга тикилишарди. Уларнинг раҳмдил нигоҳдари баттар юрагимни сиқарди. Яримлаган пиёладаги чой, тишланган нон яримта ризқим бўлиб дастурхон устида қоларди. Ўзга хонага кирардим. Бошимни кўрпага ўраб узоқ ётардим. Хонага қоронғилик бостириб кирганда, ойнаи жаҳондан куй тараларди. Кимдир жазавага тушиб ўйнар, ўзга каналида жамият муаммолари ҳақида галстук таққан кимса ваъз қиларди. Қон чаккиллаб турган башарасидан ҳеч нарсага куядиган инсон эмаслигини ҳис қиласан. Ул кимса ёнидагига сўз улашади. Ёнидагиси ўзидан ҳам боқи-беғамроқлиги ёғ босган кўзларида ошкор эди. Ҳар куни бир хил сувратлар. Уларнинг ичида мен танийдиган исқиртлари ҳам бор эди.

Эҳ, бечора қишлоқ қариндошлар. Шуларнинг шакл-шамойилини кўриб ишонади, ҳатто болаларини ҳам ишонтиришади.

Биз бир-биримизни алдаб яшайпмиз. Шоир айтгандай, «Алда, мени севгилим. Алдаб яшаш осон». Ҳа, ҳа, алдаб яшаш осон. Юрагинг сиқилади. Сен билган халқ оғзи очилиб қон томаётган юз, ёғ босган кўзни жон қулоғи билан тинглашади. «Раҳмдиллар», дея ғижинасан. Елкангга йиртиқ чопонни ташлаб, рутубатли тун қўйнига ўзингни оласан. Тун билан бошлашиб кетасан. Зулмат қаърини ёриб чақин чакнайди. Орти-

дан кулоқларингни қоматга келтириб момақалди рок овоз беради. Сесканиб кетасан. Нечун кўчада юрганлигингни ўйлашга улгурмай, йирик-йирик совук ёмғир томчилари пешонангга ёрилади. Хушёр тортасан. Шаррос ёмғир қуяди. Сочларинг бир лаҳза ёмғир зарбидан силкиниб-силкиниб қўяди. Кейин ялпайишиб пешонангга ёпишади. Бўйинларингдан сув сизади. Ғашинг келиб ортингга қайтасан. Остона ҳатлашинг билан зулмат қоплаган хонада болаларинг бир-бири билан шивирлашиб, неларнидир гаплашаётганини эшитасан.

Лабингнинг бир четида ғамгин табассум қолади. Рухинг ёмғирга чайилгандай тиниқлашади. Сенга кўп тунларини бағишлаган ошхонангга кирасан. Бузилган сув жўмрагидан шилдираб сув оқади. Унинг овозига жўр бўлиб ёза бошлайсан...

Ёзиш ҳам, тинглаш ҳам касаллик. Кўплар ёзиш касалига мубтало бўлган бўлса, мен тинглаш касалига. Бу ёзишдан оғирроқ дарддир. Шу йиллар ичида жуда кўп одамлар дардини тингладим. Ўзим ҳам дардманд бўлиб қолдим. На уйда, на кўчада, на уйқуда ҳаловат бор. Юзимга бақрайиб тикилган таниш-билишларнинг ҳам ўйлари рост. На чора, кимдир мендек тинглаши керак эди. Биз эса кўпроқ сўзлашни хуш кўриб келдик.

Ташқарида менинг ҳаётимни бутунлай ўзгартириб юборган армонларимдай булут кўз ёшлари ерга тўкилмоқда.

Армонлар - қўлсиз қолган жигарларим.

Армонлар - оёқсиз қайтган укаларим.

Армонлар - чақинни, ёмғирни, қуёшни, онани кўришдан маҳрум бўлган қавмларим.

Армонлар - юракларин чандиқбосган бовирларим.

Армонлар - фарзандидан жудо бўлган оналарим.

Армонларим - афғон тупроғига бош қўйган, юрагимнинг мажруҳ парчасига айланган нолаларим.

Сенларни ёдлаганда кўнгилга нима сиғади. Фақат армон. Ўзганинг қайғуси ўзингники эмасдир, дейди оломон. Шулар сабаб ҳам оломон халқ бўлолмайди.

Ўтган йиллар ичида, «Ака, оёқларимни соғиндим. Шундай кўргим келадики!», «Унинг олов ичида чақнаган кўзларини унута олмайман. Хафақон кунларим олов ичидан чиқиб келавради», «Икки кўзи ўрнидан қон сизар, оёқлари тиззасидан узилиб кетган, аммо мен томон эмакляб келарди», деган юзлаб армонларни тингладим. Уларни тинглаганда юрагим ларзага келар, жигарларимнинг эса чўнг қотган юз милклари учиб тушар, кўзлари безовта боқарди.

Жигарларимнинг ҳар бир хикоясидан юрагимда чандиқ қоларди. Беҳисоб армонга айланган чандиқлар. Дўстларим эса гулгун чехралар хиром айлаган давраларга чорларди.

Ҳозир ёзаяпман-у, бир мулоқот тинчлик бермай ҳаёлимда чарх урмоқда.

Майли, айта қолай, айтишга арзимаган нусха бўлса ҳам.

- Нима ёзаяпман дедингиз?

- Афғонистонда ярадор бўлган жангчилар хотирасини.

- Э-э -э, уларни ёзиб нима қиласиз. Худо урган бандалар-да. Роман ёзиш керак, роман».

Менга роман ёзиш ҳақида нақл қилган шоир эди. Романлар менинг тасаввуримда дўконлар пештоқида қалашиб ётган хаёллар. Хаёлларнинг халқ қалбидан жой олиши ёзувчидан улкан истеъдод ва фидойиликни талаб қилади. Бу икки фазилат айрим халқ севган адибларни истисно айлаганда анқонинг уруғи. Менга нақл қилган шоир насрда ҳам қалам тебратиб, кўп қоғозларни булғади, кўп қаламларни каллак-лади. Оқибатда на шоир, на ёзувчи бўлди. Бўлгани олдин кичик курсига минди. Кейин каттароқ кур-

силарга миниб ўзидан ҳам катта ақлсизларни қойилмақом тарзда ўйнатиб, энг улуғвор одам бўлишига бир баҳя қолди. Ўша паллалар атрофидаги чувалчанглар улуғвор сичқонни асраб-авайлаб емакташлаб туришди. У ташланган емаклардан шундай семириб пишқирдики, овозини ўзига ўхшаган катта каламушлар эшитиб қолди. «Гадонинг душмани гадо бўлади», деганларидек каламушлар сичқончанинг ўзларидан кўпроқ хўрак еб қўйганини билиб қолишди. Оқибат уни маҳф қилишиб, яна ўзининг курсчасига олиб келиб қўйишди. Аммо йиққанлари уруғ-аймоғига етиб ортади.

Бу сичқонча хаёлда йўқ эди. Бу ўтмишни юрагимга яқин жигарларимнинг бири эслатди.

Қаршимда ғамгин кўзлари кизарган, бу кенг дунё тор келгандай афтода турган бола дардлашган бовирларимнинг яна бир қисматдоши эканини ҳис қилиб турардим.

- Салом, Абдурашид ака. Ҳойнаҳой адашмадим шекилли?

- Йўқ, йўқ, адашганинг йўқ. Кел, жигарим. Сенлар билан гаплашмаганимга ҳам кўп бўлди. Тўрга чик, тўрга. Ҳаммаларинг укамсанлар.

- Ҳа, ака, мен сизни ғойибдан танийман. Акамсиз, акам. Шул сабабдан ҳам қора тортиб келдим-да.

- Қани ўтир. Мен бир чой дамлай. Кейин бафуржа суҳбатлашамиз.

- Овора бўлманг. Бир суҳбатингизни олмоқчиман.

- Суҳбатни чой устида қиламиз. Уйингга борганимда сен ҳам туз, нонсиз остонадан кузатмайсан-ку.

- Энди ака, сизни овора қилмай деяпман-да.

- Ҳечқиси йўқ. Ҳаммаси бирпасда бўлади. Сенларни кўрсам кўнглим жойига тушади. Руҳим тетиклашади.

Унинг олдида дастурхон ёзиб чой узатганимда, кўллари қалтирарди. «Портлаган. Минадан портла-

инсон ннтикомидир. Аслида одам ўлдирган инсон қаҳрамон саналадими? Йўқ. Инсонни ўлимдан сақлаб қолган кишигина қаҳрамондир. Ўлдирилган инсон ортида қанча-қанча армонли юраклар бор. Уларнинг оху ноласи-чи. Ҳа, ҳа, одам ўлдирган на мард, на жасур. У қонхўр. Бизларни шундай ёвузликка бошлаганлар эса инсон боласи бўлмаган. У сукут сақлайди. Менинг хаёлларимдан минг бир ўй кечади. Адоқсиз ўйларим ўзимга эш бўла олмай, тутқич ҳам бера олмай парла-ниб кетарди.

Ғофурнинг алам билан сўзлаганларига жавоб топа олмасдим. Жавоб бор эди. Уни айтиб бўлмасди.

- ^ амият бор экан унинг ўзига яраша ташвишлари, муаммолари, камчилик ва ютуқлари бўлиши табиий. Лекин бизда шу табиийликка путур етди. Шаҳардаги ишчиларнинг қандай яшаганини билмайман-у, аммо қишлоқлардаги деҳқоннинг ямоқсиз иштон кийганини эслай олмайман.

Ғофзф ҳикоя қилган «қалтис ўйин»лар давраси бугунги кунда кўзи очлар даврасига айланди. Улар бугунги кунда кўзи тўқларни мағлуб қилишди.

Қаршимда яна бир мағлуб. Ғофирлар ҳаётдан неки роҳатланиб яшаш бўлса ҳаммасидан мосуво бўлган бандалардир. Мосуво бўлмаганлари кенг дала, изғиринли тонг, ғўзалар ичида телбанамо у ёндан бу ёнга ўзини урувчи тасқара қўллар, балоғат ёшига етганда дўстларининг бурдаланган жасадлари эди.

Ўзим ҳам Ғофур бирла олдинма-кейин ўсганман, улғайганман. У онасининг елкасида совуқдан дилдираганда, мен эса ўша очлардан чиққанларнинг қўлига сув қуйганман.

Кузнинг аёзли кунлари бошланарди.

Фарғоналик, самарқандлик қариндошлар турнақатор даладан қайтишарди. Белида лойга чапланиб,

қоп-қора тус олган этаги. Елкасида юзлари ғужала бўлиб кетган болалари. Юзлари совуқдан кўкариб кетган болаларининг чиллакдек оёқларида ҳеч вақо йўқ. Ҳушдан кетганми ёки ҳолсизланиб қолганми, Ёвоқ чиқармайди. Фақат мушук боласидай ғижиниб қўйишади. Уларнинг афт-ангорига қараб, катта урушнинг суронли йилларидаги асирлар хаёлингдан ўтади. Бугунги кунда шундай хаёл сурмоқдаман. У кунлари хаёл суриш у ёқда турсин, «Пахтада шундай ишлайди, товонлари ёрилиб юради», деган ўз ўйим бор эди.

Мен қўлига сув куйганлар кўзлари мастона сузилган ҳолда хобхонадан чиқиб келарди. Нигоҳларий яғир елкалари заминга салом бериб кетаётганларга тушарди.

- Бугун-эрта қайтибдими, - деган туман раҳбари лукмасидан раис сергак тортиб:

- Ҳой, қайтинглар. Ёмғир ҳам тиниб қолибди. Осмонга тўртта булут чиқса, сенларга баҳона топилади. Қани, ҳамманг далага, - деган хитобидан улар бошларини кўтармай, ортларига бурилишарди. Ҳеч биридан:

- Бизлар ҳам одаммиз, - деган садо чиқмасди.

Ранги кўкариб кетган болаларини, «тупроқдан ташқарида-ку», деган ўйда ҳўл этак устига ўтқазиб, ўзлари билчиллаб турган жўяклар ичига оралаб кетарди. Анқонинг уруғига айланган увадани ёрилай кетган бармоқлари билан юлиб олиб, этакларига ташларди. Ҳашаматли хоналарда эса «оқ олтинни олтин қўллар яратади», деган хитоб янграб, дўконлар пештоқиға, шаҳарлар марказидаги муҳташам бинолар деворига ёпишарди. Қўллар олтин эмасди. Оқ олтин ҳам пахта бўлмай, увадасидан сариқ сув чакиллаб томиб турган зардоб эди. Иссиқдан, совуқдан чатнаган «олтин қўллар»дан қон сизарди. Қон аралаш турли хил захар она жисмига ўтарди. Болақай эса «оппоқ

сут» дея она кўксига ёпнарди. Оналар ўз болаларининг қотилига айланиб қолишганди.

Ҳар куни шу ҳол такрорланарди. Ҳар куни элатдошларим Оошини ҳам қилишиб менинг ҳурматли шийпоним олдидан ўтарди. Улар на ҳақини талаб қилар, на хўрлаганларга бош кўтариб қарар, на боласини, на ўзининг соғлигини ўйларди. Инсон деган муқаддас ном жигаргўшаларимни аллақачон ташлаб кетгандай эди. Шулар қаторида мени ҳам.

Даҳқўйдаги носвой юқини артишдан нарига ўтолмасдим. Чингиз Айтматов тили билан айтганда, «манқуртлар» эдик, манқуртлар. Ҳис қилишдан, сўзлаушшдан маҳрум, ҳар қандай йўлга бурилиб кетадиган, ўз иззат-нафси учун курашмайдиган одамнинг манқуртдан фарқли томони нимада?

Бир-икки болали аёлларни кўяйлик, балоғат ёшидаги қизларнинг кўлини ушлаб бўлмасди. Тарашадай қотиб қолган кўллари, тарам-тарам тўрлаган юзларини аёллик гўзаллига аллақачон ташлаб кетган қизларнинг ғамгин нигоҳларига кўзни лўқ қилиб қараб тураверардик. Ҳеч кимнинг хаёлига уларнинг қизлиги келмасди. Соғ куни ҳам, заиф куни ҳам елкасига ўттиз, қирқ килолик пахтани юклаб, бир-икки чақирим ерга молни ҳайдагандай олиб борардик.

Даланинг ўртасида ҳушдан кетиб йиқилган ўн олти яшар қизнинг:

- Мен, қиз бола бўлиб нима бўлдим. Уйи куйсин пахтасини ҳам, бу азобларни бизга юклаганни ҳам, - дея зор қақшаб йиғлаганини кўрганман. Қора ковуши ичида билчиллаган қон ҳидини димоғимда туйганман. Ўшанда мендай гумроҳхаёлидан:

- Бу битта-яримта билан ўйнаб куйибди, - деган хаёл кечган. Олий маълумотли инсон хаёлида шу ўй куртак отгандан сўнг, ўзга ўқимаганлардан қандай гина қиласан.

Бизда орзу, бизда армон йўқ. Ҳар қандай орзу-армонни бугун кечликка бўлиш-бўлмаслиги номаълум макарон шўрва куйдириб юборарди. Оч эдик, яланғоч эдик. Ҳамма қобилият, истеъдодни бир коса ёвғонгй алмаштириб юборган кунлар эди. Инсон аъзоларини очлик кемирганда у на одам, на оломон. Фикрлашдан маҳрўм бўлган ҳайвонга айланади.

Кўплар, «энди шунчалик бўлмагандилов», деган хаёлга бориши табиий. Аммо ҳалиям мен бир оз сипоришлаб айтмоқдаман.

Уйининг ўртасида болаларининг булғаб қўйишидан ранг-баранг доғлар кашф этган шолча. Уйнинг ўнг бурчагида ювилмасдан ялтираб қолган кўрпалар ҳар бир хонадоннинг мўътабар жиҳози эди.

У шийпондан чиқиб кетганимга кўп йиллар бўлди. Имоним комил, ўша кўрпа эгаларининг ҳамон бири икки бўлмаганлигига.

Кўрпалар яғирмас, шолчалар бут бўларди, улар минглаб маротаба эгилган пайкал ичидаги «оқ олтин»нинг ўндан бир улуши ўз қўлларига теккан^а.

План бажарилмай қоларди. Пахта пунктларйга ўша халқ имзоси билан пул варақалари тўлдириларди. Бечоралар пулларини олиб, яна қайта кассирга қайтарарди. Пахта пунктларига пахта ўрнига пул топшириларди, Менинг жигаргўшаларимга эса ўз меҳнатларини қайта сотишарди.

Қаршимда ўтирган Ғофуржон ҳам ўша йилларнинг нимжон боласи. Фаромуш бўлган хаёлларимдан қайтаман.

Армонларим - ўтган кунларим.

Армонларим - йўқотган жигарларим.

Армонларим - ололмай қолган қасосларим.

Армоним - қаршимда юраги қон йиғлаган укажонларим.

**Гофуржон Жалилов - 1968 йилда тугилган.
Қашқадарё вилояти, Шахрисабз тумани.**

Қандаҳорда жароҳатланган.

- Какарон қишлоғи Сургар тоғининг қуйида жойлашган. Хизматга борганимдан сўнг икки кун ўтиб мина тозаловчилар билан бирга Союздан келаётган машиналар қарвонини кузатишга чиқдик.

Какарон муюлишига етиб бордик. Олдинда мина тозаловчилар. Уларнинг ортида БТР устида биз пиёдалар бормоқдамиз. Машиналар қарвони жуда катта бўлиб, курол-яроғ, ёқилғи, озиқ-овқат олиб келишаётган эди.

Менинг икки кўзим мина тозаловчиларда. Улар шуф билан бетон йўл четидаги йўлакни текшириб борйшарди. Оралиқ эллик метрлар. Шунда бирдан ҳавога чанг кўтарилди. Тасаввуримда улкан махлук тупррқларни сачратиб ерни ёриб чиққандай бўлди. Кейин кучли овоз эшитилди. Миям шанғиллаб кетди. Бир лаҳза ўзимни йўқотиб қўйдим. Ҳушимга келганимда, хизматни мендан олдин бошлаган аскарлар ёнимда йўқ эди. Ҳаммаси чанг кўтарилган томонга югуриб боришарди. Машинадан қандай тушиб, мина портлаган ерга қандай етиб борганимни эслай олмайман. Портлаган ердан ўн кадамлар нарида эса гўладай бир нарса ўзини у ёндан бу ёнга ташларди. Мен эса қўркиб кетганимдан дағ-дағ титтардим.

Бу талваса қилаётган, ҳозиргина менинг кўз олдимда мина излаб кетаётган доғистонлик бола эди. Тиззасидан қуйида ҳеч нарса йўқ қип-қизил гўшт орасидан эса оппоқ суяк чиқиб турарди. Иккинчи оёғининг гўштини кимдир шилиб олгандай, суякларини майда-майда бўлакча қилиб синдирилган таёқдай тахланиб ётарди.

Катта лейтенант Элин:

- Уни машинага олиб чиқишга ёрдам бер, - дея елкамга туртганда ҳушимга келдим. Портлаган аскарнинг олдига қандай борганимни, қандай қйлиб мги шинага ортганимизни эслай олмайман. Уни машинага ортишимиз билан чакалакзордан бизни ўққа тутди. Ярадор чиққан машина ортга қайтиб, биз иккинчи БТРга миндик. Командирнинг:

- Отинглар, - деган буйруғи билан чакалакзор томонга ўқ ота бошладик. Ўқнинг қайси томондан учиб келаётганини билмай таваккал қилиб отардик.

Шу вақт машиналар карвони келиб қолди. Ўнтача машина отишма бўлаётган ердан ўтиб, ўн биринчс[^] ёниб кетди. Ҳайдовчиси ёнаётган машинани четга-бўриб юбориб, ортдан келаётган машиналарга йўл очди. Ўзи эса кабинадан сакраб тушиб қочди. Бизга карвоннинг қолган қисмини тўхтатиб туриш топширилди. Машиналар тўхтагунча яна бир машина портлади. У ҳам йўл четига чиқиб қолди. Биз эса чакалакзор томонга тўхтовсиз отиб турдик. Бир вақт машиналардаги бензин ёниб эллик метрлар юқорига олов кўтарилди. Унинг тафти бизга ҳам етиб келганди. Олов узок давом этмади. Унинг тафти пасайганда, қолган тўрт машинани қўйиб юбордик. Ёнаётган машиналар ёнига яқинлашганда, яна чакалакзордан отишди. Аммо машиналар тўхтамасдан ўтиб кетди.

Улар хавфли ердан узоқлашганда ортимизга қайтдик. Пистирмамизга етиб келганда асаблар таранг тортилганидан гангиб қолгандим. Олдимизга бўтқа олиб келди. Бўтқадан сўнг макарон беришди. Унинг устидаги гўштни кўришим билан, бир неча соат илгари портлаган аскарнинг қип-қизил гўштлиари орасидан чиқиб турган оппок суяклари кўз олдидан ўта берди. Қайт қилиб юбордим. Ўшандан бери гўшт ея олмайман.

Кечқурун қоровулга кўйишди. Кўриклаётган еримиз Аргандор дарёсига яқин эди. Қоровулда йўл томонга қарата отиб туриш керак. Чунки тунда афғонлар йўлга мина кўйиши мумкин эди.

' Постда турганимга бирон ўн дақиқалар бўлганда кимдир мен томонга юриб кела бошлади. Бир неча бор: ' - Тўхта, отаман, - дедим. Тўхтамади. Отдим. Аммо у юриб келарди. Мен эса тўхтовсиз ота бошладим. Шу вақт қаршимда бир шарпа сирпаниб ёнимда тургандай бўлди. Отишдан тўхтаб, ёнимга ўгирилдим. Шарпани таниб юрагим қинидан чиқиб кетай деди. Ёнимда бояги портлаган доғистонлик бола турарди. Унга тикилиб, бутун аъзоларимдан совуқ тер қуйиларди. Лабларим қалтираб базўр:

- Оёқларинг йўқ эди-ку. Қандай юриб келдинг, - дея олдим хириллаб. У жилмайди. Кейин орқаси билан Юриб қоронғилик кўйнига кириб кетди. Яна чиқиб келди. Ёнимда туриб олди. Мен эса унинг ярадор бўлмаганига ишониб, зулмат қаърига тўхтовсиз ўқ отардим.

Қоровулдан мени алмаштиришга келганда у ёнимдан сассиз узоқлашиб, қоронғилик ичига кириб йўқблди. Худди кимдир ўлакка қилиб ургандай, пистирмага қайтдим. Бошимни тахтага кўйишим билан ухлаб қолибман.

Туш кўрдим. Оппоқ кўрпада оёқсиз ётардим. Ўрнимдйн сапчиб турдим. Жикка терга ботиб кетибман.

Эртасига портлаган боланинг мен қоровулда турган паллалар вафот қилганини айтишдн.

Ўшандан буён инсон руҳи борлигига ишонаман. Ҳа, ҳа, одам ўлиши мумкин. Аммо руҳи яшайди. Кейин ҳам кўп бор ҳалок бўлган дўстларим руҳи билан гаплашганман. Ҳамон гаплашаман.

Кеча мандатдан ўта олмай, руҳим тушиб хонага қайтдим. Олдимга марҳум онам, ҳалок бўлган дўстларимнинг ҳаммаси келиб:

- Хафа бўлма. Хафа бўлишга арзимади. Сен энди биз учун ҳам яшашинг керак, - дейишиб, оғиз жуфтлашим билан ғойиб бўлишди.

...Эртасига мени тоғдаги пистирмага юборишди. Пистирмамининг икки томони тош билан ўралган бўлиб, устки қисми снаряд қутиларининг тахтаси билан беркитилган эди. Тоғнинг баландлиги бир ярим минг метрлар бўлиб, қуйида Союздан келаётган машиналар карвони ҳам, душман ўт очаётган чакалакзор ҳам кўриниб турарди. Бизнинг асосий ишимиз эса душманнинг зг очиш нукталарининг координатини авиаторларимизга бериб туришдан иборат эди.

Озиқ-овқат ва сув олиб келиш учун тунда ва тонгда йўлга тушардик. Айрим кунлари ўқ ёмғири остидан чиқишга тўғри келарди.

1988 йилнинг янги йил куни афғонлар чакалакзор томондан бизга қарата отишди. Пистирмадан беш қадам нарига снаряд келиб тушиб портлади. Биз ҳам жойларимизга бориб, чакалакзорни ўққа тутдик. Қуйидаги икки пистирмага реактив снаряд келиб тушди. У ерда ахвол қандай бўлганидан беҳабармиз. Отишма икки соат давом этди. Учувчиларга хабар қилгандик, етиб келиб бомба ташлашди. Отишмада Нурхўжа исмли бухоролик бола ярадор бўлди. Қорнига ўқ текканди. Кечаси соат учларда мен ва Алишер исмли оҳангаронлик бола икковимиз, биримиз олдинда, иккинчимиз уни елкага олиб тоғдан туша бошладик. Елкада одам билан тоғдан тушиш жуда азоб экан. У аҳён-аҳёнда хириллаган овозда:

- Ўзларингга эҳтиёт бўлинглар! - дерди. Тоғнинг ярмига борганда душманлар бизни сезиб қолиб, ўқ ота бошлашди. Қўрғошин парчалари визиллаб учар, биз эса ҳар ўқ овозини эшитганда ўтириб оламиз. Елкада бир ҳушидан кетиб, бир ҳушига келиб бораётган Нурхўжа:

- Жўралар, ўзларингга эҳтиёт бўлинглар, - дея так-
рорларди. Қуйига тушиб борганда жикқа терга бот-
гандик. Ракета отиб, ўзимизникиларни чақирдим.
Нурхў>кани олиб кетишди. Ортга қайтаётганда тонг
отганди. Душман томондан ўқ дўлдай ёғила бошла-
ди. Бизнинг бахтимизга тошлар жонимизни омон
сақлади. У тошдан бу тошга сакраб кўп овора бўлдик.
Пистирмага етиб келганда дўстларимиз афт-ангори-
мизга қараб кўрқиб кетишди. Рангимиз бир ҳолатга
келиб қолган бўлса керак-да.

Янги йил қандай кирганини эслай олмайман.

Июль оyi. Машиналар карвонини ҳимоя қилиб
йўлда турардик. Гранатамёт билан ғордон чакалак-
зор томонга қарата ота бошладик. Орадан кўп ўтмай
мен турган ердан икки метр баландликка мина келиб
тушди. Қулоғим эшитмай қолди. Кўз олдим қоронғи-
лаШйб, ҳеч нарсани кўрмай қолдим. Кейин нима бўл-
ганини билмайман. Кимларнингдир билакларимдан
маҳкам сйққанини элас-элас эслайман. Пистирмага
олиб боришганда ҳушимга келдим. Аммо кўз олдим
қоп-қбра туман билан қопланган эди.

Хаёлимдан: «Энди тамом. Бир умр жигарларимни
кўра олмайман», деган ўй ўтарди. Юрагим тарс ёри-
либ кетай дерди. Э-э, ака, у кунлар бир кунлар эди-да.
Неча бор ўлиб, неча бор тирилишга тўғри келган. Гос-
питалда ётиб чиқдим. Миям чайқалган экан. Ҳозир
ҳам бир қулоғим яхши эшитмайди.

Ил-76 самолётига миндик. Ҳаммамизнинг боши-
миз ҳам ўтирибмиз. Кўз олдимиздан ватандошлар
бир-бир ўтади. Юрагимиз ҳилвираб қолгандай. Са-
молётнинг силкинишидан юрагимиз тўкилиб кета-
дигандай. Бир вақт учувчилар ўтирган эшик устида
қизил лампа ёнди. Ички бир туйғу билан ўрнимиздан
турдик. Бир-биримизни кучоқлаб йиғладик. У ҳолат-

ни таърифлаш қийин. Биз Ватан осмонига кириб келгандик.

Тошкентда мени акам кутиб олди. Уни кучокдаганимдагина ўз тупроғимизда эканимга, конга чўмилган афгон тоғу тошларининг ортда қолганига ишондим. Акамдан:

- Ака, онам яхшими? - дея сўрадим. У бир қалкиб кетиб:

- Яхши, яхши, - деди шошиб. Мен унинг шошганига унчалик эътибор бермадим.

Уйимиз остонасидан қатлагандагина акамнинг мендан ниманидир яширганини ҳис қилдим. Ҳовли саранжом-саришта, аммо хувиллаб қолгандай эди. Менинг келганимни эшитиб қариндош-уруғ йиғилди. Хурсанд бўлишди. Лекин ҳеч ким кўзимга тик қарай олмасди. Акамдан онамни сўрайман.

- Қидириб кетган - дейди. Ишонаман. Аммо юра[^]гим безовта. Ўша кун кечгача қишлоқдошлар келиб-кетишди. Энг сўнгида уйда тоғам, бувим ва бошқа қариндорлар қолди. Шунда тоғамдан юрагимни ҳовучлаб, онамнинг қаерга қидириб кетганини сўрадим. Тоғам узоқ сукутдан сўнг:

- Болам, пешона экан. Онанг энди йўқ - деди. Юрагим тўхтагандай бўлди. Кўз олдим қоронғилашиб, онамнинг остонада сўнги бор кузатган ҳолати қаршимга келди.

- Ўзинга эҳтиёт бўл, болам Сенларни ҳам она, ҳам ота бўлиб ўстирдим. Мени омон юрсин десанг, ўзинга эҳтиёт бўл! - деган овози қулоқларим остида жаранглайверди. Бошимни чангалладим. Бувим ўз қучоғига олди...

Энди, ака, мен кетай. Қишлоққа бориб, онамнинг қабрини зиёрат қиламан. Кеча ҳам марҳум дўстларим билан ёнимга келганди. Кўнглим ғаш. Раҳматли

марҳумлигида ҳам менинг қисматимдан безовтага ўхшайди. Уни жуда-жуذا кўргим келаяпти. Жуда-жу-да соғиндим.

Қайғудош кунларинг, юрагингга яқин одамга бор хасратларингни тўқкинг келар экан. Сиз билан суҳбатлашиб бир оз енгил тортдим. Раҳмат сизга. Йўлингиз тушганда, «шу ерда ҳам бир укам бор эди», дея йўқласангиз бошимиз осмонга етади. Бувим икковимиз яшаймиз. Дўстларим, акаларим сўроқлаб борса, бувим ўз қизи тирилиб келгандай пою патак бўлади. Онамни ёдлайверади.

Омон бўлинг ака!

У кетди. Қўлларим шалвираб қолаверди. Ёрдам қила олмаган инсонга қандай тасалли берасан. У менинг тасаллилларимга муҳтож кўринмади. Ўлим билан юзма-юз келган кунларидан бир лавҳа ҳикоя қилди. Бу лавҳа юзлаб кунларининг бир лаҳзаси эди.

Бугунги кунларда унинг ўрнига ўқишга сукилиб кирган жўмард ким экан? Ҳойнаҳой, унинг отаси, онаси бор бўлса керак. Ғофур ўқ остида юрганда у қай гўшаларда макон қурган экан?

Кўнглим ғаш, дилим хуфтон. Юрагимда армонларим йиғлайди.

ҲОЖИ ЛАЙЛАК

- Ака, бугун яхши ҳаво бўлди. Қаранг, осмон қандай тиниқ. Эзгуликка қўйилган қадамни худо ҳам қўллайди-да. Яна Афғонистондан аскарларимизнинг чиқиб келганига бир йил тўлган кун. Онаникига яхши кунда бораяпмиз-да, - дея хурсанд хитоб қилган Қосимжонга қарайман. Ундаги кўтаринки кайфият менга ҳам ўтади. Юрагим ҳаприкиб-ҳаприкиб қўяди.

Тасвирчи, мен ва Қосимжон машинага ўтирамиз. Ҳайдовчи қай томонга боришимизни сўрайди.

- Дўрмонга, - деймиз бир овоздан. Йўл-йўлакай бугуннинг ташвишлари, орзулари, армонлари ҳақида суҳбат қурамыз. Тасвирчи - Собиржон ака суҳбатга қўшилмайди. Унинг жимгина эп-иришидан хижолат тортамыз. Начора, унинг сукут сақлашига ўзимиз айбдор. Чунки тасвирга туширишимиз керак бўлган вақтдан уч соат ака-ука кечикиб қолганмиз. Шу сабаб Собиржон аканинг боши ҳам.

Қосимжон билан танишганимга ҳали кўп вақт бўлгани йўқ. Атиги ўн беш кун. Шу кунлар ичида унинг қалби очиклиги, тўппа-тўғри юзинга гапириши, алдам-қалдамни билмаслиги, соддалик каби камёб хислатларга эга бўлгани сабаб юрагимга ўтириб қолди. Кўп йиллардан буён таниш, кадрдон ака-укалардек бўлиб кетдик. Ҳар кўрганда:

- Э-э, Абдурашид ака, бормисиз. Худди кўп йиллардан бери кўрмаганга ўхшайман, - дея кучоғини очади. Кўришамиз. Унга нигоҳим тушганда кучоқлашганимда юрагимга бир илиқлик оқиб киради. Хурсейнд бўлиб кетаман. Укаларим сафига яна бир инсон қўшилганидан ғурурланиб қўяман. Аммо юқорида таъкидлаган хислатларидан ташқари унинг яна менга пинҳон сирлари борлигини пайқайман. Аммо ўша сир нелигини билмай қийналаман.

Мени қийнаган сирни бугун излаб топдим. Йўқ, излаб топмадим, ўзи қаршимга келиб:

- Менман, - деди ғамгин.

* * *

...Матлуба она бизни кутиб турган экан. Ҳар биримизни бағрига босиб:

- Айланай, болажонларим. Мени сўроқлаб келиб-сизлар-да, - дея пою патак бўлиб дастурхон ёзмокқа тзггинди.

- Она, овора бўлманг, - дейишмизга қарамай, тандирдан иссиқ нонлар келтириб:

; , - Болаларим, ўзим ёпганман, - дея емоққа ундади. Дссик, ширин нонлар эди.

Беихтиёр бир бурчакда жимгина ўтирган Қосимжонга нигоҳим қадалди. Бояги қувончдан асар ҳам қолмаган, ғамга ботган кўзлари бир нуқтага қараб турарди. Уни биринчи бор ғамгин ҳолатда кўришим эди. Ўз-ўзидан юрагим увишди.

Она билан уйда гаплашиб олганимиздан кейин марҳума қизи - Маъмура опанинг қабрига бордик. Она тиловат қилар, кўз ёшлари юзидан оқарди. Ондашг фарёдларини суст кетиб тинглаб бўлмасди. Севимли фарзанди қабри бошида йиғлаётган онани ким ҳам совуққон кузатган бўлар эди.

4 Рухимиз чалажон, афтода ҳолда ортга қайтдик. Матлуба она бизга омонлик тилаб уйи остонасида қолди.

Узоқ вақт бир-биримизнинг хаёлларимизни бўлишдан чўчигандай сукутга кетиб келаётгандик, милиция машинамизни тўхтатди. Хаёлот дунёсидан қайтиб бугунни, бир-биримизнинг борлигимизни кашф қилдик, Ҳайдовчимиз милиция олдида узоқ қолиб кетгани учун Собиржон ака:

- Мен хабар олай-чи, - дея машинадан тушди. Шунда Қосимжон:

- Абдурашид ака, кўп йиллардан бери бйринчи бор йиғлашим. Ҳали ўлмабман, - деди- Унинг бу ғайритабий хитобидан чўчиб:

- Нега ундай деяпсиз, - дея безовта сўрадим.

- Афғонистонда бўлганман, - деди ғамгин. Ва шундагина мени кўп кунлардан бери қийнаб келаётган ўй қаршимга пешвоз чиқди.

Шу йиллар ичида учрашган, дардлашган укаларим бир-бир кўз олдидан ўта бошлади. Уларнинг ғамга

ботган чехралари, ўтган кунларни эслашни истамаган нигоҳлари бир нуқтага бирлашиб Қосимжонга айланди. Биз бир-биримизга тикилиб, хаёлимиздан кечган ўйларни ҳис қилиб турардик. Сукунатни Қосимжон бузиб:

- Сиз газетада ёзган қуролдош дўстларим хотираларини ўқиганман. Яратган Роббим қўллайди сизни.

Э-э, ака, нимасини айтайин. Ул юртда айтиб бўлмас, тасаввурга сиғмас фожиаларнинг гувоҳи бўлдим. Қани энди ҳаммасини миянгдан ситиб чиқариб ташлай олсанг. У кунларнинг ҳар бир лаҳзаси юрагимга тошдай чўккан. Ҳа-ҳа, тошдай чўккан. Улар Мён билан бирга кетиб, бирга кўмилади, - дея у ғамгинкў"-чадаги одамлар оқимига нигоҳ ташлади.

Унга тикилиб турардим. Қайта юрагим йиғларди. Машинамиз мен тушишим керак бўлган бекатга қандайтиб келганини ҳам сезмай Қолибман. Собиржон аканинг:

- Етиб келдинтиз, - деган хитобидан ҳушимга келдим. Қосимжон эсаҳамон машина ойнасидан одамлар оқимига тикилиб турар, ўз ўй-хаёллари билан бандлиги шундай чўнг қотган юзида зоҳир эди.

Машина ғизиллаб Юриб кетдй. Уларнинг ортдан қараб, йўлда қанча вақт турганимни билмайман. Кўзлари косасидан чиқиб кетгудек бўлган такси ҳайдовчиси менга тикилиб турар, лаблари эса ғазаб билан нималарнидир шивирларди. - , ь <

Гуноҳкорлигимдан елкамни қисйб, унга йўл бердим. Ёнимдан ўқдай з^чиб зп-ди. Пула қилиб тепйб ташлагандай алпозда уйга кириб келдим. Уйдагилар жимгина йўл беришди.

Йиллар, шу йиллар ичида ойламдагиларга қанчалик қийин, қанчалик азоб бўлганини ҳис қйлиб, сезиб тураман. Аммо юпата олмайман. Ўзимни юпатадиган инсон керак. Ким у, қандай юпатади мени? Ҳозиргина

Қосимжон айтганидек, юрагимдан жигарларим фарёдини ситиб чиқариб ташлаш мумкинми? Йўқ. Энди у мен билан бирга яшаб, бирга кетади».

Хонага сиғмасдим. У ёқдан бу ёққа юраман. Ахийри чйдаб тура олмай, тунда Қосимжон яшаётан туманга йўл олдим.

У мени жимгина қаршилади. Узримни айтдим. Шунда Қосимжон:

- Ака, мен сизга ҳеч нарса айта олмайман. Хаёлларим остин-устун бўлиб, миям тарс ёрилиб кетай демокца. Чарчадим. Онанинг фарёдларини, дўстларим армонларини эслаб чарчадим. Илтимос, мени тинч кўйинг. Агар хох^асангиз, у ерларда ёзган хотира дафтаримни бераман. Фақат мендан сўрамасангиз бўлгани, - дея остонадан ортига қайтди. Кўп ўтмай қаршимда пайдо бўлди. Қўлидаги қалин дафтарга чирок нури тушиб турарди. Шошиб, худди юлкилагандай дафтарни ундан тортиб олдим. Ортимга қайтдим. Бир-икки қадам ташлагандан кейин ўзимга келиб ўгирилдим. У остонада ҳайкалдай қотиб турарди.

- Раҳмат, - дедим шивирлагандай. У бошини қи-мирлатиб кўйди.

* * *

Мана, Қосимжоннинг қора кунлари битилган дафтар кўлимда. Унда мен билмаган армонлар, орзулар, азоблар, фарёдлар овоз беради.

ЯШИЛДАЛА

Бир мииг тўққиз юз саксонинчи йилнинг ёзи. Бу йил хар галгидан иссиқ келди. Қуёш нури гўё олов пуркайди, тирик жонзот ўзини турли бурчакларга уради.

Йигирма биринчи июнь. Термиз аэропортидан ҳавога кўтарилган самолёт Қундузга келиб тушди. Ватанидан келган янги аскарларнинг худди ўзга оламга келиб қолгандек атрофга бир ҳаяжон ва қўрқув билан қараётганлари безовта кўзларида ошкор эди.

Безовта аскарларни ўн нафардан бўлиб БТР машиналарига чиқаришди. Мен, Абдурахмон, Абдумажид, Абдувоҳидлар бир машинада эдик. Атрофни сукунат коплаган. Фақат машиналарнинг гулдурраган овози кулоққа чалинади. Йўлда Абдувоҳид машинасини тўхтатиб, туйнукдан бошини чиқарди-да:

- Қаранглар, - деди олдимиздаги оломонга ишора қилиб. Икки тарафдан йигирма чоғлик одам бир-бирига хезлангандай юриб келарди. Ҳаммасининг қўлида кетмон. Ораларида йигирма қадамлар масофа қолганда ҳар томондан битта-биттадан кетмонли киши чиқиб, бир-бирини чопа кетишди. Қон эса оппоқ иштон-кўйлақларини қип-қизил рангга бўяди. Иккови ҳам йиқилди. Оломон эса уларни ташлаб ортига қайтди.

Бундай машъум ҳодисани биринчи кўрганимиз учунми, ҳаммамизнинг рангимиз оқариб, вужудимиз титрарди. Бу бизнинг илк бор уруш билан юзма-юз келишимиз эди.

Пули-Хумридан ўтиб, Келагай шаҳрига етиб келдик. Мени учинчи ротага таксимлашди. Орадан уч кун ўтиб бизни танклар қоровулда турган ерларга олиб боришди. Айтилган манзилга етиб келганимизда жазирама иссиқда икки танк шумшайиб турарди.

Бу макон Чашмаи Шер қишлоғнинг юқори қисми эди.
Мен ва Аверьянов Женка 415-танкда хизматни бош-
ладик.

Кундуз куни. Бизлар ўзимиз ясаган пистирмада ўтирибмиз. Устимиздан тўртта вертолёт учиб ўтиб, ортга учтаси қайтди. Сўнг вертолётлар учиб келган томондан ўнга яқин танк пайдо бўлиб, биздан тўрттинчи вертолёт қаерга тушганини суриштиришди. Шунда ҳайратдан ёқа ушладим. Хаёлимда эса:

- Наҳотки, вертолёт йўқолган бўлса. У изсиз кетса, бу ерда одамнинг йўқолиши ҳеч гапмас экан-да, - деган ўй кечди.

Бизникилар прапоршик Сулема билан шаҳарга чиқишди. Аммо нимагадир тушликка кечикишди. Хавотирланиб ўтирганимизда, узоқдан УРАЛ машинаси кўринди. Суюниб кетдик. Машинадан ҳамма томони, ҳатто кўлидаги пистолетларигача лойга булғанган танкчилар тушиб келишди. Олдин сўкинишди, аччиқланиб ер тепишди, сўнгида нима кор-ҳол бўлганини айтиб беришди.

Шаҳардан чиқйишдаги йўлда дўконлар бўлиб, улар олдида бйр болани отишган. Ва бехос отишма бошланиб, улар машиналарини ташлаб, балчиқ орқали қочиб, жонларини сақлаб қолишган экан. Асаблари жойига келганда бир ўлимдан қолганларига шукроналар қилиб, чўқиниб олишди.

Кўп ўтмай бизни Пули-Хумри олдидаги биринчи кўприкка кўчиришди. У ерда бизнинг маслаҳатчилар ва афғон коммунистлари ҳамда фаоллари яшарди. Кўприк Банди-Дуга шаҳрига яқин эди.

БАҚДИ-ДУГА

Бакди-Дуга - Пули-Хумри вилоятининг келинчак шаҳри. Шаҳарнинг нафақат табиати гўзал, балки замонавий меъморчилиги ҳам унинг табиатига уйғунлашиб кетган.

У ерда арча дарахтига ўхшаш улкан қарағайлар шаҳар табиатига сеп бўлиб тушгандай, ҳар томонини ўраб олган.

Дашт томондан оқиб келаётган дарё шаҳарнинг остонасида иккига бўлиниб оқади. Иккига бўлинган ўзан шаҳарнинг олмос камарига ўхшайди. Ўзанлар шаҳардан чиққандан сўнг яна қўшилишиб кетади. Ёнимизда Айталибой исмли ўзбек яшарди. У асли самарқандлик бўлиб, инқилоб замонида ота-боболари кочиб келишган экан. Ёши олтмишларга борган, ҳали бақувват эди.

Довуд шоҳлик замонида Покистон билан бўлган йигирма йиллик урушда қатнашган, оёғидан яраланиб қайтган. Боғлондаги гектарлаб ерларини ўн олти ёшли хотинининг қалинига совурган экан.

Биринчи хотинининг ёши элликларда эди. Ундан саккиз ёшли ўғли бор. Айталибойнинг боғидан олма териб келардик. Ва ўша ердаги чашмадан чанқоғимизни босардик. Чашманинг суви ниҳоятда ширин эди.

ИККИГЎЗАЛ

Тушликдан сўнг мен ва Аббос сув келтириш учун йўлга тушдик. Чашмага етиб келиб, шундай нигоҳларимиз ер остидан отилаётган зилол сувга юзларини чаяётган икки парига тушди. Улар эгилганда нозик белларидан кўзимизни узолмай, хайкалдай қотиб туравердик.

Сув ололмасдан ортга кайтдик. Туни билан ухлай
олмадим.

Шеър ёздим:

*Кўрдим булоқ бўйидаўлтирар,
Таърифлашга оғиздир минг бир газал -
Икки гўзал.*

*Юзин аста тўсиб, имо билан қарайди,
Сочин сувга солиб, сумбуладек тарайди -
Икки гўзал.*

*Зилол булоқ сувлари ҳам сочлардан олар жон,
Бехос висол қучгандек, ёр қўйнида у ҳайрон -
Икки гўзал.*

*Бу фалакда ой битта,
Қайдин келди икки ой -
Икки гўзал.*

Мен шоир эмасман. Аммо аёл гўзаллигидан биринчи бор ҳайратланиб, шу шеър лабларимда айланаверган. Қодирий бобо ҳам мен каби Кумуш сиймосида кимнингдир кузатганига имон келтираман. Бўлмаса Кумуш бунчалик самовий фариштага айланмас эди. Нақадар улуғ таъриф. Қани энди бобомизнинг қалбидай жавоҳир ҳар бир инсон қалбида куртак отганда, аллақачон дунё гўзаллашиб улгурган бўлур эди.

Икки малакнинг ҳар куни бир вақтда чашма бўйига келишини билиб олдик. Ўша вақт яқинлашган сари олдимиздаги овқатимиз, қилаётган юмушимиз чала-чулпа қолиб кетиб, оёқларимиз ўз-ўзидан ўша томонга судраб кетарди.

Тошларнинг панасидан секин бош чиқариб, назар ташлардик. Юрагимда бир тотли ўй вижирлаб самога учиб чиқарди. Муаллақ колардим. Кўз олдимдан чашма бўйидаги тошлар, дарахтлар, майсалар сирпаниб

тушиб қолиб, ҳамма ўйлардан, ташвишлардан холи балоғат ёшидаги қизларнинг шодон кулгилари, солланиб сакрашлари, сарв қоматлари ўтарди.

Афғон тупроғига нечун келганимиз, ён атрофимизда ажал шарпаси кезиб юргани, ҳамма-ҳаммаси ёддан кўтарилиб, навқирон йигитга, ажиб гўзалликка маҳлиё бўлган болага айланардик.

Улар ўйнашиб, чарчашиб, ҳамма томони сувга ювилиб ортга қайтишарди. Секин-секин нигоҳларимиздан узоқлашиб, бир нуқтага айланиб, сингиб кетишарди. Бўшашиб тушардик. Тўрвасини йўқотган гадо мисол шалвираб пистирмага кириб келардик.

Туш кўрдим. Оппоқ булутлар ичида сузиб юрдим. Узоқ-узоқларга учиб бордим. Бир вақт чашма устида мени булутлар ташлаб кетди. Қуйига қарадим. Қуйида икки малак кип-яланғоч чўмиларди. Юрагим тарс ёрилиб кетай деди. Жимгина самода осилиб туравердим. Улар бир-бирига сув сепишди. Сувнинг зарралари юзларимга сачради. Муздай сувдан сесканиб уйғониб кетдим. Қаршимда Аббос:

- Турсангчи, улар аллақачон чашма бўйига келган, - деди безовта. Сапчиб ўрнимдан туриб худди телбадай йўлга тушдим.

Ана биз пойлоқчилик қилувчи тошлар. Унга секин тирмашиб чиқдик. Не кўз билан кўрайликки, қизлар чўмилишарди. Тушимми-ўнгим, деган ҳаяжонда кўзларимни қаттиқ юмиб очдим. Йўқ, бу ҳақиқат эди. Улар шундай қаршимда, кип-ялонғоч бўлиб чўмилишарди.

Аббосни билмадиму, менинг аҳволим жуда ночор эди. Бармоқларим билан қиррадор тошни чангаллайвериб, оғриқни ҳам сезмабман. Қўлим қонга булғанганди. Худди қонни лабларим билан яласам, уларга етишгудек алпозда юзимга сураверибман.

Ана, малакларнинг брн сувдан сирпаниб чиқци. Бутун вужудим нигоҳга айланиб қолди. Унинг сарв қоматини кўзларимга жойлаб олишга шайланган эдим. Ана унинг тирсиллаб турган сийналари, сув ва қуёшдан мамнундек ялтираб турган нозик беллари, шундай кўксингга босиб жон беришни истаган болдирлари. Ана у кўйлаклари ечилган томонга юриб кетди. Юрагим бўғзимга тикилиб қолгандай «ғийқ» деган сас эшитилди. Бошимни тошга кўйдим. Хушдан кета бошладим. Ўлаяпман деб ўйладим. Агар ўлим шунчалик тотли бўлса, ўлмоққа тайёр эдим. Кейин нима бўлганини билмайман. Бошимни кўтарганимда Аббос ҳам мен қатори ўлиб, ҳали тирилмаган эди.

Бизни ўлдириб кўйганлар эса аллақачон булоқ бўйини тарк этишганди.

Аббоснинг юзига уриб, «ширин ўлим» бўсағасидан қайтариб олдим. Кўзлари ҳайратдан очилган дўстим менга қараб ҳали узоқ вақт ўлиб ётишни истагандай жилмайди.

Кейин биз булоқ бошига бормадик. Юрагимиз дов бермади. Мана, орадан қанча вақтлар ўтди. Ҳамон ул малакларнинг жонни суғуриб олувчи қоматларини унута олмайман. Кўзларим юмилиши билан зумрад сув ичидан солланиб чиқиб келишаверади.

ТАҚДИРЎЙИНИ

Инсон ўз қисматидан асло қочиб қутула олмайди. Яратувчилик ўзга, қисмат эса пешонага қуйилган кўрғошиндир. Қани уни ситиб олиб кўринг-чи, юрак бардош бера олармикин? Бардош бера олмайди...

1980 йили Олимпиада ўйинлари Москвада бўлиб ўтди. Бу ўйинда АҚШ, ГФР, Англия, Япония каби мамлакатларнинг командалари қатнашмади. Асосий

иштирокчилар социалистик ва айрим нокапиталистик йўлда ривожланаётган мамлакатлар эди. Булар сафида Афғонистон терма командаси ҳам бор эди.

Олимпиада ўйинларини биз аскарлар радио тўлқинлари орқали эшитиб бордик. Ўйинлар тугаганда Боғлондан шум хабар келди.

Афғонистон терма командаси аъзолари Тошкентдан Қундузга самолётда келиб тушишган. Аэропортдан автобусда келишаётганда афғонлар уларни ўққа тутган. Бу хабарни эшитишимиз билан Жўраевнинг танки Боғлонга қараб жўнади. Орадан кўп ўтмай у «хушxabар» келтирди. Олимпиада иштирокчиларидан биргина тренер соғ қолиб, қолганлари ҳалок бўлган.

Ана қисматнинг аччиқ ҳақиқати. Улар ўйинда қатнашмаганда соғ қолишарди. Ортда қолган ота-оналар фарёд чекмасди.

Боғлон Афғонистоннинг йирик шаҳарларидан бири. Табиати ниҳоятда гўзал. Шаҳарга кириб боришда афғон полки турибди. Афғон аскарларидан Зггишингиз билан улкан арчалар пойингизда қад кўтаради.

Пули-Хумридан оқиб келадиган дарё шу ердан ўтади. Боғлонга кириб боришда йўлнинг четигаги турли-туман савдо расталарига кўзингиз тушади.

Биз у ерга етиб борганда дўконлар эмас, ўзимизнинг машиналар йўл четига ёниб ётарди. Тўрт ғилдираги осмонга қараб тутаётган УРАЛлар, башниyasi учи кетган танклар, ёнламасига қийшайиб ётган БТРларга қараб юрагинг орқага тортиб кетади. Шу ёнаётган машиналар ичида 536-танк командири самарақандлик Нурмуродов ҳам бор эди. Кўзлари қулиб: «Ҳали омонлик кунларга етиб оламиз», дея тез-тез такрорловчи дўстимиздан ажралиб қолдик.

Ниҳоят, машиналар ва аскарларни кўриқдан ўтказиш вақти етиб келди. Армия генерал-лейтенанти Пивоваров полкни сафлаб, ҳар биримиз билан алоҳида суҳбатлашиб чиқди.

Тунда генерал, ҳамма командирларни чақириб, биз борадиган жойнинг картаси ва жуғрофий жойлашиши билан таништирди. Ҳаммамизнинг номер ва оталаримизнинг исм-фамилияси, яшаш жойи ёзилган гилзаларимизни бир-бир кўриб чиқдилар.

Йигирма биринчи мартнинг ярим тунида йўлга тушдик. Бизнинг танкимизда катта лейтенант Конев, Игоши ва Поневлар бор эди. Экипаж аъзолари танк устида кетишарди. Ҳали тонг отишига анча вақт бўлиб, баҳорнинг намхуш ҳавоси юзга урилар, чала ухлаганимиз учун мудраб борардик.

Сонсўлок, Доши қишлоқларидан ўтиб, Хинжонга кириб келганимизда тоғ ортидан куёш чиқиб, тонг ҳовурини қовжиратгандай бўлди. Нонушта қилиб Олганимиздан сўнг Виломаевнинг танкига сургич ўрнатдик. Унинг асосий вазифаси йўлдаги миналарни портлатишдан иборат эди.

Бир вақтлари бу йўлда Покистон орқали келаётган Англия қуроли экспедициясини афгонлар қириб ташлаганини командирларимиз қайта-қайта такрорлашганди.

Ҳаммамиз танклар ичига, ўз жойимизга ўтирдик.

Карвон секин жойидан кўзгалди. Қуйида танк, БТР, артиллерия, тепада эса вертолётлар борарди. Бизнинг олдимизда Виломаевнинг танки кетарди. Алоқа аппаратидан командирларнинг турли буйруқлари эшитилиб турар, улар бизни ҳушёр бўлишга, бирор нохушлик сезсак огоҳлантирмасдан ўт очишимизни тайинларди. Бизнинг эса, ҳозир қандайдир мудҳиш ҳодиса бўлишини сезгандай юрагимиз гупиллаб УРарди.

Биздан олдин кетаётган танк афғонлар қурган кўприкдан ўта олмай тикилиб қолди. Уни иккита танк билан ҳам тортиб чиқара олмадик. Шунда бизнинг танкимиз биринчи бўлиб қолди.

Қишлоқлар оралаб ўтиб сайхонликка тушдик ва шу ерга полкимиз жойлашиб, тунадик.

Бу сайхонликдаги қишлоқ, Андороф водийсига мансуб бўлиб, Етти пир деб аталарди. Чунки бу водийда етти қишлоқ бўлиб, қишлоқни етти оқсоқол бошқарар экан. Қишлоқдан шундай Покистон йўли кўриниб турарди.

Қишлоқ аҳли Покистондан келин олиб, қиз беришар, савдо-сотик ҳам яхши йўлга қўйилган бўлиб, оға-инидек яшашар экан.

Водий табиатининг гўзаллигига тўймайсан. Ҳеч ким сенга халақит бермаса-ю, мусаффо осмонга, тоғу тошларга тикилиб ётаверсанг. Табиатнинг тирилиб, замин кўм-кўк либосга ўралганда элнинг тотувлигини бузиш, ҳапқириб-ҳапқириб қўяётган юрагига найза санчиш катта гуноҳ эди, гуноҳ. Биз бу гуноҳларни қандай ювамиз, ё лаънат тамғаси бўлиб пешонамизга муҳрланадими? Билмадим, билмадим...

Бизнинг танкимизда сургич борлиги учун биринчи бўлиб йўл бошладик. Ҳозиргина кўзингни қувонтирган ўтларни, дарахтларни синдириб бормоқдамиз. Сарв қомат арчаларнинг танк остида қолиб кетишини кўриб юрагинг йиғлайди. Таранг тортилган асабингни тинчлантириш учун темирни муштлайсан, кўзларингни юмасан. Аммо бефаросат темир чўчка, аямай майсаларни, дарахтларни ифлос панжалари орасида ғажийверади,

Бизнинг гуноҳимизга шерик бўлишни истагандай ерлик коммунистлар ҳам ёнимиздан жой олган.

Етти пирнинг иккинчи қишлоғига кириб боришимиз билан учинчи қишлоқдан тиниқ ҳавони кесиб

қора тутун юқорига ўрмалади. Қайси қишлоққа қадам боссак, кейингисидан тутун чиқарди. Бу тутунлар уларнинг пароли эканлигини кейин билиб қолдик.

Шу куни кечгача ҳам ҳеч бир воқеа содир бўлмади. Бошқа қишлоққа кетганлар эса негадир биз билан учрашиши керак бўлган ерга етиб келишмади.

Биз турган ердан бир километрлар узоқликда чашма бор эди. Ҳайдовчи ва яна бир аскар сув олиб келиш учун автоматларини олиб, булоқ бошига кетишди. Орадан ўн дақиқалар ўтар-ўтмас ўқ товуши эшитилди. Танклар бориб ўз қуршовларида машинани олиб келишди.

Эртасига бизнинг танкимизни Хингон қишлоғидан афғон коммунистларини олиб келишга юборишди. Учта танк билан йўлга тушдик. Ортимизда иккита БТР ҳам бор эди. Полкдан чамаси уч километрча узоқлашдик. Бирдан ўқ овозлари эшитилди. Биринчи бўлиб кетаётган танк ортида дўлдек гранатамёт ўқлари ёғилди. Биз ўқ учиб келаётган томонга пушкани буришга улгурмадик. Кучли зарбдан ҳушимиздан кетдик. Кўз олдим қоронғилашди. Қаршимда қип-яланғоч болалигим турарди. У мендан узоқлашиб, чирпирак бўлиб айлана бошлади. Худди самолётдан парашютсиз тушиб келаётган одамдай зулмат қаърига ўқдай учиб борардим. Кимдир худди гирибонимдан бўғиб олгандай, нафасим чикмай қолди. Ўлиб қолишдан сескангандай кўзларим очилди. Ғира-шира танк ичида турганимни ҳис қилдим. Хаёлимни бир жойга тўплагунча танкка иккинчи зарба келиб тегди. Бошимни қандайдир темирга уриб олганимдан ҳушёр тортдим. Ва нима гаплигини билмоқ истагида танк туйнугидан ташқарига қарадим. Дарахтлар кўринди. Эндигина куртак очаётган дарахтлардан сув томчиларди. Улар худди бу қон тўқишларга чидай олмай йиғлаётгандай

эди. Яна кўз олдим қоронғилашиб, бундан лаҳзалар олдин танк гилдираклари остида мажакланган дарахтлар қаршимга келиб тўхтади. Танк ичи ўрмонзорга айланиб қолгандай чор-атрофимдан мени дарахтлар қуршаб олганди. Уларни ушлаб кўрмоқчи бўламан, қани энди қўлим етса. Ўрнимдан турмоқчи бўлиб, бошимни қаттиқ темирга уриб олдим. Худди чақин чакнагандай бўлди. Шлемофондан эса «шир, шир» деган турли хил овозлар қулоғимга чалинади.

Шу вақт Боғлонда қўлга тушган аскар ва унинг кесиб ташланган аъзолари кўз олдимга келди. Ақлдан ташқарида граната тўлдирилган қутини пайпаслаб топдим. Гранаталардан ўнтасини ички ва ташқи чўнтагимга *солдим*. Бунга ҳам *қаноат ҳосил* қилмай кўкрак чўнтақларимга ҳам граната жойладим. Кейин хотиржам:

- Қўлга тушмаслигимга ёрдам беради, - дея шивирладим. Ўрнимдан туриб ёнимдаги курсига беҳол чўкдим. Бу саъй-ҳаракатларни мендан ташқарида бошқа бир инсон қилаётгандай эди. Мен эса уни жимгина кузатиб турардим. Худди вазнсиз одамга ўхшардим. «Тирикманми ёки ўликманми...» дея ўзимга савол берардим. Баданимни чимчилаб кўрдим. Ҳеч нарса сезмадим. Лейтенантни қидирдим. У полда чўзилиб ётарди. Шу вақт машина юраётганини унинг силкинишидан сездим. Аммо қаёққа?.. «Наҳотки асирга тушган бўлсак?..» деган ўй хаёлимдан кечди. Чўнтақларимдаги гранаталарни бармоқларим билан силаб, хотиржам тортидим. Алоқа аппарати ишламай қолганди.

Йўқ, бизникилар танкни тортиб келишган экан. Туйнукдан ерга тушдим. Абдурахмонни кўрдим. У югуриб келиб, мени кучоқлаб олди. Кўкрагига гранаталар ботди шекилли, ўзини ортга ташлаб:

- Ў-хў, шунча гранатани қандай кўтариб юрибсиз, - дея хайратланди. Ўзим ҳам қилган ишимдан хижолат чекдим.

Бир оз ўзимга келганда танкнинг занжирлари узилиб кетганига кўзим тушди. Кейин ричаглариининг ярим ой шаклига келиб қолганини, остки қисми ёрилиб кетганини кўрдим. Занжирларни олиб келиш учун рота техниги Орлов ва олти нафар аскар танк шикастланган ерга қайтиб кетишди. Улар битта гранатамётни ва занжирни олиб келишди. Олдин гранатамётни душманники деб ўйладик. Кейин ўзимизники эканлиги маълум бўлди. Қаттиқ отишма бўлганда бизни ҳимоя қилишга борган аскарларимиз куролларини ҳам ташлаб қочишган экан. У ерда кўп аскаримиз ҳалок бўлганини ҳам айтишди.

Бизга ёрдамга келган ҳарбий техниканинг сони ниҳоятда кўп эди. Асосий вазифамиз эса, танкка занжирни ўрнатиб, уни полк жойлашган ергача судраб бориш.

Занжирни энди танк остига судраб олиб боришимиз билан шундай отишма бошландики, қани энди танкка яқинлашиб бўлса.

Афгонларнинг нафас ростлаб олгани тўхтовсиз ўқ отишларидан ҳам сезилиб турарди. Ҳаммамиз пистирмаларга қайтдик. Кейин бизнинг ўқ отувчи техникаларимизнинг ҳаммасидан ўт очилиб, худди қиёмат қойим бўлгандай эди. Ким қаёққа қараб отаётганини билиб бўлмасди. Ўн дақиқадан сўнг отишма тугади. Аскарлар яна куйига тушиб бузилган машиналарини Ѕсшатишга киришди. Яна отишма бошланди.

Ер ёнарди, ер титрарди. Дарахтлар қарсиллаб сина бошлади. Табиатнинг баҳорий гўзаллиги ўрнини тап-тақир чўл эгаллади. Бизнинг юрагимиз ҳам сўриб ташланган узум пўчоғидай бўм-бўш эди. Муҳаббат ўр-

нини ғадир-будир, тиришган, буришган нафрат эгаллади. Одамга ўхшамасдик. Ваҳшийлашиб қолгандик.

Отишма сусайганда икки танк ва пиёдалар машинаси йўлда давом этмоқчи бўлиб, беш юз метрлар юрар-юрмай биринчиси портлади. Иккинчиси эса бордан қайтган сигирдай ортига бурилди.

Кечаси бу жаҳаннамда қолиш жуда хавфли эканлигини ҳаммамиз ҳис қилиб турардик. Шу сабаб танкларни занжирсиз - котокларда бўлса ҳам ҳайдаб полкка етиб олишимиз керак эди.

Йўлда Зоир Йўлбосаров деган андижонлик бола шлемофонини танк туйнугидан тепага чиқарди. Шу вақт шлемофоннинг пешонага тушиб туриши керак бўлган жойидан ўқ тешиб ўтди. Агар у бошда бўлганда, беҳато кетмаган бўлур эди.

26 март - пайшанба куни эди. «Биздан пайшанбалик олишди», дея абгор бўлиб ортга қайтдик. Алам қиларди. Аммо начора...

Иккинчи куни полкка Союздаги қайсидир вилоятнинг раҳбари келди. Уни ҳам Ватан урушида танкини немис снаряди портлатиб, экипаж аъзолари тасодиф туфайли омон қолган экан. Бизнинг танкимизни айланиб кўрди. Саломатлигимизни сўради ва ўша заҳоти ортига учиб кетди.

Шу пайт бошқа группа кетган томондан шум хабар келди. Тошкентлик Зухриддин деган боланинг курагига дайди ўқ теккан ва оғир жароҳатланган эди. Уни ҳам ортга жўнатдик.

Биз турган ер Андороф водийсининг бир чеккаси бўлиб, кундузлари осойишта кечар, аммо куёш ботиши билан отишма бошланарди. Охирги кунлари шу даражага бориб етдики, улар отганда биз, биз отганда улар жавоб қайтармасди. Бизда снарядлар санокли қолгани сабабли аскарларнинг руҳи тушиб кетганди.

Афғонлар бизда ўқ-дори кам қолганини сезгандай кутуришди. Ҳатто «Русский сдавайтесь...» дея қичқириб ҳам кўядиган одат чиқарди. Шундай вақтларда жимгина сувга тушган мушукдек шумшайиб ўтираве-
рардик.

Орадан икки кун ўтиб, вертолётларда танклар учун керакли қисмлар ва снарядлар олиб келишди. Ўлган қариндошимиз тирилиб келгандай, бизга ҳам жон кириб қолди.

Афғонлар табиат - тоғу тошлар ҳимоясида эди. Худди табиат ҳам уларга кўшилиб бизга қарши жанг қилаётгандай эди. Аслида ҳам шундай бўлди...

Орадан кўп ўтмай ҳамма қисмлар бир ерга тўпланди. Бизнинг танкимизнинг ҳам кам-кўстлари жой-жойига қўйилганда тирилиб қолди. Мотори юргизилганда пишқирди...

Ёнимиздаги афғон полки кутилмаганда бир сафга тизилиб, намоз ўқий бошлашди. Уларнинг жанг майдонида намоз ўқишидан ҳайратландик. Буни қарангки, шу вақт бизга қарши ўқ отаётган томон ҳам сукутга кетди. Улар бизни пойлаб, дурбин орқали кўриб тургани аниқ эди. Агар шу пайтда ўт очишганда бутун афғон полки кирилиб кетарди. Ўт очишмади.

Афғонлар ўринларидан турганда нима сабабдан бундай қилганини сўрасак, хинд хонандаси Муҳаммад Рафи вафот қилганини айтишди. У вафотидан *ой* илгари ҳажга бориб, мусулмон динини қабул қилган экан. Ана динга ҳурмат. У хиндистонлик хонанда экан, биз гоҳида бир қишлоқ нарида вафот қилган хонадонга кирмаган кунларимиз бўлган. Марҳумга ҳурмат, менинг тасаввуримда дин билан боғлиқ нарса эмас. Қуръонни биз кўп йиллар қоралаб келдик. Аммо у бир неча асрлардан бери яшаб келмоқца. Агар у халқнинг йўқлик сари кетишини кўллаб-қувватла-

ганда аллақачон фаросатли одамлар мияеидан сирпаниб тушиб қолган бўларди. Юракда кўп гаплар бор, аммо ҳаммасини ёзиб, айтиб бўлмайди-да. Ҳали айтиш, ёзиш мумкин бўлган кунлар келади. Мен бунга ишонаман...

* * *

Эрта тонгда уйғотишиб, ўзга ерга кетишимизни айтишди. Йўлга чиқдик. Энди бу биз келган Бону қишлоғи йўли эмасди. Дарё қирғоғи бўйлаб кетдик. Чунки дарё қирғоғига мина қўйиб бўлмасди. Яна бир томони, афғонлар пистирмани бошқа ерга қўйишганди. Бу соҳил улар учун кутилмаган йўл эди.

Ниҳоятда қийин аҳволда ўн беш километрлик масофани босиб ўтиб, ўз йўлимизга чиқдик. Олдинда кўприк кўтариб юрувчи танк борарди. Кўприклар йўлга сиғмагани учун қолдириб кетишга тўғри келди.

Талафот, талафот, талафот ҳамроҳ эди бизнинг аскарларга... Йулда яна отишма бошланди. Танкдан отишнинг иложи бўлмагани учун фақат олдинга қараб юра бошладик. «Ёввойи чўчка» бўкириб олдга интилар, тупроқ йўлнинг чангини панжалари билан тирнаб осмонга иткитиши кўрсичқоннинг саъй-ҳаракатига ўхшарди.

Йўл устида ёниб ётган танкчилар кийимига кўзимиз тушди. Этларим жимирлаб кетди. «Наҳотки, яна ўртоқлар ҳалок бўлган бўлса-я...» дея ўйлайман. Ниҳоят, биринчи бўлиб кетаётган танкка етиб олдик.

Танкни афғонлар гранатамёт билан урганда ўк башнядан кириб, моторнинг яқин жойидан чиққан ва кийимлар турадиган қутини ёндириб юборган, шунда экипаж аъзолари ёнаётган кийимларни танкдан улоқтиришган экан.

Улар афғон гранатамётчисини кўришган, аммо танк пушқасини тўғрилашнинг иложи бўлмагани

ушун танкнинг энг қалин зирҳли жойини отувчи-га тўғрилаб, олдга ҳайдайверишган. Агар танк йўлда қандай кетаётган бўлса, уни афгонлар аллақачон портлатиб юборишган бўларди. Ҳа, бизнинг шоввозлар «тутиб бериш»нинг анча машқини олишган эди. Отолмагандан кейин тутиб бериш ҳам яхшида.

Бизлар Бону қишлоғини айланиб ўтиб, Хинжон қишлоғига етмасдан тўхтадик. Сабаби карвонимиз ўлик илон жасадидай жуда чўзилиб кетганди. Афгон полки эса катта талафот кўрганди.

Қўналғамиз ўн гектарлар яланглик бўлиб, яланглик тугаши билан атрофимизни тоғлар қуршаганди.

; Биз танкни тўхтатишимиз билан ёнимизга вертодетлар қўна бошлади. Ярадорларни вертолётларга ташидик. Ярадор ва ҳалок бўлганлар ниҳоятда кўп эди. Қомандиримиз олдиндан «Сафдошинг яраланиб, вертолётга чиқарилаётган бўлса, югуриб бориб унинг қуролларини олиб қол», дея қайта-қайта ўғит қилганди.

Мен ҳам вертолёт қўнган томонга югурдим. Чунки дўстим Темировнинг танки тўппа-тўғри вертолёт олдига юриб келганди.

Танк ўқловчиси Михайловский яраланган экан. Чап қўли, елкаси боғланган эди. Уни ва бошқа ярадорларни, ўлганларни машина олиб кетди.

Иккита вертолёт тинимсиз ярадорларни таширди. Уларнинг «оҳ», «воҳ»ига чидаб тура олмай, вертолёт олдидан узоклашдим. Худди миям қайнаб, унга оловни дўстларимнинг фарёдлари ташлаётгандай эди.

Полкўлганлар ва ярадорлардан тозаланиши билан тоғ тепасида югуриб кетаётган бир одамга кўзимиз тушди. Ҳамма митти одамни нишонга олиб бараварига ўқ узди. Қани энди унга ўқ тегса, теккиза олмадик. Ана сизга совет аскарининг мерганлиги...

Одамларнинг хунрезликларидан бағри пора бўлган қуёш ҳам бизни доғда қолдириб кетган афғон ортидан тоғ ортига ўзини олди. Қуёшнинг қип-қизил шафағи қаршимиздаги тоққа тушиб, тошларга ҳам сачрагандай бўлди. Кейин қора зулмат бизнинг юрак бағримиздай заминни қоплади.

Командирлар икки тоғнинг икки томонига яширин пистирма қўйишди. Мен 38-танк командири Нурм^фодов билан ёнимиздан оқиб ўтаётган дарё ўзанига бордик. Қаердандир отилган ўқ икковимизнинг орамиздан ўтиб тошга тегди. Тош парчалари атрофга сачради. Илон чакқандай сапчиб тушдик. Бу сафар ҳам ўлим бизни четлаб ўтган эди. Ўзанга тушмасдан ортга қайтдик.

Полкимиз жойлашган ерда кичкинагина қишлоқ бор эди. Афғонлар бизни кўрганданоқ қишлоқий тарк этишди. Қишлоқ аҳли тизилишиб, ялангоёқ болалари оналарининг қўйлагидан ушлаб олган, кексалар, момолар ҳассасига суяниб юзлаб йиллардай бери яшаб келаётган иссиқ ватанларини ташлаб кетиб боришарди. Ахён-ахёнда юпун болаларгина ортига қараб-қараб қўйишарди.

Уларнинг хаёлидан нелар кечган экан. У болалар бир куни катта бўлади. Шу лаҳзалар биз ҳақимизда қандай ўйни бокира қалбларига жойлаган экан. Болаларига ўз болалигини сўйлаганда, кўз олдига келган совет аскарига қандай таъриф берар экан. Ҳойнаҳой, «Босқинчилар!» дея ҳикоясини бошлашса керак.

Уларга қараб юрагинг эзилади. Кўз олдимдан ўз укаларим ўтади. Жигарларимни шу қўйга солганларга нисбатан менда қандай муҳаббат бўларди. У қайси миллатга, динга мансуб бўлмасин - бола. Болада на дин, на миллат бор. Унга меҳр керак. Бағрингга босиб, тўйиб-тўйиб эркалашинг лозим. У эса тарам-та-

рам ёрилган оёқлари билан тонги шудринг қоплаган майсаларни босиб кетмоқда. Қанчалар азоб, қанчалар оғир унга.

Эй худо, шу норасида бола хотирасида бир умр муҳрланиб қолишимдан ўзинг сақла...

Озарбайжонлик Қамбар қишлоқдан бош олиб кетган боланинг суюкли эчкиси шохидан судраб келди. Кечга яқин уни сўйиб, қайнатиб ўлтирардик. Бехос тоғдан шундай отишма бошланди-ки, қозон тагидаги ўтни ўчиришга мажбур бўлиб, танклар ичига кириб олдик. Ярим соатлар давом этган пала-партиш отишма тинганда, танк ичидан ўрмалаб чиқа бошладик.

Отишманинг сабаби, биринчи тоққа кўйилган пистирмадаги болалар исиниш учун >г ёкишган, шунда иккинчи тоғдаги болалар «афғонлар», деган ўйда уларни ўққа тутишган. Хайрият, ҳеч бир талафот кўрмадик.

Мен эса бу отишманинг сабаби боланинг ризки бўлган «она эчкида» деб ўйладим.

Эртаси тонг қоронғисида йўлга тушдик. Биз турган ердан Хинжон қишлоғигача атиги ўн километр эди. Бу ораликда ҳеч қандай афғонлар борлиги кутилмасди. Аммо ўшанда катта хато қилган эканмиз. Бизни таъқиб қилган рақибларимиз жойлашганимиздан сўнг олд томонимизга ўтиб бизни кутиб ўтиришган экан. Туйқусдан отишма бошланди. Алоқа аппарати-дан эса командирларнинг буйруқлари келиб турарди. Энг орқада келаётган БТРни улар тоғдан туриб, тўп билан уришибди. Уни ҳам отишма тинганда олиб келишди. Дўппидеккина қилиб тешилган машина ичидаги одам гўштлири машинанинг шифтларига ёпишиб осилиб ётарди. Ўн бир киши яраланган эди.

БОҒЛОН

Хинжондан полкимиз жойлашган Келагай водийсига қайтдик. Апрель ойининг бошлари эди. Бу вақтда Афғонистон тупроғи турли табиат либосларига бзфканиб, янги остона қатлаган келинчакнинг уйидек гўзал бўлиб кетади. Лолалар, гулисиёҳдар *шапалокдек-шапалокдек* очилиб, майсалар кўркига кўрк қўшади.

Бизнинг полкда яна техникаларни тузатиш бошланди. Икки кун ўтгандиям-ки, Боғлон йўлида келаётган катта карвонимизга афғонлар хужум қилганини айтишди. Яна полкни тарк этдик.

Боғлон - Афғонистоннинг йирик шаҳарларидан бири. Узч қисмга бўлинади. Бошланиши Боғлон, Янги Боғлон, Эски Боғлон.

Қундузгача бўлган тўқсон километрлик майдон ҳам Боғлон шаҳри ичига киради. Бу шаҳар кўп кўнгилсиз, фожиали, мудҳиш воқеаларнинг гувоҳи бўлган, ҳаммасини кўрган, эшитган, сукут сақлаган. Сузкзг ҳам қайғудош асли.

Бу номни эшитган аскарлар қалбида ҳам нохушлик уйғонади.

Қундузда турган қисмлар ҳам, бизникилар ҳам бу ерни ўзиники қилиб олишга кўп уринган, аммо удасидан чиқа олмаганлар. Карвонни эса вертолётлар кузатиб борарди.

Танкларимиз Келагай водийсидан чиқиб, қутуриб олдга ташланишди. Кулбудюк бошқараётган ротада Темиров, Куркин, Цой, Жулкаларнинг танклари бор эди. Мен эса рота командири танкида ҳам таржимон, ҳам навбатчи вазифасида эдим.

Полкимизнинг айрим қисмлари биз билан бирга бўлиб, полк командири подполковник Иванов ҳам шу ерда эди.

Келагай водийсидан кадамимиз узилган ерда кўчма ошхонани ва полкнинг айрим қисмларини қолдиришди. Танклар эса тупроқни чангитиб йўлда давом этди.

Танкнинг кичкинагина тримплисидан кўзим эмас, худди юрагим қараб кетаётгандай эди. Бармоқларим тугмачани босишга мажоли етмаганидан бутун кафтим билан стабилизатор тугмачаларини босиб олган эдим.

Суякларим чарчоқдан зирқираб оғрир, ухлаб қолишдан қўрқиб тримплисга пешонамни уриб-уриб оламан. Кўп ерим ғурра бўлганини кейин билдим. Танк эса бўкириб олдга интилар, яна секинлашиб қоларди. Ҳатто жонсиз темир ҳам ҳолдан тойгандай эди.

Ниҳоят, карвон машиналари ағдарилиб, қийшайиб ёниб ётган ерга етиб келдик. Янги афғон машинаси тўнтарилиб ётар, унинг устидаги япон батарейкалари турли томонга сочилиб кетганди. Ўнг ва чап томондаги ағдарилиб ётган машиналар ловуллаб ёниб, аскарларга олиб келинаётган гўштли консервалар биқирлаб қайнарди. Йўлнинг ўртасида ёниб кетган, чала ёнган ҳайдовчилар жасади ётарди. Уларга қараб бўлмасди. Куйиб кетган гўшт ўрнида оппоқ суяклар қалашди. Йўлнинг чап томонида ағдарилган машина кабинасида бир ҳайдовчининг танаси осилиб турарди. Оёқларини эшик қисиб қолгани учун ерга тушиб кетмаганди. Унинг юзидан қаттиқ қийналиб ҳалок бўлгани билиниб турарди. Ажинлари худди етмиш ёшли чолнинг юзини эслатарди. Тасаввуримда ўн саккиз ёшли бола ўлими олдидан етмиш ёшга киргандай туюлди. Тилини тишлаб олган, бир томони узилиб шалвираб турарди. Кўк пашша қон сизиб турган лабида ўралашарди. У манзаранинг ҳаммасини ёзиб бўлмайди. Юрагим беҳузур бўлиб кетмоқда. Бу мудҳиш фожианинг устидан чиққан аскарлар эса кутургандай эди. Ҳаммамизнинг кўзимизга қон тўлганидан отилаётган ўққа ҳам парво қилмай қўйгандик.

Афғон коммунистларнинг айтишича, ракибларимиз дарёнинг у томонидаги уйга жойлашиб олган экан. У томонга эса бизнинг техникамиз ўта олмасди. Дарахтлар тўсиб тургани } мун ўқ ҳам узиб бўлмайди. Шунда ракибларимизга қўшилиб табиат ҳам биздан ўч олаётганини чуқур ҳис қилдим. Ўзганинг ерида жанг қилишнинг қанчалик шармандали эканлиги ёнаётган одамлар жасадида ошкор эди. Кўз олдим қоронғилашиб, қаршимда ортига қараб-қараб кетаётган ялангоёқ болакай пайдо бўлди. Тош қотган асабларим юмшади. Йиғлаб юбордим.

Шу куни биз Эски Боғлонга бордик. Шаҳар дўконлари эгасиз ётарди. Сигареталар олдик: «Рид Войт», «Молбро», «Кент» сигареталари эди. Эртасига яна шаҳарга тушдик. Нимагадир ўша куни рота командири биз билан бирга эмасди. Шу туфайли танклар тўхташи билан аскарлар одамларнинг уйига кириб, қўлига илинган нарсасини олиб чиқишди. Мен танк ичида қолиб, ҳозиргина ўртоқлари жон берган азадор дўстларимнинг қилмишларини жимгина кузатиб турдим.

Ўтган кунлар ичида бир нарсага амин бўлдимки, инсон ёвузликка ҳам, ўғирликка ҳам, ваҳшийликка ҳам, қувончга ҳам, йиғлашга ҳам тез кўникиб кетувчи мураккаб жонзот экан. Ёнидагилар ўлаверса олдин йиғлаб, кейин қулиб қараб турар экан. Инсондан кўрқиб керак...

* * *

Қосимжоннинг хотиралари шу ерда узилиб қолди. Кейинги саҳифада фақат «Чашмаи Шер» деган хира ёзув қолган. Ўзга саҳифалар эса қуйиб кетганди.

Туни билан уйқум келмади. Хаёлимда «нечун бу ноёб дафтар қуйиб кетди экан», деган ўй кечди. Нечун қуйди экан?..

Ўзининг митти оламида минг бир жароҳат изи қолган. Кўзлари маъюс. Кулганда ҳам уни қандайдир ўзга бир куч бошқариб, жиловлаб тургандай чўнг қотган юзларидан Қосимжоннинг, кўплаб ўлим кўрганига, ўлим оғзидан қайтганига юқоридаги қонли хотиралар тирик гувоҳдир.

Қосимжондек укаларимнинг ўтмишини қайта-қайта ўйлашдан кўрқаман. Чунки қора ўй мени ҳам ўз чоҳига тортиб кетаётгандай бўлаверади. Туш кўраман. Марҳумлар мени сўроқлаб келаверади. Абзоларимни юлкиб тортишади. Шунда юрагим мендан ташқарида гупиллаб ура бошлайди. Кимдир жуда юқоридан ташлаб юборгакдай, ломакон қаърига тупийб келавераман. Қаттиқ ерга урилиб чилпарчин бўлиб кетишдан чўчиб овоз чиқараман. Бошимда мен бйрла ётганлар турган бўлади.

* * *

Қорли тоғлар. Шу тоғлар ичида болалигим кечган. Унинг ҳар бир тоши, лолалари, гиёҳлари менга таниш, қадрдон.

' Қишлоғимнинг каттаю кичиги бизга ҳамроҳ. Қишлоқ оқсоқоли Худойқул ака Баҳор момом исмлари тошларга ўйиб ёзилган булоқ бўйида бир оз нафас ростлаб, сўзлай бошлайди. Жим тинглаймиз.

- Болаларим, бу булоқ кўп яхши-ёмон кунларга гувоҳ. Ҳали уруш бошланмаган эди. Булоқнинг тепасидаги текисликларга буғдой экиларди. Буғдой ўраётганлар иссиқдан кўнгиллари зада, сувсизликдан томоқлари қақраган булоққа тушишарди. Шу ерда рўмолларига тугилган нонларини булоқ сувида ивйтиб ейишарди.

Уруш бошланди. Баҳор момоларинг турмуш ўртоғи Хўшмон тоғамизни фронтга олди. Улар шу ерда хайр-

лашишган. Ху-у-у тошларга битилган исмларни ҳам тоғаларинг, момоларинг келин бўлмасдан олдин ёзган.

Тоға урушдан қайтмади. Ҳар хотира куни момоларинг шу булоқ бўйига келиб ўтирарди.

- Тоғаларинг излари қолган шу ерларда, - дерди кўзларига ёш олиб.

Ҳа, бу булоқ садоқат, муҳаббат рамзидир.

Мен бу хотираларни олдин ҳам эшитганман. Момонинг тириклигида шу булоқ бўйида ўтирганини кўрганман. Тошлардан тавоб олиб, юзига сурганига гувоҳ бўлганман.

Қаршимда ўлтирган Қосимжон бу ўтмишни биринчи бор тинглаши. У момонинг нигоҳлари қолган булоққа тикилиб турарди. Мен эса, уни жимгина кузатардим. Чуқур нафас олди. Ўрнидан турди. Секин-секин қадам ташлаб, момом исмлари ёзилган тош олди-га борди. Узоқ сукутга чўмди. Юрагим безовта, унинг ёнига яқинлашдим. У йиғларди. Мен ҳам ўзимни тутиб тура олмадим.

- Шунча йиллардан бери муз қотган юрагимни эритган Баҳор момомга раҳмат, - деди ва бехос ўз ўтмишидан сўзлай бошлади.

- Абдурашид ака, биз жойлашган қисмнинг сўл томонидаги улкан текисликка ҳар баҳор лайлақлар келар, афғон халқи эса уларни жуда эҳтиёт қиларди. Бизнинг ҳам яқинроқ боришимизни истамагандай, «Улар ҳожи лайлақлар. Илоҳий қушлар. Озор берманглар», дейишарди бир илтижо билан.

Бир куни БТР устида қанотларйни ёйиб ётган лайлақка кўзим тушди. У аллақачон бу ғавғоли дунёни тарк этиб, машинанинг совуқ темирларига бошини қўйиб ётарди. Узун, оппоқ қанотларининг учи ниҳоятда нозик дид билан ранг берилгандай қора эди. Нозик бўйинлари, юмуқ кўзлари, кўкрагидан совуқ

темирга силкиётгаи қони, «Нима қилиб қўйдингиз, одамлар!? Менинг гуноҳим нима!? Кўзларингизни қувонтириб юргандим-ку!» деяётгандай эди.

Ака, биласизми, ўшанда мен ўзимни тутиб тура олмай йиғлаб юбордим. Ундай гўзал қушни отиш катта гуноҳ эди. Кўплаб ўлим кўриб, юрагим тошга айланган мен, унинг қанотларини силаб, қушнинг бошида йиғлаб ўтирардим. Лайлак эса, «Қўй йиғлама. Бу ҳам тақдири азал», дея мени юпатаётгандай эди.

Бу гўзал қуш жонига ким қасд қилганини кейин билдим...

Тунда топшириқни бажариш учун йўлга чиқдик. Уйқусизлик ўз кучини кўрсатиб, йўлда дам олишга тўғри келди. Оптимиздан арман боланинг БМПси келарди. Тўхтаб, энди мизғиб олишга шайланганимизда танк ортида гумбурлаган овоз эшитилди. Экипаж аъзолари чайқалиб кетди. Танк ҳам ўз-ўзидан олдга юра бошлади. Шошиб туйнукни очганимизда, биздан йигирма метрлар чамаси узоқликда арманнинг БМПсининг олд қисми китнинг оғзидай очилиб ётарди. ИГАНК ортидаги бочка қайларгадир учи кетганди. БМП томон югурдик. Хайрият, аскарлар тирик экан. Аммо ҳайдовчиси - арман бола тан жароҳати олганди. Плашчодирга олганимизда алаҳсирагандай:

- Ҳожи лайлакни бекор одим, - дея ҳушидан кетди. Кўз олдим қоронғилашиб, қаршимга совуқ темир устида қанотларини ёйиб ётган лайлак келди. Жароҳатланган аскарга ачиниш ҳисси йўқолиб, ўрнини муздай совуқлик эгаллади.

Гўзал лайлакни ҳайдовчи отган, унинг хунини эгам ҳаммамизга бирдай тақсимлаб берган эди.

...Банди-Дугадан Боғлонга борадиган йўлда қоровулда турардик. Жазирама иссиқдан танк ичи ҳаммомга айланган эди. Тоза ҳаводан нафас олиш учун танк туйнугидан бошимни чиқардим. Бир овоз келарди:

*Ватангадо кимсага,
Беминнат макон қайда.*

Овозни шамол қулоқларим остида шивирлар ва яна мен соғинган овоздан бенасиб қилиб шамол уни кайларгадир учириб кетарди.

Танкдан қандай чиққанимни, олдин тез-тез қадам ташлаб, кейин овоз келаётган томонга югурганимни эслай олмайман. Овоз мени сеҳрлаб ўзига чорлар, мен эса терлаб кетганимдан гимнастёркамнинг тугмаларини ечиб ташлаб, овозга яқинлашмоқ истагида ҳал-лослаб чопардим.

Кўзларим очиқ-юмуқлигини эслай олмайман. Аммо овоз юрагимга қўрғошин мисол қуюлиб бораётганини ҳис қилиб борардим.

Бехос овоз тинди. Атрофимдан визиллаб ўқ учиб ўта бошлади. Ҳушимга келдим. Ортимга қарардим. Танкдан жуда-жуда узоклашиб, тақиқланган майдонга кириб қолгандим. Ўқ эса турли томонимдан ҳуштак чалиб ўтарди. Кўкрагим билан сирпаниб танким томон судрала бошладим. Танкнинг қизиган занжирларига қўлим текканда ҳолсизландим. Аммо лабларим шивирлаб, қўшиқнинг давомини хиргойи қилардим:

*Ёлғиз отга оламда,
Ном қайда, нишон қайда...*

Ўшанда бу қўшиқни ёнимиздаги ўзбеклар яшовчи кишлоқдан магнитофонда Шерали Жўраев айтган эди.

Қосимжон чуқур хўрсинди. Кейин хотирасида тикланган ўтмишини худди унутиб қўядигандай шошиб-пишиб сўзлай бошлади.

- Чашмаи Шер энг гўзал водий эди. Аммо у кунларда энг даҳшатли ерга айланганди. Биз турган жойда ҳаммаси душман томонидан портлатилган кўплаб машиналар йўл четида уюлиб ётарди.

Улкан-улкан дарахтларнинг танасидан икки-уч метр юқориси худди қирқиб олингандай йўқэди. Биз-

нинг ҳайратланиб дарахтларга тикилиб қолганимиз-ни кўрган кекса аскарлар:

- Бу халқ шунақа девона. Дарахтни тепасига чиқиб қирқишади, - дедилар. Ишондик. Кейин билсак бу дарахтларни отилган снаряд-миналар тепасидан юлиб кетган экан.

Орадан бир кун ўтиб карвон келди. Уларни олисдан битта-битта кўйиб юборишди. Ҳар бир машинанинг бир-биридан узоқлиги эллик қадам. Биринчи машина бизнинг қаршимизга яқинлашиб келиши билан водий томонга автоматдан тўхтовсиз ўқ отиб ўтди. Шунда танкчилар уларни водийга қарата ўқ узмаслигини огоҳдантириш з^чун ёндирувчи ўқ отди. Йўқ, орадан кўп ўтмай келаётган карвонларимиз ёнимизда тўхтаб, дам олиб кетадиган одат чиқарди.

Нега бу водийда даҳшатли зфушлар бўлганини кейин билдик. Биздан олдин турганлар афғон халкига кўп озор етказган экан.

Секин-секин афғон деҳқонлари ҳам бизга яқинроқ жойлардаги қаровсиз қолган далаларида деҳқончилигини тиклай бошлашди.

Бир куни танк ичида ўтиргандик, Жамшид деган бола:

- Босмачилар келаяпти, - деб қичқирди. Ҳаммамиз илон чаққандай жойимиздан сапчиб **ТЗФДИК**. Ҳақиқатан бизга жуда яқин келиб қолган оломонга кўзимиз тушди. Улар бетон йўлдан келишарди. Оломондан олдин келганлари танкни ура бошлашди. Кўрқа-писа туйнукдан бошимизни чиқардик. Хайрият, афғон деҳқонлари экан. Ҳаммаси хзфсанд. Ҳеч бири душманга ўхшамасди. Танкка чиқиб ўтириб олишди. Танк устидан жой етмаганлари атрофимизни қуршадилар.

Кейин билсак, улар Рамазон бошлиқ улусволи [халқ лашкари) экан.

Афғонлар Рамазоннинг тўрт нафар боласини, ота-онасини ўлдириб кетган экан. Шул айрилиқлар

сабаб Рамазон бнр неча кишлок одамларидан халк лашкари тузиб, кишлокларни ташки ёвдан кўриқлар' экан. Рамазон лашкарлари билан жуда иноқ бўлиб кетдик. Мен тор билан «Лайли, лайли, лайижон»ни айтаман, улар сакраб-сакраб ўйнашади.

Кўнглимиз юмшаб, уларга ёнган машиналарнинг ҳаммасини совға қилиб юбордик. Афғонлар жуда ғалати халқ-да. Худди чумолидай машина қисмларини бир неча кунда ташиб кетишди. Ҳамма темирлар афғонларнинг кетмони, болтасига айланиб кетган бўлса ажаб эмас.

Темир-терсак ташиб кетилгандан сўнг юракка гулгула тушди: «Командирлар сўроқлаб қолса-я». Йўқ ҳеч ким сўрамади. Зўр армиямиз бор эди-да.

У ерда балиқ кўп эди. Ўзанга граната ташлайсан, карахт балиқлар сув юзига чиқиб қолади. Териб-те-риб кирғоққа ташлаймиз. Ҳар куни балиқ еявериб меъдага тегиб кетганди.

Бир куни қизиқ-қизиқ билан балиқ овлаб, танкларни эгасиз қолдириб кетибмиз. Шунда бехос Аббос:

- БТР келаяпти, - дея қичқирди. Танклар томон лўкиллаб чопишни кўринг. Етиб боришимиз билан сиёсий командир танқдан тушиб, Аббосни қулоқ-чеккаси аралаштириб солди. Шунда у озарбайжон лаҳжасида:

- По-очему би-иёшь, - дея тўнғиллаганди, командир:

- Всех в зиндан, - деди-да БТРга миниб жўнаб қолди.

У ерда жиноят қилган аскарни калла чиқиб турувчи тўлага ташлашарди. Олиб бориб «зиндон»га қамашди.

Қуёш, ботиб, аскарлар ва командирлар уйкуга кетганда «зиндон»дан қочиб мен танк ичига, қолган икки аскар дўстларининг ёнига кетишди.

Сиёсий командиримиз узун бўйли, соҳаси тарихчи, кўп гапирадиган ғалати одам эди.

У тунда ташқарига чиққан, зиндондаги маҳбуслар қандай ётибди, деган ўйда тўлага келса ҳеч ким йўқ. >Кон-пони чиқиб, «Аскарларни афғонлар ўғирлаб кетибди» деган ўйда тревога кўтаради. Шунда ширин уйқудан уйғотиб мени штабга олиб боришди. Қолган маҳбуслар ҳам уйқусираб, унинг қаршисида тизилибгина туришарди.

Тарихчи-командир тўрт соат қуёш чиққунга қадар маъруза қилса бўладими. Билмадим, шу вақт ичида неча бор кўзим илиниб олди. Чўчиб уйғонганимда ҳамон гапирар, биз эса пинакка кетардик. Роса аломат одам эди-да. Қуршовга тушиб қолган вақтларимиз:

- Вертолёт чакиринг ярадорларга, - дея ҳол-жонига қўймасдик. Марказга хабар қила бошларди.

- Чайка, чайка, я беркут. Вчера вечером напали басмачи. Пять человек ранен, один тяжело состоянии, просим срочно отправить вертолёт, - дея қайта-қайта такрорларди. Марказдан вертолёт ўрнига рвоз келарди.

- Да-да, отправим, - дер, аммо вертолётлар келмасди. Шунда тарихчи-командир гапига марказдагилар кулоқ солмаганига сўкйниб юрарди.

Қуршовда қолганда вертолёт келолмаслиги ҳаммага маълум эди. Чунки уни уриб тушириш ҳеч гап эмасди-да. Командирнинг эса:

- Чайка, чайка, - дейишдан жағи тинмасди.

Ғалати уруш эди. Тепадан буйруқ бўлади:

- Танкни чапга, ўнгга ол. Тўғрига ҳайда. Бу команда то қуршовга тушиб қолгунингга қадар давом этади. Қуршовга тушишинг билан:

- Шаройтга қараб иш тут, - деган бир калима сўз билан алоқа узилади. Чавандозсиз отдай у ёндан бу ёнга ўзингни ура бошлайсан.

Бир куни шундай қуршовдамиз, автомат ва пулемётлар ўқи танк зирҳига тегиб чийиллаб учмрқда.

Хайдовчи - Йўлбарсов. Ўқ ёмғири ичида кетаяпмиз. Шунда беихтиёр Йўлбарсов:

- Гранатамёт, - дея қичқириб, шиддат билан танкни олти метрлар орқага олди. Ва шу заҳоти Қаршимизда чанг-тўзон кўтарилди. Бизнинг орқамиздан келаётган танк экипажи, бизни ҳалок бўлди, дейишиб юзларига фотиҳа тортишибди. Қуршовдан чиқиб улар олдида пайдо бўлганимизда рота командири югуриб келиб:

- Энг охирги ўққа учрашларинг бўлсин, - дея ҳаммамизни бир-бир бағрига босди Унинг нёга бундай ҳаяжонланганини кейин билдик. Гранатамёт тумшуғи кўрингандаёқ Йўлбарсов танкни орқага ташлаган экан. Отилган снаряд эса танкнинг олдинги турган ерига тушиб, санчилиб танкнинг эллик олти сантиметрлик қалинликдаги зирҳига қадалиб қелган экан. Рота командири танк олдига ўтиб, уни суғуриб олди.

- Бу менга сенлардан эсдалик бўлиб қолсин, - деди у. Бизнинг эса уйга қайтишимизга саноқли кунлар қолган эди.

Энг сўнгги кун ҳам қуршовда қолиб кетиб, бир амаллаб чиқиб олдик-да, ўзимизнинг аскарлар турган ерга етиб келдик. Бизни кўрган буТун рота аскарлари танк олдига югуриб чикдй.

Биз - қуршовда қолганларнинг энг сўнгиси, Ватанга кетувчиларнинг Ҳам охиргиси эдик. Танкдан тушимиз билан ҳамма аскарлар тирик чиққанимизга шукроналар айтишиб, бағриларига босйшди.

Болалар билан хайрлашаяпмиз, ҳаммамизнинг бўғзимПизга йиғи тиқилган. Аммо йиғлаб бўлмайди. Йиғлаш уларга ўлим тилаш билан баробар. Уйга қайтаётган аскар йиғласа, қолаётганларга қандай таъсир қилишини бир кўз олдингизга келтириб кўринг.

Биз билан хайрлашаётган болаларнинг кўзига тикилиб бўлмайди. Ўкириб йиғлаб юборишдан

кўрқасан. Ҳаммаси мўлтирашиб ўтирибди. Юрагинг йиғлайди, ўзинг куласан. Оёқларинг ўзингга бўйсунмайди. Карахт бўлиб қолганга ўхшайсан. Улар қарши-сида туришдан душман ўқиға тик бориш афзал эди.

Бошимиз ҳам танк устига чиқдик. Улар ҳамма ку-роллардан ўқ узишиб бизни кузатди. Тупроқ йўлда кўз ёшларимиз юзимиздаги чангни ювиб борарди. Бу ёғини айтиб бўлмайди, ака...

Қосимжоннинг овози ўзгарди. Менинг ҳам бўғ-зимга кўз ёшларим текилиб қолгандай эди. Бир на-фас ўзимни қўлга олиш учун майсаларга кўмилган қирларга қарадим. Бир куч билан ўзимни ушлаб ту-рардим, аммо бутун вужудим йиғларди.

Қадрдонларим, шундай ўлим оғзида қолган ўн сак-киз, ўн тўққиз ёшли укаларингизни ва улар билан хайрлашаётган тенгдошларини бир кўз олдингизга келтиринг. Уларнинг қай бири нариги дунёда қолди, қай бири эса бизнинг дунёга қайтди.

Ана шу мангу қолиш ва қайтиш лаҳзаларини чуқур-роқ ҳис қилганда вужудингиз эзилиб кетишига имон келтираман.

Полкка келдик. Қурулларимизни топширдик. Рота командири:

- Ҳамма ҳужжатларинг тахт. Партияга номзод бў-либ кет, - деди. Ўртоқларимга қарадим. Улар бирва-ракайига:

- Сиз қолинг. Партия ҳали сизга кўп керак бўлади, - дейишди.

- Йўқ, ўтмайман, - дедим рота командирига ва йўл-га чиқдик.

Энди буёғига қаранг. Икки йилу олти ой бир тири-либ, бир ўлган аскарлар билан ҳеч ким хайрлашмади. Ҳатто командирларимиз қандай кетишимиз ҳақида ҳам бир оғиз гап қилмади.

Шундай йўлга чиқиб, Союзга кетаётган қарвондаги машиналарга илашдик. Қурол йўқ, йўлда отишма бўлса ўлиб кетишимиз ҳеч гапмас. Эгасиз, ташландик одамларга айланган эдик.

Тунда Термизга кириб келдик. Бизни кутиб олган термизликлар:

- Болаларим, тўғри йўлдан борманглар. Йўлда бир полковник аскарлари билан турибди. Дуч келиб қолсаларинг, уриб-уриб халталарингда нима бўлса ҳаммасини олиб қолади, - дейишганда, ака ишонасизми, не-не ўлим кўрган бизлар ҳам эгасиз одамга айланиб қолгандай эдик.

Ўзимизни далага урдик. Юра-юра, бир уй қарши-сидан чиқиб, кимсасиз дала қўйнидаги уйда тунадик. Эрталаб Термиз шаҳридан маошларимизни олиб, уйдагиларга ул-бул олиш ниятида магазинларни айландик. Ҳар биримизга тўрт юз сўмдан пул беришганди. Фақат Сергейга биздан олтмиш сўм ортқулашганди. Шунда Серей,

- Нега менга кўп, - деб сўраганда, кассир жилмайиб.

- Ярадор бўлганинг учун, - деди.

«Ярадор» деганда бир воқеа эсимга тушди. Афғонистонга кетишимиздан олдин командирлар маъруза ўқирди.

- Нимаучун Афғонистондаги ёлланган каллакесарлар кучли? - дея ўртага савол ташлаб, ўзлари жавоб берарди. - Ёлланган каллакесарлар шунинг учун ҳам кучли-ки, биринчидан, уларнинг оиласининг хавфсизлиги таъминланган, иккинчидан, бойлар уларга хоҳлаганча пул бериш қудратига эга, учинчидан, яхши ҳарбий тайёргарлик мактабини ўташган.

Ўшандай пайтлар биз аскарлар, каллакесарларнинг пулга сотилганидан ғазабга келардик. Афғонистонга бориб, уларнинг ҳақиқий жангчилар эканини

кўрганимиздан сўнг яна бир бор душманнинг кучли эканлигига тан бердик. Ғазаб ҳам қайларгадир чекинди. Орадан бир оз вақт ўтиб душманнинг ҳамма томондан хавфсизлиги таъминлангани мияга ўрнашган сари, аскарларнинг ҳам уларга нафрати ошмай, фикри ўзгара бошлади.

Бу маърузаларнинг зарарлигини сезиб қолган командирлар эса маъруза ўқишини таққа тўхтатди. Сергейнинг ярадорлиги эса, бизда олтмиш сўм билан баҳоланган эди...

Кассадан ҳаммамизга эллик сўмлик берган экан, сотувчиларга узатаётганда, бир капитаннинг патруллари билан бизга нигоҳи тушганини сезмай қолибмиз. Дўкондан чиқсак улар қаршимизда турибди. Капитаннинг турки совуқлигидан ҳозир бир кор-қол бўлишини сездик. У олдимизга келиб, ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ:

- Штабга олиб борайми, ё шу ерда ҳисоб-китоб қилиб қўямизми? - деди безрайиб. Тўртталовимиз йигирма беш сўмдан йиғиб бердик занғарга. Пулни чўнтакка жойлаб, ҳеч бало кўрмагандай ортига бурилиб кетди.

Ватанга келиб, ўз-ўзидан ҳар нарсага бўйсинувчан бўлиб қолганимиздан ҳайрон эдик.

Бундай ўйлаб қаранг. Хўш, бизни штабга олиб борса нима бўларди? Ҳеч нарса. Нега унга пул бердик? Ғалати ишлар-да.

У томонда бир аскарлар бўларди. Пичоклари ҳам ғалати эди. Бир куни болалар қаердандир тарвуз топиб келишди. Уни сўйишга пичоқ йўқ эди. Шунда ўша аскарлардан бири олдимизга келиб қолди. Пичоғига кўзимиз тушиб, хурсанд бўлиб кетдик. У тарвуз сўёлмасдан ўтирганимизни кўриб қип-қизил қонга бўялган пичоғини олди. Биз танкчилар бир-биримизга мўлтираб қарадик. У эса тарвузни пичоғини юв-

масдан сўйиб тилик-тилик қилди. Қани энди тарвуз ейишга қўл борса. Бошимизни ҳам қилиб, чўчиб турганимизни кўриб:

- Эй, емайсанларми. Қон ўзларингни қонларинг-да, - деди лоқайд. Ундай пичоқли аскарлар одамга ўхшамасди. Чунки ҳаммасининг кўзи ўлиб қолгандай, нурсиз эди. Одамнинг ички дунёси ёвузлашгандан кейин кўзлари ҳам сўниб қолар экан.

Улар қатори бизнинг ҳам кўзимизда нур йўқолган эди. Э-э, нимасини айтасиз, ҳаммамиз бир хил эдик. Фарқи, бизуоққан одамўлдирсақулар бўғизлашарди...

Икки нафар одамхўр боланинг қисмати ҳеч ёдимдан чиқмайди. Уларни ҳам инсон фарзанди дунёга келтиргани учун исмларини айтмайман.

Бирини марҳумлар устидан қилган ёвузлигини асло кечириб бўлмагай. Нима қилган денг. Бир афғон болани ўлдириб кўмган. Орадан эллик кунлар чамаси вақт ўтгандан сўнг, қабри очиб, марҳумнинг калласини олган. Калла суягини оппоқ қилиб тозалаб, сувенир сифатида тумбочкасининг устига қўйган. Олдинига бу сувенирга қўрқиб қарадик. Кейин-кейин яқинлашиб ушлаб кўрдик. Сувенирлар сафи кўпайиб борди. Биз ҳам уларга ўрганиб қолдик...

Шундай қилиб, бу икки шоввоз қанча-қанча *болаларни* отиб каллаларидан сувенир ясамади дейсиз.

Бу ёвузлик кўпга бормади. Улар асир тушиб қолишди. Бир-бирини кучоқлатиб, ораларида граната портлатишган.

Эҳ, лаънати уруш, одамларни қай аҳволга солиб қўймади дейсиз.

Ўзим ҳам совуқ тошга айланган бўлсам керак, дея ўйлардим. Хайрият, худога минг қатла шукурлар бўлсин, чалажон бўлсада юрагим қолган экан.

БАҲОДИРНИНГ СЎНГИ ТУШЛАРИ

Сен кўрмаган, сен билмаган инсон ҳақида ёзишга иштиёқ туғилганда ҳис-қаяжонни юракнинг нур тушмас пучмоқларига вақтинча сафар қилдирмоқ зарур. Шундагина шахснинг сиймоси қаршингда кўриниш беради. Бу ҳали нотаниш одамнинг суврати. Уни чуқурроқ англаш учун у яшаб ўтган юртни синчиклаб ўрганишга тўғри келади. Юртни ўрганиш ўша ерда яшаётган инсонларга назар ташлаш, уларнинг қалб кечинмаларига бир оз бўлсада шерик бўлишдан бошланади. Бас, шундай экан, машъум сиёсатнинг қурбонига айланган замондошимиз - Баҳодир Наметовга айти шу йўлдан ёндашсак, ҳар қандай хатоликларни бартараф айлаб, марҳум дўст хотирасини, унинг ҳали бизга қоронғи дунёсини очишда инсофсизлик қилмаган бўламиз.

Алқисса, бугунгача Баҳодир ҳақида билганларимиз:

Баҳодир Наметов - 1959 йилда Чимкент вилояти, Сайрам тумани, Оқсув қишлоғида дунёга келган.

1982 йил 21 августда Совет қарвонини пиёдаларнинг жанговар машинасида кузатиб бораётганда фугас минасининг кучли портлашидан ҳалок бўлган.

Катта лейтенант Баҳодир Наметов жанговар топшириқларни аъло даражада бажарганлиги учун икки мартаба «Қизил юлдуз» ордени билан мукофотланган.

Ҳозирча Баҳодир ҳақида билганларимиз шулар. Унинг сиймосини бор бўй-басти билан тикламоқзгчун Баҳодир туғилган юрт - Сайрамга йўл олдик. Бу йўлда бизга буюк аллома Аҳмад Яссавийнинг волидаси Қорасоч она ва отаси Иброҳим оталар руҳи ҳамроҳ бўлгай.

Табиатнинг ўз қўшиғи, ўз куйи бор. Уни тинглаб тушунмоқ учун ўша ер тупроғида туғилмоқ керак.

Баҳорнинг даракчилари бўлмиш паға-паға булутларнинг сояси кўм-кўк майсалар устида сузади. Йўлнинг икки томони туянингўркачидай қирлар билан ўралган. Атрофнинг баҳор сепидан янада гўзаллашганига тикилиб, юрагингга зилдай чўккан ўйлардан фориғ бўласан, бир лахзага бўлса ҳам тирикликнинг улкан бахт эканлигига шукроналар айтасан. Аммо бехос сени бу сафарга отлангирган ўтмиш ёдга тушиб зил кетасан. Ҳатто тириклигиндан хижолат чеккандай бўласан. Чунки бир вақтлар мархум дўстнинг ҳам нигоҳлари мана шу майсаларга, шу қирларга, самода оппоқ кўзичокдай сузиб юрган булутларга тушган. Сен каби кувончдан энтикиб-энтикиб нафас олган. Сен эса ундан кейин ҳам бу гўзалликка тикилмоқдасан.

Мархум дўстимиз Баҳодирнинг Тошкент олий умумкўшин командирлари билим юртини тугатгани хаёлимиздан кўтарилибди. Ҳа, у бир минг тўққиз юз саксонинчи йили пойтахтимиздаги билим юртидан сафарга отланган эди.

Тошкент ва Сайрам оралиғи уч соатлик йўл. Қани энди шу кунларда Баҳодирлар уйига меҳмон бўлиб борсайдик! Йўқ бугун ўтмишни эсламоқ тингламоқ учун сафарга отланганмиз. Ул ўтган кунларни тингламоқ қанчалар оғир эканини ҳис қилиб юрак титрайди. Ҳали учрашмаган Баҳодирнинг ота-оналарини кўз олдингга келтириб вужуд қакшайди. Яна қайта ота-она жароҳатини тирнаш қанчалар азоб, қанчалар оғрик

Халқимиз ҳеч қачон эру хотин жанжалига аралашма, улар бир-бири билан ярашиб кетиб, ўртада юзинг шувут бўлиб қолади, дейишади. Бу ҳақ гап. Шул боис ҳам «Эр-хотиннинг уриши, дока рўмолни қуриши»,

деб бежизга нақл қилишмаган. Бу бир оилага нисбатан айтилган гаплар. Бутун бошли жамиятни ва унинг халқлари ҳаётига аралашишга муносиб иборани ҳам, сўзни ҳам қандай аталишини мен билмайман. Нафақат мен, ўзгалар ҳам билмайди. Гар ул сўз, иборанинг қандай аталишини билмас эканмиз, ўзга юрт, халқнинг ички дунёсига, турмуш тарзига аралашишга мутлақо ҳаққимиз йўқ экан.

Тарихдан ўзга юртларга босқинчилик қилган бирон-бир ҳукмдорнинг қисмати гулларга ўралганини билмаймиз. Гар билсангиз айтинг, қай бирини пешонасида куёш балқиди? Ҳеч бирининг! Бас шундай экан, Афғонистонга кирган Совет кўшинларининг ҳам қисмати ўзгачароқ бўлиши мумкин эмасди. Дунёни титратаман деган улкан империя йўқлик сари юз тутди. Афғонистон қолди, империя йўқолди.

Менинг ўйларимга қисматдош ўйни 1975 - 79 йилларда Афғонистондаги совет ҳарбий маслаҳатчиларининг бошлиғи лавозимида ишлаган, бугунги кунларда истеъфодаги генерал-лейтенант Лев Николаевич Горелов шундай изоҳлаган эди:

«КПСС Марказий Комитетининг мажлиси 1979 йил август ойида Москвада бўлди. Унда Сиёсий бюро аъзоларидан Громико, Устинов, Бош штаб бошлиғи Огарков ҳамда ташқи ишлар вазирининг биринчи ўринбосари Корниенко кзтнашганди. Мени мамлакат ва армия ҳақидаги очик маърузамдан сўнг саволлар ёғилиб кетди. Саволларни Громико ва Андропов беришди.

У вақтда бизнинг армиямизни тўғридан-тўғри Афғонистонга олиб кириш ҳақида ҳеч гап-сўз бўлмаганди. Аммо мен Аминнинг илтимосига қарамай, у ерга бизнинг армиямизни олиб кириш мумкин эмаслигини, чунки мамлакат инқилобий таназзул даврида эканлигини раҳбарларга тушунтиришга ҳаракат

килдим ҳамда ўз фикримни мустаҳкамлаш учун бир қанча мисоллар келтирдим.

Фикримни «Афғон армияси бизнинг ҳарбий ёрдимимизсиз ҳам инқилобни ҳимоя қилишга кодир», дея яқунладим. Мендан кейин сўз олган Генерал Иванов эса менинг фикрларимга бутунлай қарши чиқди. Қарангки, Ивановнинг фикрлари раҳбарларимизга маъқул тушди...»

Ҳар қандай қирғин сўз билан бошланиб, сўз билан яқун топган.

Генерал Ивановнинг юрак садоларини ҳукуматимизнинг марҳум раҳбарлари юракдан ҳис қилиб тинглашганда эди, Баҳодир ва Баҳодирга ўхшаган минг-минглаб йигитларимиз Громико, Андропов, Устиновлардай кексалик роҳатини кўриб қолишган бўлармиди.

Қатағон йилларини қораламоқдамиз. Ҳали у машъум замонлар узоқ вақт авлодларимиз қалбида кўрғошин мисол чўкиб ётади. Унинг оғриқларини, азобларини ҳар тонг, ҳар тун сезаверамиз.

«Жамиятнинг камолот ёшидаги фарзандлари ҳалок бўлишган», дея юракда бир оғриқ билан эслаймиз. Баҳодирнинг замондошларини-чи? Улар ниманинг қурбони бўлишди? Бу ҳам қатағон эмасмиди?

Ҳамма айбни марҳумлар бошига мағзава қилиб ағдариш ҳам инсофдан бўлмаса керак. Афғон тупроғига кўшин киритишда бош-қош ҳарбийларимиз ҳали тирик-ку. Нега улар ҳамон жим ётишибди? Овоз берсинлар!

Бу урушда ҳаётнинг ул-бул неъматини татиб кўрганлар қирилмади, бу офатда балоғат ёшидаги йигиту қизнинг орзулари, қувончи, бахти, муҳаббати қирилди. Бу шаҳидлар ҳали онасининг бағридан ажралмаган болалар эди. Уларнинг хунини ким тўлайди?

Биз ўз кўлимиз билан олтмишинчи йилнинг гўдакларини кўксини ажал ўқига тутиб бердик! Ажал «бу ҳали бола экан» дея раҳм-шафқат қилмади. Кўксини ёриб, оёғини, бошини, кўлини юлиб олди. Жисмини минг бир бўлакка парчалаб ташлади.

Қанча-қанча болалар кўлсиз, оёқсиз ортга, пешонасини силаб «Ватан учун жанг қилгин» дея юборган боболари ёнига қайтишмади. Боболар эса «ўлганлар гуноҳкор, ўлганлар» дея хойнаҳой ўз гуноҳларини қабрлар устига тўкишмоқда.

Қабрлардан садо йўқ. Қабрлар сукутда. Қани энди марҳумлар тўпроқни ҳар ён сочиб қабрлардан бўй чўзишса! Бу - туш, хаёл! Бу - ватансиз, манзилсиз армонлар. Афғон тупроғида-чи! У ерда ҳам қанча-қанчалаб оналарнинг, боболарнинг, болаларнинг қони тўкилмади! Минг-минглаб одамлар ҳалок бўлди. Биз бу аччиқ ҳақиқатдан асло қочиб қутула олмаимиз. Яна ўтган кунларга қайтаман.

Қандаҳорда хизмат қилган ҳарбий доктор Виктор Кузнецов шундай ҳикоя қилганди: «Қандаҳордан мина парчаси билан жароҳатланган беш нафар болани олиб келишганди. Дўстим Аскар билан бир ярим ёшдаги қизалоқни операция қилдик.

Қизалоғимизнинг исми Карима. У бош суягидан, қорнидан яраланган. Қорнидан кирган снаряд парчалари йўғон ва ингичка ичакларини йиртиб юборган. Мен бундай кичик болани биринчи бор операция қилишим. У етти соатлар давом этди. Агар яшаб кетса мўъжиза юз берарди.

Тунги соат иккиларда хонамизга қайтдик. Худодан ялиниб сўрайман: «Шу қизча тирик қолсин-да».

Карима яшаб кетган-кетмагани бизга қоронғи. Аммо Каримага ўхшаган минг-минглаб норасидалар ҳеч нарсага ақли етмасдан бу ёруғ дунёни тарк этиш-

гани рост. Биз бу мудҳиш ҳақиқатдан асло юз ўгира олмаймиз.

Тошкент госпиталларидан бирида ётган афғон офицери Муҳаммад юракда алам билан:

- Менинг ватаним тоғлари, қирлари, боғлари миналаштирилган майдонларга айланган. Қанча-қанча болалар, аёллар ўз кўзларим олдида ёниб кетди. Қандай гўзал қишлоқлар, шаҳарлар куйиб култепага айланди, - дея йиғлаб юборганди.

Марҳум дўстим Баҳодир, сен ҳам ўша миналарнинг биридан қурбон бўлдинг. Сайрам йўлидаги ўт-ўланлар ҳам сенинг нафасинг мисол юртингдан эсаётган шамолдан боши эгилган. Улар ҳам мен бирла ўтмишни хотирлаётгандай.

* * *

Мана, кўлимда Баҳодирнинг ҳалокатидан хабар келтирган мактуб:

«Хурматли Аҳмадниёз Расулович ва Тоҷинисо Давлатова!

Сизларга чуқур қайғу билан маълум қиламизки, ўзлингиз катта лейтенант Баҳодир Наметов 1982 йилнинг 21 августида ҳарбий ва байналмилал бурчини бажараётганда қаҳрамонларча ҳалок бўлди. У тўрт нафар аскар билан совет карвонини ҳарбий пиёдалар машинасида қузатиб бораётганда кучли фугас минасининг портлашидан экипажнинг барча аъзолари ҳалок бўлдилар.

Сизлар билан биргаликда у хизмат қилган қисм аскар ва офицерлари, энгяхиши офицер, мард командир, разведкачи Баҳодир Наметовнинг бевақт ҳалокатидан чуқур қайғуда.

Баҳодирнинг нафақат полкнинг, балки бутун қўшиннинг энг сеvimли ўглони бўлганини ҳеч иккилан-

масдан айта оламиз. Ужасурлигиучун иккимаротаба «Қизил юлдуз» ордени билан мукофотланган. Биз ҳаммамиз уни севардик, шундай офицеримиз борлигидан гурурланардик.

Баҳодир ҳалок бўлди, аммо унинг хотираси биз ва жанговар ўртоқлари қалбида абадий яшайди.

Азиз Аҳмадниёз Расулович ва Тожинисо Давлатова! Ўз ўғлонини йўқотган сиз - ота-оналарга чуқур ҳамдардлигимизни билдирамиз.

Шундай ажойиб фарзандўстирганингизучун қисми-миз коллективи номидан Сизларга каттадан-катта раҳмат. Уўз ҳаётини ҳеч иккиланмасдан Ватан йўли-да фидо қилди.

Хурмат билан:
Бўлинма командири Кузнецов.
Сиёсий ишлар бўйичаўринбосари Шарипов.
1982 йил, 22 август

Ватан тушунчасн жуда кенг. Аслида у чақалоқнинг бешигидан бошланиб, унга маслакдош, фикрдош инсонлар босган замин билан ўлчанмайдими? Нечун биз Ватаннинг юзига қора чаплаб, навқирон йигитнинг ҳалок бўлишида уни айбдор қилмоқдамиз? Балки хурматли командирлар «Ватан буюрган ишни бажаришда иккиланмай жонини берди», демоқчи бўлишгандир! Йўк, унда ҳам Ватанни гуноҳкор қилган бўламиз. Аслида «осий бандалар гуноҳига қолиб қурбон бўлди», дея ёзиш керак эди. Шундагина ҳақиқатни, тарихни алдамасдан, шўрлик Ватанни бу гуноҳлардан халос этган бўлардик.

Афғон тупроғида жанг қилган аскарларнинг ҳаммаси «Ватан учун жанг қилмоқдамиз, қурбон бўлмоқдамиз» деган ўйда яшашди. Аслида менга ўхшаган қаламкаш аҳли ҳам шу улуғ сўзнинг балчиққа бо-

тишини жимгина кузатиб турди. Нечун ҳақиқат виждонига айланган Сахаров сингари одамлар орамизда жуда камёб бўлиб кетишди?

Сиёсат шамоли қай тарафдан эсса ўша томонга кучоқ очиб туриш маҳоратини шунчалик устамонлик билан эгаллаганмизки, буни сўз билан асло таърифлаб бўлмагай. Чунки мен билган товламачилар, порахўру худбинлар бугунги кунда сизу бизнинг кўз олдимизда «Ҳақиқат, ҳақиқат» дея минбарлардан жар солишмоқда. Кимки юрт ҳақида кўп қичқираётган бўлса, ўшалар олдинги замонларда ҳам фаол эдилар. «Ватан учун!» дея Баҳодир каби ўғлонларни ўзга юрт тупроғига ташлаганлар, бугунги кунларда орамизда йўқ марҳумларни сўкмоқдалар. Ўша даврларда бу шоввозлар қайларда эди? Қани, овоз берингиз!

Баҳодирнинг сўнги мактублари. Мактубдаги сатрларни ипакдек майин сўзлар билан беэмай, йигитнинг юрагидан қандай отилган бўлса, шу ҳолатда сиз - ўқувчймга ҳавола қилишни лозим топдим. Зеро, ҳақиқат бор бўй-басти билан улуғвордир, дейишади кексалар.

«Ассалому алайкум, ота!»

Сизга савимий саломлар билан ўғлингиз Баҳодир. Мана бугун сизга мактуб ёзишга вақт топдим. Ҳозир менинг ишларимяхиши, соғлигим жойида. Сизларда қандай? Қанақа янгиликлар бор? Шу хатдан сўнг сизлардан жавоб кутаман. Мен бугун полждаман. Чунки кеча топириқни бажариб келганимучун дам олмоқдаман. Ота, мен пиёдалар билим юртини тугатиб, разведкачи бўлиб ишламоқдаман. Менинг техникам бир оз мураккаб, аммо разведкада ҳаммасини янада яхшироқ

эгаллаб олмоқдаман. Қайси топшириқни бермасинлар, ҳаммасини муваффақиятли бажармоқдаман. Разведкачилар ишининг огирлигини биласиз, йўлларни миналаштирамиз, тунлари қўзғолончиларни қулга оламиз. Шу қунлар ичида жуда қўплаб қонли воқеаларнинг ишоҳиди бўлдим. Кўплаб отишмаларда қатнашдим. Ўзим ҳам бир неча боруларни асирга туширдим. Аммо бу ерда ҳамон қўзғолончилар қуп. Биз, разведкачилар ўз-ўзимизга «қишигача бу ерда тартибўрнатамиз», дея сўз бердик.

Қачон уйга қайтсам, ҳали қачон қайтишимни билмайман... Энг асосийси бу ердан тирик чиқиб кетишидир.

Ота, балки сиз келиннгиз борлигини эшитгандирсиз. У Ульянов шахрида яшайди. Сиз мендан хафа бўлмаслигннгизни ўтиниб сўрайман. Ота, менга энг асосийси инсон - сен билан ҳамдард, ҳамнафас бўлувчи инсон керак. Келиннгизнингмаълумоти олий, доктор бўлиб ишлайди. Онаси ҳам доктор, отаси учувчилар мактабида дарс беради. Келиннгизнинг ота-оналари жуда ақлли одамлар. Менуларни ҳурмат қиламан. Отажон, сиз мени яна бир бор тўғри тушунишингизни сўрайман. Ваунингўзига ҳамда ота-оналарига ортиқча гап-сўз ёзмаслигннгизни иштайман. Ота, бу воқеани сизга анча олдинроқ айтмоқчи эдим, аммо айтишига юрагим дов бермаганди. Келиннгиз билан муносабатимиз яхши. Ёзда борганимда, агар ўша қунларгача яшай олсам, ҳамма-ҳаммасини сизга бир бошдан тушунтираман. Энди ёш бола эмаслигимга ўзингиз ҳам ишонасиз.

Мана, ҳозир яна топшириққа чиқиб кетаман. Онамга ҳам ўзингиз тушунтиришига ҳаракат қилинг, бу сизнинг қўлингиздан келади. Бугунги қунларда жанговар сафдаги офицерман. Катта масъулият олдимда турибди. Чунки ўзим билан бирга жангга кирадиган

одамларнинг ҳаётини ҳар вақт хавф-хатардан халос қилмогим керак.

Отажон, ҳаммаси ҳақида, келиннингиз Оляга муносабатингиз тўғрисида ёзиб юборинг. Сизнинг фикрингиз менга сув билан ҳаводай зарур.

Шунинг билан мактубимни яқунлайман, аммо сизнинг қарорингизга мунтазирман.

Алишерга хат ёзиб турибман. Ундан кўнглингиз тўқ бўлсин, ҳаммаси яхши бўлади.

Ота, сизнинг олдингизда яна бир улкан иш қолди. Мен ва Алишерни инсон қилиб тарбияладингиз. Энди Нодира ва бошиқа сингилларимга кўз-қулоқ бўлиб турунг. Улар яхшиўқиши керак.

Онамга ва бошиқа сингилларимга салом айтинг.

Хайр.

Салом биланўғлингиз Баҳодир.

ҚУНДУЗВИЛОЯТИ,

Афғонистон».

* * *

«Салом, менинг жигарбандларим - онам, отам ва сингилларим!!!

Мана бугун сизларга мактуб ёзишга қарор қилдим. Менинг ишларим ва соғлигим яхши. Бизда кечки вақт саккиз. Ҳар томонга тунўз пардасини ташлаган.

Бизлар ҳозир олдингидан яхшироқ яшамоқдамиз. Чунки офицерларга фанердан уй қилишди, аскарлар эса ҳамон чодирларда яшамоқда. Овқатланишимиз ҳам олдингисидан тузукроқ. Аммо шароит ёмон. Босмачилар жуда кўпайиб кетиб, улар билан жанг қилиш кундан-кўнга қийинлашиб бормоқда. Аммо мендан хавотирланманглар, чунки бугунда катта тажрибага эгаман. Айрим босмачилар мендан жуда-жуда қўрқяшади. Шу сабаб бўлса керакки, менинг бошимни

100 минг афгон пулига баҳолашибди. Лекин бу сафсаталарга эътибор берганим йўқ. Ўз бурчимни сидқидилдан адо этиб, менга юкланган жануб томонни ҳимоя қилиб ётибман. Кеча мени иккинчи бор «Қизил юлдуз» орденига тавсия қилишди. Чунки биз Покистон томондан ўтган катта бандани йўқ қилиб ташлагандик. Аммо менинг ҳам кўп аскарларим ярадор бўлган. Мен уларниўз жигарларимдай яхши кўраман, ҳамма вақт дайди ўқдан омон олиб қолишга ҳаракат қилмоқдаман. Мен бу ерда бизнинг одамларимиз қурмаган кўп нарсаларни кўрдим. Ҳеч қачон одамларимиз кўрмасин. Ҳеч кимга айтибҳам бўлмайди.

Азиз сингилжонларим, отамга, онамга ёрдам беринг, уларнинг оғирини енгил қилиш асло ёдларингиздан кўтарилмасин. Ҳеч қачон бир-бирларингиз билан бемаъни баҳс қилманг, одамларга самимий бўлинг, шундагина акаларингиз сизлардан ҳурсанд бўлади. Ўқитувчиларингиздан билмаганларингизни билишга ҳаракат қилинг.

Онамга менинг самимий саломимни етказинглар. Менинг бу дунёда энг сеvimли, энг суюмли кишим онамдир. Мен унга ҳар қуни мактублар ёзган бўлардим, аммо жуда қийин, жуда мураккаб шароитда яшамоқдаман. Шу сабабунга ҳар қуни мактуб ёза олмаяпман. Ҳозирги қунларда уйга қайтишини шунчалик истайманки, қани энди иложи бўлса! Бу ердаги ҳаёт жуда-жуда жонимга тегди.

Синглим Нодира, сенҳамма вақтўзингдан катталарнинг гапини тинглагин, яхши ўқишга ҳаракат қилгин. Ўқиш, яхшиўқишшунчалик қийин нарса эмас. Фақат бир оз жиддийлик талаб қилади, холос. Яхши ўқиган инсон кейинчаликҳар қандай мақсадига енгил эришади.

Менга бу ерда жуда оғир, аммо сараланган, синалган ўртоқлар орттирдим. Катталар ҳам, кичиклар ҳам, ҳамма-ҳаммаси менингўртоқларим.

Сиз сингилларимдан ягона илтимосим - ҳеч кишининг кўнглини қолдирманглар, агар ёмонликни раво кўрганлар топилиб қолишса, олдин қилаётган ишининг нотўғрилигини тушунтиринглар. Шундагина менинги доно сингилларим бўласизлар.

Менинги кўлимда жуда кўплаб турли хил қурооллар бор. Яқинда яна бир янгисини олдиқ. Ҳозир ўшани ўрганмоқдаман. Кейин аскарларимга ўргатаман. Билим юртида кўп нарсаларни ўқигандик, практикада эса кўп нарсаларни ўргандик.

Танишларнинг ҳаммасига салом айтинглар. Сизлардан биргина илтимосим, бир-бирларингизни эҳтиёт қилиб, меҳрли-оқибатли бўлинглар.

Шунинг билан мактубимни тугаллайман.

Бахтимга омон бўлинглар.

Баҳодир.

Кундуз шаҳри».

«Салом, Чайка!!!

Сенга саломлар билан Баҳодир. Чайка, сенга каттадан-катта раҳмат, мени ёдлаб хат ёзганинг учун. Менинги соғлигим яхши. Аммо ишларимиз кундан-кунга ёмонлашиб бормоқда. Ҳар қуни тунда кўплаб босмачиларни ўлдирмоқдамиз; улар ҳам бизнинг аскар ва офицерларни ўлдиришмоқда. Буер иунчалик жонимга теғдики, уйга кетишни жуда-жуда истайман.

Ўзларингда ишлар қандай, қанақа янгиликлар бор? Менга тез-тез хат ёзиб туринглар. Фақат сенларнинг мактубларингизга юрагимга таскин беради. Мени эса хат ёзишга ҳеч вақтим йўқ. Ҳар қуни топишириққачиқамиз. Кундан-кунга душманнинг сафи ортиб бормоқда. Ҳатто улар бизга қарши газ ҳам ишлатишмоқда. Бу эса кундан-кунга аҳволимизни ёмонлаштирмоқда. Тез

қунларда Союзга қайтишим керак. Аммоўша қун қачон эканлигини билмайман.

Мен сендан дарс вақти хат ёзмаслигини илтимос қиламан. Дарс вақти фақатўқиш керак. Чунки бу қунлар асло қайтиб келмайди. Мен бу ерда саводсизликнинг азобини тортиб юрибман. Шу сабабўзим жангчиларга лекция ўқимоқдаман.

Гапларимни тингла. Яхшиўқи. Қолганлари:ўйин ҳам, киноҳам,ўртоқларҳамўз-ўзидан йўлингдан чиқаверади. Сенга ҳозирги пайтда энг асосийси яхши ўқиш, отамга, онамга ёрдам беришдан иборат бўлмоғи керак

Сингилгинам, мен бу ерда кўп нарсаларни кўрдим. Мен кўрганларни онам, отам, бобом қурмасин. Жудда-жудда ёмон.

Мен ҳар қуни қандай қилиб тирик одамниўлдиришларини ўз кўзим билан кўрмоқдаман. Бу ҳар лаҳзада такрорланмоқда. Бу ўлимларнинг ҳаммаси саводсизликдан,ўйламасликдан келиб чиқмоқда.

Бу ерда қишлоқлар жудда кўп. Аммо биронтасида на мактаб, на электр чирози бор. Афғон болаларининг бир ёшидан йигирма ёшигача иссиқда ҳам, совуқда ҳам ялангоёқ юришади. Чунки кийишига ҳеч вақо йўқ.

Мен сенга кўп нарсаларни айтмоқчи эдим, аммо бир аскар хонамга кириб Покистон томондан келган босмачилар хабарини берди.

Хайр.

Отамга, онамга, сингилларимга
саломимни етказ.

Баҳодир».

«Салом, Саша!

Мана бугун сенга мактуб ёзишга қарор қилдим. Мен ҳозирги вақтларда Оля вауйдагиларданўзга ҳеч кимга мактуб ёзганим йўқ. Шу сабабўртоқларнинг ҳам манзилгоҳини яхши билмайман. Саша, бугун сенга ҳеч бир янгилик айта олмайман. Аммо бир воқеа хусусида гапирмасдан тура олмайман.

Қундуз вилоятига ўртоқларим Савицкий ва Матусенко билан самолётдаучиб келдик ваучаловимиз ҳам разведкачилар қисмига тушидик. Савицкийнинг взвод аскарлари БТРда, Матусенко ва менинг взводим БМП ва БРМ машиналарида юришади. Матусенко билан биринчи қунданоқ разведкага бирга чиқа бошладик. Бутун тунги топшириқларга бирга бордик, десам хато бўлмас. Аммо бугун мен уни йўқотдим. Бу бир мудҳиш қишлоқда содир бўлди. Саша, сен уни билганларга ҳикоя қилиб бер. Учинчи ротада хизмат қиларди.

Биз икковимиз ҳам рота командирлариўрнига қолгандик. Бир қишлоқда қрзголончилар борлиги маълум бўлди. Шунда Матусенкога ўша босмачилар ўрнашиб олган қишлоқни эгаллаш топширилди. У босмачилр яширинган уйга бостириб кирганда яраланган. Яраланганига ҳам қаноат қилмаган босмачилар уни гранатамёт снаряди билан уришган. Кейин ярамаслар, автомат билан юзлаб ерига отишган. Мен уни бугун сўнгги йўлга қузатиб кўйдим. Агар Ватанга қайтсам, албатта, унингуйига кираман. Фақат менунинг сўнгги қуни ҳақида тўлиқ биламан. Менинг ротамда ҳам аҳвол унчалик яхши эмас. Ўтган қуни топшириққа чиқиб икки жангчимдан ажралиб қолдим.

Умуман, янги йил ёмон кириб, кўплаб жудоликларнинг гувоҳи бўлдим.

Саша, сен менга тез-тезхат ёзиб тур. Мени эса ҳатто ручка ушлашга вақтим йўқ. Бу ерда иш жуда кўп, ҳар қуни топишириқ билан чиқишга тўғри келмоқда.

Дўстим Саша, менда шунақанги ишлар. Менинг номимдан ҳамма болаларга салом айт. Оляга албатта салом айтишини эсингдан чиқарма.

Кечирасан дўстим, хатниўлда-жўлда ёзганимучун. Салом билан Баҳодир».

Бу мактублар Баҳодирнинг тириклигидан қолган ёлғиз ёдгорликлар. Унинг ўтмиши ҳам, бугуни ҳам шу сарғайган қоғозларда муҳрланиб қолган. Ҳа- ҳа, бу сатрлар, инсоннинг энг оғир дамларидаги кечмишлари сасидир.

Баҳодирлар кўп эди. Улар бугунга етиб кела олмадилар. Фақат қоғозларда овози қолди.

Бу мактубларни сенга узатган қадоқ қўлларга нигоҳинг тушганмиди? Тушган эди. Аммо унинг кимлигини англаб-англолмадим. Ана у қаршингда турибди, кўзларига боқ. Минглаб оналарнинг фарёдига айланган Тожинисо она қаршимда! Мен сизни қай бир сўз билан юпатай, онажон! Сизни мендай фарзандингиз юпата оладими? Йўқ, йўқ. Сиз онасиз. Оналарни фақат худо юпатгай. Бошқа ҳеч ким.

Мана ҳозир ҳам ломакон қаърига чўкиб кетаётган болангизни юпатмоқ истагида қаршимга юриб келмоқдасиз. Ана, сизнинг қўлларингиз елкамда. Во дариф, сиз - оналар бундай кудратни қайдан олдингиз? Балки ҳалок бўлган ўн беш минг Баҳодир онага айлангандир. Билмадим, билмадим...

Баҳодир ҳақида эртақлар айтинг. Бешик бошида унга термилиб айтган аллангизни бир бор такрорланг. Мен ҳам ўғлингиз Баҳодирга айланиб қолай. Мен сизга савол бера олмайман. Мен сизни тингламоқ

бўлиб келдим. Меини хар бир саволим сизнинг тилка-тилка бўлган бағрингизда минг бор туғилиб ўлган. Сиз Баҳодирга айланиб қолгансиз. Сўзланг, она, сўзланг! Яна бир инсонда унинг рухи қайта туғилмоқлиги учун.

- Туш кўраман, болам, туш. Болагинам ўртоқлари билан отларга мингашиб, чоптириб кетади. Бир лаҳза ўтиб унинг дўстлари отларида ортга қайтишади. Болажоним эса, дўстлари тўдасидан ортда ажралиб қолади. Ёнимгау минган саман от югуриб келади. Юзларимдан ҳидлайди. Жонивордан боламни сўрайман, от депсиниб-депсиниб, зулмат қоплаган томонга қараб кишнаб-кишнаб қўяди. ;(>

Бу тушни болажоним ҳалок бўлмасидан бир неча кун илгари кўргандим. Кейин унинг тобутини олиб келишди. Уни қандай дафн қилганларини ҳам билмайман. Беш кундан кейин ҳушимга келдим. Йўқ ҳушимга келмадим. Ҳамон қандай кунлар ўтаётганини идрок қила олмайман. Болам, мен яшаётганим йўқ ўғлим ҳалок бўлган куни ўлганман.

Ҳозирги кунларда яна туш кўра бошладим. У дарвозадан менга қараб туради. Мени синчиклаб кузатади. Аскар шинели устидан қора белбоғ боғлаб олган.

- Кирсанг-чи, болажоним, - дея талпинаман.

- Йўқ она, сизни жуда-жуда соғиндим. Бирпасга кўриб кетай, дедим, - дея ортига қайтади. Қани энди қувлаб ета олсам! Ета олмайман. Майли, тушимда бўлса ҳам бир бор тўйиб бағримга боссам армоним йўқ эди. Ҳеч орқасидан ета олмаяпман-да болажонимнинг. Ҳатто тушимда ҳам ўғлимни бағримга босолмаяпман-да...

Айланай, болажоним, кел, бағримга босай. Сен ҳам боламсан-да, болам...

Йиллар. Мен сизнинг узок вақтдан бери қандай ўтишингизни сезмайман. Гўё сиз учқур от мисол қаршимдан бирин-кетин югуриб ўтаётганга ўхшайсиз. Кечагина минг тўққиз юз саксон саккизинчи йил, мен эса йўлда эдим. Ҳамон йўлдаман. Билмаган, кўрмаган остонада эшиклар очилади. Бош суқаман. Тожинисо она каби бағри хун оналар кучоқ очадилар. Уларнинг кучоғида йиллаб қолиб кетаман. Туғилишни, ўлимни ўйлайман. Кечагина шу она кучоғида жажжи бармоқлари билан унинг кўксини излаган боланинг бугун руҳлари осмонларга з[^]чиб кетиб, ўз боласини соғиниб мени кучоғига олган оналар бағрида қайта дунёга келаман. Инсон умри нақадар қисқалигини, ул умрни яна ўз қўлларимиз билан кесиб ташлаганимизни қалблари кулга айланган оналар қаршисида юракдан сезаман.

Жодини яратганларни жаллодлар улар бошида си-наб кўрганларидай, урушни бошлаганлар ҳам Тожинисо оналар каби минглаб оналарнинг уволига қолсинлар дея лаънатлайман.

Ортга қайтаман. Қаламқаш дўстларим даврасида эса ҳамон бугундан ненидир юлиб олишга чоғланган мараз қўлларни кўраман. Қай бири ҳукумат бўла олмадим дея нола қилса, қай бири ҳукуматликдан тушгандан сўнг ойнаи жаҳондан меҳнатқаш, жафоқаш халқимга қарата «мен қийналиб кетдим», дея роҳатда яшаган кунларини дастурхон қилади.

Мен учрашган ногирон болалар, боласидан ажралиб қолган оналар ҳамма ғамни, ҳамма аламни бағрига босиб эл олдида ўзлигини ошкор қилишни ишашмайди. Нечун? Билмадим, билмадим неғалигин. Уларнинг тупроғи бошқа жойдан олинганми? Балки жамиятнинг мўътадиллашиб туриши ҳам ана шу жафоқаш инсонларнинг сафи билан ўлчанса ажаб эмас.

«Мархум офицер - Б.Н. Наметов ҳақида маълумот.

Катта лейтенант Б.Н. Наметов 1980 йилда В.И. Ленин номидаги олий умумқўшин командирлари билим юртини тугаллаган. Билим юртини тугаллаши билан Афғонистон Демократик Республикасидаги чекланган Совет кўшинларида разведкачилар взводи командирлиги вазифасида хизмат қилди.

Взвод командири Баҳодир Наметов хизматни бошлаши билан ўзининг ташаббускорлиги, билимдонлигини кўрсатди. Взвод бир неча бор унинг командирлиги остида берилган топшириқни аъло даражада бажарди. Ўзининг қўл остидагилар билан биргаликда мардлик ва матонат кўрсатгани учун унга навбатдан ташқари катта лейтенант унвони берилди ҳамда рота командири лавозимига тайинланди.

1982 йилнинг июнь ойида унинг қўл остидаги рота қўзғолончиларни йўқ қилиб ташлаш буйруғини олди. Улар қўзғолончилар жойлашган ерга эҳтиёткорлик билан яқинлашиб, кузатувни давом эттирдилар. Орадан икки кун ўтди. Сув тугади. Аммо рота аскарлари ўз командирларидан ўрناق олишиб, душманни кузатишда давом этдилар. Улар сувсизликдан ҳолдан кетган вақт саксон нафарга яқин банда кўриниш берди. Шунда Баҳодир душманнинг яқинроқ масофага келишини кутиб туришни рота аскарларига тайинлади. Улар кўзланган ерга етиб келганда жасур командир ўт очишни буюрди. Қаттиқ жанг бошланиб, Баҳодир оғиряраланди. Шунга қарамасдан у жангни давом эттиришни бошқариб турди. Банда бзггунлай тор-мор келтирилиб, кўплаб курол-яроғ ўлжа қилиб олинди.

Катта лейтенант Баҳодир Наметов бошчилик қилган жанговар группага уч қаватли уйга жойлашиб олган душманни қўлга олиш топширилди.

Улар аτροφни синчиклаб кузатишиб, мўлжалланган бино томон силжий бошлашди. Уйга яқинлашишлари билан душман ўт очиб қолди. Баҳодир Наметов қорнидан яраланди. Қоннинг тўхтовсиз кетишига қарамай у жангни бошқариб турди. Рота командирининг буйруғи билан уй ичига граната ташлаб, ичкарига қуюндай отилиб кирдилар. Душманнинг қаттиқ қаршилиқ кўрсатишига қарамай уй қўлга олинди. Топшириқ бажарилди. Разведкачилар учта автомат, тўртта милтиқ, иккита пулемёт, учта граната ва кўп микдорда ўқ-дорини ўлжа қилиб олишди.

Катта лейтенант Баҳодир Наметовнинг жасурлиги, қахрамонлиги ҳукуратимиз томонидан муносиб тақдирланди. У:

- 1980 йил 17 декабрда «Жасурлиги учун» медали билан;

- 1981 йил 4 июнда «Қизил юлдуз» ордени билан;

- 1982 йил 6 майда «Қизил юлдуз» ордени билан;

- 1982 йил 17 декабрда Қизил Байроқ ордени билан мукофотланган.

Афғонистон Демократик Республикасида бўлган Апрель инқилобида, афғон халқига ёрдам беришда мардлик, жасурлик намунасини кўрсатгани учун катта лейтенант Баҳодир Наметов «Фахрий китоб»га ёзилган. Спорт устасилигига номзод, Қуроли Кучларнинг ҳарбий кўпкураши бўйича чемпион».

Мен Баҳодирнинг бошқа хизматлари ҳақида батафсил сўзламоқчи эмасман. Аммо бир лаҳзасини бўлса ҳам қайта сўзлашга афғон тупроғида қон кечган эллик минг Баҳодир ундамоқда. Эллик минг нафар қалбни, нигоҳни кўз олдингизга бир келтириб кўринг. Улар кўзига тик қараб сўзламоқ учун юрагинг ҳар қандай фасодлардан холи бўлган беғубор бола қалбига айланмоғи керак. Бўлмаса, уларнинг руҳи омон қўймагай.

Азиз укаларим, акаларим, ўтган кунларингиз хоти-
расини ёдга солганимда ҳар бирингиз:

- Ҳаммаси бўлганди, бу ёғига омон бўлайлик, - дея
қисқа жавобдан нарига ўтишни истамагандингиз.
Аммо бугунги кунда матбуотнинг турли саҳифалари-
да, ойнаи жаҳон экранларидан нина янглиғ санчил-
ган тикандан озорланиб:

- Мен қийналиб кетдим, мени ишдан бўшатишди,
- дея ҳайқираётган қизил юзли одамларга тикилиб
сизларни эслайман. Жонингиз тошдан экан, дея ғойи-
бона ҳаммангизни бир-бир бағримга босаман.

Ҳа, Баҳодирнинг бағри хун онасидай сизлар ҳам бу
дунёнинг кўп кемтикларини тўлдириб турибсизлар.
Агар бу кемтиклар очиқ қолганда замин ҳам ўз палла-
сидан оғиб, ломакон қаърига тарсо қизларидай ўн қа-
дам босган бўларди. Сизларнинг борингизга шукўр!

«ЮрагинггақилсизмайдиگانкунлардаЙиғлоқтош-
га боргил», - дейишади сайрамлик кексалар. Баҳо-
дирни янада чуқурроқ билмоқ англамоқ учун унинг
болалиги кечган гўшаларга синчковроқ назар ташла-
гинг келади,

Йиғлоқтош Сайрамнинг шимолида жойлашган.
Юқорига *шундай* кўтарилишингиз билан кўз олдин-
гизда бепоён кенгликда жойлашган қишлоқ намоён
бўлади. Табиатнинг ноёб гўзаллигига тикилиб, юз
йиллаб яшагинг келади. Олис-олисларда бўй чўз-
ган қорли тоғлар қуёш нурида жилва қилади. Унинг
улуғвор чўққилари кўм-кўк осмонга тиғ янглиғ сан-
чилган. Қуйида ўтлаб юрган оппоқ кўйлар, *баҳор* қуё-
ши эритишга улгурмаган қор парчаларига ўхшайди.
Айри йўл солиб, солланиб оқаётган сувда қуёш нури
жилва қилади. Секин-секин қуйига туша бошлайсан.

Майсалар ҳидидан тўйинган эпкин юзингга урилади.
Қалбингга умидбахш нелардир кириб келади.

Мана, сайрамлик кексалар нақл қилган Йиғлоқтош.
Улкан инсон сиймосини зслатувчи бу ғорсимон булок-
ни илк бор кўриб турибман. Ҳа, кексалар айтганидек,
тош йиғламоқда. Тош кўм-кўк сув ўтларига кўмилган.
Ўтлар орасидан инсоннинг кўз ёшларидай томчилар
қуйига жимирлаб сирпаниб тушмоқда. Улар кўп -
минглаб, миллионлаб. Тасаввуримда она ер ноҳақлик
қурбонига айланган фарзандларига аза очгандай.

- Болажоним, мана шу ерда ўртоқлари билан бир
неча кунлаб қолиб кетарди, - дея йиғлаб юборганди
Баҳодирнинг отаси Аҳмадниёз ака.

Ҳа, жимирлаб оқаётган шу томчиларда, сувнинг
шалдирашидан ором олиб тебранаётган сарвқомат
дарахтларда, табиатнинг кўз ёшларидан ювилавери
биллик тортган тошларда марҳум дўстнинг нигоҳи
қолган. Шул сабаб Аҳмадниёз ака кўнгли ғаш кун-
ларда йиғлаётган тош сувларига тикилиб юрагидаги
дарДларини тўкиб солади. Бағри хун отани табиат ўз
кучоғига олиб юпатади.

Марҳум Баҳодирнинг волидаси Тожинисо она ўғ-
лидан мерос қолган кийим-бошларини ҳар тонг кўзи-
га суртишини кўрганимда юрагим бу хўрликдан тарс
ёрилай деганди.

Қандай йигитлар кулмасдан, очилмасдан, балоғат
ёшидаги қизнинг муҳаббатини юрагида туймасдан
ўзга юрт тупроғида кўз юмишди! Улар пар ёстиқларга
бош қўйиб жон беришмади. Улар минг бир қийноқни
рамақ лаҳзаларда бошдан кечиришди.

Ул томондан тобутлар оқиб келди. Ҳарбийлар то-
бутларни очтирмасдан то қабргача кузатиб боришди.
Ҳеч бир ота, ҳеч бир она ўз боласини қай бир алпозда

халок бўлганини билмади. Уларнинг кўрганлари темир тобутлар бўлди.

Бир вақтлар онам вафот қилганда қариндош-уруғ:
- Онанг билан хайрлаш. Охирги маротаба кўриб қол. Юрагинг таскин топади, - дея онамнинг олдига бошлаб кирганди.

Тожинисо оналар-чи? Улар ким билан хайрлашди? Совуқ темир тобутлар билан...

«ТУРГИЛ, БОЛАЖОН...»

Хотиралар. Хотиралар. Кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган, ҳатто ёши улуғларнинг қалбини ларзага солган хотиралар. Уларни тинглаш қанчалар оғир, қанчалар қийин. Қаршингдаги ёш боладан бундай фожиалар, бундай мусибатларни тинглаш, мендай ёши ўттиздан ошган, дунёнинг қўп нур тушмаган пучмоқларига бош суққан, не-не деворларга пешонаси қарсиллаб урилган инсонга ҳам оғирлик қиларди. Уларни не сўз билан юпатишни, не сўз билан қалбига ором беришни билмасдан, уларнинг олдида сувга тушган жўжадай жунжикиб ўлтирдим.

Қаршимда ўлтирган боланинг ғамга ботган кўзларига тикила олмасдим. Гуноҳкор эдим. «Эй укажоним, тилсиз, забонсиз бўлиб қолган акангни кечиргил, минбад кечиргил», дегим келарди. Аммо айта олмасдим. Негалигин ўзим ҳам билмайман. Олдин ҳам билмаганман, ҳамон билолмайман.

Аслида у менинг шу юпанч сўзларимга муҳтожмикин. Йўқ асло. Улар на сўзга, на юпанчга муҳтож. Ҳаммасини ул томондаги рамақ лаҳзаларда бошидан кечирган. Минглаб йиллар ўша сўзлар билан яшашган. Энди ҳеч бир сўз, ҳеч бир юпанчга муҳтож эмаслар.

Ҳа, гумроҳ банда, сен унинг қалбига тасалли бермоқчи бўлдингми. Ёшинг бир жойга борганда ҳам ҳа-

мон ақлинг кирмабди. Йўқ, ақлинг кирган, мана шу курсовингдагиларнинг панд-насихатлари ила. Бу ҳали ақл эмаслигини, қаршингда турган гўдак ўз сукунати билан ўтган кунларингни қаршингдаги дастурхонга тўкиб ташламоқда. «Агар, ука, мени кечира олсанг кечир». Яна нималар деб вайсамоқдаман. Боболаринг гапидан бўлди-ку бу олифта сўзлар. «Ўрганган кўнгил ўртанса қўймас», деганларидай шунча йиллардан бери елкамдаги бу ёлғонларим ерга тушай демайди.

Бу ёлғонларим -

Тингладим, қолмади,

Кўрдим, қолмади.

, Бирга-бирга яшадим, қолмади,

Қачон қолар экан...

Бир овоз келади. Менга нотаниш овоз -

, Қачон қолишин сузлайинми. Сенинг ёшинг улғайиб, ақлинг кирган, деб ўйлардик. Аммо сен ҳамон боладай ўйлайсан, фикрлайсан. Асли бу сенинг айбинг эмас. Айбдор атрофингдаги оломон. Чунки улар сени бола қилиб дунёга олиб келиб, бола қилиб олиб кетишмоқда. Одамнинг одамдай яшаши учун бундай ҳаёт катта бахт. Қаршингда турганлар эса... Улар ўзга одамлар. Улар кўрган кунларни хатто душманларинг ҳам кўрмасин. Бола бўлиб қолганинг маъқул.

Сен қаршингда ўлтирган бола сўзларини тинглаб, гапларинг ёлғон эканлигини сезиб қолмоқдасан. Аслида сендайларнинг ҳаммаси сендай гапиришади, сендай фикрлашади. Бундан хафа бўлмагил. Атрофингни қуршаганлардан сенинг ютуғинг ўлимни борлигини бир оз бўлсада олдинроқҳис қилдинг. Бундан хурсанд бўлмоғинг керак.

Овоз мендан чекинади. Ўз хаёлларим билан ёлғиз қоламан. Худбинман-да, яна қайта ўзимнинг турмуш тарзимга мос келадиган воқеани эслайман.

Яқинда бир фильм кўрдим. Кўрган фильмим ҳам ўзимни овутади-да. Фильмнинг қаҳрамони балоғат ёшига етмаган гўдак бўлиб, уни кино аҳли сунъий равишда катталар дунёсига олиб кириб синаб кўришди. Болакай отасидан ўзиб кета олмаганини шундай томошабинлар нигоҳи қаршисида ошкор қилиб, кўп хатоликларга йўл қўйди. Унинг устидан на кулишни, на йиғлашни биласан. Аммо бир оз бўлса-да, раҳмшафқат ҳисси бағрингни чулғайди. Киночиларнинг хаёлида эса: «Бари бир бола бола-да. У ҳеч вақт бирданига улғайиб қолмаган. Мана бунинг исботи», деган ўй эди. Шундай ҳам бўлиб чиқди. Томошабин ҳам киночилар билан ҳамнафас фикрда қолди. Бошқа фикрнинг бўлиши ҳам мумкин ҳам эмас. Чунки эрталабки нонуштани фарзанд ҳам, ота-она ҳам биргаликда қанда қилишмайди. Уйқунинг, сайлнинг ва дам олишнинг турли, ранг-баранг кўринишларини биргаликда баҳам кўришади. Шундай экан, киночиларга эътироз ҳам қила олмаймиз. Аммо балоғат ёшига етмаган гўдак ҳақида чиқарган хулосаларимизнинг барча даъволари биз зериккан замоннинг ўйлари эканлигини ҳатто хаёлимизга ҳам келтириб кўрмаганмиз. Сабаби, мана қаршимда ўтирган укамни мендан олислаб, мендан чуқурроқ кетганлигидадир.

Одам қандай вақтда катталардан ақллироқ улардан жасоратлироқ бўлиб қолиши мумкин. Қачонки ўлим, оғриқ азоб билан юзма-юз келганда. Қаршимда ўлтирган укам, ул қора кунларнинг ҳаммасини бошидан кечириб бўлган - катта одам. У мени, сизни ва биздан ёши улуғларни ҳам юпатишга қодир инсон. Ҳозир бир оз бўлсада ўз қобиғимдан чиқиб фикрламоқдаман шекилли.

Белоруссиялик жасоратли адиба Светлана Алексеевна бундан бир неча йил муқаддам Иккинчи жаҳон

урушининг қонли фожиалари гувоҳи бўлган юзлаб болаларнинг хотиралари асосида «Сўнги гувоҳлар» номли китоб яратди. Бу китобдаги ҳатто бир неча сатрни ҳам совуққон, лоқайдлик билан ўқий олмайсиз. Улар бутун вужудингизни титратиб, қалбингизни ларзага келтиради. Бизда жасорат майдони бўлиб таърифланган урушни бор мудҳиш фожиалари билан ҳис қиласиз. Орадан ярим аср вақт ўтган бўлса ҳам беихтиёр кўзларингиздан тирқираб ёш отилади. Зирқираб оғриётган юрагингиз ўнлаб йиллар ортда болалиги жароҳат олган мажруҳ қалбли болалар юраги билан уйғунлашиб кетади.

Хотиралар, хотиралар. Улар кўз олдингиздаги осмонўпар дордан тизилишиб ўта бошлайди. Улар ўз залвори билан ҳозир-ҳозир устингизга қулаб тушади, дея юрак ҳовучлаб кутиб турасиз. Йўқ, улар дор устидан қулаб тушмайди. Фақат юрагингизни ҳовучлаганингиз қолади, холос.

Мана, ўша кунлар хотирасидан бир лаҳза. Жимгина тингланг, кейин бир сўз айтарсиз. Ҳозирги кунда Белоруссиянинг Бобруйск вилоятида истиқомат қиляётган Анна Можайко ўша қора кунлар ҳақида шундай ҳикоя қилади.

«Бугунги кунларда етти ёшли бола хотирасида ўша куннинг бир лаҳзаси муҳрланиб қолишига ишониш жуда кийин. Айниқса, урушнинг биринчи куни. Ҳамма югурмоқда:.. Ўзгаларнинг қўлида турли хил лаш-лушлар бўлса, менинг бувимнинг қўлида бир тўп бола. Атрофдагилар эса «бизни немислар ўраб олишди», дея чуғурлашмоқда. Катталардан кимдир қўлидаги юқларини ерга қўйса, қай бири ташлаб юборди. Мен эса қўлимдаги тарелкаларимни кўмдим, аммо қўғирчоғимни кўмгим келмасди Чунки ундан ажралиб қолишдан қўрқардим. Ёнимда эса яна бир бола югуриб

борарди. У бир қўли билан онасининг кўйлаги баридан ушлаб олган бўлса, бир қўли билан кучукчасини етаклаганди. Устимизга бомбалар туша бошлаганда у кўкрагининг устига қўлини қўйиб «Менинг юрагим оғрияпти...» деди-да, бувимнинг кучоғига ўзини ташлаб, «Бувижон, бизни ўлдирмаслиги учун ҳам худога ялиниб-ёлворинг!» дея йиғлаб юборди. У билан кўшилишиб кучукчаси ҳам йиғлади. Бувим ҳечам худога сиғинмасди. Аммо болачанинг гапидан: «Эй худо, сен қаердасан, болалар бунчалик қийналган вақтда сен қайларга кетдинг!» дея худога ялина бошлади».

Келинг, ҳар биримиз етти ёшли боламизнинг ўйин-кароқлигини кўз олдимизга келтириб кўрайлик. Қай биримизнинг фарзандимиз уруш боласининг фарёдига қисматдош гапни айта олади. Менинг тасаввуримда ҳеч бири.

Мана, орадан ярим аср вақт ўтди. Ўшандан буён етти ёшли бола хаёлида қўрғошин мисол мухрланиб қолган хотираларни айтмайсизми. Унинг лабларидан «Юрагим оғрияпти» ёки «Бувижон, бизни ўлдирмаслиги учун худога ялиниб-ёлворинг» сўзлари она срти оғзидан анқиб турган гўдакнинг бехос улғайиб қолганлигидан далолат эмасми?!

Светлананинг китобидан бундай фарёдли сатрларни юзлаб келтиришим мумкин. Қаршимда жимгина ўлтирган жигарим Равшанжон ҳам Анна Можайко сингари мен ва менга ўхшаганлардан жуда-жуда юксакликка чиқиб кетган, бошидан минг бир фожиаларни кечирган бола. Келинг, мен сизларга ўз ҳисларимни баён қилмайда, унинг ўзидан тинглайлик. Шундагина Хурматли америкалик дўстларимиз иштиёқ билан ишлаган кинолардан бир оз бўлса-да ортга чекиниб, боланинг тафаккур доираси ёши улуғлардан ҳам ўсиб кетиши мумкинлигига яна бир бор гувоҳ бўлайлик.

Равшан Бурхонов - 1968 йилда тугилган. Наманган вилояти, Косон шахри.

Қандаҳорда жароҳатланган.

- Бу воқеа бир минг тўққиз юз саксон саккизинчи йилнинг ўн бешинчи июлида содир бўлган эди. Тоғ томондаги пистирмаларимиздаги аскарларнинг суви тугаб қолгани сабаб рота командири мен, фарғоналик Адхам, литвалик Канопокас Гинтес ҳамда Кешканбоев Жўрабой ва пиёдалар машинасидаги бир неча аскарларга пистирмага сув олиб боришимизни буюрди. Иккита сув машинаси ва битта БТР билан йўлга чиқдик. БТРдаги болаларнинг ҳаммасини танир эдим. Аммо уйар ўша куни бизни ташлаб қочгани ва ўзимизнинг ҳамшаҳарлар бўлгани учун ҳам исмларини айтмайман. У болаларнинг ҳаммаси урушдан омон қайтишди. Ҳозиргача мендан биронтаси «аҳволинг қалай», деб сўраб келгани йўқ.

Мана ўқишлар тугади. Ўзим уларни бир-бир бориб кўрмоқчиман. Дўстларни ҳам тушуниш керак.

Бизнинг пистирмамиз Кичкина Худ қишлоғига жойлашгани сабаб у ерга бориш учун кимсасиз кенгликдан ўтиш керак эди. Бу кенглик бизнинг пистирмага саккиз километрлар атрофида бўлиб, ён тарафни чакалакзор колаганди. Бизлар учун энг хавfli томон ҳам шу чакалакзор эди. Чунки у ердан ўтишда ҳзмма вақт пистирмада турган афғонларга дуч келганмиз.

Энди ўзимйз турган жойдан очик майдонга чиқиб, бирон уч километрлар юришимиз билан тарақ-турук деган овозлар турли томонлардан чиқа бошлади. Мен эса овозлардан ҳадиксираб ўзимни идрок қила олмай қолдим. Кўз олдим ўз-ўзидан қоронғилашиб ота-онам, мактабда бирга ўқиган синфдошларим қаршимга босиб келди. Шу вақт мен ва Гинтес бошқариб бораётган машинанинг олдинги ойнасини ўқ юлиб ўтди.

Шундагина афғонлар пистирмасига тушганмизни ҳис қилдим. Юрагим увишиб кетди. Кабинадан секин ташқарига қарадим. Шундай машинанинг ёнига, йўл четига ўқ дўлдай ёғиларди. Жон ҳолатда машинани бошқариб бораётган Гинтес томон ўгирилиб:

- Газни бос, - дея қичқирдим. У эса қўрққанидан рулнинг устига гавдасини ташлаган эди. Машина тошбақа юриш қилиб, имиллаб борарди. Мен ҳамгавдамни ойнадан панага олиб, суянчикқа қапишиб олдим. Худди бир кор-ҳол бўлишини сезгандай ўзимни орқага олишим билан иккинчи ўқ ён томондаги кабина ойнасини тешиб ўтди.

Гинтес хизматга яқинда келганди. Ялангликка чиқмасимиздан олдин:

- Машинани яхшилаб созладим, ҳозир олтмишга тортади, - дея мақтаниб келаётган эди. У рул устига ётиб олгани сабабли машинанинг тезлиги йигирмадан ошмасди. Унга қараб, яна қайта:

- Тезроқ ҳайда, - дея қичқира бошладим. Қани энди у гапимни эшитса. Бизнинг улкан аравамиз бакида сув бўлиб, афғонлар «машинада бензин бор», деган ўйда уни гранатамёт билан ура бошлашди. Ҳар гранатамёт минаси текканда машина бир қалқиб йўлини ўзгартирар эди. Улар машинада бензин йўқлигини билиб қолишди шекилли, беҳос машинанинг моторигамина келиб тегди, шу вақт менинг оёқларим ҳам ўз-ўзидан ишламай қолди. Оёғим худди узилиб тушиб қолгандай унга қарамайман, Ака, шундай вақтлар одамзот оғриқни, ҳам унутиб қўяр экан. Балки бу оғриқлар қўркув ва ҳаяжон ортида йўқолиб кетгандир. Чунки оёғим ишламай қолган бўлса ҳам, оғриқ сезмадим. Аммо қимдир улкан қўллари билан юрагимдан конини сиқиб чиқараётгандай эди. Миям фикрлашдан тўхтаб қолгандай, ҳеч ўзимни бошқара олмасдим.

Орадан қанча вақт ўтганини билмайман. Гинтеснинг рулга ётиб олган шарпаси узоқ-узоқлардан ғира-шира туман ичидан кўринарди. Шунда кимдир елкамдан туртгандай бўлди. Шошиб ул-бул томонга қарадим. Машина эса алаҳсираган одамдай чайқалиб, йўлнинг у четидан бу четига бориб келарди. Ҳушимга келгандай бўлдим. Машинадан сакраб тушмасак омон қолмаслигимизни ҳис қилдим. Рулга бошини қўйиб олган Гинтес томонга ўгирилиб, бор овозим билан:

- Машинадан сакра, - дея бақирдим. У ҳам шу хитобни кутиб тургандай енгилгина машинадан сакраб тушди. Ортидан мен ҳам шоша-пиша ўзимни қуйига отдим. Гинтесдан бир-икки метрлар нарига бориб тушдим. Бурилиб унга қарашим билан ҳеч бир маъно англатмасдан очилиб қолган кўзларига нигоҳим қадалди. Юрагим шувиллаб кетди. У бир қўлига тиралиб ётарди. Олдига силжиб бордим. Елкасидан пайпаслаб ушладим. Мен томонга чалқанча йиқилди. Кўзларим энди очилиб келаётган атиргулларга ўхшаш жароҳатларга тушди. Иккита пулемёт ўқи юрагининг юкорисидан тешиб ўтиб, гўштлирини титиб юборганди. Унинг ҳалок бўлганини сезиб турардим. Бундан сал олдин машинани тузатганини ғурурланиб гапириб турган бола қаршимда жонсиз ётарди. Кимнингдир хириллаб:

- Вой энажон, вой энажон, - деган овозидан ҳушимга келиб, атрофга қарадим. Бизнинг ортимиздан келаётган Адҳамнинг машинаси ҳам тўхтаб турарди. Қуйида, йўлнинг четида Адҳам инграб ётарди. Шунда бехос димоғимга қоннинг чзтмал ҳиди урилди. Гинтес ҳам хириллагандай овоз чиқарди. Кейин димоғидан бир нотаниш овоз отилиб чиқди. Унга тикилиб турардим. Хаёлимга эса ҳеч бир ўй келмасди.

Юқорида машинанинг бакига кетма-кет миналар тегиб теша бошлади. Ўқларнинг овози эса чор атрофни

тутганди. Бизни кўриқлаб келаётган БТР эса, биздан анча олисда йўлни чангитиб тоғ томон қочиб борарди. Шунда ҳамма илинжлар тамом бўлгандай ҳушимга келдим. Адҳам ҳамон «вой энажон, вой энажон» деб инграрди. Унинг овози менга қайта куч ато қилди.

- Адҳам, энди нима қиламиз! - деб қичқирдим. Ундан жавоб бўлмади. Шунда: - Қочишимиз керак, - дея куйига қараб силжий бошладим. Шунда у менинг ҳам аҳволим танглигини сезиб ортимдан судралиб кела бошлади. Тиззаларимга таяниб силжиганим сабаб майда-майда тиканлар териларимни сидириб санчила бошлади. Аммо ҳеч қандай оғриқ сезмасдим. Қаршимиздаги янтоқ уюмига кўзимиз тушиб, ўша томонга қараб судрала бошладим. Аҳён-аҳёнда Адҳамга ўгирилиб қараб қўяман. У думбасини кўтариб-кўтариб, ўрнидан турмоқчи бўлади. Шунда:

- Қорнинг билан судрал, бўлмаса снайпер ўкига дуч келасан, - дейман. У гапимга кулоқ солгандай бўлиб, яна ўрнидан туриб кетмоқчи бўлади. Янтоқ ғарамига етиб келганимизда унинг ортига ўзимизни олдик. Чўкаётган одам хасга ёпишган мисол, биз ҳам ўқдан омон қолмоқ истагида янтоқнинг ортида ўқлар учиб келаётган томонга мўлтираб қараб турардик. Адҳам эса бақиришдан чарчамасди. Бир неча бор ўрнидан туриб кетмоқчи ҳам бўлди.

Мен бу ерда узоқ туролмаслигимизни сезиб, атрофдан нажот кзп-иб ул-бул томонга қарай бошладим. Биздан ўн беш-йигирма метрлар чамаси узоқликдаги чуқурга кўзим тушиб, қайта тирилгандай хурсанд бўлиб кетдим. Адҳамни ўша томонга боришга ундаб ўзим йўл бошладим. Шу вақт мендан икки метрлар наридан кетма-кет отилган автоматнинг ўқи ерни чангитиб ўтди. Хайрият, икковимизга ҳам ҳеч қандай шикаст етмади. Аммо орадан бир лаҳза ўтмасдан

орқамда оғриқ сездим. Унга аҳамият бермасдан суд-
ралишда давом этдим.

Бир амаллаб мина портлашидан ҳосил бўлган чуқурликка тушиб олдик. Адҳам эса ҳамон «эна-
жон»лаб инграрди. Мен афғонлар келиб қолмадимикин,
деган ўйда чуқурдан бошимни чиқариб атрофга
қарадим. Шунда нигоҳим бизнинг машинамиз
остидаги бир неча саллали кишиларга тушди. Ўша
томонни мўлжал қилиб отдим. Адҳамнинг овози эса
чикмай қолди. Хавотирда у томонга ўгирилдим. Оёғи
қип-қизил қонга беланиб, узилиб кетган бармоқлари
ўрнидан сизган қон атрофга ёйиларди. Шунда зудлик
билан ботинкамнинг ипини ечиб, тўпиғининг юқорисидан
маҳкам сиқиб боғладим. Қўкрагимга унинг ис-
сиқ қони илашди.

Ҳозир ҳам қон кўрсам бутун вужудим титраб, ўзим-
ни йўқотиб қўяман. Сўзга гапиряпману кўз олдимдан
ўша манзара ўтмоқда.

У яна хушидан кетиб қолишидан қўрқиб:

- Автоматдан от, - деди. Ўзим тўғри келган томон-
га қарата жон-жаҳдим билан ота бошладим. Билма-
дим, у отдими ё отмадим, битта магазин ўқини та-
момлаб чуқурга энгашиганимда Адҳам яна хушидан
кетиб ётарди. У юзига, бу юзига урдим. Қани энди ху-
шига келса. Адҳам хушига келмаган сари мени қўрқув
боса бошлади.

Инсоннинг кадри, унинг борлиги ана шундай вақт-
да жуда-жуда билинар экан. Юрагим тарс ёрилиб ке-
тар ҳолга тушдим. Худди ҳар томондан ёвуз сукунат
бостириб келаётгандай эди. Менинг қаердан отаётган-
нимни сезиб қолган афғонлар яширинган томонимиз-
га қарата ота бошлашди. Тупроқни чангитган ўқнинг
овози эса автоматникига ўхшамасди. Снайперлигини
сездим-да, бошимни чуқурдан чиқармай қўйдим.

Сукунат таранг тортилди. Ҳозир-ҳозир минг бир бўлакка бўлиниб кетсам керак, деган ўй хаёлимдан кечди. Биласизми, ўшанда бутун вужудим титраб, ҳатто суякларимгача қисирлаб кетгандай бўлди. Ҳозир ҳам сукунатдан кўрқаман. Эҳ, қандай даҳшатли сукунат эди. Инсон овозини эшитишни шундай хоҳлардим-ки, қани энди Адҳам хириллаб бўлса ҳам овоз берса. Аламдан яна унинг юзларига ура бошладим. У инграмайди, ундан садо йўқ. Шу вақт машиналар томондан гумбурлаган, қарсиллаган овозлар эшитилди. Яна ўзимга келдим. Автоматни овоз келган томонга тўғрилаб ота бошладим. Ўзимиздан яна кимнингдир тирик эканлиги менга қувват бағишлади. Ўша томондаги овоз тингунча тинимсиз отдим. Қулоқларим шанғиллар, ҳеч нарсани эшитмасдим. Автоматнинг ўқи қолмаганда ҳушимга келдим. Машиналар томонда ҳам овозлар тинган эди. Бир оз ўтмасдан мен томонга яна ўқлар келиб туша бошлади. Шунда машина томонда қолган шеригимнинг ҳам ҳалок бўлганини ҳис қилдим. Билмадим, бу бир мўъжизами ёки инсоннинг руҳи яшайдими, беҳос кўз олдидан Кешкенбоевнинг шарпаси ўтиб кетди. Баданим музлаб қолгандай бўлди. Қандай отув куроллари қолганини билмоқ истагида чуқурга энгашдим. Менда иккита граната бор эди. Уларнинг бирини кўрққанимдан машина томонга қарата отиб юборгандим. Битта граната ва иккита магазин қолган экан. Янги магазинни автоматга жойлаб, вужудим титраб, қисматимнинг қандай яқунланишини кута бошладим. «Бу туришда асирга тушиб қолсам, ҳолим не кечади», деган хавотирда автоматни бир оз чуқурдан чиқариб ўқни тежаб ота бошладим.

У ерда қўлга тушиб қолиш энг катта фожиа эди. Чунки афғонлар қўлга тушганларни ёмон азоблашини эшитгандик.

«Қандай азоблар экан», дедингизми. Уларнинг азоблаш усуллари сиз ва сизга ўхшаганларнинг етти ухлаб тушига ҳам кирмаган. Кўз олдингизга оғир тўнғак ва ўша тўнғакка ҳамма томонидан чирмаб боғланган одамни келтириб кўринг. Уни шу ҳолатда чумолиллар уяси устига бошини теккизиб кўйишини ҳам. Дон қидириб юрган чумоли нима қилади? У олдин одамнинг юзига, кейин бурни-қулоқлари ичига, оғзига киради. Секин-секин турли томонидан тишлаб қулоқлари орқали миясига ўтади. Кейин инсонни инсон бўлиб туғилганига минг бор пушаймон қилиб ўлдиради.

Яланғоч қилиб кўйилган инсонни тасаввур қилинг. Пақирнинг ўзи бўлса яхши, аммо унинг ичида сичқонлар ҳам бўлади. Кейин пақир қиздирила бошлайди. Оёқлари куйган сичқонлар нима қилади? Буёғи ўзингизга маълум.

Ана шу қийноқлар кўз олдимдан ўтганда, ўзимни тута олмай жон-жаҳдим билан машиналар томонга қарата ота бошладим. Бир вақт автомат стволи ёнидан визиллаб ўқ ўтиб кетди. Шунда улар мени аниқ снайпер билан мўлжалга олаётганини ҳис қилдим.

Кёшкенбоев отмай кўйган, Адҳам ҳушсиз, Гинтес ҳалок бўлган. «Энди менинг навбатим», деган ўйда граната ҳалқасини юлиб олиб, уни бир қўлимда маҳкам сиқиб, автомат тепкисини иккинчи қўлим билан босишга шай аҳволда кута бошладим. Ўлимни кутардим. Бошқа ҳеч бир ўй хаёлимга келмасди. «Улар ҳозир бостириб келишади, мен отаман», деган ўй билан яшардим. Қани энди улардан дарак бўлса. Вақт шунчалик чўзилиб кетгандики, мен кексайиб, ўн йиллар яшаб кўйгандим.

Бир вақт кўз олдим қоронғилашиб, қаршимда ўз тобутим пайдо бўлди. Мени тобутга солишди. Узоқ кўтариб, уйга олиб боришди. Онам остонада пайдо бў-

либ, тобутим бошига келди. Сочларини юлиб йиглади. Унинг фарёдига чидаб тура олмай:

- Мен ҳали тирикман, онажон, - дея қичқириб юбордим. Менинг овозим билан тобут ҳам, онам ҳам кўз олдимдан узоқлашиб, қаршимдаги пешонамга тегиб турган тупроққа нигоҳим қадалди. Граната ҳамон қўлларимда эди. Менинг жонимни олишга шай турган афғонлардан дарак йўқ. Қани энди душман бўлса ҳам овоз берса, дея илҳақ кутдим. Ҳеч ким овоз бермади. Қанча вақт шу алпозда ўтирганимни ҳамон билмайман. Гранатамёт овози кулоғимга чалинганда қайта тирилдим. Ўзимизнинг пистирма томондан отилаётганини минанинг йўналишига қараб сездим. Бошимни чуқурдан чиқарганимда, машина томондаги афғонлар машиналари билан йўлни чангитиб чакалакзор томон қочиб боришарди. Ўзимизнинг томондан эса вертолётлар келарди. Шундагина энди қайтиб ўлмаслигимга ишондим. Билсангиз, мендан бахтли одам йўқ эди дунёда. Аммо овозим чикмасди. Қувончдан хушимдан кета бошладим. Вертолётга олиб чиқишганда хушимга келдим.

Ичакларимни кимдир узиб-узиб олаётгандай оғриқ турди. Э-э, ака, у оғриққа ҳатто ҳайвон дош бериши кийин эди. Бақираман, пирамидол укол қилади. Қани энди оғриқ пасайса. Кимдир ичимни ғажийётгандай аҳволга тушдим. Ҳамшира қизга «қорнимни укала», дейман. Уқалайди бечора. Қани энди оғриқ босилса.

Бир вақт оғриқ мендан чекинди. Атрофга қарадим. Ёнимда устига қип-қизил чойшаб ёпиб кўйилган кимдир ётарди. Қандайдир куч «чойшабни кўтариб қара» дегандай, қалтироқ қўлларим билан пайпаслаб, чойшабни унинг юзидан суриб ташладим. Бутун тани илма-тешик бўлиб, қип-қизил қонга булғанган инсон

ётарди. Уни таний олмадим. Чойшабдан силқиган кон қўлларимга сақичдай ёпишди.

Тани минг бир ўққа нишон бўлган инсоннинг кимлигини кейин айтиб беришди. У чуқур ичида қалтираб турганимда қаршимдан шарпа мисол ўтган, мени ва Адхамни ўлимдан сақлаб қолган Кешкенбоев эди. Ўша машиналар томондаги портлашларнинг ҳаммаси у билан афғонларнинг олишуви ортидан бўлган экан. Бизни ташлаб қочган БТРга мина текканда машина устидаги Кешкенбоев пулемёти билан ерга йиқилиб тушган. БТРдагилар бизга ҳам, Кешкенбоевга ҳам қарамасдан жуфтакни ростлашган. Кешкенбоев эса пулемёти билан афғонларни ёнига йўлатмай, то охири ўқи қолгунча олишган. Унда ўқ қолмаганини сезган аламзада афғонлар марҳумни юзлаб ерига автоматлардан отишиб, танасини ёвузларча бурдалаб ташлаган. Кешкенбоев ўнга яқин афғонни отиб ўлдирган экан. Унинг мардларча кўрсатган қаршилиги оқибатида мен ва Адхам тирик қолган эдик. Раҳматлининг жойи жаннатда бўлсин. Қандай зўр йигит эди. Кулиб турарди. Ҳечам уни хафа холатда учратмаганман. Менинг энг катта гуноҳим унинг уйига боролмаганим. Албатта бориб, қабрини зиёрат қилиб келаман. Кейинги вақтларда кўп бор тушимга кириб чиқади. Ҳа, бу бемаъни урушда қанча-қанчалаб Кешкенбоев сингари дўстларимдан ажралиб қолдим.

Унинг устидаги чойшабни сириб ташлаганимда димоғимга гуп этиб кон хиди урилди. Қоннинг хидиданми, билмадим, яна ҳушимдан кетдим. Кўзимни очганимда рентген қилувчи хонада ётардим. Яна оғрик бошланиб, кичкира бошладим. Шунда олдимга доктор келиб:

- Ўқ қорнингда қолган, операция қиламиз, - деди жилмайиб. Операция сўзидан сесканмадим. Чунки

докторнинг жилмайиб турган чехрасидан операциядан омон қолишимга ишондим. Доктор ўзимизники, ҳамма кўркув чуқур ичида қолиб кетгандай эди.

Юрагимнинг тепасидан узун игна тиқишди. Кейин наркоз ҳидлата бошлади. Оғриқ ҳам аллақаяқларга кетгандай эди. Шунда:

- Менга наркозни кўпроқ ҳидлатинглар, яна операция давомида уйғониб кетмай, - дедим. Менинг гапимга атрофимни қуршаб олган докторлар овоз чиқариб кулишди. Кейин уларнинг чехраси бир-бир кўз олдимда эриб кета бошлади.

Осмонга кўтарилдим. Ҳа, ҳа, шифтни тешиб чиққанимда, мовий осмон ҳар қандай ғуборлардан холи эди. Қуёшни изладим. Ундан дарак йўқ Туш кўраяпман, хозир уйғониб кетаман, деб ўйладим. Аммо ҳеч уйғониб кета олмайман. Узоқ вақт ҳавода муаллақ сузиб юравердим. Кейин секин-аста қоронғилик тушди. Этим жунжикди. Қаердандир совуқ шабада эди. Устимга чойшабни тортмоқчи бўлганимда қўлим нимагадир қзттиқ урилди. Шунда мени қўлларим, оёқларим, ҳатто бутун жисмим ташлаб кета бошлади. Уларни лаҳзалар сайин мендан тобора узоқлашиб боришига чидаб тура олмай бақариб юбордим. Аъзоларим ақлли инсондай яна мен томон қайтиб кела бошлади. Сўнгида инсонга айландим. Ҳушимга кела бошладим. Кўзларимни очдим. Қаршимда ғира-шира кимнингдир шарпаси кўринди. Томоғим куриб кетганидан:

- Сув, - дедим секингина. Овозимни фақат ўзим эшитган бўлсам-да, кимдир лабимга муздай сув томизди.

Наркоз таъсирида кўп бор бақирганимдан ёнимда ётган подполковник бошқа палатага ўтиб кетибди. Билмадим, ўшанда қўл ва оёқларим танамга қайтиб келмаганда ўлиб кетармидим. Мана орадан қанча йил ўтган бўлса-да, ўшандай тушни такрор кўрмадим.

Э-э ака, у томонларда ғалати-ғалати воқеалар бўлганди. Қашқадарёнинг Косонидан Шухрат деган оғайним бор эди. Бир куни постда турганда ухлаб қолган. Постда ухлаб қолган аскарни у ерда на ўртоқлари, на командирлар кечиради. Чунки ундан олдин бир молдован бола постда ухлаб қолган. Уйғонганда тонг ёришган бўлиб, уни ҳеч ким постдан алмаштирмаганига ҳайрон ҳолда пистирмага қайтиб борса ҳамма аскарлар ва командирлар ухлаб ётган эмиш. Унинг кўнглига шубҳа тушиб устларидан чойшабларини тортиб кўрса, биронтасининг ҳам боши бўлмаган. Кўркувдан юрак ҳовучлаб ташқарига отилиб чиққанда шундай қаршисидаги девор устига терилган дўстларининг калласига кўзи тушиб телба бўлиб қолган эди.

Ўша тун афғонлар йигирма нафар аскар ва командирнинг калласини кесиб кетган эди. Аскар телба бўлиб қолгани учун суд қилишмади.

Ана шундай хавотирли туннинг бирида Шухрат ҳам постда ухлаб қолган. Шухрат ўша куннинг сирли мўъжизаси ҳақида шундай ҳикоя қилганди:

«Ёқимсиз, муздек тун. Туннинг зим-зиё қоронғисидан оёқларим остидаги ер қайларгадир чўкиб кетгандай эди. Мен эса, заминнинг устида омонат қолган эдим. Хаёлимга ҳеч бир ўй келмас, қаршимда мен хушёр турмасам ўлдириши муқаррар бўлган афғонлар ҳам ёдимдан кўтарилган эди. Шул сабаб бўлса керакки, кўзларим ўз-ўзидан юмилиб мудрай бошладим.

Туш кўрдим. Уйга бордим. Онам қарши олди. Ҳовлида онамдан ўзга ҳеч ким йўқ экан. Унинг оппоқ сочларига тикилиб:

- Онажон, мен одамларнинг жасадини кўришдан, урушдан чарчадим. Менга жой солиб беринг, жуда-жуда ухлагим келган, - дедим. Онам менинг кел-

ганимдан хурсанд, узун кўйлақларининг этагига ўралиб менга жой солмоққа ҳозирланди. Шундай бошим ёстиққа тегиши билан тинч, осуда *ухлаб* кетдим.

Бир вақт онамнинг елкамдан тортиб:

- Тургил, болажоним, бувинг келди. Яна бошқа меҳмонлар ҳам бор, - деган безовта овозидан чўчиб уйғониб кетдим. Кўзимни очишим билан нигоҳим зим-зиё тун кўйнига урилди. Қуйидан қандайдир шарпалар мен томон яқинлашиб келарди. Уйқудан бутунлай фориғ бўлолмаганим сабаб бир лаҳза қарда турганимни идрок қила олмадим. Кейин менга жуда-жуда яқинлашиб қолган оқ саллаларни кўриб, этим жунжикиб кетди. Бехос белимдаги гранатанинг ҳалқасини юлиб олдимда, қуйига улоқтирдим. Гранатанинг портлаган овозидан мен билан пистирмада турган саккиз нафар аскар ҳам уйғониб кетди. Улар ҳам нима юз берганини сезиб қолишиб, қуйига тўхтовсиз автоматлардан ўқ ота бошлашди. Тонгга бориб афғонлар ўнга яқин шерикларини ташлаб кетишгани маълум бўлди.

Ҳа, бизни ўлимдан оналар қутқариб қолганди. Оналар, сафардаги фарзандларин ҳаётдан ҳар доим хабардор бўлади, деганлари рост экан. Худо хоҳласа, тинч-омон уйимизга қайтсак, онам қутқариб қолган дўстларимнинг ҳаммаси мен билан биргаликда уйга бориб, онамни кўриб кетишга сўз беришди. Ўша кунларга етайлик-да».

Менинг тасаввуримда Афғонистондан тирик қайтган йигитларнинг ҳаммасини қандайдир илохий куч соғ-омон сақлаб қолган. Сиз билан биздан ташқарида, одамлардан кўз-қулоқ бўлиб турувчи қандайдир ўзга бир куч борлигига мен ишонаман. Аммо қандай куч эканига ақлим етмайди. Чунки инсон ўлим ва тириклик орасида яшаганда ўлишингни ҳам, тирик

қолишингни ҳам сезиб турасан. Мен бундай ҳолни кўлларим, оёқларим, жисмим ўзимга қайтиб келганда юракдан ҳис қилганман. Ҳаётнинг тинч, осуда кунлари етмиш ёшли чол ҳам бундай ҳолатни бошидан кечириши амримаҳолдир. Кўпроқ бундай кечмиш ҳаёт билан мамот оралиғида дунёга келади. Бошқа ҳеч қачон.

Мен сизга бундай воқеаларнинг жуда кўпларини айтиб беришим мумкин. Аммо сизнинг жим тинглашингиздан уялиб кетяпман. Негадир шарқнинг кўҳна, қадим «Катталар олдида бошингни ҳам қилиб, уларнинг сўзларини тинглашга амал қил», деган доно ҳикмати қулоқларим остида бот-бот овоз бериб, менга тинчлик бермаяпти.

Ҳа, Шарқда шундай ақида қадим-қадимдан яшайди. Аммо ул ҳикматни мен ва менга ўхшаганларга дахлдорлик жойи бормикин. Биз сенинг олдинда жуда митти болақаймиз-ку, ахир, укажон.

Азиз китобхон, сиз менинг туйғуларимдан ва Равшанжоннинг хотираларидан зерикиб қолмадингизми? Равшанжон айтганидек, мен унинг хотираларидан бир лаҳза ҳикоя қилдим. Хотираларнинг минглаб лаҳзалари унинг қалбида қолди. Унинг бундай фожиали хотираларини тинглашга юрагим бошқа дов бермади. Не қилай, унинг олдида жуда-жуда кичикман. Кўп нарсаларга фаросатим ҳам етмайди.

Ана шу эмасмикин, балоғат ёшидаги инсоннинг оппоқ соқолли нуронийдан ҳам донишмандроқ бўлиб қолиши...

ШОШМА, ҚУЁШ!..

Сен мен яшаб турган замнни тарк этишга бунчалар шошилмасанг. Нахот, менинг замондошларим шунчалик юрагингни зада қилиб қўйишган бўлса. Ёки бизнинг маъносиз афт-ангоримизни кўраверишдан чарчадингми?..

Шошма, Қуёш! Қон йиғлаб, уйқуга бош қўйишингни кўриб, мен ҳам йиғламоқдаман. Сен онасан-ку. Сен бизни бу дунёга олиб келгансан-ку. Нечун ўз болаларингни узоқ-узоқ кўришдан, заррин нурларинг билан эркалашдан бош олиб кетмоқдасан. Бизнинг минг бир гунохимиз, минг бир савобимиз ҳам сенинг бўйингда-ку. Туғилишимиз ҳам, ўлимимиз ҳам сенинг мағрибдан чиқиб, машриққа ботишинг оралиғида кечмайдими?..

Шошма, Қуёш! Менинг гиналардан ўзга армонларим ҳам бор. Токи мени ҳам бебурд бандаларинг сафига қўшишингдан олдин бир лаҳзага бўлса ҳам гапларимни тинглагин. Балки бебурдлар сафига олдинроқ қўшилиб қолгандирман. Не қилай, фарзандингман.

Яна сен ўзгахаёлларга бориб юрмагил «Бухам ёзғиради: қийналганини айтиб, камбағаллигини сўйлаб» дегандек. Йўқ ундаймас. Мен зорланмоқчи эмасман. Аммо зорланишга эш бўлган юрагимдаги қийноқларни дастурхон қилиб бағрингга ёзмоқчиман. Не қилай, тинглайдиган замондошларим сиёсат қуёшига сажда қилиб турган кунларда.

Сендан энг катта илтимосим, фақат ботмагил. Қонли бағрингни кўришдан менинг ҳам юрагим конташ бўлган.

Аммо бир инсон юзлаб кунлардан буён сенинг чиқишингни ҳам, ботишингни ҳам кўришдан бенаибдир. У оппоқ шифтга термилиб ётибди. Навқирон,

ўн гулидан бир гули очилмаган, менинг тенгдошим,
замондошим - алп қомат йигит.

Умар Хайём:

Бир ғариб кўнглини қила олсанг шод,

Яхшидир ер юзин қилгандан обод.

Лутфинг-ла бир дилни қул қила олсанг,

Афзалдир юз қулни қилгандан озод -

деганларидек, мен ҳам сенга ул бағри қон инсон ҳақида бир калима сўз қилмоқчиман. Зора, мени тинглашинг яна бир қуёш бўлиб унинг жисмига ёруғлик олиб кирса. Сўраб борувчилар қаршисига ўз оёқлари билан юриб чикса. Қани энди шундай бўлиб қолса.

Оппоқ чойшаблар, оппоқ уй, оппоқ шифт, сенинг нурларингдан бебаҳра қолган оппоқ чехра. Лоақал шу йиллар ичида бир бор фарзандингни кўриш учун ром туйнугидан мўралаб карамабсан ҳам. Мен буни кечира олмайман. Нималар деб валдирамоқдаман. Кечир мени, Қуёш. Кечир осий бандангни. Сен нафақат одамзотни, сен тоғу тошлар, ўт-ўлан, дов-дарахтларнинг ҳам онасисан-ку. Мен сендаги уммонлар ўлчов бўла олмас бағри кенгликни ёдимдан чиқарибман. Сен бўлмаганда замин юзида ҳаёт бўлармиди? Йўқ, асло!

Заррин нурларингдан бебаҳра қолаётган замондошимизни сенинг қаршингга биз олиб чиқишимиз керак эди. Она Қуёш, фарзандларинг шунчалар тубанлашиб кетганки, ҳамма гуноҳларини тилсиз-забонсизлар устига тўкишни касб қилиб олган. Билмадим, бу тубанлик ботқоғидан қачон қутуламыз.

Сендан ўзга кимга ҳасратларимни тўқай, кимга дардимни айтай. Мен, худбин ўғлинг ҳам, замондошим Абдусатторнинг аччиқ қисматини бундан кўп йиллар илгари эшитгандим. «Вой бечора йигит-ей», деган ўйни хаёлдан кечириб, яна ёддан чиқардим. Бугун, орадан олти йил ўтгандан сўнг сўроқлаб бордим.

Ана у, бу дунёнинг бор ғавғоларидан йироқда - ўз тушлари, ўз ўйлари билан ётибди. Бизнинг шарпаларимиздан хушёр тортгандай юмук ковоклари остида қорачиқлари айланди. Оппоқ юзларида чумоли юрган мисол учиб туша бошлади.

Қуюқ тим қора қошлари, кенг пешонаси, ҳаракатсизликдан салқи тортиб қорайган ковоклари, ерни урса толқон қилувчи бақувват панжалари ингичка тортган, бир вақтлари арслон келбат бўлган жуссаси заминга янада чуқурроқ ботгандай алпозда ётарди.

У бир оздан кейин бизнинг келганимизни, борлигимизни идрок қилди. Кўзларини очиб, узоқ вақт шифтга термилиб ётди.

- Болажоним, сени сўроқлаб келишибди, - деди овози қалтираб беморнинг отаси. Ота хитобидан нурсиз кўзлари жонланиб, меҳмон кутиб олишга шайланган мезбон мисол жилмайди. Рухимга бир илиқлик ёйилди. Яна бир бор тириклик ҳақида ўйладим. Уялдим. Кўзни тўлдириб турувчи алпқомат йигит олдида ўзимнинг ночор-нотавонлигимни ҳис қилдим.

Шоирнинг:

*Умрлар бўладики, тиригидаўликдир,
Умрлар бўладики, мангуликка тирикдир -*

дея битган шоҳ сатрлари беихтиёр хаёлимда такрорланди.

Ҳа, қаршимда ётган Абдусаттор ҳатто дард чекиб ётганда ҳам мендай нотавон бандалардан жуда-жуда юксакликда эди.

Аллома Умар Ҳайём «Агар бирор одам тонг чоғида гўзал юзни кўриб қувонган бўлса, бу унинг бахтлиликдан далолат беради ва шу куни у фақат хурсандчилик кўради. Инсон гўзал юзли одам билан ёнма-ён ўл-

тирса, унинг учун ҳаёт қувноқ бўлади, ғам кетади ва ишлари ривож топади. Бирор одам довюрак бўлмай, тубан бўлса ҳам, агар у гўзал юзли одамни кўрса, унда довюраклик ва олижаноблик туйғулари уйғонади», деган эди.

Мана қаршимда Ҳайём таърифидаги гўзал сиймо. Унга термилиб тўймайсан. Ҳатто оғир хасталик ҳам унинг юзидаги худо берган фаришталикни юлиб ололмаган эди.

...Азиз дўстим, фақат сендайлар боришди у томонларга. Сендайлар бош қўйишди у ерларга. Сендайлар ортга қайтишди, хасталикка қисматдош бўлиб.

Бу худонинг суймаган сафари эди. Бу сафарни сизлар ҳам суймас эдинглар. Суйганлар ўзга эди. Суйганлар бугун ҳам суюмли бўлиб юришибди. Қани сенинг ҳаракатдан қолган алп қоматингни бир кўришса. Қилган гуноҳдарига минг бир лаънатлар ўқишармиди. Йўқ, ўқишмасди. Омонот жонини ҳамма нарсадан устун қўйганларда пушаймон бўлмайди. Пушаймон, бошнинг қарсиллаб урилиши ордидан чиққан чақиндадир. У чакмоқ ҳали улар бошида чақилганича йўқ.

Шошма, Қуёш яна бир лаҳзага. Ана, Абдусатторнинг ғамга ботган нигоҳи юзларимни бир афсус билан силамоқда. Мен уни қай сўз билан юпатай. Ўзинг сўзла, ўзинг қўлла.

Менда уларни юпатиш учун на сўз, на юпанч қолди. Ўзим ҳам Абдусатторларга айланиб қолганман. Тилсиз, забонсизман. Қолгани танимда беҳол уриб турган юрагимдир. У ҳам кундан-кунга жисмимдан ситилиб чиқиб кетишга шайланиб тургандай. Юрак ситилиб чиқишга шайланган вақтлари, во дариғ жисми, руҳи минг бор қийноққа нишон бўлган укаларим кўксимга мажолсиз қўлларини қўяди. Юрак ҳам алданган бола мисол хўрсиниб-хўрсиниб урмоққа тутинади.

Мана ҳозир яна бир бор қон ҳалқоблари ичига чўкаётган эдим.

- Келинг, ака, мени сўроқлабсиз, сизни худо сўроқлагай, - деган ҳорғин, маъюс Абдусаттор овозидан ҳушимга келдим. Ана шу мажолсиз қўлларини мен томон чўзди. Иссиқ, қайноқ, яшашга, узоқ-узоқ яшашга чоғланган қўллар...

Она Қуёш, она замин, илки юрагида эзгулик куртаги отган инсонлар руҳи ҳақи, сен яшайсан, юзлаб йилларга татигулик қийноқларинг ҳақи яшайсан. Мендай нотавон, гумроҳ замондошларинг бу дунёни тарк этиб, тупроқни булғаган замонлар ҳам сен яшайверасан. Чунки тириклигингдаёқ биз кўрмаган минг бир азобни қалбинг билан, жисминг билан татиб кўрдинг. Бундан ортиқ кулфатнинг бўлиши, энди худого ҳам, пайғамбарга ҳам хуш келмаса керак. Сенинг барча-барча азобларингга она ер шоҳид. У сени юзлаб кунлардан бери бағрида аллалайди.

Шошма, Қуёш! Заминга ҳам раҳминг келсин. У қанча-қанчалаб инсон хўрлаган гўдакларни ўз кучоғига олмади дейсан.

Боласини кўксига босган онага ҳатто энг ёвуз кимса ҳам чанг солмаган. Биз фарзандларинг ёвудан ҳам ёвузроқ бўлиб туғилгандаймиз.

Ер, сўнгги жонга илиниб турган болалари оғзига сув томизаётганда фарзандларинг унинг устида бомбалар портлатиб, қон сизаётган кўксини яна қайта жароҳатламоқда. Бу қай бир динга, қай бир сиёсатга, қай бир миллатга мансуб ёвузлик? Билмадим, билолмадим. Она Қуёш, ўзинг жавоб бер. Чунки сен нафақат заминни, балки ўзга сайёраларнинг ҳам онасисан-ку, ахир.

Абдусаттор. Сени бир вақтлар мавжланиб томирларингда оққан қонинг йўлларида ўз қўлларимиз билан тўғон яратдик. Сенларнинг қонинг билан тўлган денгизда яйраб чўмилмоқдамиз. Қон ҳиди, ҳар ёғимиздан қон ҳиди келмоқда. Навқирон тенгдошларингнинг иссиқ қонини узун тилларимиз билан ялаб, хузурланмоқдамиз. Ёвузлик борасида боболаримиздан қанчалар юксакликка чиқиб кетмадик, дейсан. Боболар улкан дарё қирғоғида отнинг томирларини кесиб қон сўришганди, биз эса бир-биримизнинг...

Она Қуёш, шошмагил. Ҳали гапларим мўл. Нега юзинг қонталаш бўлди. Ё бўғзимдан учган қонли кўпик юзларингга чапландими?..

Сен ҳеч бир мамлакатга, сиёсатга, миллатга мансуб эмассан. Менга безовта кўзларини тикиб турган Абдусаттор ҳам афғон тупроғида рамақ лаҳзаларни бошидан кечиргандан буён на мамлакатга, на сиёсатга дахлдор. Аммо унинг кўзларидаги азоб ҳамма миллатнинг оғриғи, армонидир. Уни тушуниш учун қалин-қалин китоблар, ёстикдек луғатлар, бир-бирига қатма-қат бўлиб кетган олий даргоҳ йиллари керак эмас. У ҳамма миллатга мансуб қонли тарих.

Она Қуёш, бугун от устида оғизларидан кўпик сачратиб ҳайкираётган фарзандларинг бир кун келиб сени кўз олдингда замин қаърига киради. Абдусатторлар-чи, улар сен ва замин бор экан яшайверади. Мен улар ҳақида, баҳоли қудрат, ҳар қандай пурвиқор, жарангдор сўзлардан холи: на адабиётга, на тарихга мансуб бўлган ўтмишни яратдим. Бу ўтмиш ҳамма замонларда ўқилаверади. У юқорида таъкидлаганимдек, на бизнинг, на ўзгаларнинг жамияти ва сиёсатига мансуб. Унинг ўзи бир сиёсат ва жамиятга

айланган мажруҳ инсонлар фарёдидир. Бу фарёдлар, қай бир замон келмасин, уруш бўлмаслигини, беҳудага инсон қони тўкилмаслигини келажак авлод миясига кўрғошин мисол қуйиб боради. Шундагина мен ҳам тирикликда қурбон қилган орзуларим эъчун ўксинмайман. Жисмим заминга айланганда ҳам руқларим шод бўлгай.

Бемор мени жимгина кузатиб, хаёлларимдан кечаётган бедор ўйларимни тинглаётгандай эди. Ҳа, у мени тингларди. Мен эса безовта ўйлар уммонида сузиб, сукутга кетгандим. Кечир мени, азиз дўстгинам. Қай бир қисматдошинг остонасидан ҳатламай, тилсиз, забонсиз бўлиб қоламан. Қандайдир куч вужудимда неки бўлса ҳаммасини кузак шамоли мисол кўкка совуради. Кейин, кейин, секин-аста палапартиш сочилган ўйларимни тера бошлайман. Улар бир ерга йиғилганда қаршимда қонли денгиз пайдо бўлади. Қон ичидан ортга қайтаман. Қуролдошларинг руҳи чор-атрофимдан қуршаб ўйлашга, фикрлашга, ўзимга ҳисоб беришга ундайди. Ўйлайвераман, ўйлайвераман. Юрагим тарс ёрилиб, парча-парча бўлақларга бўлиниб кетгандай бўлади. Яна шунда сен каби қисматдошларинг овози ҳаётга қайтаради. Қаршиларингда бош эгиб туравераман.

Кечир мени, Абдусаттор, бир лаҳза ўзлигимни йўқотганлигим учун.

Ботма, Қуёш! Сен ҳам бир лаҳза ёнимда тургил. Ҳали айтар сўзларим кўп. Сен ҳам телба болангинг узук-юлук гапларидан чарчадинг. Не қилай. Ўзинг йўл кўрсат...

- Омонмисан жигарим.

У менинг саволимдан жилмайди. Бир турли қараш қилди. Кейин оғир хаёлларга ботди. Қуюқ қора қошлари бир нуқтага йиғилиб, ёйилди.

- Худога шукур. Худонинг борлигига шукур. Фалакда у бўлмаганда, менга сизлар билан яшаш қанчалар оғир эди. Ҳаммангиз ҳали жуда-жуда ёш боласиз. Сизларни фақат эркалаш керак. Бошқа ҳеч нарса.

Қандаҳорда, Шиндонда хизмат қилганман. Ҳайдовчи эдим. Минада портладим. Портлашдан сўнг юзлаб йиллар яшадим. Яна нималарни айтишин. Тезроқ гапиринг. Ҳозир учиб кетаман.

У кўзларини юмди, ҳорғин-ҳорғин нафас олиб тинч, осуда уйкуга кетди.

У худди биздан юз йил илгари кетган манзилига йўл олгандек эди. Қўлларим шалвираб кўчага чикдим. Она Куёш, сенинг алвон нурларинг теракнинг баргида ҳорғин судраларди. Сен бугундан чарчагандинг.

Шошма, Куёш! Мени ҳам ўз бағрингга ол. Мен ҳам Абдусаттор мисол юз йил илгарига учиб кетишни жуда-жуда истайман. Ҳали бағрингда сенга айтар дардларим мўл...

МАНГУ ТУШЛАР

Яна қайта баҳор келди. Тасаввуримда тўқсон биринчи йилнинг баҳори анча кечикиб, анча куттириб келгандай.

Баҳор эпкинлари қай бир юртларда кезинганда, қай далаларда кўзигуллар майсаларга чирой кийдирганда, тунлари қора булутлар руҳимни парчалаганда тўрт девор орасида юрагим зада ёғду ахтарардим. Алаҳсираган кадамлар билан менга жон ато қилувчи

чироқ тугмачасини босардим. Унинг ўткир шуъла-ларидан кўзларим қамшиб, яна қайта кўрпа ичига ўзимни зфардим.

Манзилсиз, маконсиз мудроқ хаёллар ўз домига тортар, уларнинг қай бири этагидан тутишни билмай хаёллар саҳросида саргардон юрганымда бехос қаршимдан, ҳатто тошларидан қон сизаётган қоя пайдо бўлар, ундан бу юрак ила ошиб ўтолмаслигимни ҳис қилиб, қаршисига тиз чўкиб ялиниб-ёлвораман:

- Менга йўл кўрсат! Менга йўл бергин.

У жим, у сукутда.

Вақт ўтади. Билмам, қанча вақт... Тавба-тазарруларимдан кўнгил қолиб ўрнимдан тураман. Шу пайт юрагимни парча-парча айлаган қора булутлар орқасидан кимдир овоз беради:

- Эй одам, овора бўлмагил. Инсон қадамлари қора тупроқни қучган замонлардан буён бу қояни сендай хокисорлар забт эта олмаган. Уни забт этганлар - маккорлар, хиёнаткор, жинойткор лўттибозлардир. Сен уларнинг авлоди эмассан. Шул сабаб ҳам сенга қисматдош замондошларинг бу қоядан ошиб ўтмоқ истаганда жисмлари қолиб руҳларини озод қилди.

Ана қарагил, дунё яралгандан буён қисматдошларинг жисмидан қад кўтарган тоққа ва яна синчиклаб назар ташла тепасига оғочдан уя солган каламушларга.

«Бўрининг оғзи қон» дегувчи эди аждодларинг. Бугун каламушнинг оғзи қон. Каламушининг оғзи қон бўлган замоннинг тили қандай рангда бўлмай...

Кўп куюнмагин, кўп ўртанмагин, шундай яланғоч келиб, яланғоч бу дунёдан ўтиб кетаверасан. Ҳар қайси замонда ҳам даҳолар масалликни тайёрлаб, овқатни пишириб тортиқ қилганда дастурхон атрофида каламушларни кўришган...

Ана ўз ҳикоялари билан сенинг бағрингни чок-чок қилган марҳум замондошларинг хоки-тупроғи усти-

да ҳам каламушлар минбарлар ясашиб сенга, сенинг қисматдошларингга:

- Бу жаннат сувини шимган авлиёлар тупроғи, - дея ваъз ўқишмоқда. Қояга ялинма, унинг қаршисида тиз ҳам чўкма, чунки қояда жигарларинг жисмлари қолгани билан руҳлари осмонда. Сенинг осмонингда, менинг осмонимда...

Биламан, биламан «уларнинг руҳларимас, менга тирик, жилмайиб турувчи сиймоларн керак. Жовди- раб турган кўзларини кўришга муштоқман», деган ўйни хаёлдан кечирмоқдасан. Овора бўлма, улар энди қайтишмайди. Йўк, улар қайтишади. Фақат сенинг замонингдамас. Балки яна юзлаб йиллардан сўнг улар яна қайта дунёга келар. Атрофдагиларга хайрат билан боқиб:

- Олис йиллар ортида менинг жисмим қолиб кетган эди-ку. Қани менинг қондош, жондош дўстларим, - дея чор атрофдан мангу қояга айланган жигарларин кидирарлар. Ҳамма безовта нигоҳини уларга қадар. Бу не каромат, бу не мўъжиза, дея ёқаларин тутишар.

- Эй, шивирлаган сўз эгаси. Мен ҳам сен каби армондаман. Уларнинг - шаҳид кетган жигарларимнинг қайтиб келишига, яшай олмаган ёшларини яшашига, бўй қиз сочларининг ҳидларини димоғида туйишига орзумандман.

Бундан ярим аср аввал бўлган қирғин-барот ёдингдадир. Ўшанда ҳам элат-элат орзулари миллионлаб «армонлар қабри»га кўмилди. Уларнинг ҳам жисми ерда, рз^{ҳи} осмонда. Сен овоз бераётган томонда ҳам эҳтимол руҳларнинг қабри бордир, ё ул томонларда руҳлар озод қушларми? Жамиятнинг тиғидан ҳалок бўлган жигарларимнинг яна бирини она ер бағрига қўйдим. Шундай улуғ, шундай беғубор сиймо эди. Ёнида дайди ўк мисол кўксига қадалган орден-

лари сочилиб ётарди. Темирларга қарайман, хиссиз, жонсиз, совуқ темирлар.

Ул орден, медалларнинг ҳамма-ҳаммаси ўзга юрт тупроғида жувонмарг бўлган жигарларингнинг оналари, оталари дардига малҳам бўлолмас алдовлар. Бу марҳумларнинг эмас, тирикларнинг устидан кулаётган айёр каламушларнинг ҳақоратларидир. Ул темирлар марҳумлар учун сариқ чақачалик кадри йўқлигини сўйлаб ўтиришга на ҳожат?!

- Ҳа, ҳа, гапларинг тўғри. Тошкентнинг марказида катта қабристон бор. Ўша қабристонда неча ўнлаб йиллардан бери умргузаронлик қилаётган бир инсон шаҳид кетган жигарларим қабри устига қўйилган беш юлдузли тошларни кўрсатиб:

- Мана шундай юлдузли қабрлардан бу ерда ўттиз нафари бор, - дея кўзига ёш олганди ва:

- Гулдай болаларнинг ўрнига мендай нотавонни олиб кетмасмиди, - дея мендан узоқлашиб қабр устидаги сарғайган хазонларни теришга тутинганди.

Ҳа, у инсон ўн гулидан бир гули очилмаган болаларнинг ҳаммасини ўз қўли билан қабрга қўйган. Унинг кўз ёшлари эса йиғлай олмаган, сева олмаган, кула олмаган, шаҳид гўдакларнинг армонига кўмилган хотиралари ёши эди.

Ўшанда ҳам мен ул одамга бир сўз қила олмадим. Юрагимда тошдай чўккан армонларимни дастурхон қилиб ёза олмай, навқирон ёшда кетганларнинг тириклигида ҳам, марҳумлигида ҳам муқаддас саналган беш юлдузга мўлтираб қараб туравердим.

Ҳай ўткинчи дунё, ҳай ўткинчи йиллар, ҳай ўтиб кетган жигарларим. Бугун ҳар бир тирик инсоннинг юрагида, тилида айланаётган руҳлар бор бўлсин. Яратгандан ялиниб-ёлвориб сўрайман: тириклигида яшай олмаган укаларимни ўзинг бағрингга ол, жаннат боғларидан жойлар ато эт!

- Ҳа, ҳа, айтганларинг ижобат бўлгай. Мана сен билан тиллашиб турганларнинг бири мен - бугун ҳалок бўлганман. Сен эса, сен, менинг ортда қолганларим хонадонидан бўлгансан. Онамни бағрингга босганигда мен қайта тирилганман. Ўшандан бери сен билан дардлашишни юрагимга туйгандим. Мана, бугун насиб қилган экан, сен бирла гаплашдим, дардлашдим. Бир оз бўлсада руҳим ором топгандай.

Сендан яккаю ягона илтимосим, менинг қисматдош дўстларим кулбаси остонасидан аҳён-аҳён ҳатлаб тур, шунда биз шод бўламиз, шунда биз қондош жигарларимиз ёди билан қайта яшаймиз. Энди омон бўлгил.

Қарагил, қора булутлар ҳам тарқалиб ортидан қуёш чиқиб келмоқда. Унга таъзим айлагил. Унинг борлигига шукроналар ўқигил. Унинг омонлиги - ортагиларнинг тинчлиги, бизнинг эса оромли мангу уйкумиздир.

- Қуёшнинг заррин нурлари юзларимни қучганда уйғониб кетаман. Ойдин тонг отиб келмоқда. Шошиб ром табақаларини очаман. Қайлардандир гуллар ҳидини ўзига юқтирган ёқимли эпкин юзимга урилади.

Тўйиб-тўйиб нафас оламан. Юрагимда недандир қониқиш ҳисси. Кўз олдимдан шу йиллар ичида ортда қолган умр йўлларим тизилиб ўта бошлайди. Булутли тунда кўрганларим туш.

Менинг кейинги ҳаётим йўлига сочилган мангу тушларим эди.

ОҚ ОТ МИНИБ ОППОҚ ҚАСРГА КИРДИМ...

«Уруш бевалари»дан ҳол сўрагани қардош Тожикистоннинг Панжакент тумани Еттиқўл қишлоғига Зебо она уйи сари йўл олдим. У вақтлар мен ўзимдан ташқарида яшаган бўлсам керак. Куз. Ерни хазон қоплаган. Шаҳарчасига енгил-елпи кийинганимга минг пушаймон ила бекатда турибман. Қани энди бирон-бир йўловчи машина учраса. Келавермайди. Ботаётган куёшнинг яна бир лаҳза тўхтаб туришини яратгандан сўрайман. Ниҳоят, қаршимга бир енгил машина келиб тўхтади. Ҳайдовчи Еттиқўл сўзини эшитиб чамамдагидан икки баравар ортиқ сўради. Рози бўлдим. Қўнглим равшан тортди. Зебо она қишлоғида жуда обрўли экан. Менинг не сабабдан келганимни эшитгач, юзидан нур ёғилиб турган аёл лаҳзада бир бурдагина бўлиб қолди. Узоқ суҳбат бўлди.

Эртасига она билан хайрлашаётганда киссамда бир тийин ҳам қолмаган эди. Ўшанда чўнтакнинг бўшлигини онанинг ўзи сезгандай: «Болажоним, менга хукумат бобонгнинг пенса пулини беради. У кишининг яшолмаган кунлари сенларга насиб қилсин», дея туғунидан пул олиб чўнтагимга солди. Мен олмайман дедим. Она эса кўзига ёш олди...

...Кейин ҳам бундай воқеаларга кўп марта дуч келганман. Бир гал Санкт-Петербург шаҳридаги Афғонистонда жароҳатланган аскарлар билан суҳбатлашиш учун йўл олдим. У ерда икки кун тунагач, базўр хассаларига суяниб турган беморлар билан хайрлашдим... Ҳаммамиз йиғладик, аммо бу кўз ёшларидаўтган кунлар армонлари, ёруғ кунлар қувончлари мужассам эди.

Ўз хаёлларим исканжасида аэропортга қандай келиб қолганимни билмайман. Патта олиш учун чўн-такка қўл солганимда пулнинг холи хароб эди. (Ўшанда фақат йўл харажатига етарли ҳамён билан сафарга отланган эканман.) Бир оз саросималандим. Аммо бу саросималикни ортда қолган укаларимнинг маҳзунгина табассуми пар мисол тарқатиб юборди. Эгнимдаги пальтони бир гуржига патта баҳосига сотдим. Уйга келгач, укам Абдутолиб мендан бир неча кун хафа бўлиб юрди. Чунки пальто ҳам ўзимники эмас эдида...

Ана шундай сарсар «саргузаштлар» меваси - «Қонли йўрғаклар» китоби ёзилди. Бу китоб қаҳрамонлари Афғонда бўлганлар. Уларнинг хотираларини эшитиб ёзиш азоб. Бу китобни ёзиш учун менга 3 йил керак бўлди. Аммо уларнинг у ёқдаги «икки йили» олдида бу ҳеч нарса эмас.

Укаларимнинг хотираларига келсак, менинг ўзим ҳам уларга айланиб қолган эдим. Шу боис, ўзимни тинглагандек бўлаверардим. Мажбур қилган нарса укам - Абдувоҳид. У ҳам ногирон бўлиб қайтиб, онам қабри бошида «Ака, ёзувчи бўламан деб юрибсиз, агар ёзувчи бўлсангиз, менинг қисматдошларимни ёзинг. Ахир бизнинг «гуноҳимиз» не эканлигини юртдошларимиз билиши керак-ку», деганди.

Афғонистонда бўлганларнинг кўрган-кечирганларини ёздим. Ул юрт тупроғида армонни, соғинчни, меҳрни бағрига босиб юрган укаларим - қайта дунёга келган болалар. Улардаги қисматдошлик бир-бирига тутшиб улуғ Садоқатга айланган. Шу калима жигарларимнинг бариники. Уларнинг ҳаммаси бир-бирдан узоқда яшайди. Собиқ СССРда Афғонистондан ярадор бўлиб қайтган бир ярим минг аскар йигит билан учрашганман. Шуларнинг юз нафаригина китобдан жой олган. Қолганларининг жароҳати юрагимга

мухрланган. Бу азоб йўл азобидан минг чандон азоб-лироқдир. Онам болалигимда опаларим мениуришса: «Рашиджонга қаттиқ гапирманглар. У тушларимда оқ от миниб оппоқ қасрга кириб боради», дерди маҳзун жилмайиб. Онамнинг тушларини бугунларда мағзини чақсам, оқ от - олис сафарларим, оппоқ қаср юзлаб оналарнинг, укаларнинг руҳият олами экан.

Мен ўзим у юртда бўлмаганман. Аммо дунёнинг неки қаролиги бўлса, бизнинг оила ҳам бебаҳра эмас. Отам уруш ногирони бўлиб қайтган. Онам «пахта fronti» аталмиш «олий» сўзнинг жувонмарги бўлди. Укам эса «байналмилалчилик»нинг жабрини тортмоқда.

«Қонли йўргаклар»дан мен билган воқеа-ходисаларнинг юздан бири жой олган. Китоб тугалланиб, менинг ихтиёримдан кетгандан сўнг ўзимга ўзим «минбад уруш мавзусида асар ёзмайман», деб сўз бергандим. Аслида уруш мавзусида ижод қилган ёзувчиларни «бахти қаролар» дейди. Мен ҳам бир оз бўлса-да, «бахтли» бўлмоқчи, минбарларга чиқиб маърузалар қилмоқчи, элим-элатим дея бечора деҳқонни ишонтирмоқчи эдим. Аммо менинг бахтимни бахти қаролик юлиб олиб қип-қизил қонни кўрсатди. Қон ҳиди келарди. Яна ёза бошладим. Уч-тўрт ой ичида тугади. Лекин ҳамон бахтли бўлолганимча йўқ.

«Уруш бевалари», «Туташ қалблар», «Қонли йўргаклар»... китобларим фожиавий оҳангда ёзилган. Ёзганларим ўша жабрдийдалар ярасига малҳам бўла оладимикин деб кўп ўйлайман.

Ҳа, беҳол, бемажол ғариб одамларни тинглаш, дардлашиш ва улар билан қўшилишиб йиғлаш менга кўнгил хотиржамлигини олиб келади. Яна уларни излай бошлайман. Турли қисматларга дучор айлайди ҳаёт.

Том маънода менинг қаҳрамонларим оддий одамлар. Агар уларнинг сўзларида фожиа оҳанги бўлса на-чора, бу биз яшаётган замоннинг кўзгусидир.

Менинг ёзганларимга келсак. Ёзганларим жабр-дийдалар юрагига малҳам бўлолмайди. Аммо урушни қанчалик улкан фожиа эканини китобларимни ўқи-ганлар бир оз бўлса-да ҳис қилсалар, бу менинг улкан бахтимдир.

МУНДАРИЖА

Қон сачраган армонлар абдурашид нурмуродовнинг «қонли йўргаклар» китобини ўқиб.....	3
Улар билан бирга бўлганман.....	9
Сўз боши.....	12
Юракларда қолган оғриқлар.....	14
Замин жароҳатлари.....	45
«Қулоқларим эшитмай қолганди...».....	45
«Уйдагилар ёлвориб сўрашди...».....	47
«Кўнғироқ сочли бола...».....	49
«Йиғламанглар, болалар, ҳали қайтиб келаман...».....	52
«Биз фамилиядош эдик...».....	54
«Дўстларим, кадрдонларим...».....	60
«Қулоқларини чайнаб, туфлаб ташлади...».....	69
«Бармоқларим кўриниб турарди...».....	74
«Ўпкамни ялаб ўтганди...».....	79
«Этикларим қонга тўлганди...».....	81
«Ўртоқ майор, ўртоқ майор», деб чақирарди...».....	83
«Каналаб кетгандик...».....	85
«Душманлар келганмиш...».....	88
«Оёқлари узилиб ётарди...».....	90

«Арикдан кип-қизил қон оқарди...».....	93
«Қора соқолли эди...».....	101
«Олдимга эмаклаб келарди.....».....	104
«Жўралар, рози бўлинглар...».....	111
«Жуда бахтли кун бўлди...».....	118
«Ичаклари титилиб ётарди...».....	123
«Уларнинг хунини ким тўлайди...».....	126
«Сўнгги овқатимни тепиб юборганди...».....	131
«Уят бўлса ҳам айтаверайми?...».....	137
«Яхши протез оёқ бўлса...».....	143
«Сартарош бўлмоқчи эдим...».....	146
«Яланғоч эдим...».....	147
«Оғрикни билмаган...».....	151
«Нима қиламиз...».....	154
«Сен хасиссан...».....	158
«Афғонистондан алангали салом...».....	169
«Бошинг омон бўлсин...».....	175
«Ўликни баравар кўтарсак...».....	181
«Қабрни қайта кавлаганмиз...».....	185
«Тентак бўлиб...».....	190
«Қизлар хохламаётганмиш...».....	197
«Эртасига ҳамма ёқ қор эди...».....	198
«Йигирма минг афғоний турар экан...».....	200
«Тирен».....	202
«Гўё айбдордай сезаман...».....	206
«Хужжат...».....	208
«Гапиришга тилим бормайди...».....	211
Ёнаётган одамлар.....	216
«У жилмайиб...».....	225
«Ҳаёт шу экан-да...».....	231
«Довучча...».....	236
«Узун, узун, қора машиналар...».....	244
«Мени нимага отдинг?...».....	247

«Ваняни кутқаринглар...».....	248
«Қонли дарёда чўмиламан...».....	259
«Тонгда кириб бораман...».....	265
«Юртга қайтиш ҳақида ўйламай қўйдим...».....	267
«Бармоқларини кўриб турибман...».....	273
«Уларда ёшлик барқ уриб тургандай...».....	278
«Ё ўлим, ё ортга қайтиш...».....	279
«Оғриқли кунлар...».....	288
«Оғайнилар, қайтмасам алвидо...».....	305
«Афғон тоғларида тураман ўзим...».....	312
«Оппоқ кўзичок...».....	315
«Тўй...».....	323
«Тупроққа кўмила қолсин...».....	331
Сатрларда қолган армонлар.....	335
«Салом, ота, она, Оксана!.....	337
Армонларим.....	395
Ҳожи лайлак.....	412
Яшил дала.....	417
Банди-дуга.....	419
Икки гўзал.....	419
Тақдир ўйини.....	422
Ажал оғзида.....	425
Боғлон.....	437
Баҳодирнинг сўнгги тушлари.....	452
«Тургил, болажон...».....	473
Шошма, куёш!.....	491
Мангу тушлар.....	498
Оқ от миниб оппоқ қасрга кирдим.....	503

Бадиий-публицистик наир

АБДУРАШИД НУРМУРОДОВ

ҚОНЛИ ЙЎРГАКЛАР

Мухаррир
Мухайё РИХСИБЕКОВА

Бадиий мухаррир
Уйғун СОЛИҲОВ

Мусаххих
Мадина МАҲМУДОВА

Саҳифаловчи
Суннат МУСАМЕДОВ

Техник мухаррир
Умидбек ЯХШИМОВ

Лицензия рақами: А1 № 252, 2014 йил 2 октябрда берилган.

Босишга 13.08. 2019 йилда рухсат этилди.

Бичими 84x108 1/32.

Босма тобоғи 16,0. Шартли босма тобоғи 26,88.

Гарнитура «СашБла». Офсет қоғози.

Адади 5000 нусха. Буюртма № 200.

Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.

«Ёшлар матбуоти» МЧЖда чоп этилди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими: (78) 147-00-14; (78) 129-09-72.

Маркетинг бўлими: (98) 128-78-43; (93) 397-10-87;

факс: (71) 273-00-14;

е-таП: uap@azgalyo(11@shaП.ги

**«Янги аср авлоди» НММ да
қуйидаги янги китоблар нашр этилди:**

Лев Толстой

«УРУШ ВА ТИНЧЛИК» 1-2-китоблар

Бичими 84x108 1/32, 976 бетдан

Қаттиқ муқова

Бу китоб фақат уруш ёхуд тинчлик ҳақида эмас. Унда мавзулар камрови - одамлар қисмати, уларнинг тақдири, ўйлари, қарашлари ва айни пайтда бўлаётган жараёнга муносабати кигобхон эътиборидан четда қолмайди. Қолаверса, мутолаа жараёнида қалбингизга яқин бўлиб қолган ёхуд жамиятда қандай мавқега эга бўлишдан қатъи назар урушни ўзининг тақдири билан боғлаган ва бўлаётган воқеаларга фаол муносабат билдираётган қаҳрамонлар қисмати сизга фавқулодда ҳодиса эмас, балки ўз эрки, ўз ному-си учун курашаётган тимсол сифатида гавдаланади.

Андрей Болконский, Пьер Безухов, Николай Ростов, Наташа, Соня, Мари - улар билан узоқ муддат ўзингизни ҳамфикр, йўлдош, ҳамсухбатдек ҳис қиласиз...

Теодор Драйзер

«АМЕРИКА ФОЖИАСИ» 1-2-китоблар

Бичими 84x108 1/32,

1-китоб - 624 ва 2-китоб 688 бет

Қаттиқ муқова

Теодор Драйзернинг эътиборингизга ҳавола этилаётган икки қисмдан иборат йирик «Америка фожиаси» романи ҳамиша бутун дунёни ўз ғоялари атрофида бирлаштиришга уринган гигант давлат - Америкада ўша вақтларда юз берган воқеликни кенг қамраб

олганлиги, воқеаларнинг изчиллиги билан ҳамиша китобхонлар эътиборини ўзига жалб этиб келган.

Асарнинг бош қаҳрамони Клайд Грифите камбағал оилада туғилиб-ўсган йигит. Унинг бойлик орттириш йўлида қилган ножўя хатти-ҳаракатлари, бу йўлда **ҳеч** қандай қинғир ишлардан қайтмаслиги ва уни шундай ишларни қилишга қўйиб берган табиати - юзсизлиги, шафқатсизлиги кабилар бир қаҳрамон тимсоли орқали ўша давр Америка муҳити ҳақида ўқувчида яхлит тасаввур пайдо қилади.

Оноре де Бальзак
«ДАҲРИЙНИНГ ИБОДАТИ»
84x108 1/32,208 бет
Юмшоқ муқова

Оноре де Бальзак асарлари Европа адабиётининг гултожи саналади. Гобсек, Деппен, Горио Ота, Луи Ламбер - уларнинг ҳеч бири бир-бирини такрорламайди, улар қалбидаги муштарак мақсад, **ички** зиддиятлар, орзулар, борингки, адабиётнинг **ин**-сониятга кўрсатадиган хизмати нуқтаи назаридан бир-бирига жуда яқин. Мана шу ички кечинмаларни юракдан ҳис этган Бальзак ўз асарларидан бирида шундай ёзади: «Киши ҳақида ҳукм чиқаришдаН олдин лоақал унинг фикр-асрори, унинг бахтсизлиги, унинг ҳаяжонига шерик бўлиш керак».

Қадрли китобхон! Агар Бальзак қаҳрамонларининг ички кечинмаларини тушунмоқчи бўлсангиз, албатта, ушбу асар мутолаасига шошилинг.

31043

84(59)6
H-84

Абдурашид
Нурмуродов

Қонли йўр- гақлар

ЯНГИ АСР АВЛОДИ

ISBN 978-9943-27-753-3

9 789943 277533